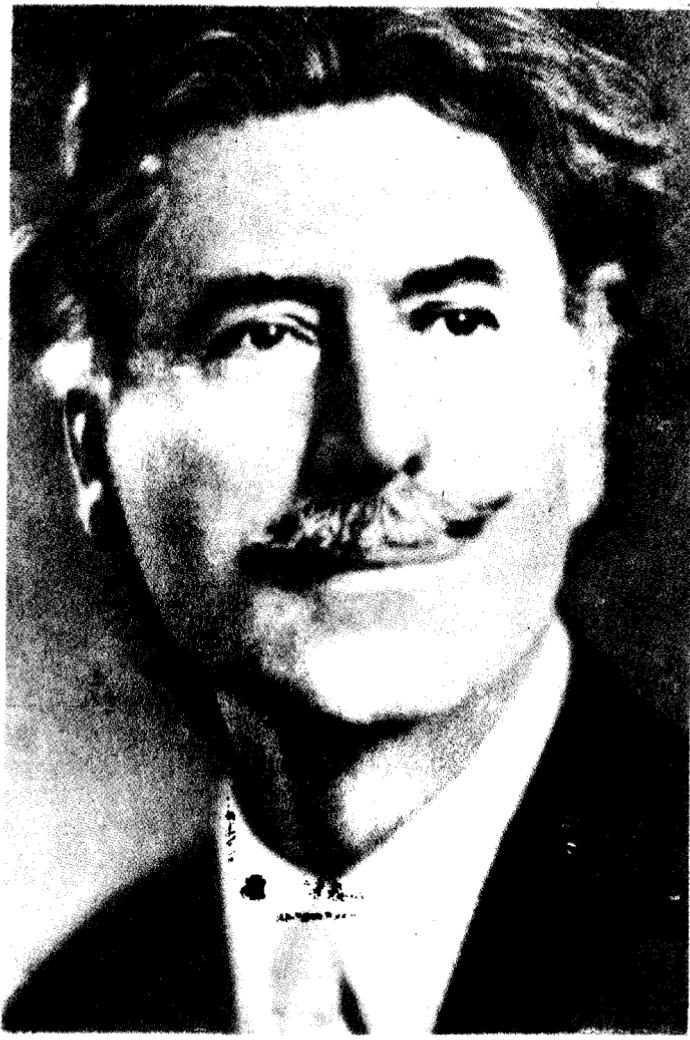

Toishxent

Faafur Fyulom nomidagi Adabiyet va san'yat nashriyoti
1989

Э. Сетон-Томпсон

Еввойи йўрға

ЖОНИВОРЛАР ҲАҚИДА
ҲИКОЯЛАР

Русчадан
Toғай Мурод таржимаси

Тошкент

Ғафур Ғулом номидаги Адабийёт ва санъат нашриёти
1989

РАСМЛАРНИ МУАЛЛИФ ЧИЗГАН

Сетон-Томпсон Э.

Ёввойи йўрға: Жониворлар ҳақида ҳикоялар. / Русчадан Тоғай Мурод тарж/ — Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989.—432 б.

Канадалик адид Сетон-Томпсоннинг «Ёввойи йўрға» китобида мушуклар, қуёнлар, тулкилар, бўрилар, айиқлар, отлар... деярли барча-барча жониворлар образи бор.

Китоб етти яшар китобхон учун ҳам, етмиш яшар китобхон учун ҳам бирдай суюкли, бирдай ардоқлидир.

Сетон-Томпсон. Мустанг-иноходеџ: Рассказы о животных.

И(Канад)

© Э. Сетон-Томпсон. Домино. Москва, Детгиз, 1936.

© Э. Сетон-Томпсон. Рассказы о животных. Москва, издательство «Правда», 1983.

© Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989 й. (Тарж.)

C - T 4804040100-75
M 352(04)-89 85-89
ISBN 5-635-00386-9

ЭРНЕСТ СЕТОН-ТОМПСОН

Сетон-Томпсон 1860 йил августнинг 14-кунида Англияда таваллуд топди. Унинг томирида шотланд қони бор. Эрнестнинг аждодлари тоғликлар бўлиб, улар ҳамиша табиат орасида, табиат билан ҳамнафас яшади. Бобоси Эрнестга ҳадеб: «Бир кун келиб; барибир қонингга тортасан, барибир аслингга тортасан», деда верди. Дарҳақиқат, бобоси айтгандай бўлди. У ўз аждодларига тортди, сукъ сурди.

Эрнест олти ёш бўлганда уларнинг оиласи Канадага кўчиб келди. У шу ёшидан бошлаб эсини таниди, кўрган билгларини эслаб қоладиган бўлди. Шу йил, қишида мактабга борди.

«Қиши олис-олис бўлди. Ниҳоят, мартда чинакам кўклам келди, кун чарақлаб кетди, теваракдаги қорлар эрий бошлади, осмон тиниқдан-тиник, зангори бўлди.

Шунда, жажжигина бир қушча уйимиз олдидаги теракка келиб қўнди-да, оҳиста-оҳиста сайдради. Биздан каттароқ бир бола уни: «Бу, баҳт қуши», деди. Хаёлимда баҳт қушининг мовий елкасини кўргандай бўлдим. Баҳт қуши қайта-қайта сайдраб, ўзининг нафис қўшиғини куйлади.

Нимагалигини ўзим ҳам билмайман, шунда мен бирдан ўпкам тўлиб, йиғлаб юбордим. Баҳт қушининг қўшиғидан кўнглимнинг туб-тубигача тўлқинланиб кетдим. Шундан буён мен ҳар йили баҳор билан мовий қушимни – баҳт қушимни кутадиган бўлдим».

Истеъдодлар ҳамиша ўжар бўлади. Шу боис, мактабдаги энг истеъдодли бола ҳам, энг ўжар бола ҳам Эрнест бўлди.

«Бир куни бир эълон ўқиб қолиб, унда доктор Росснинг «Канада қушлари» китоби чиқиб, Пиддингтон китоб магазинида сотилаётганини билиб олдим.

Эртаси куни ҳаяжондан қалт-қалт қалтираб, ўша ёққа йўл олдим. Қарасам, китоб бир доллар турар экан. Отамдан пул сўраб бўлмайди, у менинг табиат илми билан қизиқишимга қарши одам. Узимда бўлса пул йўқ. Шунда мен ана шу юз центни ҳалол меҳнатим билан топмоқчи бўлдим. Иккита ажойиб қуёним бор эди, шуларни бозорга солиб, эллик центга пулладим... Бир ҳафта ўтиб, бир аёлнинг ўтиналарини кўчасидан ҳовалисига ташиб бердим. Аёл хизмат ҳақим учун ўн цент берди. Жамғарган пулим жами олтмиш цент бўлди. Кейин бор майдада тошларимни пуллаб, яна ўн икки цент топдим. Тағин иш изладим. Бисотимдаги нарсаларимни жаллобларга пулладим. Бир инглиз хонимга ҳашарот териб бердим. Бир-икки ҳафта деганда жамғарган пулим тўқсон цент бўлди. Сўнг, омадим келмай, қолган центларни топломай қолдим... Аммо китоб магазинига бормаган куним қолмади, ҳар куни Пиддингтонга бориб, китоб магазини токчасидаги мени табиатнинг бор сир-асоридан воқиф этажак мўъжизавий китобни кўриб-келиб юрдим».

Кейин акаси Эрнестга иш буюриб, ҳақига бир галстук узатди. Эрнест галстукни эмас, пулинни олди. Шундай қилиб, пули юз цент – бир доллар бўлди. Ниҳоят, магазиндан орзу қилган китобини олиб, мурод-мақсадига етди.

У аввал-аввал расмлар чизди. Рассом бўлмоқчи бўлди. Қатор-қатор расмлар чизди. Расмлари кўргазмасини қўйди. Бир расмда одам еяётган бўрилар тасвири бор эди. Одамлар расмни томоша қилиб: «Бу худога шак келтириш-ку!» деди. Тўғри, расм мазмуни жуда аянчли эди, аммо одамлар расмни ўта қайтулиларда эмас, айнан худога шак келтиришда айблади. Бу қадим-қадимдан бўён ҳукм суреб келаётган қарашлар акс садоси эди.

Урта асрлар бошларидан бошлаб динлар таъсири оқибатида инсон билан ҳайвон ўртасига Хитой девори қўйилди. Илоҳиётчи файласуф Фома Аквинский: «Ҳайвонларнинг қалби йўқ», дега таълим берди. Бу таълимот ҳайвонот дунёси билан табиат оламини ўқиб-ўрганишни тақиқлаб қўйди. Охир-оқибат, Сетон-Томпсон «Бу қанақаси? Ҳудонинг бандаларини бекордан-бекорга ўлдираверар эканда!» қабилидаги танбехларга қолди.

Аммо давр ўзгариб борди, бу қабилдаги қарашлар қариди. Илму фан жониворларнинг қалби бор эканлигини кашф этди, табиатга бўлган қарашлар ўзгарди. Бу борада Сетон-Томпсоннинг замондоши, буюк олим Чарльз Дарвиннинг хизмати беназир бўлди. Дарвин ўтган аср ўрталарида ўзининг «Турларнинг келиб чиқиши» асарини битиб, кашфиёт яратди. Дарвин инсон шаънини камситмаган ҳолда, инсонга ўзлигини танитди. У инсонни табиат тараққиётидаги бир бўғин деб қаради. Дарвин таълимотига биноан инсон фақат табиатга илоҳийларча назар солибгина қолмасдан, шунингдек, ўзига ҳам табиат нуқтаи назаридан, табиат кўзи билан қараши, айниқса, ўзи билан табиат ўртасидаги қондошликни ёнглаб этиши лозим бўлди.

У ажойиб анималист — жониворлар тасвирини яратувчи рассом бўлди. Аммо «баҳт қуши»ни табиатшунос олимлиқдан, адабликдан топди.

Жониворлар бадиий адабиётда қадим-қадимдан бўён оралаб юради. Қадимги адабиётларда жониворлар шунчаки ҳолатларда бир кўриниб қўйди. Бир кўриниб, бир йўқолиб турди. Кўрингандга ҳам шунчаки, инсон хизматкори сифатида, йўл-йўлакай кўринди, йўқолганда йўқолганлигиям билинмади, ўқиган одамда йўқлов туйуси туғдирмади, демак, қўмсанш, ачиниш, қайгу қўзгамади. Бoisи, жониворлар бир жонли буюм сифатида тасвирланди. Борди-ю, бирор жонивор, айттайлик, от ўлган бўлса, асар муаллифи шу заҳотиёқ отнинг эгар-абзалини олиб, уни ўлган жойида ташлаб кетаверди. На асардаги одамда, на китобхонда отга нисбатан ҳайриҳоҳлик, ачиниш содир бўлди. Чунки муаллиф отни ҳайвон, ўз оти ўзи билан ҳайвон, деган нуқтаи назар билан тасвирлади.

Бадиий адабиётда жониворларни тасвирлашнинг маълум бир мезони, маълум бир қолипи пайдо бўлди. Бу мезон бора-бора шакланиб, одатдаги рисолага симгай қолди. Кейин-кейин жониворлар бадиий адабиётда бир воситачи сифатида тасвирланадиган бўлди. Муаллиф ўз мақсадини амалга ошириш учун ҳайвонларни керак бўлганда ишлатди, керак бўлмаганда воқеадан четга чиқариб қўйди. XIV—XV асрда улуғ ўзбек шоири Алишер Навоий «Лисонут-тайр»— «Қуш тили» асарини яратиб, унда инсон билан табиат, илоҳиёт масаласини бадиий таъриф-тасвифлади. Буюк шоири ўз қарашларини Попишак, Тўти, Товус каби ўттиздан зиёд қушлар тили, қилимиш-қидирмешлари, саргузаштлари орқали мажозий тарзда бадиий ифодалади. Ўзбек халқ достонлари яратилиб, бу достонларда отлар инсоннинг энг яқин биродари этиб тасвирланди, инсонни балолардан омон сақлади, оғирини енгил қилди, инсоннинг тоғдай таянчи бўлди. XVIII асрда француз табиатшуноси Бюффон қирқ тўрт жилдан иборат «Табиат тарихи» асарини яратди. Бюффон бу асарида жониворлар ҳаётини тасвирлади, жониворларнинг ўзига хос портрети, хулқ-атворини чизди. Брем ўн уч жилдан иборат «Ҳайвонлар

ҳаёти» китобини яратди. XIX асрда улуг рус ёзувчisi Лев Толстой «Холстомер» деган асар ёзди, унда отлар тилга кириб, одамлар мисол ўзаро гаплашди, баҳслашди, талашиб-тортишди, фалсафий мушоҳадалар қилди.

Сўнг, бадиий адабиётда жониворларга энг бир хокисор, дунёдаги энг бечора жонизот сифатида қараб ёзилган асарлар пайдо бўлди. Бунда муаллиф асардаги одам билан қўшилиб, жониворларга ачинувчан туйгулар билан мурожаат қилди, жониворлар учун куйиб-пишиди, қайғурди, елиб-югурди, одамгарчилик қилди, кўз-ёнлар тўқди.

Тургеневнинг «Муму» асари шундай асар.

Кейин, жониворларни кўкларга кўтариб улуғловчи, ҳатто унга сигинувчи, уни илоҳийлаштирувчи асарлар яратиди. Жониворлар ҳатто одамдан ҳам ақлли, доно, одамдан ҳам инсонпарвар, халқпарвар, эзгу мақсадли қилиб тасвиранди. Одам ким, ҳайвон ким, билиб бўлмай қолди. Бундай жониворлар таъриф-тавсифини ўқиб, ўзи, инсон инсонга бўри экан, қайтанга инсондан ҳайвон яхши экан, деган хуносалар ҳам пайдо бўладиган бўлди. Баъзи бир ҳайвонлар, масалан, итлар инсон билан баб-баравар қўйиладиган, айрим ҳолларда инсондан ҳам юксак қўйиладиган бўлди.

Жек Лондон ана шундай асарлар яратди.

Яна бир туркум асарлар пайдо бўлиб, булар бадиий асар бўлиб, бадиий асар бўлмади, илмий асар бўлиб, илмий асар бўлмади. Улар чинакам бадиий асар даражасига кўтарила олмай, илмийликка тобе бўлиб қолди. Оқибат, ўз соҳасига оид қўлланма асар бўлиб қолди.

Даррелл шундай асарлар ёзди.

Табиатни ким яхши билади? Рассомми? Йўқ, рассом кўз олдида турган тайёр табиатни қозогза кўчиради. Ёзувчими? Йўқ, ёзувчи табиатта юзаки, сиртдан қарайди, табиат жамолинигина кўради. Табиатни ўз мақсади йўлида тасвиrlайди. Тўлмаган ойни хоҳласа ёр қосига, тўлган ойни хоҳласа ёр жамолига қиёслаб тасвиrlайди. Олимларми? Йўқ, олимлар табиатни билади, аммо ҳис қиломайди. Олимлар табиатни қафасга қамаб, қафас тешикларидан мўралаб, девордан бўйлаб қараб ўрганади, шарикли ручка билан ўрганади.

Табиат ана шу уч олам нуқтаи назаридан келиб чиқиб тасвиранди. Аксарият ҳолларда бу уч олам нуқтаи назари, фикри бир-бирига тўғри келмай қолди. Рассомлар табиати бошқа, ёзувчилар табиати бошқа, олимлар табиати бошқа бўлиб келди. Сетон-Томпсон ана шу уч нуқтаи назар, ана шу уч қараш — рассомлик, ёзувчилик, олимликдан Сетон-Томпсон бўлди.

Сетон-Томпсон:

Табиатга зийрак анималист рассом, синчи адаб, нуктадон олим кўзи билан қаради.

Жониворларга тоза кўнгил, тоза кўз билан қаради.

Жониворлардан ўзининг қингир, фалсафий фикрларини айтиш учун фойдаланимади.

Жониворларнинг ички дунёсини ҳалол, холисона очиб берди.

Ҳаётга жониворлар кўзи билан боқди.

Жониворларга тушкун муносабатда бўлмади.

Бирон-бир динга сигинмади, яккаю ёлғиз паноҳи табиат бўлди.

Ўз бошидан кечирган ҳаётни, ўз кўзи билан кўрган табиатни, ўз кўли билан ушлаган жониворларни қандай бўлса шундайлигича бадиий асар қилди.

Сетон-Томпсон бадиий адабиётда биринчи бўлиб жониворларни бадиий асарнинг бош ҳаҳрамони қилиб олди. Ҳайвонларни образ қилиб тасвиrlади, ҳайвон-

ларни қаҳрамон даражасига кўтарди. Жамики ташқи муҳит, энг улуғ зот бўлмиш инсонни ҳам ҳайвонлар образини яратиш учун хизмат қилдирди. «Мен билган жониворлар», «Қувғандилар тақдиди», «Ҳайвонлар – қаҳрамонлар», «Митти ёввойилар», «Рольф ўрмонда», «Крэг – кутеней қўйи» каби қатор асарлар яратиб, уларда ҳайвонларни бош образ қилиб тасвирилади. Бу асарлар китобхонлар қалбига тез кириб борди, китобхонларнинг мулки бўлиб қолди.

«Жониворлар ҳақида ҳикоялар» китоби эса Сетон-Томпсон номини оламга ёйди. Китоб қўлма-қўл ўқилди, тик туриб ўқилди, овоз қўйиб ўқилди, кечаю кундуз ўқилди. Китобни бутун дунё ўқиди.

Китоб бу қадар оммавийлашиб, қўлма-қўл бўлиб кетиши сабабларидан бири – ўни болалар ҳам, катталар ҳам, кексалар ҳам бирдай ўқийди. Китоб етти яшар китобхонгаям, етмиш яшар китобхонгаям бирдай суюкли, бирдай ардоқлидир.

Сетон-Томпсоннинг ўзи айтмис: «Бу китоб, шубҳасиз, адабиётда жониворларни тасвирилаш бобида янги, реалистик йўлни бошлаб берди. Унда биринчи бўлиб жониворлар туриш-турмуши ҳаққоний тасвирилаб берилди.

Шу вақтгача жониворлар ҳақида масаллар, эртаклар, ҳикоялар мавжуд бўлиб, уларда жониворлар ҳайвон терисини ёпиниб олган одам бўлиб юриб-турди, одам бўлиб гапириб-гаплашди.

Асарни Николай Чуковский русчага таржима қилди. 1936 йилда «Домино» номи билан китоб бўлиб чиқди. Шу дастлабки нашрда «Спринг菲尔д тулкиси» ҳамда «Чиноқ» деган ҳикоялар ҳам бор. Бу ҳикоялар Сетон-Томпсоннинг таржимаи ҳол китобидаям, «Жониворлар ҳақида ҳикоялар» асари хусусида ёзилган мақолалар, хотиралар, илмий манбалардаям қайд этилади. Ажабо, бу ҳикоялар асарнинг кейинги нашрларида йўқ. Асарни йилига юзлаб нашриётлар миллионлаб тиражда чоп этади. Даромад учун бир-бирларидан шундайгина олиб, кўр-кўрана босади. Бу Сетон-Томпсонни билмаслик, узумини еб, богини суриштирмасликдир. Мен асарнинг ilk нашрини топиб, иккала ҳикояниям ўзбекчалаштириб, ушбу китобга кириздим.

Сетон-Томпсон ҳайвонлар ҳақида шундай асарлар яратдики, бундай асарлар Сетон-Томпсонгача яратилмаган әди, ундан кейин ҳам яратилмади. Табиат, хусусан, ҳайвонлар, жониворлар ҳақида минглаб асарлар ёзилди, аммо ҳеч ким Сетон-Томпсондан ошиб ўтолмади.

Ҳеч ким Сетон-Томпсон бўлолмади.

Оқибат, ожиз адиблар, гарип адиблар куйиб кетди. Адиблар ғаюр бўлди, адиблар қитмир бўлди, адиблар иғвогар, фисқ-фасодчи бўлди. АҚШнинг ўша даврдаги машҳур адиби Жон Берроус «Атлантик Монсли» журналида Сетон-Томпсонни уриб чиқди. Сетон-Томпсон мақолани кўриб-кўрмасликка олди, миқ этмади. Журнал ундан жавоб мақоласи сўради, у рад жавобини берди. Ваҳоланки, оқсоқол адиб қўйган айблар туҳматдан иборат әди.

Бир куни бир бойвачча нью-йорклик элликта адибни уйига чақириб, ўтириш қилиб берди. Берроус чол Сетон-Томпсонни кўриб-кўрмасликка олди, тёскари қараб ўтиреди. Сетон-Томпсон хонадон хўжасидан ўзини Берроус билан бирга ўтиргизишини сўради. Оқсоқол адиб ҳайрон бўлди. Қизариб-бўзарип: «Халиги гапларга хафа бўлманг, сизга шахсий ғаразим йўқ», деди. Сетон-Томпсон: «Қайси гап? Эшитмаган эканман», дея елкасини қисди. Берроус ўзини қўярга жой тополмай қолди. Шунда Сетон-Томпсон оҳиста гап очди:

— Жаноб Берроус, умрингизда бирон марта бўрилар туриш-турмушини кузат-ғанмисиз?

— Йўқ.

- Бирон марта бўри овига чиққанмисиз?
 - Йўқ.
 - Тирик бўрини расмга туширганмисиз ё унга қараб расмини чизганимисиз?
 - Йўқ.
 - Биронта бўрининг терисини шилиб олганмисиз?
 - Йўқ.
 - Бирон марта озод юрган ёввойи бўрини кўрганмисиз?
 - Йўқ.
 - Унда айтинг-чи, мени шунчалар ёмонлашга нима ҳаққингиз бор?
- Берроус қизариб, деди:
- Умумий биология қонунлари бор, бу қонунлар барча ҳайвонлар учун баробар.

Берроус изтиробга тушиб, кўзларида ёш қалди.

Кўп ўтмади, Берроус худди шу журналда Сетон-Томпсонни кўкларга кўтариб мақтаб чиқди. Шундан кейин Сетон-Томпсон Берроусга ўзининг шахсий музейини кўрсатди. Музейда беш минг китоб, фотоаппаратда ўз қўли билан расмга тушириб тайёрлаган икки юздан зиёд ҳайвонлар альбоми, ўзи чизган ҳайвонлар билан қушларнинг мингдан зиёд расми, икки мингдан кўпроқ ҳайвонлар, қушлар териси билан патлари ҳамда ҳайвонлар, қушлар ҳаётини кузатиб, тўлдириб борган ўттиз жилдан иборат қалин-қалин кундалик дафтар бор эди.

Берроус лол бўлиб қолди.

АҚШнинг ўша вақтдаги президенти Теодор Рузвелт Сетон-Томпсон билан Берроус ўртасида бўлган гапни әшиитиб қолиб, Сетон-Томпсонга шундай маслаҳат берди:

- Ана кўрдингизми, қандай улкан ҳаётий манбаларга таяниб асар яратганингизни ҳеч ким билмайди. Энди шу манбаларингизни чиқаринг.

Сетон-Томпсон ана шу ҳаётий, илмий ишларини йиғиб, «Шимолий ҳайвонлар ҳаёти» номли улкан-улкан икки жилдлик китоб қилди. Китоб учун «Аланга медали» олтин мукофотини олди. Ун йил ўтиб, «Ёввойи ҳайвонлар ҳаёти» деган тўрт жилдан иборат илмий ишини китоб қилиб чиқарди. Бу сафар Америкада энг яхши илмий ишлар учун бериладиган «Элиот» олий даражали олтин медалига сазовор бўлди.

Сетон-Томпсон табиатни ардоқлади, табиат ҳам уни ардоқлади.

Биз бўлсак, табиатни ўз-ўзини кўз-кўз қилиш, мавқе эгаллаш, шон-шуҳрат, обрў-эътибор топиш воситаси қилиб олдик. Биз табиатни бозорга солдик, табиатни спекуляция қилдик. Табиат ҳақида ёлғондан-ёлғон асарлар ёздик. Табиат, хусусан, ҳайвонлар шаънига туҳмат асарлар яратдик. Биз ҳайвонларни бадном қилдик. Ҳайвонларни хоҳлаган кўйимизга солдик, қўғирчоқ қилиб ўйнадик. Агар ҳайвонлар маъмуряти бўлганида, жуда кўп ҳайвонлар, хусусан, бўрилар билан итлар кўпдан-кўп ижодкорларни судга берар, жуда кўп ижодкорлар жиноий жавобгарликка тортилиб кетарди.

Биз табиатни тўп қилиб тепдик. Табиат қонунлари, табиатнинг ўзи нима эканини билмадик. Масалан, ижодкорлар тобора қуриб бораётган Орол денгизи ҳақида асарлар ёзди. Бир шоир шеърининг ҳар сатри охирида «оролим» сўзи тақрорланади. Мен эринмай, «оролим» сўзининг ўрнига «севгилим» сўзини қўйиб чиқдим. Ҳеч нима ўзгармади. Шу шоир ўзини табиат муҳофазачиси, табиат куйчиси деб билади. Ўзини табиат куюнчаги, оташин граждан, фидойи ватанпарвар санайди. Экран, радио, матбуот, минбарларни ҳеч кимга бермай, табиат бобида наъра тортади. Мен шу шоирдан: «Оролинг энг чуқур жойи неча метр?» — деб

сўрадим. У елкасини қисди. «Оролнинг жами майдони қанча?»— деда сўрадим. У бошини иргади, яна билмади. «Ўзи, Орол қаерда?»— тагин сўрадим. У шимол тарафга қўл силтаб: «Где-то, Қорақалпогистонда», деди. Мен харитани очиб, унга Оролни кўрсатдим. У харитага қараб: «Ия, Оролнинг ярми Қозғистонга қарар экан-ку!»— деди ҳайрат билан. Қаранг, «табиат муҳофазачиси, табиат куйчиси» Оролнинг юзига ақалли харитадан бўлсаям бир қараб қўймаган экан.

Сетон-Томпсон умр бўйи табиат қўйнида яшади, табиатдан бор насибасини олди. Саксон олти йил умр кўрди. Бир ошнаси унга: «Мабодо ўлиб ҳолсанг қаерга кўмамиз?» деда ҳазиллашди. Шунда Сетон-Томпсон: «Ернинг нима фарқи бор», деди, кейин: «Мана шу адирларга кўминглар», деди.

Васият бажо бўлди.

Сетон-Томпсон асарлари давримизнинг энг долзарб муаммоси бўлмиш табиатни асраш муаммосини ҳал этишда дастуриламал бўлади.

Табиат омон экан, Сетон-Томпсон асарлариям омондир.

ТОҒАЙ МУРОД

ДОМИНО

Бир қўнғир тулки ҳаёти

БИРИНЧИ ҚИСМ

ОЛТИН БОЛАЛИК

I. У туғилган уй

Кун Голдер тоғлари ортига бекиниб, дашту дала-лар узра жониворларга хуш ёқувчи майин оқшом чўқди. Уфқ ловуллаб ёнди, адирларда нозик нурлар сеп ёйди. Шобан дарёси яқинидаги юксак адир қарағайзорлари нурларда яшнаб кетди. Қарағайзор оқшомлари сокин ҳам осоиишта бўлади. Қарағайзор ўртасидаги яланг ерда тулкилар оиласи яшайди.

Тулкилар инининг бир учи ўрмоннинг хилват бурчидан бориб чиқади. Тулкилар инларидан чиқиб, оқшом салқинида яйраб ўйнайди.

Тулкилар онаси болаларининг ўйинини томоша қилиб, уларнинг қувончларига шерик бўлади. Пахмоқ тулкилар эндингина ҳаёт завқини тотаётган жониворларга хос бегамлик билан очилиб-сочилиб ўйнайди, она деган қудратли паноҳлари бор, ана, уларга қўз-қулоқ бўлиб турибди, демак, олам бехатар, бемалол яйраб-яшнаб ўйнайверса бўлади. Ўзаро шўхлашиб, олишади, қувишади, пашаша қўнғизларни қувади, семиз-семиз қовоқариларни искаб кўради, оналарининг думидан тортиш учун югуради, ташландиқ овқатларни талашиб-тортишади.

Тулкилар кўнгилхушлик учун шўхлик қиласи. Бирон-бир баҳонаи сабаб топилди дегунча бебошликни бошлаб юборади.

Улар кечқурун ўрдакнинг қуриб қолган қанотини эрмак қилиб ўйнади. Ўрдак қаноти ўн мартараб тулкидан-тулкига ўтди. Нихоят, уни энг абжир, тумшуғида кўндаланг қора тасмаси бор бир тулки олиб олди. Ўрдак қанотини бирорвга бермай, оғзида тишлаб чопиб юраверди. Тулкилар уни қувавериб, охири ҳафсалалари пир бўлиб, қувмай қўйди. Абжир тулки шундагина ўрдак қанотини ерга ташлади, ташлади-ю, югуриб бориб, онасининг ду-

мини тишлаб торта бошлади. Онаси забт билан силкиниб, думини тортиб олди; бебош боласи ўз ҳавосида чалқанча бориб тушди.

Шунда, ялангликда бир қари тулки пайдо бўлди. Тулкилар онаси уни кўриб, сесканиб кетди. Тулки болалариям кўрқиб кетди. Аммо қари тулки ўзларининг оталари эканини билиб, кўнгиллари хотиржам бўлди.

Тулкилар отаси овқат олиб келди. Тулкилар очоғатларча овқатга тикилди. Бу, ҳозиргина бўғиб ўлдирилган сувкаламуш экан. Тулкилар отаси ўлжасини ерга ташлади. Тулкилар онаси сувкаламуш олдига чопиб келди.

Овчиларнинг айтишича, борди-ю, болалари инларида йўқ бўлса, тулки олиб келаётган ўлжасини инларига олиб кирмайди. Овчиларнинг гапида жон бор. Ҳозир ҳам шундай бўлди.

Тулкилар онаси сувкаламушни болалари олдига отиб юборди. Болалари сувкаламушга ёпищи. Ўлжани талашиб-тортқилади, бир-бирларига кўзларини олайтириб ириллади, ўз улушларини юлиб олиш учун бошларини силкиб, жон-жаҳдолари билан силкиб тортди.

Тулкилар онаси сувкаламуш талашаётган болаларини кузатди, айни вақтда теварак-атрофдан ҳам кўз-қулоқ бўлиб турди. Чунки теваракда милтиқли одамлар, болалар, итлар, бургутлар ҳамда бойўғли каби маккор ғанимлар бекиниб, пойлаб турган бўлиши мумкин. Улар тулки болаларини овлашга ўч бўлади.

Тулкилар онаси сергак, отаси ундан ҳам сергак эди. Болалари ҳали кўзларини очолмай, норасида бўлиб юрган даврларида тулкилар отаси инга кирмай, ташқарида пойлоқчилик қилиб юрди, шундай бўлса-да, мунтазам овқат олиб келиб, оталик бурчини виждонан бажариб турди.

Тулкилар базми энди авж олиб эдиямки, тулкилар отаси бирдан «ванқ-ванқ-ванқ», дея овоз бериб, хавф-хатардан хабар бериб қолди. Тулки болалари овоз маъносини билолмади. Чунки улар ҳали анча ёш эди. Шу сабаблиям оналари оталарининг овозини дўқ аралаш ириллаб такрорлаб, болаларини

нимқоронғи инига ҳайдаб олиб кирди. Тулкилар инларида сувкаламушни бемалол еб тамомлади.

Янги Англия фермасида минг жуфтча тулки яшайды. Улар ҳар йили насл беради, демак, ҳар йили баҳорнинг офтобли куни борки, тулки инлари олдида ана шундай воқеалар содир бўлиб туради. Бундай воқеалар йилига юз минг марталаб, шундайгина бурнимиз остида бўлади, аммо биз уни кўрмай қоламиз, чунки у foят яширин, сирли бир вазиятда бўлиб ўтади, тулкилар ота-онасининг ўта эҳтиёткорлиги туфайли юз минг одамдан биттасигина тулкилар ўйинини томоша қилиш шарафига муяс-кар бўлади.

Голдер шаҳрида яшовчи Абнер Жукс ана шу юз минг одамнинг биттаси бўлди. Абнер новчадан келган,mallаранг, сепкилдор бир бола бўлиб, мол боқади, аммо моли қолиб, дарахтма-дараҳт чиқиб, қарғалар инини ковлаб юради.

Абнер тулкилар ўйинини шунчаки эрмак билан эмас, балки бўлажак табиатшунослар мисол ҳис-ҳаяжон билан томоша қилди. У тумшугидаги қора тасмаси томошаларда кийиладиган домино деган ниқобга ўхшаб кетадиган тулки ўйинидан завқла-ниб илжайди.

Абнер тулкилар ўйинини бузмоқчи эмасди, аммо у ўзи билмаган ҳолда тулкилар ўйинининг пароканда бўлишига, бориб-бориб тулкилар бошига кўргиликлар тушишига сабабчи бўлди.

У фақат қишида тулки овлайди. Ўзининг овчи или билан ғурурланади, уни, «насиб бўлса, штат бўйича энг яхши ит» бўлиб етилади, дея мақ-тайди. Ити ҳали ит ҳам эмас, майдагина бир кучук, аммо панжалари улкан-улкан, беллари хипчадан, кўкраклари алпдан келган. Овози кучли ҳам ўткир, серзардалигидан қопағон ит бўладиганга ўхшайди. Одатда Абнер бирёқча жўнаса, кучугини уйига қа-маб кетади. Бир сафар кучуги бир амаллаб уйдан чиқиб олиб, эгасини қидириб кетди.

Тулкилар отаси кучукни кўриб қолиб, таҳли-кага тушди.

Тулкилар онаси бехавотир ерда ўйнаётган етти-та суюкли боласининг оромини сақлаш учун кучук-ка қараб чопди. У кучукни чалғитмоқчи бўлди.

Дарҳақиқат, хиёл ўтмай, кучук тулкилар онасини кўриб қолиб, вовуллаб ҳурди. Вовуллашини эшитиб, нафақат тулкилар онасининг юраги, шунингдек, кўпни кўрган тулкилар отасининг юраги ҳам дукдук ура бошлади.

Тулкилар онаси ўзини ўйламай чопди. Кетидан кучукни илакишириб, инидан хийла олисгача чопиб борди, сўнг изини адаштириб кучукдан қутулиб кетди-да, яна инига қайтиб борди. Йида яна осойишталик ҳукм сурди. Фақат қора тумшуқ тулки бу сафар уни ин оғзида кутиб олмади, у инининг тўрига кириб, қора тумшуғини қумга қўйиб ётиб олди.

Қора тумшуқ бундан беш дақиқача муқаддам индан ташқарига мўралаб қаради, шунда кучукнинг бадани жимиrlатувчи ўткир вовуллашини эшитиб бутун аъзойи-бадани бўйлаб, момиқ думчасининг учигача қалтироқ турди. Сўнг, гарчи барча хавф-хатар ўтиб кетган бўлса-да, ин тўрига бориб, ғужанак бўлиб ётиб олди.

У шу вақтгача меҳр-муҳаббат оғушида яшади. Энди бу оғушга ҳадик оралади.

II. Кўргилик

Овчилар орасида тулкилар ўз инлари яқинидаги товуқхоналарга овга бормайди, деган гап бор. Дарҳақиқат, тулкилар қўшниларининг қаҳрига учрагиси келмайди, шу сабаблиям олис-олис фермаларга бориб ов қилиб келади.

Шу боисдан ҳам Жукснинг товуқхонаси ҳамиша тинч бўлиб, Бентоннинг товуқхонасидан бўлса товуқлар йўқолиб туради. Қария Бентон аввал-бошдан вазмин одам эмасди, наслдор товуқларининг чорагидан кўпи зим-зиё йўқолганини кўриб эса, бор вазминалгиям тугаб, ачичи жунбушга келди.

Якшанба куни Бентоннинг Си ва Бэд деган ўғиллари адирдан ошиб ўтаётib, Жукснинг тулки изини олиб келаётган кучуги вовуллашини эшитиб қолди. Улар ит зотини унчалик ҳам хуш кўрмасди, шунинг учун ҳам итнинг вовуллашига эътибор бермади. Улар тўхтаб, пастдаги қувди-қувдини томоша қилди. Қочиш жонига теккан тулки кучукни боплаб лақиллатиб кетганини кўрди.

Йўлларида давом этмоқчи бўлғанларида, тулки яна пайдо бўлди, у бу сафар оғзида қордай оппоқ товуқ тишлаб олганди. Турган гап, бу Бентоннинг товуқлари эди. Чунки Бентоннинг товуқлари наслдор оқ товуқлар бўлиб, у ўзининг шун-

дай товуқлари борлиги билан фахрланиб юради. Оппоқ товуқ олисдан кўзга аниқ кўринади, шу сабаблиям Бентоннинг ўғиллари оппоқ товуқни кўздан йўқотмай, ўғри тулкини инигача пойлаб борди.

Улар яrim соатлар юриб, товуқларнинг оппоқ патлари сочилиб ётган ерга келди. Инга узун бир таёқ тиқиб кўрди. Таёқ иннинг бурилиш еригача бориб, тиқилиб қолди. Тулкилар қўрқиб кетди, аммо ҳеч қандай талафот кўрмади. Уларнинг отонаси қўрқанидан аллақачон ўрмонга қараб қочиб, ўшаёқда бекиниб юрди. Аммо болаларидан алағда бўлиб, бир неча бор инига қайтишга чоғланди, ҳар гал одам овозини эшишиб, изига қайтиб кетаверди.

Тулкининг ини Жуксга тобин ерда бўлса-да, Бентоннинг ўғиллари яна бир кун келиб, тулки болаларини инидан ковлаб олмоқчи бўлди. Аммо тулкилар онаси бу хавфни ўз вақтида пайқаб, дарҳол янги ин қазиди, тонг вақти-тонг вақти болаларини янги инга кўчирив бошлади.

Қишлоқ аҳли энг яхши мушук боласини сайлаб олмоқчи бўлса, жуда содда ҳам табиий бир усулни қўллаб кўради. Улар мушук болаларини далага олиб бориб қўйиб келади. Мушуклар онаси болаларини излаб топади, сўнг, уларни битта-битталаб маконига ташийди. Ана шунда энг биринчи бўлиб қайси боласини кўтариб жўнаса, ана шуниси энг яхшиси бўлади. Дарҳақиқат энг яхши, серғайрат мушуккина тўдадан биринчи бўлиб чиқиб, онасининг эътиборини ўзига тортади, шу сабаблиям онаси энг аввало серғайрат боласини уйига олиб боради.

Тулкилар онаси эски инига қайтиб борганида уни Домино деган энг ғайратли ҳам энг забардаст боласи қарши олди. У биринчи бўлиб ана шу боласини янги инига олиб борди. Ундан кейин Доминонинг энг бақувват синглисини, учинчи келишида эса майдагина, аммо зуваласи пишиқ уласини олиб жўнади.

Тулкилар отаси адирда туриб, қоровуллик қилиди.

Тонг оқарди. Тулкилар онаси учинчи боласини олиб кетаётганда, тулкилар отаси ҳавф-хатардан хабар берди.

Бентоннинг ўғиллари тулки иинин ковлаш учун белкурак билан чўқич олиб келаётиб, индан уч қадамча берида ётган катта тошга дуч келди. Нима қилишларини ўйлаб тургандарида тоғдаги тош конидан гумбурлаб портлаган овоз келди. Шунда болаларнинг хаёлига бир фикр келди, бирори тош конига чопиб бориб, динамит патрон олиб келди. Патронни тош ёриғига жойлаштириди. Бир дақиқалардан кейин адирлар этаги портлаш зарбидан зир титраб кетди. Чанг тарқалганда, портлаш оқибатидан ин йўли тошлар билан бекилиб қолганлиги аён бўлди. Турган гап, индаги тулки болалари мажақ бўлиб кетган, омон қолганлариям нафаси қайтиб ўлиб қолган. Шундай қилиб, Бентоннинг ўғиллари тулкилар иинин мозорга айлантириб кетди.

Борди-ю, улар кечаси келганларида, тулкилар онаси билан отаси ўзларининг қадрдан инларига кириш учун панжалари билан тупроқ ковлаб ётганини кўрган бўларди. Эртаси кечаси тулкилар яна келди. Учинчи кечаси ёлғиз тулкилар онаси келди. Уям кела-кела ҳафсаласи пир бўлиб, охири келмай қўйди.

III. Янги уй

Янги уй эскисидан бир чақиримча пастда, ўтлоқлар бўйлаб ёйилиб оқаётган дарё бўйидаги жарликда жойлашган. Янги уйни қоялар ўраб турибди, уй олдида қайнин билан тоғтерак илдизлари ўзаро чирмашиб ётибди. Уйга кираверишда иккита улкан харсангтош турибди. Эски уйнинг янги уйдан фарқи, эски уй адир ёнбағридаги қарағайзорда, янгиси эса тоғтераклар ўсисиб ётган пастлиқдадир. Қарағайлар тинимсиз шовуллаб оҳ уради, тоғтераклар силкиниб, титрайди. Дарё тўлқинлари қўшиқ айтади.

Ин оғзидағи ўт-ўланлар дарё бўйидаги қиёқзорларга бориб қўшилади. Тулкилар шу ям-яшил нишабда ўйнайди. Улар бу ерда бутун ёз бўйи оталининг неча ўн мартараб ўлжа олиб келишини кузатиб ўтиради. Уёқдан-буёққа тинимсиз юравериб, теварак-атрофдаги ўт-ўланларни пайҳон қилиб ташлади.

Тулки болалари тез етилди, айниқса тумшуғи қора тулки кун сайин ўсади.

Энди ота-оналари уларга қандай қилиб ов қи-лишни ўргатди. Улар энди онасини эммай қўйди, катталар нима еса, улар ҳам шуни ейдиган бўлди. Ота-оналари болаларини ўз овқатларини ўзлари топиб ейишга ўргатди. Ота-оналари олиб келаётган ўлжаларини инларига эмас, ўрмоннинг олис бир четига қўйиб келадиган бўлди. Тулкилар онала-рининг чақириғини эшитибоқ, овқат қўйилган жойга чопди. У ерда оналари уларнинг ўйинига қараб, тушки овқат берди.

Тулки болалари бутазорлар оралаб чопишини, нишабдаги ўт-ўланлар узра зир айланиб югуриши-ни, дуч келган ўр-чуқурни исказ бўришини бир кўрсангиз эди!

Улар шамол буюрган ёқقا бир-бирларига йўл бермай, туртишиб-ийқитишиб шундай чопди, ота-оналари изидан овқат яширилган ерга қараб шундай чопди, шундай чопди!

Улар ов қилиш нималигини ана шундай ўрганди.

Қора тумшуқ ғоят фаросатли, ғоят кучли, ғоят эпчиз тулки бўлди. У овқатни ҳаммадан тез топиб, ҳаммадан яхши еди. Егандаям бўлимли, мазали бўлакларини еди. Шу сабаблиям бошқа тулкиларга нисбатан тез етилиб, ораларидаги фарқ кун сайин кўзга кўрина бошлади. Шунингдек, унинг болалик-даги кулранг-қора юнглари батамом қоп-қорайиб бошлади. Укаси билан синглиси ўз наслига тортиб, малларанг тулки бўлди, у эса кун сайин қорайиб, ҳатто тумшуғи билан панжалариям қоп-қора тусга кирди.

Июль охирлади. Тулкилар ота-онаси тиним~~ти~~ май қўшни фермалардан овқат ташиди, болалардан~~ти~~ хавф-хатарлардан қўриқлади. Уларнинг инларидан яқинида қора ит вовуллаши эшитилиб турди, тумшуқ тулки вовуллашни эшитиб, қалт-қадт титрайдиган бўлди. Ҳар гал отаси ё онаси қоп-~~ти~~ пешвоз чиқиб, уни ҳийлайи найранглар билан~~ти~~ онгина алдаб, маконига қуп-қуруқ жўнатиб юборди.

Дарё бўйидаги қоялар орасида итни лақиллатиб жўнатиш шунчалик осон бўлиб қолдики, охир-оқибат, тулкилар ғанимларини назарга илмай қўйиб, ўзларига ўзлари ҳаддан зиёд ишониб қолди.

Бир куни учта тулки боласи оталари ҳозиргина олиб келган овқатни ўтлоқ оралаб излаб юриб эди, қаердандир бир олапар ит пайдо бўлиб қолиб, уларга ҳамма қилиб қолди.

Тулки болалари итнинг даҳшатли ириллашидан қўрқиб кетиб, ҳаммаси ҳар ёқقا қараб қочди. Аммо

энг майдагинаси довдираб, қочолмай қолди. Оқибат, ит уни ушлаб олди.

Қўрқинчли ҳайвон майдагина тулкини фермага олиб келиб, хўжайинининг оёғлари остига ташлади, мақтov әшитиш учун хўжайинига қараб турди. Аммо хўжайини итни мақтамади.

Фалокат кетидан фалокат келади. Тулкилар отаси эртаси куни тонг вақти ҳозиргина ўлжа олган ўрдагини инига олиб бораётib, фавқулодда ит вовулашини әшитиб қолиб, ҳамиша юрадиган йўлидан четга бурилди. У икки тарафиям биланд тўсилган йўлдан чиқиб қолди. Оғзидағи ўрдак билан биланд тўсиқдан сапчиб ўтолмади. Сўнг, тўсиқ бўйлаб чопиб кетди. Итлар унга етай-етай деб қолди. У шунда дуч келган бир йўлакка ўзиниурди. Ҳай аттанг-а! Бечора или бор бир ҳовлига кириб қолиб, у ердан омон чиқмади.

Тулкилар оталарининг қисматини билмади. Оталари уйгаем қайтмади, овқат ҳам олиб келмади. Тулкилар онаси икки боласи билан оч қолди. Улар шу куни очлик нималигини билди.

Тоғтераклар орасидаги инда тулкилар онаси билан иккита боласи қолди. Тулкилар онаси барча қийинчилкларга бардош берди. Болалари эсайиб, улар ҳақида қайғурмай қўйди. Август ойида болалари у билан олисларга овга бориб, ўз ризқ-рўзларини териб ейдиган бўлди. Сентябрда қизининг бўйи онасининг бўйи билан бўйлашди, қорачадан келган ўғли эса онасидан ҳам бўйчан, забардаст бўлди. Бора-бора сингил билан aka, ўғил билан она ўртасида ўзгаришлар юз берди. Онаси билан қизи забардаст, келишган эркак тулкидан тортинадиган, кейин-кейин ундан ўзини олиб қочадиган бўлди.

Тулкилар онаси қизи билан бирга яшаётган бўлса-да, аммо кўз илғамас бир нозик туйғу қонқариндошлик меҳр-оқибатларини сўндира бошлади. Улар бўйчан, келишган эркак тулки билан юзмаяуз учрашиб қолишдан эҳтиёт бўлди, мабодо кўри-

шиб қолсалар ҳам, шунчаики, дўстона муносабатда бўлди. Хуллас, Домино ўз кунини ўзи кўриб кетди, тоғтераклар орасидаги бошпанасини тарк этиб, ёлғиз ҳаёт кечирди.

IV. Янгича либос, янгича ҳаёт

Шундай қилиб, Домино тоғтераклар соя солиб турган қадрдан уйидан воз кечиб, турмуш ташвишларига тўла катта ҳаётга қадам қўйди. Мустақил ҳаёт бошлади, тўқ ва фаровон яшаши учун фақат ўз кучига суюнмоғи кераклигини тушунди.. Кун сайин ақлли, эҳтиёткор ва хушсурат бўлди.

Домино қадрдан уйидан кетиб, таъқиблардан ҳам қутулади, шунда, топқирилик ҳар қандай эпчиликдан ҳам афзал эканлигига ишонч ҳосил қилди. Шунингдек, энг оғир кунида ярайдиган бир дўст ҳам топди. Домино уни авваллари ҳам кўриб юрарди, аммо ошна эмасди, мана энди ошна бўлди.

Бир куни Доминони иkkита ит қувди, у қоямакоя қочиб, панжалари тилиниб, қонга беланиб қолди. Буёги кун жуда исиб кетди. У жон-жаҳди билан чопиб, итлардан хийла ўзиб кетди, ҳолдан тойиб, қон бўлиб ётган оёқларини сувга солиш учун дарё томонга бурилди. Сувга кириб, саёзроқ жойдан оқимга қарши мириқиб сузди. Чорак милча сузган эдиямки, итлар вовуллаб, унинг изидан етиб келди. Ёш Домино дарё ўртасидаги кичкинагина оролга чиқиб олиб, буталар орасига бекинди. Итлар дарё ёқасига келиб, изни йўқотиб қўйди, изни излаб ўёқдан-буёққа зир югурди, охири балониям тополмай, излариға қайтиб кетди. Домино уларни завқ билан қузатиб ўтириди.

Домино изларини ўзи эмас, сув йўқ қилиб юборганини англаб етмади. Аммо сув яхши нарса эканлигига, у ҳар қандай балои қазодан қутқариб қолиши мумкинлигига амин бўлди. Бунга кейинчалик ҳам бир неча бор ишонч ҳосил қилди. Масалан, дарёning нариги ёқасида, оқим бўйлаб юргач, хийла қуйироқда бир саёз қумлик бўлиб, шунга етиб олса бўлди, уни ҳеч ким тополмас экан, чунки қумда из қолмас экан. Қиши кириб, дарёни ялтираган юпқа муз қоплаганда эса, у музга чиқиб, уни кўтара олиш-олмаслигини текшириб кўрди. Бир сафар муз устидан чопиб ўтди, уни қувиб келаётган ит эса муз ёрилиб, сувга тушиб кетди.

Аммо Домино учун энг қулай жой дарё юқорисидаги серқоя жарлик бўлди. Жарлик остида хийла кенг бир сўқмоқ бўлиб, у бора-бора жуда торайиб,

фақат тулки юра оладиган, аммо овчи ит сиғмайдиган йўлакка айланиб қолади. Йўлак жарлик туртиб чиқсан ердан айланиб ўтади, кейин қиялаб, қоя устига кўтарилиб, ундан ўрмонга олиб боради. Бундан бошқа йўллар билан ўрмонга бориш учун эса, камида икки миль йўл юришга тўғри келади.

Шунингдек, Домино бошқа ёқларда овқатнинг мазаси бўлмаса, дарё бўйида ҳамиша бирон-бир егулик топилишини ҳам билиб олди. Масалан, дарё бўйида сув соҳилга чиқариб ташлаган балиқ, ўлган қуш, ҳеч бўлмаса бирорта қурбақа топиб еса бўлади. Хуллас, Домино дарё деганлари ажойиб жой эканлигини, оғир қунларда кунига ярашини билиб олди. Домино дарё билан дўст бўлди.

Бу орада бизнинг ёш тулкимиз хийла ўзгарди, ҳаётида хавф-хатарли воқеалар жуда кўп бўлди.

Доминонинг жунлари даствлабки куз кечалари бошланиши билан қалинлашиб, майнинлашди, рангтусиям ўзгарди. Жунлари кун сайин қорайиб бориб, бора-бора малла ҳам кулранг доғлардан фориғ бўлди. Мўйна нималигини яхши биладиган ҳар бир одам Доминога ишора қилиб шундай дейиши мумкин эди: «Гўзалликнинг юксак намунаси шу эмасмикин? Бу ёш тулки асл қора-қўнғир тулки бўлиб етишмасмикин?»

Қора-қўнғир тулки мўйнасини ҳамма овчи орзу қиласди, ҳамма шундай мўйналик бўлсам, дейди. Аммо қўнғир тулкилар ўзларини ғоятда эпчиллик ҳам айёрлик билан муҳофаза қиласди.

Қора-қўнғир тулки фақат қиши фаслидагина бошқа тулкилардан фарқланиб туради. Шу боисдан одамлар фақат қишидагина унинг жамолини кўриш баҳтига мұяссар бўлиши мумкин. Мана ниҳоят, куз ўтиб кетиб, Голдер адирларида совуқ тунлар бошланди. Доминонинг қишики пўстини кун сайин қорайиб, ҳурпайиб, қалинлашди, оқ думи динг бўлди, тумшуғидаги кўндаланг қоралар кумуш жунлари орасида янада қоп-қорайиб кўриниб, кўзга яққол ташланадиган бўлди. Боши билан бўйинлари ҳам қорайиб товланди. Ниҳоят, тундай қоп-қора жунлари орасида зим-зиё осмонда сочилиб ётган юлдузлар мисол ялтироқ учли оппоқ туклар пайдо бўлди. Июль ойида қорача тусда юрган Доминони кўрган одам, ноябрь ойида қишики лиbosларига ўралиб олган Доминони кўриб, кўзларига ишонмайди. Домино ана шундай ажойиб қўнғир тулки бўлди.

V. Гўзал тулки билан барзанги ит

Кўп ўтмай, Голдер адирларида бир қўнғир тулки пайдо бўлганлиги барчага аён бўлди. Одамлар уни бир неча бор кўрди, мўйнали ҳайвонлар ичра мўъжиза жонивор эканини билди, Жукснинг Гекла деган қора ити уни бир-икки марта изма-из қувганини гап қилди. Бу гапларни Жукснинг ўзи тарқатди. Қўшнилари унинг эртакнамо гапларидан кулиб, қўнғир тулки итни итдай аҳмоқ қилиб югуртириб-югуртириб, охири ҳийлаи найранг билан лақиллатиб ташлаб кетганини гапириб юрди.

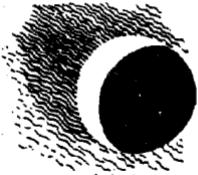
Гекланинг ажойиб овози бор. Унинг баланд, аммо майин ҳам жарангдор овозини сокин кечалари бир неча миль наридан ҳам әшилса бўлади. У бекордан-бекорга ҳураверади, шунчаки уёқдан-буёқча юргандаям, ҳатто келган изидан уйига қайтиб бораётгандаям лақиллаб ҳураверади.

Жукснинг ўғиллари Геклани ажойиб овчи ит деб ўйлади. Аммо қўшнилари уни насл-насабининг тайини йўқ, ёввойи, қопагон ит деб билади. Кўнглида кири йўқ одамлар Геклани улкан, чопагон ҳам қопагон, ўзига хос унутилмас овози бор ит деб тан олади.

Мен илк бор Гекланинг овозини у фермада қамалиб ётиб ҳурганида әшилдим. Унинг жарангли ҳам даҳшатли, темир овози кун бўйи қулоқларим остида жаранглаб турди.

Куз кунларининг бирида кечки пайт Голдер адирлари этакларидаги ўрмонларни айланиб юриб, олисдан итнинг темир овозини әшилтиб, ҳайрон бўлиб қолдим. Гекланинг овозини дарҳол таниб, у ниманидир қувиб келаётганини англашим. Диққат билан қулоқ солиб, нима гаплигини билдим. Барглар оҳиста-оҳиста шитирлаб, бир-икки дақиқадан кейин кўмирдай қоп-қора ажойиб бир тулкига кўзим тушди. Тулки бир сонияча, олд оёқларини дараҳт кундасига тираб, қувиб келаётган ғанимига қаради. У мендан бор-йўғи эллик қадамча нарида турибди. Мен дарҳол бармоқларимни лабларимга босиб, оғир-оғир нафас олдим, шунда, бармоқларим орасидан чалп-чалп этган овоз чиқди. Тулки ово-

зимни эшитиб, менга бурилиб қаради, шу заҳотиёқ мен турган ёқقا әмаклаб кела бошлади.

Орамиз йигирма одимча қолди, шунда у тұхтаб, қулоқларини динг қылди, олд оёқларини хиёл күтарди, думини бир оз әгіб, чалп-чалп әтаётган каламушми ё қүёнми, улар ўзи қаерда, деган бўлиб, қараб турди.

Бай-бай-бай, унинг мўйналари-я!

Ҳали эрта куз бўлса-да, қоп-қора мўйналари аро қордай оғопоқ кўкраги билан учи оғопоқ думи яққол ажралиб турди. Сап-сариқ кўзлари чўғдай ёнади, жунларининг кумушранг учлари боши билан бўйинларини яшнатиб безайди. Мен умримда ноёб мавжудот кўриб, ҳали бундайини кўрмаганман. Мен уни дарров танидим, у голдерлик қора-қўнғир тулки әди. Мен қимир әтмай турдим, уям қимирламади. Ҳайвонлар ҳаётида бундай учрашувлар тез-тез учраб турса-да, назаримда, тулки ҳозир олдида одам турганини ақлига сиғдиролмади. Итнинг темир овози тобора яқинлашиб келаверди, тулки изидан Гекла қувиб келаётганини билиб, қочишга чоғланди. Мен яна чалп-чалп әтган овоз бердим, шунда яна бир бор сергак тулкининг хушсуват қоматини кўришга мусассар бўлдим. Аммо эҳтиётсизлик қилиб ўзимни сездириб қўйдим, тулки шу заҳотиёқ кўздан фойиб бўлди.

Ўн дақиқача ўтиб, олдимда яна бир ҳайвон кўриниш берди. Йўл-йўлакай бетиним ҳуриб, бутазорларни ёриб, ўйлидаги синмайдиган нарсаларниям синдириб, беўхшов, қонталаш кўзларини фақат тулки изларига тикиб, важоҳат билан чопиб келаётган машҳур Гекла пайдо бўлди. У Голдер адирларининг энг чапдаст жониворларидан бири билан яккама-якка чиқмоқчи бўлди.

Бу баҳайбат, йўгон ҳайвон тулки изларини ҳидлаб кўриб, унинг қайси ёқقا кетганини хатосиз топа олаётганини кўриб, одамнинг кўнглига ваҳима тушади. Айнан шу излар тулкини топиб бера олишини ўйлаб эса, одамни баттар ваҳима босади. Гекла бўлса издан адашмай, иккиланмай боряпти. Мен итни йўлдан уриш учун чалп-чалп әтган овоз бердим. Аммо ит тулкини топиш мақсадидан чалғимай, изни олиб кетаверди. Кейин нима бўлганини итнинг елка жунлари ҳурпайиб туриши билан ёвуз кўзларининг қонга тўлиб туришидан билиб олдим. Мен ҳам тулки овлаб турман, тулки овини хуш кўраман, аммо шу куни гўзал жониворни изма-из қувиб юрган, юонон афсоналаридағи жаҳаннам дарвозасини пойловчи Џербер деган қолағон итдай

бешафқат Геклани кўриб, кўз олдимга тулки ови эмас, жажжигина сайроқи қушчани бўғмоқчи бўлаётган заҳарли илон келди.

Шундан кейин ит зоти билан бўлган азалий дўстлигимдан кечиб, қора-қўнғир тулкига меҳр қўйдим.

VI. Доминонинг қишки ҳаёти

Қиши кириб, қишлоқ болалари пала-партиш тулки овлай бошлади. Одатдагидай, иккита-учта итни олдинга қўйиб юборди, ўзлари миљтиқ олиб, итлар кетидан пиёда йўл олди.

Бир куни Доминони отлиқ овчилар бир гала итлари билан қувди, аммо Домино дарё олдидағи қоялар орасига кириб қутулди. Шу тариқа қувғинларда суюги қотиб, куч-қудратга тўлиб борди, таъқиб қилувчиларни адаштириш йўлларини ўрганди. Шунингдек, қандай қилиб ўзини тута олишниям янада яхшилаб билиб олди. Барзанги итнинг даҳшатли ҳуришидан ҳамон қўрқса-да, ҳар ҳолда қўрқувни енгишга, ўзини дадил тутишга интилди.

Домино одатда ёлғиз тулкилар қандай яшаса, шундай яшади. Масалан, ўз ини бўлмади, чунки тулки қишида камдан-кам инда яшайди. Очиқ жойларда ухлади, пахмоқ, қуюқ мўйналари, момик думи уни совуқдан сақлади. Ўткир димоги хавфхатарлардан огоҳ қилиб турди.

У фақат кундуз куни, офтоб нурлари остида ухлади. Тулкиларнинг битилмаган шундай қонуни бор: «Кечаси — ов, кундузи — уйқу». Домино кун ботиб, қош қорайтганда овқат излади.

Ёввойи ҳайвонлар зим-зиё зулматдаям кўра олади, деган бир хато гап бор. Иўқ, ҳайвонга ёруғлик керак. Тўғри, ёввойи ҳайвонлар инсончалик ёруғликка муҳтож эмас, шундай бўлса-да, барibir керак. Гап шундаки, ҳайвонлар қоронгида одамларга нисбатан аниқроқ, яхшироқ тусмоллаб юра олади. Аммо тусмол ўз оти ўзи билан тусмолда. Ҳайвонлар ёп-ёргуғ кунни хуш кўрмайди. Улар

ғира-шира вақтни хуш кўради. Шу сабаблиям оппоқ қорда, ою юлдузлар нур сочиб турган қиш кечаларида ов қилади.

Шундай қилиб, Домино кун ботиши биланоқ овга йўл олди. Шамолга қарши йўртиб чопди, сойларга эниб, кўзига яхши кўринган буталару ўт-ўланларни ҳидлаб кўрди, бир вақтлар келиб кетган жойларини қаради, кўзга яқин устун, тош, тўсиқларни ҳидлаб, бу ерларда яқин-атрофда бирон тулкининг бўлган-бўлмаганигини билгиси келди. Чунки тулкилар ҳам итлар билан бўриларга ўхшаб ҳар бир тош ё устунга ўзининг келган-кемаганини билдириш учун бирон из қолдириб кетади. Шундан кейин Домино адир чўққисига чиқиб, шамол бирор егулик исини олиб келармикин, деган умидда ҳавони исказ кўрди. Салгина шитир-шитирни сезса ҳам тўхтаб, бирор кўнгилсизлик юз бермаслигига ишонч ҳосил қиласуничча жойида қотиб турди, сўнг нима гаплигини билиш учун шитирлаган жойга мушукдек пусиб бориб қаради. Теварак-атрофни кўздан кечириш учун ерга майишиб қолган бирор дараҳтга чиқиб қаради, борди-ю, бундай дараҳт тополмаса, осмонга сапчиб, теваракка қаради.

Йўл-йўлакай фермерларнинг ит қўриқлайдиган ҳовлиларига ҳам назар солиб ўтди. Бу ерларда одамлар кўпайиши билан тулкилар ҳам кўпайиб қолди, чунки ҳар бир ферма тулкилар учун озиқовқат манбаи бўлиб хизмат қилди, ҳар бир ферма иккита-учтадан тулки боқди. Бизнинг Домино ҳам итлар бор-йўқлигига қарамай, у фермадан-бу фермага чопиб юрди. Итларнинг чангалига тушиб қолмаслик учун сал нарироқда тўхтаб, уларнинг жигига тегиб увиллади. Борди-ю, ит унинг увиллашини эшитиб югуриб чиқса, қочиб қолди, борди-ю, индамаса, ит занжирланган экан, деган холосага келди. Сўнг, ҳовлига дадил кириб бориб, учраган нарсани илиб қочди. Семиз товуқларни бўйнидан гиппа бўғиб, овозини чиқармай олиб жўнади. Баъзан товуқларга ташланган нон ушоқлари ё бўлмаса қопқондан олиб ташланган сичқон ўлиги тегиб қолди. У ҳатто чўчқа тоғорадаги овқатлардан ҳам олиб қочди.

Ҳар кечаси бўлмасаям, ишқилиб, ҳамиша ўз насибасини топиб еди, ўзи, тулкилар бир ҳафтада беш марта яхшилаб овқат еб олса бўлди, ўзини олдирмай, қишдан омон-эсон чиқиб олади.

VII. Домино жуфтини топди

Ёввойи ҳайвонлар уёқдан-бүёққа бекордан-бекорга тентираб юрмайди, ҳар бир ёввойи ҳайвоннинг ўз она юрти, ов қиладиган маскани бўлади. У ҳамиша масканини ўз зотига ёт ҳар қандай ёввойи ҳайвондан ҳимоя қилишга тайёр туради.

Қатор кузатишлардан маълум бўлишича, тулкилар одатда ўз инларидан уч-тўрт милча теваракда ов қилади. Баъзан бир тулкининг ов маскани иккинчисиники билан туташиб кетган бўлади. Улар бир-бирларини яхши таниб, излари ҳидини яхши билиб олиб, бир-бирига ўрганиб қолади, бора-бора бир-бирларига эътибор бермай қўяди.

Борди-ю, масканларида бегона ҳайвон пайдо бўлиб қолса, унда шу ғаними билан уришади ё бошқа ёққа кетиб қолади.

«Қор ойи» дея аталмиш январь охирлаб, Домино куч-қувватга тўлиб қолди, кўз ўйнатар мўйналар билан безанди, аммо ёлғизликдан азоб чека бошлиди. Кўнгли кимнидир, ниманидир қўмсаб, бирор ферма яқинидаги адирда узоқ ўтириб қоладиган бўлди, бирор бехатарроқ жойга чиқиб олиб, итларнинг ҳуришини әшитиб ўтириди, иложи бўлса уларни атайин изидан қувишга чорлаб кўрди. Баъзан ой ёруғида адирнинг әнг юксак чўққисига чиқиб олиб, узун-узун увиллади. Буни олимлар, тулки увиллаяпти, дейди, овчилар, тулки йиғлаяпти, дейди:

Ув-ув-ув-уввв-вааа,
Ув-ув-ув-уввв-вааа...

Домино «Очлик ойи» кечаларининг бирида, гарчи жавоб олишига кўзи етмаса-да, умид билан ғамгин-ғамгин увиллади. Увиллаб-увиллаб, ўз ёлғизлигидан ўзи куйди.

Одамлар «Очлик ойи» деб феврални айтадилар. Ана шу февраль охирлаб, қишиш бир оз шаштидан

тушди, жануби шарқдан эсган илиқ нам шамол сеҳрли кўклам нафасини олиб келди.

Ув-ув-ув-уввв-вааа,
Ув-ув-ув-уввв-вааа...

Домино увиллаб, теваракка назар солди, шунда, оппоқ далада ғимирлаб юрган бир сояни кўриб қолди, шунда, қорда яна бир соя пайдо бўлди. Буниси яқинроқ кўринди. Домино сояни мўлжаллаб жўнади.

Одамлар ўз қўшнilarини юз-кўзларидан танийди, борди-ю, бир оз ўзгариб қолган бўлса, таниёлмай қийналади. Бу борада тулкилар одамлардан усталик қиласди. Тулкилар ўзларининг қўшнисини уларнинг излари, танаси ҳидидан ҳамда ташки кўринишидан билиб олади. Дарҳақиқат, Домино хиёлдан кейин иккинчи соянинг изини олиб, бу, Шобандга яшайдиган малла тулкининг излари эканлигини билди. Малла тулки бу ерларда кўпдан буён ов қиласди. Шу сабабли Домино унинг изларига эътибор бермай, йўлида давом этди. Биринчи соянинг изини топиб олиб, қони қайнаб кетди. Бу унинг масканига оралаган бегона ҳайвон изи эди. У қаҳри қайнаб, изнинг кетидан тушди. Изни ҳиддаб югуравериб, қаҳри сўниб қолди, энди ажабтовор туйғулар талошида қолди.

У изларни яна яхшилаб ҳиддаб кўриб, жонжаҳди билан чопди. Бебаҳо димоғи олға чорлаб: «тезроқ чоп!» дея шивирлади.

У туйғулар гирдобида янада шиддат билан чопди, фавқулодда яна Малланинг изига дуч келди. У бундан бир-икки дақиқа олдин Малланинг изи ёнидан бепарво ўтиб кетган эди, бу сафар ундаи қилмади, у энди янги бир туйғу гирдобига тушди. Бу қаҳр-ғазаб туйғуси эди. Мўйналари қулоқларининг учидан думининг учигача ҳурпайиб кетди. Уч-тўртта даладан югуриб ўтиб, ниҳоят, ўша тулкиларни кўрди. Уларни қувишаиятиям деб бўлмайди, уришаиятиям деб бўлмайди, улар ўзи дўстми ё душманми, буниям билиб бўлмайди. Кўкрагида оппоқ белгиси бор бегона ургочи тулки олдинроқча юрди. Малла тулки унга етиб олди, бегона тулки кетига қайрилиб, унга ташланди. Малла орқасига тисарилди, аммо индамади. Улар бир-бирларига ташланиб, югуришда давом этди. Домино уларга қараб янада ҳаяжонланиб кетди, қаҳр-ғазабга тўлди.

У ўзини Оқсийнанинг эътиборига сазовор тулки деб билди. Оқсийнага лойиқ деб билди. Шундай

кўнгилда Оқсийнанинг олдига борди. Аммо Оқсийна уни Малладан ҳам баттар қилиб жеркиб ташлади. Доминога жуда алам қилди. Маллага қараб ириллади. Маллям бўш келмади, думини динг қилиб, қаддини ғоз тутди, икки қатор тишини даҳшатли иржайтириб ириллади.

Улар бир-икки дақиқа ана шундай юзма-юз бўлиб турди. Оқсийна вазиятдан фойдаланиб қочиб қолди. Домино билан Малла бир-бирлари билан талашиб-тортишиб Оқсийнани қувиб кетди. Унга биринчи бўлиб Домино етиб олди. Оқсийна тўхтаб, Доминога қараб ириллади. Бу галги ириллаши унчалик нафратли бўлмади. Малла Оқсийнанинг уёғидан келди. Шунда, Домино, Доминога қўшилиб Оқсийна Маллага ўқрайиб қаради.

Домино билан Малла олишиб қолди. Малла ерга юмалаб тушиб, тишларини гижирлатди. Домино индамай, уни босиб турди.

Оқсийна яна қочиб қолди. Домино билан Малла Оқсийнанинг икки тарафини олиб чопиб, бир-бирларига ириллаб-ириллаб қўйди.

Улар дала бўйлаб чопди, Оқсийна Малладан ўзини олиб қочиб, Доминога яқинроқ бўлиб чопди, учови яна бир жойда жам бўлиб тўхтади, шунда, одатдагидек, учалови бир-бирига эмас, иккалови бирорвига ғанимона қаради. Баҳайбат Домино қаддини керди, бўйин жунлари ҳурпайиб, думи динг бўлди. Даҳшат билан ириллаб, ярқироқ тишлари гижирлаб, ғанимига қараб мағрур юрди. Кетидан Оқсийна эргашди.

Малла, жавоби берилганини тушунди, кетига бурилиб, бошини қуиي эгиг кетди.

ИККОВЛОН

VIII. Баҳор

Голдер адирларига мусаффо баҳор келди. Адирлар ёнбағри ўт-ўланларга бурканди, дарёлар тўлиб оқди, ҳаво қушларнинг қанот қоқиши, тонгги чуғурчугурларига, музлари эриб кетган кўллардаги митти қурбақадарнинг қуриллашига тўлди.

Ҳали қиши либосини ташламаган ўрмонда қорлар орасидан олмурудлар низи уриб чиқди, нафис япроқларини кўз-кўз қилиб: «Мана, мен кутган баҳор, мана, менинг қирмизи меваларим», дегандай бўлди. Какликлар, олмахонлар, суғурлар «Қарға ойи»нинг ноз-неъматидан маза қилиб татиб кўрди. Одамлар ёввойи жониворларнинг мевага оғзи текканларини кўриб, шундай ширин неъматларни ёмон қунларга деб асраб юрган она табиатдан миннатдор бўлди.

Ўрмонлар ва кўлларда баҳор фасли пойқадами учун сайиллар бошланди. Домино билан Оқсийна ҳам қараб турмади.

Қорлар эриб, жилгалардан пастга оқиб туша бошлади, шунда, бизнинг жуфтлар ин излаб кетди.

Югуриб-елиб излади, яна югуриб-елиб излади, аниқроғи, Оқсийна излади, Домино эса унга бўйсуниб, орқасидан эргашиб юрди. Голдер адирлари шарқидаги қумлоқ ялангликни изғиб чиқди. Қарасалар, тулкилар ҳамма ерга майдо-майдо белгилар қўйиб ташлабди. Бу белгилар, тулкилар тилида: «Бу ерларни жангужадал билан оласан», деганидир. Энди улар Голдер жарлари оралаб санқиди. Жарлардаги қалин қорлар ҳали эримабди. Улар яна дарё бўйига қайтди, Доминонинг болалиги кечган ўша тоғтеракларга келди. Улар шу ерни маъқул кўрди.

Оқсийна теварак-атрофни ҳидлаб чиқиб, ёнғоқзордан ин ковлади. Ковласа, ер юмшоқ экан, чунки уни бултур тўқилган хазонлар билан қалин қорқоплаб, намлигини сақлаб турибди. Бошқа ерлар эса музлаб ётибди, уларни ковлаб бўлмайди.

Англаб бўлмас бир сезги шу ердан ин ковлашга ундали. Домино шу яқиндаги адир чўққисига чиқиб олиб пойлоқчилик қилди. Оқсийна бирон соатча ер ковлаб, Домино билан ўрин алмашди.

Улар бир неча кун навбатма-навбат ер қазиди, ниҳоят, ин тайёр бўлди. Ин узун йўлакдан иборат бўлиб, йўлак аввал пастга тушади, кейин яна юқори

күтарилиб; кенгрөк йўлак ҳосил қиласи, ундан бир-икки қадам келадиган бошқа бир йўлакка ўтиб, ундан ёнидаги уйчага ўтилади. Биринчи йўлак тагин ҳам юқорираб, ҳозирча муз ерга етганда туғайди.

Тулкилар муз ерни ичкарисидан кунлаб ковлади-верди, ер кун сайин очилаверди, охири ташқари кўринди. Ин оғизини ўтган йилги хас-хашаклар билан пишиқ-пухталаб бекитди. Ин олдида тупроқ ўюми қолдирмади, шу сабаблиям иннинг ёнидаги на турган одам ҳам уни пайқамайдиган бўлди. Шунингдек, бу йилги ўт-ўланлар тобора бўй бериб, инни бегона кўзлардан яшира борди.

Энди овқат топиш ҳам осон бўлди. Оқсийна бир кечаси ўзича тентираб юрган бир овсар суғурни ушлаб олди, уни инга олиб кириб, ён уйчадаги қуруқ қумга кўмиб қўйди.

Домино билан Оқсийна ин олдида кўзга кўринмасликка интилди. Оқсийна инига қайтаётганда из қолдирмаслик учун ариқдаги сувдан юрди, Домино ўйлида бирорта қишлоқ боласи кўриниб қолса, то у ўтиб кетгунicha ўт-ўланлар орасида ётган дарахт кундалари орқасига бекиниб турди. Домино кун сайин ўйловчилардан эҳтиёт бўладиган бўлди.

IX. Янгилик

«Қарға ойи» кетидан «Ўт-ўланлар ойи» келди, ўрмонлар ва далалар ҳавоси янги мева-чеваларни кута бошлади. Оқсийна ҳам ўзгариб қолди. Доминодан худди ғанимидан ўзини олиб қочгандай ўзини олиб қочди. Домино инига кириш учун унинг кетидан юрса, унга қараб ғазаб билан ириллади.

Домино кун бўйи инга киролмай юрди. У йўқлигига инда ажойиб бир янгилик юз берди.

Инда одамлар таъбири билан айтганда, «бадбашара», майда-майда, бесёнақай, Оқсийна учун эса оламда тенги ўйқ бешта хушрўй фарзанд дунёга келди. Оқсийна оналик меҳр-муҳаббати билан тўлиб-тошди, ўзини тамомила болаларига бағишилаб, уларнинг олдидан бир қадам ҳам жилмади.

Фақат бир-икки соатдан кейин болаларини бир дақиқача ёлғиз қолдириб, шу яқиндаги жилғадан сув ичиб келгани борди. Жилға бўйида Доминони кўриб қолди. Оқсийна қулоқларини қимирлатди, овозини чиқармади, умуман, жуфтини кўриб-кўрмаганга олди. Оқсийна яна инига қайтди. У әртаси куни оч қолди, аммо инидан овқат излаб чиқмади. Чунки инига овқат кўмиб қўйган эди.

Икки кун деганда инига ғамлаб қўйған овқат тугади, шундагина ташқарига чиқди. Индан бир оз наридан яқинда ушлаб келинган бир тўда сичқон топди. Ким билади, балки уларни тулкилар отаси болалари учун олиб келгандир. Шундай бўлса бордир, аммо уларни тулкилар онаси еб олди. Онаси еди нима, боласи еди нима. Оқсийна шу кундан бошлаб ҳар куни ин оғзидан ё ин олдидағи ўтлар орасидан овқат топиб оладиган бўлди.

Иккі ҳафта деганда тулки болаларининг қўзи очилди. Улар дунёни қўриб, энди камроқ чийиллайдиган бўлди. Оналари ҳам кўнгиллари тўқ бўлиб, ташқарига чиқадиган бўлди. Домино жуфтига қараб, Оқсийна энди уни қувмаётганини ҳис қилди. Яна бир-икки кундан кейин эса Доминони инга, болалари олдига қўйди.

Тулки болалари бир ойлик бўлганда ёруғ дунёни кўрмоқчи бўлди. Индан имиллаб, телва-тескари ўрмалаб бошлиди. Улар ҳали чаққон ҳам, хушрўй ҳам эмасди, аммо гўдакона маъсум эди. Тулки болаларининг нақадар норасидалигини кўрган одам уларни ота-оналари қанчалик меҳр-муҳаббат билан авайлаётганини ҳис қилган бўларди. Дарҳақиқат, барча ота-оналардек Домино билан Оқсийна ҳам момиқина норасидаларини ардоқлаб эркалатди, болаларини ўзлари юзма-юз келишдан қўрқиб юрадиган ғанимларидан ҳам кўксини қалқон қилиб ҳимоя қилишга шай бўлиб юрди. Доминонинг болалигида бўлган воқеалар бу ин олдидаям бўлиб турди. Тулки болалари кун сайин улрайиб, катта тулкиларга ўхшаб қолди.

X. Эски ғаним

Бир куни Домино уйига овқат олиб келди. Индан бешта қоп-қора бурун билан беш жуфт маржондай йилтиллаган кўз қараб турганини кўрди. Шунда, шу яқиндан ит ҳурди, Домино нима гаплигини билиш учун бир тўнканинг устига чиқиб қулоқ солди. Ҳураётган ит ўзининг ўша эски ғаними эканини билди. Ғанимини қадрдон инига йўлатмаслик учун ўзидағи қўрқувниям енгиб, итнинг овози келган ёқقا қараб чопди. Бу орада оналари тулки болаларини инга олиб кириб кетди.

Гекла Доминони қўриб қолиб, шу заҳотиёқ унинг изидан қувди. Гекланинг айни куч-қувватга тўлган вақти эди, шу сабаблиям Доминонинг ундан қочиб қутулиши жуда қийин бўлди. Ит Оқсийнинг изини олиб, тақса тўхтаб қолди, аммо Домино чангллар орасидан ўзини атайн сездириб, итни

лақиљлатиб ҳурдириб олиб кетди. Ит ҳам, тулки ҳам ҳали ёш, кучли эди. Шу боисдан қувди-қувди бир соатча давом этган бўлса-да, аммо улар чарчаш нималигини билмади. Ҳадеб югуравериш Доминонинг жонига тегди, у энди эски найрангларини қўллаб, итдан қутулиб кетмоқчи бўлди. Аммо итдан қутулиш осон эмасди. Чунки Гекла энди анча кўзи пишиб, тажрибали бўлиб қолганди. Шу сабаблиям Оқсийнанинг икки бор қўллаб кўрган ҳийлаи найрангиям наф бермади. Шунда Домино Шобан дарёси юқорисидаги торгина жарсўқмоқни эслади, жоҳил ғанимини илакишириб, ўша ёққа қараб чопди.

Улар билбиши, билмайми, ишқилиб, икковиям баравар шу жарга қараб югурди. Жарга етай-етай деб қолди. Дарё бўйида юрган қора тулкилар кўзга чалиниб қолди. Домино қадамини секинлатди. Гекла бор кучини йигиб, ўпкасидан нафас олиб, тулкига етиб олишга интилди. Улар кенг бир сўқмоқча келиб қолди. Домино яна секинлади, Гекла эса уни етай деб қолганини кўриб, жон-жаҳди билан югурди. Хаёлида ҳаш-паш дегунча етиб оладигандай бўлди.

Сўқмоқ торайгандан-торайди. Ит бўлса бостириб келаверди. У ғалаба қозонишига амин бўлиб чопди, яна бир сакрасам, ҳолдан тойган тулки чангалимда бўлади, дея ўйлади... Шунда, айёр тулки қоя оралиғидаги торгина йўлакка ўқдай учиб кириб кетди. Кўкракдор, забардаст Гекла тулкининг кетидан ўзини уриб, биқуни билан қояяга бориб урилди, кети билан умбалоқ ошиб, қоя тошларига урилиб, пастга, пастга ва пастга — муздай дарё сувига әзилиб, қонига беланиб тушди.

Домино тепада итнинг умбалоқ ошиб тушишини томоша қилиб ўтирди.

Шобан дарёси бу тор жойда ёзда тез оқади, баҳорда эса даҳшат билан шовуллаб, ёздагидан ҳам тез ҳайқириб оқади. Манман деган ит ҳам унинг гирдбларига тушишга юраги бетламайди. Бечора Гекла ярадор ҳоли билан шу гирдобга тушиб қолди. Шиддатли оқим даҳшат билан гувиллаб, итни икки милгача оқизиб борди, уёқдан-буёқча отди, тош қирраларига олиб бориб урди, чир айлантириб ўйнади, ниҳоят ғариб бечорани саёз қумлоқча итқитиб ташлади. Гекла фақат эртаси кунигина уйига бир амаллаб судралиб етиб олди. Шу баҳордаям, шу ёздаям ов юзини кўрмади.

Бешта қоп-қора бурун билан беш жуфт маржондай йилтиллаган кўз ҳар куни ин оғзида пайдо бўладиган бўлди.

Уларнинг оталари хўп болапарвар ота чиқиб қолди, улар яшаётган тоғтеракзорни осоийшта масканга айлантириди.

XI. Буғу

Ёз авж олди, «Атиргул ойи» ўзининг бор тароватини кўз-кўз қилди. Тулки болалари тез етилди, иккитаси тўқ қўрғошинсимон тусга кирди, бу уларнинг зотдор тулкилардан эканлигини билдириб, порлоқ келажагидан дарак берди. Оқсийна билан Домино болалари ғажиб-тишлаб ов қилишни ўрганишлари учун инларига энди ўлжаларни тириклиайн олиб келишга ҳаракат қилди.

Ота-оналари болалари учун ҳар куни янги-янги саргузаштлар ўйлаб топиб, уларнинг эпчили ҳамда зийрак бўлиб етилишларига шароит яратиб берди. Тулки болалари ҳар бир овдан бирор янгилик, ов санъатини ўрганди. Домино болаларини деб деярли ҳар куни қалтис овларга борди, ундан бошқа тулки бўлгандা аллақачон қўлга тушиб, йўқ бўлиб кетарди. Аммо Домино барча қалтис вазиятлардан эсон-омон қутулиб кетиб, янада бақувват, эпчили ва ўйлгири бўла борди.

Голдер адирларида суғур кўп бўлади. Бир куни Домино қирққулоқларни оралаб суғур излади, шунда димоғи ажабтовур бир ҳидни туйди. Хиёл ўтмай, ўт-ўланлар орасида пусиб ётган оқ-оқ холли, очmallаранг бир ҳайвонга қўзи тушди.

Домино нотаниш ҳайвонга бақрайиб қотиб қолди, борди-ю, у ҳамла қилмоқчи бўлса, шу заҳотиёқ қочиб қолишга шайланиб турди. Аммо мalla ҳайвон бошини ерга қўйганича катта-катта, думдумалоқ, қўрқув тўла кўзларини тулкига тикиб, ўлика ўхшаб ётаверди.

Бу — буғулар боласи эди. Буғулар Шобан дарасида жуда кам учрайди. Домино буғу зоти нималигини билмайди, шу сабаблиям ҳозир нима қилишни билмай қолди. Фақат бир нарсани билдики, пусиб ётган буғу боласи тулкидан ҳам баттар қўрқиб кетди. Доминонинг кўнглидан дастлабки қўрқув ҳисси кетди, қўрқув ўрнини энди қизиққонлик әгаллади, ётган ҳайвонга қараб бир қадам босди. Ҳайвон қимир этмади, нафас ҳам олмади. Домино яна бир қадам босди. Ораларида бор-йўғи бир сапчиб етадиган масофа қолди. Ҳайвон шундайм қимир этмай ётаверди.

Домино яна бир қадам ташлаб, буғу боласининг шундайгина пешонасига борди. Шунда, буғу

бolasи сапчиб, узун оёқларида тик турди, зорланиб, ба-а-лаб, қирққулоқлардан сакраб чопди. Домино эрмак учун унинг кетидан юксак-юксак сапчиб қувди.

Бирдан тапир-тупир бошланиб, бир оздан кейин буғулар онаси пайдо бўлиб қолди. Буғулар онасининг яғринидаги ёллари ҳурпайиб, кўзлари ғазабнок ёнди. Домино ҳозир бирор кори ҳол бўлишини хис қилди. У қочиб қолди, буғулар онаси ёввойиларча пишқириб, метин туёқлари билан ерни тарсиллатиб қувиб қолди. Буғулар онаси Доминодан ўн баравар гавдали бўлишига қарамай, шамолдай елди. Доминога бирпасда етиб олиб, уни олд оёғи билан бир тепди. Домино тепкига зўрга чап бериб қолди. Буғулар онаси яна тепди. Домино четга сакраб, яна тепкидан омон қолди.

Ғазабнок буғулар онаси, гарчи боласи соғ-омон бўлса-да, барибир Доминони қувиб бораверди. У боласига таҳдид солган тулкини йўқ қилмоқчи бўлди.

Буғулар онаси ғанимини қирққулоқлар ва мевали бутазорлар оралатиб қувди, чарчаш эсидан чиқиб, тобора куч-қувватга тўлиб қувди. Буталар тулкининг чопишига халақит берди, аммо гавдали буғулар онасининг парвойига ҳам келмади. Шу ярамас буталар бўлмаганида Домино ўз югуршидан ўзи завқланиб югурган бўларди.

Улар шу алфозда ярим соатча югурди, Домино буғулар онасининг туёқ зарбаларига юз марталаб чап берди, аммо юз биринчи мартасида шу туёқлар дастидан ўлишига кўзи етиб қолди. Шунинг учун ҳам тезроқ бирор бехатарроқ ерга чиқиб олишга интилди, бутазордан суғурилиб чиқиб, яйдоқ дала бўйлаб жон-жаҳли билан чопиб кетди. Домино жон қайғусида кучининг борича чопди, буғулар онаси унинг изидан қолмади. Улар шу тариқа қувишиб, ўрмонга кириб келди. Шунда Домино яна бир туёқ зарбидан омон қолди. Баҳтига бу галги олд туёқ зарби йўғон бир дараҳт танасига бориб тегди.

Домино қуюқ дараҳтзорлар орасидан тўхтаб, дамини олди, жоҳил буғулар онаси билан унинг овсар боласини мазах қилиб кулади. Аммо бўлиб ўтган воқеа Домино учун яхши сабоқ бўлди. У амин бўлдики, бегона демак — ғаним демакдир.

XII. Меҳригиё

Бирорлар мўйна учун қопқон қўяди, бирорлар зараркунанда ҳайвонларни йўқотиш учун қопқон

қўяди, яна бирорлар нимага қўяётганларини ўзлариям билмай қопқон қўяди. Бентоннинг ўғиллариям худди ана шундай бемақсад, беният қопқон қўйиш билан шуғулланди. Улар ҳали ҳатто қандай қилиб қопқон қўйишни ҳам билмайди, шу сабаблиям егуликни қопқоннинг кераксиз жойига қўйиб, доим хатоликка йўл қўяди. Оқибат, қўйган қопқонлари доим билиниб қолиб, эс-ҳушли тулкилар унинг қопқонлари ёнидан менсимай ўтиб кетади. Бентонларнинг қопқонидан учта ҳид келади, тулкилар бу ҳидларни жуда яхши билади. Булар Темир ҳиди, одамларнинг қўл-оёқлари ҳиди. Оёқ ҳидлари дарров йўқ бўлиб кетади, аммо болалар ҳадеб келиб хабар олавериб, оёқ ҳидларини яна янгилаб туради. Темир ҳиди эса ҳеч кетмай, ёмғир ёққанда яна ҳам кучаяди.

Домино тоғдаги ҳамма қопқонни билади. Хоҳ кечаси бўлсин, хоҳ кундузи бўлсин, хоҳлаган вақтида қопқонларни топа олади, ҳатто Бентонлардан ҳам тезроқ топади. У ҳар сафар қопқонлар ёнидан уларга қараб ўтиб кетади. Қопқонлардан ҳам ирганиб, ҳам мазах қилиб қулади. Домино тугул ҳатто овсар суғурлар, калта оёқ тулкилар ҳам Бентонларнинг қопқонини майна қилади. Домино қопқонларни ҳар гал канда қилмай кўздан кечириб, сўнг ўзининг бу ерларга ташриф буюрганини билдириш учун бирон-бир тош ё кундага чоптириб кетади.

Бу вақтда Бэд Бентон қопқонда ҳайвон овланинг янги йўлини билиб олди. Шимоллик бир кекса овчи унга кўнгил айнитадиган қундуз қони, арпабодиён уруғи, гижжани сурадиган мой ва бошқа ўткир ҳидли нарсалардан тайёрланган қоришма берди. Кекса овчининг айтишича, бу меҳригиё бўлиб, унинг бир нечта томчисиёқ тулкиларни ўзига ром қилиб, улардаги эҳтиёткорлик ҳис-туйғуларини сўндириб, ҳар қандай тузоқҳа илинтириб олар эмиш.

Бентоннинг ўғли меҳригиё солинган шишачани олиб, теваракдаги ҳамма қопқонларга сепиб чиқди. Шундай ҳидлар ҳам бўладики, улар одам овозидай жуда заиф бўлади, заиф овозни эшитиш қанчалик қийин бўлса, бу ҳидларни билиш ҳам шунчалик мураккаб бўлади. Аммо тулкилар учун бу ҳид

оркестр садоларидаи бўлиб таралади, чунки тулкининг ҳид билиш қобилияти бўлади. Одамзотга хуш ёқмайдиган қўланса ҳидлар тулкилар учун муаттар атиргуллар ҳиди бўлиб туюлади. Масалан, Бентоннинг кийимига томган бир томчи меҳригиё шунақангি қўланса ҳид таратдик, ҳатто отхонадаги отлар пишқириб юборди, кечқурун уйга борганида отаси унга стол адогроғида ўтиришни буюрди. Доминонинг ўткир димоги бу ҳидни шамол улкан гулхандан олиб келаётган тутунлар булутидай қабул қилди, унинг қаердан келаётганини горннинг овозини эшитиб, горнчи қаердалигини ё шаршаранинг шовуллашини эшитиб, шаршаранинг қаердалигини аниқ билгандек билди. Ҳаммаёқни олган бу ҳид Доминонинг кўнглида ҳеч қандай жирканч кайфият уйғотмади, аксинча, қоронғида йўлини йўқотган йўловчини ўзига тортган гулхандай ё хаёл-парастни ўрмонга чорлаган сеҳрли мусиқадай ўзига торти. Домино кечки овқатга чиқиб, бурнини ҳавога чўзиб, бу ҳиднинг қаёқдан келаётганини билди ва ҳидни олиб, шу ёққа югуриб кетди.

Бир милча йўл юриб, таниш бир ерга келиб қолди, бу ерда ҳамиша одам излари билан темир ҳидлари анқиб турари, қопқонга уқувсизларча боғлаб қўйилган товуқ калласи билинар-билинмас ҳид таратиб турари. Бу жойлар Доминода ҳамиша нафрат туйғусини уйғотади. Аммо -лекин бу ерлар жуда ўзгариб кетибди. Ботаётган офтоб нурлари бир тўда чиқиндини ёритиб-яшнатгани ё бўлмаса куранг булувлардан қирмизи, олтин тусли улкан тоғлар бино қилгани қаби бу сеҳрли, тобора тараляётган ҳид, олис-олисларданоқ димогига хуш ёқиб, қалбини забт этган ҳид, унинг ихтиёрини тамомила олиб қўйди.

Домино бурнини олдинга чўзиб, шошилмай ҳид келаётган тарафга юрди. Ҳиддан маст бўлиб, боши айланди. Қулоқлари ғувиллаб, аъзойи-баданига илиқ бир қалтироқ югурди. Бу қалтироқда толиб югуришдан кейинги мириқиб дам олиш, совуқ кундаги ёқимли илиқлик, янгигина илиқ қон билан қорин тўйғазгандаги қувонч туйғулари бўлди. Доминонинг бурун катаклари каппа-каппа очилиб, юраги гупиллаб уриб, узиб-узиб нафас олиб, кўзларини ярим юмиб, бошини айлантираётган нафис, муаттар ҳид келаётган ёққа тобора яқинлашди, ниҳоят, яшириб қўйилган қопқонга яқин келди. У бу ерда қопқон борлигини биларди, ана, қопқонни ўз кўзи билан ҳам кўрди, аммо парво қилмади; у ҳид гирдобида сеҳрланиб қолган эди. У шу ерга

тумшуғини теккизгиси, уни асир этган ҳид оғушига бутунлай күмилгиси келди. Тұлғаниб, бошини ёнига бурди, гүзәл бүйнини ифлос ерга ишқади, چалқанча ётиб, құланса ҳид анқиб турған қалин, пахмоқ мүйналарини тупроққа белаб, уёқдан-бүекқа ағнади. У жазавага түшди, шунда бир нима «шиқ!» этди, қопқоннинг темир исканжалари унинг елкасидан олди, ноёб кумуш қора мүйналарига маҳкам ботиб қолди.

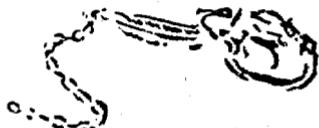
Домино бирдан ўзига келиб, бор қувончлари бошидан учиб кетди. Үнда әнди ўзини ҳимоя қилиш түйғуси пайдо бўлди. У сапчиб туриб, қаддини ростлади. Мүйналарига ёпишиб турған қопқон қисқичлари сирғалиб кетиб, Домино озод бўлди. Агар қопқон оёқларидан олганда, үнда унинг тақдиди аллақачон ҳал бўлган бўларди. У энтикиб нафас олиб, бу ерлардан қочиб қолди.

Бефаросат тулкилар бундай маккор, сеҳрли ҳидларга кўп марталаб алданиб, ажал билан юзма-юз келади. Домино ҳам бу даҳшатли ҳид гирдобига бор-йўғи бир марта түшди, шу бир мартанинг ўзидаёткун нималигини билиб олди. Домино кейин-кейин ҳам бу сеҳрли ҳидни учратиб, ўша даҳшатли ва кучли темир қисқичларни эслаб юрди.

XIII. Илон оғзидағи асал

Тулкилар ҳамон Бентоннинг товуқхонасидан улушларини олиб турди. Үғиллари тулкиларга бас келолмаётганини кўрган қариянинг фифони фалакка чиқди. Қария: «Мен ёшлигимда...» деб ваъз айтиб, болаларини койиди. Кейин, қарилликнинг охири бўлсин, деб ўзи тулки овига жўнади.

Фермалар атрофига қопқон қўйиб бўлмайди, ит, мушук ва чўчқаларга зиён беради. Шу сабаблиям ишнинг кўзини биладиган овчилар одам яшайдиган ерлардан олисроқ ўрмонларга қопқон қўяди. Шу мақсадда қария теваракни кўриб келди. Сўнг қопқонларни бошқача, ўзича қўйиб чиқди. Темир ҳидини йўқотиш учун кедр дараҳти ўтинини тутатиб, қопқонларни айлантириб чиқди. Бошқа ҳидларни ўтқир ҳидли дорилар сепиб йўқ қилди. «Баъзан бу ҳид ҳам яхши таъсир беради,— дейди қария.— Аммо у бефаҳам ҳайвонларнингина лақи-

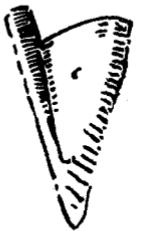
латиши мумкин, холос. Эс-хуши жойида ҳайвонлар нима гаплигини дарров билиб, четдан юради. Тулкылар учун яккаю ягона синамол ҳид бўлиб, буям бўлса янги сўйилган товуқ қони ҳидидир». Қария қопқонларни танимол бўлиб қолган ифлос жойлардан олиб, олисроққа олиб бориб кўмди. Ҳар бир қопқондан беш қадам нарироққа товуқ гўшти бўлакларини қўйиб чиқди, ўзининг изларини кедр шохи билан супуриб ташлади. Қария ана шундай қилиб қопқон қўйди.

Домино бир-икки кечадан кейин шу ерга яқин жойдан ўтди. Йкки юзча қадамданоқ товуқ гўштининг ҳидини сезди, аммо яқинлашган сайин эҳтиёт бўла борди. Аста-аста яқин келди. Домино бурун катакларини кериб нафас олиб, шамолга қарши авайлаб юрди. Энди темир ҳидиям, одам излари ҳидиям йўқолиб, ўтқир тутун ҳиди келди, ўтни эса фақат одам ёқади. Ким билади, балки бу бирорта тулки тушириб қолдирган гўшт ҳидидир. Борди-ю, ён тарафдан борилса, тутун иси гўшт ҳидини босиб кетолмас экан, Домино буниям сезди.

Домино иккиланиб қолди, шунда шамол йўналишини ўзгартириб, тутун исини олиб кетди ва мазали товуқ гўшти ҳиди қолди. Домино яна уч қадамча юриб, тўхтади. Теварак-атрофни ҳидлаб кўрди. Одам исини сезмади. Шундай олдигинасида эса кечалари тўйиб ейдиган овқати турнибди, у бу овқатни жуда хуш кўриб, кечалари инига ташиган. Унинг димоғига яна тутун иси келди. У жуда эҳтиёткор ҳайвон эди. Шу сабаблиям хушбичим оёқларини бир-бир босиб, ўйдим-чуқур ердан эмас, балки равон ердан кетига тисарилиб бошлади, шунда, «шиқ!» этган овоз эшитилиб, Домино қопқонга тушиб қолди, бу сафар кенг елкалари билан эмас, йўқ, бу гал оёқлари билан тушди. Тушгандаям улайбулай тушмади!

У бекордан-бекорга осмонга сапчиб, кучанди, лаънати қопқонни ғажиб ташлади. Аммо пўлат қисқичлар унинг оёқларини қўйиб юбормади, у бефойда уриниб-суриниб, ҳолдан тойди, холос.

У икки соатча бекордан-бекорга ўзини ўёқдан-буёққа олиб урди. Гоҳ ҳолдан тойиб, сулайиб ётиб қолди, гоҳ жонсиз, аммо узиб бўлмас темирни тишлаб тортиди, гоҳ теварагида ўсиб ётган буталарни тишлаб, суғуриб отди. У жуда кўп ўзини ўёқдан-буёққа олиб уриб, ҳолдан тойиб қолди. У кўп азоб чекди. Унинг азобида қўрқув ҳисси ҳам, оғриқ ҳам бўлди. Ётиб-ётиб қаҳри қўзғаб кетди. Қийналиб, ҳолдан тойган бўлса-да, яна бор кучини тўплаб,

ўзини ўёқдан-буёқса олиб уриб, қопқонни ғажиб ташлади.

Бир кун шундай ўтди... Олисдан-олис, азобуқубатларга тұла тун ҳам ўтди.

Тонг оқараверіб, қадам товушлари әшитилди. Бечора Домино хүрланиб, чангга беланиб, бир вақттар жуда келишган түмшүғини күтариб қараб, ўзининг энг ашаддий ғаними бўлмиш буғулар онаси билан ода-була боласини кўрди! Домино буғулар эътиборини ўзига тортмаслик учун турган жойида ўлиқдай қотиб қолди, аммо буғуларнинг кўриш ва ҳид билиш қобилияти ўтқир экан, улар шу заҳотиёқ тулкини кўриб қолди. Буғулар онаси пийшқириб, жунлари ҳурпайиб, кўзлари ғазабдан ёниб, олд оёқларида тик туриб, қопқондаги ҳайвонга ташланди. Домино чап берди. У қопқон занжири етган жойгача сапчиди. Буғулар онаси худди шуни кутиб турарди, тулки унинг ихтиёрида қолди, уни әнди нима қилса қиласи. У әнди Доминони мажақлаб ташлайди. Буғулар онаси осонгина қўлга кираётган ғалабадан руҳланиб, худди заҳарли илонни янчидан ташламоқчи бўлгандек ўзини бор оғирлиги билан Доминонинг устига ташлади. Тулки ҳамлага чап бериб қолмоқчи бўлди, аммо иложи бўлмади, туёқлар зарб билан келиб... баҳтига, унга әмас... қопқоннинг даҳшатли пружинасига келиб тегди. Пўлат қисқичлар очилиб кетиб, Домино қопқондан чиқиб кетди.

У қолган кучини тўплаб, шу яқиндаги чакалак тўсиқлар орасига ўзини урди. Буғулар онаси чакалакларни бир-икки марта айланиб қараб чиқди. Аммо тулки ҳоддан тойған бўлса-да, тўсиқнинг гоҳ ўёғига, гоҳ буёғига ўтиб яширинди. Шу вақт тулкининг баҳтига буғулар боласи қаттиқ овоз бериб, онасини чақириб қолди. Шундан кейингина буғулар онаси таъқиб қилишни бас қиласи. Домино оқсоқланиб-оқсоқланиб, имиллаб уйига жўнади.

Эси паст ҳайвон жуда кўп панд еб кўзи очилади, эс-хушли ҳайвон эса бир марта панд ебоқ кўзи очилади. Домино икки марта панд еди, шунинг ўзиёқ унга етарли бўлди. У шу кундан эътиборан нафақат темир ва одам ҳидидан, умуман, жамики учраган ғайритабиий ҳидлардан эҳтиёт бўлди.

Ғайритабиий ҳидлар фалокат олиб келади.

XIV. Ёз билан қизалоқ

Домино илк ёз кунларининг бирида уч оёқлаб оқсаб, баланд тепаликдаги бир ферма яқинига келиб қолди. Бу аслида кенг боғи билан зироати

қарийб ўрмонгача чўзилиб, ҳаммаёқни қоплаб олган эски бир ҳовли эди. Бу ерга киши билмас келса бўларди. Домино ҳам шундай қилди, пусиб келиб, кўзига кўринган нарсаларни исказ, санқиб юрди. Юриб-юриб, тўсиқ остидан товуқлар ковлаб ташлаган бир тешикни топди, шу тешикдан зироатга ўтди. Зироатда ўсиб ётган картошка поялари, қуюқ қорағат новдаларини оралаб, пусиб юрди. Авайлаб қадам босиб юриб, қалин буталар орасида бир майдагина қора нарса йилтираётганини кўрди. Домино турган жойида қотиб қолди, синчиклаб, бу маяк босиб ётган курканинг кўзи эканлигини билди.

Ҳар бир тулкининг сағрисида — думи бошланадиган жойида бир тутам алоҳида жуни бўлади, тулкилар ҳаяжонланганларида ана шу жунлари тикрайиб кетади. Ҳозир ҳам шундай бўлди, Домино ажойиб ўлжани кўриб қолиб, шу жунлари тикрайиб кетди. Аммо у ўлжага қараб юришниам, юрмаслигияниам билмай, иккиланиб қолди, шунда, орқа тарафдан қандайдир бир овозни эшитиб, кетига бурилиб қаради ва нарироқда турган миттигина бир одамни кўрди.

— Ия, тулки экан! Бевошлиқ қиласман деяпсанми, тулки! — деди қизалоқ ўпкали оҳангда.

Домино одам овозини эшитиб, чўчиб тушди. Сапчиб чопиб қолмоқчи бўлди-ю, яна чопмади. Қизалоқ кичкинагина бўлгани учун Домино унчалик ҳам қўрқмади. Буёфи олдида мазалигина курка турибди.

Домино ов қилиш ҳисси билан қўрқув ҳисси ўртасида қолди. Ниҳоят, қизга кўз қирини ташлаб олиб, куркага қараб юрди. Қизалоқ чинқириб қочиб кетди. Шу чинқириқ масалани ҳал этди. Домино бир сапчиб, буталар орасига кириб йўқолди. Шу билан курка омон қолди.

Шу кечқурун қизалоқ отасидан сўради:

— Ота, ўрмонда маяк босиб ётган куркангизни тулки билиб қолса, уни тулкига зиён бермасдан қандай қилиб қутқарган бўлардингиз?

— Курка маяк қўйган жой теварагига бир-иккита темир-терсак қўйиб қўйган бўлардим, шунда бирор таям тулки зоти йўламаган бўларди, — деди отаси.

Қизалоқ отасининг гапини эшитиб, боғдан бир занжир бўлаги, синган омочнинг тиши ҳамда бир тақа топиб келиб, курка ётган ер теварагига қўйиб чиқди.

Бир-икки кундан кейин Домино яна келди. У курка ётган ерни яхшилаб эслаб қолган эди.

У бу сафар аввалгидан ҳам әхтиёт бўлиб юрди, чунки курка ёнида одам бўлиши мумкин эди. Курка қурқуллаб, ҳадикдан хабар бергунича бўлмай, Домино бу ерда хавфли темирлар пайдо бўлганидан огоҳ бўлди. У ўзини орқага олиб, куркага бошқа ёқдан бормоқчи бўлди, аммо уёқдаям лаънати темирга дучор бўлди. Ақл-заковати: «Қайт!»— дея шивирлади, Домино изига қайтди.

Қизалоқ тулкининг яна қайтиб келганидан хабари бўлмади, фақат эртаси куни отаси: «Биласанми, қизим, бугун эрталаб картошка ичидা янгигина тулки изларини кўриб қолдим», дегандан кейингина билди.

Шундай қилиб, Домино лақиллаб, куркадан умидини узиб кетди, аммо кўп ўтмай, бошқа бир ўлжани — инида ётган товуқни топиб олди. Товуқни бўйнидан ғиппа тишлиб ўлдириб, уйига олиб жўнади, йўл-йўлакай товуқ инида қолиб кетган мояклар эсига тушди. Товуқни ўрмондаги япроқлар орасига кўмид қўйиб, изига қайтди. Моякларни битта-битталаб ўрмоннинг бир чеккасига ташиб бориб яширеди, яширган жойини кейинчалик ўзи бемалол топиб олиши, шунингдек, бошқа тулкилар бу унинг хусусий мулки эканини билиб қўйишлари учун унга мушк сўлаклари билан белги қолдирди. Сўнг товуқни ковлаб олиб, инига олиб кетди.

Домино моякларни қачон ковлаб олади, ким билади, улар унгача кўмилиб ётавериб, айниб қолади. Аммо оғир кунларда тайёр ош бўлиб туради, қорин очганда айниган бўлсаем еса бўлади.

Домино биринчи марта ўлжа яшириши эмас. Кўп тулкилар яширадиган вақо тополмайди, чунки яхши ов қилолмайди. Самарали ов қиладиган тулкилар ўлжа яширишни одат қилиб олади.

Орадан бир ой ўтиб, ўрмондаги буталар меваси гарқ пишди, Домино бир-иккита мевани ҳавас билан ҷайнаб ютди. Мевалар унга ёқинқирамади, чунки унинг қорни тўқ, бунинг устига семириб кетган эди. Шундай бўлса-да, қип-қизил меваларни сакраб-сакраб узиб олиб, завқланди. У олдинига меваларни ҳар ёқقا узиб отди, кейин бир жойга йиғиб келди.

Доминода яна эртани ўйлаш туйфуси пайдо бўлиб, меваларни барглар орасига кўмди-да, шу яқиндаги кундага мушк сўлакларини теккизиб, белги қўйди. Борди-ю, керак бўлиб қолса мевалар уюмини қор остидан бўлса ҳам топиб олади.

XV. Доминонинг меросхўри

Бу йилги ёзда Домино оқсоқланиб юриб, тез чоғолмади, баҳтига учқур ғаними Гекла ҳам ҳамон майиблигича юрди. Домино оқсаб, болаларига овқат ташиди. Баҳтига бу йил она табиат ҳам саҳий келди. Инига деярли ҳар қуни бирон-бир тирик ўлжа олиб келадиган бўлди. Баъзан шунчаки бир қурбақа олиб келди, қурбақа уёқдан-буёқса сапчиди, болалари қурбақани ушлаб оламан деб роса овора бўлди. Баъзан семиз дала сичқони олиб келди, сичқон япроқлар орасига кириб яширинди, болалари бу эпчил, митти жониворни тутиб оламан деб, оғизлари қум билан ўт-ўланга тўлди. Бир қуни оталари уларни чиниқтириш учун яна бир ўлжа топиб келди.

Домино туман вақти дарё соҳилларини айланиб юриб, қандайдир бир жониворни кўриб қолди. Жонивор аввал-аввал сувнинг саёзроқ ерлари бўйлаб юрди, сўнг бир кунданинг устига чиқиб олиб, чиганоқларни усталик билан очиб ея бошлади. У улкан сув каламуши эди. У бақувват сариқ тишлари билан чиганоқни қирсиллатиб-қирсиллатиб чақиб еди, шу сабаблиям бизнинг овчимизнинг яқин келиб қолганини пайқамай қолди. Қоп-қора мўйнали овчимиз лип этиб каламушга этиб келиб, бўйнидан маҳкам бўғиб олди! Сувкаламуш бекордан-бекорга чираниб чийиллаб, найзадай ўткир тишларини ғижирлатди. Домино каламушни олиб, кучининг борича чопиб, йигирма дақиқалардан кейин иинининг олдида пайдо бўлди.

Тулки болалари оталарининг пишқирган овозини эшитиб, бир-бирларини итаришиб инларидан чиқиб келди. Оталари олиб келган ўлжасини қўйиб юборди. Болалари шу заҳотиёқ ўлжага ёпишди, аммо ҳали тирик сувкаламуш типирчилаб, жонжаҳди билан олишди. Ўзини гоҳ уёққа, гоҳ буёққа олиб урди, тулки болалари худди айиқ теварагида уймалашаётган итлар каби каламуш атрофида иргишлади, каламуш ўткир тишлари билан тишлаб олганида чийиллашиб нари қочди. Фақат бирори каламуш билан уч маротаба яккама-якка олишди, аммо қочмади. Бу тулки каламушдан ҳам, ака-укаларидан ҳам унчалик забардаст эмасди, аммо туғма довюрак эди, шу сабаблиям, ака-укалари чекинсаям у чекинмай, яккама-якка олишувни давом эттирди. Бу ҳаёт-мамот кураши бўлди. Довюрак тулки боласи каламушнинг калласига хийла яқинлашиб келди, ниҳоят, бўйнидан ғиппа тишлаб олди.

Каламушнинг жони узилгунча шундай ушлаб турди.
Кейин бутун оила жам бўлиб, каламуш еди.

Тулкилар отаси билан онаси олишувни хотир-
жам ўтириб кузатди. Нимага уларнинг ўзи каламуш-
ни ўлдириб қўя қолмади? Биз ўз-ўзимиздан одам-
лар нимага ўзлари учун жуда осон, аммо болалари
учун ниҳоятда қийин ишларни ўзлари бажариб
қўя қолмай, болаларига буюради, дея сўрасак маса-
ла равшан бўлади.

Бу довюрак тулки боласи унчалик ҳам гавдали
эмас, аммо ака-укалари орасида энг қораси эди. У
ўсиб-улғайиб, отасига тортди, отасининг ўзи бўлди.
Унинг кимлигини Шобан дарёсининг юқори оқими-
га бориб билса бўлади.

«Момақалдироқ ойи» охирлаб, тулкилар ўсиб-
улғайиб қолди. Айримларининг бўйи онасининг
бўйи билан бўйлашди, шунда, оиласда бир тарқоқ-
лик бошланди. Аввал-аввал катталари, кейин-кейин
кичкиналари ўзича овга бориб, бир-икки кунлаб
уйга келмайдиган бўлди. Бориб-бориб, бир-бирла-
ридан совиб бошлади ва «йиғим-терим» ойи охи-
рига келиб, ҳаммалари ҳар ёққа тарқалиб кетди.
Инда фақат Домино билан Оқсийна қолди.

Кузнинг бошларида Доминонинг оёғи яхши бў-
либ кетди, у яна Голдер адирларининг энг эпчи,
энг чопағон тулкиси бўлди. Авваллардагидек ҳар
қандай итдан қочиб қутулиб кетадиган бўлди.
Яна куч-қувватга тўлди, яна табиат ато этган чопа-
ғонлик иқтидорини этгалиди. Бу теварак-атрофда
у билан беллашиб чопа оладиган тулки бўлмади,
у қўрқадиган ит ҳам бўлмади. Ўпкаси бақувват
бўлди, оёқлариям ўпкасидай бақувват бўлди. У ўз
чопағонлигидан ўзи завқ олди.

ОЛИШУВ ВА ТАНТАНА

XVI. ЁВВОЙИ ҒОЗЛАР

Ҳар йил баҳор ва кузда Голдер адирлари ҳавосини вағ-вағларга тўлдириб, узунбўйин ёввойи ғозлар учиб келади. Ғозлар Голдер адирларида узоқ қолиб кетмайди, шундай бўлса-да, улар овчилар эътиборини тортиб, ўзига чорлайди.

Домино ғозлар яхши овқат бўлишини кўпдан бўён билади, бир куни овчилар ўқидан ярадор бўлиб, ботқоққа қочиб келиб ўлиб қолган ғозни топиб олиб, яна бир бор ишонч ҳосил қилди. Оқсийна билан иккови ғозни тўйиб еб олди.

Ғозлар далалар, ботқоқларда тирикчилик қилди. Домино бир-икки марта уларни пойлаб борди, аммо улар ҳар сафар эҳтиёткорлик ва зийраклик қилиб қутулиб кетди. Ов қилишнинг шундай йўллари борки, унда овчи пусиб ўтирган қуш ё бекиниб олган қўён олдига бемалол яқин борса бўлади. Домино овнинг ана шу йўлини қўллади.

Қараса, ўрилган далада бир гала ғоз юрибди. У Оқсийна билан иккови кун бўйи дарё бўйидаги буталар орасида изғиб, ана шу ғозларга яқинлашиш йўлини излади. Аммо ғозларнинг тўрт тарафиям теп-текис яланг ер бўлиб, бу ўз навбатида уларни ҳимоя қиласарди, шунингдек, ғозларнинг бирори бўйини қўриқчининг минорасидай юқорига чўзиб, галани хавф-хатардан огоҳ қилиб турарди. Шунда тулкилар жуфти кимдир ўйлаб-топган, азал-азалдан қўлланиб келинаётган бир ўйинни бошлади.

Домино ўрилган дала четидаги буталар орасига бекиниб турди, Оқсийна эса даланинг нариги четидаги очиқ ерга бориб, ўзича ҳар хил қилиқлар қила бошлади. Бир ерга ётиб думалади, бир ҳавода умбалоқ ошиб ўйнади, бир қорни билан ерга ётиб, думини ликиллатди. Ғозлар, бу тулки нима қиласапти ўзи дегандай, унга қаради. Тулки хийла олисадалигини кўриб, парвойлари фалак бўлди. Тулкидан кўзларини узмай, қизиқсиниб қараб турди. Оқсийна бундан фойдаланиб, думалаб, умбалоқ ошиб, ғозларга яқинлашиб келаверди. Шунда, ҳамиша зийрак нар ғоз тулкининг ҳийласини билиб қол-

ди, аммо ҳеч нима билмагандай, гүё ҳеч қандай хавф йўқдай, астагина овоз чиқармайгина кетига тисарилди. Кетидан бошқа ғозлар эргашди.

Тулки аҳмоқ бўлиб, шамол учирган бир бойлам беда мисол думалаб, умбалоқ ошиб келаверди. Хўп қизиқ бўлди. Нар ғоз тулкининг макрига учмай, тобора кейинига тисарилиб кетаверди.

Бир неча дақиқача шундай ўйин бўлди, ғозлар кетига тисарилиб боравериб, дала четига бориб қолди. Улар учиб кетмоқчи бўлди, буталарга қараб яна бир-икки қадам босди. Шунда Домино буталар орасидан қиргийдай учиб чиқиб, нар ғозни қимирлатмай, бўйнидан ғиппа босди.

Бу Домино билан Оқсийнанинг энг яхши ови бўлди. Бу шериклик ови уларни янада жисплаштириди, улар янада елкама-елка бўлиб, яшаш учун курашди.

XVII. Қўйларнинг шўри

Бу йилги қиши олдингиларидан анча яхши ўтди, Домино билан жуфти бир вақтлар ғамлаб қўйган озиқ-овқатларини еб, қишини ўтказди, тўғри, кўмиб қўйган меваю балиқлари қишигача сасиб кетибди, шундай бўлсаям уларни зўрға ижирғаниб еб, қишидан чиқиб олди. Муҳаббат ойи охирлаб, баҳор яқинлашиб қолди, бир куни Домино қирдан ошиб ўтиб инига қайтаётсиб, жирканч бир ёвузлик гувоҳи бўлди. У энди тажрибали тулки бўлиб қолди, тажрибали тулки эса ҳеч қачон қирнинг нарёғига бир қараб олмай туриб, ундан ошиб ўтмайди. Домино ҳам бир чўққидан авайлаб бошини кўтариб қараб, қўтонда тентакларча ўёқ-буёққа чопаётган қўйларни кўрди. Қўйларни бир барзангি қора ит қувиб юради. Бу Доминонинг эски ғаними Гекла әди.

Домино қўтонда ўлиб ётган иккита-учта қўйни кўрди, ит яна бировини бўғизлаб ётқизди. Ит қўйларни битта-битталаб бўғиздан олиб ерга ётқизиб, ғажиб ташлади. Яралардан илиқ қон отилди. Сўнг, бошқа қўйларга ёпишиди.

Домино қўрқувдан эмас, ҳайрат ҳам қизиқлонликдан жойида қотиб қолди. Гекла навбатдаги қўйни қувиб бораётганда ўқ овози жаранглади. Ўқ ёвуз ҳайвоннинг боши узра учиб, қояга бориб тегди. Қонхўр ит тақдири нима бўлишини билиб, дарҳол жарга сакради, жар ичидан кўзга кўринмай, жон-жаҳди билан пусиб қочди. Энди унинг устидан ҳеч ким эгасига арз қилолмайди, чунки уни ҳеч ким кўрмай қолди.

Домино ҳам далани кесиб чопди, аммо шўри қисиб, кўзга чалиниб қолди. Қўйчўпон қўтонга югуриб келиб, қўйлар ўлигини кўрди, аммо итнинг изини кўрмади, чунки итнинг изларини қўйлар ўёқдан-буёққа югуравериб топтаб ташлади. Балога Домино қолди. Шундоқ ҳам кўп қўйлар қирилиб кетиб, қўйчўпон тулки зотидан яниб, улардан ўч олиш учун ёвузона режа тузиб юрарди.

Аввал-аввал унинг ниятига жуда кам одам қўшилди. Март ойида эса яна бир нечта қўй-қўзиларидан ажралиб қолди. Шунда бировлар, машъум воқеа содир бўлган жойда итнинг изларини кўрдик, дейишиди. Аммо кўпчилик бу тулкининг ишлари деб ўйлаб, тулки овлашга жон-танлари билан розилик берди. Улар бу ёвуз офат – ўша қора-қўнғир тулкидир, деган хуросага келди.

XVIII. Оқсийнанинг ҳалосқори

Шобан дарёсининг юқори оқимида яшовчи жаммики аҳли эл сёёққа турди. Тулкиларга қарши ялпи юриш бошланди. Одамлар қўйларини бўғизлаб кетаётган ёвуз тулкини йўқ қилиш овига отланди. Ёшлар бу овни қизиқарли спорт деб билди. Қора-қўнғир тулкининг ажойиб мўйнаси мукофотга қўйилди, бу барчанинг эътиборини тортди.

– Мўйнани ололсам, пулини нима қилишни ўзим билардим, – деди биров.

– Бир овда бутун фермамизга етадиган пул ишлаб олсан ёмон бўлмасди, – деди яна биров.

– Мен қора мўйнанинг пулига яхши бир жуфт от сотиб олардим, – орзу қилди яна бирови.

Жукслар оиласи бу овда иштирок этмади, чунки уларнинг бирортаям қўйи йўқолмаган, бўёғи Бентонлар билан сози келмайди. Абннер Жукс бошқа бир ов билан машғул бўлди, унинг Гекла итиям эгаси нима қилса шуни қилди.

Америкалик фермерлар тулки ови вақтида уларнинг мўйналарини бузиб қўймасликка интилади. Шу сабаблиям йигирмата овчи бор-йўғи бир гала ит эргаштириб овга чиқади. Март ойи эрталаридан бирида овга йўл олган овчилар ҳам шундай қилди.

Одатда, тулкилар ҳар йили янги ин қуради, борди-ю, эски инлари тинч, бехатар бўлса, ўша ёққа яна қайтиб ҳам кетади. Домино билан Оқсийнанинг тоғтераклар орасидаги инлари ҳам шундай бўлиб, уларнинг ўта зийраклиги туфайли бу инни ҳамон ҳеч ким билмайди, шу боисдан ҳам март ойи келиши билан энди туғилажак бола-чақалари

учун ана шу эски инни тузатиб, рисолага келтира бошлади.

Эски инларини тузатиб бўлиб, уни бегона кўзлардан ниҳоятда эҳтиёт қилди. Уйларига авайлаб кириб, авайлаб чиқиб, ов қилсалар ҳам инларидан узоқроқда ов қилди.

Ялпи юриш бошланганда Оқсийна дарёнинг юқориги оқимида тентираф юрарди. Итлар унинг изини олиб, шу заҳотиёқ ҳуришиб қувиб кетди. Одатда фермерлар итларининг кетидан чопмайди. Ов бошида теварак-атроф кўринадиган бир баландроқ жойга чиқиб олиб, ов қаерда бўлаётганини итларнинг ҳуришидан билиб туради, қулайроқ бирон-бир дўнглик ё адирлар оралиғидаги торроқ ерга жойлашиб олиб, борди-ю, тулкилар ўтиб қоладиган бўлса, отишга шайланиб туради.

Овчилар ҳозир ҳам шундай қилди, итларининг ҳуришини эшитиб, улар қайси тарафга қараб кетаётганини билиш учун энг баланд бир жойга чиқиб олиб, отишга қулай ерлар танлади.

Оқсийна итларнинг овозини эшитибоқ гап нимадалигини билиб олди ва пастлаб, Бентонлар сойига қараб чопиб кетди. Сойда синиб, юмалаб ётган дарахтлардан сойнинг гоҳ ўёғига, гоҳ буёғига бориб келиб, итларни ҷалғитмоқчи бўлди, излари ни йўқотиб, итлардан олисроқ кетиш учун жонжаҳди билан чопди. Қуруқчилик бўлгандаку, излари аллақачон йўқ бўлиб кетарди. Пешонасига шу куни илиқ шамол эсиб, ердаги қалин қорлар эриб бошлади. Сой шовуллаб оқди, қор билчиллаб эриб, тулкининг оёқлари ботиб қолаверди. Итлар янгигина излар кетидан тушди. Итларнинг узун оёқлари билчиллаган қорда тулки оёқларидан яхшироқ юрди.

Оқсийна борган сайин секинлаб борди, итлар билан ораларидан дастлабки олис масофа дақиқа сайин камайиб борди. У ҳали-ҳозирча овчиларнинг ўқига йўлиқмади, аммо қувғин шундай давом этаверса, йўлиқиб қолишини ҳам англади. Буёғи кун борган сари қизиб, қор янада эриди, думи шалпайиб, қорда судрала бошлади.

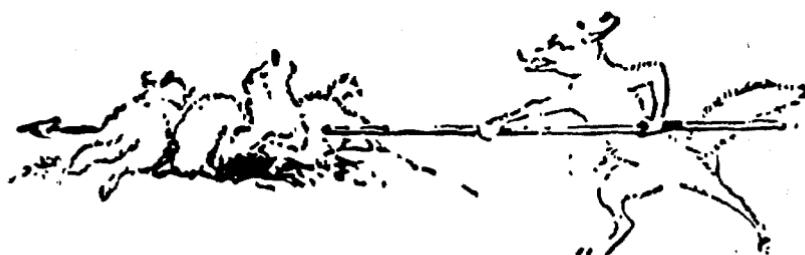
Тулкиларнинг думи уларга кўп фалокатлар олиб келади, думларининг қай вазиятда турганлигига қараб, уларнинг кучли тулкими ё кучсиз тулкилинини билиб олса бўлади. Кучли, довюорак тулки қувғинга учраганида думларини юқорига кўтариб олади. Борди-ю, тулки тушкунликка тушиб қолса, унда, думи осилиб қолади, айниқса, ёғин-сочинчиликларда шалаббо ҳўл бўлиб, баттар шалпайиб

қолади. Сўнг сув ва лойлар илашиб, оғирлашиб қолади, оқибат, тулки яхши чополмай, қўлга тушиб қолади. Шу боисдан ҳам кучли тулки кўп яшайди, кучсиз тулки дарров қўлга тушади.

Оқсийна довюрак тулки эмас, деёлмаймиз, гап шундаки, қалин қор ҳаддан зиёд эрий бошлади, бундан ташқари, у яна бир-икки кундан кейин фарзанд кутаяпти. Шу боисдан ҳам яхши чополмай, думи осилиб қолаяпти. Буёғи етмагандай ингичка шоҳ-шаббалар устидан тўлиб-тошиб оқаётган сойнинг нарёғига ўтишга мажбур бўлди. Ўтаётib, тойиб кетиб сувга йиқилиб тушди. Сувдан кўп ўтмай чиқиб олди, аммо шалаббо бўлиб сувга ботиб, аҳволи ёмонлашди. Бор умидлари рӯё бўлди. Ҳолдан тойиб, шу яқиндаги адирга етиб келди, жон аччиғи, бор овози билан йўқлаб увиллади. Шунда, узиб-узиб, дадил-дадил увиллаган акс садо эшитилди, кейин Домино шиддат билан ўқдай учиб келди. Оқсийна унга бошига не-не қора кун тушганини айтиб беролмади, айтиб нима ҳам қиласади. Домино шундай ҳам ҳамма гапга тушунди, энг яқин биродари қиласиган ишни қилди. Барча хавф-хатарни бўйнига олиб, Оқсийнани қувиб келаётган итларга қараб чопди. Домино бу иши билан ўзини-ўзи қурбон қилмайди, йўқ, у бор кучини йиғиб, итларни бошқа ёқларга илакиштириб олиб кетади. Шунда, итлар уни қувиш билан овора бўлади. Оқсийна эса bemalol уйига етиб олади.

XIX. Жасорат синови

Шундай қилиб, Домино итлар тарафга ярим милча чопиб келиб тўхтади. Итлар галасигача жуда яқин, бор-йўғи уч юз қадамча қолди. Итлар янада яқин келди, ораларида энди икки юз қадамча қолди, Домино шундаям жойидан қимир этмади. Ниҳоят, кетига бурилиб, Оқсийнанинг изидан йўл олди. Аммо ҳамон шошмади. Нега? Ё итларнинг

қаёкқа қараб чопаётганини ўз кўзи билан кўриб, ишонч ҳосил қилмоқчи бўлди, ё бўлмасам, ўзини итларга кўрсатмоқчи бўлди. Борди-ю, ўзини кўрсатмоқчи бўлган бўлса, ана, улар бир-бирларини кўрди. Итлар қулоқни қоматга келтириб вовуллади, Оқсийнанинг изини ташлаб, ҳозиргина бир кўриниб ғойиб бўлган Доминонинг изидан қувиб кетди. Итларга ҳам тан бериш керак, чунки улар ҳозиргина бир тулки юрган жойда бошқа бир тулкининг ҳидини сезиб қолиб, гарчи бу аввалги урғочи тулки әмас, балки забардаст бир әркак тулки әканини билса-да, барибири әркагининг изидан қувиб кетди. Кўнгил майллари шуни буюрди.

Домино аввал-аввал итлар унинг кетидан келаётганини билиш учун аста-аста чопди. Итларга атайин яна бир марта кўриниб, улар ҳақиқатан ҳам уни қувиб келаётганига ишонч ҳосил қилди. Шундан кейин итларни Оқсийна уйига қайтаётган йўлдан бошқа тарафга буриб олиб кетди.

Домино очиқ бир ерни кесиб ўтаётиб, овчилар дурбинига тушиб қолди. Овчилар итлар қора-кўнғир тулкини қувиб келаётганини кўриб, ўзларида йўқ хурсанд бўлди. Улар бу ерларни, унинг ҳар бир сўқмоғини жуда яхши билади. Шу вақт ўқ овози гумбурлади. Домино танасида ўткир бир оғриқ сезди. Биқинига сочма ўқ келиб тегди, унчалик катта яра қилмади, аммо анча оғритди. У овчиларнинг ўзини кўрмади, аммо кимлар билан олишаётганини билиб қўйди.

Домино ҳозир далани кесиб чопади, деб ўйлаш мумкин, аммо у ундай қилмади, энди қандай қилиб бўлсаям юқори lab чопиш лозимлигини тушуниб етди. Уч милча йўл босиб, далага қараб кескин бурилди ва темир йўл ёқалаб олти милча чопиб борди. Темир йўл милидан ўтиб, яна бир милча йўл босиб, итларни орқада қолдириб кетди. Сўнг, темир йўл бўйлаб яна мил олдига қайтиб келди, мил ёнидаги шоҳ-шаббаларни оралаб, бошқа ёққа қараб кетди. Изларини ана шундай чалкаштириб ташлаб, бемалол уйига йўл олди, ҳолдан тойиб, яраси зирқираб оғриди, аммо думини ғолибона кўтариб чопди.

У Шобан дарёсининг юқори оқимидан чопиб ўтди, қорни очиб, бекитиб қўйган овқатларини топиб ейиш учун ўрмонга бурилди, бирдан яна итлар овозини эшитиб, юрагини ваҳима босди. Адирни айланиб ўтиб, олдингилардан бутунлай бошқа ўттизтacha итлар галасини ва уларнинг изидан келаётган отлиқ овчиларни кўрди. Итларнинг қаҳр-

ли вовуллашига қараганда улар аллақачон унинг изидан қувиб келаётганга ўшайди. Бошқа пайт бўлганда итлардан аллақачон қутулиб кетарди, афсуски, ҳозир кучлар баравар эмас.

У чарчади, у очқади, соатлаб югуравериб, оёқлари зир қақшади, яраси ёнди, у дам олгиси келди. Бу чинакам, милтиқсиз ов бўлди, мўйна учун эмас, тулкини итга талатиш ови бўлди. Уни бу сафар қувиб келаётганлардан бутунлай қочиб қутулиб кетиши учун бор кучини сарфлаб чопмаяпти, деб бўлмайди.

Домино бу адирларни унча яхши билмайди, чунки бу адирлар у юрадиган ерлардан хийла олисда жойлашган бўлиб, бүёкларга унинг йўли тушмаган. Ҳозиргина юрган адирлари бир неча миль кейинда қолиб кетди, билади, ўша адирлар орасида милтиқли овчилар бор, улар итларининг хизматидан хурсанд бўляпти. Домино шунча қувғинларга дучор бўлиб, ҳозиргидай кам ҳийла ишлатиб, кўп куч сарф қилиб, шиддат билан югурмаганди. У соатлаб югуриб, бир адирдан иккинчи адирга ошиб ўтди.

Кун тобора қизиди, ўрмондаги қорлар эригандан-эриб, ер шилта лой бўлди. Зовурлар муздай совуқ сувга тўлди. Жилғалар тошиб оқди. Ҳатто тощдай музлар устида ҳам кўлмаклар ҳосил бўлди. Доминонинг жасурлик байроқчаси бўлмиш пахмоқ думи балчиқ сувда шилта бўлиб, оғирлашиб осилиб қолди.

Домино яна аввалгидаит итларни сулайиб қолгунича югуртиromoқчи бўлди, аммо бу сафар кеч киришини кутди. Тун совуқ олиб келади, совуқ эса қор устини қатқалоқ қиласди. Кейин у ўз тақдиридан хотиржам бўлса бўлади.

У ҳамон адирлар оралаб чопди. Беқиёс шиддати ярим баравар пасайди, итлар ҳам ҳолдан тоя бошлиди. Қор ва тошиб оқаётган жилғалар овчиларниям ҳолдан тойдирив қўйди. Фақат итларнинг эгаси билан Абнер Жукс деган новча бола ҳали бардам бўлиб, қувишда давом этди. Овчилар орасида фақат ана шу Абнергина қувиб бораётган тулкилари бу ўша Годдер адирларининг қора-қўнғир тулкиси эканини билади.

Борган сайин итларнинг қўли баланд келиб, Доминога яқинлашиб қолди. Домино энди изини чалғита олмай, тўғридан-тўғри чопишдан бошқа иложи қолмади. Тўғрига, фақат тўғрига чопди, аммо қадамлари тобора торайиб, секин-аста чопди, ҳаллослаб-ҳаллослаб нафас олди. У фермадан-бу фермага ўтиб чопди, учинчи фермага келганда дарвоза олдида саватча ушлаб турган бир қизалоқча кўзи тушиди.

Жон талвасада қолган ёввойи ҳайвонларни одамзотдан паноҳ сўрашга нима ундейди, буни билб бўлмайди. Ҳозир ҳам шундай бўлди, Голдер тулкиси ҳолдан тойиб, қизалоқса сифинди, унинг оёқларига суйкалди. Қизалоқ тулкини кўтариб олиб, уйга олиб кирди, жазава билан чопиб келган итларнинг тумшуғига шарақ эткизид әшикни ёпди.

Итлар жазаваси тутиб акиллади.

Отлиқ овчилар, кетидан ферма хўжайини етиб келди:

— У бизнинг тулкимиз, итларимизнинг тулкиси. Чунки итларимиз уни шу ерга қувиб келиб қамади, — деди бош овчи.

— У менинг уйимда турибдими, демак, у менинг тулким, — деди фермер, қизил лойга белангтан бу қочоқ тулки машҳур қора-қўнғир тулки эканлигини билмасдан.

Фермер кўп товуқларини йўқотиб, тулкилардан хўп озор чеккан бўлса-да, бу тулкини олиб қолишга унчалик ҳам иштиёқманд бўлмади, боиси унинг мўйнаси бузилиб, қимматини бутунлай йўқотиб қўйгандай туюлди.

— Майли, сизники бўлса, ола қолинг, — деди у ниҳоят.

Шунда қизалоқ йиғлаб юборди.

— Уни берманг, уни берманг, у менинг тулким! — қичқирди қизалоқ. — Уни ўлдиришга ҳақ-қингиз йўқ!

Фермер ўйланиб қолди.

— Биз унга ёмонлик қилмаймиз, — тинчлантирувчи оҳангда гапирди овчи. — Биз унинг бу ерлардан олисроққа кетишига ёрдам берамиз.

Фермер кўрмайин ҳам, куймайин ҳам дея кетиб қолмоқчиям бўлди. У жон сақлаш учун паноҳ излаб келган бечора жониворни унугтиб ташлаб кетгиси келди, аммо: «Ҳақ-қингиз йўқ, ҳақ-қингиз йўқ! У менинг тулким! Ота, ота дейман! Улар уни ўлдириб қўяди! Ота дейман!» — дея гўдакона ялиниб-ёлвораётган қизалоғини ташлаб кетолмади.

Қизалоқнинг гўдакона илтижоси отасининг ҳам, овчиларнинг ҳам кўнглини ўйиб юборди.

XX. Дарё билан тун

Овчилар барибир Доминони олиб кетди, «қонуний» чорак милни чопиб ўтсин дея яна қўйиб берди. Шундоқ ҳам азоб чеккан тулки изидан «адолат юзасидан» ўттизтacha бақувват итни қўйиб юборди! Дарани яна итлар овози босди. Домино

яна қалин ва шилта қор оралаб чопди, анча ўзиб ҳам кетди.

У Бентонлар сойи ёқалаб кетган узун дарадан чопиб ўтди, адир ёнбағри бўйлаб юриб, чўқ-қиларидан ҳам ошиб ўтди, энди орқасига қайтмоқчи бўлиб эди, шунда, ўша лаънати Гекла бир ферма ҳовлисидан отилиб чиқиб, уни қувиб келаётган итларга қўшилганини кўриб қолди. Новча овчи Геклани хушчақчақ ҳайқириқ билан кутиб олди. Фанимлари учинчи бир янги куч билан бойиди, Домино энди улардан қандай қилиб қочиб қутулади? У энди ёлғиз бир нимадан умид қилди: тезроқ кеч бўлса, кеч бўлгандаям совуқ бўлса.

Афсуски, кечга бориб ҳаво илиқ бўлди. Шобан дарёси куни билан эсган илиқ шамолдан қирғоқ-қирғоқларигача тўлиб-тошиб оқиб, қудратли ва кенг гирдобларида музларни тарсиллатиб ёриб, гарбга қараб оқизиб кетди.

Кун сув юзлари узра алвонланиб-алвонланиб бота бошлади, ловуллаб ёнаётган алвон уфқлари бир кунлик ҳаётнинг рамзий якуни бўлди. Аммо итлар ҳам, овчилар ҳам кунботар чиройидан завқ олиш учун тўхтамади. Улар олға, фақат олға интилди.

Итлар ҳаллослаб, тиллари ерга теккудай осилиб қолди, кўзлари қонга тўлди. Итларнинг олдида тўсатдан келиб қўшилган бақувват махлуқ Гекла чопди, ундан ҳам олдинда қора-қўнғир тулки чопди. Тулкининг момиқ мўйнаси ифлос бўлди, пахмоқ думи балчиқقا беланиб, судралиб юрди, қонталаш бўлиб кетган оёқларидан қонли излар қолди.

Домино умри бино бўлиб бундай чарчамаган эди. Шунга қарамай бир амаллаб тош карнизга олиб борадиган сўқмоқча тушиб олди. Унинг ини айнан шу сўқмоқ ёқасида эди. Шу сабаблиям кўнглининг туб-тубидан бир нидо «үёққа борма», деди. Аммо Домино бошқа борадиган жойи йўқлиги учун ноилож қолиб, шу сўқмоқдан йўл олди. Сўнгги куч-қудратини тўплаб, шиддатли Шобан дарёси бўйлаб чопиб кетди. Хиёл ўтмай, яна аввалгидай тезлиқда чопа бошлади, шундай тезкорлиқда чопаверса ҳадемай қутулиб кетарди, аммо яна ўша барзанги Гекла итлардан ўзиб етиб келиб қолди.

Домино қояга яқин қолганда Гекла вовуллаб ҳурди. У итнинг даҳшатли, темир овозини дарров таниб, бўشاшиб қолди. Энди унинг қояга борадиган йўли ҳам ёпилиб, ботаётган кун нурида шовиллаб оқаётган дарё ёқалаб изига қайтишга мажбур бўлди. Бор умидлари барбод бўлди, шундай бўлса-да, тўхтовсиз чопди, гавдаси олдинда ўёқдан-буёқча

чайқалиб, гирашира қорайиб кўриниб чопди. Унинг жони ҳалқумига келди, аммо ҳаёт учун курашди.

Овчилар орқада қолиб кетди, новча ювчи бир ўзи қолиб, Доминони қувиб келаверди. У билди, тулкининг куни битди, ботаётган қуёш нурида кўзни қамаштираётган қорда чопиб бораётган иккита қора нуқтадан қолмай оти қўйиб бораверди.

Доминонинг қулоқлари остида итларнинг тантанали ҳуриши жарапнглаб турди. Унинг тинка-мадори қуриди. Унинг ғуури ва чироий бўлмиш паҳмоқ думи энди ҳавода ҳилпирамай қўйди, ҳўл ва оғирлигидан шалпайиб, ерда судралиб қолди, унмаётган қадамини баттар ундиrmади. Итлар ғалаба яқинлигини кўриб, жон-жаҳдлари билан ҳуриб чопди.

Домино шунда... ҳай аттанг-а... Домино шунда дарёга ярим орол тарзида кириб борган нишабликдан йўл олди. Бу тузоқ деган гап эди. Ҳа, дарё уни йўлдан урди. Итлар галаси етай-етай деб қолди. Ҳаммадан олдинда қаҳр-ғазаб билан бўғилиб ҳуриб, Гекла елиб келди. Домино кетидан акиллаб қувиб келаётган итлар галасига, сўнг музларни оқизиб оқаётган кенг дарёга қаради. Орқада ажал келаяпти, олдинда ажал қарайапти. Бундай вақтда ожизлар руҳан чўкиб, нобуд бўлади, зўрлар дадил бўлиб, олишади.

Гекла бошлиқ акиллак итлар нишабликка етиб келиб, ундан ўқдай учди. Тоғтерак соҳилли дарё ҳайқириб оқди. Итлар дарё соҳилини дарё ичидаги музлар каби қоплади. Дарёдаги муз бўлаклари тобора энич бўлиб оқди, бориб-бориб бир яхлит бўлиб, қарс-қурс қилиб қирғоққа келиб урилди. Ана шунда Домино унча-мунча тулкининг юраги дөв бермайдиган бир иш қилди. У аввал итларга, кейин музга қаради, сўнг... музга сакради. Ўзини муз устида кўриб, у муз бўлагидан бу муз бўлагига сакраб юрди.

Шунда тирбанд муз кўчкилари синиб, яна оқа бошлиди. Кўчкилар билан соҳил ораси очилиб, тобора кенгайиб борди. Домино дарё ўртароғида оқиб бораётган муз бўлаги устида худди опдоқ эгарда ўтиргандай чўнқайиб ўтириб оқди. Қаҳр-ғазабга тўялан итлар нима қилишини билмай, соҳилда туриб қолди. Гекла ўзини тутолмай музлар устига ўзини отди, аммо ғаними чиқиб олган муз аллақачон ажралиб, олислаб кетди. Тезоқар, бешафқат дарё ит сакраб тушган музниям оқизиб жўнади. Шундай қилиб, қочиб бораётган тулки ҳам, қувиб келаётган ит ҳам ажал сари оқди. Улар

ботаётган кун ёруғида оқди, бир тұда ит билан отлиқ бола соҳил ёқалаб уларнинг изидан чопди.

Шунда қаердандир, қандайдир бир фермер келиб қолиб, тулкини отмоқчи бўлиб нишонга олди, аммо новча бола унинг қўлидаги милтиқни уриб туширди ва ўзидан-ўзи: «Ур-а-а!» деб қичқириб юборди. Итлар ногоҳ овоздан ажабланиб қолди.

Дарё бурилиб, Харней шаршарасига яқин қолганды кенг ёйилиб оқди, ана шунда музлар тезкорлик билан оқди. Новча бола билан итлар тұхтаб, алвон уфқа, иккита жониворни оқизисб кетаётган сермуз, қирмизиранг дарёга тикилиб қолди. Тўлибтошар дарё узра туман пайдо бўлди, куннинг сўнгги нурлари туманни ёриб ўтиб, дарёни, ундаги музларни ва қора-қўнғир тулкини олтин рангга белади, бора-бора алвон нурлар сўниб қолди.

Довюрак тулкимиз олис муз устида ажалга тик боқиб оқди, миқ этган овоз бермади. Айни вақтда шамол ажал гирдобида оқиб кетаётган Гекланинг аянчли увиллашини соҳилга олиб келди.

— Алвидо, биродар! — деди овчи бола. — Алвидо, бебаҳо итим! — боланинг овози бузилди. — Алвидо, қора-қўнғир тулки! Сен ғолибларча яшадинг, ғолибларча ўляяпсан! Мен сизларни қутқариб қосам дегандим, аммо бўлмади, сизлар мардларча ўляяпсизлар, алвидо энди!

Абнер ҳеч нйма кўрмай қолди. Соҳилдаги итлар зир қақшаб ғингшиди.

Оқим нариги соҳил яқинида кенг гирдоб ҳосил қилди. Гирдоб музларни айлантириб-айлантириб, дарё ўртасига суриб юборди, дарё ўртасидаги музларни эса соҳилга олиб келди. Домино ана шу вазиятдан фойдаланди, бор кучини тўплаб, соҳилга сапчиди. Қоп-қора оқимдан ошиб, ерга бориб тушкиди. Дарё уни ўшлигидаям балойи оғатлардан асраб юради, мана, яна асраб қолди.

Кейинда шиддат билан оқиб келаётган муз бўлаклари орасидан Гекла ўлим талвасасида узиб-ўзиб увиллади. Итнинг увиллашини сувнинг шовиласи босиб кетди.

I

Жо Калон эгарни ерга қўйиб, отга эрк берди-да,
шпорларини жингирлатиб уйга кирди.

— Тушлик нима бўлди? — сўради у.

— Яна ўн етти минутдан кейин, — жавоб берди
ошпаз, станция бошлиқлари каби соатига жиддий
қараб. Ошпаз оғизда жуда тайин гапирав, амалда
эса бетайин эди.

— Хўш, Перикода ишлар қалай экан? — сўради
ўртоғи Скрат.

— Зўр! — деди Жо. — Гала яхши, тойлар кўп.
Мустанглар¹ галасиниям кўрдим, Жайрон булоғига
сувлагани борар экан. Ичидা иккита тойчоғиям бор.
Жажжи, қоп-қорагинаси туғма йўрға экан. Икки
милгача қувиб борсам ҳам оёқлари ақалли бирон
мартаям чалишмади-я. Эрмак учун жўрттага яна
қувдим, у барибир йўрғасидан адашмади!

— Йўл-йўлакай қиттай отиб олмадингми? — ўс-
моқчилаб сўради Скрат.

— Ҳамма гапирсаям сен гапирмасанг бўларди,
Скрат! Утган сафар тўрт оёқ бўлиб эмаклаган
ким эди? Сен эмасмидинг?

— Тушлик қилинглар! — жар солди ошпаз. Гап
бўлиниб қолди.

Ковбой² эртасига ўзга яйловларга ўтиб кетди.
Шу билан ёввойи отлар ҳамманинг эсидан чиқиб
кетди.

Келаси йилиям галани Нью-Мексика штатининг
ана шу яйловига ҳайдадилар. Ковбой ўша ёввойи
отлар галасини яна кўрди. Ўша қора тойчоқ адл
оёқли, кенг сағринли от бўпти.

Ковбойлар кўпчилик бўлиб назар солиб, қора от
чиндан ҳам туғма йўрға эканига ишонч ҳосил қилди.

¹ Ёввойи от.

² Отлиқ, подачи.

Жо ҳам шу ерда бўлиб, унинг хаёлига, шу отни ушлаб олсам зиён қилмасди, деган фикр келди. Шарқий штатда яшовчи одамлар шундай ният қилса ажабланмасаям бўлади, аммо от арzon Farbda ёввойи отларга ҳеч ким эътибор бермайди. Аввало, уни ушлаш осон эмас, борди-ю, ушлаган тақдирда ҳам ёввойи от умрининг охиригача саркаш, бесамар, ёввойилигича қолади.

Кўп подачилар ёввойи отларни отади. Боиси, улар нафақат яйловларни тепкилаб, булғаб кетади, яна тагин уй отлариниям йўлдан уриб, эргаштириб кетади. Оқибат, уй отлариям тез орада ёввойилашиб қолади.

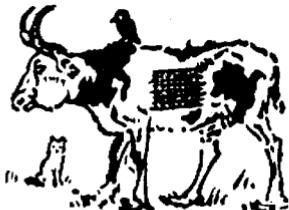
Жо Калон отни, унинг феъл-авторини бинойидай билади. У шундай дейди:

— Мен ҳалигача ювош эмас бўз отни кўрганим йўқ. Асов эмас тўриқниям кўрмадим. Агар қора тўриқни яхшилаб миниб ўргатса, ундан барака топса бўлади. Аммо-лекин қора от эшакдай ўжар, итдай қаҳрли келади. Қора отда тирноқ бўлса, арслонниям гумдон қилади!

Демак, ёввойи от бутунлай фойдасиз ҳайвон, қора ёввойи от ундан ҳам ўн баравар фойдасиз экан.

Жо шу йили бирон ишниям амалга ошиrolмади. Боиси, у оддий галачи бўлиб, ойига йигирма беш доллар олар, бекор вақти жуда оз эди..

У кўпгина ковбой ўртоқлари каби қачондир ферма сотиб олишни, шунингдек, ўз хусусий галаси бўлишини орзу қиласди. Унинг Сант Феда рисолага солинган тамғаси бор, у яккаю ягона қорамолининг сафрисига босилган эди. Кейинчалик Жо ўз тамғасини ҳар қандай тамғасиз ҳайвонларга босиш ҳуқуқига мушарраф бўлди. Кузда ҳисоб-китоб қилиб кўриб, «шаҳарни айланиш» истагидан ўзини тиёлмади. Шу боисдан ҳам унинг бор-йўғи эгар, тўшак ҳамда қари сигирдан иборат бўлиб қолди. Бироқ у тушқунликка тушмади, қачонлардир «бирор нарсани амалга ошириб» бирдан бойиб кетаман, леб юрди. Қора йўргани кўргач, шу менга баҳт келтиради, деб ўйлади, уни қўлга олиш учун қулайроқ пайт пойлади.

Бироқ Жо Канада дарёси бўйлаб йўлида давом этиб, кузда Дон-Карлос дўнгликларига қайтиб келди. Гарчи, ёввойи йўрға ҳақида кўп эшишиб юрсада, лекин ўзини кўрмади. Бу орада икки ёшлиқ қора йўрганинг донғи ўлкага кетди.

Жайрон булоғи юза ялангликдадир. Булоқ оқиб бориб, тевараги қиёқ ўтлар билан ўралган майдагина кўлга айланади. Кўл суви озайганда гир айланасида лойнинг тилим-тилим қоп-қора, йирик тасмалари қолади, айрим ерларидан оппоқ туз доғлари ялтираб туради, чуқур жойида эса оқмаса-да, ичса бўладиган тоза сув қолади. Яқин атрофда шу ҳовуздан бошқа сув йўқ. Ҳамиша моллар ҳамда уй отлари ўтлайдиган ана шу яланглик қора тойчоқнинг кўнгил қўйған яйловига айланди. Яйловда асосан «л, ф» ҳарфлари айқаш тамғаланган моллар ўтлайди.

Ушбу ферма соҳиби Фостер жуда уддабурон одам. У яйловда зоти яхшиланган уй ҳайвонлари боқилса, кирим кўпайишини яхши билади. Унинг қарамоғида ўнлаб улкан, пишиқ танли, оҳу кўз чалазот байталлар бор. Сержун отлар уларнинг олдида ғариб жониворлар бўлиб қолади.

Ана шу хушқомат байталларнинг бирори кундаклик юмушлар учун ҳамиша отхонада қолади, қолган тўққизи тойчоқларини эмизиб бўлиб, ўз эркида ўтлаб юради.

От ҳамиша серўт яйловни топади. Тўққиз байтал ҳам ўз фермаларидан йигирма миль жанубдаги Жайрон булоғини топдилар. Ёз келиб, Фостер бир ўртоғи билан байталларни қидириб топди. Байталлар орасида кўмирдай қоп-қора той юрарди. Той байталларни гир айланиб, уларга ҳомийлик қиласар, айни вақтда ҳеч қаёққа кетгани қўймасди. Тойнинг қоп-қора тани байталларнинг олтинранг танасидан кескин ажралиб туарди.

Ювош феълли байталлар әгаларидан қўрқиб, ўз фермаларига қочиб қолмоқчи бўлди. Шунда, бирдан қора тойчоқнинг қаҳри келди. У ёввойи феълинини байталларга ҳам юқтириди шекилли, байталлар фермадан келган бесўнақай отларни ҳийла кейинда қолдириб, қора тойнинг кетидан чопиб кетди.

Бу воқеа отлиқларнинг қонини қайнатиб юборди. Улар «лаънати той»ни отиб ташлаймиз, дея қўлларига қурол олди. Бироқ тўққиз байтал орасидан битта тойнинг ўзини қандай қилиб отиб бўлади, ўқ байталларга тегиб кетмайдими?

Узун кун бесамар ўтди. Ёввойи йўрға, ҳа, ўша

йўрға ўз паноҳидагиларни қўйиб юбормади, улар билан жанубий қум тепаликлар аро кўздан ғойиб бўлди.

Таъби тирриқ бўлган галачилар ўз омадсизликлари айборидан ўч олишни кўнгилларига тугиб қўйиб, ҳолдан тойган отларида уйларига жўнади.

Улар, байталлар ҳадемай худди ўша тойдек ёввойилашиб кетишини жуда яхши биларди.

Қоп-қора ёлли, кўк кўз улкан қора от бутун ўлка бўйлаб зўравонларча кун кечирди, турли-туман жойлардан байтал ҳайдаб келиб, ўз сафини кучайтирди, галасини кам деганда йигирма бошга етказди.

Ёввойи йўргага эргашиб келган байталларнинг кўпич ғарип, абгор бўлиб, зотли тўққиз байталгина ўзларининг бўй-басти билан алоҳида ажралиб турди.

Ёввойи йўрга галани шундай иштиёқ ҳамда рашк билан қўриқладики, галага қўшилган ҳар қандай байтал умрбод кетолмайдиган бўлиб қолди. Галачилар ўз ўлкаларига келиб қолган бу ёввойи йўрга ҳали кўп зиён-заҳматлар келтиражагини пайқаб қолди.

II

Бу воқеа 1893 йилнинг декабрида бўлди. Фермага келиб тушдим-у, йўловчи соябон аравада Канада дарёси бўйидаги Пинъяветитосга жўнадим.

Фостер мен билан хайрлашаётib, шундай деди:

— Менга қаранг, борди-ю, лаънати йўргага дуч келиб қолсангиз, аямай отиб ташланг.

Ёввойи йўрга ҳақида илк бор эшитган гапим шу бўлди, йўlda эса йўлбошловчим Бернсдан йўрганинг кечмишини билиб олдим. Донги кетган йўргани жуда-жуда кўргим келди, эртасига Жайрон булоғига бориб, ҳафсалам пир бўлди, сабаби, у серда йўрганинг ҳам, галанинг ҳам дараги йўқ экан.

Аммо эртаси куни Аламозо дарёси орқали яна тепалиқдор ялангликка келганимизда, олдинда бораётган Жек Бернс бирдан отининг бўйнига энгашиб олди, менга ўғирилиб, шивирлади:

— Қуролингизни олинг! Ана айғир!

Мен қуролимни қўлимга олиб, олдинга интилдим. Пастдаги сойликда отлар галаси ўтлаб юрибди, улкан қора йўрга гала ёнида турибди.

Қора йўрга бизнинг ҳавомизни олди шекилли, сергак тортди. Аввал бошини, кейин думини кўтарди, бурун қатаклари кенгайди.

Кўзимга йўрға отларнинг оти, даштларда чопиб юрган жамики отларнинг сараси бўлиб кўринди, шундай ноёб жониворни нобуд қилиб, бир тўда маслиқقا айлантиришга кўнглим бормади.

Жек ҳадеб вақтни бой бермасдан тезроқ отишими тайинлади, мен атайин имиллаб туравердим.

Сержаҳ ҳамроҳим имиллаётганим учун мени койиди, Зардали тўнғиллаб: «Буёққа беринг қуролни!» дея уни тортиб олмоқчи бўлди, мен миљтиқнинг оғзини осмонга қаратдим, у гўё тасодиф оқибатидек ўқ еб кетди.

Гала бир сесканиб тушди. Қора йўрға кишнади, пишқириб, галани бир айланаб чопди. Байталлар тўдадашиб, чанг-тўзонлар ичра кўздан ғойиб бўлди.

Айғир галанинг гоҳ у, гоҳ бу ёнидан чопиб, байталлар кейинда қолиб кетмаслигини назорат қилди.

Йўрға кўздан ғойиб бўлгунча ундан кўз узмадим, унинг йўрға оёқлари бирон мартаям чалкашмади.

Турган гап, Жек менинг, қолаверса, миљтиғимнинг, йўрганинг номига қўп нордон гаплар айтди, мен унинг гапларидан завқ олдим, зўр қувонч билан қора йўрганинг чиройи ва қудрати ҳақида хаёл сурисиб қолдим.

Йўқ, қандайдир бир байтални деб шундай йўрганинг ялтиллоқ терисига доғ туширгим келмади!

III

Ёввойи отларни ушлашнинг бир нечта хиллари бор. Шулардан бири от устидан ўқ бўшатиб, уни бир нафас гангитиб қўйиш, вазиятдан фойдаланиб бўйнига сиртмоқ солишидир. Буни «отни бўйин эгдириб олиш», дейдилар.

— Галир-а! Ўқ еган юзлаб отларни кўрдим, бари қир ошиб қочиб кетди, биронтаям «бўйин эгган» мустангни кўрмадим.— Эътиroz билдирид ёввойи Жо.

Гоҳида, шароит тақозо этганда галани қорага ҳайдаса ҳам бўлади, агар отлар яхши бўлса галани қувиб етса ҳам бўлади, аммо, бир қараганда иложи йўқдай туюладиган яна бир йўли бўлиб, бу мустанг «тинчили» йўли, яъни, уни ҳолдан тойгунча қувиб бориш йўлидир.

Йўргалаганда оёғи умуман адашмайдиган айғирнинг донғи кун сайнин ошди. Унинг эпчиликлиги, йўргаси, чайир табиати хусусида кўз кўрмаган саргузаштлар гурунги бўлди.

Учбурчак фермасидан бўлмиш Монтгомер чол Клейтондаги Уэлс қаҳвахонасида кўпчилик олдида, агар шу гаплар чин бўлса, унда, шу айғирни ким аравага босиб олиб келса, минг доллар бераман, деди. Буни эшитган неча ўнлаб ёш ковбойлар ўз хўжайинлари билан тузган шартнома муддати тугаб, қўл бўшади дегунча, ўз баҳтларини синааб кўришга аҳд қилди.

Ёввойи Жо барчани доғда қолдирмоқчи бўлди. Вақтни бой бермай, хизмат муддати тугамаган бўлса-да, туни билан овга шайланди.

Бир ўртоғидан қарзга пул олиб, йигирма бош яхши отни, ошхонали аравани керакли аслаҳа-анжомлар билан таъминлади, ўзи, ўртоғи Чарли ҳамда ошпази учун икки ҳафталик озиқ-овқат жамлади.

Улар бу ғаройиб, енгилоёқ ўйрғани «тинчитиш»ни қатъий аҳд қилиб, Клейтондан жўнаб кетди. Сафарларининг учинчи куни Жайрон булоғига этиб келди, тушга яқин галаси билан сувлагани келган қора йўргани кўриб, ажабланмадилар ҳам.

Жо бекиниб, гала сувлаб бўлгунча қорасини кўрсатмади, сабаби, сувсаган от яхши чопишини, сувлаб, оғирлашиб қолгани ёмон чопишини яхши билади.

Шундан кейингина Жо пистирмадан чиқиб, олдинга юрди. Булоққа ярим милча қолганда мустанг сергак торти, галасини жанубий шарқдаги бутазор тоғ ёнбағирларига бошлаб кетди. Жо гала кетидан яланг оёқ бўлиб чопиб, уларни яна бир бор кўрди, қайтиб келиб, аравакашлик қилувчи ошпазига жанубга, Аламозо дарёсига жўнашни буюрди. Ўзи яна жануби-шарққа отланиб, гала изини олди.

Икки милча юриб, яна галани кўрди. Оёқ учида отларга яқин борди. Бироқ улар яна ҳадик олиб, қочиб қолди. Кун шундай ўтди.

Гала ҳалқа бўлиб, жанубга юриш қилди, кун уфққа оққанда худди Жо куттанидек Аламозо дарёси яқинига келиб қолди. Жо уларни яна бир марта

хуркитиб, аравасига қайтиб келди, дам олаётган ўртоғи отда галани қувишда давом этди.

Арава кечки таътилдан кейин Аламозонинг олдиндан келишилган юқори кечуви бўйлаб юрди, Жошу ерда тунаш учун жойлашиб олди.

Чарли бўлса галани қувишда давом этди. Ёввойи отлар олдингидек узилиш қочмади, чунки қувиб келаётганларнинг ҳужум қилмаслигига фаҳми етди, оқибат, бора-бора ўз таъқибчиларига қўнишиб қолди.

Қош қорайганда галани пойлаш янада қулай бўлди, боиси, улар орасида бир оқ байтал бўлиб, у қоронғида оппоқ бўй бериб туради.

Осмонда ой балқиди. Чарли қайси йўлдан юришни оти ихтиёрига қўйиб берди, ўзи галани эътибор билан кузатиб борди.

Оппоқ байтал бўй бериб юрди.

Охир-оқибат, зим-зиё тунда ҳеч нима қўринмай қолди. Шундан кейингина Чарли отидан тушиб, устидан эгарни олди, отни ўтлагани қўйди, ўзи адёлга ўраниб, кўп ўтмай уйқуга кетди.

Тонг оқариши билан Чарли йўлга равона бўлди, яrim милча йўл босиб, ғира-ширадан оқ байталга, кейин галага кўзи тушди. Йўрга Чарлини қўриб, шиддатли кишинади, гала яна елиб кетди.

Йўрга биринчи дуч келган довонда оёқ илди, тинимсиз таъқиб этаётган ким эканини билиш учун кетига бурилиб қаради. Нима гаплигини билди, яна толмас, равон, йўрга қадамлар отиб олға талпинди, галани йўлчи юлдуз мисол олға чорлади.

Отлар гарбга йўл олди, яна кўп қочиш-қувишлар, юзма-юз келишлар, яна қочишлардан сўнг ҳиндудлар пойлоқчилик қиласидиган тик дўнгликка келиб қолди. Бу ерда уларни Жо пойлаётган эди.

Чарли дўнгдан кўкка ўрлаган узун, ингичка тутундан дам ол, деган ишорани тушунди. У ҳам чўнтак ойнасини тутиб, жавоб хабарини берди. Жо дам олган отларда таъқибни давом эттирди, Чарли тамадди қилиб, дам олди, сўнг Аламозо оқими бўйлаб юқорилади.

Эртаси куни Жо узун кун галани таъқиб этди, уларни арава бораётган улкан ёймада ушлашга уринди. Кунботарда бир кечувга етиб келди, бу ерда Чарли уни тетик отлар, тамаддилар тайёрлаб, кутиб турган экан.

Жо кечи билан, ҳатто кечасиям бамайлихотир таъқиб этди, афтидан, гала беозор таъқибчиларига янада ўрганиб қолди шекилли, уларни пойлаш жуда осон бўлиб қолди. Бундан ташқари ҳорғинлик ҳам

таъсир қилди. Маза ўтли яйловлар қаерлардадир қолиб кетди. Улар таъқибчи отлар каби сомон емадилар. Устига-устак мунтазам давом этаётган асаб таранглиги ҳам ўзини кўрсатди. Асабий таранглик ёввойи отларнинг иштаҳасини бўғиб қўйди, аммо тез-тез сувсай бошладилар.

Таъқибчилар отларга тез-тез, тўйиб-тўйиб сувлаш эркини берди. Боиси, сув ичган от чопишда қийналади, оёқлари ёғочдай қотиб қолиб, нафас олиши қийинлашади. Буни яхши билган Жо отини суформади. Шу сабаблиям ҳолдан тойган гала яқинида тунагани оёқ илганларида ўзиям, отиям ҳали анча тетик эди.

Тонг ёришгандан Жо гадани осонгина қидириб топди. Улар аввал-аввал қочди, сўнг, одимлаб юрди. Таъқибчилар деярли ғолиб келди, чунки бундай олишувда гала ҳали ҳоримаган дастлабки икки-уч кун уларни кўздан кечирмаслик керак эди, пойлоқчилар эса бунинг уддасидан чиқди.

Жо эрталаб галани кўздан қочирмай, доимо уларнинг яқинида бўлди. Соат тўққизларда Хозе тоғида Чарли билан ўрин алмашди. Шу куни гала бор-йўғи тўрт милча илгарилаб кетди, қадамларида олдинги ғайратдан асар ҳам қолмади.

Кечқурун Чарли дам олиб ётган отга миниб, қувишда давом этди.

Эртаси куни галанинг боши эгилиб қолди, қора йўрга ҳар қанча олға чорламасин, таъқиб этиб келаётганлар билан ораларидаги масофа баъзан юз қадамгача қисқариб қолди.

Тўртинчи-бешинчи кунлар ҳам шундай ўтди. Гала яна Жайрон булоғига яқин келди. Ҳаммаси кутилгандай бўлди: гала кенг доира ясади, айғир эса унинг ичиди юради.

Ёввойи отлар булоқقا жуда чанқаб келади, овчилар бўлса тетик отларда, кўтаринки кайфият билан келади.

Шу кунлари кечгача галани сувга йўлатмади, сўнг, Жайрон булоғига ҳайдаб, тўйиб сувлатди. Ана энди кўпни кўрган ковбойлар тетик ва тўқ ~~отиб~~ да юриб, сиртмоқни ишга солади, чунки сув ичган отларни ушлаб тушов солиши осон бўлади.

Ишлар ҳаддан зиёд яхши кўчди, фақат бир нима уларни ташвишга солиб қўйди: қора йўрга ҳамон темирдай мустаҳкам эди. Унинг равон йўрғаси айнимаган, дастлабки таъқиб кунлари қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай эди. У ҳамишагидек галасини матонат билан бошқарар, кишинар, чопишда намуна кўрсатиб, уларни олға чорларди. Аммо отларнинг

дармони қуриган әди. Қари оқ байтал, кечаси оппоқ бўй бериб юрадиган ўша байтал ўлгудай чарчаб, галадан соатлаб кейинда қолиб кетаверди. Байталлар чавандозлардан ҳадиксирамай қўйди, улар ҳадемай Жонинг қўлига тушишига шак-шубҳа қолмади.

Барча ташвишлар сабабчиси бўлмиш айғир эса ҳамон етиб бўлмас довонлигича қолаверди.

Жонинг жizzакилигини яхши билган ўртоқлари у ачиқ үстида асов айғирни отиб қўйиши мумкин, деган ўйга борди. Аммо Жонинг кўнглида бундай ният йўқ әди.

У айғирни ҳафталаб қувиб, унинг бирон мартаям йўргасидан адашиб, оддий қадамлар босиб юрганини кўрмади. Барча яхши чавандозлар каби Жо ҳам бу гўзал отга боқиб, ундан завқ-шавқ олди. Завқи янада зўрайиб, шундай ноёб ҳайвонни отгандан кўра, ўзимнинг манави отимни отган маъқул, деган хуносага келди.

Айғирга қўйилган мукофотни олиш керакмиккин? Жо иккиланиб қолди. Қўйилган пул чакана эмас. Лекин айғирнинг турган турмуши хазина, у асл зотли зурриёт яратиши мумкин.

Аввало уни қўлга олиш лозим. Овни тамомлаш вақти ҳам келди.

Жо ўзининг энг яхши отини эгарлади. Бу от томирида жануб қони бор, аммо ўзи чўлларда катта бўлган байтал әди. Албатта, бир нимаси бўлмаса Жо бундай ажойиб отни сотиб олмас әди.

Бу юртларда локо деган заҳарли ўт ўсади. Одатда, отлар бу ўтни емайди, борди-ю, бир татиб кўрса, уни яна излаб қолади. Унинг мазаси тарёкнинг кайфига ўхшайди, унга ўч қўйган от кўп вақт ўзини яхши тутиб юради, охир-оқибат ақлдан озиб ўлади. Бундайларни маҳаллий халқ «локога мубтало бўлган мол», дейди.

Жонинг энг сара отлари кўзи ҳам ажабтовур ёввойиларча йилтиради. Синчиларнинг айтишича, бу ҳол касаллик нишонаси эмиш. Шу сабаблиям Жо байтални минди. Байтал баҳувват ҳам тезкор, овнинг охирибоп.

Жо галага от қўйди. Арқонни ерга ташлади, ёйиш учун атайлаб судради, сўнг яна чап қўлига яхшилаб йиғиб олди, ов давомида биринчи марта отини айғирга ниқтаб ҳайдади.

Ақлсиз чопа-чоп бошланди. Қўрқиб қолган байталлар йўлни бўшатиб, чор тарафга қараб қочди.

Жонинг дадил байтали дашт бўйлаб оддий одимлар отиб қувди. Айғир ўзининг донғи кетган йўргасидан адашмай, йўргалаб қочди.

Ақл бовар қилмайдиган манзара намоён бўлди. Жо овози ҳамда узангилари билан байталини олға чорлади. Байтали қушдай учди, лекин айғир билан ораларидаги масофа бир дюйм ҳам камаймади.

Қора айғир шу чопишида шиддат билан текисликдан ўтди, тоғ бағридаги бутазорлардан ўтди, кўзни алдайдиган серқум сойга тушиб, бир ўтлоқча чиқиб олди. У ерда уни бир суғур қарши олди. Жо унинг изидан от қўйиб бораверди. У кўзларига ишонмади... Назаридা, айғир билан ораларидаги масофа камайиб эмас, балки узайиб кетгандек бўлди. У ўзича сўкинди, отини ниқтади, чу-чулаб ҳайдади, охир-оқибат, бечорани асабий ҳолга олиб келди. Отнинг кўзлари олма-кесак терди, боши ўёқдан-буёқча тебранди, ерга қарай олмай қолди, йўл танламай қўйди. Оёғи фавқулодда бўрсиқнинг инига кириб қолди. От ағанаб кетди, устидаги чавандози ерга учиб тушди. Жо лат еди, бир амаллаб оёққа туриб, довдираб қолган отини кўтариб турғизмоқчи бўлди. Аммо бўлар иш бўлган, отнинг олдёғи синган эди.

Жо револьвернинг битта ўқи билан отнинг азобларига барҳам берди. Эгарни олиб, лагерга кўтариб кетди.

Йўрга ҳамон елиб, охири кўздан ғойиб бўлди.

Буни мағлубият деб бўлмайди, чунки улар байталларни қўлга олди. Жо билан Чарли уларни қорага ҳайдаб бориб, эгаларидан арзигулик инъомлар талаб қилди.

Жо учун бу кифоя эмас. У айғирни қўлга олишини орзу қилди. Жо айғирнинг бор фазилатларини билиб олди, энди у янги-янги режалар ўйлай бошлади.

IV

Сафар жамоасига гарчи ҳеч ким, ҳеч қачон ҳеч нима жўнатмаса-да, почтага мунтазам равишда хат ва пул сўраб борганда ўзини мистер Томас Бэйтс деб таништирган Бэйтс ошпазлик қиласарди. Ковбой эса уни «Курка Из Том» деб атарди, чунки унинг ўзи Денверда худди шундай тамға қайд қилинган, деб уқтиарди. Бу тамға курка изига ўхшарди. Шунингдек, Бэйтс бу тамға акси бепоён шимол ёймаларида ўтлаб юрган сон-саноқсиз мол ва отлар сағрисида ҳам бор, деб уқтиарди.

Бэйтса сафарда шерик бўлишни таклиф этганларида у кулиб, энди отларнинг бир тўдасини ўн доллардан пуллайман, деди. Дарҳақиқат, шу йили от жуда арzonлашиб кетди, шу сабабли ҳам унча

кўп бўлмаса-да, ҳар ҳолда иш ҳақи олишни маъқул кўрди.

Йўргани ақалли бир марта кўрган одам унга бепарво қараб туролмас эди. Курка Из ҳам шундай бўлди. Уям йўрганинг эгаси бўлгиси келди, лекин уни қандай қилиб қўлга киритишни билмади. Кунларнинг бирида Билл Смит деган кимса билан учрашиб қолди. Бу одам Билл Тақа лақаби билан машҳур эди. Сабаби, унинг тамғаси тақага ўхшарди. Билл Тақа нон билан гўшт еб, устидан маза-матрасиз кофе ичиб, шундай деди:

— Мен бугун ўша йўргани кўрдим, шундай яқиндан кўрдимки, думларини bemalol ўриб қўйсам ҳам бўларди!

— Отмадингми?

— Сал ҳолди отиб ташлашимга.

— Йўқ, асло ота кўрма, — деди столнинг нариги бурчида ўтирган қўш «Н» тамғали ковбой. — У айғир янги ой чиққанига қадар менинг тамғам билан юради.

— Эртароқ қимирла, бўлмаса тамғалагинг келганда сағринида «нуқтали учбурчак» тамғасини қўрасан.

— Сен уни қаерда кўрдинг?

— Воқеа бундай бўлди. Жайрон булоғини ёқалаб ўтаётисб, қатқалоқ ботқоқдаги қамишлар орасида ётган бир нимага қўзим тушди. Ҳойнаҳой, бизнинг поданинг моли бўлса керак деб ўйлаб, яқинроқ борсам, бир от чалқанча ётибди. Шамол от тарафдан эсаётганидан фойдаланиб, унга янада яқинроқ бордим. Шунда нимани кўрдим денг? Тўнкадай жонсиз ётган йўргани кўрдим! Ўлик десанг, жасади шишмаган, ўлаксанинг исиям йўқ. У кутилмаганда чивин қўнгган қулоғини қоқди. Ҳаёлим бошимдан учиб кетди. Шундагина унинг шунчаки пинакка кетганини билдим.

Сиртмоқни олиб, арқоннинг айрим жойлари бўшаб қолганини кўрдим. Отимнинг айиди ҳам борйғи бирор. Шунда, ўйлаб қолдим, бизнинг от етти

юз фунт, айғир эса бир минг икки юз фунт келади. Шу боисдан ўзимга-ўзим дедим: «Овора бўлишинга арзимайди, айилни узганинг қолади, бунинг устига ерга ағанаб тушиб, әгарниям бой бериб қўясан». Ўзимча шундай деб, қамчи дастаси билан әгар қошига тук-тук урдим... Ана шунда йўрғани кўринг эди! Ётган еридан олти футча юқорига сапчиди! Тўрт оёғини кенг ташлаб, худди паровоздай пишқирди. Кўзлари олайиб, тўғри Калифорния тарафга елиб кетди. Йўл-йўлакай оёқ илмаган бўлса, аллақачон ўша ёқда юрибди. Агар айғир бирон марта йўрғасидан адашган бўлса, ўлигим шу ерда қолсин!

Воқеа ундей айтган даражада аниқ-равшан бўлмади, сабаби Биллнинг гапи нордон сўзларга сероб бўлди, яна тагин уялмай-нетмай кавшаниб, ютиниб, оғзи тўла ош билан гапирди. Бари бир давра Биллнинг гапларига ишонди, чунки у тўғри сўзли одам бўлиб танилган эди. Даврада ўтирганлардан ёлғиз Курка. Изгина оғиз очмай, гурунгни бошқалардан қўра диққат билан эшитди, кўнглида янги режа пайдо бўлди.

Таомдан кейин чекиб, янги режасини пухта ўйлаб олди. Уни амалга ошириш бир ўзининг қўлидан келмаслигини билиб, Билл Тақага сир берди. Ана шундай қилиб, йўрғани таъқиб қилувчи янги шериклар, бошқача айтганда яна устига-устак ваъда қилинган беш минг доллар ишқибозлари пайдо бўлди.

Жайрон булоғи галанинг суюкли сувлоги бўлиб қолди. Сув озайди, қамишлар билан сув оралиғида қуриб қолган қоп-кора лой камар пайдо бўлди. Камарни иккита сўқмоқ кесиб ўтди, бу сувлагани келган ҳайвонлар йўлидир. Отлар билан ёввойи ҳайвонлар ана шу сўқмоқдан сувлагани келади. Шоҳдор ҳайвонлар эса тўғридан-тўғри қамишзор оралаб келаверади.

Шериклар ана шу сўқмоқлардан кўзга яқинроғининг кўндалангига бўйи ўн беш фут, эни олти ҳамда чуқурлиги етти фут келадиган ўра қазиди. Гала сувлагани келгунча битириш учун йигирма соат тинимсиз тер тўқди. Ўра қазиш қийин бўлди. Қазиб бўлиб, уни кўздан яшириш учун устига шоҳ-шабба, хас-чўп ёпиб, тупроқ сепди. Ишни таомлаб, ўрадан холисроқдаги чуқурда бекиниб ўтиридилар.

Толтушларда йўрға сувлагани келди. Галаси қўлга тушгани сабабли у ёлғиз эди.

Том, айғир ўра қазилган сўқмоқдан юрсин деб,

эҳтиёт юзасидан нариги сўқмоқни қамишлар билан ёпиб қўйган эди.

Ёввойи ҳайвонларни қандай зийрак өзгу руҳ қўллар экан-а? Аксига олиб, йўрға ўра йўқ сўқмоқдан юрди. Бемалол келиб сув ичди.

Овчиларнинг сўнгги чораси қолди. Йўрға сувга қайта әгилганда Бәтс билан Смит чуқурдан отилиб чиқиб, йўрғанинг кетидан борди. Йўрға мағрур бош кўтарганда, Смит револьвердан ерга ўқ узди.

Йўрға донғи кетган йўрғасида тўғри ўзига қазилган ўрага қараб чопди. У яна бир неча сониядан кейин ўрага тушади! Ана, ўра бор сўқмоқда чопиб боряпти...

Овчилар уни қўлга олдик, деб ўйлади. Йўрға ҳадемай уларнинг ихтиёрида бўлади.

Шунда, ақл бовар қилмайдиган воқеа юз берди. Йўрға алп сакраб, ўрадан ўтиб кетди, туёқлари билан тупроқ отиб, кўздан ғойиб бўлди.

Йўрға Жайрон булоғига қайтиб қадам босмаслик нияти билан олис-олисларга елиб кетди.

V

Ёввойи Жо устомон одам эди. У қандай қилиб бўлмасин йўргани қўлга тушириш пайида бўлди, бунга бошқалар ҳам қўл урганини эшишиб, тезда янги режаларини амалга оширишга киришди. Жо айғирни ушлашда чиябўрилар эпчил қуённи, ҳиндулар жайронни ушлашда қўллайдиган усулни қўллаб кўрмоқчи бўлди. Бу қадимги усул «галма-гал овлаш», деб аталади.

Ёввойи йўрға юрган музофот олтмиш квадрат милча келадиган учбуручак шаклида бўлиб, жануби ҳамда шимолидан дарёлар, гарбидан тоғлар билан ўралади. Улар, йўрға шу музофотдан бошқа ёқса кетмайди, Жайрон булоғи унинг доимий хонаки жойи бўлиб қолади, деб ўйлади.

Жо бу ерларни яхши билади. Унинг барча булоқлари, горларигача билиб олди. Агар ҳозир унинг элликта оти бўлганида эди, уларни жамики муҳим жойларга қўйган бўларди. Ихтиёрида эса бор-йўғи йигирмата оти билан бешта яхши чавандози бор, холос.

У ов бошлангунга қадар отларни иккиси үзғита сомон бериб боқди. Шундан кейингина уларни овга қўйди, чавандозларга нима қилиш керағлигини тушунтирди. Улар ов бошланишига бир кун қолди деганда ўз жойларини әгаллади.

Тайин этилган кун Жо аравада Жайрон булоғи-

га йўл олди, четроқдаги торгина сойлиқда тўхтаб, кута бошлади.

Ниҳоят, жанубдаги адир тарафдан кўмирдай қоп-қора айғир кўринди, у одатдагидек булоқقا ёлғиз ўзи эна бошлади.

У аввал ғанимларим бекиниб пойламаётганмискин, деган ҳадикда булоқни айланиб, ис олди. Сўнг сўқмоқсиз ерлардан булоқقا қараб юрди.

Жо айғирни пойлаб ўтириб, иложи бўлса унинг кўпроқ, бочкалаб сув ичишини истади. Йўрга тумшуғини ўтга әнди чўзган ҳам эди, Жо отини ниқтаб ҳайдаб қолди. Йўрга туёқ товушини эшилди, чавандозни кўрди да, яна кўздан фойиб бўлди.

Текис ерга чиқиб, жанубга бурилди, қум тепаликлар оралаб бор кучи билан чопди, таъқибчисидан борган сайин олислади. Жонинг оти ҳориб, қумда ҳар қадамда йиқилиб тураверди, оқибат, борган сайин кейинда қолаверди.

Яна текис ерга чиққанларида Жонинг оти орадаги масофани анча озайтириши мумкин эди, лекин эниш бошланиб қолиб, яна шаштидан қайтди, оқибат, янада кейинда қола бошлади.

Аммо Жо йўргани қувишда давом этди, хивичниям, узангиниям аямади. Бир миль, икки, уч... Арриби қирлари кўзга чалиниб қолди.

Аррибидаги янги отлар бор, Жо буни билади, шу сабабли кучига куч қўшилиб от қўяди. Йўрганинг тундай қоп-қора ёллари эса шамолларда ёйилиб-ёйилиб олислаб боради.

Ана, ниҳоят, Арриби дарасига доҳил бўлди. Форда қоровуллик қилиб турган ковбой ўзини пана-га олди, йўрга унинг ёнидан ўтиб кетди. Йўрга шамолдай пастга елди, сўнг, нишаб бўйлаб юқорилади.

Жо янги отга миниб, аввал пастга, кейин юқорига от солди. Отини ниқтаб ҳайдаб чопаверди, чопаверди, лекин орадаги масофани камайтиrolмади.

Дупур-дупур-дулур... туёқ товушлари. Бир соат, икки, уч соат ўтди, олдинда Аламозо кўринди, худди ўша ерда янги чавандоз кутяпти.

Жо бақириб, отини янада тезлади. Қора айғир мўлжалдаги ерга қараб чопди, аммо икки милча қолганда нимадандир ҳадик олгандай чапга бурилди. Жо йўрга қутулиб кетишини пайқаб, ҳолдан тойган отига яна қамчи босди, йўргани қандай қилиб бўлмасин, кўзланган тарафга буриш йўлини излади.

Олишув ҳаддан зиёд қийин бўлди. Жонинг на-

фаси қайтиб қолди. От ҳар сапчиганда эгар териси фижирлайверди.

Жо кўндаланг елиб чиқиб қувди, йўрғани хуркитиш учун револьвердан устма-уст ўқ узди, ниҳоят, уни чапдаги кечувга буришга мұваффақ бўлди.

Улар дарё бўйига келди. Йўрға йўлидан қолмай елди. Жо отдан тушди. Оти ўттиз миль чопиб дармони қуриди, Жоям ҳолдан тойди. Кўзлари чангдан қизарди, гарчи ҳеч нимани кўрмайтган бўлса-да, Томга қўлинни силкиб: «Йўрғани Аламозо орқали кечувга ҳайдаб бор», дея қичқириди.

Янги чавандоз тетик, чайир отда ўнқир-чўнқир ёйилма бўйлаб қора айғир кетидан чопди. Айғир оппоқ терга ботди, биқини кўтарилиб-кўтарилиб оғир нафас олди, ҳоли танг бўлди. Барибир чопишида давом этди...

Том олдинига айғирга яқинроқ боргандай бўлди, сўнг яна кейинда қолди. Аламозода ўрнини янги отлик эгаллади.

Айғир гарбга бурилди, суғурлар маконини ёнлаб чопди, кийим йиртар кактуслар, тиканли чангалзорлар оралаб чопди. Айғир тер билан чангдан олабула бўлиб кетди, аммо йўргасидан адашмади. Йўлида дуч келган жардан сакраб ўтиб кетди. Изидан қувиб келаётган ёш Кэрингтон ҳам отини сакратмоқчи бўлди. Аммо оти билан қўшилиб пастга юмалаб кетди... Ёш чавандоз бир амаллаб омон қолди, аммо оти хароб бўлди.

Қора айғир зафарли йўргасида давом этди...

Жо Галлего чолнинг фермаси ёнида нафасини ростлаб пойлаб турди. Ярим соат ўтмай, у яна йўрғани қувиб кетди.

Гарбда Карлос тоғлари кўзга ташланди. У ерда ҳам Жони одамлар янги отлар билан пойлаб турибди. Буни билган толмас чавандоз айғирни гарбга бурмоқчи бўлди. Аммо йўрға қандайдир бир хаёлга берилдими ё кўнгли бир нимани сездими, ҳар қалай, бирдан шимолга қайрилди.

Жо бор санъатини ишлатди, қичқириди ўқ узди, бари бекор бўлди. Қора чақмоқ адир бўйлаб пастлади, Жо унинг изидан боришга мажбур бўлди.

Худди шу ерда олишувнинг энг қийин ҳам азобуқубатли даври бошланди. Жо йўргага бераҳм бўлди, ўзи билан отига эса ундан бешбаттар бешафқат бўлди. Кун аёвсиз куйдирди, қизиган ёйилма узра офтоб тафти жимирлади. Жонинг кўзлари ёнди, лаблари шўр, бетамиз чангдан чирсилади.

Олишув давом этди. Мұваффақиятга эришиш-

нинг бирдан-бир йўли йўргани Аламозодан ўтадиган кечувга қайтариш қолди.

Олишув бошлангандан буён Жо биринчи марта қора йўргада толғинлик аломатларини кўрди. Думи билан ёллари аввалгидек ёйилмай қўйди, ораларидаги ярим миллик масофа яримлаб қолди.

Йўрга барибир олға талпинди, яна, яна йўргалаб, олға талпинди...

Соатлар кетидан соатлар ўтди, йўрга ҳамон олға елди. Аммо тўғри йўлдан бурилди. Йигирма милча йўл босиб, кечроқ Аламозодан ўтадиган кечувга етиб келди.

Жо йўлда тайёр турган отни миниб, айғирни яна ўзи қувиб кетди.

Жо қолдириб кетган от энтикиб, ўзини сувга урди, сув ичиб-ичиб, юмалаб ўлиб қолди.

Жо, қора айғир сув ичади, деган умидда бир оз секинлади. Аммо унинг айтгани бўлмади! Айғир бор-йўғи бир ҳўплади, теваракка сув сачратиб, нариги соҳилга ўтиб кетди. Жо унинг кетидан қадам-бақадам борди. Кечувда уларни кузатиб қолган ковбой Жо айғирга хийла яқин келиб қолганини, ҳатто етай-етай деб қолганини кўрди...

Эрталаб Жо лагерга пиёда келди. Унинг саргузашти лўнда бўлди: саккиз от нобуд бўлди, беш одам бутунлай ҳолдан тойди, фаройиб ёввойи йўрга эса ҳамон ўз эркида юрибди...

— Энди бир нима қилиш қийин! Унга етиб бўлмайди. Жойи келган вақтлари лаънатининг терисини тешиб ташламаганимга ачинаман! — деди Жо, сўнгра, йўргани қувишидан воз кечди.

VI

Сўнгги сафарда ҳам Курка Из ошпаз бўлди. У ҳам олишувни бошқалар қатори қизиқиш билан кузатиб борди, Жонинг омади келмагандан ўзича

кулимсираб қўйди, қозонига қараб қўйиб, димогида минғиллади:

— Шу йўргани ушлаб олмасам, одам эмасман!

Йўрга тинимсиз таъқиблар оқибатида янада ёввойилашиб кетди. Барибир Жайрон булоғига келиб кетаверди. Булоқ ялангликдаги яккаю ягона сувлоқ бўлиб, бир миль теварак-атрофда ғанимдан бекинадиган пана жой йўқ әди. Шу сабаблиям йўрға яқин-атрофда тушларда пайдо бўлиб, бирон хавфхатар йўқлигига ишонч ҳосил қилгачгина булоқ қа сув ичгани келарди.

У галасидан айрилиб, бутун қишини ёлғиз ўзи қишилади. Қари Курка буни яхши билиб олиб, режаларини шунга мослади. Бир ўртоғининг тўриқ байтали бор әди. Қари шу байталга әгар урди, занжир, белкурак, яна бир арқон ҳамда йўғон қозиқ олиб, булоққа равона бўлди.

Бир тўда жайрон улардан ҳайиқиб, пана-паналарга ғойиб бўлди. Моллар ўт узра ёйилиб ётади, тўргайлар қўшиғи жаранглайди. Ердан беғубор, қорсиз қиш нафаси кўтарилган, кўклам яқин қолган...

Том ушоқина тўриқ байтални арқонлаб, ўтга қўйди, байтал тумшуғини кўкка тинимсиз чўзиб, олис-олис кишинади.

Қари Курка шамол қаёқдан эсаётганини аниқлади, теварак-атрофга назар солди. Ўша ўзи қазишиб юборган ўра ҳалиям бор экан. Ўра очиқ, ичи тўла сассиқ сув, суғур, сичқон ўліклари сузид юрибди. Сувлагани келган ҳайвонлар ўра четидан янги сўқмоқ очибди.

Курка кўм-кўк майсазор ёнидаги қуюқ қамишзорни маъқул топиб, шу ерга қозиқ қоқди, сўнг, пана бўладиган катта ўра қазиб, ичига адёл тўшади. Байтал олислаб ўтлаб кетмасин деб, арқонни ерга узатиб ташлаб, бир учини устунга боғлаб қўйди, арқонни тупроқ ва ўтлар билан бекитди. Кейин ўзининг хилватгоҳ ўрасига бекиниб ўтирди.

Туш вақти-туш вақти тўриқ байтал йўқлаб кишинади. Шунда... шунда, кунботардаги адирдан жавоб

кишнаш келди... Машхур ёввойи йўрға осмон фонида қоп-қорайиб, бўй берди!

Йўрға равон, алп-алп йўргалади, оёқ илиб, теваракка ҳадиксираб аланглади, пишқириб йўргалади. Байталнинг йўқлаб кишнаши йўрганинг кўнглида акс садо берди. Йўрға яқинроқ келиб, яна кишнади, бирдан сергакланди, айланиб, катта доира ясади, бурни билан шубҳали ҳид овлади.

Шунда, тўриқ байтал яна кишнади. Йўрға яна бир бор доира ясаб, у ҳам кишнади. Байталнинг жавоб кишнаши йўрганинг кўнглидаги бор ҳадикларни йўқ қилиб юборди. Йўрганинг юраги ёниб кетди!

Йўрға гижинглади, тўриқ байтал — Соллининг олдига келди, бурнига бурнини теккизди. Худди шу пайт орқа оёғи сиртмоқни босиб олди. Том арқони бирдан тортди, мустанг сиртмоққа илинди. У важоҳат билан кўкка сапчиди. Том бундан фойдаланиб, айғирнинг оёғидан арқонни илондек икки айлантириб олди.

Машъум кўргилик айғирнинг кучига куч қўшди. У яна сапчиди, аммо сиртмоқдан оёғини тортиб ололмади, ерга ғарифона, мағлубона ағанаб тущди.

Чуқурдан қари Томнинг мункайтган хунук жуссаси кўринди. У табиатнинг ноёб молини тезроқ қўлга киритиш учун шошилди. Отнинг қудрати ушоқдай заиф бир чолнинг ақл ва ҳўнари олдида ожиз бўлиб қолди. Йўрға пишқири, озодлик учун жон-жаҳди билан олишди, аммо бесамар бўлди, сиртмоқ оёқларига чайирдай ёпишиб олди.

Том айғирнинг олд оёқларига ҳам сиртмоқ солди. Сўнг, арқон билан айғирнинг тўртта оёғини битта қилиб қўшиб тортди. Дарғазаб йўрга, ахталаңган чўчқадай ожизона сулайиб, ётиб қолди. Бечора сўнгги дармони қолгунича типирчилади, ўпкаси тўлиб келди, ўксик зарбидан аъзойи-бадани зир-зир қалтиради, юзларидан марジョン-марジョン ўшлар оқди...

Том айғирнинг ҳолини кўриб, кўнглида ғалати бир нима пайдо бўлди. Илк бор сиртмоқ билан ҳўқиз ушлаганида бўлганидек, бош-оёғи зир титради. Бир неча дақиқа жойидан қимирлай олмай, ўзининг ноёб баңдасига термулиб қолди.

Кўп ўтмай чолнинг ҳаяжони сўнди. Ўтла машъум ишни бажарган байталга эгар урди, янги арқон олиб, йўрганинг бўйнига солди. Байтални айғирнинг олдига қўйди. Том йўрға энди кетолмаслигини билиб, арқонни бўш қўймоқчи бўлди, шунда, хаёлига фавқулодда бир фикр келди. Ўйлаб қараса,

ғоят зарур бир иш эсидан чиқаёзибди. Гарчи шароит бўлмаса-да, шу ишни бажаришга кириши.

Ғарб одати бўйича ёввойи йўрганинг баданига ким биринчи бўлиб ўз тамғасини босса, йўрға ўшаники бўлади. Яқин йигирма миlda ҳайвонларни тамғалайдиган асбоб топилмайди, нима қилса бўлади?

Қари Том тадбиркор эди. У байталнинг тақаларини бирин-кетин қараб кўрди. Тақаларнинг бирори хийла бўшаб қолган эди. Том шу тақани белкурак билан қўпориб олди.

Ёймани айланиб ўтин териб келди. Кўп ўтмай олов ловиллади. Том тақани бир учидан қўлрўмол билан ўраб ушлаб, оловга тоблаб қизартди. Кейин тақа қиррасини айғир бечоранинг чап яғринига уч марта босиб олди, яғринда курка из мисол дағал тамга қолди.

Йўрға қизиган темир баданига текканда сескашиб кетди. Иш кўз очиб юмгунча бўлиб ўтди. Шундай қилиб, ёввойи йўрға инсонга қарам бўлиб қолди.

Энди йўргани уйга олиб кетиш қолди. Том сиртмоқни бўшатди. Йўрға оёғи бўшаганини сезиб, бутунлай эркин бўлдим деб ўйлади, жойидан сапчиб турди, талпинди, аммо яна ағанаб тушди. Йўрганинг олд оёқлари қўшиб боғлаб қўйилган, у факат сапчиб-сапчиб юриши мумкин эди.

У қочишга кўп интилди, аммо ҳар сафар қўшалоқ боғлоқлик оёқлари халақит бериб, юмалаб тушаверди. Том байтални миниб, йўргани уйга олиб жўнади. У йўргани етаклади, чу-чулаб ҳайдади, турли йўллар қилиб кўрди, аммо қайсар, баджаҳл айғир, оппоқ тер кўпикларига ботган айғир бўйин эгмади. Айғир ёввойиларча кишинади, ҳаҳр билан пишқирди, озодлик йўлида телбаларча тўлғанди.

Олишув шафқатсиз, олис давом этди. Ёввойи йўрганинг ярқироқ сағрилари қон аралаш тердан қорайиб кетди. Беҳисоб йиқилиб-туришлар, бесамар олишувлар йўрганинг шундай тинка-мадорини қуритди, шундай қуритди, у узун кун давом этган қувгинда ҳам бунчалик ҳориб-толмаган эди.

Айғир гоҳ у ёнига, гоҳ бу ёнига тинимсиз талпинди, шиддатли сапчишлари борган сайин заифлашиб борди, бурнидан отилаётган кўпиклар қонга беланди.

Бераҳм, зўравон ғолиб чол эса сокин бир кай-

фиятда айғирни чу-чулаб ҳайдади, юришга мажбур қилди.

Айғир билан чол ҳар бир қадам учун олишди, нишаб ердан дарага әнди, яна ҳам пастдаги дараларга әлтадиган сўқмоқлар бошига етди. Бир вақтлар йўргага қарам бўлмиш яйловнинг шимолий чегараси худди шу ердан ўтади. Олислардан тўсиқлар ҳамда фермалар кўзга ташланади. Қари Том тантана қиласи.

Ёввойи йўрга қолган бор кучини йиғиб, озодлик йўлида жон-жаҳди билан ёнбағир бўйлаб юқорига талпинди. Яна, яна юқорилади, баданига ботаётган арқонга ҳам, уни тўхтатиб, изига қайтариш учун узилган ўқ овозига ҳам парво қилмади, у озодликка талпинди...

Ёввойи йўрга яна, яна юқорилади, ана, тик қояга кўтарилди. Қоядан пастга — ҳавога сакради, икки юз футча учиб юрди, яна, яна пастлаб... тошга бориб тушди. У жонсиз сулайиб қолди, аммо... озод бўлиб қолди!

БУГУЛАР ИЗИДАН

I

Кун жуда исиди. Ян қуш овига бориб, поёnsиз ўрмон чангалзорларида адашиб қолди. Кун тафти ботқоқ ҳовузлар сувини иситди, Ян муздай сув ичса бўладиган яккаю ягона Излар Булоғига йўл олди.

Булоқ бўйида унинг эътиборини лойдаги майда туёқ излари тортди. У бундай изларни умрида кўрмаган бўлса-да, бу буғулар изи ækанини билиб, қувончидан осмонга ирғишилади.

«Энди буёқларга буғу келмайди», шу ерликлар Янга шундай деди.

Биринчи қор ёқсанда Ян булоқ бўйидаги буғулар изини эслади, милтигини қўлига олиб, ўзига-ўзи сўз берди:

«Шу буғуларни ўлдирмагунимча ҳар куни адир айланганим-айланган».

Ян новчадан келган, ўн саккиз ёшлардаги йигит. У ҳали чинакам овчи бўлган эмас, аммо овда ҳориб-толмас, сабр-бардошли.

Ян ҳар куни адирга буғу излаб чиқди. Кунда ўн миллаб қор кечиб, буғулар изини тополмади, кулбасига қоронғи чўкканда қайтди.

Сабрнинг таги олтин экан. Ян жанубий адирларда бетиним тентираб юриб, охири буғулар изига дуч келди. Излар эски, зўрга кўринса-да, барибир буғуларники эди. Ян қувончиidan яна ёздагидек осмонга ирғишилади.

«Шу излар мени буғулар олдига олиб боради», ўйлади Ян.

Ян авваламбօр буғулар қайси тарафга кетганини билолмади. Синчиклаб қараб, изларнинг бир ёғи иккинчи ёғига қараганда қорга чуқурроқ ботиб кетганини фаҳмлади, чуқурроқ ботган ёғи туёқнинг олд тарафи, деган ҳолосага келди. У, шунингдек, излар адирга ўрлаган сайин оралиғи торайиб кетганини кўрди. Қумлоқ ердаги чуқур туёқ излари шубҳаларига узил-кесил барҳам берди.

Ян ҳаяжонланиб, соchlари орасида ғалати бир оғриқ сезди, изни олиб бораверди.

Буғулар изи борган сайин аниқ-аниқ кўрина бошлади. Ян кун бўйи из олди, из кечга яқин уни ўз кулбаси яқинига олиб келди. Излар энди таниш ерлар бўйлаб кетди. Из ўрмон қирқадиган ер, кейин Митчелла ўтлоғидан ўтиб, қуюқ теракзорга бурилди.

Қоронғи чўка бошлади, Ян йўлдан қайтди, у ўз кулбасидан бор-йўғи етти милча олисда эди, шу сабаблиям бирор соатдан кейин маконига етиб келди.

Эрталаб яна из қувди, бу сафар қийинроқ бўлди, сабаби, турли тарафга айқаш-уйқаш бўлиб ёйилиб кетган изларга дуч келди. У омадини синаб кўриш учун яна олга юрди, кўп ўтмай иккита янги из кўрди, аввалгидан ҳам кўра комил ишонч билан яна из қувди.

У ерга әгилди, бошини кўтармай изни диққат билан қузатиб борди, тор ялангликда иккита кулранг, шалпангқулоқ жониворга дуч келди. Жониворлар уни кўриб, қочиб қолди, тепада тўхташиб, Янга қайрилиб қаради.

Ян қўнглида шу жониворларнинг беозор қўзлари нигоҳини туйди, нигоҳлар уни тўхтатишга мажбур этди. Ян қаршисида нимадир қараб турганини энди англади. Ян бу учрашувни бир ҳафта зориқиб кутди. Шундай бўлса-да, учрашув тасодифий бўлди. У ўйлаган режалар тутундай тарқаб кетди, у ҳайрат билан серрайиб қолди.

— О-о! — унинг қўнглидан сокин бир нидо отилиб чиқди.

Буғулар ўз йўлига бурилди, уларнинг муnis боқиши Яннинг кўз ўнгига қолди.

Буғулар осмонгир иргишлиб ўйнади. Афтидан, улар Янни умуман эсдан чиқарди, улар оёқлари ерга тегиб-тегмай, қўкка олти-етти фут енгил-енгил иргишлиди. Ян енгилоёқ, кулранг жониворларнинг ажабтовур ўйинига беихтиёр маҳлиё бўлиб қолди. Уларнинг ўйинида қўрқув ҳам, шошмашошарлик

ҳам йўқ әди. Буғулар қўрқиб қочиб кетгунича Ян уларнинг ўйинини томоша қилди. «Буғулар мендан қўрқиши керак әди-ку,— ўйлади Ян.— Улар бўлса, кекса овчилар айтганидек, кўкка иргишилага ни иргишилаган».

Буғулар қораси аста-аста кичрайиб борди, Ян шундагина уларнинг олислаб бораётганини сезди.

Буғулар адир бўйлаб янада юқорилади. Тик бурундан латиф-латиф эгилиб, айланиб ўтди. Ёриқ ерларга дуч келиб, улардан сапчиб ўтди, сапчиганларида бу қанотсиз қушлар ҳавода бир нафас муаллақ бўлиб қолди.

Қанотсиз қушлар кўздан пана бўлгунча Ян улардан кўз узмади. Уларни отиш хаёлига ҳам келмади.

Қанотсиз қушлар кўздан ғойиб бўлгач, Ян уларни дастлаб кўрган ерга келди. Қорда туёқ изларини кўрди. Излар тўсатдан йўқолиб қолди. Давоми қаерда әкан? Ян теваракка назар солиб ҳайрон бўлиб қолди, сабаби, бир из иккинчисидан ўн беш фут олисда бўлиб, оралиқ масофа борган сайин кўпайиб, бир из кейингисидан ўттиз футгача узайиб кетган әди. Демак, буғулар ҳар сапчиганда ўн беш футдан ўттиз футгача масофани олган.

Йўқ, буғулар югурмаган, улар гўё учган, фақат гоҳи-гоҳида туёқлари адир учларига тегиб-тегиб кетган.

— Улар кўздан ғойиб бўлганидан жуда-жуда хурсандман,— пичирлади Ян.— Шундай ажойиб томоша кўрдимки, бундай томошани ҳали ҳеч ким кўрмаган.

II

Эрталаб Яннинг кўнглида яна овга бориш иштиёқи пайдо бўлди.

«Яна адирга бораман,— деди у ўзига-ўзи.— Буғулар изини топиб, уларни итдек қуваман. Ақлимни буғулар ақли билан, кучими кучи билан бир синаб кўраман, тезкорлигига бас келиш учун эса, мана, қўдимда қуролим бор».

Ҳай-ҳай, адирлар, адирларнинг бепоён ёнбағирлари, кўллари, ўрмонлари ўтлоқлари қандай гўзал! Ҳар эсган шамолда ҳаёт нафаси уфуради. Яннинг вужудида ҳам ҳаёт гуркирайди. Ян ҳали жуда ёш, бақувват, тан-жони соғ. «Ҳаётимнинг энг яхши кунлари шу кунлар,— деди ўзига-ўзи.— Олтин кунларим».

Ян узун кун бўридай адирма-адир изғиб, оқ қуёnlарни ҳуркитди, какликларни чўчитди, ёйилмаларга энди, қордан кўз олмай, буғу түёқлари изини излади. Қорбўрон бошланиб, излар кўмилиб кетди. Ян яна икки кун адирма-адир изғиди. Аммо буғу изларига йўлиқмади.

Ҳафталар кетидан ҳафталар ўтди. Ян қўп совуқ кунлар, қаҳратон кечаларни қор қоплаган адирларни кезиб ўтказди. Буғулар изини топган вақтлариям бўлди, аммо меҳнатлари беҳуда кетди, адир ялангликларида бекордан-бекор изғиб юрди, ўрмон қирқувчилар ҳикоясини эшилди, сўнг, чангальзорлар тубига йўл олди. Саргардан кунлари мобайнида бор-йўғи бир марта адир учига ўрлаб бораётган буғуларни кўрди. Шу орада ўрмон қирқиладиган жой орқасида улкан буғу пайдо бўлган эмиш, деган мишиши тарқалди. Ян ўша буғу изини олди, лекин ўзини кўрмади.

Буғулар олис, тинимсиз таъқиблар оқибатида қўрқиб, жуда ҳуркак бўлиб қолди, шу боисдан овдан бирор ёруғлик чиқиши амримаҳол бўлиб қолди.

Шундай қилиб, ов мавсуми бесамар ўтди. Ян бундан ўқинмади. Энг мұҳими, у ов мобайнида табиат билан ошно бўлди. Адирма-адир юриш ёқ-қандан-ёқиб қолди. Сўнгсиз овларнинг ҳар бир куни Ян учун қувноқ байрам сайли бўлди.

III

Иил ўтиб, янги ов мавсуми бошланди. Яннинг кўнгли яна овни хумор этди, ўлка бўйлаб юрган мишишлар хуморига яна хумор қўшди.

Айтишларича, адирда улкан буғу пайдо бўлган эмиш. Уни «Қумлоқ адир бугуси», дермиш. Қумлоқ адир бугусининг ҳайбати ҳамда шиддати борасида, мисдан ясалгандай бақувват, улкан, сертармоқ шохи-ю, шохининг фил суюгидай ялтироқ учлари борасида кўпдан-кўп гурунглар бўлди.

Турган гап, Ян ерга биринчи қор тушиши билан овга отланди, бу сафар у уларга ўзи ов қутқуси соглан ўртоқлари билан овга жўнади. Улар чанада Қарағайзор адирга келди, кунботарда учрашишга келишиб, ҳар тарафга тарқаб кетди.

Адир теварагидаги бутазорда қўён билан қур кўп эди. Шу боис дақиқа сайин отишма овози әшитилиб турарди. Буғулар изи адирга яқин йўлмагани учун Ян бутазордан чиқиб, мишишларга кўра яқинда улкан буғу пайдо бўлган Кеннеди водийсига йўл олди.

Бир неча миль йўл босиб, у чиндан ҳам йирик-йирик изларга дуч келди, излар қорга жуда ботиб кетган бўлиб, оралари улкан сапчишлар натижасида узилиб-узилиб қолган эди. Ян, бу излар кўп гурунгларга сабаб бўлган ўша Қумлоқ адир бугусининг излари эканини билди.

Овчининг кучига куч қўшилди, у худди бўридай из қувиб кетди. У яна соchlари ораси ва елкаларида ғалати бир жимиrlашни ҳис этди, бундай ҳол авваллари ҳам бўлган эди, аммо бу сафаргиси жуда таъсирчан кечди. Ян ўзича туклари ҳурпайиб ўлжасини қувиб кетаётган бўри ҳам шундай ҳолни бошидан кечирса керак, деб ўйлади.

Ян қоронғи чўккунча из олиб бораверди. Кейин изига қайтишга тўғри келди. Чунки овчилар билан учрашувга келишилган Қарағайзор адир хийла олис эди. Ян Қарағайзор адирга келишилган вақтда етиб боролмаслигига, ўртоқларини ортиқча куттириб қўйишига кўзи етди. Аммо у ўзидан кўнгли тўқ бўлди. Унинг оёқлари темирдай мустаҳкам, ўзи худди ов итлари каби метин иродали эди. У узун кун ов қилиб, чарчаш нималигини билмай уйга қайтиши мумкин эди.

У келишилган ерда шерикларини тополмай, анча хурсанд бўлди, ўзини эркинроқ сезди. Албатта, Ян ҳали узоқ юриб ҳориб-толади, деб ўйлаб, унга

ачинган бўлсалар керак. Аммо Ян бу дашту адирларда қанчалар баҳтли дамлар кечирганини ўртоқлари билмайдилар.

Тўғри, муздай, қаҳратон шамол Янни қийнади, аммо Яннинг қалбидаги чайир ёшлик олови ловуллаб турди. Ян ҳар сафар адирда сайр қилганида ўзича бир баҳт топди. Буни ўзиям ҳис этди. У худди шувакт чаналарда дилдираб уйларига қайтаётган... Янга ачинаётган ўртоқларини эслаб, мийигида кулиб қўйди.

О, у Кеннеди водийсида кун ботишнинг қандай ажойиб манзарасини томоша қилди! Қор қуёш нурида қип-қизарди, тераклар қирмизи рангга кирди.

Оқшом чўкиб, осмонда ой балқигач, тез қоронғи тушган ўрмонда сайр этишнинг ўз гашти бор!

«Бу кунлар ҳаётимнинг энг яхши кунлари, — тақрорлади у. — Олтин кунларим».

Ян Қарағайзор адирга доҳил бўлар экан, баланд овозда чўзиб қичқирди:

— Ур-р-ра!

«Балки ўртоқларим ҳалиям ўша ерда туришган-дир?» — кўнглидан ўтди унинг. Аслида ўртоқларига эмас, қалбини тўлдириб ётган хушвақт туйғуларини оламга ёйиш учун қичқирди.

Ўртоқларининг жавоб ҳайқириғи ўрнида Кеннеди водийсида бўрилар увиллаши келди. Ян тентаклиги тутиб бўриларга тақлид қилиб увиллади. Бўрилар Яннинг увиллашига жавоб берди, у бўриларнинг жавоб увиллашини эътибор билан эшитиб, улар тўда бўлиб, ниманингdir изидан қувиб бораётганини англади. Дарҳақиқат, бўрилар ўлжасини қувиб бораётганда шундай увиллар эди.

Бўрилар увиллаши янада яқин келди, ўрмонда акс садо берди. Яннинг хаёлига фавқулодда шундай фикр келди:

«Улар менинг изимдан келялти-ку! Улар мени қувиб келялти!»

У бораётган сўқмоқ унча катта бўлмаган дарахтзорга дуч келди. Бундай совуқда дарахтга чиқиб жон сақлаш ҳақида ўйламаса ҳам бўлар эди. Шу сабабли ҳам Ян ялангликка чиқиб олиб, қор устига ўтириди. Бир қўлини миљиқ стволига қўйди, яна бири билан патронларни ушлаб кўрди. Кўнгли янги, машъум туйғулар гирдобида эзилди. Ўрмондан узуқ-узуқ увиллаш эшитилди. Увиллаш яна, янада яқин келди...

Увиллаш ўзгариб, фавқулодда ўчиб қолди. Ойдин кундуздай ёруғ бўлди. Афтидан, бўрилар Янни кўриб, дарахтзор четида туриб қолди. Ўнгда дарахт

қарсиллади, чапда яна бўрилар увиллаши әшитилди, яна сукунат бошланди.

Ян ўзининг ўраб олинганини, бўрилар дараҳтларга панараб уни таъқиб этаётганини сезди. У бўриларни нишонга олиб, бекордан-бекор кўзининг нурини тўқди. Бўрилар ақлли әкан, улар бирон мартаам қорасини кўрсатмади. Ян ҳам ақлли, уям хотиржам ўтираверди. Борди-ю, Ян қочгандা, бўрилар унга ҳамла қиласди.

Чамаси, бўрилар тўдаси унчалик кўп эмас эди, шу боисдан улар ўзларининг ҳарбий кенгашларида Янни тинч қўйишга келишдилар. Ян йигирма дақиқа чамаси сабр қилиб, сўнг, уйига йўл олди.

Уйига келиб, ўзича ўйлади:

«Буғулар изларидан қадам товушларини, миљтиқ шиқирларини әшитганда қандай ҳолга тушишини энди тушундим».

Ян Қумлоқ адирда кўпдан-кўп совуқ кунларни, аёзли қиши кечаларини бошидан кечирди. У бу ерларни миридан-сиригача билиб олди. Буғулар нега юлғунларга яқин йўламасликларини, нега уларнинг изи эман теварагида кўп учрашини энди англаб етди. Қамишлар қуриб, қорга эгилганда қандай овоз беришини, мушқдор каламушлар муз остида қандай қилиб ҳаёт кечиришини, қундузлар нега адирдан пастга тушишини, музлар қаҳратон кечаларда кўчганда қандай товуш беришини энди тушуниб етди. Олмахонлардан қарағай ғўддасини қандай қилиб тозалашни, қўзиқоринарни танлаб-танлаб ейишни ўрганди.

У яқин-атрофдаги жамики ҳовуз, ўрмон ва адирларни билиб олди. Минглаб овчилик сирларини ўрганди, аммо буғуларни қўлга туширомади.

Ян айқаш-уйқаш бўлиб кетган сўқмоқлар бўйлаб юзлаб миль йўл босди, буғу изларини гоҳ топди, гоҳ кўздан йўқотди. У баривир умидсизликка тушмади, чунки дайдиб юрганларида бир неча бор улкан Қумлоқ адир буғуси изларига дуч келди.

IV

Ян совуқ әрталарнинг бирида катта қарағай ўрмонига йўл олганда ов мавсуми охирлаб қолган эди. Йўлда ўрмон қирқувчисига йўлиқди. Ўрмон қирқувчи ўрмонда бир ургочи буғу билан «бошида бутун бошли ўрмондай шохи бор» улкан буғу юрганини гапириб берди.

Ян ўрмон қирқувчи айтган ўрмонга йўл олди, кўп ўтмай изларга дуч келди. Изларнинг бирори

Янга бир вақтлар дарё бўйида кўрган изларни эслатди, яна бирори шубҳасиз, Қумлоқ адир буғуси-ники эди.

Яннинг яна ваҳшийлик қони қўзғади. У ўлжа олган бўридай улигиси келди.

Излар ўрмон ва адирлардан ўтди. Ян бўримисол из қувгани қувган бўлди.

Узун кун из олиб, ҳар бир майда нарсани эътиборга олди, бу сафар излар сапчиб-сапчиб юрмай юмшоқ қорга ботиб-ботиб кетганини кўриб, янада хурсанд бўлди. У ортиқча кийимлари ва нарсаларини ечиб қўйиб, шовқин-суронсиз олға интилгандан-интилди.

Буғулар кун бўйи бирор егулик излаб, теваракни кезиб чиқди, баъзи-баъзида йўлларда тўхтаб, сув ўрнида қор ялади.

Фавқулодда буталар орасида нимадир кўринди. «Балки қушлармикин?»— ўйлади Ян, ўзини панага олиб, диққат билан кузата бошлади. Кулранг бутазор орасида нимадир кўринди. Ётган кулранг нима Яннинг қўзига бир учи шоҳдор қундага ўхшаб туюлди. Кутимаганда кулранг кунда қимиirlади, сершоҳ новдалари юқори кўтарилиди. Ян сесканиб кетди... У дарҳол тушунди, буталар орасида ётган кулранг кунда — бу буғу, Қумлоқ адир буғуси эди!..

Буғу жуда улкан эди! Ян буғуни зўр қувонч ҳам эҳтиром билан томоша қилди.

Хавф-хатарсиз, хотиржам ётган буғуни отиш жиноят... Аммо Ян бу вазиятни бир ой излади. У отмаса бўлмайди.

Яннинг ҳаяжони ошгандан-ошиб, охири тоқати тоқ бўлди. Қўлидаги қуроли қалтиради, у кўнгилдагидек мўлжалга ололмади. Энтикиб-энтикиб нафас олди. Нафаси қайтди.

Ян қуролни туширди... Аъзойи-бадани ҳаяжондан қалтиради. Бир неча дақиқа ўтиб, Ян яна үзига келди. Қўллари қалтирамай қўйди, кўзлари мўлжални аниқ-равшан кўрди. Нимага энди бунча ҳаяжонланади, ахир, қошида турган жонивор бор-йғи биттагина буғу бўлса!

Шу пайт буғу ўгирилди, Ян унинг ғамгин қўзларини, шалпанг қулоқларини, бурун катакларини аниқ кўрди.

«Наҳотки мени ўлдирмоқчи бўлсанг?»— унинг Янга термулган кўзлари гўё шундай деяётгандай эди. Ян яна довдираф қолди... Танасини қалтироқ тутди... У бу қалтироқ «ов тўлғони» эканини яхши биларди. Ян бу туйғуни авваллари әъзозлар эди, айни шу дақиқада бу туйғудан нафратланиб кетди.

Ниҳоят, Яннинг кўнглидаги ваҳшийлик буғуни отишга даъват этди.

Ўқ нишонга тегмади. Улкан буғу ўрнидан сакраб турди, ёнида яна бир буғу кўринди. Ян яна отди, яна тегмади... Сўнг, кетма-кет отди...

Буғулар тепама-тепа сакраб, кўздан ғойиб бўлди.

V

Ян хийла вақтгача буғулар изидан борди, аммо уларнинг изида қон изини учратмади, буғуларни ҳатто ярадор қилолмагани аламидан тишларини ғижирлатди. Ян бир милча йўл босиб, бошқа бир изга дуч келди, баттар хуноби ошди. Бу из ҳиндулар киядиган чориқ излари эди. Қаҳр билан шу изни олиб юрди, тепага чиқиб, баҳайбат ҳинду овчининг қорасини кўрди. Ҳинду дарахт кундасига чиқиб, Янга дўйстона қўй силкиди.

— Кимсан? — дағдаға билан сўради Ян.

— Часка.

— Бизнинг юртимизда нима қилиб юрибсан?

— Бу юрт бир замонлар менинг юртим эди,— кескин жавоб берди ҳинду.

— Буғулар — менинг буғуларим,— деди Ян ўйчан.

— Ёввойи буғулар ҳеч кимники әмас, ўлса бошқа гап.

— Мен пойлаб бораётган излардан холисроқ юришингни маслаҳат берардим.

— Мен сендан қўрқмайман,— жавоб берди ҳинду.— Пачакилашишнинг ҳожати йўқ, яхши овчи ҳамиша буғуларни топади.

Хуллас, Ян ҳинду билан бир неча кун бирга бўлди. Ян буғуларни отолмади, аммо Часкадан бир қанча овчилик ҳадисларини ўрганиб олди. Масалан, ҳинду унга ҳеч қаҷон тепага ўрлаб чопаётган буғуларни қувмасликни маслаҳат берди, чунки буғулар тепадан туриб пастни кузатади, изидан таъқиб қилиб келаётганини қўради, деди. У Янга изга қараб, олислаб кетган-кетмаганини аниқлашни ўрганди. Буғулар яқингинада бўлгандা уларни қувиш бефойдалигини айтди. Ҳинду шунингдек, бармоқни ҳўллаб юқори кўтариб, шамол эсаётган тарафни аниқлашни ўргатди. Ян ўзича ўйлади: «Ҳа-а, буғуларнинг бурни нега доим оқиб юришини энди билдим».

Часка унга овнинг барори кўпинча сабр-тоқатга боғлиқлигини ҳам тушунтирди. Овда юриш қоида-

ларини ўргатди, шундай юрса, қор қанчалик қалин бўлмасин, келган изидан орқасига қайтиш осон бўлишини айтди.

Часка билан Ян баъзан бирга, баъзан алоҳида ов қилди. Кунлардан бир куни Ян ёлғиз ўзи ов қилиб юрганида «Часка кўли» деб аталадиган кўл бўйида ўсиб ётган чакалаклар ичида буғулар изига дуч келди. Излар янги эди. Ян диққат билан теваракка қулоқ солди, шунда, чакалакзор ичидан бир шарпа товуши эшитилгандай бўлди. Кўп ўтмай, чакалак шохчалари қимирлаганини кўрди. Ян чакалакзор ичида яна бир ҳаракат сезса отиш учун мўлжалга олиб турди. Дарҳақиқат, бир неча сония ўтгач, шохчалар орасида қандайдир кулранг бир нима кўринди. Ян отишга чоғланди. Шунда, кулранг шарпа ёнида яна бир қизил шарпа қимирлади. Яна бир неча дақиқадан кейин чакалакзордан Часка чиқиб келди.

— Часка! — ҳаяжонланиб қичқирди Ян. — Сал қолди-я, отиб қўйищимга!

Ҳинду гапга жавоб бериш ўрнига бармоғи билан бошида танғиқли қизил рўмолни кўрсатди. Ян шундагина ҳинду овчилар бошини нега қизил рўмол билан танғиб юришларини тушунди, шу кундан эътиборан ов пайтида ўзиям шундай қилишга ўрганди.

Бир неча кун ўтиб, улар майсазорларда юрадиган какликлар галасининг қарағайзор ўрмонга учиб бораётганини кўришиди. Кўп ўтмай, бошқа каклик галалариям уларнинг изидан йўл олди. Часка какликларни диққат билан кузатиб, деди:

— Какликлар ўзини ўрмонга уряпти, совуқ бўлади.

Дарҳақиқат, овчилар әртаси куни совуқда олов ёқиб ўтирдилар.

Икки кун совуқ бўлди, учинчи куни улар овни бемалол давом ёттириди. Аммо Часканинг омади юришмади, у йиқилиб тушиб, милтигини синдириб қўйди. Кечқурун Ян билан оловга исиниб, миқ этмай трубка тортиб ўтириди, сўнг, бирдан сукунатни бузиб, Янга қараб деди:

— Ян Буғулар тоғида ов қилганми?

— Йўқ.

— Яхши ов бўлади... кетдик ўша ёқса.

Ян бош иргаб, бормайман ишорасини қилди. Ҳинду ғарб томонга қараб қўйиб деди:

— Бугун Сиу изларини кўрдим... Энди бу ерда овнинг барори келмайди...

Ян, Часканинг қарори қатъий әканини билди.

Часка кўздан ғойиб бўлди, Ян у билан бошқа учрашмади. Карберри дўнгликлари оралиғида жойлашган ягона кўл эса ҳали-ҳамон «Часка кўли» деб аталади.

VI

«Карберри яқинида буғулар тўдаси пайдо бўлибди. Яқинда Кеннеди водийси билан ўрмон қирқиладиган жой ўртасида улкан буғу юрганини кўрибдилар».

Шарқقا кетиб қолган Ян олган хатларида шундай гапларни ўқиди. У Шарқда кўнглига ўтирумайдиган бир хил ҳаёт кечирди. Хатни ов мавсуми бошланиши арафасида олди. Унда бу хатсиз ҳам ов тўлғоғи бошланган эди. У авваллари иккиланиб юрган бўлса, хат унинг иккиланишларига чек қўйди. У темир отларда қадрдон адирларига йўл олди. Кейин, тирик отларда йўл юриб, уйига етиб келди. Яна сўнгсиз ов сафари бошланди.

Кўп ўтмай, Яннинг қулогига кўл бўйида буғулар галаси юргани, улар еттита бўлиб, йўлбошчиси жуда улкан экани тўғрисидаги гап етиб келди.

Ян уч нафар овчи билан чаналарда шу кўлга йўл олди.

Хиёл ўтиб, овчилар буғу изларига дуч келди. Изларнинг олтиласи турлича эди, еттинчиси эса жуда катта бўлиб, бу, шубҳасиз, Қумлоқ адир буғусининг излари эди.

Овчиларда тош асрининг ёввойи одамларига хос қонхўрлик қони қўзғади! Кўзлари очқўзларча ёниб, буғулар изидан тушди!

Қоронги чўкай деб қолди. Овчилар буғулар галасини қувиб етди. Яннинг ҳар қанча ялиниб-ёлворишига қарамай, овчилар чанани қолдириб кетмадилар.

Кўп ўтмай, қорли тепалиқда жуда янги изга дуч келдилар. Афтидан, буғулар шу ерда тўхтаб, изларидан қувиб келаётган овчиларни қузатган, сўнг, турли тарафга тарқаб кетган эдилар. Уларнинг ҳар бир сапчиши йигирма беш фут келар эди.

Овчилар из қувиб юравериб, барибир буғуларни тополмади. Қоронги тушди, овчилар қор устида тунади.

Эрталаб яна йўлларида давом этиб, буғулар тунаган ерга етиб келдилар. Қорда қолган еттита тана изи бу ерда ҳайвонлар ётганини айтиб турар эди.

Ян яна чанани ташлаб кетишни талаб қилди. У сезди, излар катта ўрмонга қараб боряпти. Каклик-

лар сайраб, дараҳтлар узра күтарили - демак, буғулар чангалзор оралаб бормоқда.

Ян овчиларга қандай йўл тутишни маслаҳат берди, аммо улар эшишишни истамади, оқибат, буғулар қочиб кетди. Қўрқанларидан иккови бир тарафга, бешови бошқа тарафга қараб қочди.

Ян Дафф деган овчи билан шерик бўлиб олиб, иккита буғу изидан кетди. Қолганлари бешта буғуни қувиб кетди. Ян нега иккита буғу изидан кетди? Боиси бу изларнинг бирори икки йилдан бўён Яннинг оромини бузиб келаётган улкан буғу излари әди.

Улар буғуларга бир чангалзорда етиб олди, аммо кўз-очиб юмгунча бўлмай, буғулар кўздан ғойиб бўлди. Ян шеригини буғуларнинг бири изидан юборди, ўзи улкан буғу кетидан кетди.

Кун қиёmdан оғди. Ян нотаниш бир жойга келиб қолди. Буғу жуда яқин қолди, Ян ҳадемай уни кўради. Худди шу пайт кетма-кет милтиқ отилди. Буғу сакраб-сакраб, Яндан олислаб кетди. Энди уни қувиб етиб бўлмайди. Буғу бундай тезлик билан жуда кўп чопиши мумкин.

Ян изига қайтиб, шеригини топиб олди. Даффнинг айтишича, у буғуга кетма-кет икки марта ўқ узибди. Иккинчи ўқим мўлжалга теккан бўлса керак, деди. Улар худди шу буғу изидан кетди.

Улар ярим милча юриб, қонга кўзлари тушди, қон бора-бора йўқолди, аммо излар борган сайин катталалиб, аниқлалиб борди. Бўрон турниб, қоризни учирив кетди. Аммо Ян бу изларни оддий буғунинг әмас, балки шоҳдор буғунинг излари, деб тахмин қилди. У ишонч ҳосил қилиш учун изни олиб, орқага қайtdi.

Ҳа, Ян ҳақ әди. Улкан буғу бу сафар жониворлар таъқиб остига олингандан қўллайдиган қадимги усульнинг қўллаган әди: у ярадор ҳамроҳи тескари томонга қочиб қолишига имконият яратиш, шу

билин уни қутқариб қолиш учун айнан босган изидан кетига қайтиб келган эди.

Овчилар бу макрга учмади. Улар ярадор буғу изидан борди, оч бўридай олға талпинди.

Улкан буғу ўз макри барбод бўлганини билиб, яна ҳамроҳи олдига қайтиб келди.

Кун ботаётганда овчилар уларни қорли адирга ўрлаб бораётганда кўрди. Кичик буғу бошини қўйи әгиб, аста-аста борар, улкан буғу эса олдинда шошиб-пишиб борарди. Улкан буғу кейинда қолаётган ҳамроҳига ҳайрон бўлиб қараб-қараб қўярди. Изига қайтиб, ҳамроҳини меҳрибонлик билан ялаб-юлқар, афтидан, шошилишга ундарди.

Овчилар уларга етиб олди. Улкан буғу овчиларни кўриб, шохларини силкиди, теваракка аланг-жалаңг бўлди, сўнг, қудратли ғанимидан қочиб, елдай учиб кетди.

Овчилар етиб келганда ярадор буғу ўрнидан туришга интилди. Ўта ҳолсизлигидан яна йиқилиб тушди. Дафф пичноғини чиқарди. Ян ҳалигача овчилар нега белбоғларига узун пичноқ осиб юришларини билмас эди, әнді билди. Ярадор оҳу каттакатта кўзларини ғанимига тикиди. Ўнинг кўзларида ёш ўйнарди. Аммо у инграган товуш чиқармади. Ян тескари ўгирилиб, юзларини яширди. Дафф қўлида пичноқ билан оҳуга яқин борди, шундай машъум бир иш қилдики, уни ифодалашга сўз ожизлик қиласди.

Ян серрайганча қотиб қолди. Дафф уни чақирди. Ян аста бурилиб, кетига қаради. Улкан буғунинг ҳамроҳи қорда жонсиз сулайиб ётар эди.

Улар кетаётгандаридан олисда қандайдир бир қора кўринди-ю, яна тепалик ортида ғойиб бўлди.

Бир соатлардан кейин овчилар чаналарни олиб келиб, қорда қонга бўялиб ётган буғу мурдасини ортди. Улар яна теварак-атрофда улкан-улкан янги изларни кўрди, яна қоп-қора тунда оппоқ օқарип ётган адирда нимадир бир қорайиб кўринди-да, яна кўздан ғойиб бўлди.

Шу кечагулхан ёруғида исиниб ўтирган Яннинг хаёлидан ғамгин, оғир ўйлар кечди! У ўзини-ўзи койиди. Ов дегани шуми? Шуни деб шунча сарсон-саргардон бўлдими?

Ҳа, у кўп кунлик ташвишлар, қатор омадсизликлардан кейин излаган ниятига етди: табиатнинг гўзал бир бисоти қонга бўялди, жирканч мурдага айланди...

VII

Тун хотиралари әрталаб тарқалди. Адирлар узра увиллаган овоз таради, Ян дикқат билан эшилди. У, бўрилар буғу мурдасининг ҳидини олдимикин, деган ташвишга тушди.

Овчилар шу яқиндаги қишлоқقا жўнади. Ян қандай қилиб ўзи ёлғиз қолиш йўлини ўйлади. Шунда у яна улкан буғунинг янги изларига дуч келди. Йигитча ўзини тутолмади, у буғу қувиш иштиёқида ёнди.

«Мен уни яна бир кўришим керак», аҳд қилди у.

Бошқа овчилар эса аёзли совуқдан бедор бўлди. Ян нарсалар ичидан кичкина қозон, адёл ва егулик олиб қолиб, шерикларидан ажralиб қолди.

— Хайр! — кетаётib қичқирди у.

— Омадингни берсин!

Овчилар билан чаналар тепа ёнбағрида кўздан ғойиб бўлди. Ян ёлғиз қолди. У шу кунгача ёлғизлик нималигини бу даражада ҳис қилмаган эди. У ҳафталаб, ойлаб бийдай адирларда ёлғиз кезиб юрган, аммо ёлғизлик дардидан бугунгидай азобланмаган эди. Уни оғир ҳислар босиб кела бошлади. У чексиз оппоқ оламга назар солиб, юраги сиқилиб кетди. У шерикларига қичқиргиси, уларнинг изидан боргиси келди, аммо ғуури йўл бермади.

Шериклари эса аллақачон кўздан ғойиб бўлган, энди уларнинг кетидан бориш, уларни чақириш фойдасиз эди. У буғу изидан, икки йилдан буён унга тинчлик бермаётган буғу изидан йўл олди. Бу излар адир ва далалар бўйлаб юриб айқашуиқаш бўлиб кетган, агар инсон бу излар сирини англаб етганда эди, унда, жониворларнинг девона ҳаёти қиссаси пайдо бўларди. Агар инсон бу излар сирини англаб етганда эди, у олғир рақиб билан бўлган даҳшатли тўқнашувлар қиссасини, қонли олишувлар оқибатида жон берган жониворлар

қисматини билиб олар эди. Ҳаётдан мақсади фақат қорин түйғазиш бўлган яқин-яқин замонларда инсон жониворларни усталик билан таъқиб этди, жониворлар изи инсон тўйиб овқат ейдиган манзилга олиб борадиган яккаю ягона йўл эди. Шу сабабдан ҳали-ҳалигача инсон жониворлар изини кўрганда қалбида уни қидириб топиш, унга эга бўлиш истаги туғилади, кўнглида ёввойи овчиларга хос ҳайвоний туйғу пайдо бўлади.

Янана шундай енгиб бўлмас туйғулар гирдобида қолди, буғуни қўлга тушириш учун югурди.

Кечқурун деганда қуюқ бир тоғтеракзорга етиб келди. Ян буғу шу ерда тунашини биларди. Шу сабаблиям жуда авайлаб, овоз чиқармай, оёқ учида дараҳтлар оралаб борди.

Аммо унинг эҳтиётқорлиги зое кетди. Буғу уни пайқаб қолиб, қочиб кетишга улгурди.

Ян ўрмонда тунаб қолди. Тун совуқ, қоронғи бўлди. У ётиб, ёнига ағдарилди, адёлга ўраниб олди. У табиат ўзига тулкиниридай иссиқ тери ва сержун дум бермаганига ўқинди, борди-ю, берганда ҳозир совуқдан қалтираётган оёқ-қўлини ўраб оларди.

Дараҳтлар билан ерлар совуқдан қирсиллади. Осмондаги юлдузлар ҳам совуқда жаранглаб овоз бергандай бўлди. Шу яқиндаги кўлдан қирсиллаган овозлар келиб турди: қирғоқда муз сина бошлади. Кўл билан ўрмон устидан юзни ачиширадиган аччиқ шамол эсди.

Бир бўри олисдан туриб гулханни кузатди, аммо яқин келолмади. Аянчли увиллаб, кўздан ўйқолди.

Эрталаб пича илиқ бўлди. Қор гупиллаб ёғди. Қорбўрон буғу изларини кўмиб юборди.

Ян ўзининг қаерда эканини билолмади. Ўрмонда мақсадсиз тентираб юриб, Қарагайзор булоқа боришга аҳд қилди. Лекин уёққа олиб борадиган йўлни қандай топади? Ҳавода қор учади, кўз очиргани қўймайди, юзни чимчилайди, теварак-атрофни кўрсатмайди. Яқин нарсалар туман ичидаги қолган, олис-олислар оппоқ ғуборга бурканган. У шундай тоғтеракзор оралаб юриб, қор остида «олтин томирлар» номи билан машҳур ўсимликнинг қуриган танасини излаб топди. Бу ўсимлик танаси ҳамиша шимолга талпиниб туради. Ян шу ўсимлик әгилган тарафга қараб йўлни белгилаб олди. У Қарагайзор булоқ оқадиган жануби-шарққа қараб йўл олди. Йўлдан адашган пайтлари қор ковлаб,

олтин томирни топиб, унинг оғишига қараб йўлини топиб олди.

Ниҳоят, ўрмондан чиқиб, олисдан Қарағайзор ариқни кўрди.

Ян буғу изларини излаб, кунни бекор ўтказди. Тунда яна гулхан ёқди, яна патли, иссиқ тери инъом қилмагани учун табиатдан ўпкалади. Шу биринчи тунда ияги билан оёқлари бармогини совуқ олдириб қўйди. Совуқ олган аъзолари қақшаб оғриди. Аммо у уйга қайтишни хаёлига ҳам келтирмади. Шу сафар буғуларни топсан керак, деган ички бир ишонч уни йўлдан қайтариб турди.

Эртаси эрталаб қандайдир ажабтовур, англаб бўлмас бир туйғу уни бийдай ёйилма оралаб кезиб юришга мажбур этди, ваҳоланки, бу ерларда буғу изларидан ном-нишон ҳам бўлиши мумкин эмас эди. Кейин нима бўлди? У қаршисида буғулар тунайдиган жарни кўрди. Ҳали қор ёпмаган олтита қорайиб турган чуқурча, бу ер улкан буғу билан оила аъзолари тунайдиган бошпана эканидан далолат берарди.

Ян ҳали тўрт миль ҳам босмаган эди, туман қоплаган узун тепалар ортидан қулоқларини динг қилиб беш нафар бош кўринди, кейин сертармоқ шохларини кўрсатиб улкан йўлбошчи буғу пайдо бўлди. Улар бир кўринди-ю, яна кўздан пана бўлди. Ян ҳатто мўлжалга олишга ҳам улгуролмади, жониворлар ҳуркиб, тепалар ортида ғойиб бўлди.

Улкан буғу ўз оила аъзоларини йигиб, улар билан қорли тепалар бўйлаб айланиб юрган эди. Йўлбошчи ғанимини кўрди-ю, оила аъзоларига водий бўйлаб тарқаб кетишни буюрди, оқибат, ҳаммаси бирпасда турли тарафга сочилиб кетди.

Ян фақат бир нарсани – уям бўлса йўлбошчи буғуни топишни ихтиёр этди. У чакалак ва узун хивич новдалари қалашиб ётган торгина жарликка йўл олди, худди шу ердан Қарағайзор ариқ оқиб ўтарди.

– У шу ерда, худди шу ерда бекиниб мени пойлаяпти, мен барибир уни қўлга тушираман, – аҳд қилди Ян.

У чакалакзордан кўз узмади. Ярим соатлардан кейин бир қора шарпа чакалакзордан чиқиб, эҳтиёткорлик билан тепалар бўйлаб юрди. Буғу кўздан пана бўлгач, Ян ёйилмани шошиб кесиб чиқди, уни айланиб ўтиб, жониворнинг олдидан чиқмоқчи бўлди. Аммо буғу овқидан пишиқроқ экан. У овчининг мақсадини сезиб қолиб, ўзининг олдинги келган йўлидан юриб, ғойиб бўлди.

Буғу ўз тақдирі ҳал бўлаётганини яхши билар эди. Таъқиб кетма-кет бир неча кун давом этса, энг кучли ва энг чопқир буғу ҳам ҳолдан тояди. Овчи тинимсиз қувса, жонивор дармони қуриб, ўзини-ўзи овчининг кўлига топширади.

Шундай қилиб, Ян ўлжасини оппоқ далалар ва тепалар оралатиб тинимсиз қувди. Буғу унга чап берди, ўз изидан юрди, овчининг яқинлашганини сезиш осон бўлсин учун чакалакзорнинг шамол эсаётган тарафига яшириниб турди. Жонивор инсонга панд берди, уни лақиллатиб изидан эргаштириб юрди, сўнг, бирдан фойиб бўлиб, инсонга ечиб бўлмас жумбоқ ташлаб кетди. Аммо Ян ҳам бўш келмади, у матонат билан қувишда давом этди, буғунинг макларини англаб олди, изларини қидириб топди.

Ниҳоят, улкан буғу ҳолдан тояди, овқат еёлмайдиган, ухлай олмайдиган даражада чарчади. Тинимсиз таъқиблар ваҳимаси оқибатида дармони қуриб, шалпайиб, өдимлари торайиб қолди.

VIII

Ниҳоят, овчи билан буғу тевараги ботқоқзор бир ўрмончада юзма-юз бўлди. Ўрмонда учта йўл бўлиб, бу йўллар гўё овчи билан буғунинг сўнгги, машъум учрашувига мўлжаллангандай эди.

Шу йўлларнинг бирорида буғу яшириниб ётиди, у таъқибчисидан қўрқиб, энди изига қайтмайди.

Ян буни билди, шу сабаблиям камзули билан белбоғини ечиб, бутага илиб қўйди-да, иккинчи йўл бўйлаб юриб, учинчи йўлга қараб шошилди. Чангалларни шитирлатиб юборишдан қўрқиб, жуда эҳтиёт билан учинчи йўлдан юрди, буталар орасига яшириниб пойлади. Бир оз тин олиб ўтириб, худди бирор хавфни сезган тўргайдай ҳуштак чалди.

Буғулар ҳамиша ўрмон тўргайи овозига қулоқ солади. Ян ўтирган еридан қўрдики, улкан буғу қулоқларини динг қилиб, теваракни кузатиш учун дўнгликка чиқиб келди. Яннинг сокин ҳуштаги буғуни серрайтириб қўйди. Буғуни чангаллар билан дарахтлар пана қилиб турди.

Буғу бир неча дақиқа тумшуғини чўзиб, олисларга қараб турди. У Янга тескари тургани учун унинг яқинлигини сезмади. Шамол бутага осиғлиқ, камзулнинг енгларини ҳилпиратди. Буғу дўнгликдан шошиб тушди, дарахтлар орасидан шарпасиз юриб, жимгина фойиб бўлди.

Ян бор дикқатини ишга солиб, буғунинг қайси тарафга йўл олганини билмоқчи бўлди. У ҳаяжон-

дан қалтиради, бутун аъзойи бадани жунбушга келди, юраги дук-дук урди. Милтиғи аллақачон отишга шай эди.

У авайлаб, секин ўрнидан турди. Шунда, ундан уч саржин нарида худди ердан чиққандай яна бир шарпа күтарилди. Бу шарпа улкан буғу — Қумлоқ адир буғуси эди!

Бир жуфт қоп-қора күзлар Янга қадалди. Сертармоқ шохлари улкан, чиройли бошига ярашиб тушган. Хушбичим қомати тошдай қотиб турибди.

Мана, ниҳоят, Ян билан Қумлоқ адир буғуси юзма-юз бўлди! Буғунинг тақдиди Яннинг қўлида қолди.

Буғу ҳайкалдай қотиб қолди. У ўзининг олмайдай-олмадай, покдомон күзларини Янга тикиб тураверди.

Яннинг милтиқ ушлаган қўли қалтиради. У қуролни кўтариб, яна туширди, чунки буғу жойидан қиммир этмай, ундан кўзини узмай тураверди.

Ян шунда ҳаяжони босилаётганини ҳис қилди, тишлари энди ғижирламай қўйди, у қалбида қандайдир бир сокинлик, хушвақтлик сезди.

«От, тезроқ от! Сен шу кунга етдинг!»— қалбидан шундай бир нидо келди. Аммо бу нидо жуда бетайин, ожиз эди...

Шунда Ян ўз бошидан кечирган қўрқинчли бир тунни эслади, ўшанда уни бўрилар тўдаси таъқиб этган, у ҳолдан тойиб, бўриларнинг яқин келишини даҳшат билан кутиб турган эди. У, шунингдек, отиб ўлдирилган оҳуни, қонга белангтан қорни эслади. Хаёлига жон берәётган оҳунинг илтижо билан жовдираб боқаётган кўзлари келди, бу кўзлар: «Мен сизга нима ёмонлик қилдим?»— дея илтижо қилаётгандай эди.

Ўлдириш тўғрисида энди ўйламаса ҳам бўлади. Ян буғуга тикилди, буғу Янга тикилди. Улар бир-бирларининг кўзидан кўнгилларидағи дардларни уқиб олди. Ян буғунинг жонига қасд қилолмади. Кўнглида аллақачон пайдо бўлган нимадир етилгандан-етилди, пишиб, меъёрига етди, бирдан дилидаги тилига отилиб чиқиб, нидо берди.

Мана, шу нидо:

«Эй бечора, гўзал жонивор! Биз кўп вақтлар бир-биримизга ғаним бўлдик, сен қочдинг, мен қувдим. Бўлган иш бўлди, ўтган ишга салавот. Энди бир-биримиз билан бетма-бет, кўзма-кўз бўлдик, биз табиат деб аталмиш бир онанинг фарзандларимиз. Биз ўзаро тиллашоимаймиз, аммо бир-биримизни тилсиз ҳам тушунамиз. Мен сени

авваллари билмасдим, энди эса яхши билиб олдим. Ишонаманки, сен ҳам менинг яхши билиб оласан. Сенинг тақдиринг менинг қўлимда, лекин сен мендан ҳайиқмаяпсан. Эмишки, бир буғуни итлар ўраб олибди, шунда буғу паноҳ излаб овчига талпинибди, овчи уни қутқариб қолибди. Мен сени кўп қунлар таъқиб этдим, мана энди сен олдимда бемалол турибсан. Қўрқма, мен энди сенга ىкки дунёда ҳам қўйл кўттармайман. Биз—оға-инилармиз, табиатнинг ноёб бисотларимиз, фақат мен сендан кексароқ ҳам қудратлироқман, холос. Менинг қудратим сени ҳамиша ўз паноҳига олса эди, сен абадий хавф-хатарсиз яшардинг.

Бор, ўрмонзор, адирлар оша чопқиллаб юр, қўрқма, мен энди сени бўридай ёвувларча, очкўзларча таъқиб қилиб юрмайман. Яшаганим сайин менга қадрдон бўлиб қолаверасан, мен энди сенга бир ўлжага, бир бўлак гўштга қарагандай қарамайман.

Бор, қўрқмай, бемалол кетавер.

Биз энди қайтиб қўришмаймиз. Алвидо!»

БИНГО

I

Бу воқеа 1882 йилнинг ноябрь ойи бошларида, Манитобга қиш кириб қолганда бўлди. Мен курсига ёйилиб, кулбамизнинг яккаю ягона деразасидан кўринаётган даштни, оғилхонамизни томоша қилиб ўтирадим.

Шунда, бир нимага кўзим тушиб, хаёлим бирдан бўйинди, улкан бир жонивор дашт бўйлаб қочиб, бизнинг оғилхонага йўл олди, изидан бир майдагина, ола-була жонивор қувиб келди.

— Бўри! — дедим ўзимга-ўзим, сўнг милтиқни олиб, итга ёрдам бергани югурдим.

Аммо мен боргунимча бўри билан ит оғилхонадан чиқиб қочди. Бўри қорда бир оз югуриб, тўхтади, ўзини ҳимоя қилишга шайланди. Қўшнимизнинг насл-насаби шотланд лайча ити бўрини айланниб чопиб, ҳамла учун қулай вазият пойлади.

Мен бўрини олисдан икки бор нишонга олдим, аммо ҳар икковидаям хато кетдим. Бўри билан ит яна дашт оралаб қувлашиб кетди. Ит бўрига ҳар яқинлашганда, аввало унинг қўймичига ёпишдӣ, ҳар сафар бўрининг ўткир тишларидан қочиб қутулишга улгурди. Бўри ўзини ҳимоя қилиб, дашт бўйлаб кўзига қарамай қочди. Ит уни одам бор жойга қараб қувди, бўри эса мақсадсиз орқасига қараб қочди, шарқ тарафда қорайиб кўринаётган ўрмонларни мўлжаллаб чопди. Улар гоҳ олишиб, гоҳ қувишиб, бир милча йўл босди, ниҳоят, мен уларга етиб олдим, ит менга ишониб узил-кесил ҳамлага ўтди.

Бир неча дақиқа ўтди. Икки жонивор олатасир олишиб, ажрашди, шунда ерда чалқанча ётган бўрига, унинг томоғидан ғиппа тишлаб турган итга кўзим тушди. Мен учун бўрининг бошини нишонга олишдан бошқа иш қолмади.

Қўшнимизнинг бу ғаройиб лайчаси бўрининг жони узилганини билгач, унга қайрилиб қарамадиям. У қорда ликиллаб, әгасининг тўрт милча наридаги фермасига йўл олди.

Лайча ноёб ит эди, у мен бормасам ҳам бир ўзи бўрининг корини қиласарди. У ўзидан қудратли

бўрини енгди. Кейин билсам, бу унинг ҳаётидаги биринчи воқеа эмас экан.

Мен унинг довюраклигига қойил бўлдим, уни қанча пулга бўлсаям сотиб олишга аҳд қилдим. Аммо қўшним рози бўлмади:

— Йўқ, бўлмайди, яхвиси кучугимни сотиб ола қолинг?

Шундай қилиб, Фрэнк лақабли бу итни сотиб ололмадим, ўрнига бир кучукни истар-истамай сотиб олдим. Шундай зўр итнинг зурриёти бўлмиш бу кучук бир юмалоқ жунга ўхшарди, у кучукдан кўра айиқ боласига келбат берар эди. Аммо унинг Фрэнкниридай оласи бор эди. Тумшуғи атрофидаги олалар унинг Фрэнкдай ит бўлиб етилишига умид түғдирарди.

Энди кучукка от қўйишм қолди. Бу осон. Мен уни Бинго деб атадим.

II

Шундай қилиб, Бинго қишининг охирини бизнинг кулбамиизда қишилади. Такасалтанг, хомсемиз, аҳмоқона ҳаёт кечирди. Ҳаминқадар семириб, кун сайин бесунақай бўлиб қолди. У ҳатто мушукдан узоқроқ юриш кераклигини ҳам ўйлаб кўрмади. Унинг мушук билан дўст тутинишга уриниши, турган гап, мушукка ёқмади, оқибат, уларни бир неча бор таёқ билан ажратиб қўйишга тўғри келди.

Шунда Бинго ҳаётга жуда эрта мустақил қадам қўйди: кулбани тарқ этиб, саройга бориб яшашга аҳд қилди.

Баҳор келгач, мен Бингонинг тарбияси билан жиддий шуғуллана бошладим. Кўп тер тўқдим, Бинго эса кўп қийналди. У ҳадемай менинг амримга биноан даштда ўтлаб юрган қари сариқ молимизни қидириб топиб келадиган бўлди.

Кўп ўтмай, бу иш Бингога ёқиб қолди, у зўр

иши тиёқ билан молимизни уйга ҳайдаб келадиган бўлди. Имо қилишим билан хушчақчақ ҳуриб, даштга қараб чопди, ердан баланд-баланд сакраб, молимизнинг қаерда ўтлаётганини излади. Хиёл ўтмай молимизни олдига солиб, лўкиллатиб ҳайдаб келди. Молимиз пишқириб, ҳарсиллаб, оғилхона бурчагидаги жойига жойлашгандан кейингина Бингонинг кўнгли тинчиди.

У молни ҳайдаб келишга ҳаддан зиёд берилиб кетмаганда эди, биз уни ўз ҳолига қўйиб қўярдик, лекин у энди Донни лақабли бу молни бизнинг амримизсиз ҳам олдига солиб келадиган бўлди. Охир-оқибат шу даражага бориб етди, у мол бечорани бир-икки мартаямгина эмас, кунига ўн икки марталаб ҳайдаб келадиган бўлди. Шунчаки юргиси келса ё бекорчи бўлса, ёки хаёли оғса ҳам тўғри даштга қараб югуриб, хиёл ўтмай бечора молимизни олдига солиб келаверди.

Аввал-аввал Бингонинг бу иши фойдалидай туюлди, чунки мол уйдан олислаб кетмай, шу яқинда юради. Кейин-кейин итнинг иши молнинг жонига тегди. Мол ориқлаб, кам сут бера бошлади. Капалаги учиб, теваракка олазарак боқиб, итнинг қачон пайдо бўлишини пойлайдиган бўлди. Эрталаблари оғилдан чиқмай, қўрққанидан даштга ўтлагани боролмайдиган бўлиб қолди.

Бинго ҳаддидан ошиб кетди. Уни йўлидан қайта-ришлар самарасиз бўлди, оқибатда уни зўрлаб тийиб қўйишга тўғри келди. У Доннини бошқа қувишга юраги бетламади, лекин молни соғаётганларида оғил оғзида узала тушиб, унга тикилиб ётди.

Ез келиб, майда чивинлар қўпайиб қолди, улар турли-туман нарсаларни булғаб бошлади. Яна тағин молни соғаётгандан унга айланиб, тинчлик бермади, оқибатда мол думини силкий бериб, соғдиргани қўймади.

Молни соғувчи Фред укам мол думини ликиллатмасликнинг йўлини ўйлаб топди. У молнинг думига ғишт боғлаб қўйди, у энди думини силжит-маслигига амин бўлиб, соғишда давом этди. Биз унинг бу ишига ишонқирамай қарадик.

Ишонмаганимизчаям бор экан, кутилмаганда чивинлар айланәётган ердан тарс этган товуш билан сўқиниши эшитилди. Мол бамайлихотир кавш қайтараверди, Фред эса ўрнидан сапчиб туриб, аччиқ билан унга курсини отмоқчи бўлди. Аччиғланмай бўладими ахир, мол думини силкиб, ғишт билан Фреднинг қулоқ-чаккасига солди! Қараб турганларнинг заҳарханда кулгиси эса уни баттар эзди.

Бинго ғала-ғовурни эшитиб, жанжалга аралашибни ўзининг бурчи деб билди-да, молга нариги тарафдан ҳамла қилди. Босди-босди бўлгунча сут ерга тўкилиб, нақир билан скамейка синиб бўлди, мол билан ит эса таёқ остида қолди.

Бечора Бинго нима айб қилганини билолмай ҳайрон бўлди. Ўзи-ку, кўпдан буён молни ёмон кўриб юради, энди эса ҳатто унинг оғили эшигига ҳам қарагиси келмай, отхонада ётадиган бўлди.

Мол менинг молим, от эса акамники әди, Бинго оғилни тарк этиб, отхонага кўчиб ўтди, айни вақтда мендан ҳам юз ўгирган бўлди. Шундай қилиб Бинго билан бўлган ошначилигимизга путур етди, аммо у бирор кори ҳол бўлса акамнинг эмас, менинг олдимга келадиган бўлди. Шунда у ҳам, мен ҳам инсон билан ит орасидаги яқинлик фақат нариги дунёдагина барҳам ейиши мумкинлигини англадик.

Бинго яна бир марта подачилик қилди. Бу шу йилнинг кузида Карберри ярмаркасида бўлди. Ярмаркада молларни белгиланган маълум бир жойга ҳайдаб бориш бўйича итлар билан тозилар

мусобақаси ўтказилди, ғолиб учун икки доллар қўйилди.

Бир ўртоғимнинг ҳа-ҳаси билан Бингони мусобақадошлар рўйхатига ёздиридим, мусобақа бўладиган куни молни қишлоқ ортидаги даштга ҳайдаб юбордим. Мусобақа бошланганда Бингога мол ўтлаётган тарафни кўрсатиб амр қилдим:

— Бор, молни ҳайдаб кел!

Турган гап, Бинго молни мусобақа ҳакамлари олдига ҳайдаб боришини истадим.

Жониворлар нима қилишни сиз билан биздан яхши билади. Бингонинг жон-жаҳди билан чопиб келаётганини кўрган қари Донни ундан фақат оғилхонага бориб қутулиши мумкин эканини тушунди, Бингонинг яккаю ягона мақсади эса молни иложи борича тезроқ оғилга қамаш бўлди. Бинго худди буғуни қуваётган бўримисол, молни дашт бўйлаб тўғри оғилга қаратиб қувди, кўп ўтмай кўздан ғойиб бўлди. Мусобақа ҳакамлари на итни, на молни бошқа қайтиб кўрмади. Соврин Бингонинг яккаю ягона рақиби бўлмиш бир тозида кетди.

III

Эрта кўкламдан бошлаб Бингони тарбия қилдим, ҳадемай унинг ўзи менга ақл бўла бошлади.

Бундан икки милча нарида, бизнинг кулбамиз билан Карберри қишлоғи ўртасида фермамизнинг чегарасини кўрсатувчи симёғоч бор. Бу узун, йўғон симёғоч олисдан ҳам кўринадиган кичкина дўнгликка ўрнатилганди.

Кунлар ўтиб, шу нарсани сездимки, Бинго бу симёғочни аввал яхшилаб кузатмасдан туриб унинг ёнидан ўтмас экан. Яна бир неча кундан сўнг бу симёғоч олдига чиябўрилар билан қўшниларимизнинг итлари ҳам келиб-кетишини билиб олдим.

Мен неча бор бу симёғоч билан Бингони сирли

юришлари боисини билиб олиш учун узун дурбин орқали симёғочни кузатдим.

Билсам, бу симёғоч жониворларнинг ўзаро келишувига биноан адреслар столи вазифасини ўтар экан. Жониворлар ўзларининг ҳид билиш қобилиятлари туфайли яқинда бу ерга қайси биродарлари келиб-кетганини билиб оларкан. Ерга қор тушганда яна ҳам кўп нарсаларни билиб олдим. Бу симёғоч ўлкадаги адреслар столи вазифасини бажарадиган белгиларнинг фақатгина биттаси экан, холос.

Бундай адреслар столи вилоятда жуда кўп экан. Адреслар столи бир-биридан маълум бир масофада жойлашган бўлиб, ҳар бири кўзга тез ташланадиган жисмлардан танланган. Масалан, ё симёғоч, ё катта тошлар. Мен янайм эътибор билан кузатиб, бутун бошли алоқа ўрнатиш тармоқлари борлигини билиб олдим.

Ҳар бир ит ё бўри йўлида учраган адреслар столида тўхтаб, бу ерда яқинда ким бўлганини билиб олади. Бу одат бирор клуб аъзоси шаҳарга қайтиб келиб, унинг йўқлигида клубга кимлар келиб-кетганини билиб олиш учун йўқламалар дафтарини кўздан кечиришига ўхшарди.

Мен Бингонинг симёғоч олдига келиб, теваракни ҳидлаб кузатганини кўрдим. У ҳурпайиб ҳурди, кўзлари ёниб, орқа оёқлари билан ер тирнади. Сўнг кетига хўмрайиб қараб-қараб кетди. Унинг бу қараши маъносини инсоният тилига таржима қиласак, мана бундай бўлади:

«Fr-p-p, ҳап! Яна ўша Маккарти сассиқ кўппак келибди-да! Ҳап, бу кеча мен унинг кунини кўрсатман, ҳап-ҳап!»

Бошқа бир куни симёғочни айланиб ҳидлаб, кутилмаганда ғазаби тошди, чиябўрининг изидан жўнади. Кейин билсам, ўшанда Бинго ўзига-ўзи шундай деган экан:

«Бу шимолдан келаётган чиябўри изи, ундан анқиётган ҳид ҳаром ўлган молнинг ҳиди... Тўғрими? Поллуартнинг Бриндл деган қари моли ҳаром ўлибди-да? Буни текшириб кўриш керак...»

У баъзан думини ликиллатиб, симёғочни айланиб чопди, яна қайтиб келди, Брэндондан қайтган укаси Билл кўрсин учун изларини кўзга янада аниқ кўринадиган қилиб қолдирди. У ўйлагандек, бир оқшом укаси Билл келиб қолди; aka-ука дийдор кўришганларини нишонлаш учун адирга бориб, бир от ўлаксасини топиб, баҳам кўрдилар.

Шундай вақтлар ҳам бўлдики, Бинго симёғоч олдига келиб, қалбини ларзага солувчи янгиликлар устидан чиқди. Шунда навбатдаги ахборотлар белгисига югуриб, бундан ҳам янгироқ маълумотлар олиш учун шошилди.

Гоҳида симёғочни жиiddий эътибор билан кузатиб, ўзича шундай дегандай бўлди: «Бу нима? Бу ким бўлиши мумкин?..»

Симёғочни айланиб, ўзича ўйлади: «Адашмасам, у билан бултур ёзда сувдан сузиб ўтаётганимизда кўришган эдим шекилли?»

Бир куни эрталаб Бинго симёғоч олдига келгандা жунлари ҳурпайиб, думи қўтарилиб, қалтирай бошлиди, кўнгли айниб, ўзини ҳаддан зиёд ёмон ҳис қилди. Изни қувишидан кечиб, тўғри ўз маконига йўл олди. Ярим соатча вақт ўтди ҳамки, ўзига келолмади. Яғрин жунлари тикрайиб, кўзлари даҳшат, нафрат билан ёнди.

Мен Бингонинг феъл-атворини, мурод-мақсадини яхшилаб билиб олдим, Бингонинг қўрқув аралаш, «Fr-p-r! Ҳап!»— деб ирилагани уларнинг тилида «ўрмон бўриси», дегани экан.

Мен Бингодан ана шуларни билиб олдим. Шундан кейин Бинго совуқ ётоғидан чиқиб, керишиб, сержун елкаларига қўнган қорларни силкйиниб тўкиб, панжалари билан «тап-тап-тап» ер тепиниб, қоронфилик сари йўл оларди, шунда ўзимга-ўзим айттардим:

«Ҳа, қари қўппак-е! Отхонада ётгинг келмай, қаёқса бораётганингни биламан! Нимага тунлари айни бир вақтда теваракни айланишингни, ўлжа қидириб, қачон, қаёқса бориш кераклигини бунчалик яхши билишингни энди англаб етдим!»

IV

1884 йил кузида де Винтон фермасининг кулбаси михлаб ташлангач, Бинго бошқа жойга кўчди. У энди менинг қўшним ҳам ўртоғим бўлмиш Гордон Райнинг отхонасида яшай бошлиди.

Бинго ўзининг янги маконида биринчи қишини ўтказди, шу вақт мобайнинда хўжайиннинг уйига деярли қадам босмади. Фақат бир фалокат бундан мустасно. Ўшанда миљикининг гумбурлаган товуши Бингонинг юрагини ёриб юборди. У паноҳ излаб, хўжайинининг уйига қочиб киришга мажбур бўлди.

Бинго доим отхонада тунади, совуқ қаҳрига олган тунлариям отхонадан бери келмади. У таомонан эркин, озодликда яшашни истади.

У тунлари олис-олисларда айланиб юрадиган бўлди. Кўпчилик уни таниб қолди. Бундан анча узоқда яшайдиган фермерлар Гордон чолни учратиб, агар унинг ити кечалари яна шундай изғийверса, унда, уни сочма ўқ билан отажакларини айтди. Фермерлар айтганини қилдиям. Шундан буён Бинго милтиқни кўрса ўтакаси ёриладиган бўлиб қолди.

Олис Петрелда яшовчи бир киши улкан ўрмон бўрисини кўрганини, у қиши кечаларидан бирида бир чиябўрини тилка-пора қилиб ташлаганини айтиб берди. У гапида иккиланиб, ўша ўрмон бўриси эмас, Райтнинг ити бўлиши керак, деди.

Қаерда совуқдан ҳаром ўлган ҳўқиз ё отнинг ўлаксаси бўлса, Бинго ўша ерда ҳозири нозир бўлди, чиябўриларни ҳайдаб юбориб, ўлжани ўзи пок-покиза туширди.

У баъзан узоқ қўшниларимизнинг итлари билан уришгани борадиган бўлди. Бингонинг юриш-туриши қанчалик хавф-хатар остида бўлмасин, биз унинг эсон-омон юришига ишончимиз комил эди.

Бир киши учта боласи бор чиябўрини кўрганини, болалари онасидан кўра улкан, қора туслилигини, тумшуқлари ола эканини айтиб қолди. Дарҳақиқат, мартнинг охирлари чана билан кетаётиб, кутилмагандан шу чиябўрига дуч келдик. Чиябўри сойдан отилиб чиқиб, қоча бошлади. Бизнинг изимиздан қадамма-қадам чопиб келаётган Бинго чиябўрини қувиб кетди. Чиябўрининг югуришига қараганда, у таъқибдан унчалик ҳам ҳайиқаётганга ўхшамасди. Хиёл ўтмай Бинго унга етиб олди, ҳеч қандай олишув содир бўлмади. Аксинча, Бинго у билан дўстона ёнма-ён чопиб, унинг тумшугини ялади.

Биз ҳайрон бўлиб, Бингони чиябўрига ол-кишладик. Бизнинг қичқириқларимиз чиябўрини қўрқитиб юборди, у қадамини тезлатди. Бинго яна унга етиб олиб, у билан дўстона искашди.

— Бу она бўри-ку! У она бўрига зиён бермайди! — гап нимадалигини билиб қичқирдим мен.

Охир-оқибат Бингони зўрлаб олиб кетишга тўғри келди.

Шу воқеадан кейин чиябўрилардан балога

қолдик, улар ҳафталаб бизга тинчлик бермади, товуқларимизни ўғирлаб қочди, бизнинг йўғимиизда деразадан мўралаб, болаларни қўрқитди.

Бинго уйни қўриқлагиси келмай, чиябўриларга эрк бериб қўйди. Ниҳоят, чиябўрини ўлдиришди, Бинго бундан қаттиқ ғазабланди. Чиябўрини ўлдирган Оливерга нисбатан ўзича уруш эълон қилди.

V

Инсон билан ит дўстлиги ажаб, кўнгилни тобловчи иш!

Бутлер олис шимолдаги бир ҳиндулар қабиласи ҳақида гапириб берди. Айтишича, иккита қабила ички низолар оқибатида бир-бирини йўқ қилибди. Жанжал бир қабилага мансуб ҳиндунинг итини иккинчи қабилага таалуқли қўшниси ўлдириб қўйганидан бошланибди. Бизда ҳам итлар туфайли ички низолар, ҳатто уриш-жанжаллар бўлиб туради, лекин биз: «Эгасини иззат қилган — итиняям иззат қилади», деган қадимги таомилга амал қиласиз.

Қўшниларимиздан бирининг Тан лақабли ажойиб бир тозиси бор эди. Қўшнимиз уни оламдаги энг яхши, энг ажойиб ит деб билар эди. Мен қўшнимизни ҳурмат қиласдим, шу боисдан итиняям иззат қиласдим. Бир куни шу Тан оғир яраланиб, уйига зўрга эмаклаб келди, остоңадаёқ зорланиб ингиллай бошлади. Қўшнимиз қаттиқ қайғуриб, агар Тан ўлиб қолса, унинг учун қасос олишга тайёр эканини билдириди. Мен қўшнимизга ҳамдардлик билдириб, ўша золимни қидириб топишга тушдим, унинг боши учун ширинкома атадим. Қўп ўтмай, жануб тарафимизда яшовчи ҳар уч одамнинг биттаси бу разил ишда иштирок этганини аниқладим. Биз уларга даъво қилдик, абллаҳларни бечора Таннинг машъум ўлими учун жавобгарликка тортмоқчи бўлдик.

Бироқ фавқулодда бир ҳодиса содир бўлиб, менинг даъволяримни бутунлай чиппакка чиқариб юборди, мен учун тозининг ўлими кечириб бўлмайдиган разиллик әмас, балки босди-босди қилиб юборса бўладиган шунчаки бир жиноятдек туюлди.

Гордон Райтнинг фермаси жануб тарафга чўзилиб кетган эди. Мен бир куни қотилни излаб шу ёқларга бориб қолдим. Гордоннинг укаси нима мақсадда юрганимни пайқаб, мени четға тортди, теваракка ғамгин аланглаб, дардли овозда деди:

— Танин Бинго ўлдириди...

Шу билан юғуриб-елишларимни бас қилдим, шу

дақиқадан әзтиборан, аддиячиларни чалғитишига уриндим.

Мен Бингони аллақачон қўшнимизнинг ихтиёрига бериб юборган эдим, лекин у билан ҳалиям дўстона алоқамиз бор эди, энди дўстлигимизни яна бир бор амалда кўрсатишга тўғри келиб қолди.

Кекса Гордон билан Оливер қалин ошна эдилар. Улар қиши ўрталаригача биргаллашиб ўрмон кесдилар. Кейин Оливернинг қари оти ўлиб қолди, у от ўлигини судраб, даштга олиб бориб ташлади, унга бўриларга мўлжалланган заҳар сепиб қўйди.

Бечора бизнинг Бингомиз! У бўриларча яшашни истарди, оқибатда уям бўриларнинг кунини кўриб, ҳаёти доим хавф-хатар остида кечарди. Бинго ҳам бўрилар каби от ўлигини яхши кўрарди. У шу кечаси ҳам Райтнинг Керли лақабли ити билан от егани жўнади.

От теварагидаги базми жамшид ниҳоясига етди, заҳар ўз кучини кўрсатиб, улар йўлда оғу таъсирида бўлганича бўлишиб, маконларига зўрга етиб келди. Керли әгаси Гордоннинг оёқлари остига ўзини ташлаб, азоб-уқубатда жон берди.

Эгасини иззат қилган — итиниям иззат қилади!

Турли хил ўз-ўзини оқлашлар, фалокатга йўйишилар фойда бермади. Бингонинг Оливерга нисбатан бўлган эски нафрати янада олов олди. Райт билан Оливернинг ҳамкорликда ўрмон кесиш ишлари барҳам еди, ўрталарида ошначилик иплари узилди. Керли ўлимни туфайли ҳали-ҳамон давом этиб келаётган икки қарама-қарши гуруҳ пайдо бўлди.

Бинго бир неча ой деганда оғу заҳридан фориғ бўлди. Биз у энди бурунги довюрак, қудратли Бинго бўломмайди, деган қайгуда эдик. Аммо у баҳор келиши билан яна куч-қувватга тўла бошлади.

VI

Ҳаётимдаги баъзи бир ўзгаришлар Манитобдан олис-олисларга кетиб қолишимни тақозо этди. 1886 йилда яна қайтиб келсам, Бинго ҳалиям Райтнинг уйида юрган экан. Мен икки йиллаб бу ерда бўлмадим. Бинго мени эсидан чиқариб юборган бўлса ҳам керак, деб ўйлаган эдим. Йўқ, ундан эмас экан. У қиши бошида икки кунлаб ғойиб бўлиб кетиб, учинчи куни йўғон қозиқли бўри қопқонни судраб келди. Қопқонга тушган оёғини совуқ олиб, тошдай қотиб қолган эди. Уни қопқондан халос этишига ҳеч кимнинг юраги бетламади, чунки ким

олдига яқин борса ириллайверди. Шунда мен унга яқинлашиб, бир қўлим билан сёғини, бир қўлим билан қопқонни ушладим. У менинг қўлимга оғиз солди.

— Бинго, мени танимаяпсанми?

У дарров қўлимни қўйиб юборди. Қопқонни оёғидан олаётганимда кўп ингиллади, аммо қаршилик қилмади. У мени кўпдан буён кўрмаган бўлса-да, аммо мени ўз эгаси деб билди. Гарчи уни бирорлар ихтиёрига бериб юборган бўлсам-да, мен ҳам уни ўзимнинг итим деб билдим.

Гарчи Бинго истамаса-да, барибир уни уйга олиб киришди, ичкарида оёғига ёпишган музлар эриб тушди. У бутун қиш давомида оқсан юрди, совуқ олган иккита бармоғи қуриб, узилиб тушди. Кунлар исиши билан у яна куч-қудратга тўлди.

VII

Мен ўша қишида қопқон билан жуда кўп бўри, тулки тутдим. Баҳор келгандаям қопқонларни йиғиб олмадим, чунки йиртқичларни йўқ қилаётганим учун пул олар эдим.

Кеннеди текислиги қопқон қўйишга қулай ер, чунки ундан одам юрмайди. Текислик қуюқ, зич ўрмонлар орасида жойлашган. Мен у ерда овда бўлиб кўп мўйна топганман.

Апрель охирларида шу текисликка йўл олдим.

Маълумки, бўри қопқон пишиқ темирдан ясалади. Бўри қопқонда иккита пружина бўлиб, ҳар бирининг кучи юз фунтга баравар келади. Ҳар бир кўринмас тузоқ теварагига тўрттадан қопқон қўйи-либ, қозикқа яхшилаб боғлаб ташланади. Шундан сўнг устидан қум сепиб, яхшилаб бекитиб қўйилади.

Қопқонларимнинг бирига чиябўри илиниб қолди. Мен уни таёқ билан бир уриб ўлдириб, ўлигини четга отиб юбордим. Яна қопқон қўя бошладим.

Ҳадемай қопқон тайёр бўлди. Қопқонни бурайдиган бурагични отим турган тарафга отиб юбордим, шундай ёнимдаги майда қумларга кўзим тушиб, уни кафтларим билан сидириб олмоқчи бўлдим.

Қандай аҳмоқона хаёлга борибман-а! Қандай

тентакларча довдирлик қилибман-а! Бу, майда құмлар остида қопқон бор әкан, мен қопқонга тушиб қолдим!

Хайрият, шакастланмадим, чунки бу қопқоннинг тиши йүқ әди. Аммо қалин ов қўлқопим ғижим бўлди, қўлим темир исканжасида озор чекди.

Парво қилмадим, ўнг оёғимни бурагичга узатдим. Оёғимни иложи борича чўзиб узатиб, уни билан бурагични илиб олмоқчи бўлдим. Бурагичга бир вақтнинг ўзида ҳам оёқ узатиб, ҳам қараб бўлмас әди. Шу сабабли қарамай, оёғим уни бурагичга тегишини кутиб узатавердим.

Аввал уринишларим самара бермади. Оёғимни қанча узатмайин, бурагичга етказа олмадим. Оёғимни ўёқ-буёққа силкидим, фойдаси бўлмади. Ўнг оёғимни узатиб, силкийвериб, чап оёғимни эсдан чиқариб қўйибман. Чап оёғимни учинчи қопқон шиқ этиб ўз исканжасига олмагунича уни ўйламабман.

Ҳолим хароб бўлганини ҳадеганда тушунавермадим, сўнг, қопқондан қутулиб кетолмаслигим аниқ әканини англаб етдим. Қопқонлардан қутулиб кетиш ўёқда турсин, уларни ҳатто ўрнидан қимирлата олмадим. Ерда узала тушиб ётавердим.

Энди ҳолим нима кечади? Кун илиқ, музлаб қолишдан қўрқмасам ҳам бўлади. Лекин шундай ётавераманми? Кеннеди текислигига қишида дарахт кесувчилар келиб кетишини айтмаса, бошқа вақт ҳеч ким келмайди. Бунинг устига, менинг қаёққа кетганимни ҳеч ким билмайди, демак, қопқондан чиқолмасам мен ё бўриларга ем бўламан, ё очимдан ўламан!

Шундай ётавердим, қуёш қизариб, ботқоқликдаги қарағай буталари ортига оғиб кетди. Бир-иккى қадам наридаги дўнглиқда бир тўргай оқшом қўшиғини куйлади. Қайси бир оқшом кулбамиз эшиги олдида ҳам тўргайлар худди шундай ашула айтиб әди. Қўлимда оғриқ турди, аъзойи баданим совуқ қотди, шундай бўлса-да, қущларнинг қулоқлари устидаги узун, тарам патларини томоша қилиб ётдим. Кейин, хаёлим оқшомлари Райнинг уйида бўладиган дастурхонга кетди. Ўзимча, ҳозир улар ё кечки овқатга чўчқа гўшти қовуряпти, ё аллақачон стол атрофида ўтирибди, деган хаёлга бордим. Отимнинг югани ерга осилиб, менинг бунчалик узоқ қолиб кетишим сабабини билолмади, овоз бериб чақирсам, ўтдан бошини кўтариб, менга анграйиб, ҳайрон бўлиб қараб тураверди.

У уйга борса яхши бўларди! Ёнига оғиб қолган

эгарни кўрганлар менинг бир фалокатга йўлиқ-қанимни биларди. Кейин излаб келишиб, мени олиб кетарди. Аммо у менга содиқ қолиб, мени соатлаб кутди, мен эсам очимдан ўладиган бўлиб қолдим.

Шунда мен кекса бўри овловчи Жирунинг ҳалокатини эсладим.

Қари овчининг ўртоқлари унинг суюкларини келгуси баҳорда оёғи айиқ қопқонга қисилган ҳолда топиб олган эдилар. Мен, борди-ю, оламдан ўтсам, ўртоқларим суюкларимни қайси кийимларимдан билиб олишини ўйлай бошладим...

Хаёлимга фавқулодда фикр келди: қопқонга тушган бўри мана шунаقا азобларни бошидан кечирап экан-да! Уларни қанчалар қийнабман! Мана энди яратганинг ўзи менгаям кўрсатди...

Аста-аста тун чўка бошлади. Қаердадир чиябўри увиллади. От қулоқларини динг қилиб, менинг олдимга келиб, бошини эгиб турди. Бўрилар бири қўйиб бири увиллади. Улар шу яқин бир жойга йизифлаётганини сездим. Нима қилишимни билмай, чўзилганимча ётавердим. Бўрилар ҳозир буёқса келиб, мени тилка-пора қилиб ташласа жуда яхши бўларди, дея ўйладим ўзимча.

Бўриларнинг бир-бирини чорлаб увиллашини узоқ әшитиб ётдим, сўнг уларнинг қоронғилиқдаги қора шарпаларига кўзим тушди. Бўриларни энг аввал от кўрди, пишқириб, уларни бир оз нари кетишга мажбур қилди. Бироқ бўрилар яна қайтиб келиб, узоқдан атрофимни ўраб олди. Бир ботирроғи ҳали мен четга отиб юборган чиябўри жасади олдига келиб, уни тортқилаб кўрди. Мен бўрига бақирдим, у ғингшиб, нари кетди. Яна қайтиб келиб, бир оз тимискиланиб турди, ниҳоят, жасадни судраб олиб кетди. Бўри бўрини еди.

Кейин улар менга яқинроқ келиб, теварагимни ўраб ўтиради. Энг довюраги милтиғимни исказ, унга тушган тупроқларни сидириб ташлади. Мен унга бўш турган оёғимни силкиб, бақирдим, бўри нари кетди, индамаётганимни билиб янада ботирроқ бўлди, ҳатто тўғридан-тўғри юзимга тикилиб ириллади. Буни кўрган бошқалариям дадил бўлиб, ириллади, янада яқинимга кела бошлади. Мен энди ўлдим, тилка-пора бўлдим, деб ўйладим. Шунда бирдан зим-зиё тун бағридан бошқа бир улкан, қоп-қора бўри увиллаб пайдо бўлди.

Бўрилар тумтарақай бўлиб қочди, биттасини янги келган улкан бўри ушлаб олиб, шу дақиқада ёқ жонсиз жасадга айлантиради. Шундан сўнг бу қўрқинчли йиртқич... Уҳ, қандай даҳшат... бу йирт-

қич менга ташланди... Қарасам, ўзимнинг Бингом майин жунли ёnlари билан менга суйкаляпти, совуқда қотган юзимни ялаяпти...

— Бинго... Бинго! Эски қадрдоним... бор, бурагични олиб кел!

У югуриб бориб, милтиқни судраб келди.

— Йўқ, Бинго... бурагични деяпман!

У яна чопиб кетиб, бу сафар камаримни олиб келди. Нихоят, бурагични ҳам топиб келди, айтганимни топиб келганини кўриб, қувончидан думини ликиллатди.

Бўш қўлимни узатиб, жуда қийинчилик билан қопқон винтини бурадим. Қопқон очилиб, қўлим озод бўлди, бир дақиқалардан кейин ўзим ҳам бутунлай озод бўлдим. Бинго отни олдига солиб келди. Бир оз ҳаракат қилгач, қоним юриша бошлади, сўнг отга миндим. Йўлда аввал аста-аста юрдик, кейин чопдик. Бинго олдинда бор овози билан тантанали ҳуриб, бизнинг келаётганимизни маълум қилиб юра бошлади. Уйга келиб эшитсан, жонивор Бинго шу оқшом кўп безовта бўлибди. Ириллаб, ўрмон йўлидан кўзини узмабди. Қоронғи тушгач эса, уни қанчалик ушламасинлар, барибир қўлдан қочиб чиқиб, қоронғиликда кўздан фойиб бўлибди.

Менинг содиқ Бингогинам! У кучуклигига шундаям бир ажабтовур эди! Бир қарасанг туппатузук эди, яна бир қарасанг, сенга қиё ҳам боқмасди. У умрининг охиригача шундай бўлиб қолди.

Умрининг охиригача бўриларча ҳаёт кечирди, бўрилар одатига амал қилиб, қишида нобуд бўлган отларни қидириб топди. Худди шу одати унинг бошига етди. У заҳарланган от ўлигини топиб олиб, уни бўриларча очкўзлик билан еди. Сўнг ўлим азобида қийналиб, Райтникига эмас, йўқ, менинг кулбам остонасига келди.

Эртаси куни уйга қайтиб келиб, Бингонинг қор устида узалиб ётган жасадини кўрдим. У умрининг сўнгги дақиқасигача менинг итим бўлиб қолди, ўлим азобида мендан мадад сўради. Афсус, кеч бўлган эди.

СПРИНГФИЛЬД ТУЛКИСИ

I

Еэги таътилда Спрингфильдга келиб, бир ойдан буён товуқхонадаги товуқлар бирин-кетин ғойиб бўлаётганини эшидим. Уйдагилар товуқлар қаёқча йўқолаётганини аниқлашни менга юклади. Кўп ўтмай мен бу ишнинг уддасидан чиқдим. Маълум бўлишича, товуқлар кўндоқча чиқмасиданоқ кимдир уларни ушлаб кетар экан. Кўчада юрган дайдилар билан қўшниларимиздан бундай иш келмайди. Бойўғли фақат қўндоқдаги товуқни ўғирлайди. Борди-ю, товуқхонага сассиқкўзан, сувсар, қундуз айланса, улар товуқни шу ернинг ўзидаёқ саранжомлаб, суяқ-патларини сочиб кетади. Йўқолган товуқларнинг эса изиям йўқ. Демак, бу иш фақат тулкидан келади.

Бепоён Эриндел қарағайзори дарёning нариги қирғоқларигача боради. Мен шу дарёning қуий кечувларидан бирини кўздан кечириб, бир нечта тулки излари билан бизнинг плимутрок зотига мансуб товуқларимиздан бирининг ола-була патига кўзим тушди. Қирғоқ бўйлаб юриб орқа тарафдан чумчуқларнинг шовқин кўтариб чирқиллаганини эшидим. Қайрилиб қараб, кечув бошида бир гала чумчуқ нимагадир ёпирилиб чирқиллаётганини кўрдим. Ўғрини қароқчи урди, деган эски нақл шу-да. Дарҳақиқат, бир тулки тишида нимадир тишлаб кечувдан ўта бошлади. Турган гап, у бизнинг товуқхонамиздан янги ўлжа олиб келяпти. Чумчуқлар эса: «Ушла ўгрини!» – дея тинимсиз чирқиллади. Аслида-ку, чумчуқларнинг ўзи қипқизил ўғри. Борди-ю, чумчуқларга ўлжадан озроқ тегса, улар шу ондаёқ нафасларини ўчиради.

Одатдагидек, тулки ўз инига шу кечувдан ўтиб бораради. У сувда сузиб, боши узра тинимсиз чирқиллаётган чумчуқларга қарши ѡч нима қилолмай қолди. У оғзида ўлжа, оқимни дадил кесиб сузиб келаверди. У қирғоқча етай деганда мен олдидан чиқдим. Шунда у чалажон товуқни ташлаб, ўрмонга қараб қочди.

Тулкининг товуқхонамизга узлуксиз қатнашига

қараганда унинг бола-чақаси кўп, у болаларини боқиш учун шунчалик елиб-югураётган эди. Мен унинг болаларини излаб топишга аҳд қилдим.

Кечқурун Рэнжер лақабли този итим билан йўлга тушдим.

Дарёдан ўтиб, Эриндел ўрмонига келдим. Ит ўрмонни айланиб эди, ёнимиздаги қоп-қора қуюқ чангал ичидан тулки овози келди. Рэнжер овоз келган тарафга чопди, овоз олислаб кетмасин учун йўлни ўртадан кесиб югурди.

Бир соатлардан кейин август иссиғида нафаси қайтиб, оғир-оғир энтикиб келиб, оёқларим остига чўзилиб ётиб олди.

Аммо яна шу яқиндан «ванқ-ванқ-ванқ», деган тулки овози эшитилди. Рэнжер яна қувишга тушди. У қоронғи ўрмон оралаб кўздан ғойиб бўлди, аммо тумандага гувиллаган кема овозига ўхшаш дагал, баланд овози ўрмон аро жаранглаб турди. Унинг «вов-вов-вов!» деган овози секин-аста пасайиб, «уу, уу!» бўлди, кейин «оо, оо!» дея жуда заиф эшитилди, бора-бора овози бутунлай ўчди. Афтидан, у жуда олислаб кетди, чунки қулоғимни ерга қўйиб ҳам ҳеч нима эшитолмадим, ваҳоланки, Рэнжернинг ўткир овози бир неча миллар наридан ҳам эшитиларди.

Зим-зиё ўрмонда Рэнжерни пойлаб ўтириб, кутилмаганда чакиллаб томаётган сув товушини эшитдим: чинк-чак, чинк-чак, чинк-чак!..

Мен шу яқинда булоқ борлигини билмабман. Булоқ нафасни бўйувчи дим кечада мен учун қувончли янгилик бўлди. Сув томчилаетган тарафга йўл олиб, улкан эман дараҳти олдидага тўхтадим.

Сув қўшиғи қандай ажойиб қўшиқ! Сув қўшиғи ушбу дим кечада янада ҳузурбахш жаранглади!

Чинк-чак, чинк-чак, чинк-чак,
Чик-чик, чик-чик, чик-чик,
Чак-чук, чак-чук, чак-чук,
Ич-ич, ич-ич, ич-ич!

Фавқулодда япроқлар шитири, хириллаган овоз. Рэнжер келганидан дарак берди. У бутунлай ҳолдан тойган эди. Тили ерга осилиб, ундан кўпик томарди. Биқинлари ғарқ тेरга ботган эди. У ҳарсиллаб нафас олиб, қўлларимга суйкалди, сўнг ўзини ерга ташлаб, япроқлар узра чўзилиб ётиб олди, ҳарсиллаган овози ўрмондаги бошқа овозларни босиб кетди.

Кутилмаганда яна «ванқ-ванқ-ванқ» деган шира-

ли овоз эшитилди, овоз щундайгина ёнимиздан келарди. Мен шундагина гап нимадалигини англадим.

Биз тулкининг инига келиб қолгандинк, инда унинг болалари бўлиб, у бизни инидан чалғитиш учун шундай қиласётган эди.

Буёғи тун яримлаб, уйга қайтишга тўғри келди. Тулкининг инини деярли топганимизга амин бўлиб, уйга қайтдим.

II

Шу атрофда бир тулки ўз болалари билан яшашини ҳамма биларди, аммо унинг ини шундай яқингинада эканини ҳеч ким билмасди.

Одамлар уни Олатулки деб атайдиган бўлди, чунки унинг кўзларидан бошлаб гардани билан қулоқлари орасигача чўзилиб кетган оласи бор эди. Айтишларича, тулки бу олани қуён овига бориб, тиканли сим тўсиқлардан ўтаётганда ортирган эди. Ушанда сим тилиб кетган яралари ўрнида оппоқ жунлар ўсиб чиқди.

Тизма қатор оқ жунлар кўзга тез ташланиб, танимол бўлиб қолди.

Мен бу тулки билан ўтган қишида юзма-юз бўлиб, унинг айёрлигидан ёнча-мунча хабардор бўлиб эдим. Ушанда ерга биринчи қор тушиши биланоқ овга йўл олдим. Бўм-бўш даладан ўтиб, эски тегирмон ортидаги чангальзор сойга етиб келдим. Келишим биланоқ сойнинг менга қарамакарши бетида пастга эниб бораётган бир тулкига кўзим тушди. Тулкига билдириб қўймаслигим учун жойимда қотиб турдим, тулки сойдаги қуюқ чангальзор жарга кириб, кўздан ғойиб бўлди. У кўздан йўқолиши биланоқ сойга қараб чопдим, уни жарнинг бериги ёғида учратишга уриндим. Аммо тулки қорасини кўрсатмади.

Атрофни яхшилаб кўздан кечириб, ҳозиргина чакалак орасидан чиқиб келган тулки изига кўзим тушди. Ниҳоят, қари Олатулкининг ўзини кўрдим; у мендан хийла нарида турар, афтидан, менинг устимдан кулаётганга ўхшарди.

Унинг изларидан кўп нарсаларни билиб олдим. Мен уни кўрган пайтимда, уям мени кўрган, мен тажрибали овчидек бемалол юраверганман, у эса қочиб, менинг ортимга ўтиб олган. У менинг нодонлигимдан миннатдор бўлиб, изимдан келаверган.

Баҳорда Олатулкининг нақадар айёрлигига яна бир бор амин бўлдим. Бир куни ошнам билан юқори ўтлоқда сайр қилдик. Орасида бир-иккита кулранг, сарғишранг палахсалар кўзга ташланиб турган

тошлар тизмасига қараб ўттиз футча йўл босдик.
Тошлар яқинига келганимизда ошнам бир тошни
кўрсатиб:

— Ҳай, анати тош ғужанак бўлиб ётган тулкига
ўхшар экан, — деди.

Аммо мен ошнам кўрсатган тош билан тулки
орасида ҳеч қандай ўхшашлик кўрмадим. Биз йўли-
мизда давом этдик.

Беш-олти қадам юрмаган ҳам эдик, бирдан
шамол турив, ҳалиги тошнинг жунлари ҳилпираган-
дай бўлди.

Ошнам яна таъкидлади:

— Ишончим комилки, шу тош — ухлаётган тулки!

— Ҳозир биламиз! — дея изимга бурилдим.

Йўлдан бир қадам четга юрганимни биламан,
ҳалиги тош — Олатулки жойидан сапчиб турив,
қочиб қолди.

Даштга ўт кетиб, ўтлоқнинг ўрталарини куйди-
риб, қоп-қора қилиб юборган эди. Олатулки ана шу
қора доғлардан чопиб ўтди, оловдан омон қолган
сап-сариқ хашакларни мўлжаллаб чопиб, уларнинг
панасига ўтиб, кўздан ғойиб булди. Турган гап,
у бизнинг ҳар бир босган қадамимизни кузатиб
ётган, агар мен йўлдан бир қадам четга чиқмаганим-
да у жойидан қимиirlамас экан. Гап унинг ранги¹
юмалоқ тош билан қовжираф қолган ўтга ўхшаб
кетишида эмас, йўқ, энг ажабланадиган жойи,
у ўзининг ўхшашлигини яхши билар, бундан уст-
алик билан фойдалана оларди.

Шундай қилиб, Олатулки билан жуфти ҳалоли
бўлмиш Виксен ўзимизнинг қарағайзор ўрмонда
яшашини, иқтисоди бизнинг товуқхонамидан
кечишини билиб олдик.

Эртаси куни әрталаб, қарағайзорда айланиб
юриб, шу яқин ойлар ичида қазилган юмшоққина
тупроқ уюмини кўрдик. Тупроқ ниманингдир
инидан чиқариб ташланган, иннинг ўзи қаерда,
билиб бўлмади.

Одатда айёр тулкилар ана шундай қиласди: ўзига
янги ин ковлаб, тупроғини тешиқдан ташқарига
чиқариб ташлайди, худди шу жойдан яқинроқдаги
бир сойга қаратиб ер ости йўли очади. Кейин
иннинг тупроқ чиқариб ташланган дастлабки оғзи-
ни бутунлай ёпиб, сойдан чиқадиган яширинча
оғзидан кириб-чиқиб туради.

Дарҳақиқат, тупроқ уюмининг қарама-қарши
тарафиға қараб юриб, инга кириб чиқладиган асл
йўлни топиб олдим, ичкарида тулки болалари
борлигини сездим.

Чангаллар юқорисида, тепа ёнбағрида ичи ковак улкан Америка арғувони савлат түкиб турибди. Дараҳт танасининг пастида катта, юқори қисмидә эса кичкинагина коваклари бор. Болалигимизда швейцар Робинзон ўйинини ўйнамоқчи бўлсақ, кўпинча шу дараҳтдан фойдаланаар эдик. Бунинг учун дараҳтнинг юмшоқ танасини ўйиб, ковак ичига кириб чиқадиган зинапоя қиласардик. Ўша зинапоялар яна асқотди, эртаси әрталаб кун исигандан зинапоялар орқали дараҳтга чиқиб, шу яқиндаги ер остида яшайдиган тулкилар оиласини кузата бошладим. Тулкининг тўртта норасида боласи бўлиб, улар майдагина бузоқларга ўхшаб кетарди, чунки тулки болаларининг жунлари ҳам бузоқларникидай пахмоқ, ёёқлари узун, кўзлари мўлтирасиди. Аммо уларнинг кенг, қирра бурунли, ўткир кўзли башарасига эътибор билан қарасангиз, шу майдагина беозор жониворларда ҳам ўз аждодларига хос бўлмиш айёрлик нишоналарини кўрасиз.

Улар офтобда шўхлик қилиб, питир-питир ўйнаб, кўнгилларини чоғ қидди, шитирлаган овозни әшишиб, ер остига ғойиб бўлди. Улар бекордан-бекорга қўрқиб қочди. Шитирлаб келаётган ўз оналари эди. У тишида товуқ тишлаб, буталар орасидан чиқиб келди. Янглишмасам, бу бизнинг ўн еттинчи товугумиз эди. Она тулки болаларини чақирди, болалари индан умбалоқ ошишиб чиқиб келди. Худди шунда кўз олдимда гўзал бир манзара намоён бўлди: тулки болалари товуқса ёпишди, бир-бирлари билан талашиб, товуқни юлқилаб тортиди, онаси эса теваракдан кўз-қулоқ бўлиб, айни вақтда болаларига қувонч билан боқди. Башарасида табассумга мойил хушвақтлик кайфияти пайдо бўлди. Барибир нигоҳида ҳамишаги ёввойилик, айёрлик, ёвузлик ҳам бесаранжомлик бор эди, шунингдек, оналарга хос меҳр, фахр ҳам бор эди.

Мен чиққан дараҳт таги тулкилар ини жойлашган дўнгликдан анча пастда, чангаллар ичиди эди. Шу сабабли мен тулкиларга билдирамасдан истаган пайтимда бу ерга келиб кетишим мумкин эди.

Бу ерга кўп қунлар қатнаб, тулки болаларининг қандай ўсаётганини кузатдим. Улар сал шубҳа сезганданоқ бошпанасига қараб югуришни жуда эрта ўрганди. Сал шитирлаган товушни әшиздими, ўзларини ер остига урадиган бўлди.

Баъзи бир жониворларда оналик меҳри шундай барқ, уриб кўриниб турадики, бундан болаларининг кўнгли қувонади. Аммо қарип Виксен бундай оналар-

дан эмасди. Унинг болаларига бўлган меҳр-муҳабатида чексиз золимлик ҳам мужассам әди. Масалан, каламуш, қушларни тириклийн тутиб, уларга тан жароҳати етказмай олиб келади, сабаби, болалари уларни иложи борича кўпроқ қийноқазобларга солиб ейишини истайди.

Тепадаги мевазор боғда бир суғур яшайди. У беўхшов, камписанд, у қарағай томирлари орасидан ўзига ин ковлаб олди, бу инга тулкилар ўлиб ҳам киромайди. Унга кириб бориш учун кўп меҳнат қилиш керак. Тулки зоти эса меҳнатни хуш кўрмайди. Улар меҳнатдан кўра айёргликни афзал кўради.

Суғур ҳар әрталаб қарағай кундасига чиқиб, офтобга исиниб ётишни яхши кўради. Тулкини кўриши биланоқ пастга тушиб, инининг оғзига бориб туради. Борди-ю, тулки яна яқин келаверса, у инига кириб олиб, тулки кетмагунича инидан чиқмайди.

Бир куни әрталаб әр-хотин Олатулки билан Виксен болаларини суғурлар ҳаёти билан таништиришга аҳд қилди, бунинг учун мевазордаги айнан ана шу суғур боп келишини ўйлашиб, боқقا томон йўл олди. Қари суғур уларни пайқамади.

Олатулки кунда яқинидан авайлаб ўтди, суғур шубҳага бормасин учун ҳатто бошиниям қимирилтмади, ўзини беозоргина тутиб, очиқ майдонга чиқиб олди. Суғур пастга эниб, инининг оғзига бориб турди, сўнг, ҳар эҳтимолга қарши иннинг ичига кириб олди. Виксен худди шуни кутаётган әди. У югуриб бориб, кунданинг панасига бекинди. Олатулки эса ўз йўлида имиллаб давом этди. Инда ўтирган суғур ҳеч нимадан ҳадиксирамай, томирлар орасидан бошини чиқарип, теваракка аланглади. Олатулки борган сайин олислаб кетди, буни кўриб турган суғур янада дадил бўлди. У инидан чиқиб, хавф-хатар сезмагач, кундага чиқиб олди. Худди шунда Виксен жойидан сапчиб чиқиб, суғурни тутиб олди, суғурни ҳушидан кетгунча ўёқдан-буёқса силкилади.

Ҳаммасини сезиб турган Олатулки иш ҳал бўлганини кўриб, бирдан изига қараб чопди. Виксен суғурни тишлаб, болаларининг олдига жўнади. Олатулки ўзининг ёрдами керак әмаслигини кўриб, кўнгли хотиржам бўлди.

Виксен суғурни шундай авайлаб олиб келдики, ерга қўйиши биланоқ суғур ўзига келди, ўзини-ўзи ҳимоя қилишга чоғланди. Виксен «ванқ-ванқ-ванқ», дея болаларини чақирди, болалари индан тўдалашиб

чиқиб келди. Онаси уларнинг олдига суғурни ташлади. Тўртта шумтака суғурни ҳар тарафдан ўраб олиб, йиртқичларча тишлаб торти, панжалари билан эзғилади. Суғур улар билан ҳаёт-мамот кураши олиб борди, панжаларидан қутулиб чиқиб, чанглалар остига бориб яширинди. Тулки болалари изидан қувиб бориб, унинг думини тишлаб торти, аммо кучлари етмади. Шунда оналари ёрдамга келди. Виксен икки интилишдаёқ суғурни очиқ майдонга судраб олиб чиқиб, болаларининг олдига ташлади.

Тулки болаларининг бири қаттиқ шикаст емагунича шафқатсиз ўйин шундай давом этди. Озор чеккан тулки чийиллаб юборди, Виксен сапчиб туриб, суғурнинг жонини олди, айни вақтда болаларига тушлик тайёрлади.

Индан нарироқда сийрак ўтлар билан қопланган текислик бўлиб, тулкилар бу ерда сичқон овлаш билан машғул бўлади. Тулки болалари худди шу ерда оналаридан ўрмонда яшаш қонун-қоидаларини, шу́нингдек, сичқон овлашни ўрганди.

Қари Виксен болаларига дастлаб имо-ишораларни ўргатди. Бу имо-ишоралар маъноси бундай эди: «Қимирамай ётиб, кузатинглар!» «Буёқса келиб мен нима қилсан, сизлар ҳам шундай қилинглар!» Машқлар бир неча марта такрорланди.

Шундай қилиб, гўзал ёз оқшомларининг бирида қувноқ тулкилар тўдаси оналари билан адирга йўл олди. Оналари уларга ерга қапишиб ётинглар, деган фармон берди. Заиф чийиллаган овоз шу атрофда ўлжа борлигидан дарак берди. Виксен ўрнидан туриб, оёқ учida ўт оралаб кетди. У ерга әгилмади, аксинча, қоматини янада баланд кўтарди, ҳатто атрофни янада яхшироқ кузатиш учун орқа оёқларида тик турди. Сичқон юрадиган йўллар айқаш-үйқаш бўлиб ётган ўтлар орасида эди, шу сабабли уларни топишнинг бирдан-бир йўли ҳар бир қимирамаган гиёҳни назорат остига олиш эди. Тулкилар фақат сокин об-ҳаво вақтида сичқон овлашининг боиси ҳам ана шунда. Бунда ҳамма нарса сичқоннинг қаердалигини аниқлаб, уни кўз билан кўришни кутмасданоқ, устидан тап этиб босишга боғлиқ. Виксен шундай қилди. У сапчиб, панжалари билан бир тутам хашакни ғижимлади, хашак ичидан ўлим талвасасида чийиллаган овоз чиқди. Сичқон тириклайн тулки томоғидан ўтди. Тулки болалари онасига тақлид қилиб бошлиди. Уларнинг эслироғи умрида илк марта сичқон ушлаб, қувончидан титраб кетди, ўзининг энди чиққан сут тишларини сич-

қоннинг баданига шундай ёвузларча ботирдики, бу ишидан ўзиям ҳайрон бўлиб қолди.

Тулки болалари қизил олмахон баҳона яна бир сабоқ олди. Шу яқинда бир тўполончи, қўпольдан-қўпол олмахон яшайди, у ҳар куни дараҳтнинг тулкилар чиқолмайдиган энг баланд шохига чиқиб олиб, тулкиларни сўқади. Олмахон у дараҳтдан-бу дараҳтга ирғиб ўтаётганда тулкилар уни тутиб олиш учун кўп уринди, аммо фойдасиз бўлди. Олмахон бир футча баландда ўтириб олиб, тулкиларнинг устига тупурди, тулкиларни оғзига келган гап билан сўқди. Олмахоннинг қандай жонивор эканини яхши билган қари Виксен эса қулай пайт пойлади, шу пайт келди дегунча ишга киришди.

У болаларини бир пана жойга яшириб қўйди, ўзи эса очиқдаги сўқмоқ ўртасига чалқанча тушиб ётиб олди. Калтабин олмахон шохма-шох иргишлаб, тулкининг тепасига етиб келди-да, яна сўкиб бошлиди. Тулки пинагиниям бузмади. Шунда олмахон унга янада яқин келиб, боши узра тўхтаб, сўкишда давом этди:

— Ҳей, ярамас! Ҳей, ярамас!

Виксен мурдадай бўлиб ётаверди. Олмахон ҳайрон бўлиб, дараҳт танаси бўйлаб пастга тушди, теваракка аланглаб, югуриб бориб нариги дараҳтга чиқиб олди, шохга жойлашиб ўтириб олиб, қари тулкини сўкиб қўяверди:

— Ҳей абллаҳ! Ҳей зааркунанда, абллаҳ! Чи-и-йқ, чи-и-йқ!

Виксен шунда ҳам қимир этмади.

Олмахон тулкининг ётишига жуда қизиқиб қолди. У ўзи табиатан жуда қизиқён, олди-қочди гапга ўч эди, шу сабаблиям дараҳтдан тушиб, тулкининг олдига чопиб келди. Виксен нафасиниям чиқармади. «Ўлиб қолди дейман-ов!» — хаёл қилди олмахон. Ҳатто тулкининг болалари ҳам ташвишда қолди: онамиз ухлаб қолмадимикин? Олмахоннинг тоқати тоқ бўлди. У тулкининг бошига бир парча дараҳт пўстлоғини ташлаб кўрди: Виксен ҳамон жим. У сўқмоқ бўйлаб бир-икки марта уёқдан-буёқча бориб келиб, энди тулкининг шундайгина бикинига бориб тўхтади. Шунда тулки бирдан сапчиб туриб, олмахоннинг бўғзидан олди. Тулкилардан олмахоннинг сугиям қолмади.

Тулки болалари ана шундай тарбия кўриб ўсади, оналари уларни индан холисроқча олиб бориб, из олиш, ҳид билиш сирлариниям ўргатди.

Ҳар бир жониворнинг ўзига хос ов қилиш ҳунари бўлади, бу ҳунарни әгалламаса бўлмайди. Ҳар

бир жониворнинг бошқаларга нисбатан устун томони бўлади, бусиз у кун қўролмайди, айни вақтда бошқалардан заиф томони ҳам бўлади, шундай бўлмаса унинг дастидан ўша бошқалар яшай олмайди. Масалан, олмахоннинг заифлиги унинг ўта қизиққонлиги, тулкининг заифлиги эса дараҳтга чиқолмаслигидир. Виксен шуларни назарда тутиб, болаларини тарбиялашда асосий эътиборни бошқа жониворларнинг заиф томонларидан қандай қилиб фойдаланиш, ўзларининг айёрлик фазилатларини қандай қилиб ишга солишга жалб этди.

Тулкилар ота-боболаридан тулкиликни ўрганди. Қандай ўргангандарини билиб бўлмайди, аммо қандай ўргангандар бўлсалар ҳам, ўз аждодларидан ўрганганди.

Гарчи сўз билан айтмаган бўлсалар-да, мен тулкилардан кўп тулкиликларни билиб олдим. Мана, тулкиларнинг айрим тулкиликлари:

Зинҳор-базинҳор ўз изингда ухлама.

Бурнинг кўзингдан олдинда юради, шундай экан, аввало бурнингга ишон.

Фақат нодонларигина шамолга қўшилиб чопади.
Оқар сув кўп дардларга даво.

Үйдим-чукур жар турганда текис йўлдан юрма.
Зинҳор-базинҳор тўғри йўлдан юрма, изингни ҳамиша чалкаштириб юр.

Файритабиий кўринган жамики нарса шубҳали ҳам ҳавфлидир.

Қуён бор ўрмонда сичқоновлама, товуқхонадан эса қуён овлама.

Ўт-ўландан олисда юр.

Тулки болалари бу маслаҳатларни қулоқларига қўйиб олди. Улар яна бошқа фойдали ўгитларни ҳам яхши билар эди. Масалан, яна шуни яхши билардиларки, «агар изда ҳеч қандай ҳид бўлмаса» уни пойлаб борма, фойдасиз, «қувиб бораётган нарсангнинг ҳидини ололмадингми, демак, шамол сен тарафдан эсяпти, демак, шамол сенинг ҳидингни ғанимингга олиб боради».

Тулки болалари қадрдан ўрмонларида яшовчи деярли барча қуш, ҳайвонларни билиб олди, бўйига етиб, оналари билан олис-олисларга сафар қилгандага бошқа жониворларни ҳам кўриб келди. Ўзларича, оламдаги барча жониворларнинг ҳидини билиб олгандай бўлди. Бир кечаси онаси уларни очиқ далага олиб борди, борсалар, далада бир қоп-қора ялпоқ нарса ётиби. Онаси уларни худди шу нарсани ҳидлатиш учун олиб келди. Улар ялпоқ нарса

олдига бориб, уни ҳидлашлари билан бирдан жунлари ҳурпайиб, сесканиб кетди, ҳид гёё қонларига ўтиб, қалбларида нимагадир нафрат, нимадандир қўрқув туйгусини уйғотди. Уларга бу ҳид қанчалар таъсир қилганини кўрган онаси шундай деди:

— Бу — одам ҳиди!

III

Ҳамон товуқхонамиздан товуқлар йўқолаверди. Мен тулкилар инини кўрганимни ҳеч кимга айтмадим. Чинимни айтсан, менга ўзимизнинг товуқлардан кўра шу майдо-майдагина текинхўр тулки болалари ёқиб қолди, тоғам эса бирортаям гап тополмай қайтиб келганимни кўриб, мени, ўрмонни, умуман, овни билмасликда айблади. Тоғамнинг кўнгли учун яна тозини әргаштириб ўрмонга йўл олдим, бир очиқ нишабликдаги тўнкага жойлашиб ўтириб, итга тулки излашини буюрдим.

Уч дақиқа ҳам ўтмай, итнинг ҳуриб хабар берганини эшигтдим: «Тулки, тулки! Пастдаги дарада тулки бор экан!»

Кўп ўтмай, дарёга қараб келаётган Олатулкини кўрдим. У дарё ёқалаб сув кечиб, икки юз қадамча юрди, сўнг, тўғри мен тарафга йўл олди. Мен шундайгина кўзга кўринадиган жойда ўтирган бўлсам-да, тулки мени кўрмади, елкалари оша итга қараб-қараб, тепага ўрлади. Мендан ўн футча нарида тўхтаб, менга тескари ўтириб олди, бўйини чўзиб, итни кузатди.

Рэнжер ҳуриб, оқар сувгача чопиб келди, сувда ҳидни йўқотиб, ҳайрон бўлиб қолди. Изни топишнинг фақат бир йўли қолди: у энди дарёнинг ҳар икки қирғоги бўйлаб юриб, тулки қаердан қирғоқча чиққанини билиши керак эди.

Тўғримда ўтирган тулки итни яхшироқ кўриш учун жойлашиброқ ўтириди, худди одамга ўхшаб, итни эътибор билан кузатди. Олатулки шундай яқинимда эдики, мен унинг ит ҳар кўринганда жунлари қандай тикрайиб кетишигача кўриб турдим. Ҳатто юрагининг уришини, кўзларининг ёнишини ҳам ҳис қилгандай, кўргандай бўлдим. У итни ўз найрангига учирганига тўла амин бўлди. У қувончидан жойида ўтиrolмай қолди, завқ билан ўёқ-буёғига чайқалиб, баъзан тентираб юрган итни томоша қилиш учун орқа оёқларида тик туриб қаради. Оғзи қулоғига етиб тиржайиб, пишиллаб-пишиллаб энтиқди.

Ит изни қидириб, кўп тентиради. Нийҳоят,

топди, аммо из шундай эскириб, ўз рангини йўқотиб қўйган эдикি, топдим, деб ҳуриб ўтирумаса ҳам бўларди.

Ит тепага қараб юриши билан тулки ўрмонга йўл олди. Мен ҳамон уни шундайгина ёнида ўтириб кузатдим. Шундай қилиб, қари тулки ҳаёт-мамоти йигирма дақиқа мобайнида әнг ашаддий ғаними қўлида бўлганини билмади.

Рэнжер ҳам пайқамай, ёнимдан ўтиб кетишига оз қолди, аммо мен уни чақириб олдим. Ит бир сесканиб, менга қараб юрди, менга хижолатомуз термулиб, оёқларим остига чўзилди.

Бу ҳангома бир неча кун давом этди, яна тағин уйнинг шундай яқинида, дарё ортида бўлди. Ниҳоят, тоғамизнинг тоқати тоқ бўлди, ўзи овга жўнаб, ўша очиқ жойда ўтириб олди. Олатулки яна ўша нодон итнинг тентирашини томоша қилиш учун назорат жойига келди, яна янги муваффақиятидан қувониб, кулиб ўтириб әди, тоғамиз ўйлаб-нетиб ўтирумай, елкасидан отиб ташлади.

IV

Товуқлар борган сайин камайиб қолаверди. Тоғамиз ғазаб отига миниб, тулкилар билан ўзи кураш олиб боришга аҳд қилди. Ўрмонга заҳарланган тузоқ қўйиб чиқди. У ҳамон менинг устимдан кулиб, бирор нима отиб келиш учун ҳар кечқурун елкасига милтиқ осиб, иккита итни әргаштириб, ўрмон оралайдиган бўлди.

Виксен заҳарланган тузоқ нима эканини яхши билади. У ё тузоқни ёнлаб ўтади, ё унга жуда эҳтиёткорона муносабатда бўлади. У бир сафар шундай тузоқдан бирини топиб олиб, ўзининг эски ғаними бўлмиш сассиққўзаннинг инига ташлаб юборди. Шундан бўён, шу сассиққўзаннинг қораси кўринмай қолди!

Авваллари тулкилар инини итлардан Олатулки қўриқлар әди. У энди йўқ, шундай экан, болаларни Виксен қўриқлайдиган бўлди. Энди Виксеннинг инга олиб келадиган изларни йўқ қилишга, яқин келиб қолган ғанимни адаштиришга вақти қолмаган әди.

Қиёмат-қойим келди. Рэнжер янгигина изларни олиб, инга жўнади, Скот лақабли иккинчи ит ҳам ҳамма тулки ўз инида эканидан хабар бериб, уям инга йўл олди.

Сир очилди, тулки болалари боши узра ҳалокат хавфи айланди. Бир хизматкоримиз келиб, лом, белкурак билан инни ковлай бошлади, биз итлар

билин қараб турдик. Шу яқинда қари Виксен пайдо бўлди. Уни итлар олдига солиб қувди. У дарё ёқалаб чопиб, бир қўйнинг устига миниб олди. Юраги чиқиб кетган қўй устидаги тулки билан бир неча юз қадам чопиб борди, кўп ўтмай, устидаги тулки йўлда тушиб қолди. У изидан қувиб келаётган итни ана шундай қилиб адаштириб кетди! Сўнг, хотиржам бўлиб, инига йўл олди.

Изни йўқотган итлар ҳам инга қараб юрди, келиб, бизни ўз маконидан чалғитиш учун ўёқдан-буёқса зир югураётган ўша тулкини кўрди.

Хизматкор Подди лом, белкурак билан инни ковлашда давом этди. У ковлаётган чуқурнинг икки ёнида бир тўп сап-сариқ қум пайдо бўлди, чуқур ичидан унинг фақат елкаси кўриниб турди. У бир соатлар чамаси тер тўқди, ниҳоят тулки инини очиб:

— Мана, улар, сэр! — деди.

Иннинг бир чеккасида тўртта майдагина тулки боласи писиб ётарди.

Мен ўргатга тушгунимча белкурак зарбидан, кичкина йиртқич Сқотнинг ҳамласидан тулки болаларининг учтаси нобуд бўлди. Тўртинчисини думидан тортиб олиб, осмонга кўтариб турдим, итларнинг унга бўйи етмади.

Тулки боласи чинқириб юборди, онаси унинг овозини эшишиб, бекиниб ётган еридан чопиб чиқиб келди. У боласини айланиб чопди. Уни аллақачон отиб ташлашарди, лекин итлар уни ўраб олиб, отишга халақит берди, изидан югуртиравериб ҳолдан тойдирган ғанимини ҳимоя қилаётганларини англаб етмади.

Омон қолган тулки боласини қопга солдик, у миқ этмай ётаверди, жувонмарг бўлганларини эса инга қўйиб, устидан тупроқ ташлаб юбордик.

Машъум ишни қилиб бўлиб, уйга келдик, тулки боласини занжирга боғлаб қўйдик. Уни нега омон сақлаб қолганимиз сабабини ҳеч ким билмади, аммо ҳамманинг кўнглида унга нисбатан ачиниш ҳисси пайдо бўлди, шу боисдан ҳам униям йўқ қилиш фикри ҳеч кимнинг хаёлига келмади.

У бир тулки боласига, бир бузоқса ўхшаб кетадиган норасида жонивор эди, Сержун тумшуғи билан танаси бузоқса келбат берарди, аммо сарғиши кўзлари ёввойи, айёrona ёнарди.

У яқинига бирор одам йўласа, тезда қутига кириб кетар, келган одам кетса ҳам қутида соатлаб бекиниб ётарди.

Мен энди уни аргувон дарахти ковакларидан

эмас, ўз хонамнинг деразасидан кузата бошладим. Уни ўзига таниш турли хил товуқлар тоифаси ўраб олди. Кун кеч бўлаётганда товуқлар янада унинг яқинига борди. Бирдан занжир шиқирлаб, тулки боласи шу яқинидаги бир товуққа ёпишиди. Занжир тортиб қолмагандан у ўша товуқни оларди. У ўз зарби билан орқасига йиқилиб тушиб, яна турди-да, қутига кириб кетди. У товуқни олиш учун яна кўп уриниб кўрди, эндиги уринишларида албатта занжирнинг узунлигини эътиборга олиб уринди, аммо товуққа тумшуғи етмади.

Кеч кириши билан тулки боласи безовта бўла бошлади. Қутидан ташқари чиқиб, бирон шарпани сездими, дарров инига кириб кетаверди. Занжирини силкиб, олд оёқлари билан ерга босиб, тишлай бошлади. Бирдан гўё бир нимани эшитаётгандай жим бўлиб қолди, қоп-қора тумшуқчасини осмонга чўзиб, узуқ-узуқ овоз чиқарди.

У икки марта шундай қилди. Ора-орада занжирини тишлаб, атрофини айланиб чопди. Ниҳоят, қаердандир қари тулкининг жавоб садоси келди: «Ванқ-ванқ!» Бир неча дақиқа ўтиб, ўтинлар уюми ортида қандайдир шарпа пайдо бўлди. Тулки боласи аввал қутига кириб бекинди, кейин яна чиқиб қувонч билан онасининг бағрига талпинди.

Онаси уни тезлик билан опичлаб олиб, қочиб кетмоқчи бўлди. Аммо на илож! Занжир уни онаси қучоғидан тортиб олиб, ерга чалқанча ётқизди. Онаси очилган деразани кўриб, ўтин уюмлари оша қочиб кетди.

Бир соатлардан кейин тулки боласи ғингшимай, типирчиламай қўйди. Деразадан мўралаб, ой ёруғида ерга узала тушиб ётиб, ниманидир тинимсиз тишлаб тортаётганини кўрдим. Темирнинг шиқирлашидан нима гаплигини билдим. Бераҳм занжир уни қўйиб юборса эди, Тин лақабли бу тулки боласи ҳозир бўриб, одатдагидек онасининг пинжига кириб, уни эмиб ётган бўларди.

Ташқарига чиқсан, она тулки аллақачон қоронғи ўрмонда ғойиб бўлган, Тин яшайдиган қути олдида қонталаш бўлган иккита ўрмон сичқонининг ўлиги ётибди, уни меҳрибон онаси боласига кечки овқат учун олиб келибди.

Эрталаб тулки боласининг занжирни тишлайверганидан ҳаддан зиёд ялтираб кетганини кўрдим.

Ўрмонда тулкиларнинг яксон бўлган ини атрофини айланиб юриб, яна Виксеннинг изига йўлиқдим. Боши қайғуда қолгаң бечора Виксен келиб, еростида қолгаң болаларини ковлаб олибди.

Учала болаям қаторгина бўлиб ётар, уларни онаси ялайвериб, пок-покиза қилиб қўйган эди. Ёнларида эса яқиндагина оналари улар учун олиб келган бизнинг иккита товуғимиз ётарди. Теварак-атрофда тулки излари кўп эди. У кечаси болаларини шу ерга олиб чиқсан, улар учун кечки тамадди олиб келган эди. У болаларининг ёнига чўзилиб, ўзининг оналик бурчини бажариш иштиёқи билан уларнинг лабига эмчакларини тутган эди. Аммо ўзининг жундор бағрида жонсиз, қотиб қолган жасадларни, ялаб-юлқашларга тамоман бепарво бўлиб қолган жонсиз, совуқдан-совуқ тумшуқчаларни кўрган эди.

Она тулки шу кундан эътиборан хонавайрон маконига қайта қадам босмади, қадам босиб нимаям қиларди, болалари оламдан ўтган бўлса...

V

Бизнинг асиришимиз Тин онасининг омон қолган яккаю ягона зурриёти бўлиб, онаси бор меҳрмуҳаббатини шу ёлғизига тўккан эди.

Товуқхонани қўриқлаш учун итлар қўйилди, хизматкоримизга, борди-ю, қари тулки келиб қолса шартта отиб ташлаш топширилди. Менгаям шундай топшириқ берилди, лекин мен уни кўрмасликка қарор қилдим.

Товуқ каллаларига заҳар сепилиб, ўрмонга сочиб юборилди, уни тулкилар хуш кўради, итлар эса емайди. Буёғи Тиннинг олдига келиб-кетадиган яккаю ягона йўл ҳам хавфли, қолаверса, йўл ўтиналар уюми устидан ўтади... Аммо қари Виксен ҳар кечаси боласига янги товуқ ё бошқа бирор нима олиб келиб турди. Мен уни доим кўриб юрдим.

Иккинчи кечаси занжир шиқирлашини эшитиб, деразадан мўраладим, қути олдида зўр бериб ер ковлаётган қари тулкини кўрдим. Тулки чуқурни танасининг ярми сифадиган даражагача ковлади, сўнг боласи боғланган занжирнинг йиғилиб қолган жойини чуқурга солиб, устидан тупроқ ташлади. У ўзича боласини шу йўл билан занжирдан қутқариб олмоқчи бўлди, Тинни бўйнидан тортиб, ўтиналар тўдаси устига қараб югурди, ҳай ат-танг-а! – занжир тортиб қолиб, боласи орқаси билан юмалаб тушди.

Бечора майдагина жонивор зорланиб ингиллаб, қутисига қараб ўрмалади. Ярим соатлардан кейин ит ҳуриши эшитилди. Ит овози борган сайин олислаб борди, билдимки, ит Виксенни қувиб боряпти.

Ит овози тобора олислаб, охири тинди.

Виксенни қувиб кетган ит әрталаб қайтиб келмади, сабабини кейин билдик. Айёр Виксен темир йўл нима эканини билиб олиб, ундан фойдаланишнинг турли йўлларини ўйлаб қўйди. Шу йўллардан бири, борди-ю, ит қувса, келаётган поезднинг йўлини кесиб қочиш эди. Шундай қилса, аввало поезд йўл ҳид олмайди, қолаверса, ўтиб кетган поезд тулкининг ҳидини йўқ қилиб кетади, янам қолаверса, шашт билан қувиб келаётган ит довдирлик қилиб, поезднинг тагига кириб кетиши ҳам мумкин. Яна бир яхши йўли, аммо амалга ошириш қийин бўлган йўли, бу темир йўлнинг дўнгликка кўтарилиб кетган жойи бўйлаб, паровознинг олдига тушиб чопиш эди. Бунда паровоз итни босиб кетиши ҳеч гап эмас эди.

Виксен худди ана шу найрангини жуда устомонлик билан амалга оширди, биз қари Рэнжернинг қолган-қутган бўлакларини темир йўл кўтармаси пастидан топдик. Виксен ундан ёвузларча ўч олди.

У шу кечаси яна келди. Боласининг олдига яна бир товуқ ташлаб, ўзи ерга чўзилди, чарчаганидан нафаси қайтиб, ҳарсиллаб нафас олди. Виксен олиб келган ана шу товуқ тоғамизни кечаси унинг изига тушишга ундинди.

Мен Виксенга меҳр қўйиб қолган эдим, шу боисдан ҳам бўлажак ўр-сурга аралашмадим. Тоғамиз келаси кечаси қўлига қурол олиб, бир соатча қоровуллик қилди.

Әрталаб туриб, Виксен барибир боласини оч қўймаганини кўрдик. Ўз навбатида товуқхонамиздан яна бир товуқ йўқолди. Буни кўрган тоғамиз яна қўлига қурол олиб, кечаси билан соқчилик қилиб чиқди.

Қоронғида ўқ овози жаранглади, Виксен оғзидағи ўлжасини ташлаб қочди. Кечаси билан яна бир бор Тиннинг олдига келишга уриниб кўрди, бироқ яна ўқ отилди. Эрталаб занжирнинг янада ялтираб қолгани шуни билдириди, Виксен қандай йўл билан бўлмасин, яна келган, Тинни озод қилиш учун занжирни соатлаб тишлаб тортган эди.

Бундай мардлик, бундай содиқлик Виксенга нисбатан ҳурмат уйғотмай иложи йўқ эди. Шунинг учун бўлса керак, келаси кечаси ҳеч ким қўлига қурол олиб, қоровуллик қилмади. Ўзи, уни таъқиб қилишдан нима оқибат? Умуман, фойдаси йўқ. Қолаверса, уч марта ўқ узиб ҳайдагандан кейин ҳам боласини овқатлантириш, озод қилиш учун яна қайтиб келармикин? Қайтиб келишга юраги бетлармикин?

Виксеннинг меҳри — она меҳри. Тўртинчи кечаси Тин зорланиб увиллаганда, ўтиналар ўюми узра яна ўша тумандай шарпа пайдо бўлди, буни фақат ёлғиз мен кўрдим. Бу сафар унинг оғзида ҳеч қандай ўлжаси йўқ эди. Наҳотки шундай бир довюрак, кўпни кўрган тулки мағлубиятга учраган бўлса? Балки у Тинни асирга олган одамлар уни ўзлари боқади, деган хаёлга бордимикин?

Ҳечам-да. Бу ёввойи ўрмон онасининг меҳр-муҳаббати унинг қаҳр-ғазаби каби чайир эди. Унинг бирдан-бир нияти боласини озод қилиш эди. У шу ниятини амалга ошириш учун жон-жаҳди билан интилар эди. У қўлидан келган ҳамма ишни қилди, ҳатто ўз жонини хавф остида қолдириб елиб-югурди. Қандай қилиб бўлса ҳам боласини қутқариш учун ҳеч нимадан қайтмади.

У бу галги келишида соядай келиб, соядай кетди. Тин онаси отиб юборган нарсани илиб олиб, майда тишлари билан ғарч-ғурч чайнаб, чапиллатиб ей бошлади. Оғзидағини охиригача еб бўлмаган ҳам эди, бирдан ичидаги нима тортишиб оғриди, Тин қуса бошлади. Танаси тортишиб, яна қўйиб юборди, шунда, жони чиқиб кетди.

Қари тулкининг қалби оналик меҳри билан лиммо-лим эди. У заҳар, заҳарланган тузоқ нималигини яхши биларди. Агар боласи ёнида юрганда унгаям ўргатган бўларди. Аммо у ҳозир она сифатида икки нарсадан бирини танлаши керак эди. Ё ғарибона асирлик, ё бевақт ўлим. У қалбидаги оналик меҳр-муҳаббатини енгиб, боласига бевақт ўлимни афзал кўрди.

Ҳайвонлар изи қорда янада яхшироқ кўринади. Мен қишида изларни қараб юриб, Виксен әнди Эринде ўрмонларида юрмай қўйганига амин бўлдим.

Балки у аччиқ хотиралардан холи яшаш учун олис-олисларга кетгандир?

Балки у ҳам ўрмондаги барча жонивор оналар каби ўз аччиқ ҳаётига ўзи якун ясагандир?

Балки ўз жони учун ҳам омон қолган яккаю ягона зурриётини асирликдан халос этиш учун қўллагандаги йўлни қўллагандир?..

ЛОБО

I

Янги Мексика шимолидаги улкан чорва яйлов Куррумпо деб аталади. Яйловнинг ўркач-ўркач адирлари бор, серўт-серўт ўтлоқлари бор, подапода моллари бор, сойларида зилол-зилол сувлари бор. Зилол сувлари оқиб бориб-бориб, Куррумпо дарёсига қийилади, шу боисдан ҳам яйлов ана шу дарё номи билан аталади. Яйловда Лобо деган бир қари бўри ҳукм суради.

Қари Лобо арлони бўри, олис йиллардан бўён Куррумпо водийси молларини қийратиб келаётган кулранг бўрилар галасининг арлониси. Водий чўпон-чўлиқлари Лобонинг кимлигини яхши билади, дарҳақиқат, Лобо галаси дохил бўлган макон қиёмат-қойим бўлиб, подачиларни зир қақшатади. Қари Лобо баҳайбат бўри, айёр ҳам куч-қудратли бўри. У тунлари увиллаганда водийликлар уни овозидан билиб олади. Бошқа бўрилар подачилар манзилгоҳи теварагига соатлаб увилласа ҳам подачиларнинг парвойига келмайди, аммо дарада қари Лобо увиллаши янграса, подачилар таҳликага тушиб қолади, биладилар, эрталаб моллари камайиб қолади.

Лобонинг галаси унчалик катта эмас. Нимага катта эмаслигини ўйлаб ўйимга етолмадим. Одатда Лободай қудратли бўри теварагига бўрилар кўп йиғилади. Ким билади, эҳтимол, Лобонинг ўзи галасининг кўпайишини хоҳламаётгандир, эҳтимол, табиатидаги жоҳиллик бошқа бўриларнинг галага келиб қўшилишига йўл бермаётгандир. Нимагалигини аниқ билолмадим, аммо бир нарсани яхши билдимки, Лобонинг умри сўнггида унинг галасида бор-йўғи бешта бўри қолди. Аммо бештасиям шон-шуҳрят қозонган, куч-қудратли бўри, оз бўлсаям соз бўри. Айниқса, Лобонинг ўнг қўли бўлмиш бирори улкандан-улкан бўри. Аммо уям куч-қудрат ҳам айёрик бобида арлони Лобо олдидан ўтаверсин.

Галадаги ҳар бир бўрининг ўз феъл-автори, ранг-рўйи бор. Бирори ўта гўзал, оппоқ танли бўлиб, мексикаликлар буни Лобонинг жуфти ҳалоли дея ўйлаб, уни Бланка деб атайди. Яна бир

сариқроғи ўта учқур бўлиб, айтишларича, жайронларни ҳам қувиб етиб олади.

Бўрилар тақдир-мамоти подачилар қўлида қолди, подачилар бўлса уларнинг эртароқ гумдан бўлишини орзиқиб пойлади, битта бўри терисини олиб келган одамга подасидаги манман деган ғунажинларни бериб юбормоқчи бўлди. Аммо ҳеч ким бўри терисини олиб келолмади. Бўрилар овчиларни худди мазах қилаётгандай, улар қўйган заҳарли гўштларни айланиб ўтиб, йўлларида давом этди. Беш йил мобайнида Куррумпо подачиларининг ҳар куни биттадан молини еб, жами икки мингдан зиёд молни йўқ қилди, яна тагин энг сара молларни нобуд қилди.

Азал-азалдан бўри ҳамиша оч бўлади, шу сабабли йўлида дуч келган нарсани еб кетаверади, деган бир нақл бор. Айни вақтда бу нақл ҳақиқатга мос келмайди, боиси, тиқмачоқдай хомсемиз бўрилар танлаб овқат ейди. Бўрилар ўз ажали билан ўлган молларни, ўлат олиб кетган ё нимжонлиги туфайли қурбон бўлган молларни, ҳатто подачилар сўйган молларни емайди, улардан ҳазар қилади. Бўрилар бир яшар бузоқларни бўғизлаб, энг мазали жойларини тушлик қилиб ейди. Қариб қолган ҳўқизлар билан сигирларниям емайди. Улар, шунингдек, қўй гўштиниям емайди, аммо гоҳи-гоҳида қўйларни эрмак учун бўғизлаб туради. Масалан, 1893 йил ноябрь кечаларидан бирида Бланка билан сариқ бўри икки юз элликтacha қўйни бирин-кетин бўғизлаб, гўштларидан татиб ҳам кўрмади.

Бўрилар галасининг талон-тарончилик саргузаштлари ҳақида кўп гапларни гапириб беришим мумкин. Уларни қириб ташлаш учун ҳар йили турли-туман чора-тадбирлар кўрилди, аммо бўрилар ўз таъқибчиларининг барча ҳийла-найрангларига, югуриб-елишларига чап бериб, роҳат-фарогатда яшади.

Лобонинг териси учун катта мукофот қўйилди, оқибат, уни тезроқ қўлга олиш мақсадида жамики жойларга заҳар солинган гўштлар қўйиб ташланди, аммо Лобо ҳаммасига чап берди. Лобо фақат миљтиқдан қўрқиб яшади. Куррумполиклар миљтиқсиз юрмаслигини билиб, одамларга ҳамла қил-

мади, аксинча, одамларга рўбарў келмасликка инилди. Натижада жамики гала ҳатто кундуз куни олисдан одам шарпасини сезсаям, қочиб қоладиган одат чиқарди. Лобо ўз галасидаги бўриларга фақат ўзлари бўғизлаган мол гўштини ейишга ихтиёр берди, бу билан уларни ҳар хил кўнгилсизликлардан асраб қолди. Арлони Лобо ҳидни яхши билади, шу боисдан ҳам одам қўли теккан ё заҳарланган гўштни дарҳол пайқаб, галани бундан огоҳ қиласди.

Кунларнинг бирида бир подачи қари Лобонинг танимол бўлиб қолган увиллашини эшитиб, овоз келаётган ёқقا пусиб борди, шунда, бўрилар галаси бир тўда молни ўраб турганини кўрди.

Лобо четроқдаги дўнгликда ўтириби, Бланка эса галани олға ундан, бир ғунажинни тушлик қилиш учун уни четга ҳайдаб олиб чиқишига уринди. Аммо моллар бир ерга тўп бўлиб, бўриларни шохлаш учун шайланди.

Арлони бўрининг тоқати тоқ бўлди, хириллаб, ириллаб, молларга ёпишиди.

Моллар қўрқиб кетиб, ўзларини четга олди, Лобо бундан фойдаланиб, тўда ўртасига ёриб кирди. Моллар бомба парчалари мисол теваракка отилди. Тушлик учун мўлжалланган ғунажин ҳам қочиб қолмоқчи бўлди, аммо у йигирма беш қадам босмасиданоқ изидан Лобо етиб борди. Лобо ғунажиннинг бўйнидан олиб, бор қучини йиғиб тўхтади, шунда, ғунажин ерга гурс этиб тушди. Лобо шундай шиддат билан ҳамла қилдики, ғунажин оёғи осмондан келиб ерга тушди. Тўғри, Лобо ҳам йиқилиб тушди, аммо у дарҳол ўзини ўнглаб олди. Бўрилар галаси ғунажинга ёпишиб, уни бирпастда саранжом-саришта қилди. Лобо галага қўшилмай, уларга қараб турди. Гўё: «Бекордан-бекор вақтни ўтказгандан кўра, бирорталарингиз олдинроқ шундай қилсаларингиз бўларди-ку?»— деяёт-гандай бўлди.

Подачи барчасини ўз кўзи билан кўриб, бўрилар устига от қўйди. Бўрилар қочиб қолди. Подачи билдики, бўрилар ҳали ўз ўлжалари олдига қайтиб келади, шу сабаблиям ғунажин гўштининг уч жойига шишадаги стрихнин доридан сепиб келди. Эртасига бўрилар мурдасини кўргани келиб, ҳайрон бўлиб қолди. Бўрилар ғунажинни пок-покиза еб, заҳар сепилган жойларини авайлаб олиб ташлабди.

Арлони бўри подачилар кўнглига даҳшат солгандан-даҳшат солди, оқибат, унинг териси учун

қўйилган мукофот ҳам йил сайин қимматлаб борди, бориб-бориб, Куррумпода ҳали-ҳозиргача кўз кўрмаган, қулоқ әшишмаган баҳога — минг долларга етди.

Техаслик Теннерей деган овчи мукофотга ўч одам бўлиб, минг доллар дарагини эшита солиб Куррумпо дарасига от қўйиб келди. Бўри ови учун ўзи билан бирга яхши-яхши милтиқлари, отлари ҳамда бўрибосар итларини олиб келди. У Техасда шу бўрибосар итлари билан бўриларнинг шўрини қуритиб келди, шу боисдан ҳам бир-икки кун ичидаёқ Лобонинг терисини әгарим қошига иламан, дея ўйлади.

Шундай қилиб, Теннерей гира-шира ёз тонгида овга йўл олди. Бўрибосарлар овга бораётганларидан завқланиб вовуллади. Улар икки чақиримча йўл юрган әдилар ҳамки, фавқулодда Лобонинг машҳур галасига дуч келди. Бўрибосарлар жазава билан ҳуриб, олға талпинди. Итлар Теннерей етиб келиб, бўриларни отиб олмагунича уларни алаҳситиб ушлаб туришлари керак. Техас ялангликларида бунинг йўли осон, аммо Куррумпода шарт-шароит бошқача-да. Бунинг устига ҳари Лобо юрадиган йўлини билиб юради. Серқоя Куррумпо дарёси бутун яйлов бўйлаб ирмоқ-ирмоқ бўлиб оқиб, дараларга бўлинниб кетади. Арлони бўри ана шу дараларнинг энг яқинига йўл олди, сувдан сузиб ўтиб, кўздан ғойиб бўлди. Шундан кейин бўрилар галаси ҳар тарафга қараб қочиб қолди. Кетидан итлар қувиб кетди. Булар яна бир ерга тўпланиб, уларга етай-етай деб қолган итларга ҳамла қилди, кейинда қолганлари етиб келгунича уларни бирёкли қилди. Теннерей кечқурун итларини йиққанида бор-йўғи олтиласи қайтиб келди, холос. У барibir ўз ниятидан қайтмади, яна икки марта Лобонинг терисини шилиб олишга уринди, аммо ниятига етолмади. Энг сўнгти мартасида энг яхши отидан айрилиб қолди. Оти йиқилиб тушиб, шу заҳотиёқ жон берди. Шу кўргилиқдан кейин Теннерей арлони бўридан қўлини ювиб қўлтиқча уриб, Техастга қайтиб кетди. Лобо Куррумпода ҳукм сурив юраверди.

Келаси йили мукофот кушандаси бўлмиш яна иккита овчи келди.

Овчиларнинг ҳар бири ўзича, бу машҳур бўрини айнан мен қўлга тушираман, дея ўйлади.

Овчиларнинг бирори ўз ниятини янги ўйлаб топилган заҳарни янгича жойлаштириб қўллаш билан амалга оширмоқчи бўлди. Канадалик фран-

цуз бўлмиш иккинчи овчи ҳам заҳар қўллади, аммо заҳарга дуо-ю, афсун қўшиб қўллади. Бойси, Лобони шунчаки оддий бўри эмас, йўқ, у алвости, шундай экан, уни шунчаки ҳийлайи найранглар билан қўлга тушириб бўлмайди, дея ўйлади.

Аммо устомонлик билан қўйилган заҳарлар ҳам, дуо-ю, афсунлар ҳам кулранг бўрининг корини қдоломади. У ўз галаси билан ҳафталаб талон-торожлик қилиб, айшини суреб юраверди. Овчиларнинг ҳафсаласи пир бўлиб, ўзга ўлкаларга кетиб қолди.

Куррумпо дарёсининг кичкинагина бир ирмоғи бўйида, қоялар оралиғидаги хушманзара дарада Жо Калон деганинг фермаси бор.

Лобо ўз жуфти ҳалоли билан фермадан бор-йўғи минг ярдча келадиган ерда ин ковлаб, болаларини парваришлаш билан машғул бўлди.

Бўрилар ёз бўйи шу ерда яшади. Жо Калоннинг қўй, молларию итларига қирон келтирди. Жо Калоннинг тузоқлари-ю, заҳарларини кўриб қолиб, унинг анойиларча ишларини майна қилиб яшади. Форлар ва қоялар оралиғида бехатар кун кечирди. Жо бўриларни ҳандай қилиб йўқ қилишни, бир кўнгли динамит қўйиб қириб ташлашни ўйлади. Бўрилар ҳамон соғ-саломат, талон-торож кун кечиришда давом этди.

— Лобо ёзда манави ерда яшади,— деди Жо Калон менга тошлоқ энишни кўрсатиб.— Унга ҳечам бас келолмадим. Аксинча, у мени истаган қўйига солиб ўйнатди.

II

Мен 1893 йилнинг кузида бу абжир қароқчини ўз қўзим билан қўриб, бошқалардан кўра яхшироқ билиб олмагунимча, подачиларнинг гапига ишонмадим.

Мен бундан бир неча йил муқаддам бўри ови билан шуғуллангандим. Ушанда Бинго ҳали ҳаёт эди. Кейин-кейин қасби корим ўзгариб, ёзишчизишга берилиб кетдим. Стол-стулдан қимиirlа-майдиган бўлиб қолгим келди. Шунда, куррумполик бир ошнам мени ўз фермасига таклиф қилиб, кел, қароқчи бўриларга балки сен бас келарсан, деб қолди. Бажонидил рози бўлиб, ошнамнинг фермасига йўл олдим.

Дастлабки кунлар отда юриб, теварак-атрофни ўрганиб олдим. Менга теваракни кўрсатиб юрувчи одам аҳён-аҳёнда олдимиздан чиқиб қоладиган, ҳали жунлари тўкилмаган мол суюкларини кўрса-

тиб: «Ана, у қилган ишлар!»— дея изоҳ бериб борди.

Юриб-юриб шу нарсага амин бўлдимки, Лобони бу адиру дараларда ит ва отлар билан таъқиб этишдан фойда йўқ. Яккаю ягона йўли қопқон билан заҳардан фойдаланса бўлади.

«Алвости бўри»ни қўлга тушириш учун қўлланган ҳийлаю найрангларимни батафсил айтиб ўтирамайман. Уни заҳарлайман деб стрихнин, маргимуш, цианистий қалийни аралаштириб беришдан, турлитуман гўштларни заҳарлаб қўйишдан армон қолмади. Ҳар эрталаб ишларимнинг натижасини билиб келиш учун бориб, ҳафсалам пир бўлиб қайтиб келавердим. Қари Лобо мен ўйлагандан ҳам айёр бўлиб, барча найрангларимга чап бериб кетди.

Лобонинг бағоят зийракларини билдирувчи бир воқеани айтиб бераман.

Бир кекса овчининг маслаҳатига биноан бир тишлам пишлоқни ҳозиргина сўйилган бузоқ буйраги мойида эритиб олдим. Сўнг, темир ҳиди келмаслиги учун пишлоқни чинни идишда пишириб, суяқ пичноқ билан қирқдим. Совигач, бўлак-бўлакларга бўлдим. Ҳар бир бўлакни тешиб ичига стрихнин, цианистий қалий солинган ҳид чиқармайдиган халтачаларни жойлаштирудим. Тешикларни пишлоқнинг ўзи билан бекитиб қўйдим. Бу ишни бузоқнинг илиққина қонига ботириб олинган қўлқопларни кийиб амалга оширдим, ҳатто пишлоқ-қа нафасимни теккизмасликка уриндим. Ҳаммаси тайёр бўлгач, пишлоқни бузоқ қони суртилган тери халтага солдим, отланиб, йўлга тушдим. Бузоқнинг жигари билан буйрагини арқонга боғлаб, судраб боравердим. Ҳар тўрт милда заҳар солинган пишлоқдан ташлаб-ташлаб, ўн милча йўл юрдим. Заҳар ташлаётганимда унга қўнимни теккизмасликка ҳаракат қиёдим.

Назаримда, Лобо бу ерларда ҳар ҳафтанинг бошида пайдо бўлиб, бошқа вақтлари Съерра Гранде тоғлари этакларида юрса керак.

Тахминим тўғри чиқди. Бир душанба куни оқшом вақти-оқшом вақти бўри увилаши эшитилди. Биз бу маҳал нарсаларимизни саранжомлаб, кетишига ҳозирланаётган эдик. Подачилардан бири увилашини эшитиб бўлиб деди:

— Ана, ниҳоят келди! Энди эртагача оёқ илиб қараймиз.

Мен ҳийлайи найрангларим самарасини тезроқ билиш учун саҳармардандан отландим. Хиёл ўтмай, Лобо галасининг изини олдим. Лобонинг

изи бошқа бўрилар изидан хийла катта, шу боисдан ҳам унинг изини олиш осон бўлди.

Ўзимча, бўрилар галаси мен арқонга боғлаб судраб юрган пишлоқ ҳидини олган, Лобо дастлабки пишлоқни исказ кўриб, ютиб юборган, дея ўйладим. Ич-ичимдан қувондим.

— Охири қўлга тушдинг-а! — дедим ўзимча. — Энди ўлмаганингният кўраман!

Лобонинг улкан панжалари тупроққа қолдирган излардан кўз узмай, от қўйиб боравердим. Излар мени галдаги пишлоқ ташланган жойга олиб келди. Қарасам, бу пишлоқ ҳам ғойиб бўпти.

Шундай қувондим, шундай қувондим!

Мана, ниҳоят у қўлга тушди! Ҳадемай галасидаги бўрилар ҳам қўлга тушса ажаб эмас. Аммо арлони бўрининг улкан излари ўз йўлида давом этди. Мен узангига тик туриб, теварак-атрофга қарадим, аммо бирон ерда бўри жасадини кўрмадим.

Шундай бўлса-да, изни олиб боравериб, учинчи пишлоқнинг ҳам йўқолганини кўрдим. Излар эса йўлида давом этиб, тўртинчи пишлоқ турган ерга қараб кетибди. Шунда мен Лобо пишлоқларни емай, оғзида бир жойга олиб бориб тўплаб, ўзининг тезаги билан кўмиб кетганини кўрдим. Бу албатта, Лобонинг менинг ҳийлайи найрангимга нисбатан билдирган нафрати ифодаси эди. У ана шундай иш қилиб, кўз қорачиғидай асрарётган галасини әргаштириб, бошқа ёқларга қараб кетибди...

Мен бор-йўғи биргина воқеани гапириб бердим, холос. Аммо шу воқеанинг ўзигина бу йиртқични заҳар йўли билан йўқ қилиб бўлмаслигини билдиради. Шундан кейин ҳафсалам пир бўлиб, қопқонлар олиб келишни буюрдим, қопқонлар келгунича дашт чиябўрилари ва бошқа шу каби йиртқич ҳайвонларни ов қилиб, кунни кеч қилдим.

Бир куни, Лобо нақадар айёр эканлигининг яна бир бор шоҳиди бўлдим. Лобонинг галасидаги бўрилар қўйларни, гарчи емасалар-да, уларни әрмак учун ҳуркитиб, қўрқитиб ўлдириб кетаверди. Одатда қўйлар бир неча минг туёқларга бўлинib, сурув-сурув қилиб боқиласди. Кечалари отарлар бир-бирларига яқин подаёткоқларда ётади. Теварағига чўпонлар қоровуллик қилиб чиқади. Қўй дегани жуда бефаросат жонивор бўлиб, бўлар-бўлмас ҳадикдан ўзларини уёқдан-бўёққа олиб уради. Аммо қўйларнинг яхши бир одати бор. Улар ҳамиша серкаларга әргашиб яшайди. Шу боисдан ҳам чўпонлар ҳар бир отар ичига бир нечта серка

қўшиб қўяди. Қўйлар соқолдор биродарларини ўтадоно зотлар деб билади, шу сабаблиям, борди-ю, кечаси бирор хавф-хатар содир бўлса, ёппасига ана шу серкалар атрофига тўпланади.

Ноябрь ойининг сўнгги кечаларид н бирида иккита чўпон бўрилар ҳамласидан уйғониб кетди. Қўйлар одатлари бўйича серкалар теварагига жам бўлди, серкалар қўйлар каби қўрқиб, довдираб қолмай, жойларида мардона турди. Ҳай-ҳай-ҳай! Бу сафар отарга ҳамла қилган бўри унча-мунча бўрилардан эмасди! Қари Лобо, «алвости бўри», қўйларнинг суюнган тоги серкалар эканини чўпонлардан яхши билади. У шу сабаблиям ғуж бўлиб турган қўйлар устидан сакраб ўтиб, энг аввало серкаларни бўғизлаб ташлади. Бечора қўйлар шу заҳотиёқ сочилиб кетиб, бошлари оққан ёққа қараб йўл олди.

Шу воқеадан кейин бир неча ҳафта мобайнида деярли ҳар куни чўпонларни учратавердим, ҳар бир учраган чўпон ташвиш билан ҳадеб бир гапни сўраб-суринтираверди:

— Мабодо бирон ерда «ОТО» деган тамға босилган қўйга кўзингиз тушмадими?

Мен ҳам ўз навбатида бир хил жавоб беравердим:

— Жавоҳир булоғи бўйларида бўрилар бўғизлаб кетган беш-олтита қўй жасадига кўзим тушгандай бўлиб эди.

Ёки бундай жавоб бердим:

— Йўғ-а, кўзим тушмади. Аммо Хуан Мейернинг айтишича, у бундан икки кун муқаддам Қарағайзор адираида бўрилар яқинда бўғизлаб кетган йигирматача қўйнинг ўлигини кўрибди.

Ниҳоят, буюрган қопқонларим келди. Иккита ёрдамчим билан бир ҳафта мобайнида қопқон қўйиш билан машғул бўлдик. Қўллимиздан келган бор ҳунаримизни, меҳнатимизни аямадик. Эртасига қопқонларни кўздан кечиргани бориб, у қопқон билан бу қопқон ўртасидаги Лобонинг изларига кўзим тушди. Изларни кузатиб, кечаси бу ерда нималар бўлганини билиб олдим.

Излар айтиб турибди, Лобо кечаси билан изғиб юрган, қопқон ҳар қанча яширилган бўлмасин, у барибир топиб олган. Сўнг, орқасидан келаётган галасини тўхтатиб, ерга қўмилган қопқонни, занжир ва гўласи билан қўшиб ковлаб олган. Йўлида давом этиб, бошқа қопқонларни худди шундай ковлаб олаверган. Кейин, йўлида қандайдир бир ҳадик сезиб, бошқа ёққа бурилиб кетган.

Шунда, хаёлимга янги бир фикр келди. Янги фикримга биноан қопқонларни «Н» ҳарфи шаклида қўйдим. Яъни, қопқонларни сўқмоқнинг ҳар иккала тарафига қаторлаштириб қўйиб чиқдим, биттасини эса нақ ўртасига кўндаланг қилиб қўйдим. Сўнг, янги найрангимнинг самарасини пойладим, аммо овим яна бароридан келмади.

Излардан билдимки, Лобо сўқмоқ бўйлаб келиб, қатор қопқонлар ўртасидан юрибди, келиб-келиб нақ ўртага қўйилган қопқонни пайқаб қолибди-да, таққа тўхтабди.

Лобо сўқмоқ ўртасидаги қопқон олдидан ўнгга-ям, чапгаям бурилмай, кетига қайрилибди, панжаларини ҳозиргина келган изларига авайлаб, оҳиста-оҳиста қўйиб, қалтис жойдан қайтиб кетибди. Сўнг, қопқонлар олдига бошқа тарафдан айланаб бориб, орқа оёқлари билан тоштупроқларни тирнаб отиб, жамики қопқонларни ёпиб кетибди.

У ана шундай устомонлик билан барча дарди балолардан эсон-омон ҷҶқиб кетди, ҳар қанча ҳийла-найранг ишлатмайин, барибир бўлмади, у қутулиб кетди. У ҳали ўз зафарли юришида давом этарди, аммо машъум ошиқ-маъшуқлик майли унинг бошига етди. Аммо номи яkkама-якка олишувларда мағлубият нималигини билмай келиб-келиб, ишонгани биродарининг биргина эҳтиётсизлиги туфайлигина ҳалок бўлган қаҳрамонлар номи қаторидан жой олди.

III

Бўрилар изини кузатиб юриб, Лобонинг галасида фавқулодда бир ўзгаришлар рўй бераётганини пайқаб қолдим. Масалан, арлони бўрининг улкан излари олдида баъзан майда-майда бўри излари пайдо бўладиган бўлиб қолди. Нима гаплигини билолмай, ҳайрон бўлиб юрдим.

Шунда, подачилардан бири шундай деб қолди:

— Мен бугун уларни қўрдим. Қарасам, Бланка баридан олдинда олчоқлик қилиб бораётган экан.

Шундагина нима гаплигини билдим:

— Тушунарли, демак, Бланка чиндан ҳам ургочи

бўри, бўлмаса Лобо ўзидан олдинда юрадиган бўрининг кунини кўрсатиб қўярди.

Бу гапдан кейин менда янги бир фикр пайдо бўлди. Бир бузоқни сўйиб, танаси теварагига иккита қопқонни кўзга кўринарли қилиб қўйдим. Бўрилар жониворлар калласини хуш кўрмайди, унга қайрилиб ҳам қарамайди. Шу сабаблиям мен бузоқнинг бошини кесиб олиб, сал нарироққа олиб бориб қўйдим, олтита бақувват пўлат қопқонни ҳар хил ҳидлардан фориғ қилиш учун яхшилаб шамоллатиб, кейин бузоқнинг калласи атрофига яхшилаб яшириб қўйдим. Бу ишларни қўлларим, пойабзалларим ва асбоб-анжомларимга бузоқ қонини суртиб амалга оширдим. Теварак-атрофга, шунингдек, калланинг ён-верига ҳам қон тўкиб чиқдим. Қопқонларни кўмиб, устидан чиябўри терисини юргизиб олдим, тупроққа чиябўри изларини туширдим. Бузоқнинг калласи билан бутазор орасида торгина бир йўлак бўш қолди. Мен худди ана шу ерга энг яхши қопқонларимни ўрнатиб, бузоқнинг калласига матаб қўйдим.

Бўрилар бирон-бир маслиқ исини олсалар, гарчи егилари келмаса-да, уни бир ҳидлаб ўтиб кетиш одатлари бор. Мен, эҳтимол, бўрилар галаси шу одатлари туфайли тузогимга илинар, дея умидландим. Барибир Лобо менинг тузоқларимни пайқаб қолиб, галасини унга яқинлаштирумаслигига кўзим етиб турди. Шундай бўлса-да, бир четда гўё кераксиз нарсадай бўлиб ётган бузоқ калласидан умидимни узмадим.

Эртаси куни эрталаб қопқонларни кўздан кечириш учун бордик. О, қандай хушвақт кун! Биз у ерда бўрилар изини кўрдик! Нимагадир бузоқнинг калласи билан қопқонлар кўринмади. Шошиб-суриниб, изларни кўздан кечириб, Лобо чиндан ҳам галасини тузоққа яқин йўлатмаганига амин бўлдик. Аммо унча катта бўлмаган бир бўри бузоқ каллани ҳидлаб кўраман деб, қопқонга тушиб қолибди.

Биз изни олиб, бир чақиримдан мўлроқ йўл юрдик. Билсак, бу шўрпешона бўри Бланка экан. У бизни кўриб, қоча бошлади. Бузоқнинг калласи оғирлик қилаётган бўлса-да, пиёда бўлиб қуваётган йўлдошимдан тезроқ чопди. Аммо бузоқ калланинг шохлари тошларга илиниб қолиб, биз унга қоялар олдида етиб олдик.

Мен чиройли бўри кўриб, Бланкадайини кўрмаган эдим. Бланка теп-текис қуюқ жунли, оппоқдан келган бўри эди.

Бланка бизга бурилиб, жангари қиесфада увиллади. Унинг увиллаши чўзиқ, илтижоли нидо бўлди. Шунда, олис адирлардан Лобонинг жавоб нидоси эшитилди. Бланка сўнгги марта увиллади. Бу орада биз унинг олдига етиб келдик. У энди жонжаҳди билан ўзини ўзи ҳимоя қила бошлади.

Шунда, йўлдошим билан машъум бир ишга қўл урдик. Ҳали-ҳали эслаб, сескасиб кетаман. Шўрлик Бланканинг бўйнига мен бир ёқдан, йўлдошим бир ёқдан, уни сиртмоқ аргамчи солдик, кейин отларимизни қарама-қарши ёқса ҳайдаб, бечорани улоқ қилиб тортқиласдик. Бланканинг оғзидан тирқираб қон оқди, қўзлари сўниб қолди, оёқлари ёйилиб, ҳолсиз сулайиб қолди. Биз ниҳоят Лобонинг галасига дастлабки ўлим зарбасини бера олганимиздан хурсанд бўлиб, Бланканинг жасадини олиб қайтдик.

Вақти-вақти билан Лобонинг увиллаган овози эшитилиб турди. Афтидан, у адирларда тентираб, Бланкани излади. У Бланкани ташлаб кетгиси келмади. У энди Бланкани қутқариб кета олмаслигига ҳам кўзи етди, боиси, у ҳамон миљтиқдан қўрқади.

Лобо узун кун зорланиб увиллади, увиллашини эшитиб ўтириб, бир подачига:

— Бланка чиндан ҳам Лобонинг жуфти ҳалоли экан,— дедим.

Хуфтон вақти Лобо биз турган дарага йўл олди шекилли, овози яқин-яқиндан эшитила бошлади. Лобонинг овози мунгли бўлди. У аввалгидек қаҳр билан эмас, балки ғам-андуҳ билан увиллади. У гўё жуфти ҳалолини йўқлаб: «Бланка! Бланка!»— деяётгандай бўлди. Афтидан, бизнинг изимизни олиб, Бланка ўлдирилган жойни топиб келди шекилли, юрак-багирни эзиб, ҳазин-ҳазин увиллаб қўяверди. Кўнглим ўртаниб кетди. Тошибағир подачиларнинг-да, кўнгли бузилиб кетди.

Албатта, Лобо жуфти ҳалолининг қонлари сачраб ётган ерни кўриб, нима гаплигини билган. Сўнг, отларнинг изини олиб, фермагача келган. Ким билади, балки у Бланкани топмоқчи бўлгандир, балки қасос олмоқчи бўлгандир. Шу, қасос олмоқчи бўлган бўлса керак-ов. Чунки бечора қўриқчи итимизни фермадан эллик қадамча нарига илакишириб олиб бориб, тилка-тилка қилиб кетибди. Эрталаб изларни тёкшириб, бу сафар Лобонинг ёлғиз ўзи келганини билиб олдим. Излар айтиб турибди, Лобо жонидан қўрқмай, кечаси билан ферма теварагида тентираб юрибди. Мен Лобонинг бундай бегамлигидан фойдаланмоқчи бўлиб, яйлов-

нинг қолган жойларигаям қопқон қўйиб ташладим. Лобо яна шу қопқонларнинг бирига илинишга илинди, аммо ундан зўрлик билан чиқиб кетди.

Мен, Лобо Бланканинг жасадини топиб олмагунича тиниб-тинчимаслигини яхши билардим. Шу сабаблиям уни қўлга тушириш учун худди ана шу вазиятдан фойдаланмоқчи бўлдим. Ана шунда Бланкани ўлдириб, катта хатоликка йўл қўйганимни билдим. Бланкани ўлдиримай, ундан тирик қопқон ўрнида фойдаланганимда, Лобони дастлабки кечадаёқ қўлга туширган бўлардим. Афсус билан жамики қопқонларимни йифдим. Ҳаммаси бўлиб бир юз ўттизат пўлатдан ясалган бўри қопқон бўлди. Қопқонларни дарага борадиган сўқмоқларнинг ҳар биттасига тўрттадан қўйиб чиқдим. Ҳар бир қопқонни алоҳида-алоҳида гўлаларга матаб боғлаб, гўлаларни яхшилаб тупроқса кўмдим. Қопқонларни кўмаётганимда чимларни ердан авайлаб олиб, брезент устига қўйдим, сўнг, одам қўли теккани билинмаслиги учун чимларни ердан қандай авайлаб олган бўлсан, худди шундай авайлаб жойига қўйдим.

Қопқонларни қўйиб бўлиб, сўнг, улар орасидан Бланканинг жасадини судраб ўтдим. Битта панжасини кесиб олиб, қопқонлар устига қатор қилиб из қўйиб чиқдим. Хуллас, ўзим билган бор ҳийлайи найрангларимни қўллаб, барча эҳтиёт чораларимни кўриб, кечроқ кулбамга қайтдим. Кечаси Лобо увиллагандай бўлди, аммо қулоқларимга ишонмадим. Эртаси куни отланиб йўлга чиқдим, аммо шимолий дарани айланиб ўтгунимча бўлмай, кеч бўлиб қолди, яна изимга қайтиб келдим. Кечки нонушта маҳали подачилардан бири шундай деб қолди:

— Бугун эрталаб шимолий дарадаги моллар нимадандир безовта бўлди. Қопқонларга бирон нима тушди шекилли?

Эртаси куни отланиб, подачи айтган ерга кун қайтганда етиб бордим. Яқинроқ бориб, кулранг тусли улкан бир жонивор ўрнидан туриб, қочмоқчи бўлаётганини кўрдим. Не кўз билан кўрайки, қаршимда бутун Куррумпони зир титратган Лобо турарди! У энди қочиб кетолмас, қопқонга боплаб тушган эди! Шўрлик қари қаҳрамон-а! У ўзининг жуфти ҳалолини излайвериб-излайвериб, охири унинг танаси қолдирган изларни топиб олиб, шу изларнинг кетидан телбаларча югуравериб-югуравериб, охир-оқибат, қопқонга тушиб қолган эди. Энди унинг тўртта оёгини тўртта темир исканжа қисиб турарди.

У тақдирга тан бериб ётарди. Теварак-атрофидаги беҳисоб излар молларнинг изи бўлиб, моллар қўлга тушган йиরтқични айланиб-ўргилиб томоша қилган, аммо яқин йўлашга юраклари бетламаган эди.

У икки кечаю икки кундуз қопқонда ётавериб, ҳолдан тойди. Шундай бўлса-да, мен яқин боришим билан жунлари ҳурпайиб, ўрнидан сапчиб турди, сўнгги бор дара қояларини зир титратиб, баланд, узиб-узиб увиллаб, галасини ёрдамга чақирди. Аммо биронта бўри зоти нидо бермади. Шунда у ёғиззик аламидан жон-жаҳди билан менга ёпишди. Бутун саъӣ-ҳаракатлари бекор кетди! Чунки оёқларидаги ҳар бир қопқоннинг оғирлиги бир юз қирқ килоча келади. У сўйлоқ тишлари билан қопқон занжирларини шундай ғижирлатиб тишлаб тортди! Уни миљтиқ қўндоғи билан туртмоқчи бўлиб эдим, қўндоқни ғажиб ташлади. Кўзлари нафрат ва ғазабдан қорайиб кетди. Жағ тишлари такиллаб, қўрқувдан қалт-қалт әтётган отим билан менга ҳамла қилмоқчи бўлди. Аммо очлик ва қонсизликдан ҳолдан тойиб йиқилди. Шунда, у шу вақтгача бошқаларга қандай ёвузларча муносабатда бўлган бўлса, мен ҳам унга шундай муносабатда бўлмоқчи бўлдим. Аммо кўнглим эриб кетиб, яна ниятимдан қайтдим.

— Эй, маҳобатли қари йиরтқич! Беҳисоб талонтарончиликлар қаҳрамони! — дея мурожаат қилдим қари Лобога.— Сен яна бир неча дақиқадан кейин жонсиз жасадга айланасан. Шундай қилишдан бошқа иложим йўқ.

Мен шундай дея, унга учи сиртмоқ арқон отдим. Арқон бошлари узра визиллади. Бўлмади, бўлмади! У осонликча жон берадиганлардан эмасди. У арқонни бўйнига туширмасданоқ тиши билан илиб олди, сўнг шундай пишиқ, йўғон арқонни ғажиб-ғажиб, оёқлари остига ташлади.

Елкамда миљтиғим бор эди, аммо уни ишга солиб, Лобонинг ажойиб терисини бузгим келмади.

Лагеримизга от чоптириб бориб, бир подачи билан янги арқон олиб келдим. Лобога бир пайраҳани отиб юбордик, у пайраҳани тишлари билан илиб олиб, ерга ташлагунича, арқонимиз визиллаб бориб, бўйнига ўралди. Лобонинг қаҳр-ғазабга тўла кўзлари сўниб бошлади. Шунда мен ёрдамчимга:

— Қўй, уни ўлдирмаймиз! Уни лагерга тириклиайн олиб борамиз! — дея қичқирдим.

Лобо жуда чарчади. Биз бундан фойдаланиб, унинг қозиқ тишлари орасидан йўғон таёқни ўтказиб олиб, жағларини пишиқ арқон билан шу таёққа танғиб боғладик. Таёқ арқонни, арқон таёқни ушлаб турди. У безиён жонивор бўлиб қолди. Жағлари тортиб боғланганини билиб, типирчиламай қўйди, овозиям ўчди. Бизга мўлтираб қараб, шундай деяётгандай бўлди:

«Мана, ниҳоят, мени енгидларинг. Майли, энди билгандарингни қилинглар!»

У шу дақиқадан бошлаб, бизга қарамай қўйди.

Биз унинг оёқларини танғиб боғладик. Оёқларини боғлаётганимизда ақалли инграмади, бирон марта увилламади, бизга қайрилиб ҳам қарамади. Кейин уни бир амаллаб отга ўнгардик. У худди уйқуда ётгандай бир маромда, сокин нафас олди, кўзлари яна порлаб ёнди. Аммо бу кўзлар энди бизга қарамасди. Унинг кўзлари машҳур галаси тарқалиб, пароканда бўлиб кетган олис адирларда эди.

Биз фермага омон-эсон етиб келдик. Лобонинг бўйнидаги арқонни бўйинбоғ занжир билан алмаштириб, ўтлоққа боғлаб қўйдик.

Мен ана шунда уни биринчи марта яхшилаб кўздан кечириб чиқдим. Шундан кейин жонли қаҳрамонлар ҳамда бешафқат ҳукмдорлар тўғрисида тўқилган мишишларга ишонмай қўйдим. Қарасам, Лобонинг бўйнида ҳеч қандай тилла бўйинбоғ, елкасида алвастилар билан тузган иттифоқлик рамзининг ҳеч қандай тескари тасвири йўқ экан. Тўғри, биқунида бир катта чандиги бор экан. Аммо бу чандик Теннерей овчининг Юнона лақабли олғир ити ўлими олдидан қолдирган ёдгорлик эди.

Мен Лобонинг олдига гўшт билан сув қўйдим, аммо у қайрилиб ҳам қарамади. У бағрини ерга бериб, сариқ кўзларини ўзи ҳукм сурган олис дашту дараларга тикиб ётарди. Унга қўлимни теккизиб кўрдим, у шундаям қимир этмади. Қуёш ботгандаям даштларга термулиб ётди.

Мен кечаси Лобо ўзининг галасини чақиришини

пойлаб ётдим. Аммо у қопқонга илиниб, ғариб бўлиб қолганида галасини йўқлаб увиллаган, ўшандада биронтаям бўри нидо бермаган эди. Шу сабаблиям, энди увилламади.

Эмишки, шер куч-қувватдан қолса, бургут эркидан ажраса, капитар жуфтидан айрилса, юраги ёрилиб ўлар эмиш. Бу йиртқичнинг юраги бирвакайига учта мусибатни кўтара олармикин? У ҳам куч-қувватидан, ҳам эркидан, ҳам жуфтидан айрилди. Эрталаб қарасам, у ҳамон дам олаётгандай осойиштагина ётибди. Аммо... жонсиз ётибди...

Мен унинг бўйнидан занжирини ечиб ташладим. Жасадини бир подачи билан судраб, Бланканинг жасади ётган бостирма остига олиб бордик. Лобонинг жасадини Бланканинг ёнига қўйдик. Подачи Лобога қараб, шундай деди:

— Сен шуни излаб юрганмидинг? Мана, ниҳоят яна топишдинг!

Вулли миттигина сариқ кўппакча. Сариқ жунли бўлиш, кўппак деган гап эмас, албатта. Табиат кўппакларга ҳаддан зиёд сариқ безак бағишилаб юборган бўлса-да, аммо уларни алоҳида ит зотига хос бўлмиш нишоналар бор. Шу боисдан ҳам кўппаклар бирон-бир ит зотига мансуб бўлмай, жамики итлар зурриёти саналади. Айни вақтда кўппаклар ўзларининг келиб чиқишилари жиҳатидан аслзода итлардан кўра қадимийроқ ҳамда аъло-роқдир. Боиси, кўппаклар итлар зотининг ибти-доий зот-боборакотлари бўлмиш чиябўрилар наслига келбат беради.

Чиябўриларнинг илмий номи «Canis aureus» бўлиб, бу «сариқ ит» демакдир. Дарҳақиқат, кўп-паклар кўпгина хислатлари билан чиябўриларга ўхшаб кетади. Кўппаклар дайди бўлиб, ўзларининг ўта сезувчан, серҳаракат ҳамда ботирлиги, шунингдек, қийинчиликларга бардош бера олишлари билан аслзода итлардан ажралиб туради.

Айтайлик, кимсасиз бир оролга този ит, бульдог ит ҳамда кўппак итни ташлаб келдингиз дейлик. Яна ярим йилдан кейин қайтиб бориб қарасангиз, шу учта итнинг қайси бири эсон-омон юрган бўлади? Албатта, камписанд кўппак эсон-омон юрган бўлади! У този итлар каби чопағон эмас, аммо ўлка, тери касалликлари билан оғримайди. Куч-қудрат ҳамда телбаларча довюраклиқда бульдог ит билан беллашолмайди, аммо ақл-заковат бобида ундан аъло туради. Тани соғлик билан ақл-заковат эса ҳаёт учун жуда асқотади. Шу сабаблиям инсон марҳаматидан бенасиб бўлиб қолган итлар тез орада ҳалок бўлади; кўппаклар эса омон қолади.

Баъзи бир кўппаклар чиябўриларга ўхшаб, тиккайган қулоқ бўлади. Ана шу кўппакдан эҳтиёт бўлинг! У жуда айёр, ботир бўлиб, бўриларга ўхшаб тишлаб олишдан ҳам тоймайди. У ўзида итларга хос гўзал фазилатларни мужассам этган

бўлса-да, мабодо инсон унга нисбатан шафқатсизлик қилган ё уни узоқ вақт қаровсиз қолдирган бўлса, у инсонга қарши ёвузлик қилишдан ҳам қайтмайди...

I

Миттигина Вулли Шотландиянинг олис Чивиот тоғларида дунёга келди. Янги туғилган кучукчалардан фақатгина Вулли билан унинг акасини олиб қолдилар. Акасини олиб қолишларига сабаб, у шу атрофнинг энг зўр итига ўхшаб кетарди, Вуллинини олиб қолишларига сабаб эса, у чиройли сариқ кучук бўлиб дунёга келганди.

Миттигина Вуллининг илк болалик даври унга ўз ҳунарларини ўргатган тажрибали шотланд лайчаси билан фаҳм-фаросат бобида улардан қолишмайдиган қари подачи ёнида ўтди. Вулли икки ёшга тўлиб, улкан кўпрак ит бўлди. Сурувдаги қўй-қўзиларнинг феъл-авторини яхшилаб билиб олди. Натижада қари хўжайини Робин подачи унинг ақл-фаросатига қаттиқ ишониб қолиб, отарни унга топшириб кетадиган, ўзи эса қовоқхонада ўтирадиган бўлди. Вулли адирларда қўй боқиб юрди. У яхши тарбия кўриб ўсади. Калтафаҳм хўжайини Робинга нисбатан ёмонликни рало кўрмади. Қари подачи ҳам ундей айтган яхши одам бўлмаса-да, бунинг устига ичкиликка ружу қўйган бўлса-да, Вуллининг кўнглини оғритмади. Натижада Вулли қари подачини дунёдаги энг доно ва энг улуғ одам деб билиб, унга меҳр қўйиб қолди.

Дарҳақиқат, Вулли учун Робиндан улуғроқ одам йўқ эди. Ана шундай бир улуғ одамни Вулли қўриқлаётган отарнинг асл әгаси бўлмиш ўртамиёна бир молфуруш ақлан ҳам жисман әзиз ишлатиб, ҳафтасига бор-йўғи беш шиллинг ҳақ берарди, холос.

Робин ҳатто маҳаллий бойлар орасидан ҳам нуфузи йўқ шу одамнинг буйруғига биноан уч юз етмиш тўртта қўйни Йоркшир бозорига ҳайдади. Вулли бозорга уч юз етмиш бешинчи жонивор бўлиб жўнади.

Нортумберленд бўйлаб юриб, кўнгилдагидай саёҳат қилдилар. Тайн дарёсидан паромда ўтишиб, сертутун Саут-Шилдс шаҳрига омон-эсон етиб келдилар. Фабрикаларнинг улкан мўриларидан қоп-қора булутлар буралиб-буралиб осмонга ўрлаб, қуёш нурларини тўсди, кейин яна пастлаб, момакалдириқ арафасида бўладиган булутлар каби кўчалар узра ёйилиб қолди. Қўйлар ёмғир ёғишидан

ҳадиксираб, саросимага тушиб қолди. Подачиларнинг ҳайт-хуйтлашига қарамай, уч юз етмиш тўртта қўй уч юз етмиш тўртта тарафга қараб қочди.

Робин ич-ичидан хуноб бўлди. Нима қилишини билмай, қўйлар кетидан қараб қолди. Сўнг Вуллига буйруқ берди:

— Вулли, чоп, қўйларни қайтариб кел!

У шундай дея ҳамма ишга қўл силтаб, тамаки туатди, ўтириб, битмаган пайғони тўқиб бошлади.

Вулли учун Робиннинг амри худонинг амридай гап әди. У шу заҳотиёқ уч юз етмиш тўрт тарафга чопиб, Робин пайғони тўқиб тамомламасданоқ уч юз етмиш тўрт қўйни паром яқинидаги уйча олдига олиб келиб тўплади. Робиннинг олдига келиб, отарни йигиб келганини билдириди. Қари Робин қўйларни санади: 370, 371, 372, 373...

— Вулли,— деди у итгá,— қўйлар тугал эмас. Яна битта етмаяпти. Чоп, топиб кел!

Вулли ўз ишидан изза бўлиб, етмаган қўйни топиб келиш учун шаҳар оралаб чопиб кетди.

Шунда кичкинагина бир бола Робин қўйларни нотўри санаганини, аслида уч юз етмиш тўртта қўйнинг ҳаммаси тугал эканлигини айтиб берди. Чол талвасага тушиб қолди. Энди нима қилиш керак? Унга, Йоркширга ҳаялламай етиб бор, деб буюрилган. Буёғи Вулли кетиб қолди, у энди қуруқ қайтмайди, бунга ғурури йўл бермайди. Чин, тополмаса, биронта бегона қўйни олдига солиб келади.

Бир вақтлар шундай воқеалар бўлиб, кўп кўнгилсизликларга олиб келган.

Кекса Робин қийин вазиятда қолди. У энди нима қиласа яхши бўлади? Борди-ю, бирор кориҳол бўлса, ҳафталик беш шиллингидан айрилиб қолади-ку! Жўнаб қолай деса, Вулли жуда ажойиб ит, уни ташлаб кетиб бўлмайди. Хўжайниннинг буйругини бажармаса, яна бўлмайди. Яна тағин Вулли отарни тўлдирман деб, бирорта бегона қўйни ҳайдаб келиб қолса, мусофири юртда Робин ким деган одам бўлади?

Робин шуларни кўнглидан ўтказиб, Вуллини ташлаб, отарни ҳайдади. Сафари яхши ўтдими,

ёмон ўтдими, унисини билмаймиз, билишниям истамаймиз.

Бу вақтда бечора Вулли күчама-күча изғиб, йўқолган қўйни излади: Куни билан излаб тополмай, кечаси ҳолдан тойиб, оч-наҳор бир ҳолда зўрга кечувга етиб келди. Келса, хўжайин ҳам, сурув ҳам йўқ.

У шундай ўқсиди, шундай ўқсиди! Одамнинг ичи ачиdi! У зорланиб ингиллаб, уёқдан-буёққа югурди. Паром орқали дарёнинг нариги соҳилига ўтиб, Робинни излади. Яна Саут-Шилдсга қайтиб келиб, кечаси билан Робинни излади. Эртасига яна паромда дарёнинг ўёғидан-буёғига қатнаб, Робинни излаб куни ўтди. Паромга қадам қўйган ҳар бир одамни ҳидлаб кўрди, балки қовоқхонада ўтиргандир, деган хаёлда шу атрофдаги жамики қовоқхоналарни синчковлик билан қараб чиқди. Эртасигача паромга келган одамларни бир-бир ҳидлаб кўравериб, кунни кеч қилди.

Паром бир кунда эллик марта дарёнинг у бўйидан-бу бўйига бориб келиб, ўрта ҳисобда юзтacha одам ташиди. Вулли одамлар тушадиган жойда туриб, ерга оёқ қўйган ҳар бир одамни ҳидлаб кўрди. Шундай қилиб, бир кунда беш мингта одамни, ўн мингта оёқни ҳидлаб кўрди. Унинг бир ҳафталик ҳаёти шундай ўтди. Робинни кутиб ўтиравериб, овқат ейишниям эсидан чиқариб қўйди. Оқибат, оч-наҳор ўтиравериб, ҳолдан тойди. Озиб-тўзиб, сержаҳл бўлиб қолди. Одамларнинг сёғини ҳидлаб кўраётганида сал қаршилик сезса ҳам аччиғи жунбушга чиқадиган бўлди.

Кунлар кетидан кунлар, ҳафталар кетидан ҳафталар ўтди, Вулли сабр-қаноат билан хўжайинини кутди, аммо ундан дарак бўлмади. Паромчилар Вулдининг садоқатига қойил бўлди. Ўлар Вуллига бошпана ва овқат берди. У аввал-аввал рад қилди, кейин-кейин очлик зўрлик қилиб, паромчилар берган овқатни ейдиган бўлди. У жум-

лайи жаҳондан қаҳрланди, аммо хўжайинига содик бўлиб қолди.

Мен Вуллини ўн тўрт ойдан кейин кўрдим. У ҳамон сабр-қаноат билан паром бўсағасида хўжайинини пойлаётган экан. У энди анча ўнгланиб, тўлишиб қолибди. Кўзлари порлаб ёниб, қулоқлари тиккайиб, эътиборни жалб қиладиган бўлибди. У кела солиб оёқларимни ҳидлаб кўрди, у излаган одам мен эмаслигимга амин бўлиб, ҳафсаласи пир бўлиб нари кетди. Уч ой у билан тил топишга уриниб кўрдим, аммо барча ҳаракатларим бекор кетди. У мени шунчаки бир йўловчи деб билди. Садоқатли Вулли паром олдида икки йил ана шундай яшади. У қадрдан тоғларига кетиб қолмади, шу ерда қолди. У йўл олислигидан ё йўлда адашиб қолишидан қўрқиб қолмади, йўқ, хўжайини Робин, улуғи Робин уни шу ерга қўйиб кетди! Индамай кетдими, демак, мен келгунча шу ерда қимирламай тур, дегани бўлади! Ана, у шунинг учун қолди!

У ҳамон умидвор бўлиб, паромда у соҳилдан-бу соҳилга бориб келиб юрди. Охири ҳафсаласи пир бўлиб, қатнамай қўйди. Шунда паромчилар Вуллининг кира ҳақини ҳисоб-китоб қилди. Бир итни олиб ўтиш бир пенн турди, демак, Вуллининг қарзи бир неча юз фунт бўлади.

Вулли паромдан тушган биронтаям йўлсувчини ҳидламасдан ўтказмади. У умумий ҳисобда олти миллионча оёқни ҳидлаб кўрди. Фойдасиз бўлди. Шундай бўлса-да, эгасига бўлган садоқатида қолди. Faқат кутавериб-кутавериб, бадфеъроқ бўлиб қолди.

Робиннинг тақдиди нима бўлганини билолмадик. Бир куни паромдан бир барваста молфуруш тушиб келди. Вулли одати бўйича молфурушни ҳидлаб кўриб кутилмаганда сесканиб кетди. Жунлари тиккайиб титрай бошлади. Молфурушга қадалиб тикилиб, астагина ириллади.

Паромчилар нима гаплигини тушунмай, молфурушга бақирди:

— Ай, тегинма итимизга!

— Ким тегиняпти? Унинг ўзи қўймаяпти-ку!

Шундай қилиб, Вулли бирдан ўзгарди. Думини ликиллатиб, нотаниш молфурушга суйкалиб бошлади. Вулли эгасини йўқотгандан буён ҳали ҳеч ким билан бундай муомала қилмаган эди.

Кўп ўтмай, нима гаплиги маълум бўлди. Маълум бўлишича, Дорли исмли бу молфуруш Робиннинг таниши бўлган экан. Бўйнидаги шарфи билан қўлидаги қўлқопини қария Робин тўқиб, уларни

аввал ўзи тутиб-тутиб, кейин Дорлига бериб юборган әкан. Вулли ҳидлаб-ҳидлаб, қария әгасининг бисотлари ҳидини олибди.

Вулли әгасини кўришдан умидини узиб, ана шу молфурушга әргашиб кетди. Молфуруш кетидан әргашмади, йўқ, ўз әгасининг шарфи билан қўлқопи кетидан әргашиб кетди.

Дорли жон-жон дея, Вуллини Дербишир тоғларига олиб кетди. Вулли тоғда яна қўйчивонлик касбини давом эттириди.

II

Монсалдэл Дербишир тоғларидағи энг машҳур водийлардан биридир. Водийда «Чўчқа ва ҳуштак» номли яккаю ягона, машҳур трактир бўлиб, у йоркширлик Жо Греторекс деган норғул бир одамга қарашли эди. Табиат Жони қўриқ ерларни ўзлаштириш учун куч-қувватли қилиб яратди, аммо у ҳаёт тақозоси билан трактиричи бўлиб олди. Ундаги сут билан кирган майллар уни шундай бир ишларга бошларди... Ҳа, майли, айтмасак ҳам бўлади! Фақат, водийда ноқонуний ов қилиш авж олиб кетганини айтиб қўя қолсак бўлади.

Жо Греторекснинг трактири водийнинг шарқий тарафида жойлашган бўлиб, Вулли ана шу трактирнинг юқорисида яшаётган әкан. Мен буни Вуллининг шу ердалигини эшитиб, водийга келганимда билдим. Водийда Вуллининг янги хўжайини бўлмиш Дорлининг ўзига яраша ери бор әкан. Унда унинг сон-саноқсиз қўй-қўзилари ўтлаб юраркан. Вулли кун узоги ана шу қўйларни боқиб, кечаси қўтонга ҳайдаб келиб қамар әкан. У одамови, баджаҳл, бегона одамларни кўрганда тишларини иржайтириб ириллайдиган бўлибди. Аммо қўйларни ўта зийраклик билан қўриқлаётган әкан, Дорли йил давомида бирортаям қўзи йўқотмабди. Қўшни фермерлар эса бургут билан тулкилар дастидан кўп озор кўрибди.

Водийда този ит билан тулки овлаш жуда қийин. Чунки итлар қоялар, улкан тошлар, жарларда яхши чопомайди. Ундан кейин қояларда тулки бекинадиган коваклар жуда кўп. Шундай қўпки, шунча тешик-тирқишлир бўла туриб, водийда тулки тўлиб кетмаганига одам ҳайрон бўлади.

Водийликлар 1881 йилгача тулкилардан озор кўрмади. Худди шу йили серотар яйлов атрофида қарии, айёр бир тулки пайдо бўлди. У ҳамиша овчилар тозиси билан фермерлар итини майна қилиб, қочиб қолаверди.

Итлар ов вақтида уни бир неча марта таъқиб қилиб қувди, у ҳар гал Шайтон уя деган дарага ўзини уриб, қутулиб кетаверди. Шайтон уя бир неча чақирим масофада чўзилиб ётган дара бўлиб, унга кириб кетган тулкини топиш амри маҳол эди. Маҳаллий фермерлар тез орада тулки бекорга Шайтон уяни макон этмаганини тушунди. Бир този ит тулкини қувиб бориб, дара оғзида тутиб олайтутиб олай деди. Ноилож изига қайтиб, бир ҳафтадан кейин қутурган касалга йўлиқди. Шундан кейин фермерлар бу тулки шайтоннинг синглиси әкан, деган холосага келди.

Тулки тўсатдан бостириб келиб, қўзичоқларни ўлдириб кетаверди. Ҳар келганида ўлим чангалига бир тушар, аммо яна қутулиб кетарди. У бора-бора шу даражага бориб етдики, энди қўзичоқларни шунчаки әрмак учун ўлдириб кетадиган бўлди.

Дигби деган фермер бир кечанинг ўзида ўнта қўзичоғидан айрилди, Каролл фермер эса еттига қўзичоғидан айрилиб қолди, кўп ўтмай, руҳонийнинг ҳовузидаги ўрдаклар йўқолиб қолди. Ҳуллас, ҳар кечаси паррандаю қўй-қўзилар, ҳатто бузоқлар нобуд бўлаверди.

Бу ишларни Шайтон уядаги тулкидан кўрдилар. Тулкининг излари катта-катта әканлиги сабабли унинг ўзиниям баҳайбат тулки бўлса керак, дея тахмин қилдилар. Аммо уни ҳали ўз қўзлари билан кўрмадилар. Момақалдироқ ҳамда Қўнгироқ лақабли энг жасур итлар ҳам унинг изларини кўрса нафаслари ичига тушиб кетадиган, изларни қувиб боришига юраклари бетламайдиган бўлди. Бу орада бу тулки қутурган, деган мишишлар тарқалди. Буни эшитган маҳаллий овчилар бошлиғи водийга қадам босмай қўйди. Фермерлар Жо Греторекс билан маслаҳатлашиб, қишини пойлайдиган бўлди. Ерга қор тушиши билан қонун-қоидаларга қараб ўтиrmай, бир жон, бир тан бўлиб, лаънати тулкини йўқ қилишга келишиб олишиди.

Аммо ҳадеганда қор ёғавермади. Малларанг

тулки водийга ваҳима солиб юраверди. Қутурган бўлса-да, ниҳоятда пишиқ, айёrona иш тутди. У бир фермага кетма-кет икки кечада бормасди. Қаерда бирор нимани ўлдирган бўлса, ўша ерда ҳеч нима емасди, қайтиб кетаётганида эса изини қолдирмасди. Одатда изларини бирон-бир хас ўтлар ё серқатнов йўлларда адаштириб кетарди.

Айтгандай, мен уни бир марта кўрдим. Ӯшанда Бэкуэлдан Монсалдэлга қайтаётгандим. Кун кеч бўлиб, кучли бўрон бошланди. Стэднинг қўрасини айланиб ўтгаётганимда бирдан яшин чақнаб қолди. Шунда, бир нафаслик яшин ёруғида умр бўйи эсимда қолган бир манзарани кўрдим. Йигирма қадамча наридаги йўл четида улкан бир тулки орқа оёқларида чўнқайиб ўтириб, менга шубҳали тамшаниб, нафрат билан қараб туради. Бор-йўқ кўрган воқеам шу бўлди. Албатта, бу воқеа эсимдан чиқиб кетган бўларди, эсимдан чиқмасаям, тулки тушимда кўрингандай бўлиб қоларди. Аммо эртасига қўрада йигирма учта қўй билан қўзи жасади топилганини эшишиб, тулки хотирамда маҳкам ўрнашиб қолди.

Фақат ёлғиз Дорлигина тулкидан озор кўрмади. У Шайтон уядан бор-йўги бир чақиримча олисада яшайди. Шундай бўлса-да, тулки ақалли бирон мартаям унинг қўйларига дохил бўлмади. Бу, қўйчивон Вуллининг эътиборини ошириб юборди. Дарҳақиқат, у қўйларини тус-тугал боқиб юрди. Биттасиниям йўқотмади. Қутурган тулки Дорлининг фермаси теварагида изғиб юрди, аммо довюрак, ақлли ҳам уддабурон Вуллининг яқинига йўлашда юраги дов бермади. У нафақат қўйларни бус-бутун сақлади, шунингдек, ўзиям тинч, осойишта кун кечирди.

Вуллини ҳамма иззат қиласди. Агар ўжарлиги билан қайсарлигини ташласа, ҳамма-ҳамманинг суюкли ити бўлди. Шунингдек, табиатиям қувноқ эмас, яна тағин кун сайин сержаҳл бўлиб бора-япти. Шундай бўлса-да, у Дорли билан унинг рўзғор ишларини қилиб, Вуллига овқат бериб турадиган хушсурат, хушчақчақ қизига бир оз меҳр қўйгандай бўлди. Оиладаги бошқа одамлар

билин ўлмайиннинг кунидан ёнма-ён яшади. Қолган жамики оламни одамлари-ю, итлари билан кўргани кўзи бўлмади.

Бир куни Дорлининг уйи орқасидаги сўқмоқдан ўтиб қолдим. Қарасам, Вулли остоноада ётиби. Мен унга яқинроқ бордим, у мени кўрмаганга олди, ўн қадамча нари юриб, сўқмоқнинг ўртасига бориб турди. Қимир этмай, олисларга тикилиб қолди. Ҳайкалдай тош қотди. Хайрият, бўйин жунлари хиёл ҳурпайди, бўлмаса жони бор-йўқлигиниям билиб бўлмасди. Мен унинг ёнига келдим, у ҳамон қимир этмади. Ҳафсалам пир бўлиб, уни айланиб ўтиб, йўлимда давом этдим. Шунда, Вуллига жон кирди. У юракни эзувчи сукут сақлаб, олдинга йигирма қадамча чопиб бориб, яна сўқмоқ ўртасида кўндаланг бўлиб олди. Мен унга яна етиб олиб, шундоққина тумшуғи олдидан бурилиб ўтиб кетдим. Шунда у овоз чиқармай, чап товошимдан тишлаб олди. Ўнг оёғим билан тегиб юбормоқчи эдим, у чап бериб қолди. Таёғим йўқлигидан ердан катта бир тош олиб, унга қаратиб отдим.

Тош унинг белига бориб тегиб, зовурга ағанаб кетди. Қаҳр билан вангиллади. Зовурдан бир амаллаб чиқиб олиб, индамай нари кетди.

Вулли водийликлар учун ҳар қанча бетамиз, бешафқат бўлиб тумоласин, у барибир Дорлининг қўйларини алоҳида бир меҳр билан боқди. Қўзичоқлар ўр-чукур, ботқоқларга тушиб кетса, уларни олиб чиқиб, ўлимдан сақлаб қолди, отарга ташланган бургутларни зийраклик билан пайқаб олиб, ўз вақтида ҳайдаб юборди. Унинг бу мардона ишлари водийда тилдан-тилга ўтиб, овоза бўлиб кетди.

III

Ниҳоят, ерга қор тушди, қутурган тулки ҳар кечаси Монсалдэл фермаларидан ўз улушкини олиб турди. Желт деган бир бечора бева бисотидаги йигирмата қўйининг баридан ажраб қолди. Эртаси куни эрталаб бутун қишлоқ аҳли тулки қидириб йўлга чиқди. Забардаст фермерлар миљтиқ кўтариб, очкўз тулкининг қордаги изларини олиб жўнади.

Излар аввал-аввал аниқ-равшан кўриниб турди, кейин-кейин дарё бўйига келиб, бирдан йўқолиб қолди. Худди шу ерда тулки тулкилигини қилиб, тик қиядан сувга ташлабди, оқим бўйлаб сузиб бориб, музламайдиган тезоб ерга ўтиб олибди. Дарёning нарити қирғоғида эса ҳеч қанақа из

кўринмайди. Овчилар излаб-излаб, ниҳоят, тулки сувдан чиқиб олган жойни топиб олди. Изни олиб бориб-бориб, улкан бир қорсиз харсангтош ғовга келиб қолди. Яна йўлларида давом этди. Из катта йўл билан ғов оралиғидаги қорни кесиб ўтди. Улар изни кўриб, бировлари тулки йўл бўйлаб юқорилаб кетган, деди, бировлари, йўқ, излар пастлаб кетган, деди. Жо Греторекс баҳсларни тинчитди. Улар юриб-юриб яна шу изни топиб олди, аммо энди излар бир оз каттароқдай бўлиб туюлди. Из уларни моллари тус-тугал қўрага олиб келди. Шум тулки бу ерда қандайдир бир ўткинчи излар устидан юриб, қишлоқ томон бурилибди, сўнг Дорлининг фермасига қараб йўл олиби.

Қор ёққанлиги сабабли қўйлар шу куни қўрада қолганди, Вулли ишдан бўшаб, тахта устида ўзини офтобга тоблаб ётарди. У уй олдига келган одамларни қўриб қаҳрланиб ҳуриб, қўйларнинг олдига қараб чопди.

Жо Греторекс итнинг орқасидан борди. Итнинг изларини қўриб, ҳайратдан қотиб қолди. Одамларга чопиб кетаётган итни қўрсатиб деди:

— Биродарлар, биз тулки излаб сарсон бўлиб юрибмиз! Беванинг қўйларини бўғизлаб кетган мана-ку!

Бировлар Жонинг гапига қўшилди, бировлар йўлда изларни чалкаштириб юборганларини эслаб, ўша ерга қайтиб бориб бафуржা гаплашишни маслаҳат берди.

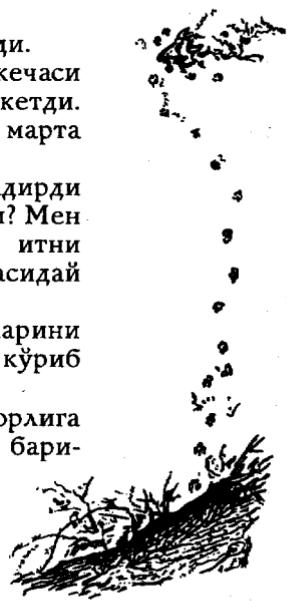
Шунда, уйдан Дорлининг ўзи чиқиб келди.

— Том,— деди Жо унга,— итинг ўтган кечаси Желт беванинг йигирмата қўйини бўғизлаб кетди. Назаримда, итинг бундай ишларни биринчи марта қилаётган эмас.

— Менга қара, биродар,— эътиroz билдириди Дорли,— нима бало, тентак-пентак бўлдингми? Мен ҳали умримда қўйларга Вуллидай жонқуяр итни кўрган эмасман. У қўйларни ўзининг боласидай кўради.

— Бўлмаган гап! Желт беванинг қўйларини нима қилиб кетганини ўз кўзимиз билан кўриб келдик-ку! — дея инкор қилди Жо.

Одамлар эрталабки саргузаштларини Дорлига гапириб бериб, бекорга овора бўлди. Дорли бари-

бир ишонмади, биламан, итимни кўролмайсизлар, уни мендан тортиб олиш учун шундай деяпсизлар, деб туриб олди.

— Вулли ҳар кеча ошхонада ётади,— деди у.— Уни фақат қўй боқиши учун қўйиб юборилади. У йил ўн икки ой қўй боқади. Ҳали шу вақтгача биронтаям қўй йўқотганимиз йўқ. Тушундингми, биродар?

Одамлар Вуллининг номини бадном этиб, ҳаётига таҳдид қилгани келганини қўриб, Дорлининг аччиғи келди. Жо билан унинг тарафдорлариям қизишиб кетди. Гульда орага тушиб, кўнгилсизликнинг олдини олди.

— Ота,— деди Гульда,— мен бугун ошхонада ётаман, майлими? Вуллини пойлаб ётаман, агар у кечаси кўчага чиқмаса, шундаям ҳамсояларимизнинг қўйлари нобуд бўлаверса, унда, Вуллини айблаб бўлмайди.

Гульда айтганини қилди. У ошхонадаги скамейкада ётди. Вулли одатдагидек столнинг остига кириб олди. Хиёл вақт ўтиб, Вулли қўзғалди. Икки бор ўрнидан туриб, керишди, Гульдага қараб-қараб қўйиб, яна жойига ётди.

Кечаси соат иккиларда Вулли ич-ичидан тошиб келаётган қандайдир бир галаёнга бардош беролмади. Оҳиста ўрнидан туриб, пастаккина деразага, сўнг, қимир этмай ётган қизга қаради. Гульда ўзини ухламишга олиб, бир меъёрда, сокин нафас олди. Вулли қизнинг олдига келиб, аввал юзини ҳидлади, сўнг, пуфлаб кўрди. Қиз қимир этмади. У энди қизни бурни билан туртди. Бошини ёнига әтиб, қулоқларини диккайтириб, қизнинг осойишта юзига диқкат билан разм солиб қаради.

Гульда қимир этмади. Шунда Вулли авайлабгина дераза токчасига чиқди, тумшуғи билан дераза тавақасини кўтариб, остидан панжалари сифадиган даражага олиб келди. Ундан кейин тумшуғи билан ромни кўтариб, эпчиллик билан ташқарига чиқиб олди. Кейин ромни елкаси ҳамда думлари билан суяб, авайлабгина жойига қўйди. Шундай эҳтиёткорлик билан ҳаракат қилдики, бу унинг авваллариям шундай иш билан шуғулланганидан далолат бериб турди. У деразадан ўтиб олиб, қоронгилик қаърига сингиб кетди.

Гульда зўр таажжуб билан Вуллини кузатиб турди. Вуллининг кўздан ғойиб бўлганига ишонч ҳосил қилиб, ўрнидан турди, отасини чақирмоқчи бўлди. Яна ниятидан қайтди. Вуллини пойлаб туришга, охири нима бўлишини кутишга қарор

қилди. Зим-зиё кечага тикилиб, Вуллини пойлади, аммо ундан ҳадеганда дарак бўлавермади.

Гульда печкага ўтин солиб, яна скамейкага чўзилди. Тиқ этган товушга, ҳатто ошхона соатининг чиқиллашига қулоқ солиб, бир соатдан кўпроқ вақт ухламай ётди.

У Вуллини ўйлаб ётди. Наҳотки Вулли бева аёлнинг қўйларини бўғизлаб келган бўлса?

У, Вулли ўзларининг қўйини қандай меҳрмуҳаббат билан боққанини ўйлаб, ҳайратига яна ҳайрат қўшилди.

Орадан бир соат ўтди.

Гульда дераза ортидан шитирлаган товушни эшишиб, юраги дукиллаб ура бошлади.

Дераза роми кўтарилиди, бир дақиқа ўтиб, токчада Вулли пайдо бўлди. Кетидан деразани ёпиб, ошхонага кириб келди.

Гульда печкада ёнаётган ўтин ёруғида итни кузатди. Итнинг кўзлари қандайдир бир ёввойилик билан чақнади. Тумшуғи билан қор ёпишган оппоқ, кўкрагида янгигина қон доғлари йилтиради. У энтикиб-энтикиб нафас олди. Бир оз ўзига келиб, қизга қаради. Қиз қимир этмади. Ит хотиржам бўлиб, жойига чўзилди, тумшуғи билан панжаларини ялади, яқинда рўй берган бирон-бир воқеани эслаган бўлиб аста ириллаб қўйди.

Гульда Жо Греторекс ҳақ эканлигига энди ишонди. Шунда, хаёлига янги, фавқулодда бир фикр келди. Ана, сирли, жодугар Монсалдэл тулкиси, ана, унинг шундайгина рўпарасида ётиби!

Қиз сапчиб ўрнидан турди, Вуллининг кўзларига қараб қичқирди:

— Вулли, Вулли! Демак, шу гаплар чин экан-да?
Вулли, ваҳший экансан!..

Қизнинг овози ошхонада момақалдироқдай гумбурлади. Вулли ўқ еган жонивордай гандирлаб кетди. Таҳликага тушиб, ёпиқ деразага қаради. Кўзлари йилтиллаб, жунлари ҳурпайди. Гўё кечирим сўрамоқчидай, ётган кўйи қизга қараб силжиб бораверди.

Ит қизнинг олдига силжиб бориб, гўё унинг оёқларини яламоқчидай бўлди. Шунда, йўлбарс мисол овоз чиқармай бирдан ташланиб, қизнинг бўғзига чанг солмоқчи бўлди.

Гульда бўғзини бекитиш учун қўлинни олиб борди. Ит қизнинг тирсагидан олиб, сўйлоқ тишлирини суягигача ботириб юборди.

— Ердам беринг, ёрдам! Ота, ота дейман!.. — дей қичқирди қиз.

Вулли енгил эди, шу сабаблиям қиз уни итариб юборди. Аммо ит ниятидан қайтмади. Ит билди, у фош бўлди, энди унинг куни битди. Омон қолишнинг яккаю ягона йўли қизни йўқ қилиш бўлди, чунки ёлғиз шу қизгина унинг кимлигини билди.

— Ота! Ота дейпман! — дея қичқирди қиз.

Сариқ ҳайвон унга неча бор овқатлар берган қизнинг нозик қўлларини ғазаб билан тирнабталади, қизни ўлдирмоқчи бўлди...

Қиз ит панжалари орасида ожиз қолди. Ит сўйлоқ тишлари билан қизнинг бўғзидан олмоқчи бўлди, худди шу вақт отаси келиб қолди.

Вулли миқ этган овоз чиқармай, бирдан қизнинг отасига ёпишди.

У жон-жаҳди билан Дорлининг қўлларини тирнаб-талади. Дорли уни болта билан бир уриб, тош ерга юмалатди. Вулли ўлим азобида ҳарсиллаб нафас олиб, жойидан турмоқчи бўлди, кучи етмаса-да, охирги нафаси қолгунича олишмоқчи бўлди.

Шунда, бошига яна болта тушди. Боши ёрилиб, мияси уй деворларига, бир вақтлар ўзи кўп ҳам хўп хизмат қилган уй деворларига сочилиб кетди.

Ақлли ҳам шафқатсиз Вулли чайқалди, садоқатли ҳам маккор Вулли талпинди, сўнг, бутунлай жимиб қолди...

ҚИЗИЛБҮЙИН

I

Какликлар онаси жўжаларини Тейлор адирларининг ўрмонзор этакларига олиб чиқди. Пастда зилол дарё оқади. Уни кимдир ўзи билармонлик қилиб, Балчиқзор дарё деб атаб кетган. Какликлар онаси эндинга кўз очган, аммо аллақачон оёқча туриб кетган норасидаларини ана шу дарёга сувлагани олиб боради.

Какликлар онаси ерга эгилиб, вазмин-вазмин одимлади, чунки ўрмонда ғаним зоти кўп әди, вақти-вақти билан қурқилаб, момик патли пухакка ўхшаш юм-юмалоқ жўжаларини ёнига чорлаб турди. Жўжалари оналаридан сал кейинда қолса ҳам зорланиб чирқиллади.

Улар бирам қилтириқ әди, бирам қилтириқ әди, ҳатто ниначиям улардан кўра қўримлироқ әди.

Улар ўнта әди. Какликлар онаси жўжалари ташвишида ҳар бир бута, ҳар бир дараҳт, чангаль, ҳатто осмонни кўздан кечирди. У ҳар қадамда ғаним учраб қолишини яхши биларди, чунки биродари жуда кам әди. Ўйлаганидай, шундай ғанимларидан бирига дуч келди.

Кўм-кўк ўтлоқда улкан тулки пайдо бўлди. Тулки ўларнинг изидан келарди, ҳадемай жўжалар ҳидини пайқаб қолиши мумкин әди. Эснинг борида этакни ийғиштириб олиш лозим әди.

«Ка-ка-ка! Ка-ка-ка!» (Бекининглар, бекининглар!) — Какликлар онаси оҳиста шундай деб әди, бир кунлик юм-юмалоқ жўжалар ҳар тарафга сочилиб кетди. Бирори барглар остига кириб олди, бирори томирлар орасига бекинди, бирори арчилиб тушган қайнин пўстлоқлари орасига кириб кетди, яна бирори ўзини чуқурга урди. Бирпастда ҳаммаси ғойиб бўлди. Фақат биттаси қаерга бекинишини билмай сарсон бўлди, сарғиши пайраҳага тиқилиб, кўзларини юмди, ўзича бехатар жойга бекинган бўлди.

Жўжалар чирқилламай қўйди, атроф жимжит бўлиб қолди.

Какликлар онаси тўғри тулкига қараб учди,

ундан бир неча қадам берига қўнди, сўнг қанотлари билан ер тапиллатиб, ўзини ярадор бўлиб, энди учолмайдигандай қилиб кўрсатди. У қурқиллаб, аросатда қолди. Балки у қонхўр тулкидан раҳм-шафқат кутаётгандир?

Мутлақо! Каклик нодон эмас. Биз тулкилар айёрлиги ҳақида кўп эшитамиз. Қараб туринг, айёр тулки деганлари каклик олдида қанчалик нодон эканини кўрасиз.

Тулки ўлжасининг ўз оёғи билан келганини кўриб, боши осмонга етди, бир сапчиб... йўқ, у бир сапчиб какликни ололмади! Каклик кескин қанот силкиб, нари кетди. Тулки яна ҳамма қилди, бу сафар бир уюм ўтин-чўп халақит берди.

Каклик қуриган ўтин-чўплар остига кириб қолди, тулки устидан иргиб ўтиб кетди. Каклик гўё парвоз қилмоқчи бўлди, аксига олиб бунинг уддасидан чиқолмагандай, пастга юмалаб кетди. Тулки унинг изидан қувиб бориб, энди думидан тутаман деганда, яна бўлмади. Тулки қанчалик шиддат билан сапчимасин, каклик ундан ҳам шиддат билан ўзини олиб қочди.

Қизиқ ҳангома бўлди. Шундай эпчил тулки бир яримжон какликни ушлолмаса-я? Тулки зоти учун қандай шармандали!

Тулки қувган сайин какликнинг кучига куч қўшилаётгандай бўлди. У тулкини тўрт милча масофага лақиллатиб олиб борди, сўнг, бирдан қанотларини ёзиб парвоз қилиб, лақма тулкини келган жойида қолдириб кетди. Тулкига энг алам қилган жойи шу бўлдики, у шунда ўзининг бундан олдинлари ҳам худди шундай лақиллаб қолганларини эслади.

Какликлар онаси эса осмонда бир давра айланаб, юм-юмалоқ жўжалари бекиниб ётган ерга шўнгиди.

Ёввойи қушлар учган жойларини жуда яхши эслаб қолади, жумладан, какликлар онаси ҳам ҳали тулкига қараб учган ўтлоқ дўнгликка бориб қўнди. Бир нафас тўхтаб, жўжалари унинг фармойиши бўйича қандай сукут сақлаб бекиниб ўтирганини кўриб, хурсанд бўлди. Жўжалари уни кўрсаям миқ этмай тураверди, ҳатто пайраҳага тиқилиб

турган боласи онасини кўриб турган бўлса-да, нафасини чиқармади. Чини, у чакана бекинмади. Ниҳоят, қакликлар онаси овоз берди: «Каква-каква-каква!» (Буёқча келинглар, болаларим!) Шунда худди келишиб олингандай майда-майда қаклик жўжалари бекинган жойларидан чиқиб келди, пайраҳага тиқилиб тургани ҳам кўзларини шартта очиб: «чирқ, чирқ!»— дея чирқиллаганича пидирараб онасининг қанотлари остига югорди. Уларнинг хаста овозини уч футча масофадаги ганими ҳам эшитмасди, аммо онаси бундан уч баравар олисдан бўлса ҳам эшитарди. Жўжалар ёппасига чийилларди, буни ўзлари ҳам билиб турарди. Улар баҳтиёр эди.

Кун қиёмда эди, кун ёнар эди. Сувлагани бориш учун очиқ далани кесиб ўтиш керак эди. Қакликлар онаси шуларни ҳозирга олиб, теваракни яхшилаб кўздан кечиргач, жўжаларини офтобдан сақлаш учун уларни шамолда ёйилган кенг қанотлари остига олиб, сувга жўнади, дарё бўйида ўсиб ётган наъматаклар олдига келди.

Наъматаклар орасидан бир оқдум қуён отилиб чиқиб, қакликлар онасини қўрқитиб юборди. Аммо унинг тинчликни билдирувчи оппоқ думига кўзи тушиб, кўнгли тинчланди. Қуён азалдан қакликларга эл бўлиб келган. Шу куни жўжалар ҳам қуёнлардан бегонасирамасликни билиб олди. Қуёнлар тинчлик тарафдори эканини ўз кўзлари билан кўрди.

Сўнг бефаҳм одамлар Балчиқзор деб ном қўйган дарёдан сув ича бошлиди.

Улар аввалига сувни қандай қилиб ичиш йўлини билмади, кейин оналарига тақлид қилиб, бир қултум сув ичиб, бошларини кўтарди, яна эгилиб, яна бир қултум ичди. Дарё бўйида йигирмата қилириқ оёқ устидаги ўнта олтин тусли сарғиши жун пуфакча гўё бирорга миннатдорчилик билдираётгандай майдагина бошчаларини иргаб-ирғаб, ана шундай сув ичди.

Қакликлар онаси уларни эргаштириб, ўтлоқча олиб борди, у ерда кўм-кўк ўтлар билан қопланган тепалик бор эди. Қакликлар онаси бу тепа-

ликни кўпдан буён кўз остига олиб юрар эди. Бундай тепаликлар жўжа ўстириш учун керак эди. Чунки унда қумурсقا уялари кўп бўларди.

Какликлар онаси қумурсقا уяси устида тўхтади, теваракка аланглаб, ҳеч қандай шубҳали нарса сезмагач, тирноқлари билан уяни буза бошлади. Юмшоқ ер дарров кўчиб кетди. Уя очилиб, ер ости коваги пастга силжиб тушди. Ундаги қумурсқалар теваракка сочилиб, нима қилишларини билмай, бир-бирлари билан уриша кетди. Айримлари довдираф қолиб, уя атрофида зир югурди, айрим ақллироқлари хонавайрон бўлган маконларини тиклашга киришди. Какликлар онаси қумурсқалар тухумининг биттасини тумшуғи билан олиб, жўжаларининг олдига ташлади. Кейин тухумни яна тумшуғи билан чўқиб олиб, ютиб юборди.

Жўжалар онасини ўраб олиб, унга ҳавас ва қизиқиши билан қаради. Ҳалиги пайраҳага тиқилиб бекинган майдагина сариқ жўжа онасига тақлид қилиб, уям бир чумоли тухумини олиб келди. Тухумни бир неча бор ерга тушириб қўйиб, сўнг, худди бирор қувиб келаётгандай шартта ютиб юборди. У овқат ейишни ана шундай ўрганди. Йигирма дақиқалардан кейин эса жўжаларининг ҳаммаси ейишни ўрганиб олди.

Какликлар онаси қумурсقا уясини бузиб, уларнинг ер ости қасрларини пастга юмалата бошлаганда улар орасидан ажойиб чумоли тухумларини топиб ейиш қандай гаштли! Жўжалар жигилдонлари қайнагунча еди.

Қоринлари тўйгач, дарё оқими бўйлаб юқори-лаб юриб, тевараги буталар билан ўралган қирғоқ-қа келдилар. Улар кун бўйи илиққина қумга майдагина панжаларини ботириб юрдилар.

Жўжалар дунёга келганларидан буён оналарига тақлид қилишни яхши кўради. Улар ҳозир ҳам оналарига тақлид қилиб, онаси ёни билан ётса, улар ҳам ёnlари билан ётди, онаси оёқларини бир-бирига уриб, қанотларини тапиллатса, улар ҳам шундай қилди.

Аслида ҳали уларнинг қанотлари йўқ эди, фақат ҳали-ҳозирча биқинларида қанот қўядиган бўртиқлари бор эди, холос.

Какликлар онаси шу кечаси жўжаларини бошқа бир қуриб-қовжираб қолган чангальзорга олиб борди, чангальзор тўла хазон эди, фаним деганлари бундай қуюқ хазонзорга шитирлатмасдан яқинлашсанларди, бунинг устига наъматакнинг қуюқ шоҳлари ҳаводан келадиган касофатдан ҳимоя қиласарди.

Қакликлар онаси ана шуларни эътиборга олиб, худди шу ерга жўжаларини ётқизди. Уйқуларида пипилаб, унинг бағрига тобора маҳкамроқ тиқилаётган жўжаларини кўриб, кўзи қувонди.

II

Дунёга келганларига учинчи кун деганда жўжалар оёқларида дадил-дадил юра бошлади. Улар энди эманларни овора бўлиб айланиб юрмайдиган, қарағайларга бемалол чиқиб борадиган, бундайроқ тепаларга чиқа оладиган бўлиб қолди, қанот боғлайдиган биқинлари қизариб, бўртиб қолди.

Жўжалар осойишта ҳаёт кечиришлари учун уларнинг энг аввало онаси бўлиши лозим, тансоғлиги, оёғи бақувват бўлиши лозим, сўнг, туғма сезги билан бир оз ақл-идроки бўлиши лозим. Сезги уларни онасининг бир оғиз гапи биланоқ бекинишга ўргатди. Сезги уларни оналарига әргашиб юришни ўргатди. Ақл-идрок эса кун қизигандага уларни онасининг думлари остида соялашга ўргатди. Шу кундан бошлаб ақл-идроклари тўлиб бошлади.

Бир кундан кейин қизариб турган биқинларидан патлари уч бера бошлади. Патлари кун сайин ўсиб, бир ҳафта деганда қанот бўлди. Аммо ҳаммасига ҳам қанот чиқмади. Рунти деган бир гариби туғилгандан буён нимжон эди. У тухумдан чиққанда бир соатча елкасига тухум пўстлоғи ёпишиб юрган эди. У имиллаб юрар, бошқаларга нисбатан кўп чийилларди. Бир оқшом қакликлар онаси сассиққўзанни кўриб қолиб болаларига: «Ка-ка-ка!», яъни, «Учинглар!» деб фармойиш берди. Ҳамма жўжа учди, Рунти эса қолди.

Митти жўжалар кун сайин ҳаёт сабоғини олиб борди. Масалан, энг яхши чигиртка дарё бўйидаги узун ўт-ўланларда бўлишини билиб олдилар. Масалан, қорағат буталарида тўйимли, мулоим, кўкчувалчанг бўлишини билиб олдилар. Масалан, ўрмон чеккасидаги чумоли инларида мазали тухум кўплигини билиб олдилар. Масалан, қуулунайлар жуда ширин бўлишини билиб олдилар. Масалан, Данайда деган капалак жуда яхши-ю, бироқ уни тутиш анча оғирлигини билиб олдилар. Улар яна шуни билиб олдиларки, чириган кундалардан ўсиб чиққан томирларнинг фойдаси кўп. Яна шуни билиб олдиларки, баъзи бир ҳашаротларга, жумладан, ари, тукдор капалакқурт, мингоёқ деганларга умуман тегинмаган маъқул.

Пишиқчилик ойи — июль келди. Жўжалар сўнг-

ги ойда ҳаддан зиёд етилди. Улар шундай етилдиларки, онаси уларни қанотлари остига олиши учун туни билан оёғида туриб чиқишига түғри келди.

Улар ҳар куни дарё бўйида чўмилиб, қумда ётадиган бўлди, сўнг оналари бу одатга чек қўйди, шунда улар адир юқорисидаги қумлоқда офтобга тобланиб ётишни одат қилди. Бу ерда бошқа қушлар ҳам чўмилар экан, бу нарса какликлар онасига ёқмади. Шундай бўлса ҳам у борига шукур қилди, чунки бу ердаги қум фоят майдада, тоза бўлиб, болаларига ёқиб қолди.

Икки ҳафтадан кейин жўжаларнинг тоби қочиб қолди, какликлар онасиям ўзини ёмон ҳис қила бошлади. Жўжалар овқатни кўп есалар ҳам барни бир кун сайин озиб-тўзиб борди. Кейинроқ какликлар онаси бетоб бўлиб қолди, онасининг дарди хийла оғир бўлди. У очликдан, бош оғриқдан азобланиб, ўзини жуда беҳол сезди. Бу қандай касал эканлигини ўзиям билолмади. Дастрлаб келганда сезибми, сезмайми бу ерни хуш кўрмаганида жон бор экан, ҳар хил қушлар чўмилиб, ағанайвериб, қумни булғаб ташлаган эди. Какликлар онаси ана шу қумдан касал юқтириди, касаллик ҳадемай жўжаларига ҳам ўтди.

Ҳар қандай ички ташналиқ албатта у ёки бу мақсад учун хизмат қилади. Шу боисдан ҳам какликлар онаси дардини даволаш учун ўз ички ташналигига қараб иш тутиши лозим эди. Шунга кўра какликлар онаси ич-ичини емириб бораётган очлигини қондириш учун еса бўладиган нимаики учраса еяверди, ички истак-хоҳишига итоат этиб, ўрмоннинг бир серсоя жойини излаб кетди. Кутимаганда заҳарли мевали чакалакларга дуч келди. Бундан бир ой олдинлари бу каби чакалаклар олдидан индамай ўтиб кетарди, бугун эса унинг меваларидан еб кўргиси келди. Меваларнинг қуюқ, шўртак суви какликлар онасининг жон-танидаги қандайдир бир ташналикни қондирди. У мевалардан яна кўп-кўп еди, жўжалари ҳам оналаридан қолишмади. Шифокор ҳам улар учун бундан афзалроқ дори тополмасди. Меваларнинг шўртак суви юмшатиш кучига эга бўлиб, какликлар онаси

иҷидаги кўринмас дардни парчалаб юборди. Ҳавфхатар ўтиб кетди. Аммо бутунлай эмас. Масалан, иккита жўжага мева суви ёрдам беролмади. Табиатнинг заифлар ҳалокатга маҳкум, деган қонуни кучга кирди. Иккита жўжа ички бир ташналиқдан тинимсиз сув ичавериб, эртаси эрталаб ўлиб қолди.

Яна бир жўжа ўзига-ўзи қилди. Рунти деган биродарининг тақдири нима бўлганини ўз кўзи билан кўрган Хорек лақабли биттаси ўзи ёлғиз қолганда ҳалиги иккита жўжани еб, шу заҳотиёқ заҳгарланиб ўлди.

Шундай қилиб, какликлар онасининг еттита жўжаси қолди. Қолган жўжаларда жуда эрта қобилият пайдо бўлди, уларнинг бу қобилияти кун сайин ривож топди. Нимжонлари аллақачон ўлиб бўлди, лекин тириклари орасида ҳалиям бир ланж, довдири бор эди. Аммо улар ичидан яна бир улкани бўлиб, какликлар онаси шунисини кўп эркалатор эди. Бу ўша пайраҳага биқиниб, кўзларини юмиб олган жўжа эди. У нафақат улкан ва бақувват, шунингдек, чиройли ҳам эди. Энг қувонарли жойи — у жуда итоатгўй, одобли эди. Какликлар онаси «Р-р-р» (ҳавф-хатар!) деба нидо берганда жўжалари кўпинча йўлларидан қайтмас эди. Ҳалиги жўжа эса онасининг гапидан чиқмасди. Онаси меҳрибон овозда: «Каква-каква!!!» (Буёқча келинглар!) дейиши биланоқ чопқиллаб югуриб борарди. Ана шу одоби унинг умрига умр қўшди.

Ланжлик фасли — август ойи келди. Жўжалар тамомила етилди. Улар кўп нарсаларни билиб олиб, ўзларини ҳаддан ташқари доно ҳис қилди. Майдалари онарининг қанотлари остига кириб, қуруқ ерда ухлар эдилар. Катта бўлиб қолишгач, бу одатларини тарқ қилди. Шунда какликлар онаси уларга катта какликлар одатини ўргатди. Масалан, дараҳт шоҳларига чиқиб ўтиришни ўргатди. Чунки ўрмонда ёш сувсарлар, сассиқкўзанлар, тулки ҳамда қундузлар пайдо бўлиб қолган эди. Кечаси ерда тунаш ҳавфли эди, шу сабабли какликлар онаси кун ботиши билан: «Каква-каква-каква!» (Буёқча келинглар, болаларим!) — деба қуюқ дараҳтлар тепасига учиб чиқди.

Какликлар оналари изидан дараҳтга учиб чиқди, фақат ҳалиги лапашанг, довдир одатдагидай ерда ухлаш учун пастда қолди. Дастлабки кунлари унинг ҳаёти ҳам сокин кечди, аммо бир кечаси дараҳт устидаги какликлар унинг чийиллашидан уйғониб кетди. Бир зум сукунат чўкиб, пастдан қисирлаган сүяқ товуши, ғарч-ғурч чайнаш овози келди. Какликлар бошларини эгиб, пастга, қўрқинчли қорон-

ғиликка қаради. Пастда бир жуфт ялтираган күз күринди, димоғларига бадбүй бир ҳид келди, шунда, довдир акаларининг бошига қундуз етганини англадилар.

Шундай қилиб, какликлар онасининг олтита боласи қолди. Болалари кечалари шохда ўтиравериб оёқлари совуқса қотганда, оналарининг елкасига суюнди.

Улар ҳамон ўзларини тарбия қилаверди. Улар энди қанот қоқиб учганда қанотларидан потирлаган овоз чиқаришни машқ қилди. Одатда улар жуда сокин учади, лекин ўйлаб қарасалар, қанот шарпалари жуда керак экан. Айниқса юқорига кўтарилаётганларида асқотади. Масалан, қанотлар овози бошқа какликларнинг яқинлашиб келётганидан хабар беради, қанотлар овози ғанимлар эътиборини ўзига тез жалб қиласи, бу вақтда эса таъкиб остидаги бошқа бир каклик секингина жуфтакни ростлаб қолади.

Какликларнинг мана бундай ўз матали бор: «Ҳар бир ойнинг ўз ноз-неъмати, ўз ғаними бордир». Мана, сентябрь ҳам келиб қолди. Мевацевалар, чумоли тухумлари ўрнида уруғлар ва донлар пайдо бўлди, сувсар ва сассиқкўзанлар қолиб, какликлар шўрига овчилар пайдо бўлди.

Какликлар тулкини яхши биларди, аммо итни кўрмаган эди. Улар тулкиларни доғда қолдириш учун дараҳтга чиқиб олиш кераклигини яхши биларди. Шу боисдан ҳам «овчилар оий» сентябрда Кәдди деган чол думи қирқилган сариқ итини эргаштириб сойдан чиқиб келганда, какликлар онаси тезлик билан «Ка-ка-ка!» (Учинглар, учинглар!) дея қичқирди. Иккита каклик оналари тулкини кўриб, бекордан-бекорга ҳаяжонланаётганига ҳайрон бўлди. Чунки улар итни тулки деб ўйлаб, хотиржам ўтираверди. Улар оналарининг «Ка-ка-ка!» деган фармойишига биноан олисларга учиб кетиш ўрнига дараҳтга чиқиб қўя қолди.

Бу орада калтадум ит дараҳт остига келиб юқорида ўтирган какликларга қараб тинимсиз ҳураверди. Какликлар итга ажабланиб қараб қолиб, хазонлар шитирлашини пайқамади. Шунда «пақ» этган товуш чиқиб, ҳар икки каклик ҳам ерга тап этиб тушди, қонга беланиб, қанотларини қоқди, сўнг, уларни сариқ ит илиб кетди.

III

Кәдди чол Торонто шимолидаги Дон дарёси яқинида, гарид бир капада яшар эди. Унинг ҳаёти

грек файласуфлари нуқтаи назаридан олиб қаралганды, жуда гүзәл әди. Чунки у бой әмасди, солиқ ҳам тұламасди. Унинг меңнатға унчалик ҳам ҳуши йүқ әди, умри саёхат билан ўтарди. У ов қилишни яхши күрарди, отган ўқи овози унга ҳаминқадар завқ берарди. Құшнилар уни дайди дерди. Йил ўн иккى ой умри пистирма қўйиб отиш билан ўтди. У календарга қарамасдан туриб, каклик гўшти ҳидидан бу ой қанақа ой эканини айтиб бера олиши билан мақтанади. Албаттa, бу кўп йиллик тажриба ва кузатувчанлик самарааси әди, аммо унчалик ҳам мақтанадиган фазилат әмасди.

Одатда каклик ови ўн бешинчи сентябрдан бошланади. Аммо Кәдди чолнинг сабри чидамади. У овга жўнади.

У какликларни отмади, отган билан қуюқ барглар орасидан теккизиш амримаҳол әди, шунинг учун тузоқ қўйиб каклик тутишга аҳд қилди. У сойда каклик уяси борлигини, унда какликлар осойишта яшаётганини яхши биларди, уларни әртароқ қўллик қилмаса бошқа овчилар келиб әгалик қилиши мумкин әди. У ҳали какликлар онаси қанотларини потирлатиб, тўртта боласи билан олисларга учеб кетганини пайқамаган әди. Шу сабабли иккита каклика шукур қилиб, капасига қайтиб келди.

Шу куни какликлар тулки бошқа, ит бошқалигини, ит билан ўйнашиб бўймаслигини билиб олди. Эскидан қолган катталарнинг гапига қулоқ сол, деган ақида нақадар тўғри ва ҳаққоний эканлигига яна бир бор амин бўлдилар.

Сентябрь охирида какликлар овчилар ва бошқа ғанимларидан қочиб кун ўтказди. Кечалари узун дарахтларнинг қуюқ баргли шохларида қатор бўлишиб ухлади. Уларни юқоридан келадиган балодан қуюқ барглар асрари, пастдан келадиган балодан дарахтнинг узун бўйлари асрари. Улар фақат дарахтга ўрмалаб чиқиб келадиган балодан ташвишда бўлди. Лекин дарахт танасидан ўсиб чиққан буталар шитирлаб, пастдан келадиган хавф-хатардан огоҳ қилиб турди.

Аммо япроқлар тўқилиб кун сайин камайиб борди. Энди ёнгоқ даври, бойўғли даври бошланди.

Шимолдан уккилар учиб келиб, бойўғлилар сони кўпайди. Кечалар совуқ тушиб, пастдан келадиган ғанимлар хавфли бўлиб қолди. Какликлар тунаш жойларини ўзгартирди, дарахт шохларини тарк этиб, бодиёни румининг кўм-кўк қуюқ япроқлари орасида тунайдиган бўлди.

Фақат биттаси онасининг: «Каква-каква-каква!» деган чорлашига қулоқ солмай, биттаям барги йўқ шиғшийдам қайрағочнинг энг юқори шохига чиқиб олиб ухлади. Эрталаб уни бир сариқкўз бойўғли илиб кетди.

Какликлар онаси учта боласи билан қолди. Болаларининг гавдаси онасиники билан тенг эди. Ҳалиги пайраҳага биқиниб, кўзларини юмиб олгани эса онасидан ҳам гавдали эди.

Какликларнинг бўйни атрофида бўлажак ёқаси — патлари ўсиб чиқа бошлади. Патлар ҳали майда, ингичка бўлса-да, аммо ҳозирданоқ улар бутунлай ўсиб етилгач, нақадар чиройли бўлишини башорат қилиш мумкин эди. Какликлар майдагина патлари билан ғурурланиб қўйди.

Товусга дум қанчалик керак бўлса, какликка ҳам патёқа шунчалик керак эди. Патёқа — какликлар зийнати. Қора тусли нар какликлар патёқаси оч зангори бўлади, макиён какликларнинг патёқаси эса каттароқ бўлиб, тўқ зангори тусда товланиб туради. Ҳаддан зиёд етилган улкан какликларнинг патёқаси сариқ-қизил тусли, оч бинафшаранг, ҳатто олтин тусли бўлади.

Ҳалиги пайраҳага биқиниб, кўзларини юмиб олган каклик бор-ку, ҳалиги доим онасининг гапидан чиқмайдигани? Ана ўша «эман ойи»— октябрь келгунicha кап-кatta каклик бўлиб етилди, сариқ-қизил тусли олтин патёқалари товланадиган бўлди. Дон водийсининг машҳур Қизилбўйин лақабли каклиги ана шундай каклик бўлди.

IV

Октябрь ойи ўрталарида какликлар тўйиб овқат еб бўлиб, улкан қарагай ёғочи олдида офтобга тобланиб ётганларида олисдан ўқ овози келди. Қизилбўйин ёғочга сапчиб чиқиб, диққат бўлиб уёқдан-буёқча юрди, сўнг иссиқ ҳаводан ҳаприқиб қанотларини патиллатиб қоқди. Ўзини кўрсатиш учун ирғишаётган тойчоқ мисол Қизилбўйин ҳам бирдан қанотларини ёзиб, янада кучли патиллатиб қоқди, сўнг ўзида янги бир куч ҳис қилиб қанотларини қаттиқ-қаттиқ силкиди. Қанотлари овозига шу яқиндаги ўрмонлар акс садо берма

гунича силкийверди. Ёнидаги биродарлари унга ҳавас ва ҳайрат билан бокёди. Онаси шу қундан эътиборан ундан бир оз ҳайиқадиган бўлди.

«Телбалик ойи»— ноябрь келди. Табиатнинг қизиқ бир қонуни бор. Какликлар, қурлар ўзларининг кўз очиб кўрган дастлабки ноябрь ойидан телбанамо бўлиб қолади. Қаерларгadir дайди бўлиб кетиб қолгилари келади! Бу вақтда уларнинг энг ақлларни ҳам аҳмоқона ишлар қилиб қўяди. Кечалари гўё қаергadir шошилаётгандай кўзига қарамай учади, лекин қаёқса бораётганини ўзиям билмайди, оқибат, симларга урилиб икки бўлинади, паровоз чироқларига урилиб нобуд бўлади. Омон қолганлари тонгни турли жойларда, саройларда, ботқоқларда, бирор катта шаҳардаги телефон симлари устида, ҳатто қирғоқда лангар ташлаб турган кемаларда кутиб олади.

Дайдиллик дардига ишқибозлик уларни кўчманчи қилиб қўяди. Улар дунёга келганларининг дастлабки йилида ана шу дардга мубтало бўлади. Баъзан келаси йили шу дардга чалинади, аммо учинчи йили телбалиқдан мутглақо халос бўлади.

Какликлар онаси ток томирлари қорайиб, барглари ерга сарғайиб тўкилаётганини кўриб, ана шу давр келётганини англади. У бўйи етиб қолган болаларининг тан-соғлигини ўйлаб, уларни ўрмоннинг сокин жойларида олиб юрди.

Осмону фалакда жанубга қараб ғозлар галаси учиб ўтди. Какликлар умрида бундай бўйни узун қушларни кўрмаган эди. Какликлар уни аввал қирғий деб ўйлаб, қўрқиб кетди. Сўнг, оналигининг қўрқмаётганини кўриб, улар ҳам ғозларни бемалол томоша қилди.

Фозларнинг ғалати ғафиллаши ўзига тортдими ё қўнгиллари шуни хоҳладими, ишқилиб, какликларнинг ғозлар изидан учиб боргилари келди. Улар камон ўқидай тизилиб, ғафиллашиб, жануб сари кўздан ғойиб бўлди. Какликлар ғозларни яна бир бор кўриш учун дарахтнинг энг юқори шохига кўтарилди. Шу куни уларнинг руҳида бир ўзгариш пайдо бўлди.

Ой тўлишганда телбалик даври бошланди. Телбалик дарди айниқса бўшангроқ какликларга қўпроқ таъсир қилди. Какликлар оиласидан меҳроқибат кўтарилиб, тарқала бошладилар. Қизилбўйин кечалари олис-олисларга дайдиб кетиб қоладиган бўлди. Жануб томонларга бориб қолиб, бепоён Онтарио қўлини кўриб келди. «Телбалик ойи» охирларида Балчиқзор дарёгача бориб қолди.

Қиши кириб қолди. Ноз-неъматлар кун сайин камайиб борди. Қизилбўйин Тейлор қирлари ўрмонзор чўққиларининг эски ёрикларида яшаб юрди. Ҳар бир янги ой ўз ноз-неъмати билан бирга ўз дарду балосини ҳам олиб келади. Масалан, ноябрь телбалик ва ёлғизлик билан бирга узум келтириди. «Қор ойи – декабрь» наъматак меваларини олиб келди, серғалва январь эса ўзининг бўронлари билан келди. Шохларда ўтириш қийин бўлиб қолди, ундаги музлаб қолган куртакларни олиб ташлайман дея чўқилайвериб, охири оғзини яхши ёпа олмайдиган бўлиб қолди.

Аммо табиат Қизилбўйинни сирғанчиқ ерда юришга ҳам ўргатди. Унинг нозик бармоқларида бир қатор ўтқир-ўтқир ўсимталар ўсиб чиқиб, ерга қор тушгунча қишига тайёр бўлиб турди. Табиат ана шундай қилиб уни чанги ва чана билан таъминлади.

Совуқ қирғий, бойўғли ва бошқа тўрт оёқли касофатларни қувиб юбориб, Қизилбўйин тамомимжа осойишта яшай бошлади.

Қизилбўйин ҳар куни қорин дардида олисларга учиб бориб келди, фалакнинг гардиши билан кумуш қайнинлар ўсиб ётган Роздэль дарёси бўйларини, узумга бой Кэстл Франкни, дараҳт шохлари учидаги қирмизи мевалари қорга тегайтегай дея осилиб турган Честер ўрмонларини топиб олиб, ўзиям, қорниям тўйди.

Қизилбўйин диққат қилиб, нимагадир милтиқ осган одамлар Кэстл Франк буталари ичida юрмаслигини пайқаб қолди. У шу сабабли ўша ёқقا кириб жойлашиб олди, осойишта жойда кун сайин ақлли, хушсурат бўла борди.

У ёлғиз яшади. Аммо ёлғизлигидан ўкинмади. Ўрмон айланиб, жуда ғаройиб нарсаларни кўриб, кўнгилхушлик қилди. Ўрмонлар қишининг энг совуқ бўронли кунларида ўзларининг машҳур «Ҳадемай баҳор келади» деган қўшиғини айтди. Ўрмон қўшиқлари «очарчилик ойи» – февраль охирлаб, кўклам нафаси келгунича жаранглаб турди. Шунда ўрмонлар «Мен сизга айтиб эдим-ку!» – дея оламга жар солди. Кун илиб, Кэстл Франк қирларининг шимолий чўққиларидағи қорлар әриб, Қизилбўйин хуш кўрадиган кўм-кўк шигил мевали буталар кўриниб қолди. У энди қиши бўйи еб, тирикчилик қилган дараҳт куртакларини юлмай қўйди. Яна яйраб тўлишиб қолди.

Ҳадемай дастлабки жиблажибон учиб келди, йўл-йўлакай учиб ўтаётиб: «Баҳор келяпти!»— дея қичқирди. Офтоб кун сайин порлаб, чарақлаб кетди, «кўклам уйғонадиган ой»— март кунларининг бирида тонг чоғи-тонг чори: «Қафф, қафф!» деган товуш жаранглади. «Кумуш Қашқа» лақабли қарға ўз тўдаси билан жанубдан учиб келди. Кумуш Қашқа яна жар солди: «Баҳор келди!»

Жамики табиат баҳор келганини, қушлар фасли бошланганини тасдиқлади. Читтаклар: «Баҳор! Баҳор! Баҳор!»— дея чирқиллади. Читтаклар шундай узундан-узун, бетиним чирқиллаб бошладики, бундан кейин уларнинг қачон ва қандай қилиб тирикчилик ташвишлари учун вақт топишларига ишониб бўлмай қолди.

Қизилбўйин ҳам ўз аъзойи баданида қандайдир бир хушвақт ҳаяжон сезди. Хурсанд бўлиб тўнкага сапчиб чиқди, қанотларини патиллатиб-патиллатиб қоқиб, баҳор қувончларини намойиш қилди.

Кэдди чолнинг кулбаси бундан олисда, пастдаги водийда эди. У олис бўлса ҳам эрталабки тоза ҳавода қанот овозини эшилди, бу овоз қайси каклик қанотлари овози эканини ҳам билди. Шунинг учун миалтигини олиб, сойга йўл олди. Бироқ у келгунича Қизилбўйин киши билмас учиб, Балчиқзор дарё бўйига бориб қўнди. Уша бир вақтлар биринчи бор қанотларини уриб қоқсан ёғоч устига чиқиб олди, яна ёғочга қанотларини уриб қоқди, шундай қоқдики, овозини ўрмондан ўтиб кетаётган бир бола эшитиб, қўрққанидан уйига қараб чопди, онасига бориб, ўрмонда ҳиндулар уруш бошлаш учун ҳарбий ногораларини чаляпти, деб айтди.

Бола нега хурсанд бўлиб қичқиряпти? Ёлғизгина бола нега энтикяпти? Негалигини унинг ўзиям билмайди. Шунингдек, Қизилбўйин ҳам ҳар куни юмалаб ётган бирор кундага чиқиб олиб, бутун ўрмонга эшилтириб нега қанот қоқишини ўзиям билмайди. У кунда устида патёқаларини ҳилпиратиб ўтиради. Патёқалари ҳилпирараб, офтобда каҳрабо тош мисол товланишидан завқланиб, яна қанот қоқади.

Қизилбўйиннинг кўнгли кимдир келиб уни томоша қилиб, завқ-шавқ олишини истади, ажабо, фавқулодда бундай истак қаердан пайдо бўлди? Нега дараҳтлар куртак ёзмасдан олдин кўнглида шундай истак пайдо бўлмади?

Қизилбўйин патиллатиб қанот қоқди...

У ўзининг бу севимли жойига ҳар куни келди.

У янада хушсурат бўлди. Унинг ёрқин кўзлари узра яна бир безак — лоларанг патлар пайдо бўлди. Оёқларидағи қорда юриш учун ўсиб чиққан ўсимталар бутунлай йўқолиб кетди. Кўзлари янада тиниқ порлади, патёқалари янада гўзаллашди, қуёш нурида турфаранг патларини ялтиратиб сайр этганда ўзгача бир нафосат касб этди, каклик-мисан каклик бўлди.

Аммо у ёлғиз эди, жуда ёлғиз эди!

У ҳамон қанот қоқиб, сайд қилди. Ниҳоят, май ойи бошларида, теварак-атроф кўм-кўк либосга бурканганида у яқин бир бутазордан шитирлаган товушни ёшилди. Кимдир уни пойлаётганини сезиб, ҳайкалдай қотиб турди.

Уни пойлаётганичи чинмикин? Ҳа, чин экан! Буталар орасида бекинишга уринаётган бир майдагина қўлтириқ каклик кўринди. Қизилбўйин бир зумда унинг олдига етиб борди. У ҳаяжонга тўлиб-тошди. Унинг олдида қоматини тик тутиб, патларини кенг ёйди! Бу макиён каклик ўзига ёқиб қолишини қаердан биллибди? У турфаранг патёқаларини ёйиб, офтобда ялтиратди. Мағрур тўриб, оҳиста, майнин қоқоқлади. У макиён каклик қалбини асир этди. Аслида у аллақачон макиён қалбини забт этган эди. Макиён каклик Қизилбўйиннинг патиллатиб қанот қоқишини ёшилтиб қолиб, уч қундан буён шу ерга келади, холисроқда бекиниб ўтириб, унга хумор-хумор боқади, ундан ўпка-гина қилади, шундай ёнгинасида бўлсам-да, мени сўраб келмайди, дейди!

Мана, ниҳоят у макиённинг оёқ шарпасини ёшилтиб, унга яқинлашди. Макиён бошини қуийи әгиб, нозик-нозик қадамлар босиб, Қизилбўйинга ёр бўлиб келди!

Бедор ҳаёт барҳам еди, бечора бир ёлғиз дайди бирданига қўш баҳорни қарши олди.

Ёлғизликнинг оти ўчди.

Оҳ, улар хушманзара водийда қандай ажойиб турмуш кечирдилар! Қуёш ҳеч қачон бундай ёрқин порламаган, оламдан ҳеч қачон бундай нафис ҳид уформаган эди. Улкан макиён каклик баъзан ёлғиз ўзи, баъзан жуфти ҳалоли билан ёғоч устига келиб баҳтиёрларча қанот қоқадиган бўлди.

Нега унинг ёнида Қизилбўйин кам кўрина-диган бўлиб қолди? Нега у Қизилбўйин билан соатлаб ўйнаб, сўнг бирдан гойиб бўладиган, соатлаб, баъзан кунлаб қорасини кўрсатмайдиган, Қизилбўйин хавотир олиб, қанотларини қаттиқ-қаттиқ силкигандагина қайтиб келадиган бўлди? Макиён какликнинг бир сири бор эди, Қизилбўйин бу сирнинг тагига етолмай ҳайрон эди.

Кунлар ўтган сайин макиён каклик Қизилбўйин билан кам бўладиган бўлди, охири бутунлай кўринмай кетди. Қизилбўйин ҳаяжонланиб, бетиним қанот қоқди, дарё оқими бўйлаб юқорига учиб, бошқа бир ёғочга қўйниб қанот қоқди, қирдан ошиб ўтиб, бир сойда яна қанот қоқди. Аммо ҳеч қандай натижа бўлмади. Тўртинчи куни яна ўз ёғочи устига келиб, худди биринчич учрашувларида гидек яна уни чақирди, ниҳоят, буталар орасидан худди ўшандагидай қадам шарпалари эшитилиб, макиён каклик кўриниш берди! Аммо у бу сафар ёлғиз эмасди, ёнида ўнта майдагина жўjasи бор эди.

Қизилбўйин макиёнига талпиниб, кўзлари порлаб турган ушоқ жўжаларни чўчитиб юборди. У, митти жўжалар унинг макиёни эътиборини олаётгани, у эса четда қолиб кетаётганини кўриб, кўнгли бир оз ранжиди. Қизилбўйин ҳадемай бунга кўникиб кетди, макиёни билан ҳамкорлик қилиб, жўжаларни парвариш қилишга киришди.

VI

Қур ва какликлар оламида яхши оталар кам бўлади. Шу боисдан макиёnlар ўzlари уя қуриб, болаларини оталарисиз ўzlари тарбия қилади. макиёnlар ҳатто уяларини болалари отасидан сир тутади, мабодо учрашгилари келса, бирор тайин жойда, масалан, қанот қоқадиган ёғоч устида, бирор егулик қидириладиган жойларда, баъзан эса қумга юмалаб ётадиган ерларда кўришадилар.

Қизилбўйиннинг макиёнини Бурка дер эди. Бурка жўжалари тухумини ёриб чиқсанда тамомила уларни парвариш қилиш билан овора бўлиб қолди, уларнинг ажойиб оталари бор эканлигини унуптиб

қўйди, оталарининг чорлашига жавоб бермади. Faқat тўртингчи куни жўжалари ўзларини бир оз эплаб олгач, уларни оталари билан таништиргани олиб келди.

Баъзи бир оталар болани хуш кўрмайди, аммо Қизилбўйин ундашлардан әмас, ҳа. У дарҳол макиёнига жўжаларни парвариш қилишга ёрдам берди. Жўжалар оталаридан сув ичишни ўрганди, оналари кетидан хотиржам әргашиб юрди, чунки орқаларида отаси борлигидан кўнгли тўқ бўлди.

Улар дарёга йўл олди, худди ипга тизилган мунчоқдай бўлишиб, қир ёнбағридан тушиб кела бошлади. Қарағай дарахтида ўтирган қизил олмахон жундор жўжаларга ажабланиб қаради. Қизилбўйин бир дарахтнинг баланд шохига чиқиб олиб патларини тозалаш билан машғул бўлди. Олмахон уни кўрмай қолиб, Рунтига яқинлаша бошлади. Унда қуш қонини бир татиб кўриш истаги пайдо бўлди, кейинда қолаётган жўжа эса тайёр ошдай бўлиб туюлиб, истагини янада қўзғади. Ана шундай ёвузларча ният билан нимжон жўжага ташланди. Бурка ёвуз олмахонни жуда кеч пайқаб қолди, аммо Қизилбўйин ҳаммасини кўриб турган эди. У малла қонхўрга ташланди. Қизилбўйиннинг бор-йўқ қурулди, унинг муштлари, яъни, бўртиб чиққан қанот пайлари бўлиб, у билан жуда кучли зарба бера олар эди! У дастлабки ҳамладаёқ олмахоннинг энг нозик жойи — биқинига зарба берди, олмахон бир айланиб ерга юмалаб тушди. Ўрнидан бир амаллаб туриб, шу яқиндаги шоҳшабба олдига судралиб борди. Ҳарсиллаб ётиб қолди. Бурнидан лахта-лахта қон келди. Қизилбўйин уни ўз ҳолига қўйиб берди. Олмахоннинг кейинги тақдиди нима бўлди, нима қўйди, Қизилбўйин ўёғига қизиқмади.

Какликлар оиласи йўлида давом этди, қумда бир молнинг чуқур излари учради, жўжалардан бири шу изга тушиб кетди. Жўжа мол изидан чиқолмай чийиллади.

Вазият оғир келди. Ҳар иккала катта каклик ҳам нима қилишларини, жўжани қандай қилиб издан тортиб олишларини билмади. Улар нима қилишга ҳайрон бўлиб ўрганларида түёқ изининг бир чеккасидан қум силжиб кетиб, изга қия йўл очилди. Жўжа шу қия йўл билан издан чиқиб келди, оналарининг думи остида паналашиб ўтирган жигарлари сафига келиб қўшилди.

Бурка жуда хушчақчақ, зукко, ишбилармон макиён. У кечасию кундузи болаларини тарбия

қилишдан чарчамади. Болалари билан ўрмоннинг серсоя жойлари бўйлаб сайр қилиб юриб, болала-ридан, ўз-ўзидан ғуурләниб-ғуурланиб қоқоқла-ди! Болаларига янада кенг имконият яратиб бериш учун думларини кенг ёйиб юрди, бирор ғанимни кўрганда ундан тап тортмади, у билан олишувга ё учиб кетишга тайёр бўлиб турди.

Жўжалар ҳали учишни ўрганмасдан туриб бир неча бор Кэдди чолга дуч келди. Июнь келиб, овтақиқланган бўлса-да, Кэдди чол қўлида милтиқ билан сой ёқалаб келаверди, олдида югуриб келаётган Тейк деган ити Бурка билан жўжаларга жуда яқин келиб қолди, буни кўриб турган Қизилбўйин итга қараб юрди. У ўзининг эски, аммо ҳамиша омадёр айёрглигини қўллади — итни ўзи билан Дон водийси тарафга алаҳситиб олиб кетди.

Кутимаганда Кэдди какликлар уяси томонга қараб юрди, буни кўрган Бурка болаларига «Ка-ка-ка!», яъни, яширининглар, деган фармойиш берди; ўзи эса Қизилбўйин итни қандай алдаб олиб кетган бўлса, овчини ҳам шундай лақиллатиб олиб кетишга уринди.

Бурка оналик меҳр-муҳаббати билан тўлиб-тошиб, овоз чиқармасдан овчининг олдига учиб борди, кейин унинг шундай кўзи олдида қанотларини патиллатиб қоқиб, ўзини хазонлар устига ташлаб юборди, ўзини гўё ярадор бўлганга олиб ётаверди, пияниста чол бунга лаққа ишонди. Кутимаганда Бурка қанотларини йигиб олиб, астасекин нари кета бошлади, шунда чол каклик найранг қилаётганини тушуниб етди. Каклик уни ўз уясидан узоқлаштироқчи эканини билди. Алам билан унга таёғини отиб юборди. Аммо Бурка жуда эпчил ва зийрак эди. У таёққа чап бериб, ниҳоллар орқасига бекинди, ўзини яна хазонлар устига ташлади, қурқуллаб, қанот қоқди, оғир яралангандай зўрга қимирлади. Кэддига жон кириб, яна таёқ отди. Бурка яна чап берди. Овчини қандай қилиб бўлмасин, бечора жўжалари ётган уядан адаштириш учун тўғри овчининг кўз олдига учиб келиб, ўзини кўкраклари билан ерга ташлади, ёлворувчи оҳангда ингради. Кэдди яна унга таёғини отиб, аксига олиб, яна теккизолмади. Сўнг, милтиғини қўлга олди, айикниям тил торттирмай ўлдирадиган ўқ билан бечора довюрак Буркани қонга беланган бир парча ичак-чавоққа айлантирди.

Ёвуз овчи каклик уяси шу атрофда эканини сезиб, уни излаб кетди. Аммо бирор қимирлаган жонни, чирқиллаган овозни эшитмади, жўжаларга

кўзи тушмади. У уя атрофидан бир неча марта ўтди, аммо ўлгудай қўрқиб қолган жўжалар миқ этган шарпа сездирмади, айримларининг қўрқанидан жони чиқиб кетди.

Бу орада Қизилбўйин итни бир жойларга адаштириб ташлаб, макиёни турган ерга қайтиб келди. Овчи итига бериш учун макиён ўлигини олиб, аллақачон жўнаб қолган эди. Қизилбўйин макиённи излаб-излаб, охири унинг қони билан патларини топди. У, ҳалиги ўқ нимага отилганини энди англаб етди...

Қизилбўйиннинг қанчалар даҳшатга тушганини, қанчалар қайғурганини айтиб бериб бўлармикин? У бир неча дақиқа караҳт бўлиб, қон оққан ерга бошини әгиб тикилганича туриб қолди. Сўнг, бирдан жонланди. Бечора жўжаларини эслади.

У болалари бекиниб ётган уяга йўл олди, барчасига таниш овозда қичқирди: «Қоқва-қоқва-қоқва!!!» Оталарининг бу қудратли овози тупроқда ётган жонсиз болаларини тирилтира олармикин? Йўқ, йўқ, болаларининг қарийб ярми аллақачон оламдан ўтган! Бор-йўғи олтитагина юм-юмалоқ жўжа кўзларини очиб, оталари томоҳ чопди. Қолган тўрттаси жойидан қимиirlамади.

Қизилбўйин омон қолган болаларининг ҳаммаси жам бўлгунча қоқоқлаб қичқирди. Сўнг болаларини әргаштириб, сим тўсиқлар билан ўралган ерга олиб борди, бу ер хийла тинч эди, борди-ю, хавф-хатар туғилиб қолса у ердаги наъматак буталари бекиниш учун анча қулай эди.

У шу ерда ўзини бир вақтлар онаси қандай тарбия қилган бўлса, болаларини ҳам худди шундай тарбия қилаверди. Аммо у онасига қараганда анча тажрибали эди, шу сабабли болаларини бирмунча яхшироқ тарбия қилди. У яқин-атрофни жуда яхши биларди, қаерларда ноз-неъматлар мўллигидан хабардор эди, шунингдек, какликлар ҳаётига хавф-хатар назар солгудай бўлса, уларни қандай қилиб огоҳлантиришни ҳам биларди.

Унинг кўпни кўрганлиги ва синчковлиги натижасида ёз бўйи биронтаям жўжа нобуд бўлмади. Жўжалар эркин ҳаёт кечириб вояга етди, «ов ойи» келганда Қизилбўйин бошлиқ олтигадан иборат какликлар оиласи бунёд бўлди, улар бошларидаги қизил тусли ажойиб патларини кўз-кўз қилди.

Қизилбўйин макиёнидан жудо бўлгандан буён қанотларини патиллатмай қўйди. Тўргай учун сайраш қанчалик гаштли бўлса, каклик учун қанот қоқиши ҳам шунчалик гаштли эди. Қанот қоқиши

нафақат мұхаббат құшиғи, шунингдек, ҳаддан ош-
ған күч-ғайратни, тан-соғлиқни намойиш қилиш
ұмам әди. Ланжлик даври тугаб, сентябрь ҳавоси ва
ноз-неъматидан руҳи күтарилиб патлари ялтираб
қолганда яна ўзининг ўша әски ёғочига келди.
Ўзида ички бир күчли интилиш сезиб, ёғоч устига
чиқыд-да, яна қанотларини патиллатиб қоқди.

У шу кундан бошлаб бу ерга ҳар куни келиб
қанот қоқадиган, болалари әса атрофини айланиб
үтирадиган бўлди. Жўжалардан бири отасига
тортган шекилли, шу яқиндаги тўнка, тошларга
чиқиб олиб, уям отасига тақлид қилиб қанот қоқди.

Узум бошлари қорайиб, «Телбалик ойи»—
ноябрь келди. Қизилбўйиннинг оиласи бузилмас,
аҳил оила эканлигини намойиш қилди. Тўғри,
уларда ҳам қаёқларгadir дайдиларча кетиб қолиш
майли пайдо бўлди, аммо бу майл бир ҳафтадан
ошмади. Учта каклик қаергadir учиб кетди.

Қизилбўйин қолган учта боласи билан водийда
яшаб юрди. Қиши кириб, ерга қор тушди. Биринчи
қор момиқдай майин бўлди. Қишининг дастлабки
куни илиқ келиб, какликлар қарағай дараҳтларини
нинг энг пастки шохларида тунади. Аммо келаси
куни совук тушиб, бўрон турди, кун узоги қалин
қор ёғди. Кечаси қор тингданда Қизилбўйин болала-
рини улкан қор уюми ўртасида бўй чўзиб турган
оққайин олдига олиб борди. У қорга шўнғиди,
болалари ҳам худди шундай қилди. Шамол туриб,
какликлар кириб ётган қоруя оғзидаги қорларни
учириб, уяни худди оқ сурп ёғандай ёпиб кетди.
Какликлар қоруяда бир-бирларига суюниб, туни
билан мириқиб ухлади, чунки қор иссиқ сақлаб,
какликлар нафас олиши учун етарли ҳаво етказиб
турди. Улар әрталаб кўзларини очиб, тумшуқлари
олдида муз парчаларини кўрди, бу нафасларидан
пайдо бўлган музлар әди. Улар бу ёнларига ағда-
рилиб, қоруядан осонгина чиқиб олди, оталарининг:
«Қоқва-қоқва-қоқва! Қа-қа-қа!» (Келинг-
лар, болаларим, келинглар!) деган әрталабки чор-
лашини эшилди.

Уларнинг қор остидаги биринчи туни ана
шундай бўлди. Келаси кечаси яна қор остига кириб
ётишди, яна шимол шамоли уларнинг устига оқ
лиbos ёпиб кетди. Кечаси ҳаво ўзгариб, шамол
шарққа томон әса бошлади. Аввал ёмғир аралаш
паға-паға қор ёғди, сўнг қор музлади. Какликлар
әрталаб туриб қоруяларидан чиқмоқчи бўлганла-
рида ўзларини тошдай музлар остида ётгандек
ҳис қилди.

Аммо қорнинг таги аввалгидай юмшоқ эди, шу сабаблиям Қизилбўйин очиқликка осонлик билан йўл очди. Лекин қор устини қоплаб ётган музга етганда нима қилишини билмай қолди. Музни ёриш учун шунча уринди, бўлмади, қайтанга қаноти билан бошини ярадор қилгани қолди. У умрида бундай оғир вазиятга тушмаган эди. Тўғри, у кўп қийинчилкларни бошидан кечирган, аммо бунақасига дуч келмаган эди. Уни ваҳима босди. Мадори қуриди. Жамики интилишлари бесамар бўлди.

У болалари озодлик йўлида типирчилаетганларини, «чирқ-чийқ! чирқ-чийқ!» — дея ёлвориб чирқиллаб, уни ёрдамга чақираётганларини эшилди.

Жўжалар қоруяларида жуда кўпгина ғанимлари дастидан бехавотир яшади, аммо очлик деган ғанимнинг исканжасида яшади. Шунинг учун ҳам жамики саъй-ҳаракатлари бекор кетган, очликдан мадори қуриган митти асиirlар тун чўкканини пайқаб, янада ваҳимага тушди. Улар тулкилар келиб қолишидан қўрқди. Яна бир навбатдаги қоронғи чўкканда тулки ҳақида ўйламай қўйишиди. Ҳатто тулкилар келиб, уларнинг устидаги музларни ёриб ташлашларини истади. Улар ана шунда ўз ҳаётлари учун курашиб имкониятларига эга бўлишларини тасаввур қилди.

Дарҳақиқат, тулкилар келиб, музлаб қолган қор устидан ўта бошлади. Қор остида ётган какликлар кўнглида яна яшаш умиди пайдо бўлди, улар нафасларини ютиб, тулкилар ўтиб кетгунча қимир этмади.

Эртаси куни бўрон бошланди. Шимолдан эсган кучли шамол қорни ер бўйлатиб, ҳуштак чалиб учирди. Узоқ давом этган кучли бўрон ердаги қорни ағдар-тўнтар қилиб тўзғитиб, қоруяни ҳам бузиб кетди. Уя жуда юзага чиқиб қолди. Қизилбўйин куни бўйи боши устидаги муз қатламини кўчириш билан овора бўлди, охир-оқибат боши оғриб, тумшуғини шикастлантириб олди. Кун ботиб кетди ҳамки, музни кўчириб, юзага чиқолмади.

Яна бир тун ўтди, энди уларнинг қоруялари устидан тулкилар ўтмай қўйди. Эрталаб Қизилбўйин яна ишга тушди, аммо олдинги куч-қудрати энди йўқ эди, у ҳатто болаларининг овозини, уларнинг тумшуқлари билан муз чўқилашларини ҳам эшиitmай қолди. Аммо кун ёргуғида қоруя ичида ўзини-ўзи кўрадиган бўлди. Чунки қоруя усти жуда юпқа бўлиб қолган эди, шу сабаблиям иложи етганича музни чўқилайверди.

Бўрон кун узоги тинмади, қоруя юзасида қотиб

ётган қорларни ялаб олиб кетавериб, уяни янада омонат қилиб қўйди. Ниҳоят, Қизилбўйиннинг тумшўғи учун музни тешиб чиқди. Бу унинг файратига файрат, кучига куч қўшди.

У тинимсиз музни чўқилайверди, ниҳоят кунботар вақти музда унинг боши, бўйни, ҳатто ажойиб патёқалари ҳам сиғадиган тешикча пайдо бўлди. Лекин ҳали унга елкалари сиғмас эди, шунинг учун музни пастидан туриб бор кучи билан итарди. Муз унинг кучига бардош беролмади. Қизилбўйин муз қамоқдан озод бўлди.

Болаларининг ҳоли нима кечди экан? Қизилбўйин энг аввал шу яқиндаги қирғоқча қараб учди, қип-қизил наъматак меваларидан бир нечта еб бўлиб яна изига қайтди. У қоқоқлади, у тумшуғи билан музни тўқиллатди, ер остидан: «Чийқ-чийқ!» деган заиф овоз эшилди. Уткир тирноқлари билан қор тирнаб, музни тешди, қоруядан Кулранг Думча лақабли жўжа бир амаллаб чиқиб келди.

Бор-йўғи шу бўлди. Қор остининг турли жойларида сочилиб ётган жўжалардан садо чиқмади. Улар қорнинг қайси тарафида ётибди, билиб бўлмади, Қизилбўйиннинг ҳафсаласи пир бўлиб, бошқа қидирмади. Баҳор келиб, қорлар эриганда жўжалар жасади кўринди. Булар жўжалар жасади эмас, пат ёпишган қоқсуяклар эди, холос!

VII

Қизилбўйин билан Кулранг Думча бу кўргиликдан кейин ўзларини ўнглаб олгунларича кўп кунлар ўтиб кетди. Уларнинг кўп дардларига турлитуман ноз-неъматлар ва мусаффо иқлим даво бўлди. Қиши ўрталаридан бир илиқ кун Қизилбўйинни тағин ўша ёғоч тарафга ундали, у яна ўзининг шу яхши кўрган жойига бориб, қанотларини қоқди.

Кәдди чол қанот овозларини эшилдими ё Қизилбўйин билан Кулранг Думчанинг қордаги изла-

рини кўриб қолдими? Буниси номаълум, ҳар ҳолда у итини әргаштириб, қўлида милтиқ билан яна пайдо бўлиб қолди. Сой бўйлаб яшириниб бориб, каклик овламоқчи бўлди. У ҳар қанча яшириниб юрмасин, барибир уни какликлар кўпдан буён сезиб юрарди.

Улкан қизиллат хўроз каклик бутун водийга донг таратди.

Ов мавсуми келганда кўпгина овчилар уни отиб, ном қозонмоқчи бўлди, улар бу билан қадимги дунё мўъжизаси бўлмиш Эфес жомесига ўт қўйиб шон-шуҳрат қозонмоқчи бўлган нотавон кимсага ўхшаб кетди.

Қизилбўйин ўрмонни миридан-сиригача билиб олди. У қаерга яшириниши, қачон қанотлари товушини чиқармасдан учишни билди, овчи олислаб кетгач, қанотларини қоқиб юқори кўтарилиши, кейин бирор дараҳт танаисига бекиниб туриб олисларга учиб кетишни билди.

Кэдди қўлида қурол билан Қизилбўйинни таъкиб қилишдан толмади, бир неча бор нишонга олиб хато кетди, сабаби, йўлида гоҳ дараҳт, гоҳ бирор дўнглик учраб, мўлжални аниқ олишга халақит берди.

У «Қор ойи»— декабрь келганда Кулранг Думча билан Кэстл Франк ўрмонига жўнади, ўрмонда турли ноз-неъматлар, улкан қари дараҳтлар мўл эди. Тебранувчан зангпоялар орасида баҳайбат қарағай дараҳти савлат тўкиб турарди. Унинг энг пастки бутоқлари бошқа дараҳтларнинг энг юқори уни билан баравар эди. Ёзда шу қарағай шохларига сўфитўрғайлар ин қурди. Уларнинг ини ўқ етмайдиган баландлиқда бўлиб, улар ўз инларида ҳеч қандай хавф-хатарсиз яшашлари, ўйнаб-кулишлари мумкин эди. Сўфитўрғайлар отаси ўзининг осмонранг қанотларини ёйиб, сеҳрли, жозибали қўшиқлар куйларди. Қўшиқларни болаларига атаб айтарди, шу сабаблиям уни фақат болаларигина эшитарди.

Ана шу улкан қарағай Қизилбўйинга ёқиб қолди, яккаю ягона фарзанди билан шу қарағай атрофида яшай бошлади. Уни кўпроқ қарағайнинг пастки танаси қизиқтириб қолди. Тана теварагида тебранувчан зангпоялар, ёввойи узумлар, ҳамиша кўм-кўк мевали буталар ўсиб ётибди. Қорни ковласа, қора ёнгоқлар чиқади. Бундан зиёд емишли жойни топиб бўлмайди. Борди-ю, овчилар келиб қолса, ундан қочиб қутулиш ҳам осон, масалан,

зангпояллар оралаб улкан қарағай панасига чопиб бориб, бемалол учыб кетиш мүмкін. Шу қарағай уларни юз марталаб ўлимдан сақлаб қолди.

Кәдди какликлар феъл-атворига мұлжаллаб янги бир ҳийла ўйлаб топди. Үзи дүңглик ортида бекиниб турди, овчи ошинаси какликларни үчүтитиш учун эски заранг дарахтини ёнлаб кетди. Чангалзорлар орасидан панараб бориб, Қизилбүйин билан Кулранг Думча емиш излаб юрган ердан чиқди. Қизилбүйин зийраклиқка ундағы: «Қ-қ-қ!» (Хавфхатар!) – деди, шу заҳотиёқ ҳар әхтимолға қарши улкан қарағай тарафға йўл олди.

Кулранг Думча бир оз кейинда қолиб, фавқулодда итни кўриб қолди. Дарҳақиқат, бир сарғиши тунга томон келаётган әди. Қизилбүйин олислаб кетиб, чангаллар оралаб келаётган итни кўрмай қолди. Кулранг Думча талвасага тушди.

«Қоқва-қоқва-қоқва! (уч, уч, уч!) – дея қичқирди у ўзига үзи, нишаблиқдан пастга қараб әнап әкан.

«Қоқ-қоқ-қоқ!» (Буёққа қоч! Бекин!) – аста қичқирди Қизилбүйин, чунки итнинг изидан мильтиқ осган овчи келаётган әди.

Қизилбүйин улкан қарағайга келиб қўнди: қарағай танасига бекиниб олиб, яна Кулранг Думчага қичқирди: «Буёққа, буёққа қоч!» Қизилбүйин дүңглик пастидаги чангалдан шитирланган овозни әшиитди, демак, у ерда кимдир пойлагяпти.

Кулранг Думча қўрқинчли чийиллади.

Ит Кулранг Думчага ташланди.

Кулранг Думча шундай очиқликда пойлаб турган овчидан қочиб, ҳавога кўтарилди. Аммо дүңглик ортида бекиниб турган яна бир овчи мұлжалига дуч келди.

Пр-р-р! – этиб учыб, янада юқорилади.

Пақ! – этган овоз янгради, у қонга беланиб, сўнгги жон талвасасида типирчилаб, ерга тушди. Қор устида жонсиз қотиб қолди...

Қизилбүйин учун әнди бу ер хавфли бўлиб қолди. У пастга тушиб бекинди. Ит ундан ўн футча, Кәдди чол эса беш футча наридан чопиб ўтди. Қизилбүйин миқ этмай, ўзини сездирмади. Кейин Тейлор қир-адирларига қараб йўл олиб, эсономон етиб олди.

Шафқатсиз мильтиқ Қизилбүйиннинг жамики яқинларини тутдай тўқди, у яна ёлғиз қолди.

«Қор ойи» жуда секин ўтди, бу орада Қизилбүйин неча марталаб ўлим ёқасидан қайтди, чунки

овчилар унинг ёлғиз ўзигина тирик қолганини билиб, уни тинимсиз таъқиб қилди. Тинимсиз таъқиб уни янада яккалатиб қўйди.

Кәдди уни миљтиқ билан таъқиб қилиш фойда-сизлигини билиб, ўзича янги бир ҳийла ўйлади. Қор қалин тушиб, емиш топиш қийинлашиб қолганда, худди Қизилбўйин емиш излайдиган жойга қатор қилиб тузоқ қўйиб ташлади. Буңдай жой «Бўронлар ойи» бўлмиш январь давомида фақат бир ерда бўларди. Тўғри, Қизилбўйиннинг эски таниши оқдум қуён бу жойни топиб олиб, бир неча тузоқни ўткир тишлари билан ғажиб ташлади. Аммо қолганлари бутунлигича қолди, бир куни Қизилбўйин осмонда учиб юрган бир қора доғни кўриб қолиб, мабодо қирғий бўлса-я, деган ташвишда осмонга анграйиб қараб юриб, тузоқта тушганини билмай қолди. Оёғидан осилиб, ҳавода муаллақ туриб қолди.

Инсон бир жониворни шунчалик қийноқ-азобларга солиша нима ҳаққи бор? Жониворнинг айби инсон тилини билмаганими?

Бечора Қизилбўйин кун бўйи оёғидан осилиб, озод бўлиш учун улкан, қудратли қанотларини силкиб, азобланиб ётди. Кечасию кундузи ҳоли шу бўлди. Охира жонидан тўйиб, ўзига-ўзи ўлим тилади, тезроқ жоним узилса, бу қийноқ-азоблардан қутулармидим, деган хаёлга борди.

Аммо ўлим қурғур ҳадеганда келавермади.

Тонг отди. Яна бир кун ўтиб, оҳиста-оҳиста оқшом чўқди.

У ўз тан-соғлиги, куч-кудратидан нафратланди.

Қоронғи тушиб, теварак зим-зиё бўлганда бир шалпангқулоқ боййғли унинг қанотлари шарпасини эшишиб қолиб, учиб келди-ю, Қизилбўйинни азобуқубатлардан халос қилди.

Боййғли хайрли иш қилди...

Шимол шамоли эсиб, муз ботқоқ узра қор учирди. Теварак оппоқ бўлди. Шамол қор устида қандайдир бир қоп-қора патларниям учириб юрди. Булар Қизилбўйиннинг ўша ажойиб, машҳур патёқалари эди. Шамол патёқаларни олис жанубларга учириб кетди. Патлар қорайиб турган кўл узра учди. Патёқалар бир замонлар ҳам кўл узра учган, унда «Телбалик ойи» эди, аммо унда Қизилбўйиннинг бўйнида безак бўлиб учган эди, чунки унда Қизилбўйин ҳаёт эди. Мана, охир-оқибат, патёқалар қорга кўмилиб, Дон водийисида яшаб ўтган какликлар авлодининг сўнгги, энг сўнгги нишонаси ана шундай йўқ бўлиб кетди.

Шундай қилиб, Кәстл Франқда какликлар
сайрамай қўйди, Балчиқзор дарё сойларидағи
қарағай кундалари аста-аста чириб, ҳеч кимга керак
бўлмай қолди.

КУМУШ ҚАШҚА

I

Умрингизда бирорта ёввойи жонивор билан яқиндан ошно бўлганмисиз? Мен бирорта жонивор билан фавқулодда учрашиб қолганингизни ё қафасда кўрган жониворингизни назарда туатётганим йўқ. Мен бирор эркинликда юрган жониворни кўп йиллар мобайнида кузатиб, билганмисиз, деган мазмунда сўраяпман. Одатда бир тоифага оид жониворларни бир-биридан ажратиш қийин бўлади. Тулки тулкига, қарға қарғага шундай ўхшаб кетадики, уларни яна қайта кўрганда бу ўша дастлабки кўрган тулкими ё бошқасими, бу ўша қарғами ё бутунлай бегонами, ажратиб бўлмайди. Аммо шундай ҳоллар ҳам бўладики, қайсиdir бир жонивор куч-қудрати, ақл-фаросати билан ўзгалардан ажралиб туради. Ўзгаларга йўлбошчилик қилади. Биз бундай жониворни баралла буюк жонивор десак бўлади. Бунинг устига у бошқаларга нисбатан серсавлат бўлса ё бирор белгиси билан одамлар кўзига тез чалинадиган бўлса, унда у ўз мамлакатида машҳур жонивор бўлиб танилади. Бундай ёввойи ҳайвонлар ҳаёти кўпгина одамлар ҳаётига қараганда қизиқарлироқ ҳам ранг-баранглироқ бўлади.

Бундай машҳур ёввойи жониворлар кўп. Масалан, XIV аср бошида бутун Парижни ўн йил мобайнида олиб бориб-олиб келган Куртсан лақабли калтадум бўри; икки йил ичида барча чўчқахоналарни вайрон қилиб, Сакраментонинг юкори водийсида яшовчи фермерларнинг ярмидан кўпини ўз ишини ташлаб қочишига мажбур қилган Клабфут деган оқсоқ қўнғир айик; Янги Мексикада беш йил юриб, ҳар куни биттадан молни бўғизлаб кетган Лобо отли бўри; икки йил мобайнида уч юз одамни тилка-пора қилган Сене деган қоплон шундай ҳайвонлар сирасига киради.

Мен ҳозир сизга қилмиш-қидирмишини сўйлаб бермоқчи бўлган Кумуш Қашқаям ана шундай жониворлар тоифасига қўшилади. Кумуш Қашқа бағоят зукко, қари қарға. Унинг Кумуш Қашқа

дайылишига сабаб, ўнг кўзи билан тумшуғи орасида катталиги бир таңгача келадиган оқ-сарғиш қашқаси бўлиб, лақабини шу қашқасидан олган. Мен уни бошқа қарғалар орасида шу қашқасидан таниб оламан.

Ўзингиздан қолар гап йўқ, қарға зоти жуда ақлли қелади. «Қарғадай доно», деб бекорга айтмаганлар-да. Қарғалар интизомда гап кўп эканини яхши билади, шу сабаблиям ўзларини аскарларча метин интизомга ўргатади, ҳатто баъзи бир аскарлардан ҳам кўра интизомлироқ бўлади. Улар ҳаётда ҳамиша эҳтиёткор бўлади, ҳамиша интизомга риоя қилади, қалтис дақиқаларда ҳамиша бир-бируни қўллаб-қувватлайди. Уларга нафақат энг қари, энг ақллиси йўлбошчилик қилади, шунингдек, энг кучли, энг ботири ҳам етакчилик қилади, чунки улар орасида ҳам уриш-жанжал, норозиликлар бўлиб туради, шунда уни босди-босди қилиш учун куч керак, ботир керак. Бошқалари эса ёш, оддий қарғалар бўлиб, кўзга кўринадиган бирор фазилати йўқ.

Кумуш Қашқа улкан қарғалар галасининг йўлбошчиси бўлиб, гала Торонто шаҳри яқинидаги Кэстл Франк қарагайзор дарасида яшайди. Галада икки юзтacha қарға бўлиб, улар негадир ҳеч кўпаймайди. Қиши яхши келганда қарғалар Ниагара бўйларида қишлияди, ёмон келганда эса жануб томонларга учиб кетади. Қари Кумуш Қашқа ҳар йили февралнинг сўнгги ҳафтасида паноҳидаги қарғаларни йиғиб, улар билан Торонтони Ниагарадан ажратиб турувчи қирқ миль кенглиқдаги сув ҳавзаси устидан учиб ўтади. У тўғри йўлдан уммайди, гарб томонга бурилиб учади, Дендас тоғларининг қарагайзор қирларини мўлжаллаб учиб боради. У ҳар йили ўз қарғалари билан шу ерга келиб, олти ҳафтача яшайди. Қарғалар эрталаб уч тўдага бўлиниси, овга жўнайди. Бир тўдаси жанубдаги Атбриж кўрфазига, бир тўдаси шимолдаги Донга, энг катта тўдаси эса шимоли ғарбга йўл олади. Учинчи тўдага Кумуш Қашқанинг ўзлари бошчилик қилади. Бошқаларига қайсиниси етакчилик қилишини билмайман.

Борди-ю, эрталаб ҳаво яхши бўлса, қарғалар юксак кўтарилиб учади. Борди-ю, шамол бўлса, унда пастлаб, дарани панаалаб учади. Мен яшайдиган уй деразаси худди ана шу дарага қараган. 1885 йилда худди шу деразадан биринчи марта Кумуш Қашқани кўриб эдим.

Мен бу ерга яқинда яна келдим, шу ерлик бир

киши қарғалар галасини кўрсатиб шундай деди:

— Ҳай анати қари қарға йигирма йилдан бўён шу дарадан учиб ўтади.

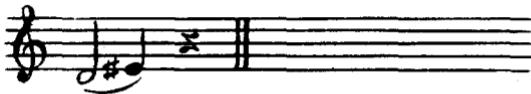
Кумуш Қашқа дарада уйлар қад кўтариб қолганига қарамай, ҳамон ўзининг эски йўли бўйлаб учди. У марта, апрель бошида, ёз охири билан куз бошларида ҳар куни икки марта ана шундай учиб ўтди.

Мен унинг қандай парвоз қилишини кузатиб, қарамоғидаги қарғаларга йўл-йўриқлар беришини эшитдим. Бора-бора қарғалар чиндан ҳам ақлли эканлигини, улар ҳам одамлар каби ўз тили, жамиятига эга эканлигини тушуниб етдим.

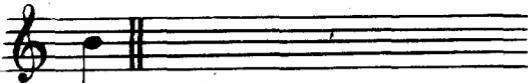
Бир куни дара баландидан ўтган кўпrik устини айландим. Кун сершамол эди. Шунда, қари қарға ўз тўдаси билан маконига учиб кетаётганини кўриб қолдим. Ярим миль берида бўлсам-да, унинг ўз тўдасига айтган амрини эшитдим: «Ҳаммаси яхши, учаверинглар!»

У «Қаф-қаф!»— деди, муовини унинг гапини энг орқада келаётгандарга етказди. Улар буйруқча биноан пастлаб уча бошлади, чунки юқорида кучли шамол эсаётган эди. Аммо мен турган кўпrik уларни яна кўтарилишга мажбур қилди. Шунда Кумуш Қашқа мени кўриб қолди, уларни кузатаётганим унга ёқмади. Бир оз секинлаб, овоз берди: «Қаф», яъни, «Эҳтиёт бўлинглар!»— деди.

Яна юқорилаб учди. Қўлимда қурол йўқлигини билиб, бошим узра учди, тўдасиям худди шундай қилди. Кўприқдан ўтиб, яна ҳамишаги йўлларига тушиб олди.

Эртаси куни яна ўша кўпrikка бориб турдим. Қарғалар яқин келганда қўлимдаги таёқни худди милиқдай уларга тўғрилаб, гёё отмоқчи бўлдим.

Қарға қарға қағиллаб дарров түдасини огоҳ қилди.
У таҳминан бундай деди: «Эҳтиёт бўлинглар, мильтиги бор экан!»

Муовини унинг фармойишини такрорлади, қарғалар ўқса чап бериш учун ҳар тарафга тарқалиб учди. Кўприқдан ўтиб олиб, яна ўзларини бехатар йўлларига қайтиб келиб учди.

Яна бир куни қарғалар дара бўйлаб учиб ўтаётганларида уларнинг йўлидаги бир дараҳтда қизилдум қирғий пайдо бўлиб қолди. Қарға дарҳол тўдани воқиф қилди: «Қирғий! Қирғий!»

Келган жойида секинлаб учди. Бошқа қарғалар ҳам шундай қилиб барчаси бир жойга тўпланди. Энди тўдага қирғий писанд эмас. Аммо яна тўрт милча йўл юриб, қуроли бор одамга дуч келди. Қарға шу заҳотиёқ хавф-хатар, мильтидан огоҳлик берди: «Эҳтиёт бўлинглар, мильтиги бор экан!.. Ҳар тарафга тарқалиб кетинглар!..» У яна бир марта узиб-узиб овоз берди: «Қағ-қағ, қағ-қар!»

Мен тўдани кўп кунлар мобайнида кузатиб, қари қарғанинг ўзига хос шартли хабарларини билиб олдим. Шунга амин бўлдимки, унинг қағиллаган овози оҳангি деярли бир хил бўлса-да, аммо мазмунан ҳар хил маънони англатар экан. Масалан, унинг бир қағиллаган овози қирғий каби йиртқич қушлар қўринганидан хабар беради, яна бир хил овози: «Йўлдан қайт!» деган маънони беради. Аммо буниси икки хил мазмунни беради. Бири хавф-хатардан дарак беради, яна бири орқангага қайт, дегани бўлади. Шунчаки «Қағ! Қағ!» дегани эса:

демакдир. Яъни, ёнидан учиб ўтаётган биродарига: «Ассалому алайкум», дея салом берганидир. Қари қарғанинг бутун тўдага қаратса айтадиган яна бир шартли белгиси бор. Бу: «Дикқат!» – деганидир:

Апрель бошларида қарғалар галаси бебошлик қилиб бошлади. Ўзларига егулик дон излаш ўрнига пешингача қарағайзорда санқиб юрди. Иккита, уттадан бўлишиб, бир-бирларини қувалаб ўйнади, ўзаро ким ўздилар уюштириди. Уларнинг яхши кўрган эрмаги:

яъни, жуда баланддан туриб пастдаги шоҳда қўниб турган қарғага қараб боши билан шўнғиш, сўнг унинг бошига тегай-тегай деганда яна юқорига кескин бурилиб кўтарилиш, кўтарилаётганда қанотларидан момақалдироқ мисол товуш чиқаришга уринишдан иборат эди.

Баъзан мана бундай воқеага кўзим тушади: қарғалардан бирори патларини ҳурпайтириб, бошини эгиб, бошқа бирорининг олдига учиб бориб, бетиним бидиллайди: «Қар-р-р-р!»

У нима деяпти? Ҳадемай унинг нима деяётганини ҳам билиб олдим. Айтайми, нима деяпти? У, макиён қарғага кўнгил изҳор қиляпти, ҳа! Хушторлик даври-да! Нар қарғалар қанотлари қудратини, овозларини намойиш қиляпти. Албатта макиён қарға улар намойиш этган истеъдодга тан берди,

улар апрель ўрталарида бир-бирлари билан қовушди, асал ойини ўтказиш учун мамлакат бўйлаб учиб кетди. Кэстл Франкдаги кекса қарагайлар ҳувиллаб қолди.

II

Дон дарёси дараси аро Калла Қанд тепалиги сўппайиб кўринади. Тепаликни қоплаб ётган ўрмонлар ёйилиб, Кэстл Франк ўрмонларига бориб қўшилади. Ана шу ўрмон ўртасида бир баланд қарагай бўлиб, қарагайнинг энг узун учидаги қирғий уяси бор. Уяни Торонтодаги ҳар бир мактаб ўқувчиси яхши билади, аммо уя ичида бирор жон асари бор-йўқлигини ҳеч ким билмайди. Бир сафар уя олдидаги турган қора олмахонни кўриб қолиб, отиб ташладим. Уя эса йил сайин титилиб, тўзғиб тураверди. Аммо нима сабабдандир ерга бузилиб тушмади.

Май ойи эди, бир куни эрта аzonда ўрмонга йўл олдим. Ерни қоплаб ётган хазонлар ҳаминқадар намлигидан қадамимдан садо чиқмади. Ўша эски уя остидан ўтаётуб, ҳайрон бўлиб қолдим, уя четида бир қора қушнинг думи осилиб ётарди. Қарагай танасини қаттиқ урган эдим, уядан бир қарға учиб кетди. Шундай қилиб, сир очилди. Дарҳақиқат, мен кўпдан бўён бу уяга бирдан-бир қарға келиб кетса керак, деб ўйлардим, айтганим келди, аммо яна шунга ҳам амин бўлдимки, бу келиб-кетаётган қарға аниқ Кумуш Қашқа билан макиёни эди. Улар инни топиб олиб, ақл-фаросат билан иш қилди, яъни, ҳар баҳор келганда инни атайн тузатмай, ташландик ҳолича қолдирди. Қарға овига чиққан каттаю кичик ҳамма уя остидан бетиним ўтиб-кетиб турди, ташландик уяга бош кўтариб қарамадиям, уя ичида эса Кумуш Қашқа билан макиёни даврини суриб ётаверди! Шундан кейин узун дурбиним билан инни ҳар қанча кузатмайин, қари қарғани яна қайтиб кўрмадим.

Бир куни одатим бўйича теварак-атрофни кузатиб юриб, Дон дараси оралаб учиб бораётган қарғани кўрдим. Қарға тумшуғида қандайдир бир оқ нарсани кўтариб олиб, аввал Роздэль дарёси томон учди, кейин сув қундузлари макон қурган қарагайзорга қараб йўл олди. Шу ерда қарға тумшуғидаги оқ нарсани ташлаб юборди. Яхшилаб қараб, бу ўзимизнинг Кумуш Қашқа эканини билдим. У яна тумшуғи билан оқ нарсани кўтариб олди, оқ нарса чиганоқ әкан. Йўлида давом этиб, дарёдан

учиб ўтди, турли сув ўтлари орасидан яна бир тўда чиганоқ ва оппоқ ялтироқ қамишларни териб олди. Сўнг уларни офтобга ёйди, тумшуғи билан битта-биттадан олиб, яна ерга қўйиб, худди тухум босаётгандек уларнинг устига ўтириб олди, ўз ишидан ўзи завқланиб, кўзлари нокас одамнинг кўзларидай ўйнаб кетди. Бу иш унинг севимли эрмаги эди. Албатта, мактаб боласи нега почта маркаси йиғишини яхши кўришини, қиз бола нега ёқутдан кўра марварид маржонни яхши кўриши сабабини айтиб беролмаганидек, қарға ҳам булар унга нега бунчалик ёқиши боисини айтиб беролмасди. Аммо бу ўз эрмагидан чин дилдан завқ оларди. У ярим соатча ўйнаб, сўнг эрмакларини яна тупроқ ва хазонлар остига кўмиб ташлаб, учиб кетди.

Мен шу заҳотиёқ ўша жойга бориб, қарғанинг ўйинчоқларини томоша қилдим.

Унинг хазинасида бир тутам оқ қамиш, чиганоқчалар ҳамда бир парча тунука, шунингдек, чинни чойнакнинг балдоги бор эди. Турган гап, улар-ичида энг асл мол балдоқ эди.

Шундан кейин бу хазинани бошқа қайтиб кўрмадим. Кумуш Қашқа менинг хабар топганимни пайқаб қолиб, уларни бошқа жойга олиб кетди. Қаёққа олиб кетганини билолмай қолдим.

Кумуш Қашқа кўп савдоларни бошидан кечирди, кўп кўргиликлардан омон-эсон қутулиб кетди. Бир сафар уни қирғий қувганиниям кўрдим, у доим йиртқич қушлардан қочиб яшади. У бирор ери лат еб қолишидан қўрқмади, йўқ, йиртқич қушларнинг тўс-тўполон гаштагидан қочиб юрди. Масалан, катта одамлар ёш болаларнинг шовқин-суронидан ўзини олиб қочади-ку, худди шундай-да.

Унинг ўзининг ҳам номаъқул қиликлари кўп эди. Масалан, ҳар эрталаб майдагина қушчалар уясини айланиб, уларнинг энди қўйган тухумларини еб келади. У бу ишни жуда темир тартиб-интизом билан бажаради. Аммо биз уни бу номаъқулчилиги учун айблай олмаймиз, чунки ўзимиз ҳам эрталаблари катакдан тухум олиб еймиз-ку.

Кумуш Қашқанинг сермушоҳадалиги ҳайрон қолдиради. У бир куни тумшуғида нон тишлаб жар ёқасидан учиб ўта бошлиди. Пастда ишчилар ариқ-қа ғишт труба қилаётган эди. Сувнинг анчагина масофадаги қисмини аллақачон ёпиб бўлишганди. Кумуш Қашқа сувнинг очиқ жойлари бўйлаб учиб ўтаётуб, кутилмагандаги тумшуғидаги нонни тушириб юборди. Нонни сув оқизиб, труба ичига олиб кириб

кетди. Кумуш Қашқа пастга шўнғиди. У аввал сувнинг ер ости йўлига синчилаб қараб олди, кейин хаёлига бир нима келиб, ўз-ўзидан қувониб кетди. Оқим бўйлаб учиб, ер ости йўлининг нариги оғзига бориб турди, сув ер остидан нонни оқизиб келди. У нонни шартта илиб олиб, учиб кетди.

Кумуш Қашқа баҳти кулган қарға. У яшайдиган ўлка жуда хавф-хатарли, аммо ноз-неъматга бой. У ўз макиёни билан ҳар йили ўша ташландиқ уяга бориб яшаб, жўжа очади. Қарғалар галаси яна жам бўлганда эса яна уларга йўлбошчилик қиласди.

Қарғалар одатда июнь охириларида йиғилади. Ўзларининг калтадум, майин қанот, чийилдоқ, майдада-майдада болаларини йиғин бўладиган эски қарағайзор ўрмонга әргаштириб келади. Ёш қарғаларнинг бўй-басти ота-оналари бўйи бастига етай деб қолган. Эски қарағайзор ўрмон айни вақтда қарғаларга ҳам, мактаб, қалъа жамоасига ҳам хизмат қиласди, шунингдек, ёш қарғалар ҳам биринчи марта худди шу ерда омма орасига олиб кирилади. Ёш қарғалар бу ерда бехавотир кун кечиради, чунки бу ер баланд дараҳтлар билан бурканган. Улар бу ерда яшаш учун зарур бўлган барча ҳаёт таълими ни олади.

Қарғалар аввал бир-бирлари билан танишади, чунки қарғалар оммасининг тартиб-қоидасига кўра, тўдадаги ҳар бир қарға бир-бира билан албатта таниш бўлиши керак. Энди уларнинг ота-оналари бемалол дам олсалар ҳам бўлади, чунки болаларини едирib-ичириб, вояга етказди, улар ўсиб-улғайди, энди улар ўз кунларини ўзлари кўриб кетади.

Икки ҳафтадан кейин ланжлик даври бошланди. Бу даврда кекса қарғалар жуда дарғазаб, сержаҳл бўлади. Улар бу вақтда ҳам болаларига таълим-тарбия беришни давом эттиради, ланжлик даври эмасми, қарияларнинг ланжларча берган йўл-йўриқлари болаларга ёқмайди. Барибир ҳаммаси ҳам болаларининг фойдаси учун қилинади. Бунинг устига қари Кумуш Қашқа жуда устомон устоз. Баъзан у маърузалар қилгандай бўлади, маърузасида нималарни гапиради, билмайман, аммо ёш қарғаларнинг диққат билан әшитишини кўриб, жиддий масала ҳақида гап бўлаётганини англайман.

Ёш қарғалар худди мактаб болалариdek синф-синфларга бўлиниб таҳсил олади. Ёши каттароқлари алоҳида, кичикроқлари алоҳида синфда ўқиди.

Сентябрь ойигача бир тўда калтафаҳмроқ қарға анча-мунча эсли-ҳушли бўлиб қолди. Зангори кўзлари катта қарғаларнинг кўзларига ўхшаб тўқ

сариқ рангга кирди. Улар энди болалик давридан ўтиб, катталар биладиган нарсаларни билиб олди, турли әхтиёткорлик қоидаларини ўрганиб олди. Милтиқ нима, тузоқ нималигини билди, заҳарланган овқат билан тоза овқатни фарқлай олди. Шунингдек, кекса фермернинг бақалоқ хотини ўн беш яшар ўғлидан кўра хавфлироқ ғаним әканини тушуниб етди. Шунингдек, улар ака билан опанинг фарқига борадиган бўлди. Соябон деган нарса милтиқ әмас әканлигини тушуниб етди. Олтигача санаши ўрганди, бу ўз ёшларига нисбатан катта ютуқ бўлди. Ўқ-дори ҳидини сезди, дараҳтларнинг жануб томони яхши әканлигини билиб олди. Охир-оқибат, ўзларини ўта жиддий, етук қарға ҳис қилди. Учишдан қайтиб, қўнаётганларида қанотлари ўз жойида рисоладагидай бўлиб турган-турмаганлигини билиш учун уни уч марта ёзиб-ёпиб кўрди. Улар тулкиларни еяётган овқатининг ярмини ташлаб кетишга қандай мажбур қилишни ўрганиб олди, борди-ю, кўкторгоқ тоифасидаги майдамайда қушчалар ҳамла қиласидиган бўлса, дарҳол буталар орасига бекиниш кераклигини, чунки бақалоқ сотувчи саватидан олма олиб қочган болани ушлайман, деб қувалалиши фойдасиз бўлганидек, бу ушоқдай қушчалар билан ҳам олишиб ўтириш бефойдалигини билиб олди. Хуллас, улар кўп нарсаларни билиб олди, фақат қандай қилиб бирорларнинг тухумини ўғирлаб ейишини ўргана олмади, чунки ҳали бу иш билан шугулланиш вақти етмаган эди. Шунингдек, улар ҳали чиганоқ нималигини, отнинг кўзи қанақа бўлишини, буғдой нималигини билмасди, таълим-тарбия учун зарур бўлган саёҳатларга чиқмаган эди.

Сентябрь қари қарғалар ҳаётида ҳам улкан бурилишлар ясади. Ланжлик даври ўтиб кетди. Улар яна ўзларига қараб, ўз ташқи гўзалликлари билан гурурланадиган бўлди. Тан-соғлиги яхшиланиб, кайфиятлари кўтарилиб қолди. Ҳатто энг жиддий юрувчи Кумуш Қашқа ҳам қувноқ бўлиб қолди, оқибат, уни шу пайтгача шунчаки ҳурмат қилиб юрадиган ёш қарғалар энди унга меҳр ҳам қўйиб қолди.

Кумуш Қашқа ёш қарғаларни яхши тарбия қилди, уларга жамики хабар бериш, фармон бериш белгиларини, тартиб-қоидаларини ўргатди. Натижада ёш қарғаларнинг эрта тонгдаги юриш-туришини кўриб, кўз қувонадиган бўлди.

«Биринчи тўда!» — дея қари йўлбошли қарғалар тилида қағиллаб қичқиради, биринчи тўда ёппасига лаббай, дея жавоб беради.

«Учинглар!»— қарғалар йўлбошчилари изидан учади.

«Юқориланглар!»— ҳаммаси ёппасига юқори кўтарилади.

«Тўда бўлинглар!»— барчаси бир жойга йиғилиб келади.

«Тарқалинглар!»— ҳаммаси хазондек атрофга сочилиб кетади.

«Бир қаторга сафланинглар!»— қарғалар шу заҳотиёқ бир қатор бўлиб сафланади.

«Пастга шўнғинглар!»— улар қарийб ергача шўнғиб боради.

«Овқат изланглар!»— ҳаммаси ерга қўниб ҳар тарафга тарқаб, ноз-неъмат излаб кетади, иккитаси қоровуллик қиласи, бирори дараҳтнинг ўнг томонида, бирори дўнгликнинг чап тарафида туради.

«Милтиқли одам келяпти!»— қари йўлбошчининг бу хабарини қоровуллар ҳам тақрорлади, қарғалар шу заҳотиёқ парвоз қилиб, дараҳт шоҳларига қўнади. Шоҳларда ўзини тутиб олиб, бир сафга тизилиб, яна қадрдан қарағайларига учиб кетади.

Қарғалар тўдаси ҳар йили ноябрь ойида жанубга учиб кетади, у ерда доно Кумуш Қашқа раҳнамолигида яшашни ўрганади, янги ўлка, унинг ноз-неъматлари билан ошно бўлади.

III

Қарғалар кечаси довдир бўлиб қолади, бойўғли деганларидан балодан қўрқандай қўрқади. Зулмат қаъридан бойўғли овози келса борми, қарға зир титрайди. Кечаси бойўғли овози олисдан келса ҳам қарғани ваҳима босади. Улар дарҳол тумшуқларини қанотлари остига суқиб, кечаси билан қалтираб чиқади. Совуқ, кечалари кўзларини совуқ олдириб қўяди. Борди-ю, бошларини қанотлари остига бекитмаса, кўр бўлиб қолишгacha боради.

Тонг отиши билан яна мардона бўлади. Ўзларига келиб, ўрмон кезиб кетади. Кечаси уларнинг юрагини ёрган бойўғлини топиб олиб, ё ўлдиради, ё йигирма милгача олдига солиб қувиб, ўлар ҳолатда қийнайди.

1893 йили қарғалар одатдагидек Кэстл Франкка учиб келди.

Орадан бир неча кун ўтгач, ўрмон кезиб юрарканман, қор устида гўё бирор қувгандаи жон-жаҳди билан қочиб, буталар орасига панжалари изини муҳрлаб кетган қуён изига кўзим тушиб қолди.

Ажабланарлиси шундаки, яқин-атрофда таъқибчининг излари кўринмади.

Шу издан юриб, кўп ўтмай қорда қон томчиларини кўрдим, сўнг қўнғир жониворнинг ўлаксаларига кўзим тушди. Ким бундай қилди экан? Эътибор билан қараб, каттакон панжа излари билан қўнғир пат топиб олдим. Мен ана шундагина нимагаплигини англадим. Бу шалпангқулоқ боййўғлиниг иши экан!

Бу воқеадан икки кундан кейин тонг вақти-тонг вақти қарғалар орасида қий-чув бошланди. Фавқулодда шовқин-сурон сабабини билиш учун чиқиб қорда сочилиб ётган қора патларга кўзим тушди. Уларни шамол учириб келган эди. Патлар қаёқдан учиб келганини билиш учун шамол эсаётган томонга юрдим, кўп ўтмай қонталаш қарға қолдиқларига дуч келдим, ёнида иккита улкан панжа изи бор эди, демак, бу боййўғлиниг иши. Теварак-атрофдаги поймол бўлган қор бу ерда катта олишув бўлганидан дарак бериб тўриби. Турган гап, йиртқич боййўғли бечора қарғадан зўрлик қилган. Шоҳда ўтирган қарғани пастга туширган, чунки қарға кечаси ўзини-ўзи ҳимоя қиломаслигини билган.

Мен қарғанинг қонталаш қолдиқларини ағдариб кўрдим, бошига кўзим тушиб, беихтиёр инграб юбордим.

Во ажабо, бу ўзимизнинг қари Кумуш Қашқа эди! Бутун ҳаёти авлодлари учун ибрат бўлган Кумуш Қашқа ана шундай яшаб ўтди. У юзлаб қарғаларни боййўғли балосидан асрари, уларни боййўғлидан эҳтиёт бўлишга ўргатди, охир-оқибат, айнан шу боййўғли унинг бошига етди.

Калла Қанд дўнглигидаги эски уя ҳувиллаб қолди. Қарғалар баҳорда ҳамон Кэстл Франкка учиб келди, энди уларнинг машҳур йўлбошчиси йўқ. Йўлбошчилари оламдан ўтгандан буён уларнинг сони камайиб қолди, афтидан, улар ҳадемай ўзлари ҳамда аждодлари асрлар мобайнида яшаб, ҳаёт сабоқларини олган эски қарағайзорни абадий тарк этсалар ҳам ажаб эмас...

Бу оқдум қуённи Чиноқ дейдилар. Унга бундай лақаб қўйишларига сабаб, унинг бир қулоғи тишлаб ташланган, яъни, чиноқ бўлиб қолган. Дарҳақиқат, унинг ҳаётида шундай кўргилик содир бўлган эди. У унда онаси билан Олифант ботқоғида яшарди, мен уларни биринчи марта ўша ерда кўрган эдим. Ўшанда ушбу ҳикояни яратиш учун маълумот тўплаш билан машғул бўлган эдим.

Жониворларни яхши билмайдиган одамлар, мени жониворларга кўп инсоний хислатларни юклайди, дея ўйлашлари мумкин. Лекин кимда-ким жониворлар ҳаётини, уларнинг ўй-хаёлларини яхшироқ билган бўлса, бундай хаёлга бормайди. Тўғри, масалан, қўёнлар гапиролмайди, аммо улар овоз, имо-ишора, ҳид ёрдамида, мўйловларини бир-бирига суйкаш, турли ҳаракатлар ёрдамида бир-бирилари билан гап бериб, гап олишлари мумкин. Мен ушбу ҳикоямда қуёнларнинг ана шундай гап бериб, гап олишларини инсон тили билан ифода этдим, қуёнлар гапирмаган гапни мен ҳам гапирмадим.

I

Қуюқ ўсган кўкатлар бир ёнига әгилиб қолиб, онаси Чиноқни яшириб қўйган инни пана қилиб қўйди. Онаси уни яхшилаб ўраб-чирмаб қўйиб, одатдагидек қимиirlамай ётишни, қатъиян овоз чиқармасликни тайинлади. Аммо қуённинг уйқуси келмай, боши узра ёпилган кўм-кўк лиbosлар орасидан мўралади. Иккита машҳур ўғри – сўфитўрғай билан қизил олмаҳон бир-бирларини «ўғри, ўғри», дея сўкиб, Чиноқ ётган ин устидан олишиб қолди. Сайроқи бир читтак Чиноқнинг шундайгина тумшуғи олдидан учиб ўтаетган мовий капалакни тутиб олди, қора холли қизил хонқизи мўйловини тоблаб-тоблаб, кўкатдан-кўкатга қўнди. Пастлаб бориб, Чиноқнинг тумшуғига қўнди. Чиноқ миқ этмай, қотиб тураверди.

Бир оздан кейин шу яқиндаги буталар орасидан хазонлар шитирлаши әштиилди. Хазонлар тинимсиз, ғалати шитирлади. Хазонлар товуши борган сайнин яқинлашы, аммо бунинг қадам товушими, нима эканини билиб бўлмади. Чиноқ дунёга келганига уч ҳафта бўляптики, умри шу ботқоқда ўтятти, аммо ҳалигача бундай шитир-шитирга дуч келгани йўқ. Шу боисдан ҳам қулоғи янада динг бўлди. Тўғри, онаси уни жим ўтири, деб тайинлаб кетган, лекин уни ҳамиша эмас, хавф-хатар туғилганда жим ўтири, деган. Шарпасиз хазонлар шитири тобора ваҳимали туюла борди. Шитир-шитир яқин келиб, ўнгга бурилди, сўнг изига қайтиб кетаётгандай бўлди. У нима қилишини ўйлаб қўйди. Коптоқка ўхшаган қоматини кўтариб, орқа оёқларида тик турди, майдагина дум-думалоқ бошини инидан чиқариб, ўрмонга назар солди, У жойидан қимирлаши биланоқ ҳалиги шитир-шитир бирдан тинди. Чиноқ ҳеч қандай шубҳали нарса пайқамай, одининг юрди. Шунда улкан бир қора илонга дуч келди. Илон унга ташланди.

— Эна! — ўлардек қўрқиб қичқирди бечора қуёнча.

Чиноқ қочиб қолиш учун бутун кучини оёқчаларига йигиб талпинди, аммо илон яшин тезлигига унинг қулоғига чаңг соади, коптоқдай қоматига ўралиб олди, уни тушлик қилишга мўлжаллади.

— Эна, энажон! — ингради Чиноқ бераҳм махлуқ уни бўға бошлаганда.

Ҳадемай унинг овози абадий ўчиши мумкин эди, аммо ўрмон тубидан онаси ўқдаи учиб келди. Онаси Ҳурпайма Дум Молли ўз соясидан ҳам қўрқадиган камсуқум бир бечора қуён эди. Аммо шу дақиқада уни таниб бўлмай қолди. Оналик меҳр-муҳаббати унга куч бағишилади. Болагинасининг ёлворувчи овози унда жасурлик уйғотди. У бир сапчиб, илонга орқа оёқлари тирноғини ботириб шундай чанглаладики, илон бардош беролмай вишиллаб юборди.

— Эна! — зорланиб ингради қуёнча.

Онаси яна бир сапчиб, аввалгидан ҳам кучлироқ, даҳшатлироқ равища тирноқларини ботирди, ниҳоят илон уни тишлайман деб уриниб, боласини қўйиб юборди. Илон Моллининг бир парча жунини юлиб ололди, холос, аммо қуён тирноқлари ботган чипор баданидан қон сизиб бошлиди.

Илон оғир аҳволга тушиб, Чиноқни бутунлай қўйиб юборди. Чиноқ шу заҳотиёқ югуриб бориб

бута остига кириб кетди. Чиноқ деярлай шикаст емади, аммо илон тишлаб ташлаган чап қулоғи айбдор бўлиб, Чиноқ бўлиб қолди.

Молли, қиласиган ишини қилиб бўлди. У шиддат билан чангалзор оралаб чопди, Чиноқ онасининг изидан югурди, онасининг оппоқ қордай думини йўлчи юлдуз қилиб олиб, югуриб бораверди, ниҳоят онаси уни ботқоқнинг бир бехатар жойига олиб келди.

II

Эски Олифант ботқоқлиги мевали буталардан иборат бўлиб, ўртасида новдалар билан ўралган балчиқ ҳовуз билан дарёча бор эди. У ер-бу ерда әгри-бугри эски кундалар, дараҳтларнинг синиб тушган бутоқлари, тўнкалар ётарди. Ҳовуз теварағида толлар ҳамда қиёқ ўтлар ўсиб ётибди. Булар албатта отларга ёқмайди, шунинг учун ҳам емайди. Аммо моллар қиёқ ўтни хуш кўради. Бошқа очиқ ерларда наъматаклар ва майдамайди ўрмон ўtlари ўсиб ётибди. Ботқоқликнинг очиқ далаларга туташ чеккаларида қарагай новдалари ғуж-ғуж. Қарагай шохларидаги барглари, хазон бўлиб ерга тушганлари, барча-барчаси шундай ҳузурбахш ҳид таратар әдикни, бу ердан ўтган-кетган ҳузур қиласидарди.

Қарагайлардан нарёғи дала. Шу атрофда яшовчи тулкилар далани кесиб ўтавериб из қилиб ташлаган.

Ботқоқликда асосан Молли билан Чиноқ истиқомат қиласиди. Яқин қўшнилари анча олисда яшайди, яқин қариндош-уруғлари эса аллақачон оламдан ўтган. Аммо Моллининг умри шу ерда ўтди, шу ер унинг доимий макони бўлиб қолди, Чиноқ боласи ҳам шу ерда ўсади, шу ерда ҳаёт сабоқларини олди.

Молли боласини меҳрибонлик билан тарбия қиласиди. Чиноқнинг онасидан олган дастлабки сабоги «қимиirlамай ётиш, миқ этмаслик» бўлди. Илон билан тўқнашуви бу сабоқнинг нақадар ҳаққоний эканини кўрсатди. Шундан буён бу сабоқни асло эсидан чиқармай, унга доим риоя қиласиган бўлди.

Онасидан ўргангандан яна бир сабоқ, бу «музлаб қолиши» бўлди. Бу сабоқ ҳам биринчисидан келиб чиқсан бўлиб, Чиноқ чопишни билиши биланоқ униям ўрганиб олди.

«Музлаб қолиши» дегани «қимиirlамай, тошдай қотиб қолиши» демакдир. Чиноқ, борди-ю, яқин-атрофда бирор хавф-хатар борлигини пайқаб қўлса,

дарров жойида тўхтайди, чунки ўрмонда яшовчи жониворлар ранги билан ўрмонда ҳаракат қилмайдиган жонсиз нарсалар ранги бир хил бўлиб, қимирламай турса кўзга чалинмайди. Шу сабабли борди-ю, иккита ғаним тўқнаш келиб қолиб, қайси бири тақقا тўхтаб, қимир этмай турса, яъни, «музлаб қолса», ана шуниси кўзга чалинмай, ютиб чиқади. Кейин у ғанимига билдиримай бемалол ҳамла қилиши ёки қочиб қолиши мумкин. Бу сабоқнинг қанчалар фойдалигини фақат ўрмонда яшайдиганларгина билади. Шунинг учун ҳам бу сабоқни ҳар бир ёввойи жонивор, ҳар бир овчи яхши билиши керак, биладилар ҳам. Аммо ҳеч ким Молли Ҳурпайма Думчалик билмайди!

Молли Чиноқ боласиниям худди ўзидаи тарбиялади. Чиноқ онасининг ҳурпайган думини мўлжаллаб чопиб юриб, ундан кўп нималарни ўрганди. Онаси шартта тўхтаб, «музлаб қолса», уям онасига тақлид қилиб, тақقا тўхтайдиган бўлди.

Чиноқнинг онасидан олган энг яхши сабоғи, наъматак сирини билиш бўлди. Бу сирнинг очилганигаям анча бўлиб қолди, шундай бўлсаям мен уни сизга айтиб бермоқчиман, ундан олдин, келинг, аввал сизга наъматак билан жониворлар нега жанжаллашиб қолганини айтиб берайди.

Қадим-қадим замонларда гулнинг тикани бўлмас эди. Олмаҳонлар, сичқонлар бемалол гул шохлари бўйлаб юрар эди, моллар гулларни шохлаб синдирап, қопчиқли каламушлар думлари билан уриб синдирап эди, буғулар эса ўткир панжалари билан қўпориб ташлар эди. Наъматак ўз гулларини ана шу бало-қазолардан асраш учун танасида тикан ўстирди, ўзига осиладиган жамики жониворларга, шу жумладан, шохли, панжали, узун думли жониворларга уруш эълон қилди. Аммо Ҳурпайма Дум Молли билан иттифоқ бўлиб яшади, чунки Молли унга осилмади, осиламан деган билан унда шох ҳам, панжа ҳам, ундей айтган даражада дум ҳам йўқ эди.

Дарҳақиқат, Молли умри ўтиб, ҳали наъматакка осилган эмас. Наъматак Моллининг шу меҳр-оқибатини инобатга олиб, гарчи ғанимлари тўлиб-тошиб ётган бўлса-да, унинг боласини ўз паноҳига олди. Шу сабаблиям бечора Чиноқ бирор хавфхатар сезса, югуриб бориб наъматак буталари орасига бекинади, биладики, наъматак Чиноққа келган

балога ўзининг миллионлаб заҳарли тиканини қалқон қиласди.

Шундай қилиб, Чиноқ онасидан қуийдаги сирни билиб олди: «Наъматак — энг яқин биродаринг бўлади».

Езнинг кўп вақти теварак-атрофни, мевали буталар билан наъматакларни ўрганиш билан ўтди. Чиноқ атрофни шундай яхши билиб олдики, ботқоқни айланмоқчи бўлса, иккита турли-туман сўқмоқдан бемалол юра олар, борди-ю, бирон хавфхатар туғилса беш сапчишдаёқ наъматакка етиб олар эди.

Бу орада одамлар бу ерга мевали буталарнинг янги хилларини олиб келиб, қатор қилиб экиб чиқди. Янги новдалар шундай пишиқ, мустаҳкам эдики, уни биронтайм жонивор зоти синдира олмас эди, тиканлари ҳар қандай қалин териниям тешиб кетар эди. Новдалар сони йил сайин кўпайиб, ёввойи ҳайвонлар ҳаётига таҳлика сола борди. Аммо Моллининг парвойига ҳам келмади. Чунки у наъматак паноҳида катта бўлган. Ҳозир ҳам улар паноҳида яшайди. Итлар, тулкилар, мол, қўйлар, ҳатто одамларнинг ўзи ҳам наъматак тиканларидан озор чекади. Молли эса ундей эмас. Тиканли буталар кўпайган сайин Молли ўзини бехатар сеза бошлади. Бу янги тиканли буталар номи «тиканли сим тўсиқлар» экан.

III

Моллининг Чиноқдан бошқа боласи йўқ эди, шу сабаблиям бор меҳр-муҳаббатини Чиноқча бағишлаган эди. Чиноқ ҳаддан зиёд эпчил, бакувват эди, жуда осойишта, бехатар шароитда яшарди.

Бутун ёзи билан онаси уни йўл юрганда нималарга эътибор бериш кераклигини ўргатди, нималарни еб-ичиш керагу, нималарни умуман оғзига олмаслик кераклигини, суйкалгиси келганда нималарга суйкалиш кераклигини ўргатди. Хуллас, кечасиу қундузи тиним билмай, ўзи нима билса, ҳамма билганини боласигаям ўргатди.

Чиноқ йўнгичқапоя ёки бирор чангальзорда онаси ёнида ундан кўз узмай ўтирди, онаси нима қиласа уям шуни қилди. Онасига тақлид қилиб, ўзининг қулоқларини қашишни машқ қилиб олди, ўзининг ташки кўринишини тартибга келтирадиган бўлди, уст-бошига илашган нарсаларни тишлаб олиб ташлайдиган бўлди. Шунингдек, мабодо сув ичгиси келса фақат наъматак баргларига қўнгган шабнамларни ялаб ичиш кераклигини, ерга теккан сув тоза

эмаслигини билиб олди. Ер юзидағи жамики илмлар ичіда әңг қадимгиси бўлмиш ўрмон илмини ана шундай ўргана бошлади.

Чиноқ улгайиб, ёлғиз ўзи юра оладиган бўлгач, онаси унга хабар бериш тартиб-қоидаларини ўргатди. Маълумки, қуёнлар орқа панжалари билан ер тениниб, бир-бирларига хабар етказади. Панжа зарби ер бўйлаб олисларга кетади. Бу зарбни ер устида туриб олти футча масофадан эшишиб бўлмайди, аммо ерга қулоқ қўйиб эшилса, юз метр масофадан ҳам эшилса бўлади. Қуёnlарнинг эшитиш қобилияти жуда яхши бўлади, шу сабаблиям панжа зарбини икки юз қадам наридан туриб эшилади, бу деган сўз Олифант ботқоғининг бу четида туриб, нариги четидаги панжа зарбини эшилади демакдир. Панжанинг бир зарби «Хушёр бўл!» ёки «Музлаб қол!» дегани бўлади. Панжа зарби икки марта аста-аста такрорланса «Буёқа кел!»—деганидир. Борди-ю, икки марта тез-тез зарба эшилса «хавф-хатар» туғилганидир. Кетма-кет уч марта тез-тез зарба берилса, «Эсингнинг борида ёртароқ қочиб қол!»— дегани бўлади.

Бир куни ҳаво очиқ келди, сўфитўргайлар бир-бирлари билан айтишиб қолди, бу, яқин-атрофдаған им йўқлигидан дарак берди. Шу куни у янги сабоқ олди. Онаси Молли қулоғини ерга қўйди, бу Чиноқни ерга ёт, дегани эди. Сўнг Молли чангаль оралаб кетди, борган жойидан хабар берилб, уни олдига чақирди. Чиноқ хабар келган ёқса югуриб, онасини тополмади. Панжаси билан ер тениб, хабар берди, аммо жавоб ололмади. Диққат-эътибор билан онасини излади, яна тополмади, аммо онасининг излари ҳидини олди, лекин ўзи қаердагигини билолмади, ваҳоланки онаси барча жониворлар биладиган, аммо инсон зоти мутлақо билмайдиган жойда, яъни худди Чиноқ турган жойда бекиниб ётарди. Ана шундай қилиб из олиш бора-сида дастлабки сабоқҳа эга бўлди, бу сабоқ кела-жакда бўладиган овларга тайёргарлик вазифасини ўтади.

Ез давомида кўпгина ҳийла-найрангларни ўрганиб олди, бу найранглар келажак ҳаётда жуда асқотадиган найранглар эди, баъзилари эса ҳаддан ташқари дохиёна найранглар эди.

У дараҳтлар панасига бекинишни, ерга қапишиб ётишни, ўзини тўнка қилиб кўрсатишни, шамолнинг қаёқдан эсаётганини, изларини адаштириб кетишни жуда яхши билиб олди. Шунингдек, сим тўсиқлардан қандай қилиб фойдаланишниям ўр-

ганди. Ҳар қандай ҳидни йўқотадиган қумни, тўсиқлар, инларни билиб олди, бирварақайига иккита из пайдо қилишдек мураккаб санъатни әгаллаб олди.

Аммо у ҳеч қачон доно ишлар доноси «қимир этмай ётиш» эканлигини, яккаю ягона ишончли паноҳи тиканли наъматак эканлигини эсдан чиқармади.

У ғанимлари ким эканини, улардан қандай қочиб қутулиш йўлларини билиб олди. Маълумки, калхат, бойўғли, тулки, турли тоифадаги итлар, қундуз, сувсар, мушук, сассиқ-кўзанлар, шунингдек, одамларнинг ўз феъл-автори, одати бўлади, демак, шу одатларга чап бера билиш керак. Чиноқ буниям билиб олди.

Ғаним яқинлашиб келаётганини билиш учун у аввало ўзига, қолаверса, онасига, янаям қолаверса, тўргайга ишониб иш тутиши лозим. Буни онаси ўргатди.

— Сўфитўрғайдан кўз-қулоқ бўлиб тур,— тайинлади унга онаси.— Тўғри, у жуда мижғов, фисқу фасодчи қуш, бунинг устига ўғри, аммо жуда зийрак қуш, бирон нарсаниям кўздан қочирмайди. Наъматак бор экан, у бизга ёмонлик қиломайди. Шу сабаблиям унинг душмани, бизнинг ҳам душманимиз, шундай экан, унинг гапига қулоқ сол. Борди-ю, қизилиштон ғанимдан хабар берса, унгаям ишон, чунки у жуда ростгўй қуш. Лекин уям сўфитўрғайнинг олдида аҳмоқ бўлиб қолади. Сўфитўрғай қалтис ҳазил қилиш учун кўп алдайди, лекин барибир унга ишониш керак.

Сим тўсиқларда ўйнаш анча-мунча вазминликни, чаққон оёқликни талаб қиласди.

— Бу жуда яхши ўйин,— деди Молли.— Аввал ўзингни қўлга тушадигандек кўрсатиб, итни тўғри йўлдан эргаштириб чопасан. Сўнг, уни ўзингга бир сакраса етадиган масофагача яқинлаштириб, энишнинг қинғир-қийшиқ йўналиши бўйлаб сим тўсиққа олиб келасан, кейин ит сим тўсиққа кўкраги билан келиб урилади. Ана шундай қилиб ўзини балога гирифтор қилган жуда кўп ит, тулкини кўрганман. Лекин бу ўйинда итни боплайман деб, ўз тузогига ўзи тушиб қолган қуёнларни ҳам кўрганман!

Чиноқ бошқа қуёнлар умрида билмайдиган нарсаларни ҳам жуда эрта билиб олди, масалан, «инга кириб олиш» ундан айтган даражадаги ишончли найранг эмас экан. Эс-хушли қуён учун бу қайси-дир даражада паноҳ вазифасини ўтashi мумкин, аммо эси кирап-чиқар қуён учун бу бир кун келиб

ўлим тузоги вазифасини бажариши мумкин. Кўпинча бундай инга ёш қуёнлар кириб олади, эсини таниганлари эса ўзига бошқачароқ ҳимоя паноҳи излайди. Одамлар, ит, тулки, бирор йиртқич қуш қувса инга қочиб кириб жон сақласа бўлади, аммо сассиқўзан, қундуз, ариқсичқон ҳамда сувсалар қувса, унда ин ўлим келтиради.

Ботқоқлиқда бор-йўғи иккита ерда ин бор эди. Шулардан бири ботқоқлик жанубидаги қуп-қуруқ дўнгликда эди. Қуёнлар бу ерда кун очиқ кунлари қуёшга тобланар эди. Улар кўм-кўк қарағай баргларининг хушбўй ҳидидан ором олиб, худди мушукларга ўхшаб қатор бўлиб, ётар, уёқдан-буёғига ағдарилиб, офтобда тобланар эди. Офтоб тафтидан сесканиб, тиришиб, типирчиларди. Офтобдан завқу шавқ оларди.

Худди шу дўнглик устида улкан қарағай кундаси ётарди. Унинг томирлари дўнг нишабларида калтакесакка ўхшаб осилиб ётар, шу томирлар остида бир айёр суғурнинг ини бор эди. Шу суғур ҳар куни тўполон қилиб жонга тегарди, шундай кунларнинг бирида инига кириб кетиш ўрнига тўхтаб, Олифант итлари билан талашиб қолиб ҳоливой бўлди. Унинг инини Молли эгаламоқчи бўлди.

Аммо ўзига ортиқча бино қўйган бир ёш сассиқўзан келиб инга кириб олди, аммо у узоқ яшай олмади, чунки у ҳатто милтиқли одам ҳам мендан қўрқади, деб ўйларди. Афсуски, Моллини индан ҳайдаб чиқараман деб, тўрт кундан кейин ўзи чиқиб кетганини билмай қолди.

Яна бир ин йўнгичапоя яқинида эди. Буниси жуда тор, зах бўлиб, иложсиз қолган вақтларда фойдаланса бўларди. Униям бир суғур қурган эди, аммо уям калтабинлигидан ини ўзига буюрмай, териси Олифант қирчанғи отларига қамчи бўлиб кетган эди.

— Ҳақ жойига қарор топибди,— деди кекса фермер.— Бу тери бизнинг ишчи отларнинг ҳақидан ўғирлаб ейилган емиш ҳисобига боқилган.

Қуёнлар аста-секин ҳар икки инга ҳам эгалик қилиб олди. Аммо инлар олдига бормади, чунки борсалар ерда панжа излари қолиб, ғанимлари инни пайқаб қолиши мумкин.

Ин олдида ичи ковак ёнғоқ дарахти бўлиб, у ёнига оғиб, ерга тегай-тегай деб туарар, аммо барглари ҳали-ҳамон кўм-кўк эди. Шу ёнғоқ дарахти ковагида кўпдан буён Лонгор лақабли қари бир ёнут яшарди. У қурбақа билан тирикчилик қилар, ўзини бошқа нарсаларни емайдиганликка оларди.

Аслида эса агар йўлини топса, қуёнга ҳам кўз олайтиради. У бир кечаси товуқхонага бостириб бориб, нобуд бўлди. Молли у бечорага заррача ҳам ачинмади, аксинча, хурсанд бўлиб, унинг тайёргина инига кириб олди.

IV

Мусаффо август қуёши ботқоқлик узра нур сочади. Жамики мавжудот офтоб нурларида чўмилади. Митти бир қушча ҳовуз ўртасидаги узун қамишга қўниб сайди. Қамиш олдидаги кўлмак сув оқариб кўринади. Кўлмак сувда зангори осмон акси, сап-сариқ сув ўтлари, унда қўниб турган қушчалар, барча-барчаси бир бўлиб кўриниб, ажойиб бир манзара намоён бўлади. Кўлмак бўйидаги кўк-сариқ, карамлар ботқоқка қуюқ соя ташлаб туради.

Ботқоқ қушчаси табиат гўзалликларидан баҳра олишни билмайди, аммо биз кўрмайдиган нарсаларни бемалол сеза олди. Масалан, карам барглари остидаги иккита тўқ сариқ рангли дўмпайиб турган нарса шунчаки дўнглик эмас, балки тумшуқлари кўтарилиб-тушиб турган жундор жониворлар эканини сезиб ўтиреди.

Дарҳақиқат, булар Молли билан Чиноқ эди. Она-бала карам остида унинг ҳидлари учун ётганийўқ, уларнинг баданида канаси бўлиб, каналар карам ҳидига чидаёлмас эди, она-бала шунинг учун шу ерда ётган эди.

Қуёнларда сабоқ олишнинг аниқ вақти-соати йўқ, улар тўғри келган вақтда таҳсил олаверади.

Молли билан Чиноқ осойишта ором олиб ётиб эди, бирдан тўргай товуш бериб қолди, Молли тумшуғини юқори чўзиб, қулоғини динг қилди. Қараса, бир улкан қора ит ботқоқ оралаб келяпти.

— Сен бундай қил,— деди Молли,— ерга ёпишиб ётиб ол, мен анави довдирни жўнатиб келмагунимча қимирлама.

Молли шундай деб, итга қараб ўқдай чопди, итнинг йўлини кесиб ўтиб кетди.

— Вов, вов, вов! — ит ҳуриб, қуённинг изидан қувди.

Молли ит етолмайдиган масофа сақлаб чопиб, уни сим тўсиқлар тарафга олиб борди. Ит сим тиканлари нишидан тирналиб, тимдаланиб, вангиллаганича кетига қараб қочди. Молли, борди-ю, ит яна қайтиб келгудай бўлса уни ҷалғитиш учун аввал ерни айланиб, доира ясад из қолдирди, кейин кўн-

далантига чопиб из қолдирди, шундан сўнггина боласининг олдига қайтиб келди. Чиноқнинг орқа оёқларида туриб, бўйини чўзганича овни томоша қилаётгани устига келди.

Молли боласи унинг гапини олмаётганини кўриб, жаҳли чиқди, боласини орқа оёқлари билан бир тепиб, балчиқча отиб юборди.

Бир куни улар йўнғичқапояда ўтлаб юриб эди, бир қирғий тепадан учиб ўтаётib, ўзини уларга ташлаб қолди. Молли қирғийни орқа оёқлари билан бир тепиб, наъматаклар орасига кириб кетди. Турган гап, қирғий наъматакка яқин боролмайди. Молли бир тўда шоҳ-шабба олдига олиб бораdigан сўқмоқдан чопди. Олдидан ғуж-ғуж чирмовуқлар чиқиб қолди. Қирғийдан кўз узмай, йўлига ғов бўлиб турган чирмовуқларни тишлаб уза бошлади. Чиноқ ҳам онаси нима қилса, шуни қилди.

— Яша! Сўқмоқ ҳамиша керак бўлади, шундай экан, уни доим тозалаб тур. Сўқмоқ тор бўлсаем бўлаверади, аммо ҳамиша очиқ бўлиб туриши керак. Чирмовуққа ўхшаган нимаики ўт-ўлан йўлингда учраса, тишлаб олиб ташлайвер. Ҳали чирмовуқ-қа ўхшаб кетадиган тузоқ деганиям бор, ҳали униям кўрасан.

— Тузоқ дегани нима дегани? — сўради Чиноқ, чап орқа оёғи билан ўнг қулоғини қашиб.

— Тузоқ дегани чирмовуқ әмас. Қирғийдан ҳам ёмон бир офат,— жавоб берди Молли, тобора олислаб бораётган қирғийга қараб қўйиб.— Шундай офатки, тузоқ сўқмоқ ўртасида кечасию кундузи ёйилиб ётиб олиб, сени тутиб олмагунча тинчимайди.

— Мени тутиб олиб бўпти! — ғўрлик билан мақтанди Чиноқ. У орқа оёқларида туриб, бир новдага тумшуғи ва мўйловчаларини теккизиб қашиди. Чиноқ нима қилаётганини ўзиям билмади, аммо онаси нима гаплигини дарров тушунди. Болаларнинг товуши улғайиш даврларида ўзгариб, дўриллаб қолади, қуёнлар эса бу даврда ана шундай қилиқ қилади. Бу улғайиш даврлари бўлади. Онаси билдики, демак, Чиноқ ҳадемай кап-катта қуён бўлади.

V

Оқар сувнинг ўз мазаси бор. Буни ким билмайди дейсиз?

Темир йўл ётқизувчи ботқоқ ё кўл, ҳатто денгиз қуйилишида ҳам кўтарма йўл ўтқизаётганда оқар сувга ниҳоятда илтифот билан қарайди, унинг қаёқ-

қа қараб оқишини дикқат билан ўрганади.

Яйдоқ чўл оралаб бораётган йўловчи қиёқлар ўсиб ётган ҳовуздан сув ичгани қўрқади, ўртаси жилдир-жилдир қилиб турган сувга дуч келмагунича ўлардай чанқаб юраверади. Жилдир-жилдир қилиб турган сувдан эса мириқиб ичади, чунки жилдир-жилдир қилиб тургани бу оқар сув эканлигидан дарак беради.

Бу нарсани жониворлар ҳам жуда яхши билади. Айтайлик, ёввойи ўрмон фарзанди бўлмиш жониворни ғаними изма-из қувиб келяпти, ҳадемай ғанимнинг қўлига тушади, демак, ўлими унинг қўлида. Жонивор бутунлай ҳолдан тойган, барча ҳийланайранглари бекорга кетган, бесамар бўлган. Мана, у оқар сувга дуч келди, у оқим бўйлаб сузиб, муздайгина сувда чўмилди, сувдан сузиб чиқиб, яна вужуди тетик бўлиб, ўрмонга йўл олди.

Уни таъқиб қилиб келаётганлар сув ёқасига келиб, нима қилишларини билмай, ҳайрон бўлиб қолади.

Улар иложсиз қолади.

Оқар сув уларнинг йўлини тўсган бўлади, бу вақтда ёввойи жонивор сувдан миннатдор бўлиб, озод юрган бўлади.

Молли ўғлига ана шу улкан сабоқни ҳам ўргатди.

— Эсиндан чиқмасин,— тайинлади у боласига.— Энг яқин биродаринг аввало наъматак, ундан кейин сув!

Августнинг иссиқ, дим кечаларидан бирида Молли боласини чакалакзорга әргаштириб борди. Чиноқ онасининг паҳтадай оппоқ думини йўлчи юлдуз қилиб олиб, изидан чопиб бораверди. Онаси дам олиш учун тўхтаб, думини тагига қўйиб ўтирганда, Чиноқ йўлчи юлдузини бир дам йўқотиб олди. Улар ана шундай тўхтаб-тўхтаб, атрофга қулоқ солиб юриб, ҳовуз бўйига бориб қолди. Дараҳт шоҳида ўтирган бойўғли: «Ухла! Ухла!»— дея сайради. Сув остидаги шоҳда бошини сувдан чиқариб ўтирган қурбақа ҳалқумини шишириб, бойўғлига тақлид қилиб қуриллади.

— Изимдан юр,— деди Молли боласига, сўнг, ўзини «шўлп» этиб сувга ташлаб, чўкиб ётган шоҳга қараб сузди.

Чиноқ чўчиб тушди, шундай бўлса-да, «уф», дея пишқириб, ўзини сувга отди, нафаси қайтиб, бурнини юқори кўтариб сузди. Ерда қандай ҳаракат қиласа, сувдаям шундай ҳаракат қилди, қараса дуппа-дуруст сузишни билар экан. Онаси кетидан шоҳ олдигача сузиб борди. Шоҳнинг сувдан чиқиб

турган учига илашиб, онасининг ёнига ўтириб олди.

Чиноқ қари Спрингфильд тулкиси ўлжа излаб келган иссиқ бир қоронғи қечадан буён қаерда қурбақа қурилласа эшитади. Қурбақа овози унга хавф-хатар туғилганда қаёққа қочишни күрсатади. Ўша кечадан буён қурбақалар қуриллаб, мана бундай деяёттандай бўлади: «Буёққа кел, бошингга хавф тушган бўлса, буёққа кел!..»

Бу Чиноқнинг онасидан олган сўнгги сабоғи бўлди. Аниқроғи, бу рисоладан ташқари сабоқ бўлиб, бошқа қуёnlар бундай сабоқ ололмас эди.

VI

Ёввойи жониворлар ёшига етмай ўлади. Уларнинг нариги дунёси жуда яқин бўлади. Жониворларнинг қиёмат куни қачон келиши уларнинг ўз фанимларидан қанчалик яшириниб юра олишига, қарайди. Чиноқнинг ҳаёти шуни кўрсатадики, агар қуён болалигини яхши яшаб ўтиб, катта бўлиб қолса, унда бу давриниям кўнгилдагидек яшаб ўтиб, кексалик деб аталадиган энг сўнгги даврига этиб кўз юмиши мумкин экан.

Қуёnlарнинг атрофи тўла ғаним. Дунёning куни борки, қуёnlар ғанимидан, хавф-хатардан қочиб яшайди. Дунёда ит, тулки, мушук, сассиқкўзан, ёнут, сувсар, қундуз, илон, қирғий, боййғли деганлари борми, одамзот деганлари борми, барча-барчаси, ҳатто ҳашаротлар ҳам қуёnlарга бир ёпишиб кўради. Натижада қуёnlар ҳар куни бир саргузаштни бошидан кечириб, эпчил оёқларини, устомон фаҳм-фаросатини ишга солиб, қочиб қолиш билан машғул бўлади.

Масалан, лаънати биргина Спрингфильд тулкисининг ўзи уни бир неча бор сим тиканлар билан ўраб ташланган чўчқаҳона харобаларида пусиб ётишга мажбур қилди. Лекин қуёnlар ҳам ўз навбатида тулкиларни боплади, улар ичкарида бемалол жойлашиб олиб, сим тиканларни узаман деб панжаларини қонга ботираётган тулкилар ҳолини томоша қилди.

Чиноқни икки марта ит қувди, у икковидаям ҳийла билан итга ўз ўрнида сассиқкўзанни рўбарў қилиб кетди.

Бир куни Чиноқ овчининг қўлига тушиб қолди, бу ишда овчига ит билан сассиқкўзан ёрдамчилик қилди. Аммо у овчининг қўлидан эртасигаёқ қочиб кетди. Уни мушуклар қувлади, қирғий, боййғлилар таъқиб қилди, барча-барчасидан омон-эсон қутулиб кетди. Чунки ҳар қандай хавф-хатарга қарши унинг

ўзига хос, алоҳида ҳимоя ҳийлалари бор эди. Уларни унга онаси ўргатган эди, кейинчалик ўсиб-ул-файгач, ҳар бир ҳунарини қайта пишишиб олди, ҳатто янгиларини ҳам ўйлаб топди. Ёши етган сайин оёқларига камроқ ишониб, асосан ақл-фаросатига суюниб иш қилди.

Уларга Рэнжер деган бир този ит қўшни яшар эди. Рэнжернинг эгаси баъзан уни қуён овлаб келишга юборар эди. Рэнжер асосан Чиноқни олдига солиб қуваларди, бу эса итдан ҳам кўра Чиноқقا кўпроқ завқ-шавқ берарди.

— Ай, эна дейман! — дерди у. — Ана, тулки яна келяпти. Демак, бугун ҳам чопаман.

— Жуда ғайратли чиқиб қолдинг, Чиноқ ўғлим! — дерди онаси. — Кўп чопадиган бўляпсан.

— Биласанми, эна, шу довдирни лақиллатишни яхши кўраман! Қолаверса, чопиш ўзимгаям фойдали, машқ-да, машқ! Мабодо ҳолим танг келиб қолса, ер тепиб хабар бераман, шунда келиб итни алдаб олиб кет, майлими?

Чиноқ шундай деб, чопиб кетади, Рэнжер уни ҳолдан тойдиргунича қувади. Шунда Чиноқ ер тепиб онасини чақиради, онаси шу заҳотиёқ етиб келиб, уни қутқариб қолади ё унинг ўзи бирор ўйуни қилиб қочиб қутулади.

Чиноқнинг қуйидаги найранги унинг ўрмон ҳаётини нақадар яхши билишини кўрсатади.

У ўзининг ҳиди ерга ўтириб қолишини, қанчалик кўп жаҳли чиқса, ҳиди ерга шунчалик маҳкам ўрнашиб қолишини яхши билади. Борди-ю, бирон-бир баланд нарсага чиқиб, ердан оёғини узса, ярим соатлардан кейин жаҳлдан тушишини, изларининг ҳиди ердан кўтарилиб кетишини, натижада хавфхатарлардан қутулишиниям билади. Шунинг учун ҳам бир куни ит қувлаганда наъматаклар ўсиб ётган дарё бўйига қараб қочди, у ерда изларини чалкаштириб, итни адаштириб кетди. Сўнг сакраб-сакраб ўрмонга қараб чопди, шамолга қарши йўл олиб, дараҳтдан-дараҳтга сапчиб югурди. Бир дараҳтга келиб тўхтаб, яна орқада қолган дараҳтга қайтиб борди. Кейин яна олдинги келган дараҳти олдига қайтиб, ит унинг биринчи изи бўйлаб ўтиб кетишини пойлаб турди. Шундан кейин ўзининг эски изига қайтиб, «ҳидини йўқотиш» учун издан четроққа сапчиб ўтди. Сўнг шохлари қирқилган баланд бир дараҳт танасига сакраб чиқиб олиб, ўзини бир уюм тупроқ ёки тош қилиб кўрсатиш учун жойлашиб ётиб олди.

Рэнжер қуённи қуваман деб кўп сарсон бўлди,

наъматақлар орасида изғиди, из ҳидини йўқотди, ниҳоят яна ҳид олиб түғри дараҳтга қараб юрди. Яна ҳидни йўқотиб, яна топди. Бироқ из бирдан тўхтаб қолди. У энди изни қидириб бошлади. Теваракни айланиб-айланиб, қуён яшириниб ётган дараҳт остига келди. Аммо қуёnnинг совиб қолган ҳиди, буёғи кун совуқлиги сабаб, паствача етмади. Чиноқ қимир этмай, ўзининг бор-йўқлигини билдирмади, ит уни сезмай, ёнидан ўтиб кетди.

Аммо у яна қайтиб келди, ҳозиргина ёнидан ўтган дараҳт танаси остини ҳидлаб кўрди.

Ҳа, бу қуён ҳиди эди! Аммо-лекин ҳид бир оз эскириб қолгандай эди. Шундай бўлса-да, ит дараҳт танасига ўрмалаб чиқа бошлади.

Чиноқ итнинг дараҳтга чиқиб келаётганини кўриб, эси чиқиб кетди. Аммо ўзини йўқотиб қўймади. Шамол унинг кўнглидагидек эсаётганини билиб, ит дараҳт ярмига келганда сапчиб қочиб қолмоқчи бўлди. Бироқ ит дараҳт ярмигача чиқмади. Тепадаги қуённи оддийгина уй итлари ҳам пайқали мумкин эди, аммо тозининг бунга фаросати етмади. Бунинг устига, қуён ҳиди ҳам деярли йўқоҳийб қолди, оқибат, Рэнжер йўлидан қайтиб, дараҳтдан сапчиб тушди. Чиноқ омон қолди.

VII

Чиноқ ўзининг онасидан бошқа қуён кўрмаган эди. Оламда ўzlаридан бошқаям қуёnlар борлигини тасаввур қилолмасди. У онасидан кўп вақтлар ажралиб, ёлғиз қолди, аммо бундан кўнгли ўксимади, чунки қуёnlар жамоат бўлиб яшашни хуш кўрмайди.

Декабрь кунларининг бирида дараҳтлардан синиб тушган шоҳ-шаббалар орасидан дарё бўйига йўл очаётиб, фавқулодда тепа ёнбағрида бегона бир қуёnnинг боши билан қулоқларини кўриб қолди. Қуён теварак-атрофни хотиржам кўздан кечириб, сўнг Чиноқ юрадиган сўқмоқ бўйлаб ирғишлаб-ирғишлаб, ботқоқча қараб йўл олди. Чиноқ ажабтовур туйгулар гирдобида қолди. Бу ғазабнафратдан иборат қизғаниш туйғуси эди.

Нотаниш қуён бир дараҳт олдида тўхтади. Чиноқ орқа оёқларида туриб, дараҳт танасига тумшуғини қашиди. У буни жони ҳузури учун қиларди, энди билса, қуёnlар буни бошқа мақсадларда қилар экан. Аввало, бундай дараҳт танасидан қуён ҳиди келиб туради, қуёnlар буни сезиб, бу ботқоқ қуён

халқига тобе әканлигини, бегоналар бу ерга келиш-
га ҳаққи йўқ әканлигини билиб олади. Қолаверса,
янги келган қуён дараҳт танасидаги ҳид ўзларига
алоқадор қуённиними ё йўқми әканлигини билиб
олади, танага суйкалган жойнинг ердан қанчалик
паст-баланд әканига қараб эса унинг бўйи бастини
билиб олади.

Чиноқ зўр қайғу билан шуни қайд этдики, янти
келган қуён унга нисбатан бўйига ҳам, энига ҳам
баланд әкан. Чиноқни янги бир туйғу босди. Бу
қотиллик қилиш туйғуси эди. У оғзида ҳеч нима
бўлмасаям асабий чайналиб, теп-текис ерда ир-
ғишлаб-ирғишлаб юрди, сўнг оҳиста-оҳиста ер те-
пинди: «Тап-тап-тап!..»

Бу қуёнлар хабари бўлиб, қуйидаги маънони
берар эди: «Менинг ботқоқларимдан қорангни
ўчир, бўлмаса яккана-яккага чиқ!»

Бегона қуён қулоқларини «у» ҳарфи мисол
диккайтирди, бир неча дақиқа керишиб ўтирди,
сўнг олд оёқларини ерга қўйиб, орқа оёқлари би-
лан боплаб ер тепинди: «Тап-тап-тап!..»

Шундай қилиб, уруш бошланди.

Улар бир-бирига ён тарафдан яқинлашиб келди,
ҳар бири шамолга қарши тарафдан юришга ҳара-
кат қилиб, ҳамла учун қулай пайт пойлади. Бегона
қуён гавдали, пишиқ танли эди, аммо устомон,
ҳийлакор эмасди, шу сабаблиям Чиноқ уни осон
енгмоқчи бўлди. Мана, Чиноқ уни бир тиранчадай
қарши олди. Улар бир-бирларини орқа оёқлари
билан тепди. Бегона қуён шунақаям бетиним тепиб
бошлади, охир-оқибат, Чиноқ умбалоқ ошиб кетди.
Ғаними изидан етиб бориб, уни тишлаб олди.
Чиноқ ўрнидан тургунича анча-мунча жунини бой
берди. Айёр Чиноқ ўрнидан тура солиб қочди.
Олишув бу билан тугамади. Чиноқ яна бегона
қуёнга ҳамла қилди, яна ерга юмалаб тушди,
ғаними яна боплаб тишлаб олди. У бегона қуёнга
бас келолмаслигини билди. Энди ўзини қутқариш
йўлини ўйлади.

Дабдаласи чиқиб, ўрнидан тура солиб қочиб
қолди. Аммо ғаними уни изма-из қувиб келди, уни
ўз қадрдан ботқоғидан ҳайдаб чиқариш ҳам гапми,
уни умуман нариги дунёга жўнатмоқчи бўлди. Чи-
ноқ чаққон оёқ, эпчил эди, бегона қуён эса гавдали,
огир эди, шу сабаблиям бошқа қувмай қўя қолди,
огир яраланган бечора Чиноқ қутулиб қолди.

Чиноқ шу кундан эътиборан қўрқоқ бўлиб қол-
ди. Бойўғли, ит, сувсар, айтайлик, одам қувса
қандай қочиб қутулишни биларди, аммо бирор қуён

қувса нима қилишни билмасди. Қўлидан келадигани миқ этмасдан бекиниб ётиш, борди-ю, пайқаб қолиша қочиб қолиш эди.

Бечорагина Молли эсанкираб қолган эди. У Чиноққа ёрдам бериш учун турсин, ўзи қандай қилиб бекинишни ўйларди. Барибир бегона қуён униям қидириб топди. Молли қочиб қолмоқчи бўлди, аммо қўлидан келмади, чунки у Чиноқ боласи-дек устомон эмасди. Бунинг устига, бегона қуён унга ҳаммә қилиш ўрнига, илтифот кўрсата бошлиди. Лекин Моллининг қочиб кетишга уринаётганини пайқаб қолиб, унга бўлган илтифотидан қайтди. Бегона қуён Моллига тинчлик бермай, ҳар куни олдига солиб қувди, Моллининг унга нисбатан бўлган нафратини йўқотолмай, уни талагани талаган бўлди. Ерга юмалатиб олиб, майин жунларини юлиб ташлади. Аммо у барибир, Моллидан ҳам кўра Чиноқни йўқ қилиш иштиёқида ёнди. Чиноқнинг борадиган бундан бошқа ботқоғи йўқ эди. Қаерда бўлмасин, ўлимдан қочиб қолишга ҳамиша шай бўлиб юрди. Бегона қуён ҳар куни Чиноқ ётган жойни қидириб топиб борди, Чиноқ эса ўз вақтида уйқусидан уйғониб, қочиб қолишга улгурди. Унга қийин бўлди. Буёфи, онасининг қанчалар азоб чекиб юрганини ўйлади! Ҳар куни бир лаънати бегона қуён унинг онасини шафқатсизларча қийнаётганини, уларнинг қадрдан ўтлоқлари, шинам йўл-йўлакларига эгалик қилаётганини қўли калта ожизларча ҳис қилиб, азоб чекди! Бечора Чиноқ замона зўрники эканини билди, бегона қуённи тулки, сассиқкўзандардан ҳам баттар ёмон кўриб қолди.

Энди буёфи нима бўлади?

Чиноқ тинимсиз қочиб, осоишишалик нима, овқат нималигини билмай, ҳолдан тойиб қолди.

Молли ҳам шундай ҳолга тушди.

Бегона қуён Чиноқни йўқ қилиш учун ҳамма нарсани қилди, охир-оқибат, жуда аянчли бир ёвузликка қўл урди. Одатда, яхши қуёнлар бир-бирлари билан ҳарчча терс бўлмасин, бир ёмон кун келганда ҳаммаси бир жон, бир тан бўлиб, ганимга қарши курашади. Аммо бир куни ботқоқлик узра улкан қирғий пайдо бўлганда бегона қуён ўзи яхшилаб бекиниб олиб, Чиноқни шу қирғий панжаларига тушириш учун уни очиқ майдонга ҳайдади.

Қирғий икки бор ташланиб, Чиноқни илиб кетмоқчи бўлди, аммо ҳар икковидаям уни наъматаклар қутқариб қолди.

Шундай қилиб, Чиноқ яна омон қолди, аммо

бу билан ҳаёти яна изига тушиб кетмади. У келаси кечаси онаси билан биргаликда бутунлай бошқа ёқларга қочиб кетишга аҳд қилди. Бирдан ботқоқ бўйида ер исказ юрган Рэнжернинг товушини эши-тиб қолди. Шунда Чиноқ әнг сўнгги тадбирини қўллаб кўрди. У атаялаб итнинг олдини кесиб ўтди. Тинимсиз қувғин бошланди. Чиноқ онаси яхшилаб бекиниб олмагунича ботқоқни уч марта айланиб чопди. Сўнг, ҳамон ўз ўрнида қимирламай ўтирган бегона қуёнга қараб чопди, ёнидан чопиб ўтаётисб, орқа оёғи билан иргиб, бошига бир тепди.

— Вой бечора овсар-е, ана энди кунинг битди! — деди қуён, сўнг инидан отилиб чиқиб, Чиноқ билан итнинг ўртасига тушиб қолганини билмай қолди.

Ит тинимсиз акиллаб, энди бегона қуённинг изидан чопди. Бегона қуённинг савлати билан вазни қуёнлар билан олишувда қўл келар эди, айни вақтда эса бошига битган бало бўлди. Унинг ҳунари кўп эди, масалан, «қўш из», «чалкаш из», «ин» каби ҳунарларни биларди. Аммо айни шу дақиқада ҳунарларининг биронтасиниям намойиш қилишининг иложи йўқ эди, чунки ит жуда яқин келиб қолганди, эди, қўш из қолдиришнинг ҳам, чалкаш из қолдиришнинг ҳам иложи йўқ эди, бу атрофда қаерда ин борлигини ҳам билмасди.

Олишув очиқасига бўлди. Бегона қуён наъматак панасига бекинмоқчи бўлди. Иложи бўлмади. Ит акиллаши бир дақиқа ҳам тинчлик бермади. Чиноқ билан Молли бекиниб олиб олишувни томоша қилди, наъматак шитирини, ит ангиллашини эшилди, итнинг қулоқларига наъматак тиканлари ботганини кўрди. Бирдан овозлар тиниб қолди. Қандайдир бир пинҳоний шитир-шитир, сўнг, жон аччиқ ингиллаш эшитилди...

Чиноқ нима гаплигини англаб, сесканиб кетди. Кўп ўтмай ўзига келиб, қадрдон эски ботқоқлари яна ўзиники бўлганидан қувониб кетди.

VIII

Олифантлик чол ботқоқнинг шарқи жанубидаги шоҳ-шаббалар уюмини ёқиб юборишга, чўчқаҳонадан чиққан чиқиндиларни эса сим тиканлардан ташқарига суриб ташлашга ҳаққи бор эди, шундай қилди ҳам. Бу Чиноқ билан онаси Моллига ёқмади. Чунки шоҳ-шаббалар орасида ини, чўчқаҳона чиқиндилари орасида эса улкан қалъалари бор.

Улар ботқоқни шунчалик ўзиники қилиб олдиларки, ҳатто Олифантдаги қурилишларни ҳам ўзлариники деб билди. Шунинг учун бу ерларда пайдо бўлган ҳар қандай қуёнга душман кўзи билан қаради.

Олифантликлар январда бўлган эрувчилик пайдида ҳовуз бўйидаги катта-катта дараҳтларни қирқиб ташлади, натижада қуёнлар макони анча очи-либ, ҳувиллаб қолди. Аммо улар торайиб қолган маконларини ташлаб кетмади. Эндиги ҳаётлари янада хавф-хатар остида қолиб, яшай бошлади. Кейинги вақтларда уларни дарё оқими бўйлаб келиб қолган сувсар безовта қила бошлади. Аммо улар бу чақирилмаган меҳмонни ҳийла йўли билан Олифант товуқхонасига жўнатиб юбориб қутулди. Она-бала бу сувсар ҳали қайтиб келмасайди, деган ташвишда инларига кирмай юрди, акс ҳолда сувсар қайтиб келса, уларни инидан тутиб олишлари мумкин эди. Улар ҳар эҳтимолга қарши ҳозирча наъматаклар синиб тушган дараҳт шохлари орасида кун кечириб турди.

Биринчи қор ёғди, ҳаво илиқ ҳам тиниқ бўлди. Моллининг сёёг оғриги қўзгаб, мевали бута излаб, пастдаги чангальзорга қараб кетди. Чиноқ қирғоқ бўйида қолди.

Кун ботди.

Шарқ уфқида улкан қора булатлар пайдо бўлди, кўп ўтмай булатлар бутун осмонга ёйилди.

Кун борган сайин совиди, ерни бутунлай қор қоплаганда совуқ янада авжига чиқди.

— Уҳ, бунча совуқ бўлмаса! Бузиб ташланган печкамизнинг карнайларига ачиняпман! — деди Чиноқ.

— Қарагай кундаси ичидаги инимизда тунасак яхши бўларди-да, — деди Молли. — Аммо ҳали сувсарнинг терисини деворга осишмаяпти-ку, яхшиси ҳозирча бормай турганимиз маъқул.

Ичи ковак ёнғоқ дараҳти аллақачон қирқиб ташланиб, танаси ўтинхонада ётибди. Улар шунчалик қўрқиб ўтирган сувсар ўша ерни бошпаноҳ қилиб олган. Аммо она-бала буни билмайди. Шу сабаблиям улар ҳовузнинг жанубига жўнади, бир уюм шоҳ-шабба топиб, ўзларига тунаш жойи тайёрлади, жойлашиб олиб, бўлажак хавф-хатарни ўз вақтида пайқаш учун тумшуқларини шамолга тутиб, атрофни исқаб ётди.

Шамол борган сайин совиб, тун яримдан оқсанда майдалаб қор ташлади. Қор хазонларни шитирлатиб, шоҳ-шаббалар ичига ҳам тушди. Бундай

кечада ов қилиб бўлмаса-да, Спрингфильд тулкиси тумшуғини чўзиб шамолни исқаб, ўзига бошпаноҳ излаб келаверди, шох-шаббалар олдига келиб, ухлаб ётган қуёнлар ҳидини олди. У бир зум ўйлаб туриб, шохчалар остига суқилиб кира бошлади. Шамол визиллаши билан қордан фойдаланиб, анча ичкарилаб борди. Шунда Молли тулкининг оёғи остида шитирлаётган хазонлар товушини пайқаб қолди. Молли Чиноқнинг мўйловига туртди. Тулки ҳамла қилмоқчи бўлгандা қуёнлар аллақачон оёққа турди. Маълумки, қуёнлар ҳатто ухлаб ётганларида ҳам чопишга шай бўлади. Молли оппоқ бўронга қараб сапчиди. Тулки унинг орқасидан сакраб, хато кетди, аммо изидан қувиб кетди.

Чиноқ бошқа тарафга қараб қочди.

Молли учун фақат бир йўл қолган эди. У шамолга қарши чопиб, тулкини ортда қолдириб кетди, тулки ҳали музламаган лой ботқоққа ботиб қолди. Молли ҳовуз четига етиб олди. У орқага қайтиши мумкин эмас, фақат олға чопиши керак эди.

Сув шалоплаб кетди: Молли қамишга сакраб, сувга ботиб қолди.

Изидан тулкиям ўзини сувга ташлади. Аммо бундай кечада совуқ сувга чўмилиш тулкихонимга ёқмади, хоним тезда изига қайтди. Молли яккаю ягона йўлидан қайтмай, қамишлар орасидан сузиб, нариги қирғоққа интилиб бораверди. Шамол ҳамон тўғридан эсиб, қор сувни қоплаб олиб, сузишни қийинлаштириб қўйди. Тўғрида қорайиб кўринаётган қирғоқ жуда олисдай бўлиб туюлди. Яна тағин, ким билади, тулки уни қирғоқда пойлаб турибдими. У сув тўлқинларидан қулоқларини авайлаб сузди, шамол, оқим билан астойдил курашиб, олға интилди. Муздай сувда узоқ сузиб юриб, ниҳоят қамишлар тугаган ерга етиб келди, сувда сузиб юрган қор уюми йўлини тўсади. Буёғи етмагандай, қирғоқда эсаётган шамол тулкига ўхшаб овоз чиқарса бўладими! Унинг ҳафсаласи пир бўлди. У барибир жон-жаҳди билан олға интилди, йўлини тўсган қордан ҳам қутулади.

У яна олға талпинди, аммо жуда секин, ғоят се-кинлаб қолди! Қамишлар охирига етиб келганида тинка-мадори қуриди, панжалари совуқда қотиб қолди, олов қалби совиди, қирғоқда бирор қараб турибдими-йўқми, унга барибир бўлиб қолди! Қамишлардан қутулиб, энди сув ўтлари гирдобига тушшиб, суза олмай қолди. Ҳаракатлари сусайиб, панжалари интилиши фойда бермай қўйди, атрофидаги музлар уни бутунлай йўлдан тўхтатди, май-

дагина сержун тумшуғиям қимирламай қолди. Моллининг беозор, сариқ қўзлари мангу юмилди...

Аммо қирғоқда уни ғажиб ташлайман дея пойлаб турган тулки йўқ эди. Боласи Чиноқ тулкининг дастлабки ҳамласидан қочиб қутулиб, онасига ёрдам бериш учун яна изига қайтган эди. Ҳовузни айланисиб, онаси олдига бораётганида тулкини кўриб қолди. У тулкини кетидан илаштириб, олис сим тиканларга олиб борди, тулкини адаштириб ташлаб келди, аммо ўзининг ҳам боши тирналиб келди.

Қирғоқ бўйига келиб, ер тепинди, онасини излади. Аммо бор саъй-ҳаракатлари бекор кетди, у онасини яна қайтиб кўрмади, онасининг қаёқча йўқолганини билмади. Онаси муз қоплаган сув остида ётганини хаёлигаям келтирмади.

Бечора оқ думлигина Молли! У асл қаҳрамон эди, қаҳрамон бўлгандаям ўз қаҳрамонлигини пеш қилмай, ўзига хос, камсуқумгина яшаб ўтди, қўлидан келган ҳамма ишни қилиб, жон берди. У ҳаёт учун жон фидо қилиб яшади, курашди. Унинг умри бесамар ўтмади, ана, Чиноқ деган ўғли бор. Бор ақл-заковати, умри сабоғини шу умрига, авлодига қолдидириб кетди.

Елғиз ўғил Чиноқ ботқоқда яшайверди. Олифантлик чол қишидан чиқмади, ундан қолган ўғиллар бегамхўжа бўлиб, ботқоққа қайрилиб ҳам қарамади. Ботқоқ бир йилдан кейин хароб бўлиб қолди. Янги дараҳтлар, янги буталар ўсиб чиқди, тўзғиб ётган сим тиканлар қуёнлар учун қулай шароитлар яратиб берди, на ит, на тулкилар сим тиканлардан ошиб ўтолмайдиган бўлди. Чиноқ осоийишта ҳаёт кечирди. У энди ҳар қандай рақибдан ҳам тап тортмайдиган улкан қуён бўлиб етилди. Унинг энди бир этак боласи, сарғишдан келган яхшигина аёли бор. Чиноқ билан унинг авлод-авлодлари бу ботқоқда ҳали узоқ йиллар яшаб, давру даврон суради, сиз уларни истаган офтобли кунда кўришингиз мумкин, фақат уларни чақиришингиз учун қачон, қандай қилиб ер тепинишни билсангиз бўлди.

КУЛРАНГ АЙИҚ ҲАЁТИ

I

Бундан олис-олисларда, Ғарбнинг ичкарисида, Кичик Пайни дарёсининг юқори оқимида, Палетт фермаси қарор топган ерда бир кулранг айиқ сокин ҳаёт кечиради. Айиқ фақирларнинг фақири бўлиб, қиладиган иши болаларини тарбия қилиш билан машғул бўлади. Айиқлар онасининг ҳаётдан тилайдиган бор-йўқ тилаги, уни болалари билан ўз ҳолига қўйсалар бўлди.

Июль ойлари эди, айиқлар онаси болаларини Грейбул дарёси бўйларига олиб боришга, у ерда уларга ертут нима әканини, уни қандай қилиб қидириб топиш кераклигини ўргатишга қарор қилди.

Айиқлар онаси болаларини дунёдаги энг кўримили, энг ақд-идрокли айиқчалар деб билади. Бизнинг она айигимизнинг тўртта боласи бўлиб, бошқа улкан айиқларнинг боласи эса иккитадан ошмайди.

Шундай қилиб, бароқ айиқчалар дарё ёқасида гўзал ёздан оромланиб, турли-туман мазали егуликлардан баҳраманд бўлиб, кунни хушваҳт ўтказди. Онаси улар учун йўлда учраган ҳар қандай кунда, ҳар қандай ялпоқ тошни тўнкариб берди. Айиқчалар ёппасига тошлар остига ёпирилиб, яшириниб ётган қурт-қумурсқаларни ялаб-юлқаб қўйди. Айиқчалар тошлар остига ёпирилганда оналири қўлларидағи тошни ҳеч қачон ташлаб юбормасликларига ишончлари комил. Оналарининг улкан панжалари, кулранг жунлари остидаги кенг елкаларини кўрган одам бундай хаёлга бормайди ҳам. Йўқ, йўқ, бу қудратли панжалар тошни ташлаб юбормайди, айиқчалар бунга амин. Шу боисдан ҳам улар ҳар бир кунда остига бир-бирларини туртиб, итариб, худди чўчқа, кучук, мушуклар тўдасидай чинқириб, чийиллаб, ғингшиб ёпишди. Айиқчалар тоғдаги кундалар остида ин қўядиган қорамтири майдада қумурсқаларни яхши билиб олди. Улар умрида биринчи марта бўлимли, мазали ўрмон қумурсқалари тўдасига дуч келди. Айиқчалар теваракка югуриб, учеб юрган қумурсқаларни тили билан илиб олишга уринди. Бироқ уларнинг тилига қумурсқалардан кўра кўпроқ қуманжир тиканлари билан қум дона-

лари илашаверди. Шунда, айиқлар онаси ўз тилларида болаларига шундай деди:

— Тўхтантглар, болаларим, қумурсқа овлашни ўзим кўрсатаман.

У қумурсқа иининг учини туртиб бузди, сўнг улкан панжасини инга ёни билан қўйиб турди, бир неча дақиқадан кейин кафтларини қумурсқа босди, шунда айиқлар онаси барчасини бирваракайига оғзига солиб, чапиллатиб чайнади. Шундан кейингина айиқчалар нима қилиш кераклигини тушунди. Улар ўзининг икки панжасиниям инга солди. Айиқчалар гоҳ ўнг, гоҳ чап панжаларини ялаб, борди-ю, униси бунисининг панжасига тумшуғини чўзса, бир-бирини турткилаб, узоқ ўтиргди. Хиёл ўтмай ин ҳувиллаб қолди, ширинтомоқлар яна бирор егулик топишга ҷоғланди.

Қумурсқа дегани хийла шўртак егулик, шу боисдан айиқчалар сувсираб қолди. Айиқлар онаси уларни пастдаги дарёга әргаштириб борди. Сувда мириқиб пишинишиб, қирғоқ ёқалаб юриб, дарёнинг сув остида балиқлар кўриниб турган жойига келди. Сув дарёнинг қорайиб турган энг чуқур жойи бўйлаб оқяпти, аммо жуда оз оқяпти. Шунда айиқлар онаси болаларига деди:

— Энди шу қирғоқда ўтириб туринглар, мен сизларга янги ҳунар ўргатаман.

Айиқлар онаси қуйироқдаги бир чуқур олдига келди, сув остидан улкан балчиқ бўлагини кўтариб олди. Сўнг юқориги чуқурга келди-да, лапанглаб, шовқин-сурон билан ўзини сувга отди. Балиқлар кутилмаган хавфдан зир қочиб, ўзларини балчиқлар орасига урди, нодонроқлари лойка сув оқими бўйлаб кетди. Ҳуши ўзларига келгунча бўлмай, сертош саёзликка чиқиб қолганларини билмай қолди. Айиқлар онаси уларни битталаб ушлаб, қирғоқча ота бошлади. Айиқчалар бу ғалати кичкина илончаларга олатасирип ёпишиб, қоринлари ногорадай дўппайгунча уларни пок-покиза туширгди.

Кун қизиди, айиқчаларнинг қорни тўйиб, уйқуси келди. Айиқлар онаси уларни хилват бир ерга әргаштириб борди, айиқчалар онасининг пинжига тикилиб, уйқуга кетди.

Айиқчалар бир соатлар чамаси ухлаб, сўнг, өснаб, кериша бошлади. Кенжা айиқ Пахмоқ тумшуғини бир дақиқача чўзиб туриб, яна онасининг улкан панжалари орасига тиқди. Бу кичкинагина нозик-ниҳол онасининг эрка боласи эди. Тўнгич айиқ Уэб чалқанча ялпайиб ётиб, ердан чиқиб турган томирни тортиши билан машғул бўлди. У ўзича ғингшиб, томир ерга ётавермагач, уни гоҳ тишлаб тортиди, гоҳ панжалари билан текислади.

Бевош Қашқа Жингаланинг қулоғидан тортиб, ундан оладиганини олди. Улар олишиб қолди, юмалоқ ёстиқ бўлишиб, кўм-кўк ўтлар узра пастга юмалаб кетди, эсларини йиғиб олгунча бўлмай, дарё бўйига юмалаб келиб қолди.

Шу пайт ёрдам сўраган чинқириқ әшитилди. Миттигина айиқ полвончаларнинг чинқириғи қўрқинчли бўлди.

Нозик таъбли айиқлар онаси бирпасда мисоли девга айланди. У бир зумда болаларининг олдига етиб борди, хайрият, ўз вақтида етиб келди. Чунки худди шу вақт улкан тоғ буқаси Жингалани сариқ ит деб ўйлаб, унга ҳамла қилмоқчи эди. Айиқлар онаси ўкириб, буқага ташланди.

Буқа қўрқмади. У даҳшатли бўкириб, айиқлар онасиға қараб юрди. Буқа сузиш учун бошини энди әгган ҳам эди, айиқлар онаси унинг бошига боплаб зарба берди. Буқа ўзига келиб, қўзини очиб, устида ўтирган айиқлар онасини кўрди.

Буқа қутуриб бўкирди, устида айиқ билан ўзини гоҳ олдинга, гоҳ орқага ташлади. Ниҳоят, қирғоқнинг кемтик еридан дарёга юмалаб тушди, шундагина она айиқ уни тинч қўйди.

II

Бадавлат чорвадор — кекса полковник Пикетт ўз қарамогидаги подани айланиб чиқди. Қир остидан ўтаётисб, қаердандир шу яқиндан мол бўкирганини әшитди. «Хўқизлар шохлашаётган бўлса керак», ўйлади ўзича.

Аввал-аввал бу овозга әзтибор бермади. Кейин қараса подасининг бир тўдаси туёқлари билан ертиринаяпти. Яқинроқ келиб қараса, «поданинг сул-

тони бўлмиш» улкан буқа қонга беланган. Ийиқлари, биқинлари тирналган, боши ёрилган.

— Бу, айиқнинг иши,— минғиллади Пикетт.

Милтифи елкасида эди, шу сабаблиям тезда буқа келган издан йўл олди. Отда зағчалар босиб ётган Грейбул дарёси кечувига етиб келди, дарёдан кечиб ўта бошлади, қирғоқнинг нураган ерига келгандা сувдан бошини кўтариб, шундай олдида айиқлар онаси билан тўртта боласини кўрди.

Айиқлар онаси, одамлар ҳамиша милтиқ олиб юришини яхши биларди. Шу боисдан ҳам болала-рига шивирлади:

— Ўрмонга қочамиз.

Айиқлар онаси ўз жонидан эмас, митти болала-ри ҳаётидан қўрқди. У болаларини чакалакзор ўрмонга эргаштириб жўнади, худди шу пайт қўр-қинчли отишма бошланди.

Пақ!— ҳалокат хавфини сезган бечора айиқлар онасининг юраги орқасига тортиб кетди.

Пақ!— бечора жажжигина Пахмоқ инграб, юма-лаб қолди.

Айиқлар онаси қаҳр билан изига қайтиб, одамга ҳамла қилди. Пақ!— у оғир яраланиб, ағанаб тушди. Қолган айиқчалар нима қилишларини билмай, онасининг олдига қайтиб келди.

Пақ, пақ!— Қашқа билан Жингала ўлим талва-сасида онасининг ёнига йиқилди.

Қўрқиб, эсанкираб қолган Уэб Қашқа билан Жингалани гир айланиб чопди. Кейин қандайдир бир хаёлга бориб, беихтиёр ўрмонга қараб қочди. Аммо сўнгги ўқдан қочиб қутуломмади. Ўқ орқа оёғига тегиб, уни майиб қилди.

Чўлоқ айиқча туни билан ўрмон кезди. Бечора Уэб уч оёқлаб юрди. Майиб оёғини босмоқчи бўлганда, ундан қон сизилиб оқди. Шунда у инграб, ҳўнгиллаб йиғлаб, онасини йўқлади:

— Эна, эна, энажон! Қаердасан, энажон!

Айиқча совуқча қотди, қорни очди, майиб оёғи

оғригандан-оғриди. Онаси бўлса овоз бермади. Ўзи эса онасининг олдига қайтиб боролмади. Дараҳтлар оралаб тентирағ юраверди.

У фавқулодда ғалати бир ҳидни сезди, нима қилишини билмай, бир дараҳтга ўрмалаб чиқиб олди.

Пастга мўралаб, бир нечта узун бўйли, ингичка оёқли жониворларни кўрди. Уэб бундай жониворларни бир сафар онаси билан кўриб эди. У ўшандаги жониворлардан кўрқмаган эди, ҳозир эса кўрқ-қанидан дараҳтга ёпишиб олди. Улкан жониворлар дараҳт олдига келиб, тумшуқларини ҳавога чўздида, кўп ўтмай кўздан ғойиб бўлди.

Бечорагина Уэб эрталабгача дараҳт устида ўтириб чиқди, совуққа қотганидан зўрға ерга тушди. Кўп ўтмай кун чиқиб, анча исиб қолди, мева, қумурсқа излай бошлади. Чунки у жуда оч эди.

Сўнг, ўзининг қадрдан Пайни дарёсига йўл олди. Майиб оёғини муздай сувга солиб турди. Сўнг тоққа қараб жўнагиси келди, аммо кўнгли онаси билан жигарларининг жасади қолган ерга боришни буюрди. Тушдан кейин кун исиб кетди, у ўрмон оралаб пастга юрди, кейин Грейбул дарёси қирғоқлари бўйлаб кетди. Уэб юриб-юриб, кечагина онаси билан балиқ еган ерга етиб келди. Теваракда ҳалиям балиқ бошлари сочилиб ётибди. Уэб уларни очкўзларча териб олди. Қаердандир қўлансанда ҳид келди. Ҳид Уэбни кўрқитиб юборди. У онасини сўнгги бор кўрган ерга яқин келганда ҳид янада кучайди. Дараҳтлар орасидан мўралаб, ўлакса талашаётган чиябўриларни кўрди.

Уэб ўлакса ниманини эканини билолмади. Аммо шу нарсага амин бўлдики, бу ерларда унинг онагинасидан ном-нишон ҳам йўқ эди. Ҳид эса борган сайин кучайиб, Уэбнинг таъбини хира қилди. У оҳиста кетига бурилиб, чакалакзор ўрмонга йўл олди, энди бу ерларга қайтиб қадам босмасликка аҳд қилди. У ҳамон онасини кўргиси келди, аммо онасини излаш бефойдалигини англаб, кўнгли ўқсиди.

Қаҳратон тун бошланди. Бечорагина айиқча ҳамон онагинасини қўмсади, онагинасини соғинди. Жажжигина сафир айиқча аччиқ-аччиқ ҳиқиллаб йиғлаб, узоқ вақт уёқдан-буёқса тентираб юрди. У бетоб эди, у ёлғиз эди, уни майиб оёғи қийнап эди. У она сутига ташна эди, у энди она сутининг мазасини умрбод татиб кўрмайди!

У ҳиқиллаб йиғлаб юриб-юриб, ичи ковак дарахт қундасига дуч келди. Шу ковакка кириб олди. У жойлашиб, олиб, ўзини мен онагинамнинг сержун қучоғида ётибман, дея хаёл қилди, шундай ширин хаёл оғушида уйқуга кетди.

III

Уэб табиатан маъюс айиқча эди, баҳтсизлик эса янада маъюс қилиб қўйди.

Барча ишлари тескари кетди. У Пайни дарёси оқими бўйлаб кетган ўрмондан ҳеч қаёққа чиқмасликка интилди. Кунлари ўзига егулик излади, тунлари кунда ковагида ётди. Бир кечқурун нишлари қуманжирнинг тиканидай ўткир бир улкан жайра келиб, унинг кулбасини тортиб олди. Бечора айиқча нима қилишини билмай, ўзига бошқа паноҳ излаб кетди.

Уэб Грейбул дарёси бўйларига тушиб, бир вақтлар онаси кўрсатиб кетган мазали томирларни излади. Бирор-бир томир топгунича бўлмай, қандайдир бир индан бир кулранг махлуқ отилиб чиқиб, шовқин-сурон билан айиқчага ёпишди. Бу бўрсиқ эди. Бўрсиқ Уэбнинг кўзига жуда абжирдай кўринди, бунинг устига Уэб хаста, чўлоқ. Шу боисдан ҳам у қочиб қолди, шу яқиндаги дарага буриладиган довонга етганда тўхтади. Худди шу ерда уни чиябўри кўриб қолиб, қува кетди, ўзи қувгани етмагандай, бошқа бўриларниям ёрдамга чақирди. Уэб дуч келган дарахтга чиқиб олди. Чиябўрилар дарахтга салчиб, улиди. Улар, айиқча дарахтга чиқиб хотиржам ўтирибдими, демак, шу яқинда онаси ҳам бор, яхшиси уни тинч қўйиш керак, деган хуносага келиб, тарқаб кетди.

Чиябўрилар кўздан ғойиб бўлгач, Уэб дарахтдан тушди. У Пайни дарёсига қайтиб бормоқчи бўлди. Аслида-ку, Грейбул дарёси бўйларида егулик кўп эди, лекин онасиз қолиб, уёқларга боролмай қолди, борса, албатта уни турткилайдилар. Пайни бўйларида эса унинг оромини ҳеч ким бузмайди. Бунинг устига Пайнида дарахтлар кўп бўйларидан тушди.

либ, борди-ю, ғанимiga дуч келса у дарҳол шу дарахтлардан бирига чиқиб олади.

Лат еган оёғи жуда секинлик билан битди. Аниқроғи, оёғи бутунлай соғайиб кетмади. Яра битди, оғриқ үтди, аммо лат еган оёғи соғ оёғидай бўлмади, оқибат, у оқсоқ бўлиб қолди. Бу ногиронлик дарахтга чиқаётганда, ғанимдан қочаётганда жуда-жу-да билинди.

Сағир Уэбнинг ғанимлари кўп эди, биродарлари эса деярли йўқ ҳисоби эди. Унинг яккаю ягона биродари оламдан үтган онаси эди. Онасидан жуда эрта ажралган бечорагина Уэб кўп кўргилликларни кўрди, табиат ато қилган чайирлиги туфайлигина барча кўргилликларга бардош берди.

Шу йили кедр ғуддалари бўлиқ бўлди. Ҳар шамол турганда ғуддалар худди чақилган ёнғоқдай ерга тўқилаверди. Уэбга жон кирди. Соғлиги яхши-ланиб, кучига куч қўшилди. Ҳар куни дуч келадиган жониворлар энди унга тегинмайдиган бўлди. Бир кун эрталаб кедр ёнғоқларини чақиб ўтириб эди, тоғдан улкан қора айиқ тушиб келди. Уэб дарҳол бир дарахтга чиқиб олди. Қора айиқ кулранг айиқ исини олиб, аввалига кўрқиб турди. Сўнг, дарахт устидаги майдагина бир айиқча эканини кўриб, дадилланди, ўкириб, Уэбнинг изидан жўнади. Юқорига ўрмалаб бораверди. Уэб қанчалик юқориламасин, қора айиқ ҳам унинг изидан қолмади. Ниҳоят, бизнинг жажжи айиқчамиз энг юқоридаги ингичка шоҳ учига чиқиб борди. Қора айиқ уни худди шу шоҳдан ерга отиб юборди. Уэб баданлари ёрилиб, тирналганидан инграб-инграб, оқсоқланиб жўнаб қолди. Қора айиқ уни қувиб етмоқчи бўлди, лекин шу яқинда кулранг она айиқ бор деб ўйлашиб, кўрқди. Қора айиқ Уэбни кедр ўрмонидан ана шундай қилиб ҳайдаб юборди.

Грейбулда егулик нарсалар жуда оз қолди. Мева-чевалар пишиб ўтиб кетди, балиқ, қумурсқалар ҳам қолмади.

Фаригина Уэб қорин ташвишида олис-олисларга қараб кетди. У дарё ёқалаб, Мититсе дараси тарафга бориб қолди.

Мармаракзордан бир чиябўри чиқиб, уни олдига солиб қувди. Уэб жонининг борича қочди, аммо чиябўри унга етиб олди. Уэб жон-жаҳди билан кетига бурилиб чиябўрига ёпишди. Эсанкираб қолган чиябўри қўрқзанидан думларини қисиб қочиб қолди.

Уэб ҳаётида илк бор шуни англааб етдики, ўр-

монда ҳаловат курашлар эвазигагина қўлга кири-тилар экан.

Афсуски, бу ерларда ҳам егулик нарсалар кам экан. Шунда Ўэб Мититсе дарасининг энг олис кедр ўрмонларига йўл олди. У бу ерда онагинасини отиб ташлаган худди ўша одамга ўхшаган бир одамни кўрди. Худди шу дақиқада «пақ!» этган овоз эшитилиб, тепасидаги мармарак шохлари ерга учиб тушди. Ўэб шундай югурдики, ҳали умрида бундай югурган эмас. Бир жарликка дуч келиб, шу жар ичидан дарага қараб чопди. Икки қоя оралиғидаги ёриққа кўзи тушиб, шу ерга бекинишга аҳд қилди. Бироқ ёриққа яқин боргандা ундан бир мол чопиб чиқди. Мол пишқириб, шохдор бошини силкиди.

Айиқча шу яқинда ётган дараҳт кундасига сапчиди. Кутимаганда кунданинг нариги учиде ёввойи мушук пайдо бўлди. Бечора Ўэб бу ердан ҳам жўнашга мажбур бўлди. Чунки ёввойи мушук унга нисбатан ғанимларча муносабатда бўлди, у билан ўчакишиб ўтиришнинг эса асло вақти эмас. Бечора айиқча алам билан шу нарсага амин бўлдикি, дунё деганлари ғанимга тўла экан! У ноилож қолиб, серқоя қирғоқ бўйлаб паствга тушди-да, ўрмоннинг ичкарисига йўл олди.

Бироқ унинг пойқадами бу ердаги олмахонларга ёқмади, олмахонлар шовқин кўтарди. Олмахонлар ўз қарамоқларидаги ёнғоқлардан хавотир олди, айиқча ёнғофимизни ўғирлаб кетади, деб ўйлади. Улар Ўэбнинг изидан шохма-шох ирғишлаб бориб, уни шовқин солиб сўқдилар, бу шовқинлари билан айиққа бас келадиган бирор ғанимни ёрдамга чақирдилар. Бу олмахонларнинг айёргилиги эди.

Бирон-бир ғаним кўринмаса-да, айиқча безовта бўлди, ўрмоннинг энг чеккасига кетишга уринди, чунки ўёқда егуликлар оз бўлса ҳам ҳар ҳолда ғанимлар кам әди. У фақат шу ерда, ўтлоқнинг четида беғалва ором олиши мумкин әди.

IV

Сонсиз ғанимлар таъқиби Уэбнинг қонини қайнатиб юборди. Нимага ҳамма унга, бир бечора айиқчага тинчлик бермайди? Нимага ҳамма, ҳа, ҳамма-ҳамма уни кўргани кўзи йўқ? Эҳ, онагинаси тирилиб келса әди! Эҳ, уни қадрдан ўрмонидан қувиб юборган ўша қора айиққа кучи етса әди! Уни ҳатто бир шўртумшуқ ёввойи мушук ҳайдаб юборди-я! Инсон деган зот эса уни отмоқчи бўлди!

У ғанимларидан нафратланди, уларнинг башарасини эслаб қолди.

Уәб бу сафар қулайроқ масканга жойлашиб олди. Теваракда ёнғоқлар кўп әди. Бунинг устига димоги олмахонларнинг қишига жамғарган емишлари қаердалигини сезди. Уәб бу жамғармани еб қўйса, албатта олмахонларга қийин бўлади. Лекин у хурсанд бўлди, чунки ёнғоқ деганлари кўп мазали таом-да. Кунлар қисқарив, тунлар музлади. Уәб тўлишиб, бир текис бўлиб қолди.

У энди Мититсе дараси ўрмонлари бўйлаб сайр қиласидан бўлди. Кўп вақтини ўрмон юқорисида ўтказди, баъзан егулик қидириб дарёга ҳам келиб кетди. Бир кечаси дарё ёқалаб бораётниб, димоги жуда мазали бир ҳидни туйди. Уәб қизиқсиниб сув олдигача келди. Ҳид сув юзасида сузиб турган дараҳт кундасидан келди. Уәб сувга кириб, кунда олдига борди, шунда, бир нима шиқ этди, унинг бир оёғи сув қундузига қўйиладиган темир қопқонга тушди.

Уәб ўкириб, жон-жаҳди билан ўзини орқага отди. Қопқоннинг қозигини сугуриб юборди. Қопқондан қутулиш йўлини излади, бўлмади, сўнг уни судраб чакалакзор тарафга юрди. У қопқонни тиши билан тишлаб олиб тортмоқчи бўлди, лекин муздай темирни жойидан қўзгатолмади. Қопқон оёғида судралиб келаверди. Уәб ҳар қадамда тўхтаб-тўхтаб юрди, чунки қопқон оёғини оғирлаштириб ерга босди, оёғини қисди, оёғини кесди. У қандай қилиб бўлмасин, қопқонни ташлаб кетиш учун уни судраб дараҳтга чиқди, бўлмади, қопқон оёғига чайирдай ёпишиб тураверди. Ўрмон ичига кирди, жойлашиб ўтириб, қопқондан қандай қилиб қутулиш йўлини ўйлади. Бу касофатнинг нима эканини ўйлаб ўйига етолмади. Унинг кўк-сариқ кўзлари бу янги ғанимга нисбатан қўрқув ҳам нафрат билан ёнди.

Уәб чангаль тагига ётиб қопқонни тишлаб торта бошлиди. Бир учини оёғи билан босиб туриб, бир учини тишлаб тортиди. Қопқон очилиб, Уәбнинг оёғи озод бўлди.

Ваҳоланки, Уәб қопқоннинг ҳар икки пружинасини айни бир вақтда тасодифан бураган әди, оёғи қандай қилиб чиқиб кетди, ўзиям билмай қолди. Аммо қопқон унинг хаёлида маҳкам ўрнашиб қолди, қопқон деганда шундай хулосага келди: «Ғанимлар орасида шундай бир майдаси борки, у сув остида яшириниб ётади, айиқчаларга сездирмай ҳамла қиласи. Бу ғаним кўп ҳид тарафади. У дабдурустдан оёқдан олади, уни тишлаб

бўлмайди. Уни фақат куч билан бураб, ундан қутулиш мумкин».

Жажжигина Уэбнинг қопқонга тушган оёғи бир ҳафтача оғриб юрди. Айниқса дараҳтга чиқаётгандариде ёмон оғриди.

Куз кирди. Гулдураган буғу овозлари тоғларни ларзага солди. Уэб бу овозларни ҳар кечаси эшилди. У бир неча бор улкан шохли буғулардан қўрқиб, дараҳтларга чиқиб қочди. Ўрмонга овчилар кела-диган бўлиб қолди, юқори тарафдан эса ёввойи ғозлар ғағиллаши эшилладиган бўлди. Шунингдек, ўрмонда янги-янги ҳидлар пайдо бўлди. Уэб шу ҳидлардан бирини мўлжаллаб борди. Бир нечта майдა-чўйда ходалар уюмига дуч келди. Мазали ҳиддан бўлак яна бир шундай бемаза ҳидни сез-дики, бу одамнинг ҳиди бўлиб, у бу ҳиднинг нималигини онагинасини йўқотган куни яхши билиб олган эди. Бу ҳид унчалик ўткир анқимаётган эди. Шундай бўлса ҳам Уэб теваракни яхшилаб исқаб чиқди, бу ҳид нариги ходалар уюмидан келаётганига амин бўлди. Мазали ҳид эса орқадаги чакалак остидан келаётган эди. У орқадан айланиб келиб, чакалакни жойидан сурди, қўйилган тузоқчача борди, қараса — бир парча гўшт туриби. У гўштни олиши биланоқ, хода уюми ерга ағанаб тушди.

Уэб бу кутилмаган тасодифдан сапчиб тушди, ҳар ҳолда бир парча гўштни олиб, қочиб қолишга улгурди. У «бемаза инсон ҳиди ҳамиша яхшиликка олиб бормаслигига» яна бир бор ишонч ҳосил қилди.

Ҳаво борган сайин совиди, Уэбнинг уйқуси келди. У одатда совуқ кунлари кун узоги ухлар эди. Яна шундай ухлай деса, ётадиган тайин жойи йўқ. Ҳар ҳолда, кун очиқ вақтлари, бўрон турган пайтлари панарайдиган бир-иккита жойлари бор эди. Шулардан бири томирлар тагидаги ин бўлиб, у шу ерни жуда хуш кўрар эди. Шамол туриб, қор ёғиб бошлаганда Уэб шу инга биқиниб ётиб олиб, уйқуга кетди. Бўрон зўрайгандан-эўрайди, қор кучайди. Қор дараҳт шохларини ёпиб, уларни эгиб юборди, бўрон шохларни қордан озод қилди, яна шохларга қор тушди. Қор тоғларга ёғди, дараларга ёғди, жарлар қорга тўлди. Уэбнинг макони узра қор уюми пайдо бўлди. Қор уюми Уэбни совуқдан сақлади. Уэб ўзининг сержун пўстинига ўралиб, ухлагандан-ухлади.

V

Барча айиқлар каби. Уәб ҳам қиши билан ухлади. Баҳор келганды уйғониб, ўзининг хүп ҳам кўп ухлаганини англади. У уйқу давомида унчалик ўзгармади. Фақат етилиб, бир озди, холос. У жуда оч эди, шу сабаблиям маконини ҳамон қоплаб ётган қор уюмини ёриб чиқиб, ўзига тамадди излаб кетди.

Бироқ ҳали кедр ёнғори ҳам, мева ҳам, қумурсқа ҳам йўқ эди. У ҳавони ҳидлаб, димоғи бир ҳидни түйди, шу ҳидни олиб, жарга йўл олди, қараса, қишида отиб ўлдирилган буғу жасади ётибди. Бизнинг Уәб ундан тўйғанича еди, қолганини бошқа кунлар учун яшириб қўйди. У ҳар куни шу ерга келиб, қорнини тўйғазди. Кўп ўтмай буғу ўлаксасидан асар ҳам қолмади, у икки ойча оч юрди. Уәб шу ойлар мобайнида хийла озди.

Бир марта Ворхаус водийсига бориб қолди. Водий анча илиқ, қуёш тафтига сероб экан, кўкатлари ниш уриб қолган экан. Шу водийда Уәбнинг қорни тўйди. У янада пастга, қуюқ ўрмонзор сари юриб эди, димоғига яна бир кулранг айиқ ҳиди келди. Уәб шу ҳидни олиб борди, айиқлар юрадиган сўқмоқ олдидаги ёлғиз дараҳтга дуч келди. У орқа оёқлари билан туриб, дараҳтни исқаб кўрди. Дараҳтдан айиқ ҳиди келди. Тананинг юқори-роғида айиқ жунлари илашиб ётибди. Демак, дараҳтга жуда катта айиқ суйкалган. Уәб узалди, аммо айиқ жунларига бўйи етмади. У ҳаяжонланиб кетди. У кўпдан буён ўз аждодига мансуб бирор айиқ билан кўришишни истар эди. Инчунин, уни ваҳима ҳам босди. Чунки у ўзининг танҳо кечеётган ҳаётида кўргани нуқул ғаним бўлди. У бу улкан айиқ билан қандай қилиб бўлмасин, кўришиш йўлини ўйлади. Уәб ўйлаб ўйига етгунича, тог ўнгирида ўша қари айиқ қора берди. Қари айиқ бошини эгиб келар, гоҳо тўхтаб, панжалари билан ердан ёввойи шолғом, мазали томирлар ковлаб олар эди.

Қари айиқ улкан афсонавий махлуққа келбат берар эди. Уәб унга кўзи тушиб, кўнглида бир ҳадик сезди, дараҳтлар оралаб чопиб, тепаликка чиқиб олди. Шу ердан туриб, қари айиқни пойлади.

Қари айиқ Уәбнинг изини кўриб қолди. У қаҳр билан ўкириб, изни олиб дараҳтга қараб юрди. Орқа оёқлари билан тикка туриб, дараҳт танасидан ўсиб чиқсан бутоқларни юла бошлиди. Сўнг, яна Уәбнинг изидан йўл олди. Уәб жуда қўрқиб кетиб, яна Мититсе дарасига қараб кочди. Дарада

егулик нарсалар жуда танқис бўлганлиги сабабли буёқларга ўзга айиқлар қадам босмаслигига Уэбнинг ақли етди.

Ёз яқинлашиб қолиб, Уэбимизнинг дангасалик феъли тутди. Бадани қичиганда ифлос ерга юмалаб, елкасини томирларга, тошларга ишқади. У энди дараҳтларга чиқолмай қолди. Чунки тирноқлари ҳаддан зиёд ўсиб кетди. Олдинги оёқлари етилган бўлса-да, аммо бурунги куч-қувватини йўқотиб, бўшашиб қолди. У янти бир одат чиқарди: дараҳтга суйкалаётганда тумшуғини иложи борича баландроқ кўтаришга уринди. Дараҳтга ҳар гал келганда тумшуғини янада юқорига кўтара берди. Натижада у борган сайин ўсиб, куч-қувватга тўлиб борди.

Уэб Мититсе дарасининг гоҳ ўёғида-гоҳ буёғида кезиб юриб, ўзини бу ерларнинг әгасидай ҳис қилди. Турли-туман дараҳтларга суйкалиб, барчасида из қолдирди. Шундай йўл билан юрадиган йўлларига белги қўйиб чиқди.

Кеч куз эди. Бир куни Уэб ўз қарамоғидаги ерларда қора айиқни кўриб қолди. Уэбнинг қаҳри келди. Қора айиқ янада яқинроқ келди, шунда Уэб унинг жигарранг-қизилчадан келган башарасини, кўкрагидаги оқ қашқани, чиноқ қулоғини аниқ кўрди, димоги ҳидини сезди. Бу ҳид бир вақтлар уни Пайни дарёсига қувиб юборган қора айиқ ҳиди эди. Қора айиқ жуда кичрайиб қолган эди! У бир вақтлар Уэбнинг кўзига жуда улкан бўлиб кўринарди. Энди эса Уэб уни панжалари билан бир солиб юмалатишига кўзи етди. Энди Уэб бу қизилбурун айиқдан ўч олишга қудрати етишини англақ, ич-ичидан қувонди. Буни сезган қора айиқ олмахондай питиллаб, дараҳтнинг учига чиқиб олди. Уэб унинг изидан бормоқчи бўлиб, дараҳтга шунча тирмашди, аммо чиқолмади. Ниятидан воз кечиб, нари кетди, қора айиқнинг заҳарханда йўталишини әшитиб, қаҳри келди, бир неча бор изига қайтиб, яна кетди. Шу куни кечроқ қора айиқ чиқиб олган дараҳтга яна қайтиб келди, аммо қизилбурунни тополмади.

Ёз охирлаб қолди. Дара юқорисида емиш камайиб қолди. Бир кечаси Уэб емиш излаб Қуий Мититсе тарафга жўнади. Шамол димогига мазали бир ҳидни олиб келди, у ҳидни олиб бориб, ҳўқизнинг маслиқи устидан чиқди. Маслиқ теварагида бир неча чиябўрилар чўнқайиб ўтирап эди. Улар Уэбнинг кўзига у кўрган чиябўрилар олдида жуда майда, ногирон кўриниб кетди. Чиябўрилар-

нинг бирори ўлаксанинг шундай бошида турар эди. У турган ерида ўзича осмонга сапчир, ҳеч қаёқса кетмас эди. Уэб уни кўриб, кўнглида яшириниб ётган эски дарди қўзғади. У чиябўрига ташланди, уни панжалари билан бир уриб, бир парча пўстакка айлантириди-қўйди. Тўғри, чиябўри ҳам уни тишлаб-тишлаб олди, аммо қовурғалари айиқнинг панжала-ри орасида қисир-қисир синди, айиқ ўз оғзида унинг илиқ қони мазасини туйди. Уэб ҳузур қилди! Уэб лаънати темир ҳидини сезиб, чиябўрини ерга ташлаб юборди: чиябўрининг жасади қопқонга тушиб қолган, шу туфайли у турган жойида сап-чиган экан.

Уэб бир неча қадам босиб эди, бирдан шиқ этган товуш чиқди, оёғи беихтиёр бўриларга қўйилган қопқонга тушиб қолди.

У дарров бир вақтлар қопқондан қандай қилиб озод бўлганини эслади. Орқа оёғи билан иккала пружинани босиб туриб, оёғини тортиб олди.

Теваракдан Уэб учун жирканчли бўлган одам ҳиди анқиди. У дарё оқими бўйлаб пастлаб кетди, бироқ одам ҳиди шу ёққача келди. Ноилож қолиб, яна кедр ўрмонларига қараб жўнади.

VI

Айиқчамизнинг ҳаётида учинчи ёз келди. Уэб катта айиқ бўлиб қолди. Лекин ҳали айиқ деса дегудай улкан, кучга тўлмаган эди. Аммо жунлари кўзни йўннатди. Шу боисдан ҳам Шошон тоғларида яшовчич Спават деган ҳиндуда овчи бир неча бор айиқнинг изидан тушди, худди шу овчи айиқча «Уэб», яъни «ярқироқ пўстин», дея ном берди.

Спават бинойидай овчи эди. У бир куни Митит-се дарёсининг юқори оқимида Уэб суйкалган дарахтни кўриб қолди. Спават, дарахтга суйкалган айиқ улкан айиқ әканини, у қаерда бўлса ҳам шу атрофда әканини сезди. У водийни кўп кезди, ниҳоят, Уэбни отиб, елкасидан ярадор қилди. Уэб оғриқдан инграб юборди, аммо ғаними билан олишгиси келмади. У водий бўйлаб юқорига йўл олди, тоғ этагидан ўтиб, овлоқ бир жой топиб, ётиб олди. Кўнглининг майлига қараб, ярасини даволади. Ярасини тинимсиз ялаб турди, қимир-ламасдан ётди. Ўз-ўзини даволашнинг бундан афзал йўли йўқ эди. Ярасини ялаб, ундан ҳар хил ифлос-ликларни олиб ташлади, яраси теварагидаги жун-

лар тупуғи тегиб, бир-бирига ёпишиб қолди, оқибат, жұнлари ярани ташқи таъсирдан — шамолдан, чанг, зааркундалардан пана қилди.

Аммо Спават Уәбнинг изидан келди. Уәб ётган ерида тобора яқинлашиб келаётган ғаним ҳидини сезди, тоғнинг юқориғига чиқиб бекинди. Уәб күп ўтмай бу ерда ҳам овчи ҳидини олди. Айиқчамиз яна йўлга тушди. У ғанимидан чекиниб бора-верди, ниҳоят, Спаватнинг иккинчи ўқи унга янги дард келтириди. Шунда, Уәбнинг қаҳри қайнаб кетди. Онагинаси оламдан ўтгандан буён одам, темир, милтиқ ҳидидан кўрқиб қолган эди. Айни шу дақиқада эса танасида кўрқувдан асар ҳам қолмади. Оғриқларга зўрга бардош бериб, тоғнинг янада юқорисига кўтарилиди, катта камар остидан ўтди, уни айланиб ўтиб, яна юқори кўтарилиди, сўнг камарга қайтиб келиб, унда бекиниб ётиб олди. Спават айиқнинг изидан келди. Милтиқ билан пи-чиқ олиб олган Спават шошиб-суриниб изларни кузатди. Излардаги қонни кўриб, хурсанд бўлди. Ўзида йўқ қувониб, сертош тоғ ёнбағи бўйлаб юқорилади. Дўнгда Уәб бор азоблари, газабларини ичига ютиб, пайт пойлаб ётди. Тиниб-тинчимас овчи унга тобора яқинлашиб келди. Унинг бутун диққат-эътибори қонли изларда. У шу сабаблиям дўнгликка ақалли бирор марта бошини кўтариб қарамади.

Уәб эса унга ўлим тилаб келаётган ҳиндуни аниқ кўриб, қўланса ҳидини сезиб турди. У бор кучини йифиб, қалтираётган ярадор оёғини босиб, ўрнидан турди. Бор сабр-тоқатини йифиб, пайт пойлади. Қулай пайти келиб, соғлом панжаси билан Спаватни шундай солдики, ҳинду миқ этган овоз чиқаролмай учиб тушиб, паства юмалаб кетди. Бу зарбада Уәбнинг овчига нисбатан бўлган нафрати жамланган эди. У шундан кейин ярасини даволаш учун холироқ макон излаб кетди. Уәб шу қундан бошлаб Спават ҳиндуни қайтиб кўрмади. Кўнгли хотиржам бўлди.

Шундай қилиб, бизнинг Уәбимиз тинчлик, осо-ийишталиқда яшаш учун курашиш, яна ҳам курашиш кераклигини ана шунда билди.

VII

Ийлар кетидан ийлар ўтди. Ҳар қиши келган сайин Уәб камуйқу бўлиб қолди, ҳар баҳор қелганда эрта уйғонадиган одат чиқарди. У улкан айиқ бўлди, у билан юзма-юз бўладиган ғанимлариям

камайди. Олти йил деганда баҳайбат, бақувват, маъюс айиқ бўлиб етилди. У онагинаси билан жигарларини йўқотгандан буён меҳр-муҳаббат нима, дўстлик нималигини билмай ўсади.

Муҳаббат фасллари кетидан муҳаббат фасллари ўтди. Аммо Уәбнинг бирор айиққа кўнгил берганини ҳеч ким кўрмади, ҳеч ким эшитмади. Уәб ёшлигида қандай ёлғиз бўлса, куч-қувватга тўлганида ҳам шундай ёлғиз бўлиб қолди. Айиқларга эса, ёлғизлик ярашмайди. Унинг маъюс, бадқовоқлиги кучи билан бирга етилди. Уәбга дуч келган одам, уни ғоятда хавфли айиқ дейиши турган гап эди.

Уәб Мититсе дарасига қадам қўйгандан буён шу ерда яшаб қолди. Феъл-атвори қопқонларга оид саргузаштлар, турли ёввойи ҳайвонлар билан бўлган олишувлар жараёнида шакланди. Энди унга ҳеч қайси бир ҳайвон писанд бўлмай қолди. Қопқонлардан ҳам қўрқмайдиган бўлди, чунки у темир билан одам ҳидини жуда яхши пайқаб олди. Айниқса олти ёшида бошидан кечирганлари Уәбга улкан сабоқ бўлди.

Бир куни у ҳавони исказ, ўрмонда қандайдир бир ўлакса борлигини сезди. Ҳидни олиб бориб, мазали буғу гўштига дуч келди.

Гўшт сочилиб ётиби. Теваракдан одам билан темирнинг билинар-билинмас қўлансан ҳиди анқиди. Гўшт Уәбнинг кўзини ўйнатди... У гўштни гир айланди, орқа оёқларида тик туриб, унга баланддан қаради, сўнг, эҳтиёт билан олдинга юрди. Шунда, бирдан ўкириб, ўзини ўёқдан-буёқча отди. Олдинги чап оёғи айиққа қўйиладиган қопқонга тушиб қолди. Бу, Уәб осонгина қутулиб кетадиган қундуз қопқони эмас эди, бу бир пуд келадиган айиқ қопқони эди.

У ғазаб билан қопқонни тишлаб торта бошлади, талвасага тушиб, оғзидан кўпиклар оқди. У ўзининг эски усулини қўллади. Қопқон пружиналарига орқа оёқларини тираб, ўзининг бор оғирлигини ташлади, бўлмади. Шунда у қопқоннинг қозифини суғуриб олди, қопқонни шалдир-шулдир қилиб, тоқقا судраб кетди. Йўл-йўлакай бир неча бор қопқондан қутулиш йўлини қилди, бўлмади. Йўлда кўндаланг бўлиб ётган дараҳт қундасига дуч келди. Шунда, Уәбнинг хаёлига яхши фикр келди. Кунда олдига келиб, забардаст елкасини кундага тиради, орқа оёқларини қопқон пружинасига қўйиб, бор кучи билан босди. Бу сафар пружиналар бардош беролмади, қопқон очилиб, Уәб

оёгини чиқариб олди. Оёгини-ку, чиқариб олди, аммо шарт қирқилган бош бармоги қопқонда қолиб кетди.

Бечорагина айғимиз яна ярасини даволаш билан машғул бўлди. Бир неча вақтлар чапақай бўлиб қолди. Масалан, бирор тошни ағдармоқчи бўлса, олдинги ўнг оёғида туриб, чап оёғи билан ишлади. Шу сабабли бизнинг Уэбимиз бир қанча өвакт тош, кундалар остида бўладиган мазали егуликларни ололмай, бенасиб бўлиб қолди.

Ниҳоят, яраси битди! Аммо бу воқеа Уэбнинг ўнглидан кетмади. Шундан бўён инсон билан темир ҳиди Уэбнинг жинини қўзғайдиган бўлди.

VIII

Бир сафар Уэб ўзига тааллуқли ернинг энг олис чеккасига бориб қолди. У бу ерларда кўпдан бўён бўлмаган эди, шу боисдан одамлар яшайдиган бир кулбага кўзи тушиб, ҳайрон бўлиб қолди. Уэб теваракни айланди, шамол эсаётган тарафга ўгирилиб ҳавони ҳидлади, шамол димоғига инсон билан милтиқ ҳидини олиб келди, унинг қаҳри қайнади. Шу пайт «пақ!» этган товуш янгради, Уэб чўлоқ чап орқа оёғида кучли оғриқ сезди. Уэб ўгирилиб, янги қурилган кулбага чопиб бораётган одамни кўрди. Борди-ю, Уэб елкасидан ўқ еганда ожиз бўлиб қоларди, аммо у бор-йўғи оёғидан яраланди, холос.

Уэбнинг қудратли панжалари қарағай ходаларини мисоли чўпдай ўйнатади, бу панжаларнинг бир зарбаси энг зўр тоф буқасини чалпак қиласди, тирноқлари қоядаги ҳар қандай улкан тошни узиб олади, жон оловчи оддий бир милтиқ унинг учун нима деган гап?

Кечқурун Уэбни отган одамнинг ўртоғи уни кулбасига излаб келди. У кулбадан ўртоғининг жасадини топди. У кулба олдидаги қонларни, ўртоғи қалтироқ қўли билан газета орқасига битган номани кўриб, нима гаплигини тушунди.

Номада шундай сўзлар бор эди:

Уэб абжагимни чиқарди. Мен уни сув бўйида кўриб отган эдим. Кулбамга қараб қочган эдим, изимдан етиб олди. Аззойи баданим зирқираб оғриялти! Жек.

Жекнинг ўртоғи Миллер номани ўқиб бўлиб, шу айиқни отиб ўлдиришга қасам ичди. У Уэбнинг изини олиб, дарага жўнади, кун бўйи тентираб юрди. Тузоқ ташлади, қопқон қўйди, аммо Уэб-

нинг қорасиниям кўрмади. Нихоят бир куни Миллер қарсилаган, дукиллаган товушларни эшилди, сўнг, бир нафар оҳуни ҳуркитиб, нишаблиқдан ўрмон сари юмалаб кетган улкан тошга кўзи тушди.

Миллер аввалига кўчки кўчяпти, деб ўйлади. Сўнг, Уэб қумурсқа қидириб тош ағдараётганини билди.

Шамол Уэб тарафдан эсади, шу боисдан ҳам одам ҳидини сезмади, Миллер бундан фойдаланиб айиқни яхшилаб кўриб олди.

Улкан Уэб оқсоқланниб, оёғи оғриганда инграб, томоқ дардида изғиди.

Миллер ўзини панага олиб, ўзича ўйлади: «Уни ҳозир ерга ё юмалатаман, ё хато кетаман». У чийилатиб ҳуштак чалди.

Айиқ қоққан қозиқдай қотиб қолди, қулоқларини динг қилди. Миллер унинг бошини мўлжалга олди. Ўқ Ўэбнинг улкан жундор бошини ялаб кетди, холос. Уэб, отган одам тутун чиққан ерда эканини англади, лапанглаб, ўша ёқقا югурди, ганимига ёпищи.

Миллер милтифини ташлаб қочди, шу яқиндаги яккаю ягона узун дараҳтга чиқиб олди. Уэб дараҳт теварагида бекордан-бекорга асабийлашиб, дараҳт пўстлоқларини тишлаб, тирнаб юрди. Чунки у овчи чиқиб борган шоҳгача барибир чиқолмасди. У дараҳт остида тўрт соатча айланиб юрди, сўнг, оҳиста-оҳиста чангальзор оралаб, кўздан ғойиб бўлди. Миллер Уэбнинг чиндан ҳам кетганига ишонч ҳосил қилиш учун дараҳт учиди яна бир соатча ўтирди. Сўнг дараҳтдан тушиб, милтифини олди-да, кулбасига йўл олди.

Бизнинг Уэбимиз жуда айёр эди. У жўрттага дараҳтдан олислаб, яна изига қайтиб келди, паналаб, дараҳтни пойлади. Миллер ерга тушиб, дараҳтдан хийла олислади, энди ҳар қанча югурсаям дараҳтга етиб келолмайдиган масофага бориб қолди. Ана шунда бизнинг Уэбимиз овчини қувиб бошлади! Ярадор бўлса-да, Миллердан кўра илдамроқ чопди. Тўрт милча чопиб, Миллерга етиб олди, инсон айиқни нима қилмоқчи бўлган бўлса, акси бўлди, айиқ инсонни шундай қилди.

Орадан кўп вақтлар ўтгандан кейингина Миллернинг ўртоқлари унинг милтифини топиб олди, нима гаплигини билди. Шундан кейин Мититсе водийисидаги кулба бузиб ташланди. Чунки унга ҳеч ким кўчиб келмади. Аниқроғи, даҳшатли айиқ ҳукмронлик қилаётган бу кўримсиз ерларда ҳеч кимнинг яшагиси келмади.

IX

Кунларнинг бирида Мититсе дарёси юқори оқимида олтин топилди. Дарров олтин изловчилар пайдо бўлди. Улар тоғ қоялари оралаб изғиди, ерларни ковлаб, ариқ сувларини лойқалатиб ташлади. Уларнинг кўпчилиги ёши ўтиб қолган одамлар эди. Ўлар айиқлар мисол доимо тоғда яшади. Айиқлар каби дуч келган ерни ковлаб, қазиб ташлади, аммо айиқлардек мазали, соғлом томирлар излаб эмас, еб бўлмайдиган сариқ қум излаб шундай қилди. Худди айиқлардек улар ҳам осойишталик истади, ўз ҳолига қўйишларини истади.

Олтин изловчилар бизнинг Уэб билан келишиб кетди. Уэб уларни дастлаб кўрганда орқа оёқларида тикка турди, кўзлари нафрат билан ёнди. Олтин изловчиларнинг кексароғи ёнидагига шундай деди:

— Индама, сен индамасанг, уям индамайди!
— Қара, қандай баҳайбат-а! — ҳаяжонланиб деди униси.

Уэб уларга ёпишмоқчи эди, лекин нимагадир ниятидан қайтди. У албатта одамларнинг гапига тушунмади, аммо улар билан шу кунгача кўрган одамлари ўртасида фарқ борлигини англади. Уэб яна одам, темир ҳидини сезди, лекин бу ғалати ҳид ундай қўланса эмас эди, шу сабаблиям унинг аччиғи келмади.

Одамлар турган жойларида қотиб тураверди. Шунда Уэб бўғиқ ўкириб, шаштидан тушди, индамай бурилиб кетди.

Шу йил охирида бизнинг Уэбимиз яна ҳалиги қизилбурун айиқقا дуч келди. Қизилбурун майдагина бўлиб қолибди! Уэб уни бир уриб, Грейбул дарёсидан ошириб юбориши мумкин эди!

Қора айиқ Уэбни кўриб қолиб, апил-тапил дарахтга чиқиб олди. У бақалоқ, хомсемизлигидан ҳансираф нафас олди. Уэб дарахт олдига келди, узалиб, панжаларини тўққиз футча юқорига чўзди. Дарахт пўстлоғини сидириб олди. Дарахт айиқ панжалари зарбасидан ларзага келди, шохида ўтирган қора айиқ қалт-қалт қалтираб, қўрқҳанидан чинқириб юборди.

Уэб қора айиқقا қараб, ўша Пайни дарёси, емишга сероб ўрмонларни өслади. У дарахт шохида қалтираётган айиқни ўз ҳолига қолдириб, Пайни дарёсига йўл олди. Қўп ўтмай мева-чева, қумурсқаларга мўл Пайни ўрмонларига етиб келди.

Пайни ўрмонлари шундай хушрӯй, шундай

хушрўй! Афтидан, бу ерларга ҳали биронтаям кулранг айиқ қадам қўймаган эди. Чунки бу хуманзара ерларга қора айиқлар ҳукмронлик қиларди. Энди эса уларга қулоқ солмасаям бўлади.

Уэбнинг димоғи чоғ бўлди. У авваламбор чўмилиб, пок-покиза бўлди. Сўнгра Пайни дарёси билан Грейбул сойининг қоқ ўртасидаги дараҳт олдига келди. Елкаси билан дараҳтга суйкалиб, ердан саккиз футча баланд келадиган жойга тамға қолдирди.

Уэб эртаси кунлари Шошон тоғларининг қўйи қияликлари бўйлаб кезди. Қадам қўйган ерларини ўзига қарам қилиб олаверди. Масалан, қора айиқ суйкалиб кетган қуриган дараҳтни учратса, баҳайбат панжалари билан бир уриб, юмалатаверди. Борди-ю, биронта кўм-кўк дараҳт танасида қора айиқ белгиси учратса, унда шу дараҳтнинг янада юқорироғига темирдай панжалари билан ўзининг тамғасини ўйиб қолдирди.

Бу ерларда қора айиқлар кўп ҳукмронлик қилди. Улар олмахонларнинг дараҳт ковакларига яшириб қўйган жамғармаларини еб тамомлади. Олмахонлар энди топган-тутганларини тошлар остига бекитиб қўядиган бўлди. Чунки қора айиқлар бу тошларни кўтаролмайди. Уэб эса уларни осонгина тўнкариб ташлаб, остидаги емишни олиб еди. У ўрмондаги ҳар тўрт ёки бешинчи тош остидан олмахонлар насибасини топиб еди, баъзан мўл-кўл овқат топди. Уэб уларни бамайлихотир, пок-покиза туширди.

Уэб қаердан юрган бўлса, барча ерга манавиндай айиқча ёзма қолдирди:

«Чегарани бузувчилар, эҳтиёт бўлинглар!»

Бу ёзмаларни дараҳт танасининг юқорисига битди, унга фақат ўзининг бўйи етарди. Бу дараҳт олдига қадам босган кимса, Уэб қолдирган белги, ҳид ҳамда жунларини қўриб, бу ерларни улкан кулранг айиқ макон этганини билиб олар эди.

Уэбнинг онагинаси омон бўлгандა эди, унга баҳори яхши келган ернинг ўзи ёмон бўлишини ўргатар эди. Уэб бошидан кечирган ҳаётий тажрибасидан келиб чиқиб яшади, йил фасли алмашганда яшаш жойини алмаштириди.

Масалан, илк кўкламда пода боқиладиган, буғулар юрадиган ерларда яшаган яхши. Чунки бу ерларда қишдан чиқолмай қолган молларнинг ўлаксаси кўп учрайди. Ёз бошларида офтоб тафти урадиган адир ёнбағирларида емиш топиш осон. Мазали томирлар, ҳинд шолғоми топилади. Ёз охирларида эса дарё бўйидаги ўт-ўланларнинг ме-

васи пишади. Кузда бўлса қарағайзор ўрмонларда истаганча емиш топилади, шулардан баҳраманд бўлиб, қишига куч-қувват тўпласа бўлади.

Уэб ҳар йили у ердан-бу ерга кўчиб, қўл остидаги ерларни кўпайтирди.

У Пайнин ҳамда Мититсе дарёларининг чўмиладиган жойларини қора айиқлардан халос этди, сувнинг нариги бўйидаги Ворхаус водийсига ўтиб бориб, уни бир вақтлар худди шу ерлардан қувиб юборган ўша қора айиқни ўлдириди.

Уэб нафақат янгидан-янги ерларни забт қила олди, шунингдек, уни ҳимоя ҳам қила олди.

Бир куни Уэбга қарашли Мититсе дарёсининг ўрта оқимида ферма қуриш учун қулай жой излаб юрган одамларнинг қароргоҳлари пайдо бўлиб қолди. Уэб уларнинг отларини ҳайдаб юбориб, қароргоҳларини бузиб ташлади,

Шундай қилиб, шу яқиндаги жамики жониворлар, одамлар Франко чўққисидан тортиб Шошон тоғлари ёймаларигача бўлган ерлар Уэб деган айиқ-қа қарашли эканини, у керак бўлса ўз мулкини ҳар қандай шумқадамдан ҳимоя қила олиши мумкинлигини билиб олди.

Дарҳақиқат, Уэб фавқулодда бақувват айиқ эди, унга ҳеч ким очиқдан-очиқ ҳамла қилолмасди. Шунда, ғанимлари уни айёрлик йўли билан енгмоқчи бўлди. Аммо уям аноиي эмасди, ёшлигида қопқонга тушган ҳангомалари ҳамон эсида эди. Шу боисдан у инсон билан темир ҳиди анқиган ерга яқин йўламади, натижада ғанимлари қўйған қопқонга тушмади.

Шундай қилиб, Уэбнинг танҳо умри емиш излаб улкан тошларни қамишдай юмалатиб, баҳайбат дарахт кундаларини гугурт чўпидай ағдар-тўнтар қилиб ўтди. Тоғ, ёймалардаги жониворлар Уэбнинг кимлигини яхши билиб олди, бир вақтлар баҳти қаро бўлиб юрган Уэбни кўрганда, олдига тушиб қочадиган бўлди.

Уэб, бир вақтлар уни бир қора айиқ хўрлагани учун жуда кўп қора айиқларни нобуд қилди. Дарахтларга чиқиб қочган ёввойи мушукларни қувиб бориб, борди-ю, дарахт қуриган бўлса, уни ерга ағанатиб, устидаги мушук-пушуги билан бўлакбўлак қилиб ташлади. Ҳатто ёввойи отлар галасининг мағрур айғири ҳам Уэбга дуч келса, унга йўл берадиган бўлди. Уэб пайдо бўлганда улкан бўз ўрмон бўрилари, тоғ йўлбарслари ҳам ўлжаларини ташлаб қочадиган бўлди. Уэб мармаракзор ёймаларда қора берганда, кийиклар кўзига қарамай

қочди. Йўлида бирор фаросатсиз улкан тоғ буқаси учраб қолса, Уэб уни баҳайбат панжалари билан бир уриб, қовурғасини синдириб кетаверди. Ёшлигида кўрган кўргилуклари энди асқотди, у иродали, тажрибали ҳам ақлли айиқ бўлди.

Уэбнинг ёлғизона ҳаёти ана шундай ўтди. Ҳамиша қовоқ солиб, ҳеч нимадан тап тортмай, доим олишувга шайланиб юрди, ҳаётдан ҳамиша бир тилакни тилади: уни тинч қўйсалар бас. У бор-йўғи бир нарсадан – ўзининг улкан куч-қудратидан завқ олди, дабдаласи чиққан ғаними сулайиб қолганда, баҳайбат тошни кўтариб отганда, унинг синиқ парчалари осмонга сачраганида, кўнгли завқ-шавқча тўлиб кетди.

X

Кимда-ким ҳидни яхши билса, у ҳар бир нарсанинг ўзига хос ҳидини аниқ фарқлай олади. Уэб бутун умри давомида турли-туман ҳидларни ўрганди. Тоғларда анқийдиган кўпгина ҳидларни яхши ажратиб олди. Уэб ҳар бир нарсани унинг ҳидидан биладиган бўлди.

Ҳар бир нарса Уэбни ўзига чорлади: «Мана мен!»

Арча, наъматак мевалари, қулупнайлар нафис, хушовоз билан куйладилар: «Мана, биз мевалармиз, мевалармиз!»

Улкан игнабаргли ўрмонлар бор овозлари билан куйладилар: «Мана биз, қарағайлармиз, кедрлармиз!»

Уэб шу ўрмонлар олдига келиб, янада нафис куйни эшилди: «Мана биз, кедр ёнғоқлари!»

Май ойи еллари мевали томирлар қўшигини олиб келди: «Биз мазали томирлармиз, биз мазали томирлармиз!»

Уэб томирлар олдига бориб, ҳар бирининг қўшигини алоҳида-алоҳида эшилди.

Ҳар бир томир ўзининг дил сўзларини айтди: «Мен пишиб етилган, мазали, улкан томирман!» Яна бири қаттиқ кетди: «Мен ярамас, қаттиқ томирман!»

Барқ уриб етилган куз қўзиқоринлари барабалла овоз берди: «Мен бўлиқ, тўйимли қўзиқоринман, мана мен!»

Заҳарли қўзиқорин, қурбақасаллалар қичқирди: «Мен қурбақасалламан, менга тегинма, оғриб қоласан!»

Гулларнинг-да ўз овози бор. Дара ёнбағридаги қўнғироқгуллар ўз бандларида нозик, осмонранг гулбаргларидай нафис қўшигини айтди. Аммо Уэб

гуллар қўшиғига қизиқмади, гуллар қўшиғини эшитмади.

Шундай қилиб, ҳар бир кимирлаған жон, ҳар бир гул, ҳар бир қоя, тош Уэбнинг димоғига ўз дардини айтди. Уэбнинг катта-катта, ҳамиша нам бурунлари туну кун, туманли, ёруғ ҳаво кунлари зарур нарсаларни тез илғаб олди. Аҳамиятсиз нарсалар олдидан бепарво ўтди. Кунлар ўтган сайин димоғига ишониб яшади. Кўзлари билан қулоқлари минг гапирсаям ишонмади, фақат димоғининг: «Ҳа, шундай!» деган гапига ишонди.

Уэб юзлаб ҳидларни таниб олди, минглаб ҳидларга эътибор бермади, кўплари димоғига ёқмади, яна кўплари қаҳрини қўзғади.

У Пайни дараси юқорисига бориб эди, ғарбдан эсаётган шамол димоғига ғалати бир ҳидни олиб келди. Уэб ҳидга эътибор бермади, ҳид жуда қўланса эди. У ҳар эҳтимолга қарши ҳид келаётган тарафга яқин бормади.

Бир куни шимол шамоли димоғига ўзгача бир ғалати ҳидни олиб келди. Уэб бу ҳиддан тезроқ қочиб қолгиси келди.

Уэб энди ёш эмас эди. Мана, қачонлардир кўп марталаб яралангандар орқа оёғи оғриб бошлиди. Ҳаво айнингданда, кечаси совуқ бўлганда эртасига оёғини зўрга босадиган бўлди. Оёғи оғриб, оқсаб юрган кунларининг бирида ғарб шамоли димоғига яна ўша ғалати ҳидни олиб келди.

Уэб бу ниманинг ҳиди эканини билолмади, аммо ич-ичидан бир нидо уни ҳид тарафга ундади: «Бор!»

Қорни тўқ ҳайвон емиш исини олса, кўнгли айнийди, қорни оч ҳайвон емиш исини олса, кўнгли кетади. Шу пайтгача ғарб шамоли олиб келаётган ғалати ис Уэбнинг кўнглини айнитаётган эди. Энди эса шу исга кўнгли кетди. У ўзича пинғиллаб, юзларига урилган чанглаларни четга сурисиб, сўқмоқ бўйлаб тоқча ўрлади.

Ғалати ҳид борган сайин зўрайиб, уни чорлади. Ниҳоят, умрида қадам қўймаган ерга етиб келди. Бу оппоқ қумлар қоплаган тоф нишаблиги эди. Камар ёриғидан чакиллаб сув томар, ўрадан ғалати буғ чиқарди. Уэбнинг димоғи қоматга келди: қандай нотабиий ҳид! У камарнинг устига чиқди. Бир илон қумни оралаб юрди. Уэб панжалари билан илонни шундай солди, зарбидан теваракдаги дараҳтлар зириллаб кетди, бир тош чирсиллаб майдаланиб, пастга учуб кетди. Яна тағин Уэб шундай ўқирди, дарадан акс садо келди. Сўнг

буғ қоплаб ётган ўра олдига келди. Ўра тўла сув эди, сув оҳиста тўлқинланиб, буғланиб турарди. Уэб сувга оёғини тиқиб кўрди. Сув илиқ бўлиб, оёғига хуш ёқди. Шунда Уэб ҳар иккала оёғиниям сувга солди. Кейин ўзиям бутунлай кириб қўя қолди, сув қирғоидан тошди. Уэб осмонранг илиқ сувда ялпайиб ётиб олди. Боши узра илиқ буғлар айланди.

Серқоя тоғларда бундай шифоли булоқлар кўп, аммо Уэбга қарашли ерларда бор-йўғи битта эди. У бир соатларча сувда ётди. Сўнг, камарга ўрмалаб чиқди. Оёғидаги оғриқ қолиб, ўзини енгил, яхши ҳис этди.

У силкиниб, теваракка жунларидан сув сачратди, сўнг офтобрўй дўнгликка йўл олди. Ўзала ётиб, ўзини офтобга тоблади. Кейин булоқ бўйидаги дараҳтга елкаси билан суйкалиб, белги қолдирди. Булоқса кўп жониворлар келиб, дардига малҳам топиб кетгани шундайгина сезилиб турарди. Аммо Уэб сезиб-сезмасликка олди.

Шундай қилиб, булоқ бўйида эълон пайдо бўлди, эълон ўзининг ҳиди, жунлари билан барча жониворларни мана бундай огоҳлантириди:

«Яқин йўлама, бу менинг чўмиладиган булоғим! Уэб».

Уэб елкалари қуригунча офтобда исиниб ётди. Сўнг чалқанча ётиб, қорнини офтобга тоблади, у ёнидан-бу ёнига ағдарилиди. Ўзини янада яхши ҳис қилди. Албатта ўзига-ўзи: «Оёқ оғриқдан қийналиб юриб эдим, шифоли булоқ малҳам берди», дёёлмайди, лекин: «Оёғим зирқираб оғриб эди, бадҳид булоқда чўмилдим-у, хийла яхши бўлиб қолдим», дея олади.

Шундан буён оёғи оғриса, булоқса келиб чўмилиб, дардини даволаб кетадиган бўлди.

XI

Йиллар кетидан йиллар ўтди. Уэб ўсишдан қолди, аммо очилиб, янада заҳар, янада даҳшатли бўлиб қолди. Қарамоғидаги ерлар янада кўпайди. Ҳар баҳорда ўз ерларини айланиб юриб, қиши изғириллари ўчириб юборган белгиларини қайтатдан тиклаб чиқди. Яна аниқроғи, Уэб баҳорда емиш излаб изғиди. Чунки баҳорда лойқа чуқурлар сероб бўлар эди.

Уэбнинг бадани қаттиқ қичий бошлади, чунки қиши билан ётавериб заифлашиб қолган жунлари тўкилиб бошлади. У муздай лойга ағанаб олди,

кейин дарахтга суйкалди, шундай маза қилди, шундай маза қилди, тараф йўқ! Ҳар баҳорда ана шундай дарахтма-дараҳт суйкалиб юришлари айни вақтда ўчиб қолган белгиларини қайта жонлантириди.

Шундай кунларнинг бирида Пайни дарёси этакларида Палетт фермаси қарор топди. Фермадагилар кўп ўтмай «қари алвасти» Уэбни кўриб қолди. Молларга тамға босувчилар Уэб бор экан, бу атрофда бошқа айиклар юрмаслигига амин бўлди, Уэбнинг эса йўлини тўсмаслик, у билан ўчакишимсалликка қарор қилди. Улар Уэбни кам учратди, аммо изларини ҳар қадамда кўрди. Ферма хўжайини ашаддий овчи бўлиб, у Уэб билан қизиқиб қолди. У бу қари айик саргузаштини Пикеттдан сўраб, унча-мунча билиб олди, аммо у Уэб ҳақида Пикетт билмаган нарсаларни ҳам билар әди. Масалан, Уэб жанубда Юқори Виггинс харобалари, шимолда эса Сассиқ сув атрофларида юришини, шунингдек, гарб билан шарқда Мититседан тортиб то Шошон тоғларигача кезиб юришини биларди.

Шунингдек, Уэб айикқа қўйиладиган қопқон нима эканлигини овчилардан кўра яхшироқ тушунишини ҳам билади. Яна шуни биладики, Уэб қопқонга тушмайди, аксинча, уни айланниб ўтади, қопқонга тегинмай, қозигини сугуриб олади. Баъзан эса биронта ходани атайлаб қопқонга босиб, уни безарар қилади.

Ферма хўжайини эътибор бериб, Уэб ёзниг иссиқ кунлари ҳамда қиши уйқуси мавсумида қаерларгадир кетиб қолишини билиб олди.

XII

Бундан кўп йиллар муқаддам ҳукумат Йеллоустоннинг юқорисидаги ерларни хилват қўриқхонага айлантириди. Улуғ мамлакатнинг жониворлари осойишта ҳаёт кечиришини истади. Дарҳақиҷат, у ердаги жониворлар, қушлар қўрқув нималигини билмай кун кечирди. Сокин ўрмонлар болта нималигини билмади, ариқ сувларини завод, конлар булғамади. Бу ерлар ўзининг табиий чиройини сақлаб қолди.

Қўриқхонадан ёввойи жониворлар хабар топди. Жониворлар қўриқхонанинг тевараги ўралмаган бўлса-да, унинг қаердан қаергача эканини яхши билиб олди. Улар бу ерда осойишта умр сурди, феъл-атворлариям ўзгариб қолди. Чунки одамлар билан бемалол юзма-юз бўлади, ҳеч қандай ҳадик сезмайди, ўзлариям одамларга ҳамла қилмайди.

Қўриқхонада емиш мўл әди. Шу боисдан ҳам

Йеллоустонда жониворлар сони борган сайин кўпайди.

Қўриқхонанинг қоқ ўртасида «Булоқ меҳмонхонаси» ташкил этдилар. «Булоқ меҳмонхонаси» атрофида айиқлар кўп тўпланадиган бўлди. Меҳмонхонадан тўрт милча олисда, ўрмон ичидаги сайҳонлик бўлиб, хизматкорлар қолган-қутган овқатларни шу ерга ташлаб келади. Бу емиш қолдиқлари айиқлар учун эди. Айиқлар эса турлитуман, кўп эди: қора, қўнғир, сариқ, кулранг, кумуш тусли айиқлар, катта-кичик айиқлар. Улар орасида бутун бошли оиласилар, ёлғиз дайдилари ҳам бор эди. Қўриқхонада бир-бирини қийнаш мумкин эмаслигини улар яхши билади, шу сабабли энг бебошлиариям одоб билан юради. Меҳмонхона атрофида ўнлаб айиқлар кун кечиради, бирортасиям одамзотга ҳамла қилмайди.

Айиқлар меҳмонхонага ҳар йили келиб кетади. Хизматкорлар уларнинг кўпчилигини таниб ҳам олди. Айиқлар ёз мавсуми бошланиб, меҳмонхона очилганда келди, ёпилгандаги яна келган ерларига қайтиб кетди. Улар қаердан келиб, қаерга кетаётганидан ҳеч кимнинг хабари бўлмади.

Бир куни Палетт фермаси хўжайини Йеллоустон қўриқхонасига келиб қолди. У меҳмонхонага қўниб, айиқларни кўргани сайҳонликка йўл олди.

У ерда бир нечта қора айиқ сарқит овқатларни еяётган эди. Улар кечқурун жойни улкан кулранг айиқча бўшатиб берди. Йўл бошловчи уни Палетт хўжайнинга кўрсатиб, шундай деди:

— Бу қўриқхонамиздаги энг улкан айиқ. Яхшиямки, у оғиргина, бўлмаса нима ҳангомалар бўлмасди дейсиз.

— Манави айиқми? — ҳайрон бўлиб сўради хўжайнин.

У айиқни эътибор билан кузатди. Айиқ одатдагидай лапанглаб, гўё далада бир ғарам пичан сиљиётгандай салобат билан юрди.

— Э, бу мититселик ўзимизнинг Уэб-ку! У жуда қўрқинчли айиқ, бир пайтлар Катта Шоҳ ҳовузига тўнкаларни юмалатиб юборган ҳам шу эди.

— Бекор гап,— деди йўлбошловчи.— Бу айиқ ҳар йили июль-август ойларида келади, у шу яқин атрофда яшайди.

— Июль-август ойларида келади? Демак, шу айиқ Уэб бўлади. У худди шу ойлари биз тарафдан фойиб бўлиб қолади,— деди ферма хўжайнини.— Ана қаранг, орқа оёғи оқсайди, оддинги оёғининг тирноғи йўқ. Бу айиқ қаерда ёзлар экан деб ҳайрон

бўлардим-а! Лекин бу қари баттолнинг ўз маконидан олисда бунчалик тинчгина юришини хаёлимгаям келтирмаган эдим.

Уэб Йеллоустон қўриқхонасида жуда машҳур бўлиб кетди. Бир сафар бевошлик қилиб қўйди. Ушанда қўриқхонага дастлаб келган йили бўлиб, бу ернинг тартиб-қоидасини ҳали яхши билмасди.

Бир куни меҳмонхона олдига келиб, катта эшикдан тўғри ичкарига йўл олди. Саккиз футча келадиган гавдасини олдинга ташлаб, идорага кириб борди.

Меҳмонхонадагилар қўрқиб, чор тарафга қараб қочди. Уэб идорага кирди. Ичкарида ўтирган идорачи столдан сапчиб ўтиб, ўзини телефонхонага урди-да, ичкаридан қулфлаб олди.

Идорачи қўриқхона бошқарувчисига сим қоқиб, қари айиқ идорага кириб ўтириб олди, қўринишидан меҳмонхонага хўжайинлик қилмоқчи, деди. У шунингдек, айиқни отиб ташласам майлими, деб сўради. Саволига қўриқхонада отиш мумкин эмас, фақат ўт ўчирувчилар шлангидан фойдаланиш мумкин, деган жавоб олди. Идорачи шундай қилди. Буни кутмаган айиқ идорадан чиқиб қочди. Гурстурс қадам босиб, орқа эшикка қараб юрди. Ошхондан ўтаётисб, осиглиқ турган ҳўкиз сонини олиб қочди.

Уэб ана ўшанда бир бевошлик қилиб қўйган эди. Ушандан кейин қандайдир бир айиқ унинг аччиғини келтирди, у яна жамоат тартибини бузди. Бу айиқ қора айиқлар наслига мансуб бўлиб, ўзининг ҳазилкашлиги билан машҳур эди. Унинг бир кўримсиз, нимжон боласи бўлиб, у шу боласи билан гуурланар, боласи учун ҳар нимага тайёр эди. Онасининг эркаси бўлмиш боласи ўзини оламдаги жамики эркалар каби олчоқ тутарди. Онаси жуда улкан, уришқоқ эди. Бошка қора айиқларга ҳукмронлик қиласди. Шу айиқ бир сафар бизнинг Уэбни ҳайдаб юбормоқчи бўлди. Шунда Уэб унинг қулоқ-чаккасига шунақаям солди, у коптоқдек учиб

көтди. Уәб уни олдига солиб қувди, қўриқхона интизомини бузгани учун уни ўлдирмоқчиям бўлди. Она айиқ ундан дараҳтга қочиб чиқиб қутулади. Қараса, бечора боласи аллақачон дараҳт устида ўтирас, қўрқсанидан қалт-қалт қалтиради.

Она айиқ билан бўлган борди-кељди шундай тугади. У энди Уәбга осилмайдиган бўлди. Хизматкорлар Уәб оғиргина айиқ деган хulosага келди. Кўпчилик хизматкорлар, бу айиқ ҳали милтиқ, қопқон бормаган бир чеккадан келган, шу боисдан ҳам одобли бўлса керак, деб ўйлади.

XIII

Биттеррут кулранг айиқлари дунёдаги әнг ёвуз айиқлар әкани барчага маълум ҳам машҳурдир.

Биттеррут тизмалари тоғнинг чиқиб бўлмайдиган ерига жойлашган. Тизмаларда бир-бири билан кесишиб кетган чуқур жарликлар кўп бўлиб, уларда чангллар ўсиб ётибди.

У ерга отда бориб бўлмайди, у ерда отиш ҳам қийин.

Шу боисдан ҳам унда айиқлар кўп яшайди. Овчилар айиқ овлагани кўп-кўп келиб туради.

Биттеррут айиқларини «пахмоқ» айиқ, деб атайдилар. Пахмоқ айиқлар жуда айёр, довюрак бўлади. Қари пахмоқ айиқлар ўт-ўлан билан томирларни ботаниклардан яхши билади, қопқонни эса оддий овчиларга нисбатан дуруст тушунади. Чувалчанг каби ҳашаротлар қаерда, қачон пайдо бўлишини аниқ билади. Бир миль наридан туриб, келаётган овчи ёнида заҳар борми, ит борми, қопқон борми, милтиқ борми ё шуларнинг барчаси борми, шуни аниқ сезади. Пахмоқ айиқларнинг яна бир фазилати, улар овчиларни ҳамиша доғда қолдириб келади: пахмоқлар нимани ният қилса, ниятини ғоятда тез, охиригача бекаму кўст қиласди.

Масалан, одамзот билан юзма-юз келса, унга ҳамла қилиш ё қочиб қолиш кераклигини тезда амалга оширади. Борди-ю, ҳамла қилса, унда, сўнгти нафасигача олишади.

Бэдленд айиқлари эса ундей әмас. Улар ҳурпайиб, овозини қўйиб ўкириб тураверади. Оқибат, овчи уни отишга улгуради. Шу сабаблиям Бэдленд айиқларининг кўплари қириб ташланган.

Пахмоқ айиқлар бошқа гап. Улар нима қилишини ҳеч қачон билиб бўлмайди.

Биттөррут айиқлари хавф-хатардан қандай қилиб қутулишни яхши билиб олди, шу сабаб-лиям жуда кўп оқ танли овчилар таъқибига қарамай, ийл сайин кўпайиб борди.

Аммо ҳар қандай емишга бой ер ҳам барча айиқларни бирдек боқолмайди, кўплари бошқа ёқлардан емиш қидиришига түғри келади. Бир ёшгина пахмоқ айиқнинг тақдири ҳам шундай бўлди. У туғилган ерини тарк этиб, ўзга ёқларга емиш излаб кетди.

У унчалик бўйчан әмасди, аммо ҳар қандай ерда ишини битириб кетадиган айёр эди. У Буғулар дарёси тоғларига бориб, тевараги тиканили сим билан ўралган Илон ёймасига кириб қолди. Бу ер унга ёқмади, яна йўлга тушди. Бир тасодиф бўлиб, Йеллоустон қўриқхонаси тарафга боролмай қолди, агар боргандা ўша ёқда кун кечириб кетган бўларди. Илон дарё тоғига борса, у ерда мева-чевадан кўра овчи кўп экан. Кейин Тетон тоғларига ўтиб кетди. Бу ерда Жексон-Хоул колониясига қарашли одамлар гиж-ғиж экан. Шундан кейин пахмоқ айиқ Грос-Вентр тизмалари ва Шамол дарёси суви бўлинадиган жой орқали Грейбулнинг юқори оқими тарафга келиб қолди. Бу ерлар эса Уэбга қарашли эди. Шундай қилиб, пахмоқ айиқ Уэбнинг тақдирига таъсир қиласидиган бўлди.

Пахмоқ айиқ Жексон-Хоул колониясини тарк этгандан бўён одам зотини кўрмади. Ноз-неъматга бой Уэб ерлари пахмоқ айиқса жаннат бўлиб кўринди. Йўлида учраган ноз-неъматлардан татиб юриб, фавқулода Уэб белги қўйиб кетган дарахтга кўзи тушди: «Чегарани бузувчилар, эҳтиёт бўлинглар!»

Пахмоқ айиқ дарахтга тескари ўғирилиб, ҳайрон бўлиб қолди: «Баччағар, қандай улкан айиқ-а!»

Уэб қолдирган белги дарахтнинг анча юқорисида бўлиб, унга ўзидан бошқанинг бўйи етмас эди. Бунга ақли етган айиқлар индамай кетиб қоларди. Лекин Тепакал лақабли бу пахмоқ айиқ кетмади, у, агар шу улкан айиқ бўлмаса, бу ерларда яшаш жуда маза эканини англади. У теваракни диққат билан кузатиб ҳидлаб, улкан айиқ йўқлигига ишонч ҳосил қиласи, сўнг янаде емиш излади. Уэб белги қолдирган дарахтдан икки одимча нарида ётган қарагай тўнкани кўриб қолди. У Биттеррут тоғларида худди шундай тўнкалар остидан сичқон инини топиб оларди. Тўнкани ағдариб, бу гал ҳеч нима тополмади. Тўнкани Уэбнинг

белгиси бор дарахтга қаратиб юмалатиб юборди. Шунда, унинг шум хаёлига бир фикр келди. Бошини уёқдан-бу ёқса иргаб, тўнкага, кейин дарахтга қаради. Сўнг, тўнка устига чиқди, тескари ўгирилиб, яғрини билан дарахтга суйкалиб, дарахт танасига ўзининг белгисини қўйди. У қўйган белги Уэбнинг белгисидан хийла юксак эди. У дарахтга кўп суйкалди. Кейин кўлмак сувни топиб олиб, унда боши билан елкаларини яхшилаб ювиб олди, яна қайтиб келиб, тўнкага чиқиб, яғринини дарахтга ишқади. Натижада дарахт танасида жуда йирик, чуқур тамфа пайдо бўлди. Тепакалнинг иши бу жаннатмакон ерлар ҳокимини олишувга чорлаш белгиси эди. У тўнкадан тушиб, уни нарига юмалатиб юборди.

Тепакал душманлардан хавфсираб, теварагига аланглаб-аланглаб, дара пастига йўл олди.

Уэб ўз қарамоғидаги ерларда бегона айиқ юрганини дарров пайқади, йиртқичлиги қўзғади. Ҳафталақ бегона айиқни таъқиб қилди. Лекин шум Темакал қорасини кўрсатмади. У Уэб белги қўйган ҳар бир дарахтга янада юқорироқдан белги қолдирив кетаверди.

Ҳар гал белги қўяётганда оёқлари остига ҳар хил тўнкалар, тошларни қўйди, дўнгликлардан фойдаланди.

Кўп ўтмай Уэб янги белгиларни кўриб қолди, қараса, қандайдир бир баҳайбат айиқ унинг тамғасидан ҳам юқорироқقا ўз белгисини қўйиб кетибди. Уэб бундай улкан ғанимга бас кела олишига кўзи етмади. Аммо у одатича тап тортмай, олишувга шай бўлиб юрди. Ҳар куни ўз ерлари бўйлаб сайр қилиб, ғанимини пойлади. Ҳар куни ғанимининг изини, у қўйиб кетган янги белгиларни кўрди.

Қари Уэбнинг кўз нури сўнгги вақтларда хийла хиралашиб қолди, якка нарсалар кўзига айқашиб кўринадиган бўлди. У шу боисдан ҳам Темакалнинг исини олди, аммо ўзини кўролмади. Уэбнинг тишлари, тирноқлари тушиб, ейилиб қолди, тинчлиги хавф остида қолди. Эски майиблари тез-тез кўзғайдиган бўлди, у агар юзма-юз келса ҳар қандай ғаним билан, ҳатто бир тўда ғаним билан ҳам олишувга тайёр ғўлиб юрди. Аммо туну кун ғаним пойлаш, дикъатбозлик, ғанимнинг панд бериб кетишидан ҳадиксираб яшаш Уэбнинг руҳига, тансоғлигига катта зиён бера бошлади.

XIV

Тепакал ҳам ҳушёр бўлиб юрди. Изларини адаштируди, Уэб билан юзма-юз бўлиш ўлим эканини тушуниб, доимо қочиб қолишга шайланиб юрди.

У бир неча бор хилватга бекиниб, улкан айиқни кузатди, шамол унинг ҳидини Уэбнинг димоғига олиб боришидан қўрқиб ўтируди. уни бир неча марта ўзининг сурбетлиги омон сақлади. Бир сафар Уэбдан торгина сўқмоқ бўйлаб ўрмалаб, қояга чиқиб қутулди, чунки Уэб улкан гавдаси билан бу сўқмоқдан юролмас эди.

Тепакал Уэбнинг ерларида тинимсиз кезиб, дараҳтларга ўз белгисини қўйишда давом этди.

Бир куни Тепакал шифоли сув исини олди, ўша ёқса қараб юрди. Бу қанақа сув эканини тушунолмади, шундай бўлса-да, чўмилиб, ҳеч қандай фойдасини сезмади. Шунда булоқ бўйида Уэбнинг изларига кўзи тушди.

Тепакал изни кўргач, булоқни иложи борича кўпроқ булғашга ҳаракат қилди. Бир дўнгликка чиқиб, Уэбнинг дараҳтдаги белгисидан беш футча юқорироқча ўз тамғасини босди. Пастга тушиб, булоқни ифлос қилиш учун сувга кириб, ўёғидан-буёғига югурди. Айни пайтда атрофдан ҳам огоҳ бўлди. Кутимаганда ўрмон тарафдан ғала-ғовур эшитилди, Тепакал жойида қотиб қолди. Ғала-ғовур борган сайин яқиндан эшитилди, Тепакал қўланса бир ҳидни — Уэбнинг ҳидини сезди. У қўрққанидан шошиб-суриниб, тескари тарафга қараб юрди, дараҳтлар орасига бекиниб олди.

Кейинги вақтларда Уэбнинг мазаси қочиб қолди. Оёғидаги эски дарди қўзгади, иккита ўқ қолиб кетган ўнг елкаси оғриб бошлади. Уэб имиллаб, оқсаб келди. Димоғи ғаним ҳидини сезди. Лойдаги изларни кўрди. Излар унча катта бўлмаган айиқники эканини сезди, лекин димоғи улкан айиқдан башорат қилди. Шунда кўзи ўзининг белгисидан ҳам юқорироқдаги бегона тамғага тушди. Уэб бу бегона айиқ шу атрофда эканини, ҳали-замон келиб қолиши ҳам мумкинлигини ҳис қилди.

Уэбнинг мазаси йўқ, эски оғриқлар туфайли анча қувватсиз бўлиб қолган эди. Бу аҳволда ғаним билан олишиш калтафаҳмлик бўларди. У шу сабабли ҳатто чўмилишдан ҳам воз кечиб, изига қайтди, булоқча тескари томонга қараб кетди. Уэб умрида биринчи марта ғаними билан олишувдан воз кечди.

Бу чекиниш Уэбнинг ҳаётида ҳал қилувчи воқеа

бўлди. Афсус, у ғанимининг изидан бормади! Яна эллик қадамча юрганда эди, қўрқувдан пусиб, қалтираб, юраги така-пука бўлиб ўтирган ғанимини кўярарди. Тепакал тевараги қирлар билан ўралган майсазорда бир тўнка орқасида бекиниб ўтиради. Уэб, шубҳасиз, уни нариги дунёга жўнатарди. У ақалли булоқда чўмилиб олса, яхши бўларди, яна кучга тўлиб қоларди, Тепакал билан бошқа бирор қун учрашган бўларди. Аммо у йўлидан қайтмади. Ҳаётида биринчи марта нима қилиш кераклигини билмай, хато қилди.

Уэб оғир-оғир оқсаб, Шошон тоғлари әтаклари бўйлаб кезди. Димофи бадбўй бир ҳидни сезди. У, бу ҳидни кўп йиллардан буён билади, аммо ниманинг ҳиди эканини тушунолмайди.

Шу ҳид энди шундайгина олдидан кела бошлиди. Уэб бу сафар жиддий қизиқиб, ҳидни олиб борди. Борса, ҳид гиёҳ ҳам ўсмайдиган, турлитуман сяяклар, қора таналар сочилиб ётган бир ўрадан чиқяпти. Аввал ҳайрон бўлиб қолди, кейин ўра ичидан ётган таналар ҳайвонлар жасади эканини билди. Дарҳақиқат, дара юқорисидаги қоялар ёриғидан ҳалокатга олиб келувчи заҳарли ел чиқарди. Кўзга кўринмас бу ел ёриқни тўлдириб, унинг пастки чеккасидан юқорига кўтариларди. Уэб шу ёриқ ёнидан юриб, димофи жуда жирканч бир ҳидни сезди. Боши айланиб, уйқуси келди. Бу ердан тезда жўнаб қолди, димогига яна қарагайзор•ўрмон ҳиди урилиб кўнгли яйради.

Уэб шифоли булоқ бошида ғанимидан чекиниб, бошига иккита кулфат орттириди. Аввало, бир келгиндига даволи булоқни бериб қўйиб, у ерга энди қайтиб бормайдиган бўлди. Қолаверса, оёқ оғриғини даволашдан маҳрум бўлди, оғриқ кун сайин зўрайиб, Уэб нафақат ғаними билан олишувга яроқсиз бўлиб қолаверди, ҳатто ғанимидан қочиб қутулишга ҳам ярамайдиган ҳолга кела бошлади.

Баъзан ғанимининг изини кўрган Уэбнинг бурунги ботирлиги тутди, дўриллаган товуш билан ўкириб, қақшаб оғриётган оёғида оқсаб, изнинг кетидан тушди, кўргани кўзи йўқ ғанимини бир уриб йўқ қилмоқчи бўлди. Лекин кўзга кўринмас ғанимини ҳадеганда учратавермади.

Уэб гоҳида олишув учун ноқулай ерда ётганида ғанимининг яқин келиб қолганини сезди. Шунда олишувга қулай жой келишини пойлаб, курашдан воз кечди. Қулай вазият келганда эса Тепакалга яқин боришга юраги бетламади. Имконият ҳамиша Тепакал тарафда бўлди, чунки у вазиятни кутиб юрди.

Шундай кунлар ҳам бўлдики, Уэб ўзини ёмон ҳис қилиб, олишув ҳақида ўйлаб ҳам кўрмади, ўзини тетик сезганда эса ғаними қорасини кўрсатмади.

Уэб кўп ўтмай, ғанимининг излари кўпроқ Ворхаус водийси билан Пайнининг гарбий қирларида учрашини пайқаб қолди. Чунки бу ерларда ноз-нельмат кўп эди. Уэб ўзининг олишувга қодир эмаслигини ҳис қилган кунлари худди ўша ерлардан йироқ юрди. У энди деярли ҳар куни ўзини ёмон сеза бошлади. Оқибат, келгинди айиқса ўзининг энг яхши ерларини бериб қўйди.

Ҳафталар кетидан ҳафталар ўтди. Уэб ўзининг даволи булоғига бориб чўмилиши кераклигини англади, аммо бормади, натижада аҳволи борган сайин оғирлашди. Энди оёғидан ташқари ўнг елкаси ҳам оғрий бошлади.

Узундан-узоқ олишувни кутиш унинг кўнглини безовта қилди, бу безовталик гоҳида уни ҳаяжонга солди. Безовталик ундаги ботирликни емириб борди, чунки бу ботирлик ўз кучига ишончдан пайдо бўлмаган эди. Уэб кучини тўплаб олмагувича қандай қилиб бўлмасин, ғаними билан рўбарў келмаслик йўлини излади.

Шундай қилиб, арзимаган бир чекиниш бутунлай чекинишга олиб келди. Уэб Тепакалга дуч келмаслик учун Пайни дарёси қирғоқлари ёқалаб пастга қараб кетди. Емиш топиш кун сайин қийинлашди. Уэб қорни тўйиб овқат емай, куч-қувватдан қола бошлади.

Уэбнинг қарамоғидаги ерлардан унга фақат Пайни дарёси этаклари қолди. Уэб бир вақтлар бу ерларда онагинаси, жигарлари билан бирга яшаган эди. У ўзининг ҳозирги ҳаётини ўша йилларда сағир қолиб, фариб, бечораларча кун кечирган гўдаклик ҳаётига ўхшатди. Балки ҳозир ёнида онагинаси билан жигарлари бўлганда ўзини ўзгача ҳис қиласмиди.

У бир эрталаб оқсоқланиб, теракзорни айланди. Бирор бутанинг олмахон, қурлардан қолган қурт еган мева-чевасини излади.

Фавқулодда шу яқиндан шалдир-шулдир қилиб тош юмалади, шамол Уэбнинг димоғига ғанимининг қўланса ҳидини олиб келди. У Пайни дарёсининг муздай сувидан шошиб кечиб ўтди. Уэб бир вақтлари шу дарёдан сакраб ўтар эди! Аъзойи бадани муздай сув таъсирида қақшаб оғриди. Шунга қарамай, йўлида давом этди. Қаёққа борсин? Унинг бор-йўғи биттагина йўли қолган эди. Бу Палетт

фермасига олиб борадиган йўл эди. Аммо у фермага етиб боргунича ўёқдан шундай гала-ғовур эшитилдики, оқибат, у изига қайтишга мажбур бўлди.

Энди қаерга борса экан? Афтидан, ўз ерларини келгинди айиққа ташлаб кетишига тўғри келади.

Уэб ерларидан бир бегона, бас келиб бўлмай-диган айиқ томонидан хўрланиб, эзилиб қувфинди қилинганига узил-кесил ишонч ҳосил қилди. У юқорига, ғарбга томон йўл олди. Унинг забардаст оёқлари аввалгилик чаққон ва бақувват эмасди, шу сабабли ҳар бир таниш тўсиқдан ошиб ўтиш учун аввалгига нисбатан уч баравар кўп куч сарф қиласарди. Бунинг устига ғанимидан огоҳ бўлиш учун орқасига қараб-қараб юришга мажбур эди.

Олис-олислардан Шошон тоғлари кўринди. Ана шу муниш тоғларда ғаним зоти йўқ! Тоғлар ортида эса Йеллоустон қўриқхонаси бор. Олға-олға!

У чайкалиб, юқорига кўтарила бошлади, димоги бирдан ўлим ҳидини сезди. Ҳид ўша ўлим ёриғидан, ҳалокатли елга тўла ўрадан келди. Уэб одатда бу ҳидни сезса, кетиб қолар эди, аммо ҳид бу сафар уни ўзига тортди, ўзига чорлади. Йўлида ўлим Водийси пайдо бўлди.

У ўзининг оппоқ жунли кулранг тумшуғини осмонга чўзди. Ўлим ҳиди ёқимли, оромбахш бўлиб туюлди.

Уэб ҳамон серрайиб, теваракка боқди. Кўз олдида бепоён бир юрт ястаниб ётиби. Бир вақтлар шу поёнсиз юрт унга қарашли эди, у шу юртга ҳукмрон эди, у шу юрт оралаб-оралаб юрганда ҳеч ким, ҳеч нарса унга рўбарў келомлас эди. Ёйилиб кетган бу юрт жуда хушрўй эди. Аммо ҳозир Уэб унинг чиройини ўйламаётган эди. У бу юртда яшаш нақадар гаштли бўлганини, у бир вақтлар ўзига қарашли эканини, энди эса уни қўлдан бой бериб қўйганини ўйлаётган эди, куч-кудратдан қолганини, энди қолган умрини осойишта яшаб ўтиши учун қулайроқ ер топиши керак эканлигини ўйлаётган эди.

Ана шу Шошон тоғлари ортида шундай жой бор, заиф, ғаридан макон бор. У жойни қўриқхона, дейдилар. Аммо қўриқхона ҳали олис-ку, унга ета олармикин? Ўзи, ўша ёққа бориб нимаям қиласади? Мана шу ерда, шу торгина водийда ҳам паноҳ, ором топса бўлади-ку?

У бир нафас оёқ илди.

Шунда, шамол билан келган ўлим шарпалари аста-аста ўз ишини бошлади. Унинг бешта паноҳини — ҳидлаш, кўриш, эшитиш, ҳис қилиш ҳамда дидини секин-аста кучдан қолдирди. Мана, бурни, гўдаклигидан буён жонажон биродари бўлиб келган бурни унга ёрдам бермай қўйди. Яна бир неча дақиқа ўтди. Уэб аросатда қолди. Ниҳоят, қари айиқнинг эски довюраклиги тутди, у водийга йўл олди.

Нафасни бўғувчи ўлим шарпалари боши узра айланди, бутун аъзойи баданини қамради. Қувгинди бўлган Уэб секин-аста сертош ерга эгилди, чўзилиб, уйқуга кетди. Уйқуга кетаётиб, ўзини шундай яхши ҳис этди, шундай яхши ҳис этди, ўша олис Грейбулда, ҳа, ўшанде онагинасининг сержун оёқлари орасида ётганида ўзини шундай яхши ҳис этиб эди...

ВИННИПЕГ БЎРИСИ

I

Мен Виннипег бўрисини илк бор 1882 йили улкан қорбўрон вақтида кўриб әдим. Мартнинг ўрталарида бир кундаёқ даштдан ўтиб, Виннипегга етиб бораман, деган умидда Сент-полдан йўлга тушдим. Аммо шамол ҳазратлари ўз ҳукмига биноан, еру заминга ўзининг қақшатқич изғирини соғди. Шиддат билан тинимсиз ёғаётган қор соат сайин авж олди. Мен умрим бино бўлиб бундай изғиринни кўрмаган әдим. Жамики олам қорга беланди. Қор, қор, қор. Қор ўйнади, қор чимчилади, қор заҳрини соғди, қор учди. Оқибат, пишқириб келаётган улкан паровоз табиатнинг момиқдай мулојим, билурдай мусафро оппоқ мўъжизаси амрига бўйсуниб тўхташга мажбур бўлди.

Одамлар ерга тушиб, йўлимизда ғов бўлган қор уюмларини белкураклар билан кураб ташлади, паровозимиз бир соатдан кейин йўлга тушди. Аммо кўп юрмай яна қор уюмига дуч келди. Кўргилигимизни кўрдик: кунлар кетидан кунлар, тунлар кетидан тунлар ўтди. Биз қор уюмига ботиб-ботиб, яна ундан чиқиб-чиқиб, йўл юрдик. Қор ҳавода чарх уриб, элаклаб ёғиб турди.

«Эмерсонга боришимизга йигирма икки соат қолди», деди кондуктор, аммо Эмерсонга икки ҳафта деганда етиб келдик. Эмерсоннинг қуюқ теракзорлари поездимизни қор уюмларидан халос этди. Поездимиз тезлигини ошириди. Поездимиз илгарилаб борган сайин теракзорлар қуюқлашиб бора-бора бир неча миллар бўйлаб ястаниб ётган шинам, улкан ўрмонга айланди.

Виннипег шарқига яқинлашиб, Сент-Бонифейс ёнида кенглиги эллик қадамча келадиган ўрмон сўқмоғи олдидан аста-аста ўтаётиб, қалбимни туб-тубигача зир титратган ажаб бир синоатни кўрдим.

Сўқмоқ ўртасида малла, оқ, қора тусли катта-кичик итлар тўда бўлиб турибди. Итлар ҳалқа бўлиб, гоҳ ўртага талпинади, гоҳ кейинларига тисарилади. Бир малла кучук қорга узала тушиб ётиб олади. Бир ғоят ҳайбатли қора ит

негадир ўзини олиб қочиб, тўда четидан талпиниб ҳуради. Тўда ўртасида улкан бир бўри вожоҳат билан ҳурпаяди.

Шу чиндан ҳам бўрими? У кўзимга шер бўлиб кўринди. У итлар галаси ўртасида ёлларини ҳурпайтирганича ёлғиз ўзи дадил, вазмин турибди. Оёқларини кенг ёйиб, уёқ-буёғига олазарак боқиб, ҳамлаларга қарши шайланди. Лаблари четини буриб, тишларини иржайтириди. Тўда унга, бўрисифат бир ит йўлбошчилигида тахминан йигирманчи марта сурбетларча ҳамла қилди. Улкан кулранг бўри тишларини шиқ-шиқ-шиқ, дея даҳшатли гижирлатиб, теварагига чанг солди. У ангилламади, увилламади, улимадиум. Аксинча, унга ёпишган итлар жон талваса билан ангиллаб, кетларига чекинди. У таслим бўлмас, енгилмас, озор бериб бўлмас бир жонивор бўлиб қолди.

Мен айни шу дақиқада поездимиз яна қор ўюмига ботиб қолишини жуда-жуда истадим! Кўнглим мени шу кулранг жонивор сари чорлади! Мен унга жуда-жуда ёрдам бергим келди. Афсуслар бўлсинки, оппоқ сўқмоқ орқада, тераклар ортида қолиб кетди, биз эса олға юрдик.

Кўрган-кечирганим бор-йўғи шу бўлди. Бир неча кун ўтиб, ўшанда ғаройиб воқеани кўрганимга амин бўлдим. Мен ўшанда ёп-ёруғ кунда табиатнинг ажойиб жонивори — Виннипег бўрисининг нақ ўзини кўришга муяссар бўлибман экан.

Бу қизиқ тақдирли бўри. У шаҳарни ўрмондан афзал кўрувчи, қўйлар ёнидан бепарво ўтиб кетувчи, нуқул итларни ўлдирувчи, фақат ёлғиз ўзи овқилувчи бўри.

Баъзи бирорлар айтганидай, ўтмиш-кечмишни афсун билан қайтарар эканман, мен аввало бу бўрининг маҳаллий элга аён ҳаётидан айтиб бераман. Шаҳарликлар ҳали бу бўрини эшитмагандар. Масалан, марказий кўчада хизмат қилувчи пулдор бақдол бу бўри ҳақида сўнгги қирғин бўлиб ўтиб, унинг тулуми Гайд деган тулумчига олиб келиб берилганда билди. Гайднинг тулумхонасида Чикаго кўргазмаси учун бўрилар тулуми тайёрланарди, афсуски, 1896 йилда маҳаллий мактабга ўт тушганда тулумхона ҳам нобуд бўлиб кетди.

II

1880 йил июнь кунларининг бирида хушсурат такасалтанг, меҳнатдан кўра кўнгилхушлик учун

ов қилиб яшашни афзал кўрадиган ғижжакчи Поль Дерош елкасига милтиқ осиб, ўрмонзор Қизил дарё бўйларида дайдиб юрди. Шунда, жар остидаги бир ковакдан чиқиб келган бўрига кўзи тушиб, уни шартта отиб ташлади. Кейин, инда бошқа бўрилар бор-йўқлигини билиб келиш учун итини юбориб, ўзи ўрмалаб борди. У зўр ҳайрат, қувончлар билан индан саккизта бўри боласини топди. Демак, у ҳар бири ўн доллардан тўққизта мукофот олади! Бу ҳаммаси бўлиб қанча бўлади? Анча бўлади! У таёқ билан бўри боласининг етти-тасини уриб ўлдирид, малла ити ёрдам бериб турди. Инда қолган охиргисини ўлдирмади. Боиси, айтишларича, жониворларнинг әнг сўнгги норасида зурриётини ўлдириш инсонга баҳтсизлик келтирап эмиш. Шундай қилиб, Поль бош териси шилиб олинган бўрилар онаси билан еттига ўлик ҳамда битта тирик қолган боласини олиб шаҳарга қайтди.

Хоган деган трактир хўжаси тирик қолган бўри боласини сотиб олди. У бўри боласини занжирга бойлаб боқди, шаҳар итларидан фарқли ўлароқ, бўри боласининг оғзи ҳамда кўкрагини доимо бўш, эркин қўйди. Уни келиб-кетувчиларга эрмак бўлсин учун ҳовли юзида сақлади, келим-кетимлар бўри боласига итларини ол-кишлаб ўйнади. Итлар бўри боласини бир неча бор чалажон қилиб талади, аммо бўри боласи ҳар гал яна соғайиб, ўзини ўнглаб олди, унга ёпишган ғаним итлар сони эса борган сайин камайиб борди. Бўри боласининг кўрмаган куни қолмади. У фавқулодда трактир хўжасининг кичкинагина ўғли Жим билан биродар бўлиб қолди, бу дунёдаги яккаю ягона илинжи бўлмиш ана шу биродарлик унинг кўнглини кўтариб турди.

Жим ўз билганини қиласидиган шумтака эди. У, бўри боласи Жимни қопиб олган итни талагандан буён уни яхши кўриб қолди. Шундан буён бўри боласини эркалатиб, унга овқат бериб бошлади. Бўри боласиям ўз навбатида биродарлик билдириб, фақат Жим билан ошно бўлди, ундан бошқа ҳеч кимни яқинига йўлатмади.

Жимнинг отаси рисолага солиб мақтайдиган оталардан эмасди. Тўғри, у ўғлини эркалаторди, аммо шу заҳоти қаҳрланиб, ўғлини арзимаган сабаб учун аёвсизларча калтаклаб бошларди. Кўп ўтмай Жим бунинг сабабларини билиб олди, билса, отаси уни бирон-бир айби учун эмас, шунчаки жаҳли чиққанидан урар экан. Шундан кейин Жим отасининг қаҳри қўзғаганини сезиб қолса бирон хилват

ерга бекиниб ўтирадиган бўлди. Бир сафар дарғазаб бўлган отасидан қочиб, бўри боласининг катагига ўзини урди. Жимнинг кулранг биродари катак оғзидан бошини чиқариб, оппоқ тишларини иржайтириб ириллади, бу билан дарғазаб отага шундай деди: «Унга бир тегиниб кўр-чи».

Трактир хўжаси бўри боласини отиб ташламоқчи бўлди, аммо ўқ ўғлига тегиб кетишидан қўрқиб, индамай изига қайтди. Ярим соатлардан кейин бўлган воқеани эслаб, хоҳолаб кулиб юборди. Шундан буён сал хавфни сезса, Жим бўрининг катагига кириб оладиган бўлди, унинг йиртқич асир кетига панараб турганини кўрганлар ҳам у бирор айб қилиб қўйганга ўхшайди, деган хуносага келадиган бўлди.

Хоган хасис одам эди. Шу сабаблиям буфетида бир хитойликни ишлатарди, чунки хитойлик оз ҳақ талаб қиласарди. У ушоқина, қотмадан келган одам бўлиб, фижжакчи Поль у билан бемалол, очилиб гаплашар эди. Шу боисдан ҳам кунларнинг бирида Поль кайф билан трактирга келиб, хитойликнинг ёлғиз ўзини учратиб қолиб, ундан қарзга меҳмон қилишини сўради. Аммо Тун Лин хўжайининг буйруғига амал қилиб, Полнинг илтимосини рад этди. Хитойлик унга ҳурматсизлик қилгани учун Поль унинг адабини бериб қўймоқчи бўлиб, пештахтага осилди. Агар шу вақт қаерданadir Жим пайдо бўлиб, Полнинг оёқлари остига узун ёғочни ташлаб юбормаганда хитойлик кўрадиганини кўрар эди. Жимнинг қилиғи оқибатида фижжакчи полга йиқилиб тушди, сўнг ўрнидан туриб, сен бола, энди бу ишинг учун бошинг билан жавоб берасан, дея туриб олди. Аммо Жим яқингинасидан эшикдан чиқа солиб, бўрининг катагига кириб олди.

Поль қараса, боланинг ҳомийси бор экан, шунда у қўлига узун бир таёқ олиб олди, берироқда туриб, бўрини савалаб бошлади. Кулранг ҳайвон занжирини тортиб сапчиб, ўзини кетма-кет тушаётган таёқдан ҳимоя қилди, таёқни тишлари билан ғажиди. Бўрига қийин бўлди. Шунда Поль тинимсиз нималардир деяётган Жим бўрининг занжирини ечишга уринаётганини кўриб қолди, демак, бўри ҳадемай занжирдан бўшайди, у фақат занжирни таранг тортавериб, ўзига-ўзи қиялти, чунки таранг бўлган занжирни ечиш анча мушкул.

Поль ҳадемай қутуриб сапчиётган йиртқич билан яkkама-якка олишажагини тасаввур қилиб, сесканиб кетди.

Шу пайт Жимнинг ёлворувчи овози келди:

— Бир оз сабр қил, бўривой, занжирни тортма, бўшатиш осон бўлади, ҳозир ечиб юбораман, кейин уни тушлик овқат қиласан. Тортма, тортма, бўш қўй! Ҳа, яша!

Фижжакчига шу гапнинг ўзи кифоя бўлди. У эшикларни орқасидан маҳкамлаб ёпиб, қочиб қолди.

Жим билан бўри ўртасидаги биродарлик янада мустаҳкамланди. Бўри катта бўла борган сайин ит билан ароқ ҳиди келадиган одамдан нафратлана борди. Жим ва бошқа болаларга бўлган меҳрмуҳаббати эса кун сайин орта борди.

III

1881 йилнинг кузига келиб маҳаллий фермерлар бўрилар кўпайиб, молларни қириб кетаётганидан нолиди. Заҳар, қопқонлар фойда бермади. Шундай қунларнинг бирида Виннипег клубида таниқли бир немис саёҳатчиси пайдо бўлиб, менинг шундай итларим борки, улар юртингизни бўрилардан халос этишга қодирдир, деб қолди, унинг гапи барчани қизиқтириб қўйди. Фермерлар ов ишқибози эди, шу боисдан ҳам бўрибосар билан ўлкани бўрилардан тозалаш, деган гапга қизиқиб қолди.

Кўп ўтмай немис Дания зотларига мансуб иккита баҳайбат итни олиб келди. Итларнинг бирори оппоқдан келган, бирори қоп-қора холлари бор малла ит эди. Итларнинг ҳар бирори тахминан икки юз фунтча келар, пайлари йўлбарс пайларидек чайир эди. Немис теваракдагиларга бу иккала итим манман деган зўр бўрини ҳам олади, дея мақтанди, одамлар итларга разм солиб, немиснинг гапига ишонди. Немис итларининг одатини баён қилди:

— Уларга изларни кўрсатсанг бўлди, армон ийқ, излар босилганига бир кун ўтган бўлса ҳам шу заҳотиёқ из бўйлаб бўрини излаб кетади. Кейин уларни тўхтата олмайсан. Бўри қанчалик йўлини чалкаштириб, ўзини яширмасин, итлар барибир уларни топиб олади. Бўри қочмоқчи бўлса, малла ит дарров унинг сонидан олади, кейин мана бундай қилиб отиб юборади,— немис осмонга нон ушоғини отиб кўрсатди,— бўри ерга қайтиб тушмасиданоқ оқ ит унинг калласидан, малласи эса думидан олади, кейин икковлари бўрини тилка-пора қилиб ташлайди.

Одамлар немиснинг гапларига ишонди. Улар итларни амалда бир синаб кўргилари келди. Овчи-лâрга Асинибуанга бўри овлашга боришни маслаҳат

берди, овчилар имиллаб ўтирмасдан шу заҳотиёқ йўлга тушди. Овчилар уч кун бўри излаб, ҳеч бало тополмади, ҳафсалалари пири бўлиб, бўри излашни бутунлай бас қилмоқчи бўлди, шунда кимдир трактирчи Хоганнинг хонаки бўриси борлигини, уни арzon-гаровга сотиб олиш мумкинлигини, кейин бўри бор-йўғи бир яшар бўлса-да, аммо итларни у билан талаштириб, синаб кўриш мумкинлигини айтиб қолди.

Трактирчи ўз бўрисининг нимага керак бўлиб қолганини эшитиб, унинг нархини кескин кўтариб қўйди. Яна тағин, бўрини сотиш учун «виждони йўл қўймади». Аммо овчилар бўрининг нархини етарлича тўлагач, трактирчининг «виждони йўл қўйди».

Шундан кейин трактирчи кичкина Жимни момосиникига жўнатиб юборди, бўрини катакка қамаб, устидан михлаб ташлади, сўнг аравага босиб, яйдоқ даштга олиб борди.

Итлар бўри ҳидини олиб, олға талпинди, немис уларни зўрға ушлаб турди.

Бўрини катакдан олиб чиқиш қийин бўлди. У ўзини орқага олиб, оёқ тираб туриб олди. У, ўзига узатилган қўлларни тишламади, фақат қандай қилиб бекиниш йўлини излади. Қийқириқ, ҳуштаклардан ўзига келиб қараса, озодликда юрибди, шунда у силовсиндай писиб, жанубга қараб чопиб қўяверди.

Немис шу заҳотиёқ бўрининг изидан итларни қўйди, итлар қаҳр билан ҳуриб, бўрини қувиб кетди.

Одамлар хушчақчақ хохолашиб, итларнинг кетидан от қўйди. Таъқиб бошиданоқ бўри қочиб қутулолмаслиги аён бўлди. Итлар бўрига қараганда хийла эпчил эди. Айниқса оқ ит чопишда ҳар қандай тозидан ҳам қолишимасди. Немис ўзининг суюкли ити дашт узра ўқдай* учиб борган сайин бўрига яқинлашаётганини кўриб, тантана билан завқланди.

Кўпчилик одам итлар ютиб чиқади, дейишиб, гаров ўйнамоқчи бўлди, бу ўз-ўзидан равшан бўлгани учун ҳеч ким гаров ўйнамади, аммо итларнинг қайси бири зафар қозонади, деган баҳс билан гаров ўйнамоқчи бўлишди. Кичкинагина бўри энди жон-жаҳди билан чопди, аммо кўп ўтмай оқ итетиб олди.

— Ана энди қаранглар,— қичқирди немис,— бўри ҳозир ҳавога қандай учиб кетишини кўрасизлар!

Бир дақиқалардан кейин бўри билан ит тўқнашиб қолди, аммо шу заҳотиёқ бир-бирларидан ажralиб кетди. Немис ўйлаганидек бирориям ҳавога учиб кетмади, фақат оқ ит елкасидан оғир яраланиб, ўлмоқдан бери бўлиб, йўлда қолиб кетди. Энди малла ит оғзини катта-катта очиб, бўрини қувиб бошлади. Улар орасидаги олишув ҳам худди биринчи олишувдагидек йўл-йўлакай, кўз илғамас вазиятда бўлиб ўтди. Ана, бўри билан малла ит тўқнаш келди. Кулранг ҳайвон ўзини четга олди. Малла ҳайвон бир сапчиб тушди, шунда биқини қонга белангани аён бўлди.

Шу вақт немиснинг малайи яна тўртта ит етаклаб келди. Бу итларният бўрининг кетидан қўйишиди, овчилар қўлларига таёқ ҳамда арқон олиб, бўрини тезроқ бирёёли қилиш учун яна уни қувиб бошлади, шунда, бир бола ёйма бўйлаб тўпичоқ отини йўрттириб келди. Отдан тушиб, бўрини ўраб олган оломонни ёриб ўтиб, бўрининг бўйнидан маҳкам қучоқлаб олди. У бўрини «жонажон бўривойгинам», «қадрдон бўривойгинам», дея сўйди. Бўри боланинг изларини ялаб, думини ликиллатди. Шунда бола юзлари кўзёшига беланиб, оломонга шундай деди... Келинг, яхшиси, бола нима деганини баён қилмай қўя қолайлик. Бола бор-йўғи тўққиз ёшга тўлди, аммо жуда қўпол бўлиб ўсди, боиси, қўлбола трактир муҳитида катта бўлиб, турли-туман сассиқ сўкишларни билиб олди.

Бола оломонни аввал ёппасига, кейин биттабитталаб сўқди, отасиям қуруқ қолмади.

Борди-ю, кап-кatta одам ана шундай курақда турмайдиган гаплар билан сўкинса, турган гап, кунини кўрарди. Начора, бола — бола-да, болага қаттиқ гапириб бўладими? Охир-оқибат, овчилар вазиятни юмшатиш йўлинни қилди. Улар ёппасига қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Албатта, ўзларининг устидан ўзлари кулмади, қайси тентак ўзининг устидан ўзи кулади, йўқ, улар машҳур итлари кичкинагина бир бўридан панд еган немиснинг устидан кулади.

Жим кўзёшларини артавериб ҳўл бўлиб қолган жажжи қўлини чўнтағига тиқиб, ундағи хас-чўп, обаки қанд, тамаки, гугурт, тўппонча пистони ва бошقا лаш-лушлар орасидан ингичкагина чилвир бўлагини олиб, бўрининг бўйнига бойлади. Кейин, ҳамон ўпкасини босолмай ҳиқиллаб йиғлаб, тўпичоқ отига минди, бўрини чилвирдан ушлаб етаклаб, уйига йўл олди. Кетаётисиб, немис зодагонига хайрлашув сўзини айтди:

— Агар менга икки чақа берсангиз, бўривойимни сизга гиж-гижлардим, унинг чангалида маза қилиб ҳаром ўлардингиз!

IV

Қишиш бошларида Жим оғриб қолди.

Бўри биродарини соғиниб, зорланиб увиллади, беморнинг илтимосига биноан бўри у ётган хонага олиб кирилди. Ёввойи ит — бўри, ҳа, ҳа, ёввойи ит, бўри биродарининг бошида унга қараб ўтириди.

Дард аввал-аввал унчалик хавфли эмасдай туюлди, сўнг бирдан авж олиб кетди, барча таҳликага тушиб қолди, ҳайитга уч кун қолди деганда Жим оламдан ўтди.

Ҳаммадан ҳам бўри чин кўнгилдан йиғлади. Кулранг ҳайвон мотам маросими иштирокчиларига әргашиб, черковга борди, черков қўнғироқчалари занг чалди, бўри қўнғироқ овозига нидо бериб, фарёд билан увиллади. Кейин трактир орқасидаги ҳовлига қайтиб келди, уни яна занжирламоқчи бўлганларида у девордан сапчиб ўтиб, кўздан ғойиб бўлди.

Шу қишида дарё бўйидаги ёғоч кулбага Рено деган кекса қопқончи Нинетта номли бинойидеккина қизи билан кўчиб келди. Кекса қопқончи кичкина Жимни умуман әшитмаган, дарёнинг ҳар икки қирғоғида ҳам бўри изларини кўриб әса ҳайрон бўлган эди.

Қария Гудзон Қўйилмаси Кампанияси хизматчиларининг қандайдир бир бўри шундоқ ёнларида яшаётгани, бўри баъзан шаҳарга ҳам оралаб қолиши, у айниқса Сент-Бонифейс яқинидаги черков ёнида ястаниб ётган бутазорда кўп юриши ҳақидаги ҳикоясини әшитиб, бир ишонди, бир ишонмади.

Черков қўнғироқлари занг урди, Жим вафот этганда ҳам қўнғироқлар шундай занг уриб эди. Худди ана шу пайт ўрмондан ёлғиз, маъюс увиллаш әшитилди. Қария Рено шундагина әшитганлари

ҳаққост чин эканлигига амин бўлди. Қария бўри овозларини яхши биларди: ёрдам сўровчи овоз, муҳаббат овози, ёлғизлик овози ҳамда аччиқ овоз. Ҳозиргина әшитгани ёлғизлик овози эди.

Қария дарё соҳилига тушиб, худди шундай овоз берди. Ўрмондан бир қора соя чиқиб келди, муз устидан юриб, тўнка устида худди тўнкадай қотиб ўтирган одам тарафга келди. Соя янада яқин келиб, одамни бир айланди, сўнг унга тумшуғини чўзди. Шунда соянинг кўзлари олов бўлиб ёнди, худди қаҳри келган итдек ириллаб, яна қоронфиликка сингиб кетди.

Шундай қилиб, қария Рено, бошқа шаҳарликлар шаҳар кўчалари бўйлаб улкан қулранг бўри кезиб юришини, у «бир вақтлар Ҳоганинг ароқхонасида занжирлаб боқиладиган бўридан уч баравар катта» эканлигини билиб олди. У итларнинг шўри бўлди, ўнг келган итни ўлдириб кетаверди. Гарчи ҳеч ким кўрмаган бўлса-да, айтишларича, бўри шаҳар четида тентираб юрган бир нечта маст-аластни еб кетган эмиш.

Мен қорга беланган ўрмонда кўрган Виннипег бўриси ана шундай бўри эди. Мен унинг танг аҳволда қолганини кўриб, ҳатто унга ёрдам бергим келди. Аммо у ҳақда кейинроқ әшитган гапларим, дастлабки фикрларимни ўзгартириб юборди. Уша олишув кимнинг фойдасига ҳал бўлди, билмайман, фақат шуニсими биламанки, ўшандан кейин одамлар бўрини кўп марта кўрган, итларнинг бир нечтаси бўлса яна қайтиб кўринмаган.

Ҳали-ҳозиргача биронта ҳам бўри бундай ғалати ҳаёт кечирмаган эди. У ўрмон-даштларга кетиб қолиш әрки бўла туриб, шаҳарда телба-тескари, бекарор ҳаёт кечиришни афзал кўрди. Ҳар куни ажалга тик боқиб мардона қаҳрамонликлар кўрсатиб яшади. У одамлардан нафратланиб, итлардан жирканиб ҳаёт кечирди. Ҳар куни итларни гала-гала қилиб, олдига солиб қувди, якка-ёлғиз учраганларини ўлдириб кетаверди. Маст-аластларнинг юрагини ёрди, милиқиқи одамларни четлаб юрди, қопқон, заҳар нима эканлигини яхшилаб билиб олди, қандай қилиб билиб олди, тушунтириб бўлмайди, аммо билиб олганлиги ҳаққост чин, чунки бир неча бор заҳар сепилган гўшт бўлагига жирканиб қараб, ёнлаб ўтиб кетди.

Виннипегда у юрмаган кўча қолмади, тонг чоғи унинг лип этиб пайдо бўладиган соясини кўрмаган полициячи, қолмади, жуфттарчи шамол қурғур унинг келаётганини билдирганда қўрқиб қалтира-

маган ит қолмади. У қиёмат қирғинни қўймасди, жамики дунё ғаними бўлди. Аммо ёш бола деган зотнинг кўнглини оғритмади.

V

Нинетта даштда туғилиб-ўсди. Нинеттанинг онаси ҳиндуда, отаси норманд бўлиб, унинг кулранг кўзлари отасига келбат берди. У ўн олтига тўлиб, ўлканинг энг гўзал қизи бўлиб етилди. У ўлкадаги манман деган бойвачча, нуфузли йигитга эрга тегиши мумкин эди, аммо нимагадир Поль Дерошга кўнгли кетди. Уста ўйинчи, бинойидай фижжакчи, эътиборли йигитча бўлмиш Поль Дерош жамики тўй-маъракаларга таклиф қилинар, шундан бўлса керак, қайтариб бўлмас даражада кўп ичарди. У бир сафар Нинетта билан никоҳдан ўтаман, деб келди, шунда Рено уни олдига солиб қувиб, тўғри иш қилди. Аммо буям фойда бермади.

Нинетта кўнгилчан, гапни оладиган қиз бўлсада, аммо танлаган йигитидан кечмади. Отаси Полни ҳайдаб юбэрган куннинг эртасига ёк у билан ўрмондаги дарё ортида учрашишга ваъда берди. Нинетта қалин қор оралаб учрашувга бораётуб, изидан бир кулранг ҳайвон келаётганини кўрди. Ҳайвоннинг авзойи дўстона эди, шу боисдан ҳам қиз (у ҳали келин әмас, қиз) ундан қўрқмади. Нинетта уни кутиб турган Полга яқинлашганда баҳайбат ит ғазаб билан ириллаб, олға талпинди. Поль ўгирилиб қараб, улкан бўрини таниди, юраги орқасига тортиб, тирақайлаб қочиб қолди. У кейинроқ, ўшанда милтиқни олиб келаман, деб қочиб әдим, дея тўққиз қўйди. Милтиғини қаерга қўйгани эсидан чиқдими ё дараҳт устига қўйганми, ишқилиб, милтиғини излаб, югуриб дараҳт устига чиқиб олди. Бу орада Нинетта қор кечиб уйга чопиб бориб, таниш-билишларига Полнинг ҳаёти хавф остида эканлигини билдириди. Жувонмард Поль дараҳт устидан милтиғини тополмади, бир шохни синдириб олиб, учини найза қилиб йўнди, найза учига пичоғини ўрнатди, кейин, уни бўрининг бошига тиқиб олиш учун пайт пойлади. Бўри дараҳт остига келиб, даҳшатли ириллади, сўнг нарироқча бориб, дараҳт устидаги одамнинг ерга тушишини пойлаб ўтирди. Аммо оломон яқинлашиб қолиб, бўри ўз йўлига кетди.

Фижжакчи Поль ўз кўнглини ёлғиз Нинеттага баён эта оларди. Чунки Нинетта ҳамон уни севарди. Аммо отаси Полга жирканиш билан қааради,

шунинг учун улар Поль итлар билан Гарри қалъасидан Александр қалъасига хат-хабарларни бериб қайтиши биланоқ пинҳона никоҳдан ўтмоқчи бўлди. Поль тажрибали ит ҳайдовчи ҳисобланарди, чунки у аёвсиз одам эди.

Поль азонда туриб, йўл олдидан отиб олди, сўнг ўзини тетик ҳис қилиб, дарё томон пастлаб кетди. Чанага қўшилган учта ит қор узра елдай елиб кетди. Итлар йўғонадай улкан ва кучли, қароқчидай шиддатли, даҳшатли эди. Чана Ренонинг дарё бўйидаги кулбаси ёнидан шиддат билан ўтди, Поль қўлидаги даррани боши узра силкиганича чана кетидан чопиб, оstonада қараб турган Нинеттасига қўл силкиди.

Хиёлдан сўнг шиддатли итлар қўшилган чана билан маст ҳайдовчи дарё бурилишидан ўтиб, кўздан ғойиб бўлди, шундан кейин гижжакчи Полни кўрдим, деган одам бўлмади.

Кечаси итлар битта-битта бўлиб, яна Гарри қўргонига қайтиб келди. Итлар бир неча жойидан яраланиб, қонга беланган, энг ажабланарли жойи, уларнинг қорни тўқ эди.

Одамлар из олиб кетди. Улар даставвал Поль олиб кетган пакетни топиб олди. Кейин чананинг бўлак-сўлагини топди. Сўнг, пакетдан сал нарида ётган гижжакчи кийимининг йиртиқларига кўзлари тушди.

Барчаси равшан бўлди, итлар ўз ҳайдовчисини талаб еган.

Итларнинг әгаси бу кўргиликни эшитиб, жуда диққат бўлди, энди у итлари учун жавоб беради. Шу боисдан ҳам у одамларнинг гапига ишонмай, ўзи бориб кўриб келмоқчи бўлди. Рено унга ҳамроҳ бўлиб борди, уч милча йўл юрмаслариданоқ қария дарёнинг жанубий соҳилидан гарбий соҳилига ўтган, кейин чананинг изидан юрган йирик-йирик изларга ишора қилди. Итларнинг әгасига ўгирилиб, инглизчани бузиб гапирди:

— Чана изидан улкан бўри юрган.

Улар шу изларни олиб, дарёнинг гарбий соҳилига ўтди. Йизлардан кўринишича, бўри Килдонан ўрмонлари ортига келганда чопмай, аста-секин юрган, чанани бошқа қувмай, ўрмонга кириб кетмоқчи бўлган. Аммо Поль худди шу бўри тўхтаган

жойда нимадир бир нимани, эҳтимол, пакетни тушириб қолдирган. Бўри тушиб қолган нарсани ҳидлаб кўриб, бир пайтлар унинг бошини уриб ёрган Поль пияниста ана шу чанада кетаётганини сезиб қолган.

Яна бир милча йўлдан кейин юурган бўри излари қорда чанага бориб тақалди. Шундан кейин қордаги одам излари йўқолди, чамаси, у чанага чиқиб олиб, итларни тезлатиб ҳайдаган. Чанани енгиллатиш учун юкларни бирин-кетин ерга ташлаб кетган. Шу сабаблиям пакет қорда ётиби.

Итлар қамчи остида шундай елиб-юуриби! Ана, Полнинг пичоғи қорда ётиби. Афтидан, у ўзини бўридан ҳимоя қиласман деб, пичоғини тушириб қўйган. Мана бу ерда бўри излари йўқолган, чана бўлса ўқдай учиб бораверган, демак, бўри чанага чиқиб олган. Итлар даҳшат ичидা янада елиб-юурган, афсуски, бўри чана устида борган. Яна бир дақиқадан кейин барча ишлар барбод бўлган. Чанадаги одам билан бўри йўлда тушиб қолган. Бўри изи яна жанубий соҳилда пайдо бўлиб, сўнг ўрмонга кириб йўқолган. Чана эса чап соҳил бўйлаб бир милча йўл юриб дараҳт томирларига бориб урилиб, чилпарчин бўлган.

Рено қордаги изларни синчиклаб қараб шу нарсага амин бўлдики, итлар йўл-йўлакай айқаш-үйқаш бўлиб, бир-бирларини талаган, кейин шатакларини узиб чиқиб, собиқ зулмчиларининг жасадини топиб олиб, зиёфатхўрлик қилган.

Кўриниб турибди, яхши гап кам, ёмон гап кўп. Шундан кейин итлар қотил, деган шубҳага барҳам берилди. Жамики жавобгарлик бўрининг бўйнига қўйилди. Рено фожиани кўриб бўлгач, бир дақиқа ўтган заҳотиёқ енгил тин олиб, деди:

— Бу Виннипег бўрисининг иши. У бу иши билан менинг қизимни Полдан қутқарив қолди. Виннипег бўриси болаларга ғамхўр бўри.

Полнинг ўлими ҳал қилювчи катта овга сабаб бўлди, ов Жим вафотидан кейин роппа-роса икки йил ўтгач, ҳайит кунига белгиланди. Овга чор тарафдан итлар олиб келишди. Полнинг чанасига қўшилган итлар эгаси ўз итларининг овда иштирок этишини зарур деб билиб, уларни ҳам овга олиб келди. Шунингдек, овда дод зотли итлар, изқувар итлар, ўзининг авлод-аждодини билмайдиган кўпак итлар бўлди. Овчилар эрталаб Сент-Бонифейс жанубидаги ўрмонни оралаб қараб, ҳеч нима тополмади. Шунда телефон орқали шаҳарнинг фарбидаги Асинибуан ўрмонларида бўри излари пайдо бўлганлиги ҳақида хабар келди. Овчилар бир соатдан кейин Виннипег бўрисининг янги изларини қидириб жўнади.

Ана, улар йўлда боряпти. Бир гала ит, бир гуруҳ отлиқ ҳамда эркаклар билан болалардан иборат пиёда овчилар.

Бўри итлардан қўрқмайди, инсон қўлидаги милтиқдан қўрқади. У Асинибуан ўрмонларининг қуюқ ерларини мўлжаллаб жўнади, отлиқлар тептекис ерлардан йўл олиб, кўп ўтмай бўрига етиб олди ва уни изига қайтишга мажбур қилди. Бўри Колон-Крик жарини ёқалаб чопиб, боши узрағизиллаб учеб ўтаётган ўқлардан ўзини олиб қочди. Сўнг тиканли сим тўсиқларга қараб чопди, ундан сакраб ошиб ўтиб, бирпас бўлса-да, отлиқлар кўзидан пана бўлди, аммо у сим тўсиқлар әмас, жардан қолмаслиги керак эди, чунки жарга ўқ етмасди. Бу орада итлар бўрига яқин келиб қолди. Бўри итлар билан юзма-юз бўлишни, майли, итлар қирқта бўлсин, элликта бўлсин, улар билан бир ўзи яkkама-якка чиқишни орзу қилди. Ана, итлар бўрини ўраб олди, аммо биронтасиям унга яқин келолмади. Қотмадан келган този ит ўзининг чақ-қонлигига ишониб, бўрининг ён тарафидан бориб эди, бўри сўйлоқ тишлари билан уни силкиб отиб, ерга ағнатди. Отлиқлар айланма йўлдан ўтиб келди. Ов ҳангомаси шаҳарга яқин бориб қолди. Шаҳардан кўплаб одамлар, итлар югуриб чиқиб овга қўшилмоқчи бўлди.

Бўри ўзига таниш шаҳар қассобхонаси томон бурилди, шунда отишмалар ҳам бирпас тинди, сабаби, овчилар итларга ўқ тегиб кетишидан қўрқди, қолаверса, уйларга жуда яқин келиб қолди. Итлар бўрини занжирдай зич бўлиб ўраб олди, оқибат, бўри ҳеч қаёққа қочолмай қолди. У теварак-

ка аланглаб, сўнгги олишув учун қулай бир паноҳ излади, оқова ариқнинг ёғоч кўпригини кўриб қолиб, шунинг тагига кириб олди. Аммо одамлар лом олиб келиб, кўприкни бузиб бошлади. Шунда, бўри ажали тўлганини ҳис қилиб, ўлимини бўйнига олиб, ўлганда ҳам мардонавор ўлишни ният қилиб, кўприк остидан чиқиб келди. Одамлар бўрини биринчи марта кун ёруғида кўрди. Ана у, ана, итларнинг офати, Сент-Бонифейс ўрмонларининг ўзи йўғу овози бор сирли жонивори, афсонавий Виннипег бўриси!

VII

Шундай қилиб, бўри уч йил мобайнида олишавер-би-олишавериб, охир-оқибат қирқтacha ит билан яккама-якка чиқди, милтиқли одамлар итларга мадад бериб турди. Бўри, ўша қишида илк бор ўрмонда кўрганимдагидек бу сафар ҳам итларга қарши мардонавор борди. Лаблари нафрат билан бурилди, пай биқинлари бир оз ҳурпайди, сарғиш-зангори кўзлари ёнди. Итлар янада ўраб келди. Итларни улкан лайча ит эмас, лайча бўри билан бир марта тўқнаш келиб, кўрадиганини кўрган, йўқ, уларни шаҳар кўчаларидан бошқа ёқни кўрмаган тўмтоқ тумшуқ, жағдор бир ит бошлаб келди. Қадам товушлари эшитилди. Итлар акиллашни қўйиб, ириллаб бошлади. Бўри ҳам тишларини иржайтириб, ириллади. Итлар ўзини кейинга олиб, бўри холи қолди. Қари, аммо кучли ваҳший ҳамлага шайланди. Итлар уч марта ҳамла қилди, у учтасиниям бартараф этди. Теварагида манман деган итлар юмaloқ ёстиқ бўлиб, жон берди. Тўмтоқ тумшуқ ботир ит биринчилардан бўлиб кетди. Омон қолганлари акиллаб-акиллаб, кетига чекинди, бўри ҳамон дадил туриб, ҳамлани кутди. Бир неча дақиқача шундай туриб, сўнг, беш-олти қадам олға юрди, шунда, ҳай-ҳай-ҳай, ана шунда овчиларга худо берди, улар кўпдан буён пойлаган вазият келди! Овчилар бўрини уч бора гумбурлатиб отди, бўри қорга юмалаб тушиб, ўзининг шавкатли йўлига якун ясади.

Ким бўрининг қалбини билади? Ким бўрининг кўнглидаги гапни топиб айта олади? Нега у шаҳар дастидан шунчалар кулфат кўриб, яна тағин шаҳар яқинида яшаб қолди? Ахир, теварак-атрофи қуюқ ўрмон, егани олдида, емагани кетида эди-ку? Е шаҳардан қасдини олиш учун шаҳарни ёnlаб яшадими? Асло, асло ундей эмас. Ҳайвон зоти қасд

олиш учун бутун умрини исроф қилмайди. Қасд деб атамиши ёвуз түйғу инсон зотига хос түйғу, фақат инсонларгина шундай ёвузлик қиласы. Ҳай-вон зоти тинч яшашни хоҳлады.

Дунёда яккаю ягона улуг бир илинж бор, буюк бир салтанат бор, қудратли бир күч бор, ана шу илинж, ана шу салтанат, ана шу күч бўрини шаҳарга боғлаб қўйди, бу меҳр-оқибатдир.

Бўри оламдан кетди. Ҳатто териси-да ёниб кетди. Аммо Сент-Бонифейс черкови қоровулининг айтишича, чин арафа кунлари черков қўнғироқлари занг урганда қўшни ўрмонзор қабристондан ҳали-ҳамон юракни ўртовчи, қайгули бўри увиллаши эшитилар эмиш. Худди ана шу қабристонда бўрига меҳр-оқибат нималигини ўргатиб кетган дунёдаги яккаю ягона инсон, миттигина Жим ётибди.

АСЛ АНАЛОСТАН МУШУГИ

Биринчи ҳаёт

I

— Гү-ш-т! Гүшт келди! — Скримпер күчасидан қулоқни кар қилгудай овоз келди.

Шу яқин-атрофда юрган мушуклар овоз келган тарафга чопди. Итлар жирканиб юз ўғирди.

— Г-ү-ш-т! Гүшт келди! — овоз янада баландлади.

Ниҳоят замбильғалтак судраган бир исқирип одам пайдо бўлди. Чор тарафдан мушуклар вағиллаб, унга пешвоз чиқди. Замбильғалтак ҳар эллик қадам юриб, мушуклар тўдаси олдида тўхтаб-тўхтаб ўтди. Кимса қутидан сихга дона-дона терилган, ҳиди анқиб турган жигарни олди. Эринмай, узун хивич билан жигар доналарини ерга туширди. Мушуклар биттадан жигар бўлагини олди, теваракка қулоқларини диккайтириб олазарак қараб, бигиллаб, маза қилиб ейиш учун бурчак-бурчакларга қараб кетди.

— Г-ү-ш-т! Гүшт келди!

Насибасини сўраб келган мижозлар сони кўпайдандан-кўпайди. Жигар сотувчи уларни яхши танийди. Мана, бу йўлбарссимон Косильонники, манави қораси Жонсники, анави тошбақасифати Пралицкийга, мана бу оппоққинаси эса мадам Дантонга тегишли. Ҳув анави писиб турган ангорий мушукнинг әгаси Бленкингсоф. Анави замбильғалтакка сапчиётган қари,mall Билли — Сойернинг мушуги бўлиб, ўтакетган сурбет, шум, шу боисдан ҳам унинг овқати учун бирор бир тийин тўламаган. Барини ёдда тутиш керак. Мана бу югуриб келаётган мушукнинг хўжаси ҳеч канда қилмай, ҳафтасига ўн цент гўшт ҳақи тўлайди. Манавинисига бўлса, умуман, ишониб бўлмайди. Манави Жон Уашининг мушугига озроқ бериш керак, чунки Жон пул

тўлашни орқага чўзяпти. Бўйнида бўйинбоғу тасмалар билан безанган ресторон эгасининг каламушхўри эса хўжасининг сахийлиги туфайлигина қўшимча бўлак билан тақдирланади. Гарчанд хўжаси пул тўламай, аксинча пул йифса-да, солиқчининг мушуги ҳам каламушхўр мушукдан кам кўрилмайди. Ана, жажжигина тумшуқчаси оқ, ўзи қора мушук умид билан унга пешвоз чопди, афсус — у шафқатсизларча четга сурилди. Бечорагина, нима гаплигини англаб етолмади. Ахир у неча ойлардан бўён ўз насибасини оларди-ку. Нега бундай қилишяпти? Жигар сотувчи бунинг сабабини яхши билади: мушукчанинг бекаси унинг хўрагига пул тўлашдан бош тортган. Кимсанинг ҳеч қанақа қайд дафтари йўқ, у хотираси гагина ишониб иш кўради, хотираси уни алдамайди.

Киборларга ёт фуқаро мушуклар эса бир четда тизилиб, жигарнинг димоқни қитиқловчи ҳидини туйиб, бирон-бир баҳтли тасодиф содир бўлармикин, дея умид қилади. Бу текинтомоқлар сафида бир харобада яшовчи, худо урган қоқсуяк ва ирkit, кулранг мушук ҳам бор. Уни қайсиdir қоп-қоронғи бир харобазорда оч-наҳор мушукваччалар кутаётганини англаш қийин эмас. Мушукнинг бир кўзи замбилғалтақда, бир кўзи бурҷакда ит биқиниб пойлаб турмаганикин, деган таҳликада олазарак бўлди. Ўнлаб омадли мушуклар насибаларини олиб кетди. Кулранг мушук эса нонушта илинжида сарғайиб қолаверди. Ана, худди унинг сингари бошпанасиз қора мушук жигарини тортиб олиш учун бир мижозга ташланди. Мушук ўзини ҳимоя қиласман деб, оғзидаги насибасини тушириб юборди. Улар тепалашиб қолди, кулранг мушук пайтдан фойдаланиб, гўшти илиб олди-ю, жуфтакни ростлаб қолди.

У девор остидан сирғалиб, орқа тўсиқдан сапчиб ўтди, чўнқайиб, жигардан еди, таъмидан аъзойи бадани яйради, кейин айланма йўллар билан ахлатхонадаги қоқ нондан бўшаган эски бир яшикда уни кутаётган гўдаклари олдига йўл олди. Бирдан зорланиб миёвлашни эшитиб қолди. Мушуклар онаси елиб бориб, бир қора мушук унинг гўдакларини еяётганини кўрди. Қора мушук ўзига икки баравар келса-да, мушуклар онаси унга чунонам қаҳр билан отилдики, қора мушук жиноят устида қўлга тушганидан довдираబ қолиб, кетига қараб ура қочди. Мушук болаларидан кўриниши онасига ўхшаб кетадиган, аммо елкасида қора оласи бор, бурни, қулоқлари, думи учи оқ куранги омон қолди.

Мушуклар онаси дастлаб тоза куйди. Бора-бора ғам-алами ариб, бор меҳр-муҳаббати тирик қолган гўдагига жамланди. Албатта, қора мушук, унинг болаларини еяётгандан савоб иш қиляпман, деб ўйламаган. Аммо шундай бўлдики, у беихтиёр мушуклар онасига ҳам, унинг гўдагига ҳам муруват кўрсатди. Битта мушукни боқиши бир галасини боқишидан мушкул әмас-да. У узун кун бирор егулик ахтарди. Жигар сотувчидан онда-сонда ҳақ олиб турди, доимо ахлат идишларини титкилаб, очликдан сақловчи картошкалар ҳам топиб турди.

Бир кечаси мушуклар онасининг димоги ажабтовор бир ҳидни туйди. Ҳид Ист-Ривер тарафдан, жинкўча тубидан келди. Ҳид мушуклар онасини бино тарафга, ундан лангаргоҳга чорлади. Бирдан қулоқларига ириллаш әшитилди, шунда у йўлини эски ғаними — кемалар тузатиладиган корхона ити тўсганини пайқади. Унинг хушбўй балиқ иси келаётган кемага сапчиб чиқишидан бўлак иложи қолмади. Ит қирғоқда қолиб кетди, эртасига эрталаб балиқчи кема сафарга шайланди, мушуклар онаси ҳам беихтиёр кема билан бирга сузиб кетаверди, шундан буён унга ҳеч кимнинг кўзи тушмади.

II

Харобалар мушукчаси онасини беҳуда кутди. Тонг отди, кун кетди. Мушукчанинг қорни жуда очқади. Кечга яқин бирор егулик топиш умидида йўлга тушди. Қутидан чиқиб, ахлат титди, исқаб кўрди, бироқ ейдиган бирор нарса топмади. Ниҳоят, парранда сотувчи Мали деган японнинг ертўла дўконига олиб тушадиган тахта зинапояга келди. Эшик қия очиқ әди. Мушукча ғалати, ўтқир ислар оғушида қолди. У мўралаб, қафасларга банди қилинган сонсиз жониворларни кўрди.

Бурчақдаги қути устида бир ҳабаш ўтирибди. Ҳабашнинг нигоҳи фавқулодда миттигина нотанишга тушиб, уни қизиқиш билан кузата бошлади. Мушукча қафасдаги қуёnlар олдидан ўтди. Қуёnlар унга қайрилиб ҳам қарамади. Кейин катта қафасда ўтирган тулки олдига бориб қолди. Ҳурпайма дум аслзода хоним қафаснинг бир бурчида ўтирибди. Хоним ерга чўзилди. Кўзлари ёнди. Мушукча искаланиб-искаланиб қафас олдига келди, тешигидан ичкарига бошини суқиб, исқаб-исқаб кўрди, кейин хўрак солинган товоққа узалди, ана шунда тулки хонимнинг чангалига тушди. «Миёв!» деган зорла-нувчи овоз әшитилди, тулки ўлжасини бир силкиб олди, ана шунда ҳабаш ўртага тушиб, мушукчанинг

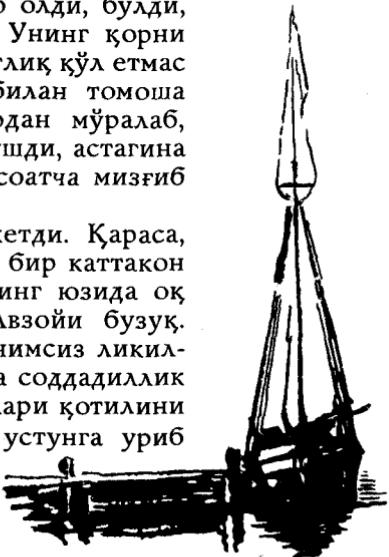
жонига ора кирди. Ҳабашнинг қуроли бўлмаса-да, қафас ичига кира олмаса-да, тулкининг тумшуғига шундай урдики, тулки шу заҳотиёқ мушукчани қўйиб юбориб, қўрққанидан ўзини бир бурчакка урди.

Ҳабаш мушукчани қафасдан суғуриб олди. Тулки чангалига тушган мушукчага зиён етмаган бўлса-да, аммо у гангид қолган эди. Мушукча хийла вақтгача бир жойда ўзини уёқ-буёқча ташлаб гир айланга бошлади. Аста-аста ўзига келди. Орадан бир оз ўтгач, ҳабашнинг тиззасига ўтириб олиб, миёвлаб бошлади. Шу вақт парранда сотувчи Мали япон дўконга кириб келди. У Японияда эмас, балки Лондон атрофидаги бир жойда туғилган. Шундай эса-да, унинг кўзлари пўстак ииртифидай қисиқ, кенг, юмaloқ юзида ёй шакли чизиб қўйилганга ўхшайди. Ҳеч ким унинг ҳақиқий исми нима эканини билмайди. Шу сабаблиям ҳамма уни Япон, деб атайди. У ўз қарамоғидаги қушлар билан жониворларга золимлик қилмайди. Япон фақат ўз манфатини кўзлайди, ўзига нима кераклигини яхши билади. Масалан, унга манави ҳароба мушукчанинг қорнини яхшилаб тўйғазди, сўнг чеккароқ бир маҳаллага олиб бориб, майдада чуйда темир-терсаклар омборига ташлаб келди.

III

У бир марта тўйиб тушлик қилиб олди, бўлди, энди икки-уч кунга бемалол етади. Унинг қорни тўқ, кайфияти соз. У деразаларга осиғлиқ қўл етмас қафасдаги канарейкаларни мароқ билан томоша қилди, ахлат уюмини титди, девордан мўралаб, ҳовлида ётган, баҳайбат итга кўзи тушди, астагина пастлади, панароқ жой топди, бир соатча мизғиб олди.

У заиф пишқириқдан уйғониб кетди. Қараса, қаршисида кўк кўзларини ялтиратиб бир каттакон қора мушук турибди. Қора мушукнинг юзида оқ чандиги бор, чап қулоғи кесик. Авзойи бузук. У қулоқларини чимириб, думини тинимсиз ликиллатди, димоғида бигиллади. Мушукча соддадиллик билан унга пешвоз юрди. У биродарлари қотилини танимади. Қора мушук тумшуғини устунга уриб

олди, сўнг аста-аста изига қайтиб, кўздан ғойиб бўлди. Мушукча унинг ликиллаётган думини кўриб қолди, холос. Мушукча худди ўша тулки қафасига кирмоқчи бўлгандаги каби ҳозир ҳам бир ўлимдан қолганини билмади.

Кечга бориб, мушукчанинг қорни очди. У шамол деб атамиш узундан-узун, кўзга кўринмас турфа ҳаво оқимини диққат билан ҳидлаб кўрди. Энг мазалисини сайлаб олиб, димогини тутиб пешвоз юрди. Ҳовли бурчагида ётган сарқитларни титкилаб, нафсини бир оз қондирди. Кейин жўмрак остидаги бочкадан сув ичди. Туни билан ҳовлини синчиклаб ўрганди. Келаси кунни аввалги кунлар сингари офтобда ширин тушлар қўриб ўтказди.

Вақт шу тарзда ўтиб борди.

У сарқит титкилаб, баъзан унча-мунча тушлик топди, баъзан ҳеч вақо тополмади. Бир куни яна ўша қора мушукни учратди, сездирмай, авайлабгина изига қайтди. Биргина сарқитга ишониб яшаб бўлмайди. Мана, уч кундирки, мушукча сарқитга ишониб оч қолди. Унинг тоқати тоқ бўлиб, деворни синчиклаб қўриб чиқди, торгина ёриқни топиб, ундан кўчага чиқиб олди. Теварак-атрофга энди назар сола бошлаган ҳам эдики, фавқулодда ириллаган овозни, шовқин-суронни эшилди. Қараса, баҳайбат бир ит унга ҳамма қўймоқчи бўлиб кела-япти. Мушукча лип этиб, ёриқдан ўзини яна ичкари олди. Қорни ўлгудай очқади. Омади келиб, озгина картошка пўчоғини топиб олди, шу жонига ора кирди. Эрталаб уйқуга ётмай, овга жўнади.

Ҳовлида чумчуқлар чуғурлади. Чумчуқлар авваллари ҳам келарди, аммо мушукча бу сафар уларга бошқача кўз билан қарай бошлади. Боиси, узлуксиз давом этган очлик мушукчада йиртқичлик туйғуларини қўзғатиб юборди. У энди чумчуқларга ўлжа, тайёр ош сифатида қаради. Мушукча ерга қапишиб ётиб олиб, чумчуқларни пойлади. У чумчуқларни кўп писиб-писиб пойлади, аммо ниятига етолмади, чумчуқлар ҳар сафар эпчиллик билан «пирр» этиб учиб кетаверди. Охир-оқибат, чумчуқлар ўлжаликка ўлжа, аммо этиб бўлмас ўлжа эканлигига кўзи этиб, ҳафсаласи пир бўлди.

Мушукча ушбу омадсизликдан сўнг беш кун ўтиб, яна бирон нима топиш илинжида кўчага йўл олди. Девор ёриғидан ўтиб бир оз юриб эди ҳамки, шу яқинда ўйнаб юрган болалар уни ғишт бўлаклари билан тошбўрон қилиб бошлади. У қочди. Кетидан бир ит қувди. Қочоқ ночор ҳолда қолди. Фавқулодда қандайдир бир уй олдида кўҳна

услубда қурилган панжарани кўриб қолиб, ўзини шу панжарарага урди, панжара орасидан сирғалиб ўтиб, итга чап берди. Тепадаги деразадан бир аёл итга бақирди. Сўнг бечора мушукчага бир бўлак гўшт ташлади, мушукча гўштни еб шундай маза қилдики, умрида бундай маза қилмаганди. У гўштни еб бўлиб, пиллапоя остига кирди, шу ўтирганича тун чўкиб, оламда осоийшталик бўлгунича ўтириди, кейин соя мисол яна ўз кулбасига йўл олди.

Шу тариқа икки ой ўтди. Мушукча ўсиб-улғайди, қуч-қувватли бўлди. Теварак-атрофни яхшилаб ўрганиб олди. Жумладан, Даунинг-стрит деган жойни ҳам билиб олди. У ҳар эрталаб Даунинг-стритда тизилиб қоладиган ахлат қутиларига назар солиб, қайси уйда қанақа, қандай одам яшашини билиб олди. Мушукча учун улкан уй сара балиқ қолдиқлари, мўл ахлат қутилари омбори бўлиб қолди. У, шунингдек, жигар сотувчи билан ҳам танишиб, текиндан-текин жигар ейдиган мушуклар сафига қўшилиб олди. Кема тузатадиган корхона ити, яна бошقا итлар билан юзма-юз келди. Мушукча улардан қандай кўргуликлар келишини, ана шунда қандай қилиб қочиб қолишни машқ қилиб олди.

Мушукчамизнинг баҳти қулиб, ўлжа топишнинг янги йўлини топиб олди. Сут сотувчilar ҳар эрталаб остона ҳамда дераза токчаларига сут тўла бидонларини қўйиб кетади, мушуклар эса сут илинжира бидонларни бекордан-бекорга айланиб юради. Ана шундай эрталарнинг бирида бизнинг мушукчамизнинг баҳти қулиб, тасодифан қопқоғи синиқ бидонни очиб қолди. Қопқоқни кўтариб, тўйгунича мириқиб сут ичди. Мушукчамиз шиша тиқинини очишнинг әпини қилолмади, аммо қопқоғи яхши ёпилмаган қанчадан-қанча бидонлар дуч келмади, у мириқиб сут ичмади. Мушукчамиз сабот-матонат билан ана шундай бидонларни излаб топди. У бора-бора жамики квартални ўрганиб олди. Изғиб юриб-юриб ўзини яна парранда сотувчининг дўйкони орқасида қалалиб ётган бочка ва қутилар орасида кўрди.

У темир-терсак омборида бегона бўлса-да, аммо нимагадир ўзини омбор хўжаси ҳис этди, шу боисдан яна бир мушук пайдо бўлганда унга ўшшайиб

қаради. Важоҳат билан янги келган мушукка қараб юрди. Иш бигиллаш, ғуғиллашга бориб эдиямки, тепадаги деразадан бирор сатил сув сепиб юборди, шундан кейин улар шаштидан қайтиб, бошлари оқсан ёқса қараб қочди. Янги келган мушук девор оша қочди. Бизнинг мушукчамиз ўзи туғилиб-ўсган ўша қути тагига кириб кетди. Бу овлоқ макон мушукча учун жуда қадрдан эди, шу сабаблиям у шу ерда яшаб қолди. Бошқа ҳовлилардаги каби бу маконда ҳам егулик кам, сув йўқ эди, аммо мазали сичқонлар бор эди. Ана шу сичқонлар туфайли бизнинг мушукчамиз ўзига бир биродар топди.

IV

Бизнинг мушукчамиз вояга етиб, хушрўй, ўйлбарскелбат мушук бўлди. Оч кулранг терисини қора олапар безади, тумшуғи, думи ҳамда қулоғидаги тўрт дона оппоқ оласи чиройига зеб берди. У егулик топиш йўлини яхши билса-да, неча кунлаб оч-наҳор юрди, шунда, эски феъли қўзиб, чумчук пойлади, одатдагидек, бесамар бўлди. У ёлғиз яшади.

Август кунларининг бирида мушугимиз ўзини офтобга тоблаб ётиб, устига тикка бостириб келаётган қора мушукни кўриб қолди. Мушугимиз уни чиноқ қулоқларидан таниб, ўзини қути тагига уриб, биқиниб олди. Қоратой эҳтиёткорона юриб, ҳовли четидаги бостирма деворидан осонгина сапчиб ўтди, бизнинг мушугимиз ётган қутидан ҳатламоқчи бўлди, шунда қошидаmall мушук пайдо бўлди. Қоратой бигиллади, маллавой жавоб берди. Мушуклар думи гажак бўлди. Димоғларида бигиллади. Қулоқлари зинкийиб, аъзойи баданлари таранг бўлиб, бир-биrlарига қараб юрди.

«Бифф!» — деди қоратой.

«Бифф!» — важоҳат билан жавоб берди маллавой.

«Бифф!» — деди яна қоратой тўрт дюймча яқин келиб.

«Бифф!» — дея жавоб қайтарган маллавой қоматини тик тутиб, керилиб бир қадам олға босди.

«Гу-у-у!» — думи билан ёнларига уриб, яна олға юрди.

«Бифф!» — қоратой овозини бир парда юқори олди, аммо ғанимининг кенг кўкракларини кўриб, саккиз дюймча кетига чекинди.

Теварак-атрофдаги уй деразалари очилиб,

одамлар овози эшитилди, аммо мушуклар бигиллашини қўймади.

«Baafff!» — шовқин солди маллавой, сўнг қоратойнинг овози кўтаришганини кўриб овозини сал пасайтирди: «Fu!» — кейин олға қадам босди.

Уларнинг тумшуқлари орасида икки-уч дюймча масофа қолди. Ёнламасига туришиб, ҳамлага шайланди, қани, биринчи сен бошла, деган бўлиб бир-бирини кутди. Уч дақиқача бир-бирларини еб қўйгудек бўлиб тикилиб, тош қотди. Фақат думлари учигина ликиллаб турди, холос.

Сўнг маллавой яна бошлади:

«Fu-y!» — деди оҳиста.

«Ba-a-afff!» — ғаними кўнглига ваҳима солиш учун вағиллади қоратой. Аммо ўзи ўн олти дюйм кетига чекинди.

Маллавой ярим дюйм олға босди. Шунда мўйловлари бир-бирига тегиб кетди. Яна бир қадам босди, тумшуқлар нақ бир-бирига урилаёзди.

«Fu-y-u!» — каромат қилди маллавой.

«Ba-a-afff!» — қоратой ўттиз икки дюймча кетига чекиниб, дод солди.

Маллавой ботир олға отилиб, қоратой бақироқ-қа ҳамла қилди.

О, ана олишув, мана олишув! Улар умбалоқ ошли, бир-бирларини тишлади, тимдалаб-тиrnади! Шундай тишлашди, шундай тортқилашди, шундай эзгилашди! Хусусан, маллавойга тараф йўқ!

Улар бирининг устига бири чиқиб, умбалоқ ошиб олишавериб, охири дераза олдида қарашиб турган томошагўйларнинг қувноқ қийқириқлари остида чердақдан юмалаб тушдилар. Юмалаб тушаётгандарида ҳам бир-бирларини тинмай тимдалаб тирнади. Айниқса маллавой ўхшатиб тирнади.

Маллавой ерга қоратойни босиб тушди. Иккочиам бўлганича бўлиб ажралди. Айниқса қоратой вағиллаб, қони оқиб девордан ошди-да, кўздан ғойиб бўлди. Шу заҳотиёқ Билли маллавой қандай қилиб Қоратой Нигнинг таъзирини берганлиги ҳақидаги гап деразама-дераза ўтиб, теваракка ёйилди.

Маллавой ё ўзи чиндан ўтакетган синчков, ё хароба мушуги унчалик яхши яшириниб олмаган шекилли, ишқилиб, маллавой уни қутилар орқасидан топиб олди, у ҳам қочишга уринмади. Аёл қалбини ҳеч бир нима кураш даврасидаги зафар каби забт эта олмайди. Исботи мана, маллавой билан мушукчамиз дўст бўлиб олди. Бу, энди улар турмуш-

нинг аччиқ-чучуги-ю, топган-тутганларини бирга баҳам кўради, деган гап әмас, йўқ, бу мушукларга ёт одат, улар шу кундан эътиборан ўзларида бир-бирларига нисбатан биродарлик туйғусини тыйди.

V

Сентябрь ойи ўтиб, октябрнинг қисқа кунлари кириб келди, ана шундай кунларнинг бирида қоқ нондан қолган эски қути остида ғаройиб воқеа содир бўлди. Бордию маллавои Билли келиб қолганида, оналарининг — хароба мушугининг бағрида биқиниб ётган бешта мушукчани кўрган бўларди. Ҳа, хароба мушугининг бахти очилди. У ўзида йўқ шод бўлиб, гўдакларини ялаб-юлқади, силаб-сийпади.

Унинг ғарибона ҳаёти қувончларга тўлди, аммо бу қувончнинг ўзига яраша ташвишлари ҳам бўлди. У энди бор куч-қувватини норасидаларига егулик излашга сарфлай бошлади. Мушукваччалар эсайган сайин ташвишлари ҳам орта борди. Бир ярим ойлар деганда мушукваччалар қутидан чиқишини ўрганди, оналари ўлжага жўнаши биланоқ ташқари чиқиб, теварак-атрофни айланди.

Камбағалчиликда кулфат булатдай ёпирилиб, бахт эса аста-секин келади. Дарҳақиқат, мушугимизни кучуклар уч марта талади, Мали японнинг ҳабаш малайи уни нақ ғишт билан тушираёзди. Сўнг ишлар юришиб кетди. Эртаси эрталаб қоп-қори йўқ сут тўла бидонни топиб олди, жигархўр мижозлар ҳақидан усталик билан ўғирлашга мусасар бўлди, каттакон балиқ калласи топди. Булар бор-йўғи бир-икки соат ичидা содир бўлди. Маконига қорни тўқ, сокин кайфиятда қайтиб, ҳовлида жажжигина қўнғир жонзотга кўзи тушиб, ўзининг аввалги овларини эслади. У ҳаётида қўплаб сичқонларнинг бошига етди. Манави қўнғир жонивор ҳам сичқон, сичқон бўлгандаям тўмтоқ думли, шалпанг қулоқли, семиз сичқон бўлса керак-ов, дея хаёл қилди.

У ҳожати бўлмаса-да, жонивор олдига биқиниб борди. Жажжигина қуёнча мушукнинг қилиғидан завқ олаётгандай чўқкалаб ўтирди, қочишига уринмади, мушук бундан фойдаланиб, уни осонлик билан тутиб олди.

Мушук қуёнчани ейишга кўнгли тортмади, мушукваччалар орасига қўйиб юборди. Қуёнча унча оғриқ сезмади. Кўп ўтмай қўрқувдан халос бўлиб, қутидан чиқа олмаслигига кўзи етиб, мушукваччаларга кўнишиб бошлади. Улар овқатланишса,

у ҳам тортинмай, қўшилиб овқатланди. Мушук гангид қолди. Ўлжага нисбатан нафс туйғуси бошқа барча туйғулардан юқори туриши керак эди, бироқ мушукнинг қорни тўқ эди, ана шу тўқлик қуёнчани ўлимдан сақлаб қолди. Қоратой мушугимизда оналик туйғуси қўзғалди, у қуёнчани эмизиб бошлади.

Қуёнча оиланинг тенг ҳуқуқли аъзосига айланди. Мушукваччалар нима еса, уям шуни еди.

Орадан икки ҳафта ўтди. Мушукчалар онаси йўқлигига қуттилар орасида ўйнади, қуёнча эса ташқарига чиқа олмади. Мали япон ҳабаш малайига мушукчаларни отиб ташлашни буюрди, малай эрталаб йигирма икки дюймлик милтигини ўқлаб, хўжайнинг буйруғини бажо келтиришга киришиди. Мушукчаларни бирин-кетин отиб ташлади. Шу вақт деворда оғзида каламуш тишлаган улкан мушук пайдо бўлди. Ҳабаш униям отиб ташламоқчи бўлди, аммо оғзидағи каламушни қўриб шаштидан қайтди. Каламушга қирон келтирган мушук яшайверсин, деган хуносага келди.

Бу бизнинг мушугимиз тутган биринчи каламуш бўлиб, айнан шу каламуш мушугимизнинг ҳаётиниң сақлаб қолди. Мушук турли-туман ахлату чиқиндилар оралаб қутисига етиб келиб, гўдакларини чорлади. Аммо биронтаям гўдаги овоз бериб, онасиға пешвоз чиқмади. Қуёнча бўлса каламушни емади. У шунда қуёнчани эмиза бошлади. Вақти-вақти билан мушукчаларини йўқлаб, чорлаб турди. Чорлаш овозини эшитган ҳабаш биқиниб келиб, қутига мўралаб, ундаги мушук, қуёнча ҳамда каламуш ўлигини қўриб, ҳайратдан ёқа ушлади.

Мушуклар онаси қулоқларини бўйнига қисиб бифиллади. Ҳабаш нари кетди. Кўп ўтмай қути устига тахта тўйнарилиб, ичидаги тиригу ўлик жониворлари билан бирга паррандалар ертўласига олиб кетилди.

— Хўжайин, йўқолган қуёнча мана-ку! Сен бўлсанг мени ўғри қилиб юрувдинг!

Мушук билан қуёнчани катта темир қафасга солиб қўйиб, баҳтиёр оила намунаси сифатида бир неча кун намойиш қилдилар. Аммо кўп ўтмай қуёнча хасталаниб ўлиб қолди.

Мушук ўзини қафасда бир сония ҳам баҳтиёр сезмади. Ваҳоланки ейиш-ичищдан камчилиги бўлмади, тўйгунича еб-ичди. Йўқ, у тутқунликда азоб чекди. Қунлар шундай ўтаверса, у абадий қўз юмиши ё озод бўлиши мумкин эди. Баҳтига қарши тўрт кун давом этган тутқунлигига ўзининг

жунларини шундай ювиб-таради, натижада жунлари чунонам жилвалана бошладики, буни қўрган Япон мушукни олиб қолишга аҳд қилди.

Иккинчи ҳаёт

VI

Мали япон Лондон чеккасида ўсиб-улғайган айёр одам бўлиб, бир вақтлар ертўлада арzon канарейкалар сотиш билан шуғулланган эди. У жудаям камбағал бўлиб, ночор кун кечиради, Япон лондонлик бўлганлиги учунгина ҳабаш у билан стол ва каравотдан тенгма-тенг фойдаланади. Хулласи қалом, аксарият америкаликлардан фарқли ўлароқ, ҳабаш Японни ўзи билан тенг ҳуқуқли кўради.

Япон ит, мушукларни ўғирлаб яшириш ҳисобига кун кўриши барчага аён бўлса-да, аммо у ўзини ҳалол одам деб билади. Қарамоғидаги олти дона канарейкаси шунчаки парранда сотувчи деган ном учун керак, холос. Аммо Япон тушкунликка тушмайди. Омади келган вақтлари, «Сэмми, мана кўрасан, ҳали ўзимнинг шахсий каретамда юраман!»— дейди. У ўзига яраша шухратпаст бўлиб, одамлар уни ўз ишининг устаси, дейишларини истайди. У бир сафар мушугини Никербокерлар уюштирган зотли мушук ҳамда турли уй жониворлари киборлар қўргазмасига олиб боришга ҳам журъат этди. Бу иш билан у учта сирли мақсадни амалга оширмоқчи бўлди. Биринчидан, ўз иззат-нафсини қондиради, иккинчидан, мушукни қўргазмага қўйиб, у ерга текинга кириш ҳуқуқига эга бўлади, учинчидан,

«мушуклар билан ишлашга аҳд этганлиги учун бошқа зотдор мушуклар билан ҳам танишиб қўяди». Бироқ кўргазмага фақат киборларгина қатнашиб, ҳайвонлар ҳам фақат киборлардан қабул қилинади. Шу боисдан ҳам унинг бечора мушугидан жирканниб, рад этишиди.

Японни қизиқтирадиган яккаю ягона нарса мушукларнинг йўқолиши ҳамда топилиши ҳақидаги газета хабарлари бўлди. У шунингдек, «Мушук терисини қандай қилиб мўйнага айлантириш» ҳақидаги мақолани ҳам қирқиб олиб қўяди. Дўконча деворига ёпиштириб қўйилган бу мақола Японни мушуклар онаси устидан аянчли тажриба ўтказишга даъват этди. У аввало мушук баданига жониворларни ўлдириадиган доридан суртиб қўяди. Сўнгра тирнаб-юмдалаб фарёд кўтаришига қарамай, иссиқ сув билан совунлаб, қиртишлаб ювди. Мушук ғазаблангандан-ғазабланди. Бир оздан кейин қафасни печка яқинига қўйишиди, шунда мушукнинг бадани роҳатланиб, жунлари пахмайиб, топ-тоза, майнин бўлиб қолди. Япон билан ёрдамчисининг оғзилари қулоқларига етди. Аммо бу тажрибанинг ибтидосигина бўлиб, асосийси ҳали олдинда эди. «Мўйна янада яхшироқ бўлиши учун ёғли овқат бериб, совуқ ҳавода айлантириш керак», деб ёзилган эди газетада.

Қиши кирай деб қолди, Мали япон қафасни ҳовлига олиб чиқиб, ёмғиру шамоллардан пана жойга қўяди, сўнг ичида мушукни бурнидан чиққунча балиқ калласи бериб боқди.

Бир ҳафта деганда мушук ўзгарди. Тўлишиб, миқтидан келди, жунлари момиқлашиб, майнлашди. У янада семириш, жунларини силаш билан машғул бўлди. Қафас озода тутилди, табиатнинг совуқ ҳавоси ҳамда мойли овқатлар мушук жунларига кун сайин жило бериб, дуркун, чиройли қилиб юборди, қиши ўрталарига келиб эса хароба мушуги худди атайлаб чизилгандай ола-була, дуркун жунли, гўзалликда ноёб мушук бўлди. Япон ўз тажрибасидан мамнун бўлиб, кўз кўрмаган, қулоқ етмаган шуҳрат ҳақида хаёл сурга бошлади. Нега энди мушукни яқинда ўтказилажак кўргазмага қўймайди? Аммо у бултурги омадсизликдан сўнг эҳтиёткор бўлиб қолганди.

— Биласанми, Сэмми,— деди у ҳабашга,— уни дайди мушук деб тавсия этиб бўлмайди. Шундай бўлса-да, Никербокерлар талабини бекаму кўстадо этамиз. Энг аввало бир яхшироқ ном топиш керак. Бирор киборча ном топмасак, ишимиз хуржун бўла-

ди, Никербокерлар назаридан ўтолмаймиз. Мабодо «аслзода Дик ёки аслзода Сам» деб қўйсак-чи. Тўхта, тўхта, ахир бу номлар эркакча-ку. Айт-чи, Сэмми, сен туғилган орол нима деб аталарди?

— Мен туғилиб-ўсган юрт Анаостан ороли деб аталади, сэр.

— Зўр! Уни Асл Анаостан мушуги деб атаймиз, топдимми?! У кўргазмада Асл Анаостан зотининг ягона вакили бўлади! Кулгили-я, тўғрими?

Улар' хоҳолашиб кулди.

— Энди насл шажарасини тайёrlаб қўйиш керак.

Шундай қилиб, оғайнilar мукаммал қалбаки насл шажарасини тузишга киришди.

Сэм бир оқшом ижарага олган цилиндрини кийиб, мушукнинг қалбаки насл шажарасини кўргазма ҳакамларига топшириб келди. Ҳабаш ўйланган режани аъло даражада адо этди. У қачонлардир Олтинчи авенюда сартарош бўлиб ишлаган, шу сабаблиям ўзини Малидан кўра анча сипо ва калондимоғ тута оларди. Афтидан, унинг ана шу хислати кўргазмада Асл Анаостан мушугининг иззат-ҳурмат билан кутиб олинишига сабаб бўлди.

Япон ўз мушугининг кўргазмага қўйилганидан бениҳоя ғурурланди. Собиқ Лондон баққолининг қалбида киборлар жамиятига сажда қилиш туйфуси жўш урди. Кўргазма очиладиган куни дарвоза томон мисоли оқиб келаётган экипаж ва цилиндрларни кўриб тўлқинланиб кетди. Эшик оғаси унга бошдан-оёқ разм солди, қўлидаги паттани кўрди, кейин, кўргазмага мушугини олиб келган бирон нуфузли боённинг отбоқари бўлса керак, деган хаёлда ичкари киритиб юборди. Ичкарида қатор тизилган қафаслар пойига баҳмал пойандозлар тўшаб қўйилибди. Япон зал четидан юриб, турли хил мушукларни томоша қилди, хусусан ҳаворанг, қирмизи тасмаликларга алоҳида эътибор бериб қаради, сўнг, ўзининг мушугини излади, киборлар жамоаси найрангини пайқаб қолишидан хавфсираб, мушугини сўраб-суриштиришмади, тилини тийди.

У жуда кўп совриндор жониворларни кўрди, аммо ўзининг хароба мушугига кўзи тушмади. Катта йўлакни тўлдириб турган оломоннин ёриб ўтиб қаради, бироқ мушугини учратмади. Шунда Япон хатолик ўтган, ҳакамлар мушукни қабул қилмаган, деган шубҳага борди. Японнинг парвойи фалак бўлди. Тўғри-да, киришга билет олдими, олди, зотли форс ангорий мушукларни қаердан излашни билиб олдими, олди.

Марказий йўлак ўртасига энг яхши, зотдор мушуклар қўйилди. Оломон уларни ўраб олди. Йўлак ип билан тўсиљди, иккита полициячи оломон бир жойда тўпланиб қолмаслигини назорат қилиб турди. Япон энг тиқилинч жойдан ўтиб олди.

Оломон оша қарашга бўйи паканалик қилди, гарчи пўрим оломон жулдуровоқи Япондан ирганиб, ўзини четга тортган бўлса-да, Япон барибир ўртадаги қафас олдига ўтолмади. Аммо теваракдагиларнинг гапидан худди шу ўртада кўргазма гули ҳисобланмиш қафас борлигини билиб олди.

— Қара, чиройли-а? — деди бўйчан бир аёл.

— Жудаям гўзал! — деган жавоб бўлди.

— Кўзларидаги эринчоқлик асрлар бўйи тантиқ яшаб келганлигидандир.

— Қани эди, ана шундай ажойиб жониворинг бўлса!

— Ана кибр-ҳаво, ана вазминлик!

— Айтишларича, ҳужжат бўйича унинг насл шажараси нақ фиръавнларгача бориб тақалар эмиш.

Бу гапларни эшитган фақир, кичкинагина Япон шундай сараланган киборлар жамияти эътиборига бир исқирит мушугини ҳавола этишга қандай журъат этганига ҳайрон бўлди.

— Уэр, хоним! — кўргазма директори шундай дея оломонни ёриб ўтди.— Кўргазмамиз «дури»-нинг расмини чизиб, тезлиқда чоп этиш учун «Спорт газетаси»дан рассом чақирганмиз. Пича йўл бўшатишингизни ўтиниб сўрайман. Ана шундай, ташаккур.

— О, директор жаноблари, мана бу нодир жониворни сотиб олиш учун хўжасини кўндириб беролмайсизим?

— Ҳм, қайдам,— деди директор.— Айтишларича, унинг хўжаси жудаям бадавлат ҳамда хилватнишин одам эмиш, ҳузурига кириш мушкул дейишиади. Шундай бўлса ҳам, бир уриниб кўраман, хоним, уриниб кўраман. Эшик оғасининг айтишича,

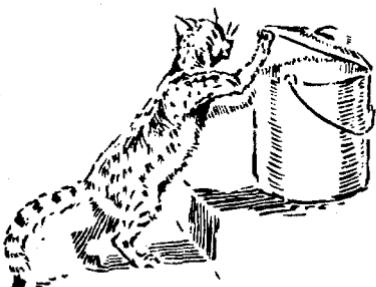

у жаноб бисотини кўргазмага қўйишга зўрға рози бўлиди... Ай, нимага тиқиласиз? — директор аслзода жонивор расмини чизаётган рассомни қисиб қўяётган юпун одамга бақирди.

Бечора Япон қандай қилиб бўлса ҳам ноёб мушуклар қаердалигини билгиси келди. Қафасга бир назар солиб, «Никербокер жамияти ўзининг ҳаворанг тасмаси билан олтин медалини ҳаваскор эсквайер Я. Мали кўргазмага қўйган зотдор Асл Анастасиан мушугига беради. Сотилмайди» деган ёрлиқقا кўзи тушди. Япон энтикиб нафас олиб, яна ёрлиқقا қаради. Ҳа, чин экан, тепадаги олтин суви юргутирилган қафасдаги бахмал тўшакда тўртта полициячи назорати остида оч кулранг, тимқора, йўл-йўл жунли хароба мушуги кўкиш кўзларини қисиб ётибди. Мушук жуда зерикди. Теварагида бўлаётган ура-ураларга қайрилиб ҳам қарамади.

VII

Мали япон қафас олдида соатлаб туриб, хароба мушугининг мақтовларини эшишиб, маза қилди. Хароба мушугининг бундай шон-шуҳрат, мақтовларга сазовор бўлиши Японнинг етти ухлаб тушига ҳам кирмаган эди. У, барча ишларни «эшик оға»сига қўйиб, чеккароқда турган маъқул, деган оқилона фикрга келиб, ўзини четга олди. Кўргазма муваффақият қозонди, бу муваффақият учун албатта, хароба мушугидан миннатдор бўлди. Мушукнинг баҳоси хўжасининг кўзи ўнгида кун сайин ошиб борди. Мали бундай вазиятларда мушукларни қандай нархда сотиш мумкинлигига ақли етмади, «эшик оға»си орқали директорга айтиб, Анастасиан мушугини юз долларга сотишга розилик берганида, нархини жудаям ошириб юбормадиммикан, деган гап кўнглига келди.

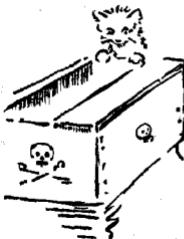

Шундай қилиб, хароба мушуги кўргазмадан тўғри Бешинчи авенюдаги ҳашаматли уйга борди. У бирдан ёввойи бўлиб қолди. Унинг эркалтишларни жини сўймаслигини беодобликни ёқтирилмаган оқсусяклик деб қабул қилинди. Гарчи ҳаммаёқни тўс-тўполон қилиб, булғаб ташлаган бўлсада, уй кучугидан қочиб, овқатланадиган стол ўртасига чиқиб олишини туфма одат деб тушунилди. Хонаки канарейкага ёпишганини она Шарқига хос қизиққонлик оқибати деб билинди. Сут тўла бидонларни киборларча қилиқлар билан очиши барчанинг олқишига сазовор бўлди. Шойи қопланган саватда ухламаслиги сават яхши безатилмаганлиги билан, дераза ойналари билан келиша олмаслиги эса бир вақтлар у яшаган саройда кўзгули ойналар йўқлиги билан оқланди. Орқа тарафдаги ҳовлининг баланд деворларида чуғурлашаётган чумчуқларга бесамар, ҳавойиларча ташланишини аслзода тарбиянинг бўшлигидан деб тушунилди, ахлат қутиларига бориб туриш одатини эса, аслзода хонимнинг кечириш лозим бўлган ғалати одати деб қабул қилинди.

Мушугимизни турли-туман ноз-неъматлар билан сийлашди, эркалтишди, аммо у ўзини бахтиёр деб билмади. У юртини қўмсади, юртини соғинди. Бўйнидаги ҳаворанг тасма жонига тегиб, юлқиб, йиртиб ташлади, дераза ойналарини туртиб, итарди, назарида деразаларни кўчага олиб чиқадиган йўл деб ўйлади, одамлар билан итлардан нари юрди, уларни азалий душмани деб билди. Дераза токчасида, томлар, орқадаги ҳовлиларга маъюс термулиб ўтирди. Кўчага чиқиб кетишни жуда-жуда истади! Аммо уни қаттиқ таъқиб этиб, кўчага чиққани қўйишмади. Шундай бўлса-да, Асл Анаостан март оқшомларидан бирида ҳовлига ахлат қутилар қўйилаётган бир вақтда қулай пайт топди, эшиқдан билдирамасдан лип этиб сирғалиб чиқиб, орқа-олдига қарамай қочди.

У қочгач, бу ерда қандай шов-шув, тўполонлар бўлганини гапириб ўтирмаса ҳам бўлади. Мушук буни билмади, билишниям истамади. У тезроқ уйига этиб олишни ўйлади. Анча-мунча майдо-чуйда саргузаштларни бошдан кечириб, Грамерси-Грэнж-Хилл олдида пайдо бўлди. Энди буёғи нима бўлади? Уйига етолмади, устига-устак, тайёр ошидан ҳам айрилди. Қорни очиб бошлади, шунга қарамай у жуда хурсанд эди.

У қандайдир бир уй олдидаги боғчада хийла вақт биқиниб ётди. Шарқдан қаттиқ, шамол туриб,

самимий хушхабар олиб келди. Одамлар уни лангаргоҳ тарафдан келдиган бадбўй ис дейдилар, бизнинг мушугимиз эса уни уйидан келган қувончли хабар деб билди. У узун кўчадан уй панжараларини қоралаб шарққа қараб чопиб кетди, аҳён-аҳёнда ҳайкалдай қотиб тўхтаб яна чопди. Ниҳоят сувга, лангаргоҳга етиб келди. Аммо лангаргоҳ унга нотаниш эди. Бу ердан жанубга ҳам, шимолга ҳам бориши мумкин. У жанубга йўл олди, итларга, арава ва мушукларга чап бериб, эгри-буғри кўрфаз, тик панжаралар ёқалаб юриб, икки соатлар деганда ўзига таниш ҳидли жойда пайдо бўлди. У ҳолдан тойиб, чўлоқланиб парранда дўкони орқасидаги эски ёриқдан – ўзи туғилиб ўсган ўша қутига ўзини урганда қуёш ҳали чиқмаган эди. О, агарда Бешинчи авенюдагилар уни «Она шарқи» бағрида кўрганларида эди! У нафасини ростлаб олиб, паррандалар ертўласига егулик излаб тушди. Эшик очилиб, остонаяда ҳабаш кўринди. Ҳабаш парранда сотувчига қичқирди:

— Хўжайнин, буёққа бир қара! Ана, Асл Аналостан мушуги уйга қайтиб келиби!

Япон остонасига келганида, мушук девордан ошишга интилди. Улар бараварига майин, ялинчоқ товушда мушукни чақирди: «Пиш-пиш! Шўрлиг-а! Буёққа кел, ма, пиш-пиш!» Аммо улар мушукка маъқул келмай, ўзининг бошпанасига равона бўлди.

Асл Аналостан Японни бойвачча қилиб юборди. У мушукдан келган юз долларга бир қанча жонивор-у, керакли асбоб-анжомлар сотиб олди. Шу боисдан ҳам «жаноби олияларини» яна бир марта қўлга тушириш пайида бўлди. Мушук пойига хўраклар қўйди. Мушук очлиқдан ночор аҳволда қолиб қутига қўйилган улкан балиқ калласи томон писиб келди. Ҳабаш тузоқ ипини тортди, қопқоқ ёпилиб, мушук тузоққа тушиб қолди. Асл Аналостан мушуги яна ертўлаадаги асиirlар қаторидан жой олди. Бу орада Япон газеталардаги әълонларни диққат билан ўқиб бориб, манави гапга кўзи тушди: «5 доллар ширинкомаси бор...» Жаноб Малининг «эшик оғаси» шу оқшомиёқ йўқолган мушук билан Бешинчи авенюдаги ҳашаматли уй остонасида пайдо бўлди.

— Жаноб Мали Сизга салом айтдилар, сэр. Асл Аналостан мушуги эгасига қайтиб келди, сэр. Жаноб Мали Сизга Асл Аналостан мушугини қайтараётгандаридан бафоят мамнунлар, сэр.

Турган гап, жаноб Малига суюнчи бериш ҳақида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас, аммо «эшик оғаси»

ваъда қилинганд 『чойчақани』 бажонидил қабул қилишини билдириди.

Шу воқеадан кейин мушук устидан назорат кучайтирилди. У оч-наҳор юргандан кўра, тўқ хонадон бағрида яшаб хурсанд бўлиш ўрнига кун сайин ёввойи ҳамда сержаҳл бўлиб борди.

VIII

Баҳор Нью-Йоркка бор бўйи билан кириб келди. Исқирт чумчуқлар сув қувурларига қўниб ликиллади, питирлади. Кечалари томларда мушуклар миёвлади.

Бешинчи авенюдаги хонадон эса шаҳар ташқарисидаги виллага кўчишга тараффудланди. Буюмларни жойлаштириб, уйни қулфлашди, мушукни саватга солиб, Нью-Йорқдан эллик чақиримча келадиган виллага жўнаб кетишди.

— Мушукка худди шу керак эди. Ҳаво алмаштириш, шароитни ўзгартириш эски хўжаларини унудишига ёрдам беради, энди у баҳтиёр бўлиб кетади.

Саватни каретанинг юхонасига қўйдилар. Мушукнинг қулоғига ўткинчи товушлар, димоғига турфа ҳидлар келди. Карета қайрилди. Кўплаб оёқ товушлари эшитилиб, сават яна силкина бошлади. Пича тўхтадилар, кейин яна бурилдилар, ғижирлаб, шиқирлаган, тақирлаган, чўзиқ-қисқа ҳуштаклар, қўнғироқ овозлари, гумбур-гумбур, пишиллаган овозлар эшитилди, ёқимсиз, бадбўй ис, қўланса, нафасни бўғадиган ис, ярамас, оғули, сассиқ тутун келди. Гумбур-гумбур овозлар бечоранинг фарёдларини босиб кетди — у ҳаво етмай, нафаси қисилди. Шунда бирдан каретага ёруғ тушди, ҳаво ҳам мўътадиллашди. Сўнг одам овози келди: «Юкларни чиқаринглар!» Овоз мушугимиз учун бақириқ бўлиб туюлди. Гумбурлашлар тинди.

Орадан бир оз ўтгач, силкинишлар яна давом этди. Яна турли овозлар эшитилди. Энди заҳарли, бадбўй ислар бўлмади. Бўғиқ бақириқлар кучайди. Ана, лангаргоҳнинг димоқقا хуш ёқадиган ҳиди келди. Яна туртиниб, қичқириб, ғижирлашлар, тўхташлар, шитирлаган, тақир-туқур қилган овозлар, қўланса ис, силкиниб, лўқиллаб кетишлар бошланди. Янги-янги ислар димоқقا урилди, туртиниб-суртинишлар бўлди, газ, тутун, чийиллашлар, жаранг-журунг, фарёдлар, гумбурлаб қарсиллашлар бўлди. Сўнг янада янги-янги ислар димоқча келди, тебранишлар, тақ-тақ, тарақ-туроқ овозлар эшитил-

ди. Ниҳоят тўхтадилар. Сават қопқоғи ораларидан ёруғ тушди. Аслзода мушукни яна карета юкхонасига жойлашди. Карета бурилиб, ғилдираклар гумбурлаб кетди. Энди яна бир даҳшатли овоз — итнинг вовуллаши эшитила бошлади. Вовуллаш шундок яқиндан, нақ қулоқ устидан эшитилди. Сават очилиб, хароба мушуги ўзини шаҳар ташқарисидаги виллада кўрди.

Теваракдагилар мушугимизни шундай иззатикром қилдиларки, бу иззат-икром охир-оқибат хиравлик; сурбетликка айланаб кетди. Барча аслзода хонимнинг кўнглини олишга интилди, бу шараф фақатина семиз ошпаз аёлга насиб этди. Мушугимиз ошпаз аёл билан ошхонада танишди. Ошпаз аёлдан ўша харобалар ҳиди келди. Шу боисдан ҳам Асл Анаостан мушуги унга меҳр қўйиб қолди. Ошпаз аёл хўжайнин мушукнинг қочиб кетишидан қўрқаётганини кўриб, уни қўлга ўргатишга ваъда берди. У яратганинг ноёб жониворини шартта тутиб олиб, этагига солди, бераҳмларча таҳқирлаб, мушук панжаларига қуйруқ ёғидан суртиб қўйди. Турган гап, бундан мушукнинг қаҳри келди. Қўйиб юборганда у панжаларини ялаб қўрди, қуйруқ мойи кўнглига жуда ўтириб қолди. Бир соат давомида тўртала панжасини тозалаб ялади, буни қўрган ошпаз аёл: «Энди у ҳеч қаёқса кетмайди», деди тантанали суратда. Ошпазнинг каромати тўғри чиқди, мушук ҳеч қаёқса кетмади, аксинча, ошхонага, ошпазга, сарқит челакка ажабтовор бир меҳр қўйиб қолди.

Хўжайнилар бу кибор хонимнинг ғалати қиликлиридан ташвишга тушдилар, аммо Асл Анаостаннинг хурсанд, тетик юрганини кўриб, кўнгиллари жойига тушди.

Икки-уч ҳафталардан кейин уни янада эркин қўйдилар. Ярамас кўнгилсизликлардан ҳам авайладилар. Уни итлар ҳам иззат қилиб бошлади. Бирон-бир одам, бирон-бир бола улуғ зотли мушукка тош отишга журъат этолмади. Унга бурнидан чиққунича овқат беришди, шундай бўлса-да, у ўзини баҳтсиз ҳис этди. Кўнгли кўп нарсаларни хоҳлади, аммо нималигини ўзи ҳам билмади. Бўлмаса егани олдида, емагани кетида. Аммо кўнгли ниманидир қўмсади. Ажабо, сутнинг таъми ҳам олдин ичганларига асло ўҳшамайди, ўҳшасайди, бориб ликопчадан бемалол мириқиб ичиб келган бўларди. Уни қорин очиб, қулдураб турган вақтда тунука бидондан ўғринча ичиш мазали, бунақа пайтда-чи, сутнинг сутлигиям билинмайди.

Үйнинг орқасида катта ҳовли бўлиб, унда атиргуллар барқ уриб очилиб ётибди, гуллар ҳиди ҳавони заҳарлаб қўйибди. Ҳатто отдан от, итдан ит ҳиди келмайди. Бутун мамлакат қўланса боғ-роғлар, кўм-кўк ўтлоқлардан иборат саҳрога ўхшайди. Бирон-бир нурай деб турган хароба уй, бирон-бир завод мўриси йўқ. Барча-барчаси кўзига шундай хунук кўринди, шундай хунук кўринди! Хунукдан-хунук бутун бир чорбоғда бор-йўғи бир тупгина бута бор, уям бўлса бир пастқам ерда тиқилиб ётибди. У гоҳи-гоҳида бутанинг япроқларини юлиб, устида юмаларди. Бута мушук учун чорбоғдаги бирдан-бир файзли жой бўлиб қолди. Дарҳақиқат, чорбоққа келганидан бўён на биронта балиқ калласи, на биронта сарқит кўрди.

Чорбоғ мушукка худо урган бадбахт мамлакат бўлиб туюлди. Ўз эрки қўлида бўлганида дастлабки кечасиёқ жуфтакни ростлаган бўларди. Лекин эркинлик бир неча ҳафта ўтганда келди, афсуски, у бу вақтда ошпаз аёлга ўрганиб қолди. Аммо ёзнинг охирларида бир қатор воқеалар содир бўлиб, мушукнинг кўҳна туйғуларини қўзғаб юборди.

Чорбоққа лангаргоҳда той қилиб боғланган мол олиб келишди. Той молдан лангаргоҳ ҳамда харобанинг ўткир, бошни айлантиргувчи хушбўй ҳиди анқиди, шунда, мушукнинг кўз ўнгидан ўтмиши ўтди. Эртаси куни аллақандай сабабларга кўра ошпаз аёлнинг жавобини беришди. Ошпаз аёл кетиши билан мушук ёлғиз бўлиб қолди. Шу оқшом чорбоғ бекасининг оқсусяклар қонига ҳурмат туйғусидан маҳрум кенжা ўғли бўлмиш ярамас америкаликтининг хаёлига кибор мушукнинг думига тунука боғлаш фикри келиб қолди. У ўз қилмишини эзгулик деб билди. Аммо мушук бу бемаъниликка йўл бермай, эркатойни балиқнинг тишидай келадиган беш тирноқли панжалари билан урди. Хўрланган кенжা Америка фарёди, Америка онасининг қаҳрини келтирди. Қўлидаги китобни мушукка отди, мушук китобга чап бериб, тепага қараб қочди. Тўғри-да, каламушни қувса, пастга қараб қочади, итлар тўғрига, мушуклар эса юқорига қочади.

Мушук томда биқиниб ўтириб, кеч киришини пойлади. Кеч киргач, зиналардан сирғалиб тушиб, эшикларни бир-бир туртиб кўрди, аммо очигини тополмади, кейин мунғайиб туриб-туриб, август оқшоми зулматига сингиб кетди. Тун инсон кўзига қора мойдай қоп-қора бўлиб қўринади, аммо айни шу дақиқада тун мушукнинг кўзига куранг бўлиб

туюлди. У күргани қўзи /йўқ ўша бута ва гулпушталар орасига бекинди, хайрлашув олдидан баргларидан юлиб олди, сўнг баҳорда қайси йўлдан келган бўлса, шу йўлдан изига қайтди.

Аммо ҳеч қачон кўрмаган йўлини қандай топа олади? Ҳар бир жониворда йўл топа олиш сезгиси бўлади. Бу сезги инсонда жуда заиф, отларда эса кучли бўлади. Бу сезги туйғуси мушукларда жудаям ўткир бўлиб, ана шу сезги мушукни гарб томонга бошлиди. Соатига икки милдан йўл босиб, Гудзон дарёсига етди. Димоги тўғри йўл танлаганлигини тасдиқлади. Теваракни ҳидлаб кўриб, барча-бар-часи бирин-кетин ёдига тушди. Масалан, одам ҳам нотаниш кўчадан юриб, уни дарҳол ёддан чиқаради, бироқ яна йўли тушиб қолса, ўзига-ўзи: «Ҳа-я, мен ахир бу ерларда бўлганман», дейди-ку. Мушукда ҳам худди шундай ҳол юз берди. Димоги унга айтиб турди: «Ҳа, тўғри, бултур баҳорда ҳам шу ердан ўтиб кетган эдик».

Соҳил ёқалаб темир йўл ўтган. Мушукнинг олдидаги шимолга қараб юриш керакми ё жанубгами деган савол кўндаланг бўлди. Сезгиси аниқ-равшан қилиб айтди: «Шимол тарафга юр». Шунда мушук темир йўл билан девор оралиғидаги йўл бўйлаб чопиб кетди.

Учинчи ҳаёт

IX

Мушуклар дараҳт ёки деворга жуда тез чиқа олади, аммо бир меъёрда олисга югуришда ит биринчилликни олади. Мана, йўл равонлигига қарамай, мушук бадбўй атиргуллардан бор-йўғи икки милча узоқлашганига роппа-роса бир соат вақт ўтди.

У ҳолдан тойиб, сезилар-сезилмас оқсанб бошлиди. Бечора энди дам оламан деб турганида бирдан девор томондан ит вовиллаб қолди. Мушукнинг капалаги учиб, йўлак бўйлаб жон-жаҳди билан чопиб қўяверди, мабодо ит девордан ошиб тушмадимикин, деган ташвишда кетига қараб-қараб чопди. Йўқ, ит ҳали-ҳозирча кўринмаяпти! Бир маҳал ёнига бундай қараса, ит қулоқни кар қилгудай ирillаб, ёнма-ён елиб келаяпти. Итнинг ириллаши бора-бора бўғиқ гумбур-гумбурга, сўнг наърага, момоқалдириққа айланди. Олов ярқиради. Мушук яна қайрилиб қараб... ит эмас, унга томон елиб келаётган ягона қизил кўзли улқан қора махлуқни, чийиллаб, вишиллаб келаётган махлуқни кўрди. Мушукнинг бор вужуди таранг бўлиб, ақл бовар қилмас тезлик билан чопди, аммо деворни ошиб ўтишга журъат этмади. У елди, учди... Барчаси беҳуда бўлди: баҳайбат махлуқ барибир уни қувиб етди, аммо қоронгида мўлжалидан адашиб, мушукнинг ёнгинасидан ўтиб, қоронгиликка сингиб кетди. Ўйига ярим милча қолганида мушукнинг нафаси тиқилиб қолди, баҳайбат ит овози ўчгунча ерга қапишиб ётиб олди.

Мушук бу ғалати махлуқни биринчи марта кўриши эди. Аммо уни исидан таниди. Бир вақтлар сават ичидা чорбоққа кетаётиб, уни кўриб эди. Махлуқни кўриб, қўрқиб кетган мушук аста-аста ўзига кела бошлиди. Мушук амин бўлдики, улар жуда нодондирлар, у девор тагига биқиниб олса бўлди, улар уни икки дунёдаям тополмайдилар. Дарҳақиқат, у тонг отгунча бир нечта қизил кўзли махлуқларни кўрди, аммо улар уни пайқамади.

Тонг чоғи харобаларга етиб келди, уюм-уюм кулларни титиб, пичагина егулик топди. Ў иккита ит ҳамда бир тўда болакайлар яшайдиган отхона олдида кунни кеч қилди, болакайлар уни ўлдириб қўйишига оз қолди. Манави пастқам-пастқам уйлар, ҳовлилар унга қадрдан жойларини эслатса-да, аммо

бу ерда қолгиси келмади. Эски феъли тутиб, тонг ёришиши билан яна йўлга тушди.

Кун бўйи ёнидан бир кўзли гулдурак махлуқлар ўтиб турди. У энди махлуқларга ўрганиб қолди, улардан қўрқмай, туни билан югуришда давом этди. Эртаси кунни омборда ўтказиб, бир сичқон тутиб ейишга муваффақ бўлди. Тун аввалгилари каби ўтаётib эди-ю, фавқулодда бир ит пайдо бўлиб, уни олдига солиб қувди. У муюлишларда бир неча бор адашиб, олис-олисларга кетиб қолди, аммо йўлинни топиб олди. Шундай қилиб, кундузлари егулик излаш, итлар, болалардан яшириниш билан ўтди, тунлари яна йўл босди. Бечора чарчаб, мадордан қолди, аммо доим олдинга — жанубга, фақат жанубга милма-миль талпинди. Итлар, болалар, гулдурак махлуқлар, оч-наҳорлик... Яна итлар, болалар, гулдурак махлуқлар, оч-наҳорлик... У судралиб бўлса ҳам фақат олға интилди, димоги вақт-вақти билан унга шундай далда бериб турди: «Бу ҳидни бултурги баҳорда ҳам туйган эдик».

X

Ҳафта шу тариқа ўтди, мушук ҳаммаёғи кир-чир, бўйнида тасмаси йўқ, чўлоқланиб Ҳарлем қўпригига етиб келди. Қўприқдан нафис ҳид уфураётган бўлса-да, аммо унга ёқмади. Яrim кечада ўёқдан-бүёққа изғиб, қўприқдан бошқа ўтадиган йўл тополмади. Яна Ҳарлем қўпригига қайтиб келди. Қўприк ҳиди таниш бўлиб, ундан биркўз махлуқ ўтаётib шундай гумбур-гумбур қилдики, мушук ўзининг баҳорги сафарида ҳам ана шундай гумбурашни эшитиб эди.

Мушук сув тўсиққа сакраб ўтиб, югуриб бораётганида тун сокин эди. У ҳали йўлнинг учдан бирини ҳам босиб ўтмаган эди ҳамки, қарама-қарши томондан бир кўзли махлуқ гулдураб кела бошлиди. Мушук жуда қўрқиб кетди, аммо гулдурак махлуқнинг бефаҳм, кўзи қўрлигини билиб, пастки тўсинга сакраб тушиб, тош қотди. Бефаҳм махлуқ унинг шундоқ ёнгинасидан ўтиб кетди, у енгил нафас олди, аммо ўша махлуқ яна орқасига қайрилдими ё ўшанга ўхцаш бошқасими, ишқилиб унинг нақ елкасида яна бир махлуқ вишиллаб қолди.

Мушук нима қилишини билмай, олға юрди. Агар қаршисидан учинчи биркўз махлуқ пишқириб келмаганида қадрдан қирғоғига эҳтимол етиб олган бўларди. У жон-жаҳди билан югурди, аммо икки олов оралиғида қолди. Қўприқдан зулмат қаърига

сакрашдан бўлак чора қолмади. Пастга, пастга, яна пастга... Шўл! У унчалик совуқ бўлмаган, аммо ўлгудай ёқимсиз сувга «шўлп» этиб тушди. Йўталиб, туфлаб-туфлаб, сув юзасига қалқиб чиқди, махлук тағин изимдан қувиб келмаяти-микин, деган шубҳада кетига қараб-қараб қўйиб, соҳил томон сузиб кетди. У умрида сузиб кўрмаган, сузишни билмайди. Шундай бўлса-да, мушукласига сузди. Яъни, юрган-юрганида қандай ҳаракат қилса, сувда худди шу ҳаракатларини тақорорлади. Сувнинг хавфли жойларига тушиб қолиб, ундан чиқиб кетишга уринди, шу зайлда соҳилга келиб қолди. Қайси соҳилга? Юртга муҳаббат туйғуси ҳеч қачон алдамайди. Унинг соҳили жанубий соҳил, уйига яқин соҳил. У ҳаммаёғи шилта-шалаббо бўлиб, балчиқ соҳилга чиқиб олди. Соҳилда тўпланиб ётган кўмир ҳамда турли чиқиндилар оралаб юриб, бутун танаси қоп-қора бўлди, кибор эмас, исқирт ҳароба мушуги бўлди-қолди.

Асл ҳароба мушуги бир оз ўзига келиб, сувнинг нафи текканини ҳис этди. Вужуди ёниб, ўз ғалабасидан завқланиб, фуурурланди. Ҳазилми, учта баҳай-бат махлукقا чап берди-я.

Димоги, хотираси ҳам йўл топиш сезгиси уни эски йўлига қайтишга ундали, аммо тўғри кетган йўл тарафда гулдурак махлуклар кўп, у шу боисдан ҳидлари унинг юртини эслатиб турадиган дарё қирғоғи ёқалаб кетди. Шундай қилиб, таърифи тавсифга сиғмас қўрқинчли ер ости йўлидан юрмайдиган бўлди.

Ист-Ривер соҳилининг хавфли жойларини ўрганиш учун уч кун кетди. Бир куни у янглишиб Лонг-Айлендга кетаётган паромга чиқиб қолди, ўёқдан яна биринчи паром билан қайтиб келди. Учинчи кеча деганда ўша илк бор кечаси қочиб ўтган таниш жойни топиб олди. Энди ҳамма нарса равшан бўлди. У қаёқка бораётганини, уйига қандай қилиб этиб олишни, ит қувганда қаерга яширинишни билиб олди. У қадамини тезлатди, юраги ҳаяжондан дук-дук урди. Яна озгина юрса бўлди, «она Шарқида»— орқа ҳовлидаги қутида маза қилиб ётади.

Яна бир муюлишдан ўтса бўлди, таниш уйларни кўради.

Ия, бу қанақаси бўлди? Бари ер билан яксон бўлиб кетибди-ку! У ўз кўзларига ишонмади, аммо ишонмасдан иложи қолмади. Энди ўша ҳароба кулбалар йўқ, улар ўрнида ғишталар синифи, уюм-уюм чиқиндилар сочилиб, ер ўйдим-чуқур бўлиб

ётибди. Мушук харобазорни бошдан-оёқ айланиб чиқди. Тош кўчани рангидан фарқлай олди, шунга қараб ўз юртига келганини билди, ана, анави ерда парранда сотувчи истиқомат қиласарди, манави ер эса эски ҳовли эди. Барча-барчаси ошно ҳидларни олиб, йўқлик қаърига сингиб кетибди. Бечора мушук тушкунликка тушиб, кўнгли әзилди, кўнгли сиқилди. Ўз юртига меҳр-муҳаббат унга ҳамиша қанот бағишилаб турарди. У ўз юртига дунёдаги барча нарсадан кечиб келди, келса, юрти йўқ. Шунда унинг довюрак қалби илк маротаба қайғуга лиммо-лим тўлди. Ахлат уюмларини маъюс айланиб, ўзига на юпанч топди, на бирор егулик топди.

Бир қанча маҳалла вайрон бўлиб, вайроналик дарёгача етибди. Бу ёнғиндан эмас, бир вақтлар мушук ёнғин нималигини кўрган, ёнғин қанақа бўлишини билади. Афтидан, бу вайроналик қизил қўзли махлуқлар иши бўлса керак. У қад кўтараётган улкан кўприкка назар солди, шубҳасига ўрин қолмади.

Кун чиқиши билан бирор макон излашга тушди. Қўшни маҳаллалардан бири ҳамон сақланиб турган әкан. Асл Анаостан мушуги ана шу тарафга йўл олди. У бу маҳалланинг кўпгина ўғринча киришчиқиши йўлларини биларди. Аммо бу ерга келиб, ҳафсаласи пир бўлди. Ўзи каби маконидан қувфинди бўлган мушуклар галасига дуч келди. Қараса, ҳар бир ахлат қутисига бир нечтадан мушук тўғри келяпти. Бу албатта очлиқдан нишона. Бизнинг мушугимиз бир неча кун тақдирга тан бериб юрди, охири бўлмади, ўша Бешинчи авенюдаги уйини излаб кетди. Уйни топиб келиб, уни қулф ҳамда кимсасиз кўрди. Узун кун уй остонасини пойлаб ўтириб, охири кўк кўйлакли басавлат одам билан уришиб қолди, эртаси кечқурун яна мушуклар тўла харобасига қайтиб келди.

Сентябрь кетидан октябрь ўтди. Қанча-қанча мушуклар очлиқдан ўлди, яна қанчаси силласи қуриб, ғанимлари панжасида қурбон бўлди. Бизнинг соғлом ҳамда навқирон мушугимиз омон қолди.

Бу орада маҳаллада улкан ўзгаришлар юз берди. Мушук маҳаллани кечаси кўрган, ўшанда бу ерлар теп-текис вайрон эди, кундузлари ғала-ғовур қилиб ишчилар ишларди. Октябрь ойи охирларига келиб эса бу ерда улкан иморат қад кўтарди. Бир куни қорни оч хароба мушуги ҳабаш ташқарига қўйиб кетган чеълак томон писиб борди. Афсуски, у сарқит

челаги эмас, бу ерда энди одат бўлаётган пол ювадиган челак экан. Мушукнинг ҳафсаласи пир бўлди, аммо кўнглида умид учқунлари пайдо бўлди, боиси, челак тутқичидан таниш қўллар ҳиди келди. Мушугимиз челакни искаётганда оstonада ҳабаш лифтчи пайдо бўлди. Ҳабаш әгнига кўк ливрея кийиб олган бўлса-да, мушук уни ҳидидан таниб, кўчанинг нариги бетига ўтди. Ҳабаш ундан кўзини узмади.

— Наҳотки шу ўзимизнинг Асл Анаостан мушуги бўлса? Буёқса қара, ма, пиш-пишш! Буёқса ке, ма, пиш, пиш! Қорни очми дейман-ов!

Албатта, оч-да! У неча ойлардан бўён қорни тўйиб овқат еганий йўқ. Ҳабаш уйга кириб, ўзининг эрталабки нонуштасидан шоша-пиша бир бўлак олиб чиқди.

— Ма, пиш-пиш-ш, пиш!

Хўрак ҳиди димоғини қутиқлади, аммо мушугимиз бу одамга ишонмади. Ҳабаш гўштни тош кўчага қўйиб, ўзи ичкарига кириб кетди. Хароба мушуги аста-аста писиб келиб, гўштни искаб кўрди, сўнг уни тишлаб олиб, худди йўлбарс каби ўлжасини бехатар жойда маза қилиб ейиш учун орқа-олдига қарамай югурди.

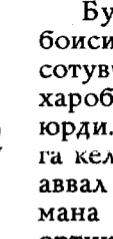
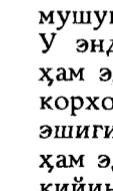

Тўртинчи ҳаёт

XI

Шундай қилиб янги давр бошланди. Энди мушугимиз оч қолса шу уй эшигига келадиган бўлди, кун сайин ҳабашга меҳр қўя борди. У олдинлари бу одамни билмаган экан. Олдинлари ҳабаш унга душман бўлиб кўринарди. Энди маълум бўлдики, бу одам унинг дунёдаги ягона дўсти экан.

Мушукнинг бир ҳафтаси баҳтиёр ўтди: етти кун мобайнида устма-уст етти марта тўйиб тушлик қилди. Еттинчи тушликдан сўнг ўлик каламушга йўлиқиб қолди, каламуш бўлгандаям, каламуш-мисан каламуш. Ўзининг саргузаштга тўла ҳаётида бирон марта ҳам катта каламушни учратмаган

мушук, уни шошиб бирон жойга яширмоқчи бўлди. У эндинга янги иморат ёнидаги кўчадан ўтган ҳам әдики, ёски рақиби бўлмиш кема тузатадиган корхона итига кўзи тушиб қолиб, дўстининг уйи эшигига ўзини урди. Эшикни энди туртмоқчи ҳам әдики, ҳабашнинг ўзи әшик очиб қолиб, яхши кийинган бир одамни кузата бошлади. Улар мушукнинг каламуш тишлаб турганини кўрди.

— Оҳо! Зўр мушук экан-ку!

— Ҳа, сэр,— жавоб берди ҳабаш.— Бу менинг мушугим, сэр. Ўзиям роса каламушларнинг додини беради, сэр. Каламушларни қийратавериб, қаранг, эти суягига ёпишиб қолган.

— Уни оч қўйманг,— деди жаноб, гап оҳангидан унинг уй хўжайини экани сезилди.— Наҳотки уни яхшилаб боқолмасангиз?

— Жигар сотувчи ҳар кўни келади, сэр. Ҳафта-сига чорак доллардан олади, сэр,— деди ҳабаш топган гапи учун ўн беш цент қўшишга ўзини ҳақли сезиб.

— Бўпти, пулинни тўлайман.

XII

— Гўшт! Гўшт келди!— кекса жигар сотувчи хуш овозда ана шундай дея қичқирди, замбил-ғалтагини янгитдан бунёд бўлаётган Скримпер жин кўчалари бўйлаб ҳайдади, мушуклар худди аввалгидай гала-гала бўлиб, ўз насибаларини олиш учун югорди.

Албатта, қора, оқ,mall, кулранг тусли жамики мушукларни эсда сақлаб қолмоқ зарур, уларнинг эгаларини ёдда сақлаш эса ундан ҳам зарур.

Жигар сотувчи янги бинони айланиб ўтиб, замбилғалтагини илгарилари тўхтатмай ўтиб кетадиган ерга келиб тўхтатди.

— Қочларинг йўлдан, зоти пастлар!— сотувчи шундай дея бақириб, сеҳрли ҳассасини силкиб, кулранг, бурни оқ, кўзлари кўкиш мушукка йўл очиб берди.

Бу мушукка жигарнинг энг катта бўлаги тегди, боиси, ҳабаш ундан келадиган даромадни жигар сотувчи билан тенгма-тенг баҳам кўради. Ана, хароба мушуги насибасини олиб, ўз томига қараб юрди. Шундай қилиб, унинг тўртинчи ҳаёти хаёлига келмаган балтийерлик билан ўта бошлади. Аввалин бари ишлари чаппасидан келди, кейин-кейин мана ишлари юришиб кетди, энди бундан ортиғи ортиқлик қиласди. У бошидан кўп савдоларни кечи-

риб, ақлли бўлиб қолди, деб бўлмайди, йўқ, у нима қилишни билиб олди, шу сабаблиям ўзи истаган мақсадга эриша оладиган бўлди. Масалан, бутун умри бўйи иззатгалаблик билан қилган орзусини рўёбга чиқарди, тош кўчада қувалашиб юрган бир эмас, бирваракайига иккита чумчуқни тутиб олишга мұяссар бўлди.

Унга каламуш тутиш насиб этмади, бироқ ҳабаш доимо қотиб ётган ўлик каламушларни йигиб, бу мушугимиз иши, дея кўз-кўз қилди. Каламушлар хонадон хўжаси келгунча даҳлиза ётди, сўнг ҳабаш узр сўраб, уларни бир чеккага улоқтириди.

— Бу мушукнинг иши, сәр! Томирида Аналостан қони бор, сәр, каламушнинг қушандаси, сәр.

Бу орада бир эркак мушук унинг олдига бир неча марта келиб кетди. Ҳабаш бу малла мушук шу атрофда юрган мушукларнинг айримларининг отаси бўлса керак, деган хаёлга борди, дарҳақиқат, унинг гапида жон бор эди.

Ҳабаш Асл Аналостан мушуги барибир бир-икки кундан сўнг қайтиб келишини билса-да, уни бир неча бор хотиржамгина пуллади. Мушук лифтга ўрганди, ҳатто чиқиб-тушиш илмини ҳам билиб олди. Ҳабашнинг айтишича, мушук қайси бир куни юқори қаватда жигар сотувчининг овозини эшитиб, тугмани босиб, лифтни чақирган эмиш.

Мушукнинг жунлари яна шойидай товланиб, хушрўй бўлиб кетди.

У кибор мушукларнинг биринчи сафидан ўрин олди. Жигар сотувчи унга жуда яхши мулозамат кўрсатди. Ҳатто судхўр аёлларнинг қаймоқ, жўжа бериб парвариш қилинадиган мушуги ҳам иззат-ҳурмат борасида Асл Аналостан олдидан ўтадиган бўлди. Аммо шунчалик омадли, жамиятда ўрни, аслзодалик нишони ҳамда қалбаки насл шажараси бўлишига қарамай, кечқурунлари билдирамасдан овлоқ харобаларни титиб, ҳидлаб келмаса, ўзини баҳтиёр санамайди, боиси у қалбининг туб-туби билан харобалар мушуги бўлиб келган, бундан кейин ҳам харобалар мушуги бўлиб қолади.

I. Болакай

Торберн эндигина ўн бешга чиқди. У ов қилишни жуда яхши кўради. Узун кун ложувард кўл узра ёввойи капитарлар галаси парвоз қилиб, майсазор чеккаларидаги қуруқ бутоқларга қаторлашиб қўнди. Қани энди, унинг жуда бўлмаса биттагина ана шундай капитари бўлса! Унинг вақти капитарларни беҳуда пойлаб ўтди. Капитарлар Торбернинг алмисоқдан қолган милтифи мўлжалини аниқ билади шекилли, у яқинлашиши биланоқ шовқин солиб учиб кетаверди. Ниҳоят, унинг кулбаси яқинидаги жилға бўйи буталарига бир галаси келиб қўнди. Торберн кулба панасига биқиниб, уларни жимгина қузата бошлади. Галадан четда қолган бир капитарни кўз остига олди, нишонни аниқ мўлжалга олиб, тепкини босди. Фавқулодда деярли бир вақтда ҳавода яна бир ўқ овози янгради, капитар ерга учиб тушди.

Торберн капитар томон югурди, аммо худди шу пайт буталар орасидан яна бир йигитча чиқиб, капитарни олиб қўйди.

— Корни! Капитаримга тегма!

— Сенинг капитарингми? Ана сенинг капитаринг осмонда учиб юрибди! Капитарлар гуж бўлиб қўнганини кўриб, қани бир отиб кўрай-чи, деб отдим.

Капитарни титкилаб қарашиб, унга айни бир вақтда ҳам винтовканинг, ҳам ов милтигининг ўқи текканини кўрдилар. Яна тағин ҳар иккала ўқ ҳам айнан бир жойга текканди. Иккалови роса кулишиб, хумордан чиқди. Зотан, уларнинг аҳволи куладиган даражада эмасди, ўрмонда яшашга уларнинг на озиқ-овқати, на ўқ-дорилари қолган эди.

Корни оиланинг тўнғич фарзанди. Йигитчанинг мустақил яшагиси келиб ўрмонни ўзига макон қилиб олди. Бўй етган иккита синглиси — мўмин-вазмин Маргет билан шўх-шаддод Лу унинг қозон-товоғига қарайди, кир-чирини ювади. Торберн Олдер яқинда уларникуига меҳмон бўлиб борганди. Кейин Торберн оғир касалдан турган-

лиги учун уйидагилар уни зора табиат қўйнида кўнгил ёзиб, соғайиб кетса, деган умидда ўрмонга жўнатди. Бошпаналари рандаланмаган гўлалардан ясалган кулба бўлиб, пол қоқилмаган, томига шохчалари осилиб ётган бутоқлар ёпиб қўйилган. Бу ердаги қуюқ ўрмон сукунатини шаҳар тарафга янги тушган йўл ҳамда тош қирғоқли кўл шовқини бузиб туради.

Улар бир хил кун кечирди. Корни саҳармардандан туриб ўчиққа ўт қалайди, сўнг сингилларини уйғотади. Кейин отларга ем беради, Корни келгунча қизлар нонушта тайёрлайди. Соат олтиларда нонушта қилиб бўлишиб, Корни ишга жўнайди. Маргет туш вақти бўлганини дараҳтларнинг ариқдаги соясидан билади, Лу жердига оқ латта осиб қўяди, Корни буни кўриб, ер ҳайдашдан ё бўлмаса, пичан ўришдан чангга ботиб, сақичдай қорайиб келади. Тор баъзан узун кун йўқ бўлиб кетади. Оқшомлари ҳаммалари дастурхон тепасида тўпланади. Тор юриб-юриб, бирон-бир кўлданми ё олис бир тоғданми қайтиб келади, кейин улар тушликдан қолишмайдиган кечки овқатни тановул қилишади. Уларнинг овқатлариям кечираётган кунлари сингари бир хил: чўчқа гўшти, нон, картошка ейишади, чой ичишади, борди-ю, калта ходалар билан ўралган отхона теварагида юрадиган товуқлар тухум туғса, шуни ейишади. Дастурхонда илласин гўшти онда-сонда пайдо бўлади, чунки Тор миљтиқни ёмон отади, Корни эса фермадан бўшамайди.

II. Силовсин

Ўрмонда бир қари тол ёшини яшаб, ошини ошади. Ажал толга муруват кўрсатиб, жон олишдан олдин ҳузурига учта огоҳлантирувчи хабар юборди: биринчидан, тол барча опа-сингилларидан олисда ўсади, иккинчидан, толнинг бола-бақралари аллақачон ўсиб-улғайди, учинчидан, толнинг ичи бўм-бўш, ғовак бўлиб қолди. Шундан кейин қиши бўронлари толни ерга майиштириб ташлаб, қоқ биқинидан дарча очди. Тол қуёш нурлари мўлкўл майсазор узра узун ғор мисоли узала тушиб ётди. Бўлажак фарзандларига бошпана излаб юрган бир силовсин тол ковагини ўзига макон қилиб олди. Силовсин қари бўлиб, устига-устак, териси устихонига ёпишиб қолган, чунки силовсин учун йил ёмон келди. Кузда ўлат унинг энг асосий насибаси бўлмичи қуёнларни қириб битирди. Қиши

бўрони фавқулодда ҳаммаёқни муз, яхмалакка айлантириб, какликларга қирон келтирди. Узундан-узун серёмғир кўклам бутун ҳовузу дарёларни сувга тошириди, оқибат, бақалару балиқларга силовсиннинг чангали етмади, хуллас, силовсин бошқа силовсинлардан кам қийналмади.

Заиф, нимжон силовсинваччалар эса онасига ортиқча юқ бўлиб, вақтини олди, ов қилиб келгани қўймади.

Силовсиннинг яхши кўрган овқати қуён. У кунига әлликталаб қуён овлаган вақтлари ҳам бўлган. Аммо бу йил омади келмай, биронтаям қуён тутолмади.

Айтгандай, тунов куни тол ковагига югуриб кириб кетаётган олмахонни тутиб олди. Шундан бошқа тузукроқ ов қиломади, куни сассиқ илонга қолди. Шунисиям ғанимат әкан, кейин-кейин ейишга ҳеч вақо тополмади, гўдаклари очликдан чийиллаб, сут сўради. Силовсин бир куни қўланса, аммо таниш ҳидли ҳайвонни кўриб қолди. Дамини чиқармай, бирдан ҳайвонга чанг солиб, тумшуғига урди. Ҳайвон бошини ерга әгиб, думини юқорига силкиди, шунда силовсинлар онасиннинг баданига майдамайдар наизалар санчилиб, ярадор қилди. Силовсин наизаларни тишлари билан суғуриб ташлади, у бу ҳайвонни яхши билар, бундан олдин ҳам ундан таъзирини еган эди-ю, аммо начора, очлик, ночорлик уни яна ҳужум қилишга мажбур этди.

Силовсин шу куни қурбақадан бўлак ҳеч нима тутолмади. Эртаси куни қулоғига қандайдир ўзига чорловчи овоз чалинди, овоз унга бегона эди. У шамолга қарши юриб, аста-аста овозга яқинлашди, димоги янги-янги ҳидларни туйди, қулоғи нотаниш овоздан динг бўлди. Силовсинлар онаси катта ялангликка етганида яна гумбур-гумбур овоз келди. Қараса, яланглик ўртасида иккита каттакон сув-карамушнингми ё сув қундузинингми ини қақ-қайиб турибди. Силовсинлар онаси бундай инларни биринчи марта кўриши эди. Инлар ходалардан

ясалган бўлиб, ҳовузга эмас, қуп-қуруқ ерда жойлашган.

Инлар теварагида бир нечта каклик, аниқроғи, какликка ўхшаш, лекин ундан йирикроқ қизил, сариқ, оқ тусли турли-туман паррандалар айланиб юрибди.

Силовсин ҳаяжондан титраб кетди. Қаранг-а, қанчадан-қанча тайёр ош! Қари кушанды ерга қапишиб ётиб олди. Қўкраги билан ўт устида сирпанди. Ниҳоятда усталик билан сирпаниб бориб, тирсаклари билан кўтарилди. Нима қилиб бўлса ҳам шу какликлардан лоақал биттасини ушлаб олишни мўлжаллади. Бундай ўлжани қўлга туширишда жиндай хатога ҳам йўл қўйиб бўлмайди, бўлмаса бор ҳаракати беҳуда кетади. Майли, вақт кетса кетсин, аммо парранда олдига шундай биқиниб борсинки, токи қуш «пир-р» этиб учив кетмасин.

Аслида ўрмондан қундузнинг инигача бир-икки ҳатлашда етса бўлади, аммо у бу оралиқни сирпаниб босиб ўтиш учун роппа-роса бир соат сарфлади. Силовсин буталар панасидан, гўлалару ўтлар уюмидан ерга ёпишганча сирпаниб ўтди, какликлар сезмай ҳам қолди. Какликлар одатдагидай дон чўқилашди, энг улкани ҳар замон-ҳар замонда қаттиқ-қаттиқ ка-калаб турди, силовсин бундай ка-калашни ўрмонда ҳам эшишиб эди. Фавқулодда какликлар нимадандир хавфсирашаётганга ўхшаб, бирпас жим бўлиб қолди, кейин яна ўзларига келди. Какликлар энди қўл узатса етгудай яқин қолди. Оч-наҳорлик, ов шавқидан силовсиннинг аъзойи бадани **дағ-дағ** қалтиради. Нигоҳи оппоқ паррандада тўхтади, каклик силовсиндан олисроқда

бўлса-да, аммо унинг оппоқ ранги силовсинни ўзига жалб этди.

Қундузнинг ини яйдоқликда эди. Индан анча нарироқда шохлари тарвақайлаб ётган қуюқ дараҳтзор бор. Оппоқ парранда дараҳтзор ичига шўнғиди, қип-қизил тусли хушвазлиси қундузнинг инига чиқиб олиб, яна бор овози билан сайди. Силовсинлар онаси ерга янада ёпишиб олди. Қизил парранданинг ҳайқириғи унга хавфдан огоҳлантирувчи сигнал бўлиб туюлди. Йўқ, унчалик эмас, оқ каклик ҳамон шу ерда қанот қоқиб юрибди.

Силовсинга янада кенг йўл очилди. У худди қуп-қуруқ тери каби ерга қапишиб, дамини чиқармай, бўйнидан ҳам ингичка ходалар остидан сирғалиб ўтди. Энди анави ўт уюмига етиб борса бўлди, ундан дараҳтзорга шўнғиб кириб олади, ана ўёқдан туриб ҳамла қиласа бўлади. Димоғига парранда ҳиди – қудратли, илиқ ҳаёт ҳиди, қон ва гўшт ҳиди келди. Димоғи шу ҳидни туйиб, бадани таранг бўлди, кўзлари ялтиради.

Какликлар ҳамон тупроқ титиб, дон чўқиди. Бирори қанот қоқиб, том тепасига учеб чиқди, опроғи жойидан жилмади. Силовсин нафас чиқармай яна беш қадамча ўрмалаб сирпаниб, дараҳтзорга кириб олди. Дараҳтлар орасидан оппоқ қанотлар товланиб кўриниб турди. У орадаги масофани чамалади, оёғи остидаги ерни босиб кўрди, халақит берәётган думини орқа оёқлари билан суриб қўйиб, ҳамла қилди. Воқеа шундай тез юз бердики, оппоқ парранда қандай қилиб ажал домига тушганини билмай қолди. Кулранг соя бамисоли учеб келди, ажалнинг ўткир тирноқлари оқ парранда баданига ботди, бошқа паррандалар хавфни сезмай, қочолмай қолди, силовсин жон талвасасида типирчилаётган какликни чанглаб кўздан ғойиб бўлди.

Силовсин очлик хуружидан, шодлиқдан жони ичига сифмай, ўрмонга учеб кириб, кейин инига қараб ўқдай учди. Чангалидаги ўлжа бир типирчилаб, жон берди. Силовсин оғир-оғир қадам товшларини эшитиб, ўзини ғўла панасига олди. Ўлжасининг қанотлари кўзларини ўйнатди, паррандани панжалари билан маҳкам ғижимлаб кўкрагига қўйиб олди. Қадам товушлари яқинлашиб,

буталар силкинди-да, бир бола кўринди. Қари силовсин одамларни билар, уларни ёмон кўрарди. У кечалари одамларни кузатиб, таъқиб қилган, улар қувгандан қочган, одамлар бир марта уни ярадор ҳам қилган эди.

Силовсин билан болакай бир дақиқа юзма-юз бўлди. Силовсин ўзини ҳимоя қилган бўлиб, ирилади, сўнг чангалидаги парранда билан бир ирғиб, буталар панасига бекинди. Маконигача ҳали икки милча йўл бор эди, аммо у улкан тол дараҳти узалиб ётган офтобли ялангликка етиб келмагунича бирор марта ҳам тўхтамади. Силовсин болалари «Пр-р-ир-р-ир-р» деган оҳиста овозни эшитиб, ковакларидан бирин-кетин чиқиб келди, қуюқ зиёфат бошланди.

III. Силовсинглар макони

Тор шаҳарда катта бўлган эмасми, аввал-аввал Корнининг болтаси овози эшитилмайдиган ерларга боришга ҳайиқди. Кейин-кейин ўрмон ичкарироғига бемалол кириб борадиган бўлди. Энди дараҳтлар танасидаги алдамчи шоҳларга қараб эмас, балки қуёш ва компасга қараб йўл оладиган бўлди. У энди ҳайвонларга ўқ отмай қўйди, уларни ўрганмоқчи бўлди, шундай бўлса-да, милтиғини елкасидан қўймади.

Уларнинг яккаю ягона қўшниси сугур. У ҳам бўлса, кулбаларидан юз қадамча нарида, тўнкалар остида яшайди. Сугур эрталаблари тўнкага чиқиб олиб, ўзини офтобга тоблаб ўтиришни яхши кўради. Аммо ўрмонда яшовчи ҳар бир жонивор ўта эҳтиёткор бўлмаса бўлмайди. Сугур ҳам қочишига доим шай бўлиб юрди. Тор уни отаман, ҳеч бўлмаганда ушлаб оламан, дея бекордан-бекорга овора бўлди.

— Биласанми, нима,— деди бир кун эрталаб Корни,— энди янги гўшт топмасак бўлмайди.

Корни шундай дея ичкаридан учи ингичка қадимги милтиғини олиб чиқди, уни мерганларча пухта ўқлаб, кулба эшигини очди, кейин, ташқарига қаратиб ўқ уэди. Сугур ўзини орқага ташлаб, жойида қимир этмай қолди. Тор сугур томон югурди, ўлжани олиб қайтаётib, ҳаяжондан қичқирди:

— Роса бир юз йигирма қадамдан қоқ миясига тегибди-я!

Корни қувончини яширишга уринди, аммо

лаблари чети илжайиб, кўзлари янада порлади. У сугурни атайин йўқ қилиш учун отмади, йўқ, сугур даладаги бор экинни еб битирди, ана шунинг учун отди. Суғур гўшти икки маротаба мазали тушлик бўлди, шунингдек, Корни Торга сугурнинг терисини ҳандай ошлашни ҳам ўргатди. У аввал терини бир кун кул орасига ташлади, шунда терининг жунлари тўклиб тушди, сўнг кулдан олиб мағзавага солди, тери мағзавада уч кун ивиди, кейин қўлига олиб, чайир, оппоқ бўлгунича роса эзғилаб қуритди.

Тор ўрмонда санқиб юриб, баъзан олис-олисларга кетиб қоларди. У саргузашт излар, аммо бари ишлари чаппасига кетарди. Кўп кунлари бир хил, туссиз кечиб, баъзида бирон-бир тасодифий саргузаштга дуч келиб қоларди, ахир овнинг гашти ҳам шунда-да.

Тор бир куни адир ошиб, тўсатдан улкан тол узала ётган яланглиқдан чиқиб қолди. Толнинг улканлигидан ҳайратланди. У кўл томонга юриб, қарагай устида, ердан ўттиз футча тепада ўтирган бир қора жониворга кўзи тушиб, эти увишиб кетди. Айиқ! Ана, ёз бўйи кутган вазият — куч, мардликни синовдан ўтказадиган вазият келди. Кейинги йилларда мабодо айиққа дуч келгудай бўлса, нима қилишини, ўзини ҳандай тутишни озмунча ўйладими! Тор турган жойида қотиб қолди. Ўнг қўлини беихтиёр киссасига тиқди. Киссадан йирик-йирик сочма ўқ олиб, милтиғидаги майда ўқ устига тўқди, тағин сочилиб кетмасин дея ствол оғзидағи латтани маҳкамроқ тиқиб қўйди.

Айиқ жойидан қимир этмади. Бола айиқнинг бошини кўрмаётган бўлса-да, барибир уни диққат билан кузата бошлади. Айиқ унчалик катта эмасди... Уни ҳатто митти айиқча деса ҳам бўлаверарди. Демак, шу атрофда онаси ҳам юрибди. Тор аллақандай қўрқув аралаш теварагига аланглаб, айиқ онасининг шарпасини сезмади, сўнг, нишонга олиб, тепкини босди.

Ҳайвон ўқ узилиши биланоқ ерга ағнаб тушиб, жон берди. Бола ҳайрон бўлди. У айиқ эмас, каттакон бир жайра экан. Бола нима қилишини билмай, унга ачиниб қаради, у безиён жайрани ўлдирмоқчи эмасди. Тор жайранинг юзида иккита-учта чандиқни кўриб, ундан олдин ҳам жайрани кимлардир отганини англади. Кетига қайтаётиб, кўзи иштонидаги қон изига тушди, шундагина жайранинг нишлари қўлини тилиб юборганини сезди.

Лу Торнинг жайрани ташлаб келганини эшитиб, уни роса койиди. Чин-да, жайрани олиб келганида Лу унинг терисини щилиб олиб, қишига ғамлаб қўйиган бўларди, унга мўйна жуда керак эди!

Тор бу сафар ўрмонга милтиқсиз йўл олди, бирор ноёб ўсимлик топаманми деган умидда бир ялангликка келди, ерда ағнаб ётган толни кўриб, қаерга келиб қолганини англади. Дафъатан бир ажабтовур товушни эшитди, дараҳт ичида нимадир қимирилаётганга ўхшади. У дараҳт бутоқларини суриб қараб, улкан силовсиннинг боши билан думини кўрди. Силовсин ҳам уни кўриб, кўзлари ёниб унга ириллади. Силовсиннинг панжалари орасида оппоқ парранда ётибди, Тор паррандага синчиклаб разм солиб, ўзларининг зотдор товуғини таниди. Силовсин Торнинг кўзига жудаям йиртқич, ёвуз кўриниб кетди! Бола силовсинни ич-ичидан ёмон кўриб қолди. Қўлида милтиғи йўқлиги алам қилиб, тишларини фижирлатди, шундай ўлжани бой бериб қўяётганидан кўйди. Дағ-дағ қалтираб, нима қилишини билмай, серрайиб тураверди. Силовсин янада қаттиқ ириллади. Қаҳр билан думини ликиллатиб, ўлжасини чангллаганича дараҳт ковагидан чиқиб, ўзини бутазорга урди.

Эз серёмғир келди, ёш овчи нам ерда ҳаво қуруқ, кунлари кўрмаган изларни учратди. Бир куни ўрмонда тўнғиз панжасини эслатувчи изларга дуч келди. Афтидан, тўнғиз яқиндагина ўтган бўлса керак, излари аниқ-таниқ билиниб турибди, бошқа изларни эса тонгги ёмғир ювиб кетибди. Тор тўнғиз изларини олиб борди. Ярим милча йўл юриб, нариги бетида оқ доғлар оқариб кўринаётган жарликка дуч келди. Унинг ўткир кўзлари буғу қораси ҳамда унга ажабланиб қараб турган буғу боласини илғаб олди. Бола ҳайрон бўлиб, уларга оғзини очганича анграйиб қараб қолди. Буғулар онаси оппоқ думини ликиллатиб, ташвишли сигнал берган бўлди, сўнг боласини эргаштириб, бўронда синиб тушган шох-шаббалар устидан осонлик билан сапчиб ўтди, пастаккина сершоҳ буталар остидан мушукдай сирғалиб ўтди.

Тор буғулар изига яна дуч келди, аммо уларни отиш имконияти бўлмади. Она-бала буғуни бошқа учратмади. Бир марта буғу онасининг якка ўзига дуч келди. Буғу онаси нимадир излаётгандай ерни ҳидлади, авзойи ташвишли, эзгин кўринди. Шунда Торнинг хаёлига Корни ўргатган ҳийла келди. У аста әгилиб, ердан шапалоқдек бир ўтни юлиб олди-да, бармоқлари орасига қўйди, сўнг, лабла-

рига босиб, ҳуштак қилиб чалди. Ҳуштак буғу боласининг онасини йўқлаб чақирган ёлворувчи овозига ўхшаб кетди. Буғу овозни эшитиб, бола тарафга сапчиб-сапчиб чопиб қўяверди. Тор буғуни отмоқчи бўлиб милтигини ўнглаб әди ҳамки, буғу болани пайқаб қолиб, жойида таққа тўхтади. Бўйнидаги ёллари титради. Пишқириб, болага савол назари билан тикилди. Мунис, олма кўзлари боланинг кўнглини эритиб юборди. Буғу оҳиста-оҳиста яқинлашиб, чуқур нафас олди, шунда қаршисида боласи эмас, ажал турганини сезиб, дараҳтлар панасига ўзини уриб, кўздан ғойиб бўлди. Бола шундагина ўзига келди.

«Бечора! — ўйлади у, — боласини йўқотиб қўйган шекилли».

Бола ўрмонда силовсинни тағин кўрди. У буғулар онасини учратиб, ярим соатлардан кейин кулбаларидан бир неча миль олисда чўзилиб ётган қоялардан ошиб ўтди. Тол ағнаб ётган ялангликка етай деганда, бирдан қаршисидан чўлтоқ думли улкан мушук чиқиб қолди. Мушук Торга тик боқди. Бошини бир ёнга қийшайтириб, хотиржам қараб тураверди. Шу пайт яна бир мушук пайдо бўлиб, ҳамроҳининг думидан тортиб ўйнади, ҳамроҳини ўйинга чорлади.

Бола уларнинг ўйинларини томоша қилиб қолиб, милтиги борлигини ҳам унутди. Кўп ўтмай кўнглидаги эски адовати яна қўзиди. Милтигини олишга чоғланди, шунда бирдан қандайдир бир ҳайвон ириллаб қолди, Тор чўчиб тушиб, ўзидан ўн футларча нарида турган йўлбарсдай улкан ва абжир, қари силовсинни нишонга ола бошлади, аммо силовсин оёқлари остидаги ниманидир олди-ю, жўнаб қолди. Бола унинг оғзидаги қора нарсани, буғу боласининг жонсиз танасини элас элас кўриб қолди. Силовсин болаларини эргаштириб буталар орасида ғойиб бўлди. Шундан кейин Тор ўзининг ҳам, силовсиннинг ҳам ҳаётмамоти ҳал бўладиган кун келгунича силовсинни бошқа қайтиб кўрмади.

IV. Ўрмон безгаги

Орадан бир ярим ой ўтди. Корни бир кун эрталаб хўмрайиб ўтириб дўстию сингилларини хавотирга солиб қўйди. Хушрўй чеҳраси жиддийлашиб, уйдаги майда-чуйда юмушларни бажариб, олдингидай хиргойи қилмади. Тор билан Корни

катта хона бурчагидаги похол тўшакда ётар, Тор кечалари ўртогининг инграб, уёқдан-буёқа ағдарилишидан уйғониб кетарди.

Корни ҳар кунги одатича, эрталаб туриб, отларга ем бериб келди, сингиллари нонушта тайёрлагунларича яна ётиб олди. Пича вақтдан сўнг ўзини қўлга олиб, ишга отланди, аммо ишдан оёқ-қўллари титраб-қақшаб, вақтлироқ қайтиб келди. Саратоннинг жазирамасига қарамай, ҳеч исий олмади. Бир неча соатдан сўнг, иситмаси қўтарилиб, бадани оташ бўлиб ёнди. Шундагина Корнининг ўрмон безгаги билан оғриб қолгани аён бўлди. Маргет иситмани туширадиган ўт териб келиб, қайнатиб ичирди, бироқ қизнинг бутун ҳаракатлари зое кетди, Корнининг аҳволи борган сайин оғирлашди. Ўн кун ичида озиб-тўзид, ишга ярамай қолди. Ниҳоят бир оз ўзига келиб, сингилларига шундай деди:

— Сингилжонларим, қимиirlашибга ҳолим қолмади. Яхиси, уйга кета қолай. Бугун сал дурустман, жуда бўлмаса отларни яrim йўлгача бир амаллаб ҳайдаб кетарман. Мабодо аҳволим ёмонлашса, амал-тақал қилиб аравага тушиб оламан, уёғига отларнинг ўзи олиб бориб қўяди. Онам бир ҳафтада оёққа турғазиб олади. Борди-ю, озиқ-овқатинглар тугаб қолса, қайиқ билан Эллертоннинг олдига боринглар, ўша беради.

Қизлар отларни әгарлаб, аравага пичан тўшади. Ранглари сўлғин, бемадор Корни ўнқир-чўнқир йўллардан жўнаб кетди. Корни кетгач, қизлар ўзини кимсасиз саҳрода ёлғиз қолгандай сезди.

Орадан икки кун ўтар-ўтмас ҳаммалари — Маргет ҳам, Лу ҳам, Тор ҳам даҳшатли иситмага дучор бўлиб, мадордан қолди.

Корнининг оёққа туриб, тузук бўлиб кетган кунлари ҳам бўлган эди, учаласи эса бутунлай тўшакка михланиб қолди, кулбага қулфат тушди.

Етти кун ўтди ҳамки, Маргет тўшакдан туролмади, Лу хонадан-хонага аранг ўтадиган бўлди. Лу иродали, қувноқ қиз эди, шу сабаблиям беморларнинг руҳини қўтаришга ўзида куч топа олди. Бироқ уям борган сайин сўлиб, қоқсуяк бўлиб

қолди, ҳазилларидан восвос ҳиди келди. Тор ҳам, гарчанд, касал, мадорсиз бўлса-да, аммо қизлардан дадил эди, у қизларга оби ёвғон қайнатиб берди. Қизларнинг иштаҳалари йўқлиги сабабли кунига атиги бир марта қозон қайнатди. Қизлар шунисигаям шукур қилди. Буёғи озиқ-овқатнинг таги кўриниб қолди, Корни эса бир ҳафталардан кейин келади. Кулбада фақат Торгина ўрнидан туриб ўтира олди, холос.

Тор бир куни эрталаб одатдагидай нонуштага ёғдан бир бўлак кесиб олгани келса, шунча эҳтиёткорлик билан яширилган ёғ жойида йўқ эди. Кулба орқасидаги пашшалардан пана жойга яшириб қўйилган ёғни қандайдир бир жонивор илиб кетган эди. Кулбада чой билан ундан бўлак ҳеч вақо қолмади. Торнинг кўнглига ташвиш тушди. Фавқулодда отхонада юрган товуққа кўзи тушди. Қўлидан нимаям келарди? У ожизланиб қолди, энди у учун товуқ тутиш кийик ёки қирғий овлашдай гап. Шунда бирдан хаёлига милтифи келди... У хиёл ўтмай, семиз товуқ патини тозалаб бошлади. Тор товуқни қозонга бутунича солиб қайнатди, товуқ шўрва тўйимли ҳам мазали бўлди.

Улар шу товуқнинг кучи билан уч кунни ўтказди. Товуқ гўшти соб бўлгач, Тор янә милтифини қўлига олди, бу сафар милтиқ жуда оғир туюлди. Омборга аранг судралиб кириб, мадорсизликдан титраб-қақшади, товуқни бир неча марта мўлжалга олиб, тегизолмади. Ёнида бор-йўғи уч донагина ўқ қолди. Тор омборда атиги тўрттагина товуқ юрганини кўриб ҳайрон бўлди, аслида ўн иккита товуқ бор эди. Тор уч кундан кейин атиги биттагина товуқни кўрди, сўнгги ўқини шунга сарф қилди.

Торнинг кўрган кунлари аянчли, ваҳимали кечди. Эрталаблари бир оз ўзига келиб, ҳам ўзига, ҳам қизларга пича-пичадан егулик тайёрлади, кечаси бўладиган иситмага ҳозирлик кўриб, ҳар бир қизнинг бошига бир сатилдан сув тайёрлаб қўйди. Туш вақти-туш вақти безгак хуруж қилди. Боланинг бошидан-оёғигача қалтироқ турди, тишлари такиллаб, совуқ вужуд-вужудигача ниш санча бошлади. Энди уни ҳеч нима исита олмади, чамаси, олов ҳам ожиз бўлиб қолди. Бадан-баданини исканжага олаётган азобга тоқат қилиб ётишдан бўлак чораси қолмади. Шу азобда олти соат ўтди. Титраб-қақшашнинг устига-устак кўнгил айниш азоби ҳам қўшилди. Кеч соат етти-саккизларда бирдан совқотмай қолди. Энди аъзойи баданида қаттиқ исит-

ма бошланди. Борди-ю, шу пайт унга муз берганларида, турган гап, у музни муз демас эди. Сув, сув, сув! У сувдан бошқа ҳеч нарсани хоҳламади. Тинмай сув ичди. Тонг вақти-тонг вақти тинка-мадори қуриб, кўзи илинди.

«Борди-ю, озиқ-овқатларинг қолмаса, қайиқ билан Эллертоннинг олдига боринглар», деганди Корни жўнаётиб. Бироқ ким қайиқча ўтира олади?

Улар билан ажал ўртасида бор-йўғи яримта товуқ қолди. Корнидан бўлса ҳамон дарак йўқ.

Шундай қилиб, азоб-уқубат чекаётганларига ҳам уч ҳафта бўлди. Улар тузалиш ўрнига кундан-кунга баттарлашди. Кунлар шундай давом этаверса, яна бир неча кундан сўнг Тор ҳам тўшақдан туролмай қолади. Унда ҳоллари нима кечади?

Улар қайғуга толди. Ҳар бири қўрқув билан: «Корни қачон қайтаркин-а?»— дея ўйлади.

V. Болакайнинг уйида

Товуқнинг қолган-қутганини емасларидан бир кун олдин, Тор эрталаб бор куч-қувватини йиғиб, уч сатил сув олиб келди. Безгак қалтироғи одатдагидан эртароқ бошланди, иситма ҳам ҳар доимгидан қаттиқроқ бўлди.

Бола тўшаги бошида турган сувдан узлуксиз ичди. Кечқурун сувга тўлдириб қўйилган сатил кечаси соат иккиларга бориб бўшаб қолди. Иситма болани тарқ этиб, бола уйқуга кетди.

Фира-шира тонгда ғалати овоз — сувнинг шалоплашидан уйғониб кетди. У бошини кўтариб, шундоқ пешонасида бир жуфт ёниб турган кўзни кўрди. Қандайдир бир каттакон жонивор унинг бошида турган сувдан шалоплатиб ичаяпти.

Тор жониворга қўрқув билан қаради, сўнг, аста қўзларини юмди, ўзини ухлаётганга, тушида Ҳиндистонни, бошгинасига келиб турган йўлбарсни кўраётганга солди. Сувнинг шалоплаши ҳадеган-

да тинмади. У бошини күтариб, жонивор ҳалиям шу ердалигини кўрди. Бола қичқирмоқчи бўлди, аммо томогидан заиф ҳирқироқ чиқди, холос. Улкан пахмоқ калла қимиirlади, кўзлари ялтираб, ириллади, сўнг ерга тушиб, хона бўйлаб юрди-да, стол тагига кириб кетди. Торнинг уйқуси ўчиб кетди. У зўрга ўрнидан туриб, тирсакларига таянди, «ш-ш-ш», дея ногирон овоз берди. Шунда стол тагидан бир жуфт кўз ёниб қаради, кейин кулранг қора кўринди. Жонивор шошилмай девор томон борди, картошка ўрага сирғаниб тушиб, кўздан ройиб бўлди.

Бу нима бўлдийкин? Хаста болакай бу қандайдир бир йиртқич жонивор эканлигини ғира-шира тасаввур этди. Унда матонатдан асар ҳам қолмади. Тор қўлидан ҳеч нима келмаслигига ақли етиб, қўрқувдан дағ-дағ титради. Гоҳ қўрқув аралаш кўзлари илинди, гоҳ даҳшатли кўзларни, ғойиб бўлган кулранг жониворни аланглаб қидириб, уйғониб кетди. Тун шу зайлда ўтди, тонгга яқин уйғониб, кечаси шунчаки алаҳлаб чиқдим, деб ўйлади. Шундай бўлса-да, у теваракка ғўлаларни териб қўйишга уринди.

Учаловининг ҳам иштаҳаси йўқ эди, шундай бўлса-да, учаласиям туришига тўғри келди, боиси энг охирги яримта товуқлардан бўлак, бошқа ҳеч вақолари қолмаган эди. Корнидан бўлса ҳамон дарак йўқ. Чамаси, Корни улар Эллертондан озиқ-овқат олиб келган, деб ўйлаган бўлса керак.

Эртаси кечаси иситмадан ҳолдан тойиб охирин пинакка кетган Торни суяқ қисирлашини ғира-шира овозлар уйғотиб юборди. Кўзларини очиб стол устида ўтирган улкан жонивор қорасини ғира-шира кўрди. Тор бақириб юборди, унга этигини отмоқчи бўлди. Жонивор столдан иргиб тушиб, яна картошка ўрага кириб кетди.

Тор шундагина кўрганларининг туш эмаслигига ақли етди. Қизлар ҳам унинг гапларига ишонди, чунки улар нафақат жониворнинг овозини эшилди, шунингдек, охирги насибалари бўлмиш яримта товуқларидан ҳам ажralиб қолди.

Бечора Тор тўшақдан қимиир этмади. Аммо хаста қизларнинг ялиниб-ёлворишларини эшилтиб, ўрнидан қўзғалишга мажбур бўлди. Жилғагача аранг бориб, пича мева териб келди. Сўнг безгак, ташналикка қарши одатдаги тайёргарлигини кўрди, бу сафар янги нарсалар қўшди: тўшаги ёнига тараша, бир нечта гугурт ҳамда яккаю ягона қуроли — айрини қўйиб қўйди. Тўғри, милятири бор, аммо

ўқсиз мильтиқ нимагаям ярайди. У билди, жонивор яна келади, келгандаям оч-наҳор келади. Агар жонивор егулик тополмаса, қаршисида ҳолсиз ётган тирик ўлжага ташланиб қолмасмикин? Шунда Торнинг кўз олдига шафқатсиз жағ синдирган буғу боласининг оёқчалари келди.

Тор кучи етганича яна фўлаларни қатор қилиб териб чиқди, бу сафарги тун осойишта ўтди, ёвуз меҳмон келмади. Эртасига улар кисель қайнатиб ичди, кисель қайнатиш учун баррикададаги фўлаларнинг бир қисмини ишлатишга тўғри келди. Лу, шундай енгил бўлиб қолдимки, учиб кетиш ҳам қўлимдан келади, дея ҳазиллашди, аммо ўрнидан туришга мажоли етмади.

Тун қайтиб, тонг туғаётганда Тор сувнинг шапиллашидан уйғониб кетди, ўғирилиб қараб, дераза ёруғида яна ўша ёниқ кўз, говкалла ҳамда кулранг сояни кўрди.

Тор жон-жаҳди билан бақирмоқчи бўлди, аммо овози чийиллаб чиқди. Ўрнидан оҳиста қўзғалиб, қизларни чақирди:

— Лу, Маргет! Қаранглар, силовсин, яна силовсин келди!

— Бизга ишонма,— жавоб берди қизлар.

— Ш-ш-ш! — Тор жониворни тунов кундагидай қўрқитмоқчи бўлди.

Силовсин деразадан столга ирғиб ўтиб олиб, ириллади. Силовсин бир неча сония деразаға ўтирилди, Тор ҳозир у ойнани синдириб, ташқарига отилади, деб ўйлади. Аммо силовсин яна қайрилиб, ёниб турган кўзларини Торга қадади. Тор секин ўрнидан турди. У ҳозир ё ўлиш, ё ўлдириш пайти келгандигини англади. Гугуртни чақиб, тарашани тутатди. Чап қўли билан ёнаётган тарашани тутди, ўнг қўлига айрини олди, аммо ўзини шундай мадорсиз сездики, айрига ҳассага суюнгандай суюнишдан бўлак иложи қолмади. Улкан йиртқич ҳамлага чоғланиб, столга чўнқайди. Ҳайвоннинг кўзлари тараша алансаси ёруғида қизил нур соча бошлади, тўмтоқ думи ўёқдан-буёқса бориб келди, ирилландан-ириллади. Торнинг оёқлари майишди, айрини қулочкашлаб отмоқчи бўлди.

Силовсин шу заҳоти бола ўйлаганидай унга эмас, бошқа томонга сапчиди. Олов, боланинг дадиллиги силовсинни чўчитиб қўйди, у Торнинг боши устидан сапчиб ўтиб, каравот остига кириб кетди.

Бир дақиқалик жимлик чўқди. Тор бундан фойдаланиб, ёнаётган тарашани мустаҳкамлаб олди,

айрини қўшқўллаб ушлади. У ҳозир бўладиган жанг ҳаёт-мамот жанги бўлажагини ҳис этди. Қизлар қўрқанларидан қичқириб юборди. Тор фақат каравот остидаги ёниқ кўзларни кўриб, ҳайвоннинг тобора қаттиқ ириллаётганини эшитиб турди. У бор кучини йиғиб, жон-жаҳди билан айрини ёниқ кўзларга отди.

Айри қандайдир юмшоқ нарсага бориб тегди, шунда хонани даҳшатли фарёд тутди. Бола бор оғирлиги билан айрини босди.

Силовсин болага ташланмоқчи бўлди, бола унинг тишлари ғижирлашини эшитди, айри дастасига тирноқларини ботирганини кўрди, шунча тармashiшига қарамай, силовсин унга яқинлашиб келаётганини сезди. Ўткир тирноқли панжалар болага тобора яқин келди. Бола ҳадемай ҳолдан тойишини билиб, бутун куч-қувватини тўплаб, яна оғирлигини айрига ташлади. Силовсин ўзини олға отди, ириллаган, тарс-турс овоз чиқди. Айрининг чирик дастаси узилиб тушди, ҳайвон бола томон бир сапчиб, унинг шундайгина ёнидан ўтиб кетди, болага тегмадиям, картошка ўрага ўзини уриб, шу кетганича бутунлай гойиб бўлди.

Тор каравотга ўзини ташлаб, ҳушидан кетди.

... Шу тарзда қанча вақт ётди, билмайди, фавқулодда бир жарангдор хушчақчақ овоз уни ўзига келтирди, кўзларини очса, кун чиқибди.

— Ҳой, ким бор? Нима, ўлиб қолдиларингми? Лу! Тор! Маргет!

Торнинг жавоб қайтаришга ҳоли етмади, у ҳовлидан отларнинг дўпир-дўпири, гурс-гурс қадам товушларини эшитди.

Эшикни бақувват қўллар очиб, оstonада хушрўй, соғлом Корни пайдо бўлди.

— Ўлиб қолдиларингми? — деди Корни ваҳима билан.— Ким ўлди? Қаердасизлар? Тор! Ким ўлди деяпман? Лу? Маргет?

— Корни, Корни! — тўшакдан заиф бир овоз эшитилди.— Улар кулбада ётиби. Аҳволлари жуда ёмон. Ейишга ҳеч нима қолмади...

— Эҳ, қалла! — алам билан қичқирди Корни.— Мен сизларни Эллertonдан озиқ-овқат олиб келгансизлар деб ўйлабман!

— Иложимиз бўлмади, Корни! Сен кетишинг билан ҳаммамиз бараварига ётиб қолдик. Устигаустак силовсин бор-йўғимизни, товуқларимизни еб кетди.

— Ундан ўчингни олган бўлсанг керак! — деди

Корни бурчакдаги тарашалар остига сизиб кетган қонга имо қилиб.

... Күп ўтмай лаззатли таом, яхши парвариш, дори-дармонлар учаловини ҳам оёққа турғизди.

Орадан икки ойлар ўтиб, қизларга янги кади керак бўлиб қолди. Тор уларга шундай деди:

— Мен ичи ковак йўғон толнинг қаердалигини яхши биламан, юринглар.

Қизлар билан Корни ўрмондаги бир сайҳонликка келиб, толдан бир кадилик ёғоч қирқиб олди, шунда улар тол ковагининг нариги бошида онаси ёнида қотиб ётган иккита силовсин боласининг мурдасини кўриб қолди, силовсинлар онасининг биқинидан эскириб қолган айри синифи чиқиб турар эди.

СНАП

Бир кучукнинг бошидан кечиргандари

I

Мен уни илк бор тонг саҳарда кўрдим.

Бир эрта тонгда мактабдош ошнам Жекдан телеграмма олдим:

«Сенга бир ажойиб кучук жўнатяпман. Унга яхши муомала қил. Қўпполларни иқи суймайди».

Жекнинг ғалати феъли бор, у, масалан, кучук юбораман деб, ўрнига аллақандай машина ё бўлмаса сассиқкўзан жўнатишиям мумкин. Шу сабаблиям совғани қизиқиш билан кутдим. Ниҳоят совға келди, қарасам, қути устига: «Хавфли!» деб ёзиб қўйилибди. Қути ичидан ириллаган, фингшиган овоз эшитилди. Қутининг панжарали дарчасидаи қараб, шер боласини эмас, кичкинагина оқ бультеръер¹-ни кўрдим. У мендан қочмоқчи бўлиб, тинмай ириллади. Унинг ириллаши қулоғимга хунук эшитилди, одатда итлар икки хил оҳангда ириллайди. Бир тури, паст, кўкрак қафасидан чиқсан товуш бўлиб, бу унинг иззат қилгани ёки яхшилик қилувчига ташаккури бўлади, иккинчиси, овозини қўйиб вовиллайди, бу ҳужум олдидан сўнгги сўзини айтгани бўлади. Ҳамма ит боқувчи одамлар каби мен ҳам итни ҳар қандай кўйга сола оламан, гапимга кўндира оламан, деб юраман. Шу боисдан ҳам совғани олиб келган кишига жавоб бериб юбориб, асбоб-ускуналар солинган қутичадан қаламтарош, болғача, болтacha ҳамда косовни олиб, қафасни очдим. Болғача ҳар тўқиллаганда кучук бор овози билан вовуллади. Қутини ёнламаси билан тўнтарганимни биламан, кучук тикка бўлиб оёқларимга сапчиди. Агар панжалари тўр симларига ўралиб қолмаганида, билмадим, ҳолим не кечарди. Мен унинг бўйи етмайдиган стол устига ирғиб чиқиб олиб, уни тинчлантиришга ҳаракат қилдим. Мен ҳамиша ҳайвонлар билан суҳбатлашиш тарафдори бўлиб келганман. Ишончим комилки, ҳайвонлар гапларимизнинг сўзларини тушуниб етмасалар-да, аммо маъносини илғаб оладилар. Бироқ бу кучуквачча, афтидан, мени тил-

¹ Бультеръер — ит тури.

ёғламалик қиляпти, деб ўйлади чоғи, хушомаддларимдан жирканди. У теварак-атрофга бир қараб олиб, стол остига кириб ётиб олди, мени ерга тушармикан, деб кутди. Мен унинг кўзларига тикилиб, келишиб кетамиз, деб ўйладим, аммо кўзим кўзига сира дуч келмади, шу сабабли ҳам стол устидан қимирамадим. Мен ўзи совуқён одамман. Ахир мен темир-терсак билан савдо қилувчи фирма вакилиман, бу фирмада хизмат қиладиганлар ўта вазминликлари билан ном чиқарган, улар бу борада фақатгина тайёр кийим-кечаклар билан савдо қилувчи ҳамкасабаларига ён беради, холос.

Шундай қилиб, столда мусулмончасига чордана қуриб ўтириб олдим, қўйнимдан сигара олиб тутатдим, кичкинагина золим ҳайвон эса пастда, оёқларим остида пойлаб ўтириди.

Чўнтағимдан ўртоғимнинг телеграммасини олиб, яна ўқидим: «Ажойиб кучук. Унга яхши муомала қилас. Қўполларни иқи суймайди». Ўзимни хотиржам тутганим яхши самара берди, орадан ярим соат ўтар-ўтмас кучукнинг ириллаши тинди. Бир соатлар чамаси ўтгач, тинчландими-йўқми, деб пастга астагина газета ташладим, у газетага ўзини отмади. Эҳтимол, қафасдаги асабийлиги тарқалгандир. Мен учинчи сигарани тутатдим, шунда у битта-битта қадам босиб камин олдига борди-да, узала тушиб ётиб олди, аммо мени унутиб қўйгани йўқ, мендан бир кўзини узмади. Мен унинг калтагина думидан кўзимни олмадим. Борди-ю, думи лоақал бир мартагина қимираганда ўзимни ғолиб деб ҳисоблаган бўлардим. Бироқ думи қимирамади. Мен қўлимга китоб олиб, то оёқларим увшугунча, каминдаги олов ўчгунча ўқиб ўтирдим. Соат ўнларга бориб, хона совиди, ўн яримларда эса, олов бутунлай ўчди. Дўстим қилган туҳфа ўрнидан турди, керишиб эснаб каравот остидаги жун гиламга келди. Мен стoldан жавонга, жавондан каминга ҳатладим, бир амаллаб тўшагимга бориб, товуш чиқармай ечиниб ётиб олдим. Ҳали

кўзимга уйқу инмасдан ниманингдир шарпасини сездим, бир нима каравотдан, сўнг оёқларим устидан юрди. Афтидан, Снап¹ каравот таги совуқлик қилиб қолгани учун ўзига бирон-бир қулайроқ жой қидираётганга ўхшайди.

Кучук оёқларим остига ғужанак бўлиб ётиб олди. Мен ноқулай аҳволда қолиб, яхшироқ ўраниб ётолмадим, сал оёқ чўзганимни биламан, кучук газаб билан оёғимга ёпишди, фақат қалин кўргагина мени оғир жароҳатдан асраб қолди.

Орадан бир соат ўтди, бу вақт ичида мен оёқларимни сал-сал қўзғатиб-қўзғатиб, секин узатиб олишга муваффақ бўлдим, шундан кейингина ухлашга имкон туғилди. Тунда бир неча маротаба кучук дарғазаб ириллаб, мени уйғотиб юборди, балки унинг рухсатисиз оёқ узатишга журъат этганим, яна устига-устак ўқтин-ўқтин хуррак отганим малол келгандир.

Эрталаб Снапдан вақтлироқ турмоқчи бўлдим. Эшитяпсизми, мен уни Снап деб атаяпман... Унинг номини тўлиқ айтганда, Жинжерснап² бўларди. Баъзи итларга лақаб топиш мушкул, баъзиларига лақаб қўйишни ўйлаб ўтирасаям бўлади, лақаби ўз-ўзидан топилади-қолади.

Шундай қилиб, соат еттида ўрнимдан турмоқчи бўлдим. Снап соат саккизларгача ётиши маъқул кўрди, шунинг учун ҳам саккизда ўрнимиздан турдик. У мени каминни ёқишимга ва кийиниб олишимга қўйиб берди, бирон марта ҳам стол устига ҳайдаб солмади. Ноңушта тайёрлаш учун хонадан чиқаётib, унга шундай дедим:

— Снап дўстим, мендан бошқа одам бўлганда сени калтаклаб тарбия қиласди. Лекин мен сени ўзимча тарбия қилмоқчиман. Ҳозирги докторлар «Эрталабки ноңуштани бермаслик» тадбирини ўйлаб топганлар. Мен шу тадбирни сенга қўллаб кўрмоқчиман.

Албатта, уни кун бўйи оч қўйиш бераҳмлик бўлади, лекин мен ўз сўзимда турдим. У эшикни тирнаб, расво қилиб ташлади, уни кейинчалик бўяшга тўғри келди. Кечқурун пичагина овқат бериб әдим, бажонидил олди.

Биз бир ҳафта деганда дўст бўлиб қолдик. У энди менинг каравотимда ётадиган бўлди, қимирласам ҳам мени қопишга уринмади. «Эрталабки ноңуштани бермаслик» тадбири жуда ажойиб са-

¹ Снап (Snap) — оғир.

² Жинжерснап (gingersnap) — занжабил солинган қатлама кулча.

мара берди, биз у билан уч ой деганда орамиздан қил ўтмайдиган даражада иноқлашиб кетдик.

Назаримда, у ҳали қўрқув нималигини билмайди. Борди-ю, ўзидан ҳам майда кучукни кўриб қолса, унга аҳамият ҳам бермайди, борди-ю, ўзидан катта итни кўриб қолса, унинг чўлтоқ думи таранг бўлади, бегона итни айланиб, орқа оёқларини ерга тап-тап уради, дам кўкка, дам ерга, олис-олисларга қараб ҳуриб, бегона ит пайдо бўлганидан дарак бериб, зир айланиб югуради. Бегона ит кетса кетди, кетмаса жанжал чиқаради. Шундан кейингина бегона ит жуфтакни ростлаб қолади. Снап жанжал қиласвериб жуда кўп таъзирини еди, аммо булардан кераклича хулоса чиқариб олмади.

Бир куни итлар кўргазмаси пайтида извош каратада кетаётib, сайд қилиб юрган филсимон сенбернарни кўриб қолди. Сенбернарнинг кўриниши кучукни ҳайратда қолдирди ва у лип этиб ўзини карета дарчасига уриб, оёғини синдириб олди.

У ҳамон қўрқув нималигини билмади. У мен билган итларнинг биронтасига ўхшамади. Масалан, агарда бирон-бир болакай унга тош отгудай бўлса, у боладан қочмади, аксинча, болага қараб югурди. Мабодо болакай яна тош отаверса, у шу заҳоти бола билан орани очди қилди, шунинг учун ҳам ҳамманинг эътиборини қозонди. Фақат мен билан идорамиз дастёри унинг фазилатларини кўра олдик. У ҳам фақат икковимизнигина дўст бўлишга муносаб деб билиб, биз билан дўстлашди. Ёзниг ўрталарида Карнеги, Вандербилт ва Астор¹ учовлари бир бўлиб пул йиқсан тақдирларида ҳам мендан жажжигина Снапни сотиб олишга қурблари етмаган бўларди.

II

Гарчанд мен гумашта бўлмасам ҳам хизмат қилаётган фирмам мени кузда саёҳатга жўнатди, шу туфайли Снап уй бекаси билан қолди. Уларнинг феъл-атворлари бир-бировиникига тўғри келмади. Кучук бекадан жирканар, бека эса ундан қўрқарди, хулласи калом, икковлари бир-бирини ёмон кўриб қолди.

Мен эса Шимолий штатларда тиканли сим ўтказиши ишлари билан банд бўлдим. Ҳафтада бир марта уйдан хат оламан. Уй бекаси Снапдан дод деб ёзади.

Мен Шимолий Дакотадаги Мендоzagа келиб,

¹ Америкалик уч миллиардер.

сим ўтказишининг яхши йўлини топиб олдим. Турган гап, аввало йирик савдо гарлар билан шартнома туздим, сўнг эҳтиёжини билиш мақсадида фермерлар билан духоб келдим, шу тариқа ака-ука Пенруфлар фермаси билан ҳам танишиб қолдим.

Чорвачилик билан шуғулланувчи жойларда бўлмай, у ерларда олғир, қонхўр бўрилар келтирган қиронлар ҳақида билиб бўлмайди. Бўриларни заҳарлаб қўлга тушириш даврлари ўтиб кетди. Аксарият подачилар сингари ака-ука Пенруфлар ҳам заҳар-оғу ва қопқон ишлатишдан воз кечиб, бўри овида турли итларни синааб кўрди, бу билан нафақат теварак-атрофни бўрилардан тозалади, шу билан бирга овдан завқ ҳам олди.

Тезоёқ итлар ҳал қилувчи олишувларда ярамай қолиши, Дания додлари жудаем даққи экани, този итлар эса ғанимини кўрмагунларича чопмаслиги аён бўлди. Ҳар бир жониворда қандайдир бир машъум камчилик бўлди. Подачилар энди бир гала турли хил итларни аралаштириб, овга қўйди, мени бу овга таклиф этишганида у ердаги итларнинг турли-туманлигини кўриб завқим келди. Овда қанчадан-қанча майда, беўхшов итлар қатнашди, аммо улар орасида зотдорлари ҳам, масалан, нархи бир дунё пул бўладиган бир нечта рус бўрибосарлари ҳам бор эди.

Маҳаллий овчилар «бошлиғи» бўлмиш Гилтон Пенруф бу итлар билан фаҳрланиб, улардан мисли кўрилмаган жасоратлар кутди.

— Този итлар бўри овига нозиклик қилишяпти, додлар бўлса яхши югуrolмайди, энди бўрибосарларни ишга соламиз, улар бўриларни бурда-бурда қилиб ташлайди.

Шундай қилиб, този итлар қувиш учун, додлар ҳар эҳтимолга қарши, бўрибосарлар эса энг асосий олишув учун мўлжаллаб қўйилди. Бундан ташқари иккита-учта димоғи сезгир ит мабодо бўри кўздан ғойиб бўлиб қолса топиб бериш учун ажратиб қўйилди.

Ҳаво очиқ октябрь кунларидан бирида адирлар оралаб ўйлга тушишимиз ажойиб манзара кашф этди! Гарчанд йилнинг сўнгги фаслларидан бири бўлса-да, ҳаво беғубор ва топ-тоза, на қор бор, на совуқ. Овчилар оти аста-секин қизиди, шунда у менга икки марта қандай қилиб эгасини устидан тушириб ташлашини кўрсатмоқчи бўлди.

Яланглиқда иккита-учта кулранг шарпага кўзимиз тушди, Гилтон уларни ё бўри, ё чиябўри деди. Итлар галаси жон-жаҳди билан ҳуриб чопиб

кетди. Улар қора шомгача елиб-югуриб, ҳеч нима тутолмади. Фақат този итлардан биттаси бўрини қувиб етибди, уям елкасидан ярадор бўлиб, йўлда қолиб кетибди.

— Гилт, назаримда, сенинг бўрибосарларингдан наф чиқмайдиганга ўхшайди,— деди Пенруфларнинг кичкинаси бўлмиш Гарвин.— Менга қолса, жайдари ит бўлса ҳам ҳаммаси кичкина қора дод олдидан ўтаверсин.

— Ҳеч нарсага ақлим етмай қолди! — тўнгиллади Гилтон.— Бўри уёқда турсин, ҳаттоқи чиябўрилар ҳам бу този итлардан ҳеч қаёққа қочиб қутулмасди. Ов итлари ҳам зўр, уч кунги изни десанг ҳам топиб беради. Доглар-чи, айиққа ҳам бас келарди!

— Қўй, тортишиб ўтирумайлик, — деди оталири, — итларинг қувишни, исқабтопарликни эпласа эплар, айиққа бас келса-келар, бироқ улар бўри билан тўқнаш келишни истамаяпти. Лаънати итлар, бари қўрқиб ўтирибди-я. Шуларга кетган пулимни қайтиб олиш учун кўп нарсаларимдан кечган бўлардим.

Улар шу тариқа тортишиб қолди. Мен улар билан хайрлашиб, йўлимга равона бўлдим.

Този итлар кучли ва илдам бўлса-да, афтидан, бўрининг важоҳати уларни қўрқитиб юборганга ўхшайди. Уларда бўрилар билан ўз кучларини синаб кўриш учун юрак етмаган. Шунда беихтиёр кўз ўнгимда тўшагимнинг бир бурчагини эгаллаб олган ўша ботир кучук гавдаланди Унинг ҳозир бўлишини шундай истадим! Шунда мана бу беўхшов тўнкалар жасур йўлбошчига эга бўлган бўларди.

Барокада тўхтаб, почтадан уй бекасининг иккита номасини олдим. Биринчисида «бу ярамас итнинг хонада қилаётган тентакликлари» ҳақида ёзибди, иккинчисида эса бундан ҳам дарғазаб бўлиб, Снапни тезда йўқотиш зарурлиги хусусида талабнома битибди.

«Нима учун уни Мендозага олиб келмаслигим керак экан? — ўладим мен — Бор-йўғи йигирма соатлик йўл бўлса. Буёғи Пенруфлар Снапни кўриб хурсанд бўлади».

III

Жинжерснап билан бу сафарги учрашувимиз ҳам олдингисидан сира фарқ қилмади. Кучук менга ташланди, ўзини мени қопмоқчи қилиб кўрсатди, тинмай акиллади. Овози кўксидан чиқиб, думи тинмай ликиллади.

Пенруфларникига келганимдан бүён улар яна бир неча маротаба бўри овига чиқди, ҳар сафар овлари бароридан келмай, жигибийрон бўлиб қайтди. Итлар деярли ҳар гал бўрини қувиб етарди, аммо уларга тегинолмасди, овчилар нега итларнинг қўрқаётганига ақллари етмай, бир неча марта уларга яқинроқдан бориб қаради.

Охири қария Пенруф: «Бу қаланғи-қасанғи итлар ботирлиқда қуёндан ҳам хароб экан», деган хулосага қелди.

Эртаси куни тонг саҳарлаб йўлга тушдик. Яна ўша учқур отлар, яна ўша ажойиб чавандозлар ҳамда кўк, сариқ, ола-була итлар бизга ҳамроҳ бўлди. Бундан ташқари, сағимизда пинжимга тиқилиб олиб, нафақат итларга, шунингдек, менга яқинлашмоқчи бўлган отларга ҳам тишларини иржайтириб келаётган кичкинагина, оппоқзина Снап ҳам бор эди. Снап, яқинидаги ҳар бир одам, ҳар бир ит, от билан уришиб чиқди.

Биз улкан адир ёнбагрига келиб тўхтадик. Гилтон дурбин билан теварак-атрофга қараб, бақириб юборди:

— Ана у! Ана, жилға томон келяпти, Скелл. Бу чиябўри бўлса керак.

Энди този итларга ўлжани кўрсатиш керак. Бу осон иш эмас, чунки улар дурбиндан кўра олмайди, яланглиқ эса ит бўйидан баландроқ буталар билан қопланган.

Шунда Гилтон: «Дандер, буёқса кел!»— деб итни чақириб олиб, оёгини олдинга қўйди. Дандер эпчиллик билан бир сакраб эгарга учиб чиқиб, жойлашиб ўтириб олди. Гилтон унга ўлжани кўрсатиб деди:

— Ана у, Дандер, ана! Бор, қоп, бор, фус, фус!

Дандер эгаси кўрсатган томонга синчковлик билан тикилди, бир нимани кўрди шекилли, астагина ҳурди, ерга сапчиб тушиб, югуриб кетди. Бошқа итлар унинг изидан эргашди. Биз ҳам уларнинг кетидан ошиқдик, аммо хийла орқада қолиб кетдик, чунки йўлимизда ўрлар, бўрсиқлар ини, катта-катта тошлар, узун-узун буталар кўп экан. Бундай йўлда тез югуришнинг оқибати чатоқ бўлиши мумкин.

Шундай қилиб, биз орқада қолиб кетдик, эгарга ўрганмаганигим учун мен ҳаммадан орқада қолиб кетдим. Итлар тезроқ нариги бетга ўтиб олиш учун яланглиқ бўйлаб чопди, ўр-чуқурлар оралаб чопди. Тўдага Дандер този йўлбошчилик қилди. Биз навбатдаги ўркачга чиқиб, овнинг бор манзарасини

кўрдик: чиябўри елдай учиб бораяпти, улардан чорак милча кейинроқда итлар қувиб бораяпти... чиябўрини етиб олди шекилли, итлар кўринмай қолди. Яна бир қараганимизда ерда сулайиб ётган чиябўри билан уни ўраб олган итларни кўрдик. Нимагадир иккита ов или билан бизнинг Жинжер-санап кўринмади.

— Олишувга кеъ қолишибди! — деди Гилтон орқада қолган ов итларига қараб. Сўнг фахр билан Дандерни уриб-суриб қўйиб деди: — Кўриб турибсиз, ҳар ҳолда сизнинг кучукваччангизга зарурат қолмади!

— Жасоратни қара-я, ўнта сўлоқмондай ит майдагина бир чиябўрига ёпишиб ўтиrsa! — пичинг қилиб деди оталари. — Бирон-бир бўрига дуч келиб қолсин, кўради!

Эргаси куни яна овга отландик.

Адирга ўрлаётиб, ғимир-ғимир этаётган кулранг нуқталарга кўзимиз тушди. Қимиrlаётган нарса оқ бўлса, унда у кийик бўлади, қизили тулки, кулранги ё бўри, ё чиябўри бўлади. Унинг бўри ё чиябўрилигини думидан билса бўлади. Масалан, думи осилиб турган бўлса чиябўри, тепага қўтарилиб турган бўлса, йиртқич бўри бўлади.

Худди кечаги сингари бугун ҳам Дандерга ўлжа кўрсатилди, у худди яна кечагидай турфа този итлару бўрибосарлар, ов итларию додлар, бультеръер ва отлиқларни изидан эргаштириб олға босди. Кўз очиб юмгунча қувди-қувди бошланди. Итлардан олдинда узун-узун сакраб чопиб бораётган бўри эканлигига шубҳа қолмади. Негадир менга олдиндаги итлар аввалгилардагидек яхши чополмаётганга ўхшаб туюлди. Уёри нима бўлди, буни ҳеч ким кўрмади. Итлар бирин-кетин изларига қайтиди, бўри эса қўздан гойиб бўлди.

Энди итларга таънаю пичинглар ёғилди.

— Эҳ! Қўрқинглар, қўрқиб кетдинглар! — ижирғаниб деди оталари. — Шундоқ етиб туришган эди-я. Сал буларга ўгирилдими, тамом, жуфтакни ростлаб қолишди, т-фу!

— Қани ўша бебаҳо ботир теръерингиз? — сўради Гилтон нафрат билан.

— Қайдам,— дедим мен.— Эҳтимол, Снап бўрини кўрмаган ҳам бўлса керак. Гаров ўйнайман, агар кўзи тушганида борми, ё бўрини ўлдиради, ё ўзи ўларди.

Шу куни кечаси фермага яқин жойдаги бир қанча сигирни бўри бўғизлаб кетди, биз яна овга отландик.

Бу ов ҳам худди аввалги кунлардаги сингари бошланди. Кун пешиндан оққанда ярим милча келадиган ерда думи юқори күтарилиб бораётган кулранг ҳайвонни кўрдик. Гилтон Дандерни эгарга ўтқазиб олди. Мен ҳам уни кўриб Снапни чақирдим. Кучугимнинг оёқлари шундай калта эдики, у отнинг устига ирғиб чиқа олмади. Менинг оёқларимга тирмаша-тирмаша тепага чиқиб олди. Мен унга бўрини кўрсатиб, то ҳайвонни илғамагунича, сўнг жон-жаҳди билан югуриб кетаётган тозиларни қувиб етмагунича: «Бор, қоп, қоп!» — деб тура-вердим.

Бу галги қувди-қувди чангальзор оралаб, дарё ёқалаб очиқ ялангликдан кетди. Ҳаммамиз бир бўлиб тоғ ёнбағрига чиқдик, Дандер бўрини қувиб етиб, унинг орқа оёқларидан олмоқчи бўлаётганини кўриб қолдик. Кулранг ҳайвон ҳамлага шайланиб орқасига ўтирилди, шунда кўз олдимизда ғаройиб манзара намоён бўлди Итлар то кичкина оқ кучук етиб келмагунига қадар, икки-учтадан бўлишиб бўрининг теварагини ҳалқа каби ўраб ҳуриб тураверди. Оқ кучук вақтини беҳудага ҳуриб сарф қилиб ўтирмай, ўзини тикка бўрининг бўғзига отди, аммо мўлжални аниқ ололмай, орқасига қалқиб кетди, шундай бўлса-да, рақибининг тумшуғини тишлаб олишга улгурди. Шундан кейингина ўнтача келадиган барзангি ит ҳам бўрига ташланди, орадан икки дақиқача ўтиб, бўри жон таслим қилди. Биз гарчанд олисдан бўлса ҳам Снап менинг ишончими ни оқлаганига гувоҳ бўлдик.

Энди мақтаниш навбати менга келди. Чунки Снап бўрини қандай овлаш кераклигини кўрсатиб қўйди, ниҳоят, Мендозанинг итлариям одамларнинг ёрдамисиз бўрини бирёқлик қиладиган бўлди.

Аммо муваффақиятимиз татимади, иккита воқеа кўнглишимизни хуфтон қилди. Биринчиси, нобуд бўлган бўри жуда ёш, ҳатто норасида эди. У шунинг учун ҳам гўдаклик қилиб, яланглик бўйлаб чопган эди. Иккинчиси, Снап яраланди, бўри унинг елка-сига тирноқларини ботириб олди.

Биз ғурур билан изимизга қайтаётиб, кучугимнинг оқсоқланашётганини сезиб қолдим.

— Буёқча ке! — деб қичқирдим.— Ке буёқча, Снап!

У икки марта әгарга ирғиб чиқмоқчи бўлди,
эплай олмади.

— Уни буёқча бериб юборинг, Гилтон,— деда
итлимос қилдим.

— Итлимос қилганингиздан хурсандман. Ша-
қилдоқ илонингизни ўзингиз билан бемалол олиб
кетишингиз мумкин,— деди Гилтон, энди Снап би-
лан ўйнашиш хатарли әканини билиб.

— Буёқча, Снап, ма, ол! — дедим унга қамчи
учини узатиб.

У узалиб, қамчини тиши билан тишлади, мен
уни кўтариб, әгарга ўтқазиб олиб, уйга олиб кетдим.
Шундан кейин уни ёш болани парвариш қилгандаи
парваришладим, чунки Снап подачиларга уларнинг
итларида айнан нима етишмаётганлигини исбот
қилиб берди. Ов итларнинг тезкор оёқлари-ю, бўрибосарлар
билан додларнинг куч-қудрати бультеръернинг
жасорати олдидан ўтаверсинг. Шундай қилиб, пода-
чилар шу куни бўри масаласига барҳам берди,
Мендозага йўлингиз тушиб қолса, буни ўз кўзингиз
билан кўрасиз, чунки энди бу ердаги ҳар бир итлар
галаси орасида бультеръер пайдо бўлиб қолди,
бультеръер бўлганидаям асосан Снапомендоz қонли
бультеръерлар.

IV

Эртаси куни Снапнинг меникига келганига бир
йил тўлди. Шу куни ҳаво очиқ келиб, кун чарақлаб
кетди. Ерга ҳали қор тушмади. Подачилар яна бўри
овига отланди. Аммо ҳамон Снапнинг яраси бит-
май, ҳамманинг энсаси қотди. У, одатдагидай, ме-
нинг оёқларим остида ухлади, кўрпада қон излари
қолди. У албатта бўри овида қатнашолмайди. Шу
сабаблиям уни ташлаб кетмоқчи бўлдик. Снапни
алдаб, омборга киргиздик-да, устидан қулфлаб
қўйдик. Кейин ўзимиз йўлга тушдик. Аммо кўнглим
аллақандай кўнгилсизлик бўлишини ҳис қилди.
Мен кучугимсиз омадсизликка йўлиқишимизни
сездим, аммо бу омадсизлик нечогли улкан бўли-
шини хаёлимга келтиролмадим.

Биз узоқлашиб, адирлар оралаб бораётиб әдик, бирдан кетимиздан буталар оралаб лип-лип этиб, оқ коптоқдай думалаб, Снап етиб келиб қолди. Бир дақиқа ўтиб, чўлтоқ думини ликиллатиб ғингшиб отимнинг олдида пайдо бўлди. Уни изига қайтариб юбориб бўлмайди, агар шундай қилмоқчи бўлган тақдиримда ҳам у барибир менинг гапимга ўла қолса кирмайди. Буёғи яраси баттар зўриқиб кетган. Уни чақириб, қамчи учини узатдим ва эгарга ўтқазиб олдим. «Шу ердан,— ўйладим мен,— уйга қайтгунимизча қўзгалмайсан». Лекин мен ўйлаганимдай бўлмади. Гилтон «ғус! ғус!»— дея ҳайқириб, бўри кўриб қолганидан дарак берди. Дандер билан Райл баравар олдинга отилди, аммо бир-бирига тўқнашиб кетиб, ерга чалқанчасига бориб тушди. Снап сергаклик билан қараб, бўрини кўрди. Мен ўёқ-буёғимга қарагунча у эгардан сапчиб тушиб, эгри-буғри йўллар билан гоҳ юқорилаб, гоҳ пастлаб, буталар ёнидан, остидан чопиб, бўрини мўлжаллаб бораверди. Бир неча дақиқа ичидан бутун галани изидан эргаштириб олиб кетди. Бу узоқ давом этмади, албатта. Баҳайбат тозилар қимираётган нуқтани кўриб, яланглик бўйлаб узун занжир каби чўзилиб кетди. Овнинг мароқли бўлиши равшан бўлди, чунки бўри унча олисда бўлмай, итлар ҳам шитоб билан югурди.

— Улар Айиқ жарга бурилди!— қичқириб юборди Гарвин.— Кетимдан юринглар! Биз уларни кесиб чиқамиз!

Биз орқамизга қайтиб, адир шимолидан от қўйдик, бу пайт қувди-қувди, афтидан, жанубий қиялик бўйлаб давом этди.

Биз тепага кўтарилиб, энди тушамиз деб турганимизда Гилтон қичқириб қолди:

— У шу ерда экан! Нақ рўпарасидан чиқиб қолибмиз!

Гилтон сакраб отдан тушди, тизгинни ташлаб, олдинга югурди. Мен ҳам шундай қилдим. Рўпарамиздаги очиқ ялангликда ўёқдан-буёқча чайқа-

либ чопиб бораётган улкан бўрини кўрдик. Боши әтик, думи тик таранг бўридан эллик қадамлар орқада ундан икки карра тезроқ Дандер чопиб бормоқда. Бир дақиқалардан сўнг този ит бўрини қувиб етиб, акиллаб тармашиб бошлади, бўри унга томон ўгирилиши билан у ортига тисарилди. Улар шундоқ пастимизда, эллик футча нарида әди. Гарвин револьверини чиқарди, аммо Гилтон уни қайтарди.

— Йўқ, йўқ! Кўрайлик-чи, нима бўларкин.

Зум ўтмай, иккинчи този, кетидан учинчиси, сўнг бошқалари етиб келди. Ҳар бир този бўрини нимта-нимта қилиб ташлагудай ғазаб билан келди. Бироқ улар бирин-кетин орқага чекиниб, хавфсизроқ бўлган масофага бориб акиллай бошлади. Икки дақиқалардан сўнг ажойиб рус бўрибосарлари етиб келди. Олисдан улар, шубҳасиз, қари бўрига тиккасига ҳамла қилмоқчига ўхшаб кўринди. Аммо ғанимнинг дадил туриши, мушаклари бўртиб турган бўйни, ажал келтирувчи жағлари уларни чўчитиб юборди, шундай қилиб, улар ҳам даврага тиқилди, кулранг талончи эса уларнинг ҳар бири билан, керак бўлса, ҳаммаси билан ёппасига олишиш учун гоҳ ўёғига, гоҳ буёғига олазарак қараб, шай бўлиб турди.

Ана, ҳар бири шу бўридай келадиган барзанги додлар ҳам етиб келди. Уларнинг оғир-оғир нафас олиши даҳшатли хириллашга айланиб, улар бўрини нимталаб ташлагувчи вожоҳат билан келди. Аммо даҳшатли, қўрқмас, жағлари бақувват, панжалари ўткир, керак бўлса ўлимга ҳам тайёр ғанимларини яқинроқдан кўриб, учала дод ҳам бўри жон берсаям бир ўзи жон бермаслигини, бошқаларнинг ҳам бошига етиб жон беришини сезиб, дарҳол шаштларидан тушди. Нафасларини ростлаб олиб, бирпасдан кейин ҳамла қилмоқчи бўлди. Улар бўридан қўрқмади. Овозлариям жасурона янгради. Улар биринчи ҳамла қилувчининг ҳоливой бўлишини яхши билди, аммо улар ҳуришиб, ўзларини бардам тутиб турaverди.

Ўнта барзанги ит бечора йиртқични ўраб тураверди, шунда буталар остидан шитир-шитир овоз эштилди. Сўнг қордай оппоқ резина копток сакраб-сакраб келиб, кичкинагина бультеръер бўлиб қолди. Доим орқада юрувчи Снап оғир-оғир нафас олди, сўнг бўрига ташланишга юраги бетламаётган итлар ҳалқасига ўзини урди. У иккиландими? Сирам! Акиллаб турган итлар орасини тиккасига ёриб ўтиб, адирлар ҳукмдорининг нақ ҳалқумини

нишонга олиб, ўзини отди. Шунда бўрининг йигирмата ўткир тишлари зарбига дуч келди. Аммо у турасолиб ғанимига иккинчи марта ташланди, кейин нима бўлди, билиб бўлмади. Итлар айқаш-уйқаш бўлиб кетди. Хаёлимда оппоқ кучук бўрининг тумшуғидан олди, кейин бошқа итлар бўрига бирвакайига ҳамла қилгандай бўлди. Биз итларга ёрдам беролмадик, аммо улар ҳам бизнинг ёрдамишига муҳтоҷ бўлмади. Уларнинг йўлбошчиси жасурликда тенгсиз бўлди. Ниҳоят, олишув ниҳоясига етди. Улкан йиртқич бўри ерда сулайиб ётиб қолди, майдагина оппоқ кучук ҳам бўрининг тумшуғига ёпишганича қимириламай қолди.

Биз аралашибга чоғланиб, аммо нима қилишимизни билмай, қараб туравердик. Ниҳоят, ҳаммаси тугади. Бўрининг жони узилди. Мен Снапни чақирдим, лекин у қимир этмади. Мен унинг устига эгалиб:

— Снап, Снап, бари тамом бўлди, сен уни ўлдирдинг! — дедим, аммо кучугим қимир этмади. Шунда кучугимнинг баданидаги иккита катта жароҳатга кўзим тушди. Уни кўтариб олмоқчи бўлдим. — Бўлди, биродар, ҳаммаси тугади.

У заифгина ириллаб, бўрини қўйиб юборди.

Чапани молбоқарлар Снапнинг теварагига тизчўқди, қария Пенруф овози титраб пичирлади:

— Ундан айрилгандан кўра йигирмата ҳўкизимдан айрилганим яхши!

Мен Снапни қўлнимга кўтариб олдим, отини айтиб-айтиб бошини силадим. У оҳиста ингиллади, назаримда мен билан видолашди, сўнг қўлларимни ялаб бутунлай жимиб қолди.

Биз уйга ғамгин қайтдик. Йиртқичнинг терисини ҳам олиб олдик, аммо бу бизни юпата олмади. Жасур Снапни ферма орасидаги адирга дағн этдик. Ёнимда турган Пенруфнинг шундай деганини эшийтдим:

— Мана буни чинакам жасурлик деса бўлади! Бизнинг ишимида жасур бўлмасанг узоқча боролмайсан.

УЧҚУР ТОЙЧОҚ ЖЕК

Бир қуён саргузаши

I

Учқур Тойчоқ шаҳарчанинг деярли барча итини билади. Масалан, улкан бир қўнгир ит неча мағтабдаб уни олдига солиб қувди, у ҳар гал тахта девор тешигидан ўтиб қутулиб кетди. Яна бир майдагина абжир ит ҳам бор. У Учқур Тойчоқ ўтадиган тешикдан ўта олади, аммо Тойчоқ ундан тезоқар, ясси соҳил ариқдан сакраб ўтиб қутулиб кетади. Майдагина ит ҳамиша уни қувиб келиб, ариқдан ўтолмай қолиб кетади. Агар ариқдан сакраса, жонидан айрилишини яхши билади. Болалар Учқур Тойчоқ сапчиб ўтадиган жойни «қари Жек сакрайдиган жой» деб атайди. Шаҳарчада бир този ит ҳам бўлиб, у Тойчоқдан ҳам яхши сакрайди. У Тойчоқ ўтган тахта девор тешигидан ўтолмайди, аммо девордан сакраб ўтиб кетади. У бир неча марта Учқур Тойчоқни қонига белади. Тойчоқ унга чап бериб, ти канли буталар остига яширинадиган бўлди. Този тикандан қўрқиб, изига қайтиб кетадиган бўлди.

Шаҳарчада бу учта итдан бўлак яна бир қанча хира итлар галаси бўлиб, улар чопишда Учқур Тойчоқ билан беллаша олмайдилар.

Булардан бошқа шаҳарча четларида ҳам итлағ кўп эди. Улар орасида оёқлари узундан келган қоп-қора уй ити бўлиб, шундай тезкор, шундай чайир эдики, Учқур Тойчоқ ундан қочиб қутулиб кетаман деб, бир-икки марта бир ўлимдан қолди.

Тойчоқ шаҳарча мушукларига парво қилмади, мушуклар ҳам деярли унга озор бермади. Фақат

бир ойдин кечаси овқат еб ўтириб эди, ўзинині қатор ғолиб юришлари билан ғуурурланувчи улкан бир мушук писиб келди. Учқур Тойчоқ күзлари ёниб турган қоп-қора жониворни кўриб қолди Мушук ҳамла қилгунича бўлмай, Тойчоқ унга ўгирилди, орқа оёқларида тик туриб, қоматини керди қулоқларини тикрайтириб, баланд овоз билаг «чрр-чрр», деди, сўнг тўғридан-тўғри мушукнини бошига чанг солиб, ўткир тирноқларидан зўрга қочиб қутулди. Тойчоқ бу ҳийла-найрангини кўп ишлатиб кўриб, шундан икки мартасида балога учради. Бир марта болали мушукка чанг солиб, улардан зўрга қочиб қутулди, яна бирида сассиқкўзанга ёпишаман деб балога қолай деди

Учқур Тойчоқнинг әнг хавфли ғаними барибиғ този ит бўлиб қолаверди, у бир сафар бир баҳтли тасодиф туфайлигина тозининг тишлари орасидаг жон беришдан қутулиб қолди.

У одатда кечаси егулик излаб чиқарди, чунки кечаси ғанимлар кам бўларди, бўлсаям қоронғиде улардан бекиниш осон бўларди. Ана шундай қиш кечаларининг бирида пичан ғарами олдида бирор егулик излаб юравериб, тонг отганини билмай қолди. Ўтлоқ оралаб кулбасига йўл олди, аксига олиб шаҳарча четида юрган бир този ит билан юзма-юз бўлиб қолди. Оппоқ қор билан оппоқ тонгда бекинадиган қора тополмади. Бор кучи билан момик қор оралаб чопди. Итлар қорда қуюндан яхши чопади, шу боисдан ҳам този қуёндан афзал чопди.

Ана, улар бор кучлари билан чопиб бораյпти. Ҳар сакраганларида қадамлари остидан момик қор сачрайди. Улар гоҳ ўнгга, гоҳ чапга қараб чопади. Итнинг қорни оч, буёғи кун совуқ, оёқлари остидаги қор момиқдай мулоим. Шу сабаблиям яхши чопаяпти. Қуён эса ҳозиргина қорнини йўнғичқага тўйдирив олиб эди. Шундай бўлса-да, чопганида оёқлари остидан шундай қор сачрадики, ҳавода бир зум қор учқунлари ўйнаб турди. Улар қувишиб, ялангликка чиқиб қолди. Тойчоқ теваракка назар солиб, бирон-бир бекинадиган жойни кўрмади, девор тарафга қочайин деса, този қўймади. Тойчоқнинг тинка-мадори қуриб, қулоқлари шалпайиб қолди. Фавқулодда улар бамисоли байроқчадай ҳилпираб, яна юқори lab чопди. Учқур Тойчоқ жон-жаҳди билан чопди, энди жанубдан бирор бекинадиган жой топиб олиш учун эмас, шарққа қараб кетган ялангликдан тезроқ ўтиб олиш учун чопди. Този унинг изидан қолмади. Тойчоқ эллик

қадамлар босиб, бирдан тозига чап бериб, бошқа ёққа йўл олди, сўнг яна Шарққа бурилди. У бетиним уёқ-буёққа бурилиб, йўлинни чап солиб, шу яқиндаги фермани мўлжаллаб чопиб бораверди. Ферманинг баланд ёғоч девори бор, деворнинг товуклар кириб-чиқиб турадиган тешигиям бор, шунингдек, фермада унинг иккинчи ашаддий ғаними бўлмиш улкан қоратой ит ҳам бор. Тойчоқ ана шу тахта девор тешигидан лип этиб ўтиб, ҳовлининг бир бурчагига бекиниб олди. Този тешикдан ўтолмай қолди. Пастаккина кўча эшикдан сакраб ўтиб, товуқлар орасига тушди, товуқлар қоқоқлаб, ўзларини ҳар тарафга урди. Қўйлар безовта бўлиб маъради, уларни қўриқлаб ётган қоратой олға талпинди. Учқур Тойчоқ яна тешикдан чиқиб қочди. Ҳовлида бир-бирини талаётган итлар товуши, шунингдек, одамлар овози эшитилди. Итлар кураши нима билан тугади, Тойчоқ ўёғини билмади, билгисиям келмади. Фақат шуни билдики, ўша кундан бўён уни този қувмайдиган бўлди.

II

Кейинги йилларда Каскадо штати қуёnlари ҳаётида кўпгина ўзгаришлар содир бўлди. Қуёnlар олдинлари йиртқич ҳайвонлар ва қушлар билан, жазирама иссиқ ва қаҳратон совуқ билан, турлитуман касалликлар ҳамда касал юқтирадиган чивинлар билан тинимсиз курашиб, уларга бас келиб яшарди. Фермерлар кўчиб келиши билан қуёnlар ҳаёти ўзгариб кетди.

Итлар ва милтиқлар туфайли қуёnlарнинг азалазалий ғаними бўлмиш чиябўрилар, тулкилар, бўрилар, бўрсиқлар ҳамда қирғийлар сийраклаб қолди. Натижада қуёnlар бир-икки йил мобайнида ҳаддан зиёд кўпайиб кетди. Аммо фавқулодда ўлат келиб, қуёnlарнинг кўпини олиб кетди. Энг соғлом, чайирларигина омон қолди. Оқибат, қуёnlар жуда озайиб қолди. Бу орада тағин бир янгилик бўлди: керакли жойларга айлантириб экилган тиканли буталар қуёnlар паноҳи бўлиб қолди. Энди қувгинга йўлиққан қуёnlар ўзининг чопафонлигига эмас, ақл-заковатига қараб иш қиласидиган бўлди, эсли-акллилари чиябўри ё ит қувса, тўғри бута деворга қараб қочиб, торгина тешикка кириб кетиб йўқ бўладиган бўлди. Чиябўрилар кўп ўтмай нима гаплигини билиб олди ва энди иккита-иккита бўлиб қуён қувадиган бўлди. Бирори бута деворнинг нарёғига ўтиб турадиган бўлди, бирори деворнинг буёғидан қуён қувиб келди. Оқибат, қуён бута девор

тешигидан нарёқча ўтиб, иккинчи чиябўрига дуч келди. Қуён бундай вазиятда фақат иккинчи чиябўрини ўз вақтида пайқаб қолсагина омон қолади.

Улат даф бўлиб, қуёнлар яна болалади. Азобуқубатларни бошидан кечиравериб чиниқсан қуёнлар аждодлари бир-икки ой ҳам яшай олмайдиган ерларда яшади. Улар бепоён ва теп-текис ўтлоқлар, ҳашаматли фермаларда яшашни хоҳламади, улар ёввойиларча яшашни хоҳлади, бир-бирига туташиб, худди қишлоқларга ўхшаб қолган торгина фермаларда яшашни хоҳлади.

Ньючузен темир йўл станцияси теварагида ана шундай бир ферма пайдо бўлди. Ферма атрофида энг сара қуёнлар зоти ғуж-ғуж ўйнади. Улар орасида бир майдагина қуёнлар онаси ҳам бўлиб, қўзлари чиройлилиги учун Порлоққўз деган лақаби бор эди. Порлоққўз бағоят уддабурон бўлиб, чиябўриларни лақиллатиб кетишга уста эди. У бир вақтлардаги даштдан қолган теп-текис ўтлоқча ин қурди. Болалари ана шу инда туғилиб, вояга етди. Бир боласи ўзига тортиб, порлоқ, қўз ҳамда кумуш-кулранг жунли қуён бўлди, аммо феъл-атвори унга ўхшамади. Бошқа бир боласи эса онасида бор фазилатларни ўзида жамлаб, қуёнларнинг янги наслига хос қобилият әгаси бўлди.

Биз айтатётган Учқур Тойчоқ ана шу қуён эди. У кейинчалик шунқорликлари учун Учқур Тойчоқ деган лақаб олиб, оламга достон бўлди. У ғанимларни аҳмоқ қилиб кетишнинг янги-янги йўлларни ўйлаб топди.

У зарра бошиданоқ шундай бир ҳийлайи найрангни ўйлаб топдики, бу ҳийласи учун уни Каскадо штатининг энг доно қуёни деса бўларди. Воқеа бундай бўлиб эди: уни бир даҳшатли малла ит қувади. У итдан қочиб қутулиш учун бекордан-бекорга тўсиқлар билан ферма ўртасида уёқдан-буёқча йўлини чалкаштириб чопиб юради. Тўсиқлар билан ферма чиябўридан қочиб келган қуён учун паноҳ бўла олади, чунки ферма әгалари билан итлар ўртага тушиб қуённи чиябўридан ҳимоя қилади. Аммо ит уни изма-из қувиб келиб, тўсиқ тешигидан ҳам ўтиб кетиб қувди, Учқур Тойчоқ ҳали ёш, нимжон әмасми, чарчай бошлади. Тикрайган қулоқлари буришиб, бора-бора шалпайиб қолди. У тўсиқнинг майдагина тешигидан бир амаллаб ўтиб олиб кетига ўғирилиб қараса, ишбилармон ғаними ҳам тешикдан ўтиб олибди.

Ўтлоқ ўртасида бир тўда мол билан бир бузоқ ўтлаб юрибди.

Еввойи ҳайвонлар жон талваса онларида йўлла-рида учраган нарсага ё кимсага ишонадилар. Боиси, изларидан ўлим қувиб келаётганини яхши биладилар. Шунингдек, йўлда учраган нарса биродар чиқиб қолиши мумкин, деган хом хаёлга-да борадилар. Учқур Тойчоқ ана шундай сўнгги умидлар билан молларнинг олдига бориб турди.

Шубҳасиз, агар гап фақат қуёнда бўлганида, моллар бир четда туриб, уларнинг олишувини томоша қилган бўларди. Аммо молларда итларга нисбатан туфма бир нафрат бор, шу сабаблиям малла лайчани кўришлари билан тумшуқларини чўзиб, думларини юқори кўтарди. Нафрат билан пишқириб, бузоқнинг онаси бошчилигига саф бўлишиб, итга қараб юрдилар. Тойчоқ бу орада пастаккина мевали бута остига кириб олди. Лайча четга бурилди. Бузоқнинг онаси лайча бузоққа ҳамла қилмоқчи дея тушуниб, уни олдига солиб шундай қувдики, у зўрға қочиб қутулди.

Шундай қилиб, Учқур Тойчоқ қойилмақом ҳийла ишлатди. Бу ҳийлайи найранг ёввойи қорамоллар билан чиябўрилар олишган олис замонлардан қолган бўлса ажаб эмас. Учқур Тойчоқ ушбу ҳийлайи найрангини эсдан чиқармай, уни келажакда жуда кўп қўллади.

Учқур Тойчоқ қуёнлар орасида фақат ақл-заковати билангина эмас, шунингдек, ранг-туси билан ҳам ажралиб турди.

Жониворлар ранг-туси уларни ё кўзга чалинмай, панараб юришларига ёрдам беради, бу ранг «паналайдиган ранг» дейилади, ё кўзга яқин бўлишларига ёрдам беради, буниси «йўл кўрсатувчи ранг», дейилади. Қуёнларнинг ноёб жониворлиги шундаки, уларнинг ранг-туси ҳам панарайдиган, ҳам йўл кўрсатадиган ранг бўла олади. Улар кулранг буталар, ерранг кесаклар орасидаги инларида ўтирганларида кулранг қулоқлари, бошлари, елкалари ҳамда биқинлари кўринади, холос. Улар ер билан бир тусда бўлиб қолади, яқинроқларига келиб қарамаса, уларни кўриб ҳам бўлмайди. Аммо қуёнлар тобора яқинлашиб келаётган ғанимлари кўриб қолишларини билиб, шу заҳотиёқ сапчиб туриб, қочиб қолади. Шунда уларнинг ранг-туси яшин тезлигида ўзгаради. Кулранг туси йўқолиб, қулоқлари оқариб, учлари қораяди, оёқлариям оқаради, думлари оппоқ танасида қорайиб кўринади. Улар энди кулранг қуён эмас, ола-қора қуён бўлади. Яъни, кўзга яқин бўлади. Қуён қандай қилиб тусини ўзgartиради? Бу жуда осон. Масалан, қуёнлар қулогининг сирти

кулранг, ичи эса оқ-қора бўлади. унда-бунда оласи бор қора думлари билан оёқларини ерга қапиштириб туради. Кулранг жунларини ҳам ерга ёпиб ётади. Қуёнлар жойларидан сапчиб туришлари билан кулранг туслари кўздан пана бўлиб, яъни, ерга қараб, оқ-қора ранглари эса юзага чиқади. Қуёнлар ранг-туси аввал: «Мен кесакман...» дея шивирлаган бўлса, энди, «Мен қуёнман!» — дейди.

Қуёнлар нимага шундай қилади? Нимага бор-йўғи енгил оёқларига ишониб яшовчи юраксиз қуёнлар яширини ўрнига ўзларини оламга кўз-кўз қилади? Бир гаплари бордир-да. Ҳа, бор, гап мана бундай. Борди-ю, қуёнга бошқа бир қуён таҳдид солса, унда қуён дарҳол ўзининг асл ранг-тусини кўрсатиб, хавф-хатарнинг олдини олади. Борди-ю, чиябўри, тулки ё ит таҳдид солса, ундаям яхши — улар ёпишмоқчи бўлган жониворлари қуён эканини билиб, қуённи қувган билан етиб бўлмаслигини, бекордан-бекорга вақт кетишини англаб индамай қўя қоладилар. Ўзларига ўзлари шундай деган бўладилар: «Бу қуён-ку, бундай теп-текис ялангликда қуённи ушлай олмайман». Бу ўз навбатида қуёнларни жуда кўп ташвиш ва югур-югурдан сақлаб қолади.

Оқ-қора қуёнларнинг миллий кийими ҳамда миллий байроғи ҳисобланади. Нимжонроқ қуёнларнинг оқ-қора олалари унча яхши билинмайди, аммо буқувват ва соғломларининг оласи дарров кўзга ташланади. Масалан, Учқур Тойчоқ инида ўтирганида гоҳ кўмирдай қора, гоҳ қордай оппоқ бўлиб товланди, тулки ё чиябўри қувганида эса бир олачипор қуён бўлиб, бир оппоқ нуқта бўлиб, ниҳоят, оппоқ пар бўлиб чопиб, кўздан фойиб бўлди.

Ферма итларининг кўплари кулранг қуённи ушлаб олса бўлади, аммо олачипорини етиб бўлмайди, деган якунга келди. Шундай бўлса-да, Тойчоқни яна бир-икки марта эрмак учун қувди. Учқур Тойчоқ ўз кучига ишониб қолиб, итлар билан қалтис үйин үйнамоқчи бўлди.

Барча ҳайвонлар каби Учқур Тойчоқ ҳам маълум бир гузарни ўзиники қилиб олиб, ундан деярли четга чиқмади. Гузарнинг қарийб ҳамма ерида қатор-қатор инлар, маҳаллийчасига айтганда «ўлан тўшаклар» қўйиб ташлади. Булар буталар остидаги ўт-ўлан ҳамда барглар тўшалган оддийгина коваклар эди. Аммо яшаш учун қулай эди. Масалан, бир ин оғзи шимолга қараган бўлиб, кунга тескари эди, кун қизигандга Тойчоқ шу инида яшарди. Қиша

яшайдиган ини жуда чуқур бўлиб, оғзи жанубга қараганди. Намгарчиликда яшайдиган ини эса ғарбга қараган бўлиб, оғзига хас-хашаклар ёпиб қўйганди. У узун кунини ана шу инларининг биррида кеч қилди, қоронғи чўкиб, қуёнлар билан тамадди қилиб келгани жўнади. Қуёнлар ой ёруғида умбалоқ ошиб ўйнаб, бир-бирлари билан шўхлашиб, тонг вақти инларига қайтиб келди.

Қуёнлар фермалар оралиғидаги ўтлоқда бехавотир ўтларди. Сабаби, ўтлоқ жонли тўсиқлар бўлмиш одамлар ва тиканли симлар билан ўралган бўлиб, бу ерга ғаним зоти қадам босолмасди. Уйларга яқинроқ жойда одамлар эккан зироат бўлиб, унга яқин бориш ғоятда қалтис эди. Зироатда бўри ё тулки йўқ эди, аммо одамлар, уларнинг қўлида милтиғи, итлар, шунингдек, ўтиб бўлмас деворлар бор эди. Шундай бўлса-да, Учқур Тойчоқ худди шу зироат ўртасидаги қовун ғатлар олдидан ўзига ин қилиб олди. Учқур Тойчоқни билганлар бундан ажабланмади, боиси, Тойчоқ Тойчоқ-да. У зироатда ўнлаб хавф-хатарлар домида яшади, аммо ҳаётдан завқ-шавқ олиб яшади. Деворнинг бир қатор тешиктирқишлигини ҳам билиб олди, зарур келганда шу тешиклардан чиқиб олиб, ўнлаб ҳийлайи найранглар ишлатишни ўйлаб қўйди.

III

Ньючуゼн Фарбий Американинг ўзига хос шаҳарчаси. Ундаги бари нарса кўнгилни айнитади. Шаҳарчада одам юрадиган кўча йўқ, йўллари тўппатўғри кетган, чорраҳалари йўқ, кўз қараб роҳатланадиган жойи йўқ. Уйлари арzon, бўлмағур тахта ва толлардан қурилган, шу боисдан ҳам хунукдан-хунук кўринади, аммо ўзларининг хунуккликларини тан олмай, қараган кўзга бежирим кўрингиси келади. Шаҳарчадаги ҳар бир уй аслида йўқ шинамдорлигини кўз-кўз қилгиси келади. Бирорини икки қаватли уй қилиб кўрсатиш мақсадида олдидан омонат айвон қуриб қўйилган, бирори тахтадан қурилиб, фишт уй дея кўз-кўз қилиш учун тахта деворлари ғиштсифат қилиб бўялган, яна бирори

ўзини мармардан бино бўлган мачит қилиб кўрсатгиси келади.

Бу уйлар дунёдаги энг бемаъни уйлар бўлиб, турган-туришидан эгалари бу ерда бир-икки йилча яшаб, сўнг бошқа ёқса кўчидан кетишини билиб олса бўлади.

Шаҳарчага одамлар соялаш учун әкилган дараҳтлар бир оз кўрк бераб туради. Дараҳт танаҳали оқса бўялиб, шоҳлари учи қирқиб ташланганидан дараҳт сиёҳини йўқотиб қўйган. Шундай бўлса-да, ҳаётбахш, кўркам кўринади.

Шаҳарчада бор-йўғи биттагина кўркам бино бўлиб, бу ҳам бўлса ғалла омбори эди. У грек мачитларига, швейцар уйларига келбат бермасди, шунчаки, одми, содда, улкан ва бесўнақай бир ғалла омбори эди. Шаҳарчанинг йўллари даштга, ундаги фермаларга, сув чиқарадиган шамол парракларга ва мевали буталарга олиб бораради. Бу ерлар хушманзара эди. Қатор кетган оч-кўқ буталар ғоят қуюқ ва адл бўлиб, мевалари олтиндай товланиб тураради, афсуски, бу меваларни еб бўлмасди, аммо мевалар узун шоҳларда шундай чиройли осилиб турарадики, беихтиёр кўрган кўзни қувонтиради.

Ньюочузендей шаҳарчага келиб қолган одам ундан қандай қилиб тезроқ, чиқиб кетишини ўйлайди. Қишининг охирларида шаҳарчага келиб, унда икки кун қолиб кетган бир саёҳатчи ҳам шундай ҳолга тушди. У шаҳарчанинг диққатга сазовор жойларини кўриб бўлди. Ресторандаги ойна остига тўшаб қўйилган сувкаламушнинг оппоқ терисини, бундан қирқ йил муқаддам қизилтанилар сочларини териси билан қўшиб шилиб олган Бэнки Буллин деган чолни ҳамда Кит Карсон чеккан трубкани кўрди. Бирортасиям саёҳатчини қизиқтирамди, у қорга бурканган даштларга қараб йўл олди.

Йўлда сонсиз ит излари орасида қуённинг изларини ҳам кўриб қолди. Йўлдан ўтиб кетаётганди бир одамдан, бу шаҳарчада ҳам қуён боқишаидими, деб сўради.

— Шаҳарчада ҳали-ҳозиргача қуён зотини кўрган эмасман,— деда жавоб берди йўловчи.

Тегирмон ишчиси ҳам худди шундай жавоб берди. Шунда, бир даста газета қўлтиқлаб олган бир бола шундай деб қолди:

— Утлоқда қуёнлар ғуж-ғуж тўлиб ётибди, улар баъзан шаҳаргаям келиб-кетиб туради. Калбанинг зироатида шундай бир каттаси бор, кўрсангиз, баҳайбат давангир дейсиз, жунлари шахмат тахтасидай ола-була.

Бола айтган «баҳайбат давангир» Учқур Тойчоқ эди. Аммо Тойчоқ бола айтганидай, Калбанинг зироатида яшамасди, у ерга онда-сонда кириб чиқиб турарди. Худди шу куни Тойчоқ шарқдан совуқ шамол тургани учун ғарбга қараган инида ўтиради. Бу ин Медисон-авеню шарқида эди. Саёҳатчи худди ана шу ин тарафдан юрди, Тойчоқ уни кузатиб бошлади. Саёҳатчи йўл бўйлаб келаётганини қўриб, кўнгли хотиржам бўлди. Йўл шимолга қараб бурилганда, саёҳатчи йўлини дала ўртасидан кесиб солди. Ана шунда Тойчоқ таҳликага тушди. Саёҳатчи, далага қадам қўйиши билан Тойчоқ инидан отилиб чиқиб, ўтлоқ оралаб, Шарқ тарафга қараб қочди.

Одатда қуёнлар қочганда саккиз-ўн қадамлик масофани бир сакраб чопади. Ҳар беш-олти сакрашдан кейин ўзини осмонга отиб, ўт-ўланлар ва чанглар узра кўтарилиб, теварак-атрофга назар солади. Нофонроқ қуёнлар тўрт сакрашдан кейин юқори сапчиб, ўз вақтларини ўzlари олади. Донороқ қуёнлар эса саккиз-тўққиз сакрашдан кейин осмонга сапчиб, теваракни кузатиб, ўзига етарли ахборот олади. Учқур Тойчоқ эса ўн-ўн икки қадамни бир сакраб чопиб, ҳар ўн икки сакрашдан сўнг юқори сапчиб, керакли маълумотларни олиб олди. Тойчоқ қолдирган изларнинг ҳам ўз сир-асрори бор. Кўпгина қуёнлар чопаётгандаридан думларини қорга теккизмай, кўтариб олади. Улкан шимол қуёни ҳам шундай қиласди. Баъзи қуёнлар эса думларини ерга осилтириб, қордаги изларидан думларнинг ҳам изини қолдириб кетади. Учқур Тойчоқ-нинг қоп-қора, узун думи ҳам қордачувалиб, узундан-узун из қолдириб юради. Унинг думи шундай узун әдикки, қордаги думи изига қараб, бу ерлардан Учқур Тойчоқ ўтганини дарҳол билиб олса бўларди.

Бошқа қуён бўлганда ити йўқ одамдан қўрқмаган бўларди, аммо Учқур Тойчоқ келаётган одамни кўрди-ю, бир вақтлар уни ўққа тутган одамни эслади: шу сабаблиям одам билан оралари етмиш беш қадамча қолганда, ер бағирлаб қочиб қолди. Девордан ошиб ўтиб, қирғийдай учиб чопди, бир миллардан кейин ўзининг пинҳона инига етиб келди, осмонга сапчиб, теваракка назар солди, кейин инига кириб ётиб олди.

Аммо кўп ётолмади. Йигирма дақиқалардан кейин узун қулоқлари фирч-фирч-фирч этган овозни эшилди. Билди, бир одам қорни фирчиллатиб босиб келяпти. У сапчиб туриб, таёқ ушлаган одамни кўрди. Одам жуда яқин келиб қолган эди.

Учқур Тойчоқ жон-жаҳди билан деворга қараб қочди. Симлар ва хода тўсиқлардан ошиб, одамдан олислаб кетгунича осмонга сапчий кўрмади. Тойчоқ бекордан-бекорга ваҳимага тушган экан: одам бор-йўғи, унинг изини кўриб қолиб, ўзини эса кўролмай ҳам қолиби.

Тойчоқ ер бағирлаб тинимсиз чопиб, айни вақтда бошқа ғанимлар йўқмикин, деган ташвишда теварак-атрофига қараб борди. У билдики, изидан қувиб келаётган одам йўлидан қайтадиганлардан эмас. Шунда у бир вақтлар сассиқкўзан билан бўлган олишувда орттирган сиртмоқ қўйиш ҳийласини ишлатмоқчи бўлди. У аввал деворга қараб чопди, деворнинг нарёғига ўтиб, яна эллик қадамча чопди, кейин эски изларидан юриб келиб, тамомила бошқа ёққа қараб чопиб, иккинчи бир инига келди. Туни билан чопиб чиқиб, энди дам олмоқчи бўлди, чунки кун чиқиб қолган эди. У энди нафасини олиб, исий бошлаган эди ҳамки, тағин фирч-фирч этган қадам товуши келди, у яна йўлга тушки.

Ярим милча чопиб, тепаликда тўхтади. Ҳамон изидан одам келаётганини кўриб, изларини боплаб ҷалғитди. Ўзининг энг яхши кўрган инини ёнлаб ўтди, кейин иннинг орқа тарафидан айланиб келиб, ичига кириб олди, ғанимини тамомила адаштириб келганига амин бўлиб, ётиб дамини олди.

Хийла вақт ўтиб, яна қадам товушлари эшитилди: фирч-фирч-фирч.

Учқур Тойчоқ уйғониб кетди, аммо жойидан қимирамади. Одам изни олиб келаверди.

Тойчоқ жуда айёр одам билан ғаним бўлганини англаб, бирон-бир бошқачароқ ҳийла ўйлаб топиш учун билдирамайгина инидан чиқди. Қуён билан одам Учқур Тойчоққа тобе гузарни айланиб чиқиб, қора ит яшайдиган ферманинг ярим милча яқинига келиб қолди. Тойчоқ фермани дарҳол таниб, ўзида йўқ хурсанд бўлди: ферманинг тахта деворлари товуқхонага яқин бўлиб, товуқ овига жуда қулай эди, Тойчоқ бу ерда қатор-қатор зафарлар қозонганди, баҳайбат тозини ҳам худди шу ерда аҳмоқ қилган эди.

Учқур Тойчоқ шуларни эслаб, қорли ёйилмадан йўл олиб, Қоратой итнинг ҳовлисига жўнади.

Товуқхона ёпиқ экан. Тойчоқ нима қилишини

бilmай, бошқа йўлларини излаб кўрди, барибир бўлмади. Бурчакка қараб юриб, фавқулодда ланг очиқ турган эшикка кўзи тушди. Эшик орқасидаги тахталар уюми устида улкан Қоратой ухлаб ётибди. Товуқлар ҳовлининг бир илиққина бурчагида бир-бирига тиқилиб, қунишиб ўтирибди. Мушук сесканиб қоқиниб, омбордан ошхонага чопиб боряпти.

Учқур Тойчоқ эшик олдида тўхтади.

Қорли ёйилмада уни таъқиб этиб келаётган ғанимининг сояси кўринди. Тойчоқ парво қилмай ирғишлаб-ирғишлаб, ҳовлига кирди. Узунёқ хўроз қуённи кўриб, ўз ишларини йиғиштириб қўйиб, баланд пардаларда қичқирди. Ўзини офтобга тоблаб ётган Қоратой бошини кўтариб ўрнидан турди. Тойчоқнинг ҳаёти хавф остида қолди. У кўп ўйлаб ўтирмасдан дарҳол ерга қалишиб ётиб, ерранг кесак бўлиб олди. У ўзини усталик билан яширди, аммо бундан қатъий назар, агар мушук бўлмаганида ҳаёт билан видолашарди. Мушук ўзи билмаган ҳолда қуённи қутқариб қолди. Қоратой қуённинг борлигини билмасдан туриб, унга томон уч қадам юрди, шу билан ҳовли эшигини ёпиб қўйди. Худди шу вақт уй бурчагидан мушук чиқиб келиб, лип этиб дераза токчасига чиқиб олиб, гул тувакни тушириб юборди. Мушукнинг бу довдирлиги ит билан ораларидағи бир-бирларига тегинмаслик шартини бузиб юборди. Мушук омборга қараб қочди, итларнинг эса қочган мушукни кўргани кўзлари йўқ. Улар қуёндан ўттиз қадамлар наридан қувишиб бошлади. Мушук билан ит кўздан ғойиб бўлгуничайин бўлмай, Тойчоқ изига қайтиб, ҳовлидан чопиб чиқди, бир оғизгина: «Раҳмат, мушукча!» ҳам демасдан тошдай метин йўлдан чопиб кетди.

Уй бекаси мушукни итдан қутқариб олди, ит қайтиб келиб, яна тахталар уюмига узала тушиб ётиб олди. Энди қуённи қувиб юрган одам келди. Одамнинг қўлидаги митлиқ әмас, йўғон таёқ экан. Шу сабаблиям ит одамга индамади.

Шундай қилиб, Учқур Тойчоқ изини йўқотди. Тойчоқ билиб шумлик қилдими ё билмай қилдими, ишқилиб, елимдай ёпишқоқ ғанимидан қутулиб, узил-кесил зафар қозонди.

Эртасига ғаними яна Тойчоқнинг изига тушди, бу сафар унинг ўзини әмас, изини топиб олди.

Ғаним Тойчоқни унинг узун думи изидан, олис-олис сапчиган қадамларидан ҳамда теваракка қарап учун осмонга сакраб-сакраб чопганидан билиб олди. Ажабо, бу гал Тойчоқнинг изи ёлғиз эмас эди, унинг излари ёнида яна бир майда-майда излар бор эди. Чамаси, Тойчоқ бирорта қуён билан топишиб қолиб, йўл-йўлакай бир-бирлари билан ўйнаб, шўхлашиб кетганди. Бир ерда ёнма-ён офтобга тобланиб ётган, бир ерда ёнма-ён чопган, яна бир ерда қорга юмалаб, шўхлик қилиб ўйнаган. Ғаним нима гаплигини билди. Ҳозир йилнинг жуфт-жуфт бўлиб яшайдиган вақти. Демак, Учқур Тойчоқ жуфтини топган, излар Тойчоқ билан жуфтининг изи.

IV

Ёз келиши билан қуёnlарнинг омадиям келди. Шу ёзда ўйламай-нетмай бир қонун қабул қилиниб, ҳар бир отиб ўлдирилган қирғий билан бойўғли боши учун мукофот тақдим этилди. Оқибат, қирғий билан бойўғли зоти деярли қирилиб кетди. Қуёnlар эса аксинча, шундай кўпайиб кетдики, ҳадемай бутун мамлакатни қуён босадигандай бўлди.

Шунда, ферма хўжайнлари ўzlари чиқарган қонундан ўzlари зиён кўриб, қуёnlарга қарши ялпи юриш эълон қилди. Барча маҳаллий ҳалқни әрталаб катта шимолий графлик йўлига келиб туришга таклиф қилди. Ферма хўжайнлари бутун ўлка бўйлаб шамолга қарши юриш қилиб, сим тўрлар билан ўралган молхонага олиб бориб қамамоқчи бўлди. Итларни ялпи юришга олишмади, боиси, улар нозик вазиятларда хол қўйиб қўйиши мумкин. Қўлларига миљтиқ ҳам олишмади, чунки ялпи овда ўқ отиш қалтис. Аммо одамлар, болалар қўлларига узун таёқ олиб, сумкаларига тош солиб олди. Аёллар отлар, араваларда йўлга тушди. Кўпчилик аёллар қўлларига тартарак, овчилар найзаси ҳамда турли-туман темирлар олиб олди. Арава оёғининг кегайига урилиб, даранг-дурунг шовқин чиқариш учун айрим араваларга кўхна сатиллар, турли темир-терсаклар осиб олди. Бундан мақсад, фоятда нозик эшитиш қобилияти бўлмиш қуёnlар юрагига ғулгула солиш эди.

Шу куни ҳаво очиқ келди. Эрталаб соат саккизда йўлга тушиш учун хабар бўлди. Оммавий юриш ҳалқаси беш миллик масофани олди. Ҳар ўттиз-қирқ қадамга бир одам тўғри келди. Отлар билан аравалар тўғри йўлдан юрди, пиёдалар дала бўйлаб

юрди. Одамлар иложи борича кўпроқ бақириб-чақириб, буталар орасини таёқ билан титкилаб борди. Буталар орасидан қуёнлар қочиб чиқди. Кўплари аччиқ билан одамларга ташланди, аммо тошбўронга учраб, нобуд бўлди. Битта-иккиталаригина одамларга чап бериб, қочиб қутулиб кетди.

Ялпи юриш қуёнларни бир ерга супуриб йиқ-қандай йиғди. Буталар тевараги ғуж-ғуж қуён бўлди. Одамлар ҳалқаси уч соатлар ичидаги масофа ўн қадамча озайиб, молхонага қараб келаверди. Қуёнлар тузоқса тушди. Одамлар яқин келган қуёнларни бирин-кетин йўқ қилиб, илгарилааб бораверди. Ер қуёнлар мурдасига тўлди, аммо тирик қуёнлар кўпайгандан-кўпайди. Үраб олинган кенг майдонда қуёнлар ғуж-ғуж бўлиб сакради, югуриб-елди. Осмонга сапчиб айланиб, қандай қилиб қутулиб кетиш йўлини излади. Одамлар ҳалқаси борган сайин торайиб келиб, ниҳоят, қуёнлар молхонага қамалди. Бир қуён довдирларча молхона ўртасига ўтириб олди, бирловлари сим тўр ёқалаб чопди, яна бирловлари бурчакларга ўзини урди, бир-бироловларининг пинжига тиқилди.

Бу вақтда Учқур Тойчоқ қаерда эди? У ҳам кўп қатори қуёнлар ичидаги юриб, биринчилардан бўлиб молхонага кириб борди.

Ялпи юриш ташкилотчилари қуёнларни нафақат ёппасига қириб ташлашиб, шунингдек, уларнинг энг яхшиларини олиб қолишмоқчи ҳам эди. Устомонлик билан ўйлаб топган оммавий юришларидан мақсад ҳам шу эди.

Шундай қилиб, молхонага қамалган қуёнлар ёппасига қириб ташланиб, энг ақлли, бақувватлари олиб қолинадиган бўлди. Бундай қарасалар, кўплари ҳеч нарсага ярамас экан. Ёввойи ҳайвонлар бекаму кўст бўлади, деб ўйлайдиганлар манави чўлоқ, майиб, қилтириқ қуёнларни кўрганларида эди, ҳайратдан ёқаларини ушлаган бўларди.

Шундай қилиб, қадимги римча қонун қўлланди: заифлар кетади, зўрлар қолади. Олиб қолинган қуёнлар марду майдонга боради. Марду майдонга боради? Ҳа, Пойга клубига боради.

Молхонанинг бир бурчагида олдиндан тайёрлаб, таҳт қилиб қўйилган элликтача қути қатор бўлиб туриби. Ҳар бирори бир қуёнга мўлжаллаб қўйилган.

Ишбилармон қуёнлар югуриб келиб қутига кириб олди. Ўзи ишбилармон-у, аммо нодонроқлари

қути ичида ўзини уёқ-буёққа уриб бошлади. Ҳам ишбилармон, ҳам донолари қутига кириб, яшириниб олди. Ҳадемай, қутилар қуёнга тўлди. Ана шундай оддий ҳам осон йўл билан энг чаққон ва энг ақлли қуёнлар сайлаб олинди. Элликта қутидаги элликта қуён този итларни ўрганиш учун мўлжаллаб қўйилди. Қолган тўрт мингдан ҳам кўп қуён аёвсизлик билан қириб ташланди.

Элликта қутидаги элликта қуён шу куниёқ поездга ортилди. Қуёнлар орасида бизнинг Учқур Тойчоқ ҳам бор.

V

Қуёнлар тақдир тақозосига бефарқ қарайди, шу сабаблиям уларни молхонага ҳайдаб келиб қамаган одамлар овози ортда қолиб кетганини ҳис қилиб, ваҳимага тушиш уёқда турсин, ҳатто парволовларигаям келмади. Катта шаҳардаги Пойга клубига етиб келишиб, қуёнларни қутиларидан биринкетин ташқарига чиқарғанларида, улар мамнун қиёфада эди. Қуёнлар тағин тевараги берк ерга тушиб қолди, аммо бу ерда мазали егуликлар мўл, фаним зоти эса йўқ эди.

Қуёнлар машки эртаси әрталабдан бошланди. Үлкан Пойга клубига кириладиган қатор эшикчалар очиб қўйилди.

Қуёнлар Пойга майдонида ёйилиб юрганларида қаердандир бир тўда болалар келиб қолиб, қуёнларни қувиб бошлади, қуёнлар яна тевараги берк ерга кириб олди. Бу ерни Лангаргоҳ дер экан. Бу сабоқ яна бир неча кун давом этиб, қуёнлар шу баҳона ўзларининг яккаю ягона паноҳлари Лангаргоҳ эканлигини билиб олди.

Энди иккинчи сабоқ бошланди. Қуёнлар ён эшик орқали узун йўлакка солиб ҳайдалди. Бу йўлак Пойга майдонини айланиб, яна бир атрофи ўраб олинган ерга бориб тақаларди. Қуёнлар йўлак бўйлаб чопиб, ана шу ерга кириб борди. У ерда ҳам

болалар итларини қуёnlарга олкишлаб, уларни бутун майдон бўйлаб қувди. Бир-иккита ёшгина қуён одатлари бўйича теваракни кузатиш учун осмонга сапчиб олди, қуёnlар олдида бир олачипор қуён ерга бағрини бериб чопди. Унинг тик оёқлари билан ёнар кўзлари ёпиқ ердаёт, кўпчиликнинг эътиборини тортган эди. У очик майдонга чиқиб, жамики қуёnlар галасини бошқариб, кетидан эргаштириди. Бошқа қуёnlар итлардан қанчалик ўзиб кетган бўлса, олачипор қуён ҳам улардан шунчалик ўзиб, илгарилаб кетди.

— Анавинга қаранглар, бу қуён эмас, Учқур Тойчоқ! — деда қичқирди бир ирланд отбоқари.

Қуён Учқур Тойчоқ, деган лақабни ана шундан олди.

Қуёnlар майдоннинг ярмигача чопиб бориб, бирдан Лангаргоҳни эслаб қолди ва қорбўрондай учиб, ўз паноҳларига йўл олди.

Иккинчи сабоқ ана шундай тугади. Демак, уларни қўйиб юборишлари биланоқ дарҳол Лангаргоҳга қараб чопиш керак экан. Бир ҳафта деганда қуёnlар Пойга клубини яхшилаб билиб олиб, тантанали мусобақаларга шай бўлиб турди.

Учқур Тойчоқни энди отбоқарлар ҳам, томошибинлар ҳам яхши таниб қолди. У ўзининг ранг-туси билан кўзга яқин бўлди. Бундан ташқари, жамики қуёnlар эли уни ўзларининг сардори деб тан олди. Клуб хизматчилари илгарилари итларни пойгага қўйиб гаров ўйнарди, энди Тойчоқни қўйиб гаров ўйнайдиган бўлди.

— Қизиқ, Диғнам чол бу йил ўзининг Минкисини пойгага қўярмикин-йўқмикин?

— Агар қўйса, гаров ўйнайдиган. Учқур Тойчоқ унинг Минкисиниям, йўлдошиниям йўлда қолдирив кетади.

— Ишончим комилки, менинг Женим Учқур Тойчоқни Катта трибунага етмасданоқ ушлаб олади, — деди бир ит эгаси.

— Келяпти! — деди ирланд Мики. — Бир ойлик моянамни гаровга қўйиб айтаманки, бу ердаги

итларнинг биттасиям Учқур Тойчоқни етиб ололмайди.

Одамлар талашиб-тортишди, баҳслашди, Учқур Тойчоқнинг улкан құдратига ишонувчилар сони күн сайин қўпайиб борди.

VI

Пойга эрталабки қуёш нурида бошланди. Катта трибуна шаҳар аҳли билан лиқ тўлди. Итбоқарлар тозиларини битта-битталаб, жуфт-жуфтлаб етаклаб келди. Итларнинг елкаларига ёпингич ёпилган бўлса-да, аммо уларнинг пайдор оёқлари, илонсимон бўйинлари, узун жағли бошлари ҳамда доим ўйнаб турадиган сариқ кўзларини томоша қилиб, завқ олса бўларди. Бу итларни табиат ва инсон ақл-заковати томир-томири, қон-қони билан ҳайрон қоларли даражада чопагон қилиб яратган эди. Итбоқарлар итларини кўз қорачиғидай авайлар, уларга худди болаларга мулозамат қилгандаи мулозамат қиласар, олдиларига ташлаган нарсаларни едирмай, ҳар хил нималарни исказ кўришдан тиyr, энг муҳими, уларнинг олдига бегона одамни йўлатмасди. Бу итлар учун катта-катта пуллар гаровга қўйиларди. Шундай воқеалар ҳам бўлардики, усталик билан яшириб берилган бир парча нон ё атайлаб тайёрлаб келинган бир тишлам гўшт, ҳатто ёлғондакам ҳид итларни алаҳситиб, бўшаштириб, оқибат, чопишга ярамай, әгаларини хонавайрон қилиб қўярди.

Итлар майдонга жуфт-жуфт қилиб туширилади, чунки пойга дегани бу ўз навбатида мусобақа дегани. Дастрекки даврада ғолиб чиқсан итлар жуфт-жуфтларга бўлинади. Ҳар бир даврадан кейин майдонга битта қуён қўйиб юборилади. Қуён маълум бир масофагача чопиб боргач, старт берувчи одам ҳар иккита итни қатор қилиб, қуённинг изидан қўйиб юборади. Қизил костюм кийиб олган судья отда итлар кетидан чопиб, пойгани назорат қилади. Қуён олган сабоқларига асосланиб, майдонни кесиб чопиб, тўғри Катта трибуна қархисидаги Лангаргоҳга йўл олади. Итлар қуённинг изидан қолмай қувади. Биринчи ит қуёнга яқин бориб қолганда қуён ундан ўзини олиб қоча бошлайди. Қуён ҳар йўлини ўзгартирганда, итлар ҳисобига очко ёзилади, қуённи ушлаб ўлдирса, узил-кесил ғалаба қозонгандан бўлади.

Баъзи пойгаларда итлар старт олиб, юз қадамча чопибоқ қуённинг кор-ҳолини қилади. Демак,

қуённинг мазаси йўқ бўлади. Бундай воқеа қўпинча Катта трибуна қаршисида бўлиб ўтади, бу вазиятда камдан-кам қуён Лангаргоҳга қочиб қутулиб кета олади. Одатда бу воқеа тўрт хил натижа билан тугайди: қуён қисқа вақт ичида ўлади ё Лангаргоҳга қочиб кетади, офтоб тафтида чопавериб, юраги ёрилиб қолиши эҳтимоли бор итлар алмаштирилади ва ниҳоят, қуён Лангаргоҳга қараб қочмай, итларни ҳаллослатиб, ҳолдан тойдириб кетидан чоптириб юради.

Навбатдаги пойга олдидан ирланд Мики билан бриллиант узук таққан бир одам «фавқулодда» ҳамсуҳбат бўлиб қолди.

Бриллиант узукли одам Микига сигара берди. Шу, сигара яшил қоғозга¹ ўраб берилди. Мики уни сигара тутатишдан олдин авайлаб олиб қўйди. Бир-иккита узуқ-юлуқ гаплар бўлди:

— Агар сизни әртага стартга қўйиб, Минки Дигнамга ютқазиб қўйса борми, унда мен сизга яна битта сигара берардим.

— Мен старт бошида бўладиган бўлсам, шундай қиласманки, Минки ҳам, унинг йўлдоши ҳам биттаем очко ололмайди.

— Шундай-а? — ҳамсуҳбати жонланди. — Унда, жуда яхши. Шундай қилассангиз, иккита сигаралик бўласиз.

Старт берувчи Слаймен ҳамиша ҳалол ишлаб, ҳаром-ҳариш йўлларга юрмаганлигини ҳамма биларди. Шунинг учун ҳам унга кўпчилик ишонарди, аммо ундан норозилар ҳам йўқ эмасди. Ана шундай норозилардан бўлмиш беҳисоб олтин жевакчалар тақиб олган бир жаноб пойга бошлиғи олдига келиб, Слайменни ёмонлаб бошлади, ёмонлагандаям далиллар билан ёмонлади, оқибат, бошқарувчи Слайменни вақтинча пойгадан четлаштириб, унинг ўрнига Мики Ду деганин қўйишга мажбур бўлди.

Мики камбағал, бунинг устига, ўлгудай инжиқ одам эди. Ана шу одам ҳозир бир йилда топадиган даромадни бир дақиқада топадиган ишга ўтди. Даромад топганда ҳам итгаям, қуёнгаям зиён бермай топадиган ишлик бўлди. Барчага маълумки, қуёнлар ранг-туси билан бир-бирларидан унчалик ҳам кескин фарқ қилмайди. Энг муҳими, қуёнларни тўғри танлаб пойгага қўя билиш керак. Микининг иши шу бўлди.

¹ Яшил рангли Америка доллари.

Дастлабки давра тугади. Пойгага әлликта қуён қўйилиб, әлликтасиям қурбон бўлди. Мики итлар жуфтини пойгага қўйишда ҳам хатоликка йўл қўймайди. Натижада стартчилик вазифасида қолаверди.

Энди катта-катта гаровлар қўйиладиган ҳал қилувчи пойга — кубок финалига навбат келди.

VII

Қотма, иҳчам тозилар навбатларини кутиб турди. Минки деган този билан йўлдоши биринчи бўлиб чопди. Ҳалол бораётган иш ғирромлика айланади деб ким ўйлабди дейсиз? Мики ўзи хоҳлаган қуённи пойгага қўйиши мумкин.

— Учинчи рақам! — қичқирди у ёрдамчисига. Қутидан олақулоқ Учқур Тойчоқ отилиб чиқди. Тойчоқ беш қадамни бир сапчиб чопди. Ҳалойикқа бегонасираб қараб, атрофни кўриб олиш мақсадида жуда баландлаб бир сакраб олди.

— Фир-р-р-р! — дея жар солди стартчи, ёрдамчиси таёқ билан панжарани тарақлатди.

Учқур Тойчоқ саккиз-тўққиз одимни бир сапчиб чопди.

Үттиз қадамча чопиб борганида кетидан дарров този итни қўйишиди. Кўпчилик, тозини йигирма қадам қолганда қўйилганида яхши бўларди, дейишиди.

— Фир-р-р! Фир-р-р! — Учқур Тойчоқ ўн тўрт одимлик масофани бир сапчиб чопди, осмонга сакрамадијам.

— Фир-р-р!

Қандай ажойиб итлар-а! Майдон бўйлаб чопишларини айтмайсизми! Учқур эса ўз отига яраша жуда олдинда оқчорлоқдай, оқ булуатдай учиб боряпти! Ана, Катта трибуна олдидан ўтди! Қуён билан итлар ораси озайдими? Аксинча, янада узайди! Буни тасвирлаб беришга вақтимиз йўқ, боиси, Учқур Тойчоқ ўша товуқхонага ўтадиган тахта девор тешигига ўхшаш Лангаргоҳ эшигига аллақачон кириб кетди. Итлар тўхтаб қолиб, қулги бўлди. Ҳалойик «ура», дея Учқур Тойчоқни олқишлиди. Мики шундай хохолаб кулади! Дигнам шундай сўкинди! Мухбирлар бетиним қайд қилиб борди...

Эртаси куни газеталарда шундай хабар чоп этилди:

«Қуён кўз кўрмаган зафар қучди. Учқур Тойчоқ лақабли қуён спорт оламида донг таратган иккита машҳур итни тамомила тор-мор келтирди».

Ит әгалари тортишиб қолди. Пойга дуранг натижа билан тугаганлиги учун итларни яна навбатдаги пойгага қўйишиди, аммо дастлабки пойгада ҳолдан тойиб қолган итлар, бунисида жуда ланж чопди.

Эртаси куни Мики бриллиант узук таққан одам билан яна мулоқотда бўлиб қолди. Тасодиф туфайли, албатта.

— Сигара чекасизми, Мики?

— Қуллуқ, сәр. Сигарангиз шундай яхши эканки, яна битта берсангиз йўқ демасдим. Раҳмат, сәр.

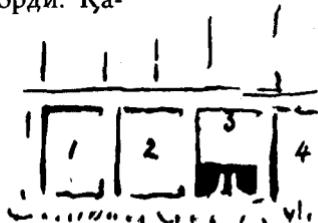
VIII

Учқур Тойчоқ шу кундан эътиборан ирландияликлар фахри бўлиб қолди. Слаймен стартчини яна ўз жойига қўйишиди. Мики ҳамон қуёnlарни пойгага қўйиш билан машғул бўлди, охир-оқибат, унда итларга эмас, қуёnlарга бўлишиш ҳисси пайдо бўлди. Аниқроғи, Учқур Тойчоққа бўлишиди, чунки Тойчоқ элликта қутида келган қуёnlардан ёлғиз ўзигина шуҳрат қозонди. Тўғри, пойгага бир неча марта қатнашган яна бир-иккита қуён бор эди, аммо ёлғиз Тойчоққина бутун майдонни айланиб, бирон марта ҳам йўлидан адашмай чопиб келди. Бу каби пойгалар ҳафтада икки марта бўлиб турди. Ҳар пойгага қирқтадан элликтагача қуён нобуд бўлди. Ҳадемай беш юз қуёndан биттаям қолмади.

Учқур Тойчоқ ҳамма пойгага иштирок этиб, ҳаммасида ғолиб бўлиб, Лангаргоҳга етиб келди. Мики суюкли қуёnnинг истеъдодини мақтайвериб ўзидан кетди. У узуноёқ чопағонни чин кўнгилдан яхши кўриб келди. Тойчоқдан мағлубиятга учраш ҳар қандай итга улуғ шарафдир, деган гапни қайтакайта такрорлашдан толмади.

Қуёnlар бутун майдонни омон-эсон чопиб ўтолмайди, Учқур Тойчоқ эса кетма-кет олти марта бунинг уддасидан чиқди, шунда, ҳар бир пойгадан кейин газеталар у ҳақда шундай деб ёзди:

«Учқур Тойчоқ яна йўлидан бирон мартаям четга чиқмай чопиб, Лангаргоҳга етиб борди. Қа-

рияларнинг айтишича, яхши-яхши итлар йўқолиб кетаётган эмиш!»

Учқур Тойчоқнинг олтинчи ғалабасидан кейин қуёён боқувчилар қувончининг чеки бўлмади, уларнинг қаттаси Мики ўзида йўқ тантана қилди.

— Уни қўйиб юбориш керак! У озод яшаш учун ҳар қандай америкалиқдан кўпроқ хизмат қилиб қўйди,— деди у, собиқ қуёnlар эгаси, ҳозирги пойга бошлиғининг ватанпарварлик туйғуларига таъсир қилиш учун.

— Хўп, Мики. Ўн уч марта ғалаба қозонсин, кейин туғилган юртига жўнатиб юборасан.

— Йўқ, сәр, уни ҳозир бўшатиб юбориш керак!

— Йўқ-йўқ, у менга ҳали керак, мен у билан ҳали кўп итларни ўргатишим керак.

— Демак, гап битта, сәр, ўн учинчи ғалабадан кейин қўйиб юборамиз.

Шу кунларда янги қуёnlар олиб келдилар, қуёnlарнинг бирори ранг-туси билан Учқур Тойчоқга ўшаб кетаркан, аммо чопишининг мазаси йўқ экан. Мики тагин адаштириб қўймаслиги учун назоратчидан омбир олиб келиб, Учқур Тойчоқни қутига қамаб, қулоғига омбир билан белги қилди. Тойчоқнинг юпқа кемирчагида юлдузча мисол белги пайдо бўлди, Мики тантанали равища деди:

— Энди ҳар бир пойга учун биттадан юлдузча оласан!

Мики шундай деб, Тойчоқнинг ўнг қулоғига яна шундай бешта юлдузча қилди.

— Ана, бўлди, Учқур Тойчоқ. Ўн учта юлдузчалик бўлсанг, қуёnlар ичра озодлар озоди сен бўласан! Озодликка эришгунимизга қадар бизнинг байроғимизда ҳам ўн учта юлдузча бор эди.¹

Келаси ҳафта Учқур Тойчоқ янги тозиларни мағлуб этди, энди чап қулоғида юлдузча пайдо бўлди. Яна бир ҳафтадан кейин чап қулоғида олтига, ўнгига еттита, жами ўн учта юлдузча бўлди.

Газеталар Тойчоқнинг жасоратини шов-шув қилди.

— О-о-о! — дея тантана қилди Мики. — Энди сен озод қуёnsан, Учқур Тойчоқ! Ўн уч — баҳтли рақам. Ўн уч рақами мени ҳеч қачон алдамаган.

¹ Америка Қўшма Штатлари Англия мустамлакасидан озод бўлганида бор-йўғи ўн учта штатдан изборат эди, шу боисдан байроғидаги юлдузчалар ҳам ўн учта эди. Кейинчалик штатлар сони элликтага етиб, байроғидаги юлдузчалар ҳам худди шунча кўпайди.

IX

— Ҳа-ҳа, биламан, ваъда берганман, эсимда турибди,— деди бошлиқ.— Аммо мен уни яна бир марта пойгага қўйсам деган эдим. Мен Тойчоқни яна бир янги ит билан майдонга солиш учун пулдан гаров ўйнаб қўйғанман. Тойчоқ унинг корини қилади, бундан қўрқмасаям бўлади. Мики, қўй энди, ўжарлик қилма! Ахир, итлар кунига икки-уч марта-лаб чопади-ку, қуён яна бир мартагина чопса нима бўпти?

— Итлар гаровга қўйилмайди, сэр.

— Қўйсанг-чи!

Лангаргоҳда турли-туман катта-кичик, мўмин-қобил ва уришқоқ қуёnlар кўпайиб қолди. Бир эрталаб улкан урғочи қуён Учқур Тойчоқнинг жон-ҳолатда Лангаргоҳга қочиб келганини кўриб, вазиятдан фойдаланиб, унга ҳамла қилди.

Агар бошқа вақт бўлганда Тойчоқ ўша мушукни боплаганидек, бунинг ҳам бошларига панжаларини ботириб олиб, адабини берарди, шу билан қутулиб қўя қоларди. Афсуски, олишув чўзилиб кетди. Чунки пойгадан олдин олган яра-оғриқлари Тойчоқнинг ҳоврини пасайтириб қўйди.

Пойганинг бошланиши олдингиларидан унчалик фарқ қилмади. Учқур Тойчоқ қулоқларини динг қилиб, ер бўйлаб елиб кетди. Ўн учта юлдуз-часи остида шамол ғувиллади. Кетидан Минки билан Фанго деган янги ит қувди, кутилмаганда улар орасидаги масофа торайиб қолди. Учқур Тойчоқ секинлади. Катта трибуна олдида қари Минки Тойчоқнинг олдини олди. Халойик кимсан Учқур Тойчоқнинг олдини олганини кўриб, ҳаяжон билан оҳ урди. Яна эллик қадамлардан кейин Тойчоқнинг йўлини энди Фанго тўсади, шундан кейин Тойчоқ старт олган ерига қайтишга мажбур бўлди. У ерда Слаймен билан Мики турарди. Итлар изидан етиб келди, Тойчоқ уларга чап берди.

Учқур Тойчоқ ўлиши муқаррарлигини билиб,

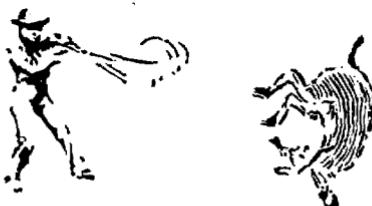

ўзини тўғри Микига отди. Мики уни кўтариб олиб, итларни оёқлари билан қайтарди.

Тойчоқ кўхна ҳис-сезгиларининг, ғаниминг қувгандан тўғри келган яхши одамдан паноҳ сўра, деган амрига амал қилиб, ўзини Микининг бағрига отган эди. Билса, Мики ҳақиқатан ҳам унинг биродари экан. Халойиқ Мики билан қўлидаги қуённи кўриб, қувонч билан шовқин солди. Ит әгалари норози бўлиб: «Бекор! Пойгани охиригача чопиш керак!» деди. Улар пойга бошлиғига мурожаат қилди. Бошлиқ пойганинг муваффақиятсизликка учраганидан хафа бўлиб, қайтатдан пойга қўядиган бўлди.

Учқур Тойчоқ ҳеч бўлмаса бир соатгина дамини олиб олиши учун Мики зўрга жавоб олди. Сўнг, яна майдонга тушди, яна Фанго билан Минки рақиби бўлди. Бу сафар аввалгидан яхши чопди, аммо трибуналдан ўтганда Фанго, ундан кейин Минки олдини олди. Тойчоқ гоҳ чапга, гоҳ ўнгга қараб сапчиди, ўзини уёқдан-буёққа олиб урди, ниҳоят бир амаллаб қутулиб кетди. Бир неча дақиқа шундай бўлди. Мики қараса, Тойчоқнинг қулоқлари борган сайин шалпайиб боряпти. Шунда, итларнинг бирори қуёнга сапчиди. Тойчоқ унинг танаси остидан сирғалиб чиқиб, иккинчи итдан эҳтиёт бўлиш учун ўзини ўнглаб олиб, шайланиб турди. Тойчоқ ҳолдан тойиб, қулоқлари бўйнига шалпайиб қолди. Тозилар ҳам чарчаб, тили осилиб қолди. Оғизбўйинлари ғарқ терга ботди. Шунда, бирдан Учқур Тойчоқнинг қулоқлари динг бўлди. Чамаси, Тойчоқ итларнинг чарчаганини кўриб, руҳ олди. У тўғридан-тўғри Лангаргоҳга йўл солди. Аммо итлар бурилиш йўлдан кўра тўғри йўлдан яхши чопарди, шу сабаблиям улар яна Тойчоқнинг олдини олиб, уни йўлидан қайирди. Този әгалари ҳориган итларига раҳми келиб, яна иккита тозини майдонга қўйди. Ана бу янги иккитаси Тойчоқни дабдала қилиши мүмкин эди. Шу сабаблиям Учқур Тойчоқ сўнгги кучларини тўплаб чопди. Олдинги иккита тозини орқада қолдириб, Лангаргоҳга яқинлашди, шунда, изидан янги иккитаси етиб келди.

У энди фақат итларга чап берибгина ўзини омон сақлаб қолиши мумкин эди. Унинг қулоқлари яна шалпайиб қолди, юраги орқасига тортиб кетди, аммо ўзини руҳан дадил сезди. Уёқдан-буёққа саланглаб югурди. Итлар уни ушлай-ушлай деди. Бирори Тойчоқнинг қоп-қора думи учидан тишлаб олди, аммо у қутулиб кетди. У бу сафар Лангаргоҳга етиб боролмади. Омад ундан юз ўғирди. Беихтиёр яна Катта трибуна олдига келиб қолди. Мингминглаб хоним унга қаради. Бу орада пойга ҳам ниҳоялади-қолди.

Янги икки ит ҳам ҳолдан тойиб қолди. Мики бирдан ўзича бақириб-чақириб, итларга қараб юрди:

— Ҳай, итдан бўлган қурбонликка ярамаслар!
Ҳай, абллаҳлар!

У важоҳат билан итларга ёпишиди. Оғзига келган сўз билан сўқинди, итлар ҳам қолмади, одамлар ҳам. Хизматчилар югуриб келиб, Микини четга тортди.

— «Ҳалол» пойга эмиш! Топган ҳалол пойгангни қара! Тамагирлар, товламачи, қонхўрлар!

Хизматчилар Микини майдондан олиб чиқиб кетди. Мики сўнгги марта кетига қайрилиб қараб, нимжон қуённи қувавериб, ҳолдан тойган тўртта итни ҳамда қўлига миттиқ ушлаган отлиқ судъяни кўриб қолди.

Эшик Микининг орқасидан ёпилди. У кетма-кет отилган ўқ овозини, ғала-ғовур оломон овозини, итларнинг вангиллашини эшилди. Билдики, Жекнинг — Учқур Тойчоқнинг куни битди.

Мики билдики, энди уни майдонга қўймайди. Шу сабаблиям кўп ўйлаб ўтирамай, Лангаргоҳга қараб чопди. Лангаргоҳда қулоқлари бир оз шалпайиб, оқсаб-оқсаб келаётган Жекни — Учқур Тойчоқни кўрди. Мики шундагина билдики, Тойчоққа отилган ўқ хато кетиб, итларга тегибди. Ҳақиқатан ҳам шундай бўлди: бир ярадор тозини майдондан кўтариб олиб чиқишиди, яна бирорини мол доктор қараб бошлади.

Мики теваракка аланглаб, бир қутини қўриб қолди, уни Лангаргоҳнинг бир четига олиб бориб, ичига хўрланган қуённи ҳайдаб солиб, оғзини бекитиб қўйди. Сўнг, қутини халтага солиб олиб, оломонга билдиримай девордан ошиб ўтиб, кўздан фойиб бўлди.

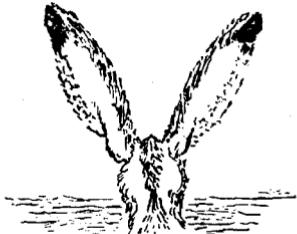
Ўз-ўзича кетмагандаям, барибир уни ҳайдашарди! У шаҳардан пиёда чиқиб, шу яқиндаги станциядан поездга ўтирди, бир-икки соатдан кейин қуёнлар мамлакатига етиб келди.

Аллақачон кун ботиб, яланглик узра юлдуззор тун чўқди. Мики фермалар, жонли деборлар ҳамда ўт-ўланлар ичига келиб, қутини очди, Учқур Той-чоқни озодликка қўйиб юбориб, шундай деди:
— Кўхна Ирландия ўн уч юлдузларни кўп озод қилган!

Учқур Тойчоқ бир зум аланг-жалаңг бўлиб турди. Сўнг, уч-тўрт сапчиб чопиб кетди, тўхтаб, қаерга келиб қолганлигини билиш учун осмонга бир сакраб олди. Ундан кейин фаҳрли юлдузлар беъзаб турган қулоқларини олға буриб, не-не машаққатлар билан эришган озодлик сари дадил, мардона елиб кетди, хиёл ўтиб, зим-зиё она юртига сингиб кетди.

Шундан кейин уни Каскадода кўп кўрдилар. Каскадода қуёнларга қарши кўплаб ялпи юришлар бўлди, у одамлардан қутулишнинг янги-янги йўлларини ўйлаб топган шекилли, ишқилиб, қўлга тушган минглаб ўлик қуён билан тирик қуёнлар орасида юлдуз қулоқли Жек — Учқур Тойчоқ кўринмади.

I

Биз ёнбошдаги эшикдан отхонага кирдик. Отхонанинг ўзига хос билинар-билинмас ҳиди хушбўй пичан исида билинмай кетди. Пиллапоялардан кўтарилиб, узун чердакдан чиқдик. Чердакнинг жануб тарафи тўсиб қўйилган бўлиб, у ердан қулоқقا таниш «Ку-ку-ку», «к-у-у-у, ку-ку-ку» овозлари, қанотларнинг «пирр-пирр-пирр» деган садолари эшитилди, шунда биз капитархонада турганимизни билдик.

Бу капитархонада зўр капитарлар бор эди. Шу куни капитарлардан элликта часининг мусобақаси ўтказиладиган бўлди. Капитархона эгаси мени шу мусобақага ҳакамлик қилишга таклиф этди.

Мусобақадан мақсад, ёш қушларни синааб кўриш бўлди. Шу кунгача ёш капитарлар икки марта ота-оналари билан далага олиб чиқилиб, яна капитархонага қайтиб боришни ўрганиб олсинлар учун ўз ҳолларига қўйиб юборилди. Мана энди улар катталарсиз, ўзлари мустақил равиша учадиган бўлди. Уларни Элизабет шаҳарчасида қўйворишга қарор қилишди, албатта, ёш капитарлар учун бу жуда олислик қиласди.

— Гап бор,— тушунтирди тренер.— Гап шундаки, биз шу билан уларнинг дардисарларидан қутуламиз-қўямиз. Капитархонага эса энг зўрлари қайтиб келади, бизга ана шу зўрлари керак.

Капитарбоз ҳамда капитарга ишқибоз ҳамсоялар турли капитарлардан бир жуфт-бир жуфтдан ушлаб турди. Улар ғолиблар учун мукофот ҳам таъсис этди. Мен, ҳакамлик қилиб, зафар қозонган капитарни аниқлаб беришим лозим бўлди. Ютиб чиқкан капитар деб биринчи бўлиб қайтиб келгани эмас, балки капитархонага биринчи учиб киргани айтилади, боиси, уясига қайтиб келишга келиб, аммо унга учиб кирмаган капитардан яхши хат ташувчи чиқмайди.

Ҳамиша, ҳар қандай ердан ҳам уйига қайтиб келувчи капитарни хонаки капитар дейдилар. Хонаки капитарларнинг айтадиган ҳуснлари ҳам бўлмайди, кўримсиз бўлади, шу сабаблиям қушлар кўргазмасига ярамайди. Уларни кўз-кўз қилиш учун эмас, бал-

ки учқур қанотли, эс-ҳушли бўлганликлари учун боқиб кўпайтирадилар. Улар ўзларининг қадрдан маконларига меҳр-оқибатли келади, ўз маконларини адашмай топиб келиш қобилиятига эга бўлади. Эндиликда айтишларича, хонаки капитарларда топа олиш туйғуси қулоқларининг чиганоқсимон ички тарафида бўлармиш. Оламда хонаки капитарлардай топа олиш туйғуси бор жонзор йўқ. Одатда бундай капитарларни қулоқлари устидаги каттакон қавариқлардан ҳамда қудратли қанотларидан билса бўлади.

Шундай қилиб, ёш капитарлар қобилиятини синаб кўрадиган бўлдик. Гувоҳлар кўп бўлса-да, капитархонанинг биттасини очиқ қолдириб, қолган бари эшикчаларни ёпиб қўйишини, ўша очиқ эшикчани ҳам биринчи капитар капитархонага учиб кириши биланоқ дарров ёпиб қўйишига шай бўлиб туришини лозим топдим.

Шу куни бошимдан нималар кечирганимни ҳеч унутмайман. Капитарларни соат ўн иккida қўйворамиз, дея мени огоҳлантиришди. Улар соат ўн икки яримларда шу ерда бўлади, қулоқни динг қилиб турмаса бўлмайди, капитарлар худди қуюндай учиб келади. Уларни аранг фарқлаб бўлади, улар жуда тезлик билан капитархонага учиб киради.

Биз капитархона деворларига тиқилиб, қаторлашиб туриб олдик, тешиклар, ярим ёпиқ эшик тирқишиларидан мўралаб, жануби-гарбий уфқни кузатдик, шунда орамиздан аллаким бирдан қичқириб юборди:

— Қаранглар, ана улар!

Оппоқ булат шаҳар томлари узра пастлаб, фабрика мўрисини айланиб ўтди, орадан сония ўтар-йтмас капитарлар жой-жойига етиб келди. Оппоқ булатлар, қанотлар патир-путури шундай тез, фавқулодда рўй бердики, мен қанчайин ўзимни тайёрламайин, барибир гафлатда қолдим. Менинг жойим ўша ягона очиқ эшикча олдида эди. Кўк қанотлар шундай ёнгинамдан визиллаб, юзларимга тегиб ўтиб кетди, мен эшикчани қўйворганимни ҳам биламан, бирдан бақириқ-чақириқ бошланди:

— Арно! Арно! Мен сизларга айтувдим-ку, у ютиб чиқади деб! Ҳай, менинг капитаргинам-а! Бор-йўғи уч ой ичида мукофотли бўлдинг-а! Менинг қувончим-а!

Арнонинг әгаси пулдан ҳам кўра капитарининг муваффақиятидан боши осмонга етиб ирғишлади.

Ҳаммамиз капитар теварагида чўқ тушдик, сув ичиб бўлиб, донлаш учун чоғланган ғолибни эҳтиром билан томоша қила бошладик.

— Қаранглар, кўзларини, қанотларини қаранглар! Умрларингда унинг кўкрагидай кўкракни кўрганимисизлар? О, зўр-да, дунёning нариги чеккасидан ҳам учеб келади! — Арнонинг эгаси дами чиқмай қолган омадсиз капитарбозларга қараб шундай дея валдиради.

Бу Арнонинг илк жасорати эди. У әлликта саралаб олинган капитарлар ичида энг зўри бўлди, уни келгусида улкан шон-шухрат кутди.

Арно энг зўр капитарлар тақдирланадиган кумуш ҳалқа билан мукофотланди. Ҳалқада унинг «2590 С» рақамли ёрлиғи жилваланиб турди. Бу рақамни ишқибозлар ҳанузгача ҳурмат билан гапириб юради.

Каптархонага жами қирқта капитар қайтиб келди. Деярли ҳамиша шундай бўлади. Бировлари ҳолсизланниб, йўлдан қолиб кетди, бировлари довюраклик қилиб четга чиқиб қолди. Каптарбозлар ана шундай жўн усул билан наслларни такомиллаштирилар. Қолган ўнта капитарлардан бештаси дом-дараксиз йўқолди. Бештаси ўша куни кечроқ битта-биттадан эмас, бешови бирга қайтиди. Уларнинг энг охирида катта, лапашанг кўк капитар етиб келди. Каптархонада ишловчи киши капитарни кўриб, шундай деди:

— Мана, Жек мусобақага қўйган эси паст кўк капитар. Мен уни қайтиб келади, деб хаёлимгаям келтирмагандим. Жудаям бўқоғи катта-да.

Улкан Кўк, уни Бурчаклик деб ҳам аташади, чунки у бурчакдаги уядга дунёга келган, ана шу Улкан Кўк кўз очиб дунёни кўрган илк қунларидан бошлаб ўзининг куч-қудрати билан ҳаволаниб юради. У барча капитарлар билан тенгдош бўлиб, тенгдошларидан бўлимлилиги ҳамда ҳусни жамоли билан ажралиб турди. Афсуски, капитарбозлар капитарнинг чиройини кам қадрлайди. Улкан Кўк, афтидан, ўзининг гўзаллигидан фаҳранади, шундан бўлса керак, кичкиналигидан бошлаб заифларни ерга уришни яхши кўради. Унинг эгаси капитарнинг катта келажаги борлигидан башорат қилди, аммо отбоқар Билли капитарнинг узунчоқ бўйни, каттакон бўқоғи, лапашанглиги, ортиқча семизлигини кўриб, бунга ишонмади.

— Бу кантар жониворинг бўйнидаги бўёғи билан қандай учади? Кейин саланглаган оёқлариям турган-битгани юк,— камситганнамо вайсади Билли, эрталаблари кантархонани супураётib.

II

Биринчи парвоздан сўнг кантарлар машғулоти мунтазам ўтказиб турилди. Оралиқдаги масофа кун сайин йигирма беш-үттиз милларгача ошиб борди, йўллар ҳам то кантарлар Нью-Йоркнинг юз әллик милчалик теварак-атрофларини ўрганмагунларига қадар ўзгариб борди. Элликта кантардан бор-йўғи йигирматаси қолди, чунки қаттиққўллик билан ўтказилган саралаш нафақат заифлар ва ношудларга, шунингдек, фавқулодда касалга чалинган, бирор кулфатга йўлиқкан ё бўлмасам пойга олдидан қорнини тўйдириб олган кантарларга ҳам дахл қиласди.

Кантархонада чиройли-чиройли, кенг кўқракли, кўзлари равшан, узунқанот, инсонга энг керакли вақтда ёрдам берадиган кантарлар кўп. Бу кантарларнинг ранги асосан оқ, кўкиш ёки жигаррангdir. Улар муайян бир турга кирмайди, аммо саралаб олинган ҳар бир кантарнинг кўзлари равшан, қулоқлари устидаги қавариқлари хонаки кантарларнинг асл зотига мансуб бўлади. Улар орасида энг зўри кичкинагина Арно бўлиб, деярли ҳаммавақт биринчи парвоз қиласди. Уясида бошқа кантарлардан унчалик ҳам ажralиб турмайди, чунки энди бари кантарлар кумуш ҳалқалар билан безаниб олганлар. Аммо осмонда ўзининг кимлигини билдириб қўяди. Саватни очишлари биланоқ биринчи бўлиб учиб, маълум баландликка кўтарилади, уйига олиб боражак йўлга тушиб, ҳеч янглишмай, дондун ҳам демай, сув ичмай, кўнглини ҳам ёзмай елдек учади.

Биллининг шунча жон куйдириб гапирганига қарамай бурчакдаги уядан чиқсан Улкан Кўк йи-

гирмата сара капитарлар орасига тушиб қолди. У дам-бадам йўлда кечикиб қолди, аммо ҳеч қачон биринчи бўлиб қайтиб қелмади. Яна бир сафар шерикларидан бир неча соат кечикиб келди, келгач, унинг йўлда дамини олиб, қорнини тўқлаб олганлигидан далолат берди. Аммо ҳар сафар қайтиб келганида, панжаларида бошқа капитарларники сингари кумуш ёрлиқли ҳалқаси бўладиган бўлди. Билли Кўкни ёмон кўради, аммо капитар хўжайини қайта-қайта такрорлайверади:

— Унга муддат беринг. Қайсики капитар тез етилса, тез кучдан қолади. Яхши қуш ҳаммадан кеийин ўзини кўрсатади, мен буни тажрибамдан биламан.

Кичкинагина Арно бир йил деганда рекорд қўйиб, донг таратди. Ҳаммасидан ҳам денгиз устидан учиш мушқуł, чунки денгизда йўлни бирор-бир белгидан фарқлаш имконияти бўлмайди. Бундан ҳам ёмони, туманда учиш, бунда ҳатто қуёш ҳам кўринмайди. Каптарда эсда сақлаш, эшитиш ҳамда кўриш қобилияти кўмак беролмаган тақдирда ҳам тутма йўл топа олиш туйғуси сақланиб қолади. Фақат қўрқувгина бу туйғуни йўқ қилиши мумкин. Қудратли қанотлар остида ботир юрак жой олишининг сири ҳам ана шунда.

Арнони иккита капитар билан бирга Европага бораётган океан кемасига солиб юбордилар. Уларни очиқ денгизга чиқишлиари билан қўйвормоқчи бўлишди, аммо тўсатдан қуюқ туман босиб барча режаларни пучга чиқарди. Кема уларни олдинга олиб кетди. Биринчи дуч келган кемада капитарларни жўнатиб ювормоқчи бўлишди. Соат ўнлардан сўнг кема машинаси ишдан чиқди, туман қуюқлашиб, кема шамол ва тўлқинлар ихтиёридаги яроқсиз ўйинчоқ қўйига тушиб қолди. Бирдан-бир йўли, гудок чалиб, ташвишдан хабар бериш бўлди. Аммо бу чора ҳам ёрдам бермади. Шунда денгизчиларнинг эсига капитарлар тушиб қолди. Чек 2592 С рақамли Старбекка тушди. Ивимайдиган қофозга хат ёзиб ўраб, капитарнинг пастки патига боғлашди.

Старбек кўкка ўқдай парвоз қилиб, кўздан ғойиб бўлди. Орадан ярим соатчадан сўнг бурчақдаги уядан чиқсан 2600 С рақамли Улкан Кўкни ҳам патига хат боғлаб учиринди. У ҳам ҳавога кўтарилиди, бироқ шу лаҳзанинг ўзидаёқ изига қайтиб келиб, кема арқонига қўнди. У қўрқувдан ғужанак бўлиб олди. Уни ҳеч қандай йўл билан кемадан чиқариб бўлмади. У шу даражада қўрқиб кетган эдик, ҳеч бир қаршиликсиз ўзини тутқазиб, беҳаёларча қафасга кириб олди.

Эндиgi навбат кичкинагина пишиқ кантарга келди. Денгизчилар у ҳақда ҳеч бир тасаввурга эга эмасди, шундай бўлса-да, унинг лақаби билан ҳалқасидаги: Арно, 2590 С битигини эътиборга олиб қўйишди. Улар учун ҳалқадаги бу битик унча аҳамиятга эга эмас. Аммо кантарни қўлида ушлаб турган денгизчи Арнонинг юраги олдинги чопарникидай дукиллаб урмаётганлигига амин бўлди. Улкан Кўкдан ечиб олинган хатни унга боғлашди. Ушбу хат мана бундай эди:

Эрталаб соат 10, сесанба.

Машина Нью-Йоркдан 210 миль нарида ишдан чиқди. Туманда қўлимиздан ҳеч нима келмай тентираб юрибмиз. Шатакчи кемани иложи борича тезроқ жўнатинг. Ҳар олти-ўн секундда узун, сўнг ҳисқа-ҳисқа сигнал берамиз.

Капитан.

Хат ивимайдиган қофозга карнай қилиб ўралиб, Кемалар уюшмасига йўлланган кантар думининг пастки томонига маҳкам боғлаб қўйилди.

Кантар қўйворишлиари биланоқ кема узра доирасимон учди-да, сўнгра юксакроққа, то кема кўздан ғойиб бўлгунича янада юксакроққа ҳаволанди. Ягона йўл топиш туйғусидан бўлак бари туйғулардан кечиб, мақсад сари интилди. У қўрқувни билмади. Худди компас мили сингари бехато, манзилга ҳеч иккиланмай, шубҳаланмай илгарилади. Қафасдан чиқибоқ гўё нур сингари тикка, ўзи ўғсан кантархонага, ўзини уйимдаман, деб ҳис қилган ягона маконга йўл олди.

Шу куни кантархонада Билли навбатчилик қиласарди. Тўсатдан учқур қанотлар овози эшитилди, кантархонага кўкиш нур кириб, сувли идишга ўзини урди. Кантар чанқаб сувлаб бошлади, шунда Билли уни таниб қолди:

— Арно, бу сенмисан, лочиним!

Кейин кантарбозга ўрганиш бўлиб қолган одатига биноан ёнидан соатини чиқариб, вақтини белгилаб қўйди: соат 2 дан 40 дақиқа кечибди. У худди шу пайт кантар думидаги ипни пайқаб қолди. Билли эшикчани қия ёпиб, Арнонинг бошига тўр ташлади. Орадан бир дақиқа ўтгач, унинг қўлида хат пайдо бўлди, икки дақиқадан сўнг эса бўлажак мукофот эпкинидан роҳатланиб, уюшма идораси томон шошиб жўнади. У идорада Арнонинг денгиз устида, туманда 210 милни тўрт соату қирқ дақиқа ичида босиб ўтганини билди, орадан бирон соат ҳам ўтмай фалокатга учраган кемага ёрдам кўрсатиш учун шатакчи кема юборилди.

Тўрт соату қирқ дақиқа ичида туманда, денгиз устида икки юз ўн миль йўл босиш! Бу мисли кўрилмаган рекорд! Арнонинг номи Кантарлар клуби рўйхатига киритилди. Арнони ушлаб, котиб резина мұҳр ва ўнгмайдиган сиёҳ билан унинг оппоқ қанотлари орасига жасорат кўрсатган кунини қайд этди.

Иккинчи кантар Старбек шу кетганича қайтиб келмади. Унинг денгизда ҳалок бўлганлигига шубҳа қолмади.

Бурчакдаги уядан чиқсан Кўк кантар шатакчи кемада келди.

III

Бу Арнонинг биринчи қаҳрамонлиги бўлиб, шундан кейин бирин-кетин бошқа жасоратлар ҳам кўрсата бошлади.

Бир куни отхонага бир карета кириб келди, ундан соchlари оқарган жаноб тушди-да, чанг-тупроқ бўлиб ётган зиналардан кантархонага чиқди, эрталаб бутун вақтини Билли билан бирга тилла кўзайнаклари ортидан дам бир тўда қофозга, дам шаҳар томларига тикилиб ўтказди. Қирқ миль масофадан келтирилган хабарлар унинг учун жудаям катта аҳамиятга эга эди, бу хабарлар уни ё қутқарви, ё хароб этмоғи керак эди, бу хабарлардан у жуда тезликда хабардор бўлиши зарур бўлиб, бу хабарлар телеграфдан кўра тезроқ келиши керак, ахир телеграмма ҳар бир йўналишда бир соатдан тутилиб қолади-ку. Қирқ миль масофага телеграммадан кўра нима тезроқ келиши мумкин? Уша маҳалларда биргина восита бўлиб, у ҳам бўлса, аъло хат ташувчи кантар эди.

Агар ғалаба қозонгудай бўлишса, пул нима деган гап. Банкир чол қанча тўласам тўлайин, әнг зўр

каптарларингдан жўнатинглар, дея ўтинди. Шунда даракчи қилиб, ўчмас жасоратлари қанотларига битилган Арно тайинланди.

Орадан бир, икки, уч соат ўтувди ҳамки, кўк яшин қанот қоқиб, каптархонага отилиб кирди, Билли эшикчани ёпиб, каптарни тутди. У аста ипни узиб, хатни банкирга узатди. Чолнинг рангида ранг қолмади, қофозни аранг очди, бирдан чеҳраси ёришиб:

— Худога шукур! — дея ўлдиради.

Сўнгра баҳтиёр банкир ғалаба қозонганига амин бўлиб, йигилишга шошилди. Жажжи Арно уни ўлимдан қутқариб қолди. Банкир каптарни опкетмоқчи, халоскорини авайлаб парвариш қилмоқчи бўлди. Бироқ Билли бунга кўнмади.

— Нима фойдаси бор? Хонаки каптарнинг юрагини сотиб олиб бўлмайди. Сиз уни тутқун қилиб қўясиз, васссалом. Дунёда ҳеч қандай нарса уни ўзи кўз очган эски каптархонасини тарк этишга мажбур қилолмайди.

Шундай қилиб, Арно Фарбий ўн тўққизинчи кўчада, 211-номерда қолди. Банкир уни унутиб юбормади.

Бизнинг мамлакатимизда учиб кетаётган каптарни ўзининг қонуний ўлжаси деб ҳисобладиган, уларни ушлаш мушкул бўлгани учун ўлдириб қўлга оладиган ярамас одамлар кўп топилади. Ҳаёт-мамот хабарини элтаётган кўплаб олижаноб чопарлар ана шундай ёвуз одамлар қўлида қурбон бўлиб, пирогига қийма бўлган.

Арнонинг учта рекордни қўлга киритишга муясар бўлган акаси Арнольф беморга табиб чақириш учун кетаётганида ўлдирилди. У мерганнинг оёқлари остига келиб тушди, шунда унинг жасоратлари қайд этилган улуғвор қанотлари ёзилиб кетиб, оёқларида кумуш ҳалқа кўзга ташланди, овчи бундан виждон қийноғида қолди. У докторга хатни жўнатиб, каптарни Каптарлар клубига гўёки, «уни топиб олдим», деган хабар билан қайтиб берди. Каптар эгаси унинг уйига келган маҳал, овчи ўзини йўқотиб қўйди, чопар каптарни ўзи отганига иқрор бўлишга мажбур бўлди. Аммо у, bemor қўшним каптар қиймаси солинган пирог егиси келгани учунгина отганман, деб баҳона қилди. Каптар эгасининг нафрат-алами кўз ёшлари билан қоришиб кетди:

— Арнольф, каптаргинам! У йигирма марта энг зарур хабарларни етказди, уч марта рекорд қўйди, икки марта инсон ҳаётини сақлаб қолди, сиз бўлсангиз уни пирог қиламан деб отиб ўтирангиз!

Мен сизни қонун бўйича жазога тортишим мумкин-у, аммо бундай ожизона қасос олишга юрагим чидамайди. Фақатгина бир џарсани сиздан ўтишиб сўрайман: мабодо яна бирон-бир бемор қўшнингиз кантар қиймаси солинган пирогни кўнгли тусаб қолгудай бўлса, бизнинг олдимизга боринг, биз сизга пирогга ярайдиган нотавон кантарларимиздан текинга берамиз. Агар сизда номус-ор туйғусидан заррача бўлса, ҳеч қачон бизнинг олижаноб, баҳосиз хабарчиларимизни ўлдирманг, бошқаларнинг ҳам бундай қилишларига йўл қўйманг.

Бу воқеа банкир кантархонага тез-тез қадам ранжида қилиб турган, қалбида кантарларга нисбатан миннатдорлик ҳислари тўлиб-тошган пайтларда содир бўлди. Банкир мавқеи катта одам бўлиб, Арнонинг биргина жасоратидан хуроса чиқариб, Олбанида¹ кантарларни ҳимоя қиласидиган қонун бўлишини талаб қилди.

IV

Биллининг бурчақдаги уядан чиқсан Кўкка, 2600 С га ҳеч кўнгли чопмасди. Шунга қарамай Кўк ҳамон Кумуш орденлilar рўйхатида турад, Билли эса унга одатдагидай менсимай қаарди. Кемада содир бўлган ҳодиса унинг қўрқоқлигини кўрсатди. Бундан ташқари, у ўтакетган уришқоқ ҳам эди.

Бир кун эрталаб Билли кантархонада жанжал устидан чиқиб қолди. Иккита, бири катта, иккинчиси кичкина кантар бир-бирларига ташлангандарича чанг-тўзон кўтариб ерда уришиб ётибди. Билли кантарларни бир-бирларидан аранг айириб, қараса, улардан бири жажжи Арно, каттаси эса, бурчақдаги уядан чиқсан Кўк экан. Арно қаттиқ туриб уришиди, бироқ Кўк ғолиб келди, чунки у рақибидан икки баравар семиз эди.

Тез орада жанжал сабаби равшан бўлди — жанжал чиройли жажжи макиён кантар устидан экан. Улкан Кўк анчадан буён қўполлиги билан Арнонинг ғашига тегиб юарди, бироқ охирги катта

¹ Олбани — Нью-Йорк штатининг пойтахти.

жанжалга олиб борган турткى жажжи макиён капитар бўлди. Билли Кўкнинг суробини тўғрилаб қўйишга ҳаққи бўлмаса-да, аммо яхши кўрган капитари Арно учун қўлидан келган тадбирни қилид.

Билли Арнони жажжи макиён билан алоҳида жойга икки ҳафтача қамаб қўйди, Улкан Кўкни ҳам биринчи учраган хоним билан жуфт қилиб, бир жойга қамади.

Бари у кутганидай чиқди. Кичкина макиён Арнони ўзининг хўроzi деб билди, «биринчи учраган хоним» ҳам Улкан Кўкни шу тарзда қабул қилид. Каптарлар ин қурди, мурод-мақсадга этиб барига нуқта қўйилгандаи бўлди. Улкан Кўк жуда хушқомат, хушсурат эди. У бўқоғини олдинга чиқарганда, бўйни атрофида қуёш нури остида шундай камалак ҳосил бўлардики, буни кўрган ҳар қандай макиён ҳам маҳлиё бўлиб қоларди.

Бизнинг Арномиз гарчанд ўзи пишиқина бўлса-да, бўйи паст бўлиб, унчалик чиройли ҳам эмасди. Фақатгина кўзлари ғалати чақнаб турарди. Бунинг устига-устак, Арно капитархонани муҳим ишлар важидан тез-тез тарк этиб турди, Улкан Кўк бўлса капитархонада ўзини кўз-кўз қилиб, битиклардан халос қанотларини ёйиб юришни канда қилимади.

Ёзувчилар ҳамиша жониворлардан, хусусан, капитарлардан жуфтлик, вафо, садоқат намуналарини излайдилар. Умуман олганда, улар ҳақдирлар, аммо афсуски, ҳамиша ҳам ҳақ бўлавермайдилар.

Арнонинг жуфти ҳалоли аввал-бошдан Улкан Кўкка мафтун бўлиб юрадики, ахир бир куни, Арно иш билан кетган куни хунук воқеа содир бўлди.

Арно Бостондан келиб қараса, Улкан Кўк бур-

чақдаги уясида рисоладаги «хоним»идан юз ўгирмай, айни бир вақтда Арнонинг жуфти ҳалолини ҳам, уясини ҳам ўзиники қилиб олибди. Оқибат, ўртада қаттиқ кураш кетди. Жуфти ҳалоллари уларнинг курашини лоқайдлик билан томоша қилиб ўтириди.

Шунда Арно ўзининг хушрўй қанотларини ишга солди, аммо шунчак жасоратлар кўрсатган қанотлариям иш бермади. Шунингдек, барча хат-хабарчи капитарларники сингари калтагина тумшуғи билан оёқлари ҳам, жасур юраги ҳам ёрдам беролмади. Олишув унинг фойдасига ҳал бўлмайдиган бўлди. Жуфти эса ўз уясида гўё бетарафдай хотиржамгина қараб ўтираверди, хайрият, шу вақт Билли келиб қолди, бўлмаса Арно у дунёга равона бўларди. Биллининг чунонам қаҳри келдик, Кўкнинг нақд бўйини узиб ташламоқчи бўлди, хайрият ҳамки, у капитархонадан ўз вақтида жуфтагини ростлаб қолди.

Билли бир неча кун Арнони меҳр билан хўп парвариш қилди. Арно орадан бир ҳафта ўтгач, бутунлай соғайди, ўн кунлардан сўнг эса йўлга чиқди. У, афтидан, бевафо жуфтининг хиёнатини кечирди шекилли, ўз уясида осойишта яшай бошлади. Арно шу ой ичида иккита янги рекорд қўйди: У ўн милллик йўлни саккиз дақиқа ичида босиб ўтиб хат келтириди ҳамда Бостондан Нью-Йорккача тўрт соатда учиб келди. Ҳар сафар уни она юртига муҳаббат туйғуси чорлаб турди.

Арнонинг қайтиши қайгули бўлди, у яна жуфтининг Улкан Кўк билан суҳбат қуриб ўтиргани устидан чиқди. У қанчалик ҳориб-толган бўлишига қарамай олишув Арнонинг ўлими билан тугарди. Билли аввал уларни айирди, сўнг Кўкни иложи бўлган заҳотиёқ йўқотишга аҳд қилиб, қамаб қўйди.

Шу аснода барча катта-кичик ёшли капитарлар орасида Чикагодан Нью-Йорккача бўлган тўққиз юз милллик масофани учиб ўтиш мусобақаси яқинлашиб қолди.

Каптарлар Чикагога темир йўл орқали жўнатилди. Уларни Чикагода бирин-кетин қўйиб юборишди. Энг яхши капитарни ҳаммасидан кейин қўйвoriшади. Шу боисдан ҳам Арно энг охири қўйиб юборилди.

Бир нечта капитар Чикагодан ўтиб, беихтиёр бир тўда бўлиб учди. Хонаки капитарлар умумий йўл топиш туйғусига амал қилиб тўғри йўл бўйлаб учди, ўзларига таниш йўл бўйлаб учганларида эса

хотираларида сақланиб қолган белгиларга қараб учди. Уларнинг анчагинаси Колумбус орқали Буффалога ўтадиган йўлда машқ олди. Арно Колумбусдан ўтадиган йўлни билади, аммо Детройт орқали ўтувчи йўлдан ҳам хабардор. Шунинг учун ҳам Мичиган кўлидан ўтиб, тўғри Детройт томон парвоз қилди. Шу тариқа, у бирданига бир қанча миль ютди.

Детройт, Буффало, Рочестер таниш миноралию мўрилари билан бирин-кетин ортда қолиб, гала Сиракузага яқинлашиб борди. Кун қайтиб, кеч кира бошлади. Арно олти юз миль масофани ўн икки соат ичидা босиб ўтиб, ҳеч шубҳасиз, ҳаммадан биринчи бўлди, шунда унинг бирдан сув ичгиси келиб қолди. Шаҳар томларидан учиб ўтаётуб, кўзи бир каптархонага тушди ва юксакда икки-учта катта-катта доира ҳосил қилиб пастлади, қон-қардошларининг сафига қўшилиб, сувдандан ташналик билан сув ичди. У биринчи марта шундай қилиши эмас, илгарилари ҳам шунаقا тўхтаб сув ичиб олган вақтлари кўп бўлган.

Албатта, ҳар бир каптарбоз борки, чопар каптарларни меҳмон қилгиси келади. Арно келган маҳал каптархона эгаси каптархонада бўлиб, меҳмон каптарни пайқаб қолди. У каптарни эҳтиёт билан кузатиш мумкин бўлган жойга туриб олди. Унинг каптарларидан бири меҳмон билан талашиб қолди, меҳмон ўзини мудофаа этиб, қанотларини ёйди, шунда кўрсатган рекордлари кўз-кўз бўлди-кўйди. Каптарбоз эшикча ипини бир силтаб тортди. Арно кўз очиб юмгунча унинг асири бўлди.

Каптарбоз Арнонинг ёзувларга тўла қанотларини ёзиб рекорд устига рекордларни ўқиди, кумуш ҳалқага назар солди, ҳалқада каптарнинг лақабини ўқиб, қичқириб юборди:

— Арно! Арно! О, мен сен ҳақингда эшитганман, биродар, сени ушлаб олганимдан жуда хурсандман!

У хатни қирқиб олиб ўқиди:

Арно Чикагони бугун эрталаб соат 4 да тарк этди. У турли ёшдаги каптарларнинг Чикаго-Нью-Йорк маршрути бўйлаб катта мусобақасида қатнашмоқда.

— Ўн икки соат ичидা олти юз миль йўл бошиш-а! Сен рекордлар рекордини қўйибсан, Арно!

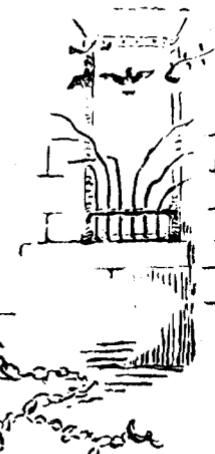
Шундай қилиб, каптарбоз типирчилаетган каптарни авайлаб-эъзозлаб қафасга қамади.

— Хўш,— деди у.— Биламан, сени бу ерда қолдириб бўлмайди, лекин мен сени қолдириб, сенга насл олиб, наслингни қўпайтираман.

Шундай қилиб, Арно яхшигина бир жойга бир нечта кантарлар билан бирга қамаб қўйилди. Кантархона әгаси ўғри бўлса-да, кантарни жон-дилидан яхши кўраркан, у ўз асиридан ҳеч нимани аямади.

Шу тариқа узун-узун уч ой ўтди. Арно аввалига куни бўйи тепага, пастга олазарак бўлиб, қаердан чиқиб кетсамикин, дея қафас бўйлаб юрди, тўртингчи ой деганда, афтидан, қочиш фикридан қайтди, шунда синчков қамоқ әгаси навбатдаги ниятини бажаришга киришди. У Арнонинг олдига ёшина макиён кантарни киритиб қўйди. Аммо бу усул наф бермади: Арно макиён кантарга ҳатто қиё ҳам боқмади. Қамоқхоначи бир оз вақт ўтказиб макиён кантарни чиқариб олди, Арно яна бир ой якка ўзи қамоқда ётди. Сўнгра яна ёнига янги кантар киритилдилар, бироқ бундан ҳам бирон иш чиқмади, шу тариқа йил ўтди. Арно ўзининг олдига киритилган гўзалларни гоҳ ачифи кёлиб чўқиб ташлади, гоҳ улардан жирканиб, қарагиси келмаётганини намоийиш қилди, унда уйга қайтиш истаги ошгандан-ошиб, ўзини сим деворга урди, безовталаниб, уёқдан-буёқча зир юргурди. Ҳар йили кантарлар туллаганда қамоқхоначи Арнонинг қимматбаҳо патларини эсдалик учун авайлаб олиб қўйди, янги патларга эса Арнонинг шон-шуҳратини битиб қўйди.

Икки йил имиллагандан-имиллаб ўтди. Қамоқхоначи Арнони янги кантархонага кўчириб, ёнига янги макиён кантарни киритди. Бу макиён кантар Арнонинг уйда қолган бевафо ёрига жуда-жуда ўҳшаб кетди, Арно унга қайрилиб қаради. Бир куни қамоқхоначига ўзининг машҳур асири гўзал макиён атрофида парвона бўлаётганга ўҳшаб туюлди, дарҳақиқат, бунга шубҳа қилмаса ҳам бўлади! — ана, макиён ўзига уя тайёрлайти. Бундан, кантарлар бутунлай иноқлашиб кетибди, деган хulosага келган қамоқхоначи биринчи марта дарчани очди, Арно озод бўлди. Арно иккиланиб қолдими? Ё довдираф қолдими? Ҳеч ҳам-да! Қаршисида бепоён фазо намоён бўлиши биланоқ озодликка талпинди, битикили ажойиб қанотларини ёйиб, манфур қамоқдан нари кетиш учун олға интилди.

V

Ҳеч бир одам ўз уйини Арно ўз капитархонасини севганичалик сева олмайди.

Уйга, уйга, жонажон уйига кетяпти! Қадрдон уйида кечирган барча синовлару аламлар унут бўлди. На асирикда кечирган йиллари, на сўнгги ошиқлиги, на ўлим ваҳимаси юртига бўлган муҳаббатини сўндиришга қодир бўлди, мабодо Арнода қўшиқ куйлаш, сайраш иқтидори бўлганда эди, шубҳасиз, мардона қўшиқ куйлаган бўларди. У доира ҳосил қила-қила кўкка парвоз қилди, мана, истакка бўйсунишга мойил ажойиб қанотлари юртига муҳаббат, ёлғиз уйига ҳамда бевафо ёрига садоқат билан тобора юксалиб учди. Кўзларини юмиб десак-да бўлади, қулоқларини юмиб десак-да бўлади, эс-хушини ўйқотиб десак-да бўлади — ўзини сирли йўловчиси бўлмиш йўл топа олиш туйғуси ихтиёрига тамоман бериб қўйиб, зангори самода сузиб кетди.

Арно жануби-шарқ томон ўқдай учди. Сиракузалик капитаркушандада Арно билан бир умрга хайрлашди.

Пастдаги дарада тезюарар поезд тутун бурқситиб боряпти. Поезд жуда олдинда бораётган бўлса-да, Арно уни қувиб етди, сўнг худди ёввойи ўрдак сузиб кетаётган сувкаламушдан ўзиб кетгани сингари поезддан ўзиб кетди. Даралар узра ҳаволади, Ченанго тоғларининг шамолда шивир-шивир этётган қарағайларини пастлаб ўтиб, тобора олға парвоз этди.

Бирдан эман дарахтидаги индан қирғий чиқиб қолди, капитарга қўзи тушиб, кўнгли кетди. Арно на ўнгга, на сўлга, на юқорига, на пастга қайрилди, қанотлари парвоздан бир дақиқа ҳам тўхтамади. Қирғий пойлайвериб овора бўлди. Арно худди буғу кучга тўлиб-тошган пайти айиқлар пиистирмасидан ўтиб кетганидай унинг шундай ёнгинасидан учиб ўтиб кетди! Уйга, уйга олға!

Пат, пат, пат! — қанотлар ўзига ошно йўллардан ана шундай қанот қоқиб, ялт-ялт этиб учиб борди. Яна бир соатдан сўнг қадрдон қояларни кўрди. Ана, у қоялар устидан учиб ўтмоқда. Қарши-сидан пешвоз чиқаётган қадрдон жойлар унга янгиянги куч бағишлиди. Уйга, уйга кетяпти! — унинг юраги сўзсиз куйлади. Худди ташналиқдан жон беряётган йўловчи олисдан аранг кўзга чалинаётган пальма дарахти учларига тикилгани сингари унинг ҳам ярқироқ кўзлари умид билан узоқларда-

ги Манхаттан¹дан ўрлаган тутунга термулди.

Шу пайт тоғ чўққисидан капитар оладиган лочин қуш учиб тушди. Йиртқичлар ичидаги энг тезучар, ўз кучи, қанотларига бино қўйган лочин яхшигина ўлжа топганидан қувониб кетди. Қанчадан-қанча капитарларнинг бошига етган лочин ўзига дам берриб-дам бериб, кучини авайлаб, қулай маврид пойлаб шамол билан учди. О, у шундай пайт топдикни! Шунда пастга, пастликка томон худди ўқ каби отилди. На ёввойи ўрдак, на қирғий ундан ўзини четга олоиди, чунки у ўз оти ўзи билан лочин-да!

Орқангла қайт, капитаржон! О, капитаржон, эҳтиёт бўл, қўрқинчли қояларга чап бериб ўт!

Капитар йўлидан қайтдими! Йўқ, чунки у Арно! У уйга, уйга, уйга кетяпти! У бошқа ҳеч нима тўғрисида йўламади. У лочиндан эҳтиёт бўлиб, янада шиддат билан учди. Лочин олдинга ташланиб, ялат-юлт қилаётган нарсага ҳамла қилиб, ортига ҳеч вақосиз қайтди. Арно бу орада худди сопқондан отилган тош каби дара фазосини ёриб ўтди: аввалига оққанот қуш бўлди, сўнг титраб турган ёниқ нуқтага айланди, кейин кўринмай кетди. Қадрдан Гудзон дараси, эскитдан таниш катта йўл бўйлаб учди. Бу йўлни кўрмаганига ҳам икки йил бўлди. Энди у пастлаб учди. Шимол тарафдан шамол эсиб, пастдаги дарё мавж ура бошлади. У уйга, уйга кетяпти! Энди қиялаб учиш керак, чунки шамол эсяпти.

Пастлаб учиш! Афсуски, у жудаям пастлаб учиб юборди! Овчини июнь палласи шу қоя ёнбағрига яшириниб ўтиргин, деб қайси ёвуз руҳ йўлдан оздирди? Лип-лип қилиб кўзга чалингган, осмон бўшлиғидан шимолга пешвоз қалқиб чиққан оппоқ доғни қайси иблис кўрсатди? О, Арно, пастлаб учиб бораётган Арно, мерган ёдингда бўлсин! Бу қоядан сен жуда, жудаям пастлаб учяпсан! Жуда!

Бирдан ўт чақнаб, қасир-қусур бўлди! — шунда ажал дўли Арнога бориб етди; дўл унга бориб тегиб шикаст етказди, аммо йўлидан адаштирмади. Лип-лип этиб бораётган қанотлари битиклар битилган патларини ерга тушириб борди. Унинг денгизда кўрсатган жасоратидан «ноль» ғойиб бўлди. Энди у 210 милни эмас, 21 милни кўрсата бошлади. О, бу шармандали талончилик бўлди! Кўксига қора доғ ёйилиб борса-да, Арно таслим бўлмади. Уйга, уйга шошилди! Хавф орқада қолди. Уйга, нима бўлсаям уйга, худди аввалгидай тўғрига учди.

¹ Манхаттан — Нью-Йорк шаҳри жойлашган орол.

Аммо мўъжизавор тезлик энди камая борди: орадан бир дақиқа ҳам ўтмади, шамол майиб бўлган қанотларида файритабиий шовқин қилди. Кўқсидағи оғриқ синган куч-қудратидан дарак берса-да, барибир олға учди. Уйи, уйи олислардан кўзга чалинди, шунда кўксидаги оғриқ ҳам унут бўлди. Ўтирик кўзлари олдида шаҳарнинг баланд-баланд миноралари гавдаланди, у Жерси қоятошларини ёнлаб ўтди. Олға, олға! Қанотлари заифлашди, кўзлари хиралашди, аммо ватанига бўлган муҳаббат ошгандан-ошди.

У юксак қояларни ёнлаб, шамолларга чап бериб жимири-жимири қилаётган сувлар узра, дараҳтлар узра учди, каптархўр лочин уялари, даҳшатли йиртқичлар ўтирадиган қоялардаги истеҳкомлар остидан учди. Қора ниқоб кийиб олган қароқчиларга ўхшаб ўтирган йиртқичлар каптарнинг яқиналашиб келаётганини пайқаб қолди. Арно уларни азалдан билади. Бу уяларда неча-неча етиб бормаган номалар қолиб кетди, бу уялардан неча-неча битиклар битилган патлар жон титрофида ерга учиб тушди. Арно уларга биринчи марта дуч келиши эмас, у ўз йўлида давом этди, аввалгидаи олға, олға учди, аммо олдингидаи суръати қолмади. Ҳали отилган ажал қуроли унинг қувватини синдириди, шиддатини сўндириди. Олға, олға! Лочинлар мавридини пойлаб, худди иккита ўқ мисол учиб тушди. Дармондан қолган, ҳолдан тойган каптарни тутиб олди.

Эндиги таъриф-тасвифнинг ҳожати бормикин? Ожиз қолган мард қалбни тасвирлаб ўтиришнинг ҳожати бормикин? У, у қалб ҳатто уйини ҳам кўриб эди... Бир зумда бари тугади... Каптархўрлар тантанали овоз бериб, каптар жасадини чанглаб, ўз қояларига келиб қўнди. Жажжигина жасур Арнонинг тақдиди шу бўлди.

Қояда қароқчиларнинг тумшуғи билан тирноқлари қаҳрамон қонига бўялди. Мислсиз қанотлар парча-парча бўлди, номалар тошлар узра сочилиди. Бақти келиб, қароқчиларнинг ўzlари ўлдирилиб, қалъалари ҳувиллаб қолмагунича номалар офтобда сочилиб ётди.

Агар эски-туски лаш-лушлар орасидан фавқулодда бир кумуш ҳалқа чиқиб қолмаганида бу ажойиб каптарнинг қисмати ном-нишонсиз бўлиб қоларди, биринчи даражали хат-хабарчи каптарнинг муқаддас ордени бўлмиш бу ҳалқада мана бундай сермазмун битиклар битилган эди:

АРНО, 2590 С.

КҮЧА ХОНАНДАСИ

I

Ана чуғур-чуғур түда-ю, ана шовқин-сурон!

Уч-түртта чумчук бир ердан иккинчи ерга ирғишилаб, сув оқиб тушадиган уй тарнови ўртасида лик-лик ўйнайды. Түда сал тарқалса, чумчук-ларнинг нега шовқин солаётганини англаса бўлади: кичкинагина макиён чумчук ўзини уришқоқ ошиқларидан зўр бериб ҳимоя қилади. Чумчуклар ўзича тегишади, хушомад қилади, аммо бу ҳаракатлари билан макиён чумчукга ҳеч бир зиён етказмайди. Макиён ҳам дилозор маҳбублари билан аёвсиз олишиб, улардан тезроқ қутулишни истайди. Агар қўлидан келса, барини битта қўймай чўқиб ўлдиргиси келади.

Нар чумчуклар унинг атрофида ҳар қанча парвона бўлсалар-да, макиён чумчук уларнинг бировини ҳам ёқтирмаслиги шундайгина кўриниб туради. У ўзининг кўнгилсизлигини ошиқларига билдириб қўйиш мақсадида аввал улар билан бир чўқишиб олди, сўнг ошиқларининг ўзаро низосидан фойдаланиб, шу яқиндаги томга учиб бориб қўнди. Шунда қанотларидан биридаги оппоқ патлари кўриниб кетди, бинобарин, худди ана шу оппоқ патлари уни бошқалардан ажратиб, ўзгача ҳусн бағишилаб туради.

II

Бўйнида оппоқ ёқаси-ю, қора бўйинбоғи борлиги билан кеккайиб юрадиган хўрозди чумчук ишга ўйнғиб кетди. У боғда болалар қўйиб кетган қуш инининг чаласини битириш учун тиришиб тармашди. У кўп жиҳатдан етуқ қушдир. Унинг ишида қурилиш материаллари сифатида шоҳшабба, хас-хашаклар аёқотди, у буларни шу яқин-атрофдаги майдонлардан териб олиб келди. Тонг чоғлари бир нафасгина қурилишни тўхтатиб, ўзича канарейка бўлиб, жарангли, таъсирили қўшиклар куйлади.

Чумчуклар одатда ёлғиз ўзлари ин қурмайди.

Аммо биз уни бекорга етүк қуш деб таърифламадик. У ёлғиз ўзи бир ҳафта деганда инни битказди, уйчаси то дарчасига қадар шаҳардаги дараҳтлардан юлиб олиб келган шоҳ-шаббага лиқ түлди. Эндилиқда музика билан шуғулланишга ҳам вақт топди, чумчук чирқиллашига ўхшамайдиган ўзгача бир оҳангда куйлаб, барчани ҳайрон қолдирди. Агар Олтинчи хиёбонлик қушсевар сартарош унинг ҳаётини илк давридан бошлаб воқиф этмаганида борми, бизнинг чумчуғимиз табиатнинг англаб бўлмас жумбоқларидан бири сифатида тарихга кирган бўларди.

Кейинчалик маъдум бўлишича, айнан ана шу одам чумчуқ тухумини канарейкалар ини вазифасини ўтовчи толчвиқ саватга солиб қўйибди. Тухумни ёриб чиқсан полапонни янги ота-она парвариши қила бошлабди. Сайраш, куйлаш эса канарейкалар касби коридир. Полапоннинг танаси пишиқ, ўпкаси жуда яхши бўлди. Канарейкалар полапонни аъло даражада тарбия қилди. Полапондан табиат ато этмаган тұрма истеъдод ўрнини ўзининг завқ-шавқи билан түлдира олган қўшиқчи чиқди. Бу зўр, уришқоқ, сайроқи мақтанчоқ тез орада бутун қафаснинг хўжайинига айланди. У, ҳеч иккиланмай канарейканни оғзини очмай қўйишига мажбур қилди ва шу тариқа ғалабани осонгина қўлга киритган дақиқаларда унинг сайроғи фавқулодда ажойиб бўлди, шунда хўжайин Рэндининг — чумчуқча шундай лақаб қўйилганди — канарейка билан истаганича мусобақа қилиб, ҳузурига келган меҳмонларни тантанали ғалаба қўшиғи билан ром қилишига тўлиқ имконият яратиб берди.

Рэнди ўзи билан бир қафасдаги ҳар қандай канарейканни жим бўлишга мажбур қилди. Ёлғиз ўзи алоҳида қафасда ўтирганида эса қўшни қафасда сайраётган канарейканнинг овозини ўчириш иложини қилолмади. У бундай вазиятларда ўз куйини унтутиб, чумчуқчасига ғазаб билан чирқ-чирқлайдиган бўлди.

Вақти келиб, кўкрагида қора пешбанд пайдо бўлган Рэнди сартарошнанинг дикқатга сазовор жемаорига айланди. Бироқ кунлардан бир куни қафаслар тизилган токча қулаб, барни қафас ерга тушди, кўлга келган фалокат туфайли қушлардан анчаси-мунчаси озодликка чиқиб қолди. Бу қушлар орасида Рэнди ҳам бор эди. Канарейкалар ихтиёрий разишида ўз қафасларига қайтиб келди ё ўзларини тутиб берди, Рэнди эса шартта деразадан

учиб чиқди, бирпас «чирқ-чирқ»лаб турди, шаҳар темир йўли паровозининг ҳуштагига жавобан сайраб берди, сўнг ўзини тутишга қўймай, теварак-атрофни синчиклаб ўрганишга киришди. У асир бўлиб яшаш учунгина дунёга келмаган, шу туфайли ҳам озод қуш ҳолатини тезда ўзлаштириб олди. Орадан бир ҳафталар ўтгач, ўз жинсидаги қушлар сингари ҳуркак бўлиб қолди ва қўчада доимо бир-бири билан чўқишгани чўқишган бошқа чумчукларга ўхшаб, кичкина, уришқоқ кўча чумчугига айланди. У чумчуқларга зарба бериб, чўқилади. Аҳён-аҳёнда тингловчиларни кутилмаганда канарейкалардан ўзлаштириб олган турли куй оҳангларини намойиш этиб сайраб, ҳайратда қолдирди, аммо сайраганда ҳам ҳақиқий чумчук завқи илҳоми билан сайради.

III

Қуш уйчасини ўзига ин қилиб олган жонивор ана шу Рэнди эди. Унинг шунча шох-шабба тўплагани сабаби ҳам энди аён бўлди. У умрида кўз очиб кўрган бирдан-бир ин чивиқдан тўқилган саватча бўлди. Шунинг учун ҳам ўзига хас-хашакдан ин қура бошлади.

Бир неча кундан сўнг Рэнди бу ерда ўз ошиги билан пайдо бўлди. Агарда мен Рэндининг ошиги бўлмиш оқсанот хонимни, жанжалга сабаб бўлган ўша кичкина Биддини танимаганимда тарновдаги воқеани унутиб юборган бўлардим.

Афтидан, Рэнди унинг кўнглидан олган кўринади, бироқ барибир ўзини гердайиброқ тутади, Рэнди яқинлашдими, тумшуғи билан уни чўқимоқ-қа ҳозирланади. Рэнди бўлса, бошқа нар чумчуқлар сингари макиён атрофида қанотларию думи шалпайиб айланади, нималардир деб чуғурлайди, бир тин олиб, бир сайрайди.

У охири Биддининг кўнглини олишга муваффақ бўлди, эҳтимол, гўзал сайрашлари билан зафарга эришгандир, ишқилиб, ўзи олдинда учиб йўл бошлаб, ошигини ўз инига олиб жўнади. Бидди унинг изидан учиб, аммо шу заҳотиёқ изига қайтди, Рэнди ялиниб-ёлвориб, чирқ-чирқ қилиб унга эргашди. У ўзича нималардир деб узоқ чуғурлаб, макиённи яна бир амаллаб қайтарди, бироқ Бидди яна уядан чиқиб, изига қайтди, бу гал унинг жаҳли чиққани аён бўлди. Рэнди яна Биддини кўндиришига муваффақ бўлди, ахири Бидди уя ичитга кирди, аммо тағин тумшуғига хас илиб қайтиб

чиқди, хасни ерга ташлади-ю, учиб кетди. Рэнди ҳам ташқарига учиб чиқди. У қурган ини билан ортиқ фахрланмай қўйди. Бу унга катта зарба бўлиб тегди. У остоноада туриб ҳасрат билан шундай мазмунда чуғурлади: «О, қайт, қайта қол!», бироқ ошиғи қайтмади. Сўнгра яна лип этиб ичкарига кирди. Шитир-шитир қилиб тумшуғида катта бир хасни олиб чиқиб ерга ташлади. Яна ичкари кириб бошқа бир хасни олиб чиқди-да, униям пастга улоқтириди. Шу ўйсинда ўзи шунчалик қунт билан, заҳмат чекиб ясаган инидан шох-шаббаларнинг барини битта қўймай пастга отмагунча тинмади. Манави камёб айри бутоқни Иттифоқ майдонидан келтириш учун у озмунча заҳмат чекмади, манави иккита мулоим хас худди тутингган онаси ning уясидаги хасларга ўхшайди — бари, бари йўқ бўлиб кетмайдими!

У бир соат давомида ўзи қурган уйни ўзи бузиб ташлади. Пастда майдароқ бир гулхан қилиб ёқса бўладиган хас-чўп йиғилди.

Рэнди ўзининг бир ҳафта қилган меҳнати оқибатини шафқатсизлик билан кузатди, бўм-бўш бўлиб қолган уйчага мўралади, дағал, аста-аста чирқиллади, афтидан, чумчуқасига сўкинди, сўнг, чирқ-чирқ этиб-этиб, учиб кетди.

Рэнди эртаси куни қоюқ маҳбубаси ҳамроҳлигига яна келди, маҳбубаси атрофида парвона бўлиб, чирқиллаб учиб юрди. Яна Биддини ўз уйчасига бошлиди. Бидди ичкарига шўнғиди, сўнгра отилиб чиқиб, ерда уюм бўлиб ётган шох-шаббага қаради. Кейин яна уйчага кириб, афтидан, Рэнди унутиб қолдирган кичкинагина бутоқча билан қайтиб чиқди ва уни ерга отди, шохчанинг қандай учиб бориб уюмга тушишини шавқ билан томоша қилди. Ин ичига югуриб кириб-чиқавериб икковиям учиб кетди, тез орада яна орқаларига қайтди. Биддининг тумшуғида хашак, Рэндида эса чўп бор эди. Улар олиб келган нарсаларини уйчанинг ичкарисига опкириб қўйди, эҳтимол, бу билан қурилиш санъатининг барча қоидаларига риоя қилди. Сўнгра улар яна хашак келтириш учун жўнади. Кейин Бидди уйчада жой қилиш

учун қолди, Рэнди бир тишлам-бир тишламдан хашак опкелди, у жуда ҳаяллаб қолган маҳал изидан Биддининг ўзи жўнади.

Нихоят уларнинг дидларини синаб кўришим учун қулай маврид келиб қолди. Мен қуш уйчаси яқинига — балконга ўттизистача тасма билан латталарни ёйиб ташладим. Булардан ўн бештаси энг жўн мато қийқими, саккизтаси қимматбаҳо мато қийқими бўлиб, еттитаси эса ярқироқ қийқим эди. Ҳар бир оқишироқ тасма қорамтироғи билан алмаштириб қўйилди. Биринчи бўлиб Бидди бу кўргазмани пайқади. У пастга шўнғиди, қийқимларга теварак-атрофидан дам чап кўзи, дам ўнг кўзи билан синчилаб қараб, ҳеч нарсага тегмасликка қарор қилди. Шу пайт Рэнди келиб қолди. У собиқ хонаки парранда эмасми, унга буларнинг бари қадрдон кўринди. У лик этиб бир томондан иккичи томонга сакради, битта қийқимга тегиниб, орқасига сапчиди, сўнгра яна яқин келиб, ўёғидан-буёғидан чўқиди-да, ўлжасини тумшуғига илиб, ҳавога парвоз қилди. Сўнг яна Бидди учиб келди, бу гал икковлашиб қийқим ташиди. Қорамтироқ қийқимлар уларнинг дидларига ўтириди, аммо булар тугагач, Бидди бир нечта оқишироқ тасмаларни танлаб олди. Энг ярқироқ қийқимлар эса жойида қолаверди.

Рэнди яна бир марта чивиқ олиб келгунча иннинг деярли ярми битди. Бироқ орадан лаҳза ўтмай чивиқ пастга, уюм устига улоқтирилди, Бидди унинг кетидан ғолибона қаради. Шўрлик Рэнди! Яхши кўрган нарсалари аямасдан пастга улоқтириляпти. Бари ажойиб чивиқлар эди-я! Онасининг уясиям чивиқдан тўқилган ажойиб уя эди! У итоат қилишга мажбур бўлди. Уйчада хашашақдан бўлак ҳеч нарса, бир дона ҳам чивиқ қолмади, фақат майнин-майнин қийқимлар қолди. У шунисига ҳам шукр қилди. Озодлик унга ҳар куни итоатгўйлик сабоғини берди. Олдинлари у сартарошхонани бир олам, ўзини эса бу оламда яшайдиган энг диққатга сазовор мавжудот деб биларди. Энди унинг иккала тасаввuri ҳам барбод бўлди. Бидди унинг қарашларини амалий жиҳатдан жуда яроқсиз деб топди, шунинг учун ҳам у ҳар бир қадамда Рэндига сабоқ берди.

Уянинг учдан икки қисми битганда топган эрмаклари ҳақиқатан ғаройиб бўлган Бидди аллақаёқдан катта-катта майнин патлар келтира бошлиди. Рэнди бу ғалва анча узоқча боради, бунга чек қўйиш керак, деб билди.

Патлардан ясалган, бунақаси кўз очиб дунёни кўрган бешигида бўлмаган тўшак Рэндига ёқмай, кўнглига ўтиргаган нарсаларни пастга улоқтира бошлади. Худди ана шу вақтда Бидди янги пат олиб келиб қолиб, один келтирган патларининг пастга улоқтирилаётганини кўриб қолди. У патлар кетидан отилиб, уларни ҳавода учиб бораётганлигига ёқ тутиб олди, ин оғзида туриб ўзига хуш келмаган патларни отаётган бегига рўбарў келди. Улар бир-бирдарига тикилиб, оғизлари тўла пат, юраклари тўла алам билан тўхтаб қолди.

Кейин қизиқ воқеа содир бўлди. Улар патларни дам уйга олиб кирди, дам нарига улоқтириди ё бўлмасам патларни шамол боғ бўйлаб учириб кетди. Сўнг орага сукунат чўкди, эртаси куни патлар йиғиширилиб, қайта уяга келтирилди. Улар қандай қилиб бир қарорга келди, бу ҳамиша сир бўлиб қолаверди. Ҳар эҳтимолга қарши, асосий ишни Рэнди қилди, у уйча катта-катта майин пастга лиқ-лиқ тўлмагунча тинчимади.

Одатда эр-хотин бирга учарди, бироқ Бидди бир марта ўзи учиб кетиб, анча пайтгача қайтмади. Рэнди теваракка олазарак бўлди, чирқ-чирқ этди, юқорига қаради, сўнг пастга тикилиб, ўзи шунчалар машаққат билан келтириб йиққан чивикхаслар уюмига кўзи тушди. Ўзи туғилган бешикдаги ажойиб чивикларнинг худди ўзи-я! Рэнди пастга учиб тушди. Ҳамон ерда ётган ажойиб айри бутоқдан кўзини ололмай қолди. Рэнди айри бутоқни тумшуғига илганича шошилди, ичкарига кирди. Бутоқчани ичкарига олиб кириш қийин бўлди. У айри бутоқча билан эшикчага ёпишди. Рэнди охирги пайтларда тез-тез ичкарига нарса ташийвериб, нима қилишини яхши билиб қолганди. У бутоқчани ярим дақиқа деганда ичкарига судраб кириб яна ташқарига чиқди, теваракка мағруронга қаради, қанотлари остини тозалаб қоқди, сўнг канарейкага ўхшаб, бир неча марта бошидан охирига қадар сайраб чиқди, жуда баҳтиёр бўлиб, қўшиғига янги оҳанглар қўшди.

Бидди тумшуғида пат билан учиб келганида у эҳтиёткорлик билан нарсаларни жой-жойига қўйишга ёрдамлашди. Ин битди.

Икки кундан сўнг мен уяга чиқиб, у ердан тухум топиб олдим. Чумчуқлар менинг инга қандай қилиб чиққанимни кўриб турди, лекин аксарият қушлар каби шовқин солиб чугурламади, хийла нарига учиб бориб, мени тутун мўрисидан туриб хавотирланиб кузатди.

Учинчи қун уйча ичида қандайдир ҳаракатлар бўлди, тўс-тўполон, чирқ-чирқлар эшитилади, иккимаротаба уйча эшикласидан қуш думи кўриниб кетди, худди ин эгаси ниманидир ташлаб юбориш учун орқага қадам ташлагандай бўлди. Сўнг уйча эгасининг думи ташқарига шунчалик чиқдики, бундан Биддини таниб олса бўларди. Шунда яна уни ичкарига тортқилашди. Уйчада аллақандай оиласвий жанжал чиққанлиги аниқ эди. То Бидди ташқарига чиқмагунича ва Рэндининг севимли айри бутоқчасини шу заҳоти нафрат билан улоқтирмагунича нима бўлганига тушуниб бўлмади. Бидди бутоқчани ўзи ётган тўшаги остидан топиб олган, уни Рэнди яшириб қўйган эди.

Мана, улар нима учун жанжаллашган эканлар! Лекин менга Рэнди қаршилик қилаётган чорда Бидди қандай қилиб бутоқчани олиб чиққанлиги қоронғи бўлди. Мен Рэндининг оиласдаги тўтувликни бузмаслик учунгина чекингланлигига ишонмайман.

Уриш-жанжал қиёмига келган пайтда айри бутоқча билан бирга тухум ҳам тушиб кетган эди. У энди паstdаги чинни синиқларига сарғиш парда бўлиб ёпишиб ётибди. Чумчуқлар, афтидан, тухум қисматидан ташвишга тушмади. Тухум индан тушиб кетибди, демак, чумчуқлар оламини ҳам тарк этибди.

IV

Шу ҳодисадан сўнг бизнинг бу жуфтимиз анча кунгача тотув яшади. Уяга бирин-кетин тухум қўйиб бошлади. Бир ҳафтадан сўнг тухумлар сони бештага етиб, улар бундан жуда баҳтиёр бўлди. Рэнди бутун ўлқани ҳайратга солиб сайрагандан-сайради, Бидди эса гўёки қишининг ғамини еяётгандай кундан-кунга кўп-кўп пат йиғди. Миямга кичкина бир тажриба қилиб кўриш фикри келиб қолди. Мавридини қилиб, шом кирганда уларнинг дабдабали уяларига мармар тухум солиб қўйдим. Оқибати нима бўлди, хабарим бўлмади.

Эртаси куни сайр қилгани чиқдим. Якшанбалиги учун кўчалар сокин бўлиб, бир тўда одам тарновга тикилиб турарди. Мен яқинроқ бориб, чирқ-чирқлаган товушларни эшитдим, тўда орасига кириб, бир-бирига ташланишиб, аёвсиз олишаётган, қаттиқ чуғурлашаётган, тинмай бир-бирини чўқишаётган иккита чумчуқни кўрдим. Улар анча вақтгача атрофида томоша қилаётган одамларга

эътибор ҳам бермай патиллашиб уришаверди. Охири улар пича ўзларига келиб олиш учун ҳолдан тойиб, чарчаб думлари билан ўтириди, ўтирганларида улар Бидди билан Рэнди эканлигини билиб, ҳайрон бўлдим. Уларни янги олишувдан кейин, афтидан, якшанба кунлари жанжал бўлишини маъқул кўрмайдиган томошабинлардан бири ҳуркитиб юборди. Шунда улар уришишларига ҳеч ким халақит бермайдиган жой қидириб шу яқиндаги томга қараб учди. Ҳудди шу куни мен ердан нафақат ўзим қўйган мармар тухумимни, шунингдек, мармар тухум билан бирга улоқтирилган уларни ўзининг бешта тухуми пўчоқларини ҳам топиб олдим. Менинг тахмин қилишимча, бутун жанжал айнан шу фалати, қаттиқ, юмaloқ тухум туфайли келиб чиқсан.

Бу уйчада, шубҳасиз, баҳт ҳам, осойишталик ҳам бўлиши мумкин эмасди, шу сабаблиям улар инни жиҳозлари билан бирга, шу жумладан, патлари билан ташлаб кетди. Қилиқлари доимо ўзига хослиги билан ажralиб турган Бидди бу сафар ин учун майдон ўртасидаги фонарь қалпоғини танлади. Улар бутун ҳафта давомида заҳмат чекиб, қаттиқ бўрон бўлаётганига қарамай инни қуриб битирди. Қушлар қандай қилиб шундай тумшуқлари остидаги ёруғда ухлашнинг эпини қилганларига ақл бовар қилмасди. Бидди мамнун кўринар, Рэнди эса энди фикрини билдири масликка одатланганди. Агарда биринчи тўхум пайдо бўлмасдан анча илгарироқ фонарь ўчиб қолмаганида-ку, ҳаммаси соз бўларди. Фонарчи фонарни тузатаркан, ҳеч ачинмасдан Бидди билан Рэндининг иморатини ахлат устига отди.

Тўрғай ёки қалдирғоч бундай зарбадан ўзига келолмай қолган бўларди, аммо гайрату ўзига ишонишда чумчуққа teng келиб бўлмайди. Турган гапки, ё ин мустаҳкам қурилмаган, ё бўлмасам қурилишга материал танлашда хато қилган бўлишлари мумкин. Ҳар эҳтимолга қарши, яхиси янги иморат қилганлари маъқул.

Бидди қўшнисининг инидан чиқиб ётган бир нечта хасни ўғирлаб олиб, майдон боғидаги қайрагочнинг энг баланд бутоғига қўйди, бу билан Рэндига ўзи танлаган жойни кўрсатди. Шунда, Биддининг ҳукмига қулоқ тутса, қулоғи тинчроқ бўлишини амалда синаб кўрган Рэнди икки марта канарейкаласига сайраб олди-да, ахлат уюми орасида учраган яхшигина чивиқни истамайгина четлаб ўтиб, қурилиш материаллари излай бошлади.

Майдоннинг нариги томонидаги уяда расволиги билан ном қозонган бир жуфт чумчук яшайди. Жуфтнинг нар чумчуғи бошқаларнинг муҳаббатига сазовор бўлолмаган. Бу дуркун ва бўйнида каттакон қора бўйинбоғи бор жуда чиройли, ўтакетган уришқоқ чумчук. Бу жангари чумчук зўрлик билан танлаганига эришган, ин учун энг яхши жойни әгаллаб, устига-устак, майдондаги энг ҳайратланарли ажойиб нарсаларни ҳам ўзиники қилиб олган. Менинг чумчуқларим эса мен тавсия қилган ялтироқ тасмаларни рад этди, чунки бу борада уларнинг ўзига яраша бадиий дидлари бор. Шу яқиндаги ҳайвонот боғидан тасодифан учиб келиб қолган Гвинея товуфининг бир нечта патлари у индан-бу инга ўғринча ўтиб юриб, ниҳоят, Буяннинг гўзал хонадонида қўним топди, у жуфти билан иккови патларни олиб, янги банк биносининг мармар устунига илиб қўйди.

Буян истироҳат боғи ичида қўнгли хоҳлаган ишини қиласди, бир куни Рэндининг қўшиғи қулоғига чалиниб, унга томон учиб келди. Рэндидан канарейкалар роса қўрқади, лекин бу сафар у Буянни енга олмади. У жуда яхши олишди, бироқ калтак еб қолиб, қочсан қутуламан, деб қочишга тушди. Буян ўз муваффақиятидан ўзи руҳланиб, Рэндининг янги уясига учиб келди, уяни писанд қилмай қўздан кечирди, ўз инига ярайдиган хасчўпларни суфуриб ола бошлади. Рэнди роса калтак еганди, бироқ ғанимдининг бунақа қилиб уйини вайрон қилиши бизнинг қўшиқчимизда илгариги журъат-жасоратини қайта қўзгади, у энди ўзи ҳужумга ўтди. Олишув қизиб кетиб, иккалови ҳам бутоқдан ерга қулаб тушди. Бошқа чумчуқлар ҳам келиб қўшилди, улар... айтишга ҳам уят! – улар барзанги Буяннинг ёнига тушиб, келгинди Рэндига қарши уруш бошлади. Рэндининг аҳволи чатоқлашди, патлари тўэзиди. Шу пайт бирдан давранинг қоқ ўртасига кичкинагина қанотлари орасида оқ патлари бор макиён чумчук тап этиб тушиб: «Чирқ, чирқ, ур, адабини бер!» деди. Бу Бидди эди. О, Бидди ўзини шундай мудофаа қилди! Эрмак учун жанг жаддий тус олди, вазият кескин ўзгарди. Буяннинг шавқи тез сўниб, орқасига, ўз томонига қараб, Бидди билан учди,

Бидди унинг думига худди кичкина бульдогга ўхшаб ёпишиб олди. Бидди шу тарзда то рақиби-нинг қанотидан битта патини юлиб олмагунича осилиб кетаверди, сўнг патни ўғирлаб келтирган буюмлар билан қўшиб инини безатди.

Бу воқеадан икки кун ўтгач, Буян инининг ноёб буюми сифатида узоқ вақт безак бўлган Гвинея товуфининг патлари Биддининг янги уйини безади, шундай қилиб, ҳеч ким у билан ҳақ-ҳуқуқ талашиб ўтиришга ботинолмади.

Ез оҳирлаб бораётгани туфайли патлар ҳам камайиб кетди, Бидди тўшаги учун пат тополмай қолди. Бироқ у пат ўрнини боса оладиган шундай нарса топдики, бу билан у яна бир моротаба янги нарсаларга бўлган муҳаббатини на-мойиш қилди. Майдонда извош тўхтайдиган жой бўлиб — тевараги таҳта билан тўсилган бу жой атрофида от қиллари тиқилиб ётади, булардан яхшигина тўшак қилиш мумкин бўлади. Бу ажойиб фикр бўлиб, ҳеч тушкунликка тушмайдиган жуфтимиз мислсиз ғайрат билан от қилларини тўплашга, бирданига иккитадан, учтадан әлтишга киришди. Эҳтимол, уларга шундай қилинглар, деб истироҳат боғларидан биридаги бошқа хил чумчуклар қулоқларига қўйгандир. Чиппи деган чумчуклар тури тўшагига ҳамиша от қилларидан тўшайди ва ин ичитга қилларни гир айлантириб ўраб, ҳақиқий пружинали тўшак ясади. Бир ишни бошлаш-ку яхши, аммо бунинг қандай қилиб уддасидан чиқиши ўйлаш керак. Агарда чумчукларимиз қилни қандай қилиб ишлатишни аввалдан билганларида ҳаммаси жойида бўларди. Чиппи ҳам қил тўплашда бирданига биттадан ортиқ кўтармайди, шу билан бирга қил ҳеч зиёнсиз кўринса-да, баъзан хавф туғдиришини назарда тутган ҳолда эҳтиёткорлик билан учидан аста кўтаради. Бизнинг чумчукларимиз эса фақат хас-хашак ишлатишга одатланган. Бидди қилнинг ўртасидан тутди, буни узун билиб, тумшуғи билан бир неча дюйм олдиндан олди. Бунда кўпинча Биддининг боши узра ё тумшуғи узра каттакон ўрам ҳосил бўлади. Бироқ бу Биддининг учишига анча қўл келади, аввалига унга ҳеч бир зиён бермади, зероки, чиппи тоифасидаги ҳар қандай чумчук бунақа ўрам-ўрам юкни кўриб қўрқиб кетиши ҳам мумкин.

Уларнинг инлари битишига бир кун қолди. Бидди Рэндига ўзича энди ҳеч нима келтирмаслик лозимлигини уқтирган бўлди. У кўтаринки

кайфият ва ғуурү билан атрофни йиғиштириди, сүнгги толани жойига қўйди, бу вақт Рэнди боғдаги адмирал Фаррагут ҳайкали бошига қўниб, ўзининг энг яхши қўшиқларини айтиб сайради. Бирдан қаттиқ хавотирли чирқ-чирқлаган овоз унинг шуурини әсанкиратиб қўйди. У ини томонга қараб Биддининг ҳеч бир сабабсиз типирчилаб индан ташқарига чиқолмаётганини кўрди. Биддининг калласи ўзи ясаган қил толаларнинг энг хавфли тугунига илашиб қолди, тугун таранглashingib, у тузоқча тушиб қолди. Бидди қутулишга уриниб, типирчилагани сайин тугун шунчалик таранглashingиб борди.

Рэнди ҳозир ўзининг бу майдагина, ўжар маҳбубасига қанчалик боғланиб, ўрганиб қолганини билди. У шундай даҳшатга тушди, шундай даҳшатга тушди, бор овози билан чирқ-чирқлагаб ёрдамга учиб келди. Рэнди Биддини қутқармоқчи бўлиб, унинг панжаларидан чўқиб, тортқилай бошлади, бу билан ишни баттар расво қилди. Уларнинг шунча тиришиб-тармашишлари бефойда бўлди, толада янги тугунча, ўрамлар ҳосил бўлди. Уядя ётган бошқа толалар ҳам гўё бир битимга келгандайчувалиб, чигаллашиб, шўрлик қурбонини тобора исканжага олди. Шунда боғда болалар пайдо бўлди, таажжуб билан тўзғиб кетган, жонсиз, ҳавода муаллақ осилиб қолган бир тутам патга разм солди. Шаддод, ишбилармон Биддидан қолгани шу бўлди.

Шўрлик Рэнди жуда-жуда қайғурди. Яқин-теваракдаги чумчуқлар бу фалокатдан хабар топиб келди, Рэндининг қайғусига шерик бўлди, аммо улар ҳам ёрдам беролмади. Улар яна ин-инларига қараб учиб кетди, Рэнди бўлса 'уёқ-буёқса сакраб, кейин қанотлари шалпайиб бир жойда жим ўтириди. У узоқ вақтгача суюклисининг ўлганлигига кўниколмади, куни бўйи Биддини ўрнидан қўзғатиб, нималаргadir ундан қизиқтириш, одатдаги ҳаётларига қайтариш учун уриниб овора бўлди. У тунни ёлғиз ўзи дараҳтда ўтириб ўтказди, тонг ёришар-ёришмас яна индаги ўша бадбаҳт от қилига ўралиб осилиб ётган Биддисини айланниб чирқиллаб бошлади.

VI

Рэнди ҳеч қачон бошқа чумчуқлар каби эҳтиёткор бўлмади. Канарейкалар орасида катта бўлган Рэнди эҳтиёткорликка ўргатилемади. У болалардан

ҳам, извошлардан ҳам ҳайиқмади. Эндиликда ундаги бу хусусият янада яққол кўринди, чунки у қайғуга ғарқ, әзгин бўлди. Худди ўша куни у дон ахтариб юриб, хат ташувчи велосипедидан қочолмай қолди, думи велосипед ғилдирагига кириб кетди. Думини ғилдиракка қурбон қилиб бўлса ҳам ўзини қутқаришга уринди, аммо ўнг қаноти орқа ғилдирак остида қолди. Хат ташувчи велосипедини ғизиллатиб кетди, Рэнди эса синган қаноти билан бир амаллаб дараҳтлар билан бурканган хиёбонга учиб кирди. Шунда уни бир қизалоқ тутиб олди. Қизалоқ уни уйига олиб бориб қафасга солди, акаларининг фикрича, ҳеч ҳожати бўлмаган ётиббору меҳр билан парвариш қила бошлади. Чумчук соғайди, ажойиб кунларнинг бирида канарейкачасига сайраб, ҳаммани ҳайратдан ёқа ушлатди.

Бундан бир газета мухбири дарак топди. Газетада Рэнди ҳақида мақола босилиб чиқди. Бу газета сартарошнинг қўлига тушиб қолди. Сартарош бир неча гувоҳлар қуршовида қизалоқларнида пайдо бўлди, ғаройиб қушнинг эгаси мен бўламан деб, Рэндини олиб кетди.

Шундай қилиб, Рэнди яна қафасга тушди, уни жуда асрар-авайлашди, дон беришиди, у яна бу кичкина оламнинг энг олди қуши бўлди. У сира ўзини баҳтсиз деб ҳис қилмади. У ҳеч қачон ҳақиқий ёввойи қуш бўлмади. Озодликка мутлақо тасодифан чиқиб қолди. Тасодиф уни Бидди билан таништириди. Уларнинг биргаликда кечирган қисқа ҳаётлари хавф-хатар ва тасодифларга тўла бўлди. Тасодиф Биддини қурбон қилди, бошқа бир тасодиф эса Рэндини қафасга қамади. Қафасдаги осуда, фавқулодда воқеа-ҳодисалар Рэндининг музикага бўлган лаёқатини ривожлантиришга имкон берди. Бу ерда, у ўзининг кекса устозлари ва мураббийлари билан ёнма-ён, худди консерваториядаги каби ҳаёт кечирди.

Баъзан ўзига хаслардан уя ясашга киришиди, бироқ кимдир унинг олдига яқинлашаётганини кўрса, қафас бурчини айборона тарк этди. Борди-ю, қафасига бир-иккита пат ирғитилса, Рэнди аввалига патларни бирма-бир текислаб қўйди, бироқ әртасига әрталаб патларни албатта полга улоқтириди.

Унинг тиришқоқлик билан қурилиш қилишга уринишларидан Рэнди маҳбубага муштоқ әмасмикин, дея гумон қилишиди, қафасга турли-туман макиён қушлардан киргизишиди, бироқ бунинг

оқибати чатоқ бўлди. Ҳар сафар тезда қушлар ишига аралашишга, яъни қон тўкишнинг олдини олишга, унга қайлиқликка тавсия этилган мақиённи қутқаришга тўғри келди. Охири бундай тажриба қилиб кўришлар барҳам еди, чунки хонанда бўйдоқ ўтишни аъло кўргани равшан бўлди. Унинг қўшиқларида муҳаббат тароналаридан кўра жанговар оҳанг кўпроқ жаранглаб бошлади, сартарош тез орада бир нарсани кашф қилди, маълум бўлишича, Рэнди канарейкалар тулуми устидан қозонган ғалабасидан сўнг эмас, хўрор чумчук тулумини енгганидан кейин айниқса жўшиб сайрап экан. Рэнди тулуумни чўқилаб кўриб, гунг ғанимни кўксига ўзига таниш каттакон қора бўйинбоғини кўриб қолса, унда жуда илҳом билан, жўшиб-жўшиб сайраб қўяди.

I

Агар бир майда тош бўлмаса, ушбу ҳикоям ҳам бўлмасди.

Бу тош Бэдлент адирлари йўлида ётарди. Зимзиё, дим кечаларнинг бирида ширақайф Жек подачи ана шу йўлдан отда келаётуб, шу тош отининг туёғига тиқилиб қолди. Подачи одатicha отдан сапчиб тушиб, от нега оқсай бошлаганини билмоқчи бўлди. У кайф билан жиловни қўйиб юборганини билмай қолди, бундан фойдаланган от қоп-қора тун оралаб қочди. Жек подачи билдики, энди отни қувиб етиб бўлмайди, шу сабаблиям буталар остида ёнбошлаб, хуриллаб ухлаб қолди.

Саратон офтобининг эрталабки олтин нурлари гўзал Бэдлент адирлари чўққиларини ёритди. Катта сой ёқасидаги йўlda қари чиябўрилар онаси кўринди. Чиябўрилар онаси оғзига қуён тишлаб, болаларига эрталабки тамадди олиб боряпти.

Маҳаллий молбоқарлар азал-азалдан чиябўриларга қарши курашиб келади. Қопқон, миљтиқ, заҳар ҳамда итлар чиябўриларни деярли қириб битирди, унча-мунча омон қолганлари бўлса эҳтиёткорликда устаси фаранг бўлиб кетди.

Жумладан, мана, қари чиябўрилар онаси ҳадик олди-ю, йўлинни чап солди: инсон қадам қўйиган ҳар қандай ер чиябўрилар онасини ўлим таҳликасига солади. Шу боисдан ҳам у унча юксак бўлмаган ўркач-ўркач адирлар ёқалаб юрди, сўнг, игнабарглилар босиб ётган сойга эниб келди, ҳадиксираб, аллақачон шамол олиб кетган инсон излари ҳидини исказ кўрди, кейин, нариги адирга ўрлади. Адирнинг офтобрўй бетида унинг ини бор. У турган жойида эҳтиёт бўлиб айланди, турли тарафга қараб бир-икки бор сапчиди, тумшуғини ҳавога чўзди. Димоги хавф-хатар ҳидини туймади. Кўнгли хотиржам бўлиб ини оғзига келди-да, астагина пишқирди.

Ин оғзини қоплаб ётган шувоқлар орасидан бир-бировининг устидан ирғишлиб ошиб, бир тў-

да митти чиябўрилар чиқиб келди. Улар кучуклар мисол узуқ-юлуқ чийиллаб, ингиллаб, оналари олиб келган тамаддига ёпишди. Митти чиябўрилар қуённи талашиб-тортишиб еди, онаси уларни кузатиб, қувониб ўтирди.

Жек подачи кун чиқаётганда уйғониб, адирдан ошиб ўтаётган чиябўрилар онасига кўзи тушди. Чиябўрилар онаси кўздан йўқолиши биланоқ Жек сапчиб туриб, адирнинг энг юксак чўққисига чиқиб бориб, қувноқ чиябўрилар оиласини кўрди.

Жек подачи уларни томоша қилиб ўтириб, ҳар битта чиябўри боши учун бинойидай мукофот олиш мумкинлиги эсига тушди. Ёнидан улкан револьверини чиқариб, тамадди қилаётган болаларини ялаб-юлқаётган чиябўрилар онасини нишонга олди. Гумбурлаб ўқ отилиб, чиябўрилар онаси жон бериб йиқилди.

Чиябўри болалари қўрқиб, инга кириб кетди, Жек ин оғзини тошлар билан ёпди, ўзининг шум отини сўкиб-сўкиб, шу яқиндаги фермага пиёда йўл олди, индаги митти асиirlар эса титраб-қақшаб бир бурчакка тиқилиб олди.

Чиябўри болалари кун бўйи зим-зиё инда ўтириб, оналари нега бирор егулик олиб келмаганига ҳайрон бўлди. Нихоят, кечга яқин ин оғзида шарпа эшитилиб, инга ёруғ тушди. Энг довдирлари онамиз келди дея ўйлаб, пешвоз чиқди, аммо келганлар оналари эмасди. Иккита ажабтовур маҳлуқ уларнинг иинин очаётган эди.

Бирор соатлардан кейин одамлар иннинг тўригача кириб бориб, бурчакда бир йифим жун мисол тўда бўлиб турган пахмоқ жун, порлоқ кўз бўри болаларини топиб олди. Одамлар қўрқувдан дағдаг титраётган норасида жониворларни белкурак билан битта-битталаб уриб ўлдириб, бирин-кетин халтага сола бошлади.

Норасида жониворларнинг ҳар қайсиси ўлими олдидан ўзини ўзича тутди.

Бирори чийиллади, бирори ириллади. Яна иккитаси тишламоқчи бўлди.

Биттаси хавф-хатарни биринчи бўлиб англаб етиб, ҳаммадан олдин бекиниб олди, бошқалари бирин-кетин оламдан ўтгач, энг охирги навбат шунга келди. У нафасини ичига ютиб, кўзларини ярим юмиб, ўзини ўлганга олиб ётди. Баданига дағал қўллар тегсаям пинагини бузмади. Шунда Жек хўжайинига яхши кўрингиси келиб, шундай деди:

— Қўй, индама, шунисини болалар учун қолдирамиз.

Шундай қилиб, энг сўнгги бўри боласи жигаргўшалари жасади ётган халтага тириклайн бориб тушди. У халтадаим қимир этмади, миқ этмади.

Чайқалиб-чайқалиб узоқ юрилди, сўнг халта очилиб, ундан жонивор олинди, шунда бўри боласи ўзини бир тўда икки оёқли жониворлар олдидা кўрди.

Булар Чимни-Пот фермасининг одамлари эди. Улар орасида болалар ҳам бўлиб, Жек шу заҳотиёқ уларга тирик совғани тақдим этди. Хўжайин ҳар бир чиябўри жасади учун Жекка доллар ҳисобида тўлади.

Шу куни фермада юрган бир мексикалик болаларга тирик чиябўрини кўрсатиб, бу «Койотито» яъни, митти чиябўри, чўл бўриси, деди.

Шундай қилиб, митти жониворни аввал-аввал Койотито, кейин-кейин лўндагина қилиб Тито, деб атадилар.

II

Тито урғочи әкан. У момиқ жунли, улкан каллали, бинойидай жажжигина жонивор бўлди. Кўринишидан кучукка келбат берди, аммо болалар билан эл бўлмади, боиси, у жуда ёввойи ҳам эҳтиёткор эди.

Тито нима берса шуни еди, бирор билан бирордар бўлмади, чақирсалар ҳам катагидан чиқмади. Боиси, фақат гўдакларгина у билан хушумомалада бўлди, болалар билан катталар эса уни занжиридан зўрлаб судраб чиқиб, эрмак қилди. Шунда у мунгсиз эзилди, баъзан ўзини ўликка олиб ётди.

Чорвадор боласининг ичидаги ўн уч ёшли Линкольн деган бола ҳам бор эди. Ана шу бола, шунингдек, тошкўнгил ҳам золим бўлди.

Линкольн тенгқур ўртоқлари каби подачи бўй

лишни орзу қилди, шу сабабли доимо арқон ташлашни машқ қилди. Аммо арқон билан кимни, нимани тутишни билмади. Симёғоч, түнкаларга арқон ташлайвериб жонига тегди, акаси, опаларига арқон ташлашга қўйишмади. Итлар унинг қўлида арқонні кўрса қочадиган бўлди. Охир-оқибат, Титога арқон ташлашдан бошқа йўли қолмади. Бечора жонивор бу балодан фақат катагига яшириниб қутуладиган бўлди, катакка бекинишга улгуролмаса, ерга қапишиб ётиб оладиган бўлди. Шундай қилиб, Линкольн ўзи билмаган ҳолда Титога арқон балосидан қандай қилиб қутулиш йўлини ўргатди, аммо бу сабоқ Титога анча қимматга тушди.

Бориб-бориб Тито арқонга чап беришни шундай машқ қилиб олдики, охир-оқибат, уни тутиб бўлмай қолди, шунда, тошкўнгил бола эрмак қилишнинг янги хилини ўйлаб топди. У қаердандир тулки қопқон топиб келиб, катак олдига қўйди, устини ҳар хил егуликлар билан кўмиб ташлади. Бир оз вақт ўтиб, Тито таом ҳидини олиб, катагидан чиқиб келди, эҳтиёткорлик билан егуликка яқинлашди ва бир оёғи билан қопқонга тушиб қолди. Бир четда бекиниб, пойлаб ўтирган бола Титога арқон ташлади, сўнг уқувли шогирди бўлмиш кичкинагина укаси билан Титони қопқондан озод қилди.

Ана шундай бир-иккита воқеа Титони қопқондан ўлгудай қўрқадиган қилиб қўйди. Тито энди темир ҳидини биладиган, қопқондан ўзини олиб қочадиган бўлди, Линкольн қопқонни жуда усталик билан ерга қўмса-да, кичкинагина укаси жонивор қопқонни кўриб қолмаслиги учун курткасини катак оғзига тутиб турса-да, барибир қопқондан эҳтиёт бўлди, қопқонга чап берди.

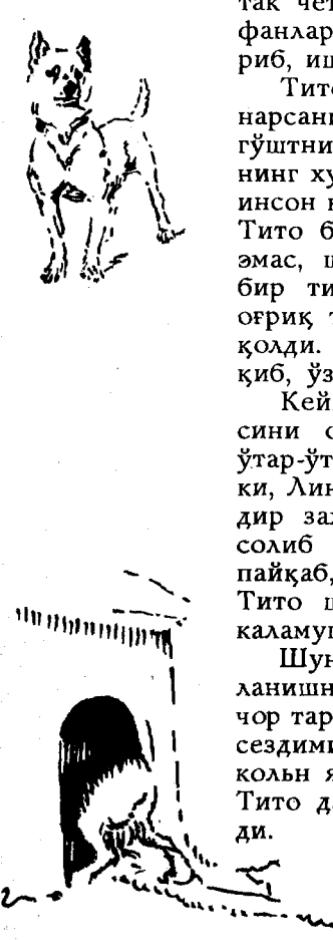
Бир куни катак деворига бойланган занжир узилиб кетиб, Тито қочмоқчи бўлди. У занжирни судраб, омонат қадамлар билан катақдан чиқди. Аммо бир подачи кўриб қолиб, Титони майдада

сочма ўқ билан отди. Титонинг бадани ўқдан куйиб оғриди, яна яккаю ягона қулбасига қайтиб келишга мажбур бўлди.

Занжир яна деворга маҳкамлаб бойланди. Шу куни Тито билдики, дунёда нафақат қопқон, шунингдек, милтиқ деган балойи қазолар ҳам бор экан, улардан фақат катақка яшириниб қутулиш мумкин экан, холос.

Тито кўп ўтмай яна бир балойи қазони билиб олди.

Линқольн катталар гурунгига қулоқ солиб, чиябўриларни заҳарлаб ўлдириш ҳақида эшитиб эди. Шу гапни Тито мисолида синааб кўрмоқчи бўлди.

Йиртқич ҳайвонларга қирон келтирувчи стрихнин деган заҳарни топиш амримаҳол, чунки уни катталар яшириб ташлайди. Унда нима қилиш керак? Линқольн излаб-излаб, каламушдори топиб келди, уни гўштга сепиб, Титога берди. Ўзи катак четида янги моддалар ўйлаб топаётган кимё фанлари профессори мисол вазмин қиёфада туриб, ишининг натижасини кутди.

Тито гўштни ҳидлаб кўрди. Тўғри-да, ҳар бир нарсани аввало ҳидлаб кўрмоқ керак. Димоғи гўштнинг хушбўй ҳиди, иккинчиси нохуш, аммо таниш инсон қўллари ҳиди, учинчиси ажабтовур бир ҳид. Тито билдики, ҳар ҳолда сўнггиси қопқон ҳиди эмас, шу сабабли гўштни ея бошлади. Гўштдан бир тишлам ютиб эди ҳамки, бирдан қорнида оғриқ турди, томирлари тортишиб, чангак бўлиб қолди. У бўрилар авлоди табиатидан келиб чиқиб, ўзини зўрлаб, еган гўштини қусиб ташлади.

Кейин қандайдир бир ўтнинг бир нечта поясини очқўзларча чайнаб ютди. Бирон соатлар ўтар-ўтмас бутунлай яхши бўлиб кетди. Ваҳоланки, Линқольн гўштга ўнлаб бўрини ўлдиришга қодир заҳар солиб берган эди. Агар озроқ заҳар солиб берганда, бўри қорин оғригини кечроқ пайқаб, қусиб ташлашга улгура олмаган бўларди. Тито шу кундан эътиборан қорин оғритадиган каламушдори ҳидини билиб олди.

Шунингдек, Тито шифобахш ўтлар билан даволанишини ҳам билиб олди. Табиат бу ўтларни чор тарафга экиб ташлаган. У бирон жойида оғриқ сездими, дарҳол шу ўтларни излаб топади. Линқольн яна бир марта билдиrmай заҳар бериб эди, Тито дарҳол ўт чайнаб, ўзини омон сақлаб қолди.

Орадан бир оз вақт ўтиб, Линкольннинг бир қариндоши унга бир ит инъом қилиб юборди. Ит Линкольнга чексиз қувончлар, Титога эса қайғулар келтириди. Бола бу абжир итни Титога ол-кишлаб куни ўтди. Тито бундай вақтларда босиқ ва сокингина бўлиб ётишни маъқул деб билди. Бориб-бориб, бу ишга катталар аралашиб, итни Тито ётган ерга қўймайдиган бўлди.

Тағин, Тито бутунлай босиқ ва сокин бўлиб қолди дея ўйламанг. Йўқ, у тишлашни ўрганиб олди. Ҳовлида ўйнаб юрган товуқларни таъқиб эта бошлади. Ўзини ухламишга солиб, товуқларни пойлади, товуқлар катакка яқинлашганда бирдан уларга ҳамла қилиб, довдирроқларини ушлаб олди.

Бу қилифи етмагандай, Тито энди қўшиқ айтиб, одамларнинг жонига тегди. У асосан эрталаблари ва оқшомлари қўшиқ айтди.

Қўшиқ айтавериб, жуда кўп таёқ еди. Шу сабаблиям эшик ва дераза тавақалари тарақлаши биланоқ қўшиғини бас қилиб, катагига кириб оладиган бўлди. У, агар дарҳол бекинмаса, бошига таёқ ё тош келиб тушиши, ё бўлмаса сочма ўқ тегишини яхши биларди. Шундай қилиб, одамлар ва уларнинг қўлидаги милтиқларни кўриб, Титони кун сайин ваҳима боса бошлади.

Тито нега қўшиқ айтишни хуш кўриб қолди? Буни ҳеч ким билмайди. Унинг қўшиғи узиб-узиб улиц, зорланиб-зорланиб увиллашдан иборат бўлди. Итлар унинг қўшиғига жавобан ҳурди, бир сафар олис адирлар ортидан ёввойи чиябўри овоз берди. Тито одатда оқшомлари ва тонглари қўшиқ айтди, баъзан фавқулодда овозларни эшитиб қолиб, туш маҳаллариям қўшиқ айтди.

Тито катагининг энг тўрига бир тўда суяқ яшириб ташлади, катак олдини тирнаб ковлаб, бир-икки тишлам гўшт кўмиб қўйди. Буларни оч қолганимда кунимга ярайди, деб қилди. Бекитган хазиналари қаердалигини эсидан чиқармади.

Одамлар унинг хазиналарини билиб қолганда, у дарҳол уларни ковлаб олиб, бошқа ерга кўчириб кўмди.

Тито асир бўлганига бир йил бўлди. У бу вақт ичиди ўсиб-улғайиб, кўп нарсаларни кўриб, кўзи очилди. Қопқон, милтиқ деган оғфатларни кўриб, улардан эҳтиёт бўлишни ўрганди. Заҳарли тузоқлар қандай ҳид таратишини умрбод эсида сақлаб қолди, тасодифан заҳарланган гўштни еб юборганда нима қилиш кераклигини билиб олди. У, шунингда

дек, оқшом ва тонг қўшиқларини мумкин қадар камайтиришни англаб етди. Итлардан ҳазар қилиш ва эҳтиёт бўлишни ўрганди. У айниқса бир нарсани, хавф-ҳатар пайдо бўлганда ерга қапишиб ётиб олиб, миқ этмаслик, қимирламасликни яхши билиб олди.

Тито кап-катта бўлганда ферма хўжайини икита зотдор този ит сотиб олди. Хўжайин бу тозилар билан адирларда ҳамон қўй ва бузоқларга ҳамла қилаётган қолган-қутган чиябўриларни қириб ташламоқчи бўлди.

Тито хўжайнинг жонига тегди, у шу сабаблиям тозиларни Титога ол-кишлаб, уларни чиябўри овига ўргатмоқчи бўлди. Титони халтага солиб уйдан тўрт миль олисга олиб бориб, халтадан чиқариб қўйди, ўзи қайтиб келиб, тозиларни ол-кишлади. Тозилар бошқа тўрт оёқли жониворлар чополмайдиган тезликда чопди. Қийқириқлардан ваҳимага тушган Тито, озодликка чиққанини билган Тито жон-жаҳди билан чопиб қўяверди. Аммо итлар билан унинг орасидаги тўрт миллик масофа борган сайин камайиб борди. Қочиб қутулишнинг иложи қолмади. Ана, ҳадемай итлар етиб келиб, уни бурда-бурда қилиб ташлайди. Шунда, Тито бирдан таққа тўхтаб, кетига қайрилди ва думини ликиллатиб, итларга пешвоз юрди.

Този – ўзи билан този, ўзига хос ит. Тозилар қочган жониворни ёмон кўради, шу сабаблиям ҳамиша қочоқни қувиб етиб, бурда-бурда қилиб ташлаш пайида бўлади. Қайси жониворлар қочмай, тозиларнинг кўзига тик қараса, улар билан дарҳол эл бўлади-қолади.

Ҳозир ҳам шундай бўлди. Қувиб келаётган тозилар Титони ёнлаб ўтиб кетиб, нима қилишларини билолмай, яна қайтиб келди. Одамлар ҳам нима қилишини билмай, ҳайрон бўлиб қолди. Миттигина довюрак чиябўри барчани лақиллатди.

Тозилар думини ликиллатиб, қочмай турган чиябўрига ҳамла қилмади, аммо одамлар қарасалар, чиябўри киши билмас аста-аста юриб, олислаб кетяпти. Шунда ҳавода визиллаб арқон ўйнаб, Тито яна асир бўлди.

Хўжайин бир куни бу ҳангомани яна такрорлади, бу сафар тозиларга бир қопағон итни ҳам қўшди. Аввалгидагидек, Тито бу гал ҳам тозиларни аҳмоқ қилди. Аммо уч дақиқалардан кейин ҳаллослаб етиб келган ит, тозиларга ўхшаб сиполик қилиб ўтирмади. У бирдан Титонинг сержун бўйнидан олиб, бор кучи билан силкилай бошлади.

Яна бир неча дақиқалардан кейин Тито ерга чўзилиб, сулайиб қолди. Одамлар жасур итни ушлади, тозилар нима гаплигини билолмай ҳайрон бўлиб, теваракни айланди.

Чиябўриларни әрмак қилиб қийнаш қанақа бўлишини томоша қилгани келган бир инглиз Титонинг думини эсдалик учун сўради. Хўжайин рози бўлди. Инглиз Титонинг думини кўтариб, пичоқ билан ярмини қирқиб олди. Тито ангиллаб, ўзини ерга олиб урди, сўнг сапчиб туриб, боши оқкан тарафга қараб қочди. У шу пайтгача мугам-бирлик қилиб, ўзини ўлликка олиб ётган экан. Оғриқ зўридан қутуриб, жон-жаҳди билан тиканли ўтлар ва шувоқлар оралаб чопди.

Ингичкаоёқ тозилар билан оққўрак ит Титони қувиб кетди. Титонинг баҳтига бир қуён итларнинг йўлини кесиб чопди. Итлар Титони кўздан йўқотиб қўйиб, қуённи қувиб кетди, қуён эса юмронқозиқнинг инига уриб кетди. Тито қутулиб кетди.

У ўзини яхши ҳис этди, аммо думининг қирқилган ери зирқираб оғриб турди. У адирлар орасидан ўзига бирор паноҳ топиш учун шиддат билан буталарга бекиниб чопди, жарлар оралаб чопди.

III

Ҳар бир ёввойи ҳайвон дунёни билишда уч манбадан фойдаланади. Биринчи манба – бу, аждодлардан мерос бўлиб қолган ҳаётий тажриба, сезгириклиkdir. Аждодлар бу тажрибани асрлар мобайнида хавф-хатарлар билан олишиб топган. Бу тажриба айниқса ҳайвон әндигина дунёга келиб, оёққа тура бошлаганда ғоят асқотади. Иккинчиси – ота-оналар ва шу наслдаги қари ҳайвонлар тажрибаси. Бу тажриба шахсий намуна си-

фатида ўргатилиб, ёш ҳайвон ҳаётининг дастлабки биринчи йилида зуур вазифани ўйнайди. Учинчиси — ҳайвоннинг ўз бошидан қечирган тажрибаси бўлиб, бу тажриба ёш ўтган сайин мустаҳкамлашиб, муҳимлашиб боради.

Аждодий сезги ҳайвонга ҳамиша ҳам асқотавермайди, боиси, ҳайвон зоти етарлича ўзгарувчан, ҳаракатчан эмасдир, ҳаёт эса ҳамиша ўзгарувчандир. Иккинчи манбанинг заифлиги шундаки, ҳайвонлар ўз фикрини тил билан ифодалаб беролмайди. Дунёни билиш борасидаги учинчи манбанинг ёмон тарафи шуки, бунда шахсий тажрибалар қалтис воқеалар туфайли ортирилади. Булардан қатъий назар, ҳар учала манба бир бўлиб, ҳайвонни турли балойи қазолардан асрай олади.

Тито ҳаётни аждодлари ўрганган каби ўрганмади. У бошқа ёш чиябўриларга нисбатан қўпроқ шахсий тажриба ортириди, аммо ўзидан катталарнинг шахсий намунасини кўрмади, шунингдек, аждодий сезги нима эканлигини билмай ўсади.

Тито тинмай чопди. Баъзан думининг қирқилган жойини ялаш учун тўхтади. Ниҳоят, чопиб-чопиб, юмронқозиқлар гузарига дуч келди. Бир тўда юмронқозиқ инлари олдиди ўтириб, бу чақирилмаган меҳмонни томоша қилди, Тито янада яқин келиши билан ин-инларига кириб кетди. Тито юмронқозиқ овламоқчи бўлиб, бекордан-бекор тентираб юрди.

Тито дарё соҳилидаги ўтлар орасидан иккита сичқон тутиб олмаганда оч қоларди. У бир-икки кундан кейин қорин тўйғазиш йўлини тамоман билиб олди. Чунки теварак-атрофда сичқон, қўён, юмронқозиқ, қалтакесак жуда мўл эди.

Тито ов қилишда кун сайин устомон бўла борди, натижада омади ҳам юришди. Бу орада бир-икки бор ит әргаштириб юрган одамларни кўрди. Бундай вақтда унинг ўрнида бошқа бир ёввойи чиябўри бўлганида борми, шу заҳотиёқ ириллаган бўларди ё ганимларини кузатиш учун адирга чиқиб олган бўларди. Аммо Тито бундай қилмади, буни ўта нодонлик ва хавфли деб билди. У ерга узала тушиб ётиб, ўликдай қотиб қолди. Борди-ю, қочганида албатта итларнинг эътиборини тортган бўларди. Шундай қилиб, фермада ортирган тажрибаси Титони ҳаёт-мамот хавфидан сақлаб қолди.

Чиябўрилар чопағонликда донг таратган. Чиябўри бу дунёда уни ҳеч қандай ҳайвон қувиб

етишига ишонмайды, шу сабаблиям қувиб етмоқчи бўлганларни майна қилиб ўйнайди. Аммо този қувган чиябўрининг шўри қурийди. Афсуски, чиябўри този билан ўйнашмай, ундан иложи борича тезроқ қочиб қолиш кераклигини вақт ўтгандан кейин билади.

Тито занжирбанд бўлиб ўсиб, чопиш нималигини билмади. У шу боисдан ҳам оёқларига ишонмади. У фақат ақлига ишониб яшади.

Тито узун ёзни Литл-Миссури дарёси бўйларида ўтказди. У ёз бўйи овнинг фириб-найрангларини машқ қилди. Эркин ўсганда эди, у бу ҳийла-найрангларни сут тишлари тушмасданоқ ўрганиб олган бўларди.

У иложи борича одам яшайдиган жойдан қочиб яшади, одам ё бирор ҳайвон ҳидини олса, дарҳол ўзини панага олди.

Тито ёзни ёлғиз ўтказди. Кундуз кунлари ёлғизлигини ҳис этмади, кун ботиши биланоқ қўшиқ айтгиси келаверди.

У қўшиқни ўзи тўқиган эмас. Қадим-қадим замонлардан буён чиябўрилар ўз кўнгилларини шу ёввойи оҳанглар билан ифодалаб келган, бу оҳангларда чиябўрининг қалби бор, уни бино этиб кетган ота-бобосининг арвоҳи бор. Шу сабаблиям бир чиябўри қўшиқ куйлаб бошласа, бошқалариям эшишиб, шу заҳотиёқ нидо беради. Аскарлар билан ҳиндулар буғу асбоби ё нофора овозини эшишиб, дарҳол жанговар ҳолатга келади. Бу, ана шу ҳолатни эслатади. Ҳар бир чиябўри қаерда бўлишидан қатъий назар, тун қўшиғига нидо беради. Тун қўшиқлари кун ботганда, ой боққанда куйланади. Энг сержаранг, энг муnis қўшиқ тонгда куйланади:

— У-в-ввв-оо-о-у...

Бу ёввойи нақорат қайта-қайта такрорланади. Инсон учун бу қўшиқ шунчаки нақорат бўлиб туюлади, сабаби, чиябўри подачининг қўшиқларидаги сўзларга тушуммаганидек, инсон ҳам чиябўрининг қўшиқларидаги нозик торларга тушуммайди.

Тито одатига биноан маълум бир вақтда қўшиқ айтди. Бошидан кечирган кўргиликлари сабоқ бўлиб, оз-оз, аста-аста қўшиқ айтди. Шундай бўлса-да, бир неча бор уруғ-аймоқларининг нидосини эшилди, кўнгли бузилиб, жим бўлиб қолди, дарҳол маконини ўзgartиртирди.

Бир куни Катта сой бўйларида тентираб юриб, ажабтовур бир изга дуч келди. Афтидан, бу ердан

гўшт судраб ўтишган эди. У хушбўй гўшт исини олиб жўнади. Кўп ўтмай бир тишлам гўшт топиб олди. У жуда оч, кўпдан буён оч эди. Шу сабаблиям нафси қўзгагандан-қўзғаб, гўштдан ғалати бир ҳид келаётган бўлишига қарамай, уни ютиб юборди. Бир неча дақиқадан кейин қорнида кучли оғриқ бошланди. У бир вақтлар фермада бир боланинг гўштга заҳар солиб берганини әслади. У оғзига кўпик келиб, титраб-қақшаб, бир-иккита ўтни тишлаб узиб олди, еган гўштини қусиб ташлаб, чангак бўлиб ётиб қолди.

Бу гўштни Жек ташлаб кетиб эди. У әрталаб дарё кўпригидан ўтаётиб, олисдан чангак бўлиб типирчилаб ётган Титони қўрди. Берган заҳари ўз ишини қилганини кўриб, дарҳол Титонинг олдига етиб келди. Тито от туёқлари дупур-дупурини әшитиб, жон-жаҳди билан сапчиб турди. Жек Титони шунчаки қўрқитмоқчи бўлиб, тўппонча отди. Тито қочмоқчи бўлди, аммо орқа оёқларини ололмади. У бор кучини тўплаб, олға босди, орқа оёқлари судралиб-судралиб чопди.

У борди-ю, жойида ётаверганда, яна бир-икки дақиқадан кейин оламдан ўтган бўларди. Ўқ овози билан одам ҳиди уни оёққа туришга мажбур қилди. У энди ўз хасталиги билан ўзи кураша бошлади. Жонсиз орқа оёқлари кучга тўлди, оёқлари хасталикка әмас, чайир иродага бўйсуна бошлади. Тўппончанинг ҳар бир овози Титонинг кучига янада куч қўшди. Тито ёввойиларча бир зўр бериб эди, бир орқа оёғи яхши бўлиб кетди. Яна бир зўр бериб эди, иккинчи орқа оёғи ҳам ҳеч нима кўрмагандай бўлиб кетди. Тито адирлар оралаб чопди, ҳамон тан-танини зирқиратаётган қорин оғриғига парво қилмай чопди.

Агар Жек Титони таъқиб қилиб қувмагандা, Тито ерга ётиб олган бўлар, кейин, ўз-ўзидан ўлиб кетган бўларди. Баҳтига, Жек уни тинмай

қувиб, ўқ кетидан ўқ отиб келаверди. Ниҳоят, икки милча йўл чопганларида Титонинг қорин оғриғи қолди. Шундай қилиб, ғаним Жек Титони жон-жаҳди билан чопишга, бор кучини ишга солишга мажбур қилди. У бу иши билан Титони касал ҳам ажалдан сақлаб қолди.

Тито бу саргузаштдан шундай хулоса чиқариб олди: ҳалигидай ҳиди бор гўшт ажал азобини олиб келади. Бу ҳидни эсда сақлаш, энди ундан эҳтиёт бўлиш керак.

Хайрият, қопқон ё заҳар билан ов қилаётганларида итларни қўшмайдилар, бўлмаса итларнинг ўзи қопқонга тушиб қолган бўларди, ё заҳарланиб ўларди. Титони таъқиб этишда бирорта ит қўшилганда борми, шу билан бизнинг саргузаштимиз ҳам ниҳоясига етган бўларди.

IV

Куз совуғи яқинлашиб, Титонинг ишлари юришиб кетди. У ўз қилиқлари-ю, одатлари билан чинакам ёввойи чиябўри бўлиб олди, оқшом қўшиқларини дадил-дадил куйлай оладиган бўлди.

Бир ойдин тунда қўшиғига жавоб овози келди, шунда у эҳтиёткорликни йифишириб қўйиб, ўз зотига нидо берди, хиёл ўтиб, бир улкан қора чиябўри пайдо бўлди. Чиябўри ҳадиксираб-ҳадиксираб Титога қараб юрди. Титонинг ёллари ҳурпайди. Ерга қапишиб ётиб олиб, нотаниш чиябўрини пойлади. Нотаниш чиябўри ўқтам юриб келди. Тумшуғини ҳавога чўзиб ҳид олиб, Титога қараб юрди. Титони бир айланди, бу билан Титоям унинг ҳидини олишини истади, сўнг, дўстона дум силкиди. Бу бўлажак дўстлик нишонаси бўлди. Тито шундан кейингина ўрнидан туриб, чўлтоқ думини силкиди. Шундай қилиб, улар танишиб олди.

У Титога иккита келадиган улкан чиябўри бўлиб, яғринидаги қора тасмалар ҳаминқадар катта ҳам қоп-қоралигидан подачилар унга Эгарлик чиябўри дея лақаб қўйганлар. Тито билан Эгарлик чиябўри шу кундан эътиборан елкама-елка ҳаёт кечирди. Бу, улар узун кун ёнма-ён юрдилар, деган гап эмас, албатта. Йўқ, улар баъзи кунлари бир-бирларидан бир неча миллаб олисда яшади. Аммо кеч кира бошлиши биланоқ ё униси, ё буниси бирор тепаликка чиқиб олиб, баланд овоз билан қўшиқ айтадиган бўлди:

— Ув-ув-ув-оу-ууу-ууу-ууу...

Кўшиқдан кейин бир-бирлари билан топишиб, бирорта ўлжа топиб келишга шайландилар.

Эгарлик Титодан бақувват эди, аммо Тито ундан илмлироқ ва донороқ эди, шу сабаблиям арлони бўри бўлиб олди. Бир ой ҳам ўтмай, аввал бир чиябўри, кейин яна иккитаси келиб қўшилиб, мустақил бир иттифоқ туздилар.

Миттигина, чўлтоқдум Тито чиябўрилар орасида ўзининг ўта билимдонлиги билан ажralиб турардий. У одамларнинг макрига қандай чап беришни яхши биларди. Чиябўрилар Титонинг овқилиш йўлига тан берди, чунки бир сафар усиз овга бориб, қуруқ қайтиб келдилар.

Бир қўшни чорвадорнинг йигирма беш қўйи бор эди. Отарни улкан бир қопағон ит қўриқларди. Қиши кунларининг бирида иккита чиябўри куппа-кундузи куни ана шу отарга ҳамла қилди, аммо ит уларни олдига солиб қувди.

Яна бир-икки кундан кейин чиябўрилар оқшом вақти отарга тўдаси билан ҳамла қилди. Тито буни қандай уюштирганини аниқ билиб бўлмайди. Фақат шу нарса аниқки, бу ҳамланинг яловбардори ҳам, йўлбошчиси ҳам Тито бўлди. Чиябўрилар толзорда яшириниб турди, жасур ва эпчил Эгарлик тўғри отарга қараб йўл олди, баланд пардада увиллаб, улкан итни курашга чорлади. Ит қаҳр билан ириллаб, олға чопди, Эгарликка кўзи тушиб, унга ташланди. Эгарлик итни чунонам яқинига қўйиб бердики, ит уни таппа босиб олиши ҳам мумкин

эди, аммо у охирги дақиқада чап беравериб-чап беравериб, Эгарликни ўрмон ичкарисига илакишириб олиб кетди. Тито чиябўрилар билан толзордан бемалол чиқиб келиб, отарни йигирма ёққа қаратиб қувди, қўйларни битта-битталаб ёриб ташлаб, қорга қатор қилиб сулайтириб кетди.

Қўйчўпон ити билан иккови қоронғида қўй жасадларини зўрға йиғиштириб олди. Эртаси эрталаб, бўрилар тунда тўрттacha қўйни отардан хийла олисга олиб бориб бўғизлаб, зиёфат қилганиларига амин бўлди.

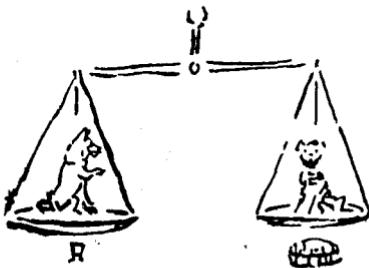
Қўйчўпон қўй мурдаларига заҳар сепиб ташлади. Эртаси кечаси чиябўрилар яна келди. Тито қўй мурдаларини ҳидлаб кўриб, заҳарланганини билди, ириллаб, чиябўриларни огоҳ қилди, сўнг, бошқалари оғиз солмаслиги учун мурдаларни булғаб ташлади. Шундай бўлса-да, бир очкўзроғи Титога қулоқ солмай, ўлик гўштга оғиз солди. Оқибат, чиябўрилар галаси кетди, очкўз бўри эса қорда қўй мурдалари қабатидан жой олди.

V

Жек теварак-бошдан чиябўрилар кун сайин ёмон бўлиб бораётганини эшилди. У энди чинакам шайланиб, ҳеч бўлмаса Катта сойда яшайдиган чиябўриларни қопқон ва заҳарлар билан йўқ қилмоқчи бўлди. Бўш вақтларида итини эргаштириб, Литл-Миссури соҳиллари ёқалаб ов қилди. Узун қишини шундай тентираб ўтказди, ишлари бесамар бўлмади. Иккита бўрини ҳамда чўлтоқ Тито галасига тобе бир нечта чиябўрини ўлдиради.

Чиябўриларнинг узун қиши қатор-қатор ҳамлалару жасоратларга мўл бўлди. Қорда қолган излар ва ўз кўзи билан кўрганларнинг гаплари бу миттигина чўлтоқ Титонинг галаси эканлигидан далолат берди.

Шу ҳамлаларнинг бирори кўп шов-шувга сабаб бўлди.

Бир оқшом чиябўрилар қўшиғи Чимни-Пот фермасининг шундай яқингинасидан эштилди. Итлар ҳуриб жавоб берди, занжирланмаган бўш бир ит чиябўрилар қўшиғи келган тарафга қараб чопди. Аммо балониям тополмай, ириллаб қайтиб келди.

Йигирма дақиқалардан кейин чиябўрилар қўшиғи янада яқиндан эштилди. Бўш ит яна қоронғиликка қараб чопиб кетди. Бир дақиқалардан кейин қаҳр билан ҳуришидан маълум бўлдики, у ғаним изини олди. Ит қутуриб ҳуриб, овози тобора олислаб кетаверди, бора-бора овози абадий ўчди.

Одамлар эртаси эрталаб қордаги изларни кўриб, тун саргузаштини билиб олди.

Чиябўрилар дастлаб қўшиқ куйлаб, итлар бўшми ё бўш эмаслигини билмоқчи бўлди. Фақат биттагина ит бўш эканлигини билишиб, ишга киришди. Бешта чиябўри итларнинг ферма йўлида қолдириб кетган изларини олиб, панараб турди, бирори олға юриб, улиди. Ит учарларча чиябўри улишига жавобан ҳуриб келди, чиябўри уни кетидан илакиштириб, пистирмага олиб борди. Биттагина ит олтига чиябўрининг олдида нима деган гап?

Чиябўрилар итни бурда-бурда қилиб, еб қўйди. Бу фожиа бир вақтлар худди шу ит Титони талаган ерда содир бўлди. Одамлар эрталаб қордаги изларга разм солиб, бу иш режали равишда амалга оширилганини, унинг ташкилотчиси, шубҳасиз, чўлтоқдум Тито эканига амин бўлдилар.

Барча қайфуга толди, Линколън ғазабга тўлди, Жек шундай деди:

— Менимча, чўлтоқ Тито итдан ўчини олиш учун атайин келган.

Баҳор келиб, Тито билан Эгарлик янада аҳил дўст бўлиб олди. Чиябўрилар одамлар каби бир-бирларининг номини атаб чақиролмайди, жумладан, Тито билан Эгарлик ҳам бир-бировларининг отини айтольмайди, аммо улар ўзларига хос калта-калта увиллаб, бир-бирларини чақира оладилар.

Чиябўрилар галаси ўз-ўзидан тарқалиб тўзғиб кетди, боиси, баҳор келиши билан чиябўрилар жуфт-жуфт бўлиб олди, бундан ташқари баҳорда ўлжалар сероблашиб, гала-гала бўлиб ов қилишга ҳожат қолмади.

Одатда, чиябўрилар инларида ухлаёлмайди, улар кечаси билан ўёқдан-буёққа юриб чиқади, кундузи бирорта адирнинг офтобрўй бетини олиб, бир-икки соат ухлаб олади, чунки бу ердан ганимнинг келаётган-келмаётганини билса бўлади. Баҳор чиябўрилар турмуш тарзини ўзgartириб юборади.

Кунлар исиб қолганда Тито билан Эгарлик ўзларининг бўлажак оиласи учун ин ҳозирлай бошлади. Улар унча катта бўлмаган бир жар бетидан бўрсиқнинг хароба иинини топиб олди, инни тозалаб, каттартириб, чуқурроқ қилди. Инга ўт-ўланлар, барглар ташлаб, шинам қилиб олди. Ин Литл-Миссури ғарбидан ярим милча келадиган адирларнинг қуруқ ва офтобёр нишабида эди.

Тито бутун вақтини янги кулбаси теварагида ўтказди. Эгарлик унга егулик ташиб турди, баъзан унинг ўзи ҳам юмронқозиқлар гузарига овга борадиган бўлди. Тито бир вақтлар худди шу гу-

заргача қочиб келиб озодликка әришган, айни вақтда думидан ажралып қолган әди. У хотираларга ортиқча ғарқ бўлмади, борди-ю, ғарқ бўлгандага ўзининг устидан ўзи кулган бўларди. Дарҳақиқат, ўшандага у нақадар нодон әди-я. Мана, орадан йиллар ўтиб, бинойидай айёр ва қўрқинчли бўри бўлди.

Бир юмронқозиқ бошқаларидан холисроқ ердан ўзига ин қазиганди. Унинг ини ҳавас қилгудек әди.

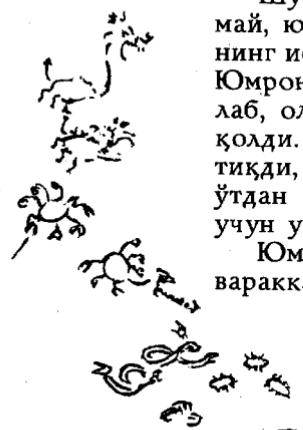
Бир куни Тито ана шу юмронқозиқ ўз инидан ўн қадамча берида ўт-ўлан юлаётганини кўриб қолди. Ёлғиз юмронқозиқни тутиб олиш осон, чунки унинг бор-йўғи иккита кўзи бор, юмронқозиқлар гузаридаги юрганларини ушлаб олиш эса жуда қийин, чунки у ерда юмронқозиқлар кўп, демак, кузатадиган кўзлар ҳам кўп. Шу сабаблиям Тито вазиятдан фойдаланмоқчи бўлди. Астагина бекиниб бормоқчи бўлди, аммо қовжираб ётган ўт-ўландан бошқа паноҳ тополмади, унда қандай қилиб ниятини амала оширади?

Оқ айиқ ясси муз бетида юрган тюленга қандай қилиб яқин боришини билади, ҳинду ўтлаб юрган кийик яқинига йўлаш йўлини билади. Жумладан, Тито ҳам ўз ўлжасига қандай қилиб яқинлашишни билади. Ана, у нияти ижросига шайланди.

Юмронқозиқ орқа оёқлари билан ўтирганда яхши кўради. Ўт-ўланга берилиб, муккасидан кетганда кўзлари яхши кўрмайди. Тито буни яхши билади. Сариқ-кулранг ҳайвон сариқ-кулранг қум ва ўт-ўланлар орасида фақат қимирласагина кўринади. Тито буниям яхши билади.

Шундай қилиб, Тито ўзини унчалик ҳам яширамай, юмронқозиқка қараб йўл олди, юмронқозиқнинг исини олиб туриш учун шамолга қарши юрди. Юмронқозиқ олд оёқлари билан һиманидир чанглалаб, олға юрди, Тито шу заҳотиёқ жойида қотиб қолди. Юмронқозиқ ўт-ўланларга тумшуғини тикиди, Тито олға юрди, борди-ю, юмронқозиқ ўтдан бошини кўтариб қолса, яна тошдай қотиш учун уни диққат билан кузатиб борди.

Юмронқозиқ бир-икки марта сергакланиб, теваракка назар солди, бирор ҳавф-хатар сезмай,

яна ўт-ўланга эгилди. Тито билан юмронқозиқ ўртасида ўнтача, кейин бештача қадам қолди, юмронқозиқнинг парвойи фалак бўлди. Ниҳоят, Тито шиддат билан бир сапчиб, парвойи фалак юмронқозиқни тишлаб олди.

VII

Титонинг ишлари ҳамиша ҳам ўнгидан келавермади. Бир куни майдагина кийикни энди ушлаб оламан деяётганда, онаси келиб қолиб, Титонинг бошига тепиб ёриб қўйяй деди. Шундан кейин кийик зотига яқин йўламайдиган бўлди, кийик овлашдан кўнгли қолди.

Бир-икки марта шақилдоқ илондан ўзини зўрга сақлаб қолди. Бир неча бор овчилар уни олисга отадиган милтиқдан ўққа тутди. Ҳаммасидан ҳам бўрилардан эҳтиёт бўлишга тўғри келди. Чунки бўрилар чиябўрилардан улканроқ ва кучлироқ келади, аммо чиябўрилар уларга нисбатан тез чопади, шу боисдан ҳам яланг ерда бўрилардан қочиб қутулиб кетса бўлади. Аммо уларга кунжак ерда дуч келиш ғоят хавфли.

Титонинг ғалати бир одати бор эди, бу одат баъзан бошқа бўрилар ва чиябўриларда ҳам учраб туради. Бу, олис йўллар мобайнида дуч келган еб бўлмайдиган нарсаларни оғзида олиб юриш одати эди. У жуда кўп марта оғзида ёввойи қорамол шохи ё этик тишлаб, икки миллаб йўл чопди, бундан бор-йўқ мақсади, бошқа бир яхшироғи учраб қолса, бунисини ташлаб, унисини олиш эди.

Титонинг бу ажабтовур қилифи Чимни-Пот фермасининг бир нечта този ити ўлимига сабаб бўлди. Жек заҳарланган гўштлар тўғрамини ғарбий адирларга сочиб чиқди. Тито гўштларнинг заҳарланганини билиб, уларга тегмади. Бир куни шу гўштлардан икки бўлагини олиб, Литл-Миссури орқали Чимни-Потга йўл олди. Ўни олисроқдан четлаб ўтди, шунда, итлар ҳурди, у оғзидағи гўштни ерга ташлаб кетди. Эртасига хўжайинлар итларни оёғини ёзиб келиш учун бўшатди. Итлар заҳарланган гўштга дуч келиб, уни еб юборди. Ўн дақиқалардан кейин тўрт юз долларлик този итлар ерда тарракдай қотиб қолди. Шу воқеадан кейин чиябўриларни заҳар бериб ўлдирмаслик ҳақида қонун қабул қилинди. Қонун чиябўриларга жуда кўйл келди.

Тито тез орада ҳар бир ов, ҳатто бир зотли

жониворларни овлаш ҳам ҳар сафар ўзига хос алоҳида шумликни талаб этишини билиб олди. Масалан, ўз зотларидан холисроқда яшайтган юмронқозиқни осонгина қўлга туширди, аммо бошқа юмронқозиқларни бундай осонликча ушлаб бўлмайди, чунки улар бир-бирларига яқин яшайди. Жумладан, юмронқозиқлар гузарининг қоқ ўргасида жуда ейишлик, семиз бир юмронқозиқ яшайди, бу юмронқозиқлар оқсоқоли. Тито бир неча бор ана шу оқсоқолни ушлаб емоқчи бўлди. Бир сафар оқсоқолнинг шундайгина яқинига бориб қолди, аммо ёнгинасидан шақилдоқ илон вишиллашини эшитиб, чекинишга мажбур бўлди. Шақилдоқ илон юмронқозиқни ҳимоя қилмади, йўқ, у ўз тинчлигини қўриклиди. Тито илондан қўрқиб ўлжани ташлаб қочди. Юмронқозиқлар оқсоқолига очик-ойдин ҳамма қилиб бўлмайди, сабаби унинг ини бутун гузарга кўриниб турибди. Охироқибат, Тито шароит тақозо этиб, бирон-бир йўли топилгунича пойлайдиган бўлди.

Чиябўриларда баланд ерга чиқиб олиб, ўйлдан ўтган-кетганларни кузатиш, сўнг, пастга тушиб, изларни исказ бўриш одати бор. Титода ҳам шундай одат бор.

Бир куни шаҳардан бир соябон арава келиб, жанубга қараб ўтиб кетди. Тито ерга қапишиб, соябон аравани пойлаб ётди. Аравадан нимадир тушиб қолди. Арава кўздан ғойиб бўлганда, Тито ўйлга сапчиб тушиб, одати бўйича изларни ҳидлаб кўрди, нима тушиб қолганини билди. Йўлда тушиб қолган нарса олма эди. Лекин Тито олма нималигини билмасди. Шу сабаблиям, кўз олдида турган олмани қуманжирнинг баргига ўхшаш юм-юмалоқ, кўм-кўк бир кераксиз нарса деб ўйлади. Фақат бу думалоқ нарсанинг қуманжир баргидан фарқи, унинг тикани йўқ экан-у, аммо ҳиди бор экан. У олмани ҳидлаб кўрди, сўнг, тумшуғи билан туртиб, юмалатиб кўрди, кейин, бепарво ўтиб кетмоқчи бўлди. Аммо олма офтобда чунонам ялтиради, Тито тумшуғи билан туртганда чунонам чиройли юмаладики, у беихтиёр олмани оғзига олиб, адирлар оша юмронқозиқлар гузарига йўл олди. Айни шу вақтда юмронқозиқлар гузари узра чўл қирғийлари пайдо бўлди, юмронқозиқлар думларини силкиб, уларга қараб ҳўқ-ҳўқ этди, сўнг, ин-инларига кириб кетди.

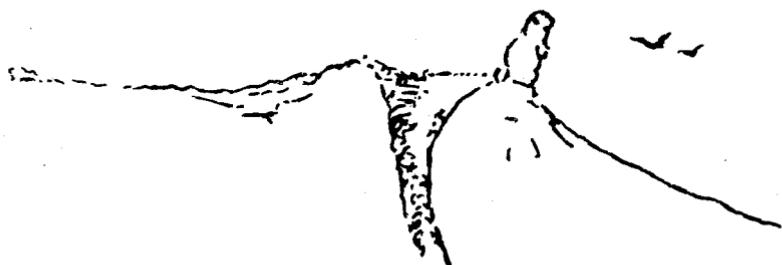
Юмронқозиқлар ғойиб бўлгач, Тито кўпдан буён тиш қайраб юрган оқсоқолнинг инига қараб юрди. Олмани оқсоқолнинг инидан икки футча

берида қолдириб, семиз юмронқозиқнинг ҳидидан баҳра олиш учун ин оғзига тумшуғини қўйиб, тўйиб-тўйиб ҳидлади. Бошқа юмронқозиқлар инига нисбатан оқсоқоннинг инидан мазалироқ ҳид келарди. У тўйиб-тўйиб ҳидлаб бўлиб, индан йигирма қадамлар наридаги буталар панасига ўтиб ётди. Хиёл ўтиб, қандайдир бир ботирроқ юмронқозиқ инидан бошини чиқариб қараб, ҳеч қандай хавф-хатар сезмагач, босик овозда ҳўқиллади. Шундан кейин юмронқозиқлар бирин-кетин инларидан чиқиб келди, йигирма дақиқалардан кейин юмронқозиқлар гузаридан яна ҳаёт қайнади. Узини ҳамиша авайлаб юрадиган оқсоқол инидан әнг охирида чиқди. Эҳтиёт юзасидан теваракатрофга назар солди, сўнг, ўзи тупроқ уйиб ясаган тепачага чиқди.

Юмронқозиқлар ини тўғридан-тўғри ер тагига қараб қазилган чуқурчага ўхшайди. Ин оғзида тупроқ уйилиб ётади. Тупроқ уюмининг сирти нишаб келади.

Оқсоқол ўз ини бўсағасида турган юмалоқ бир нимага кўзи тушиб, қўрқиб кетди. Диққат билан разм солиб, бу думалоқ нарса ундай хавфли эмаслигига, аксинча, жуда қизиқ эканлигига амин бўлди. У эҳтиёткорлик билан олмага яқин келди, олдин искаబ кўрди, кейин, тишлаб олмоқчи бўлди. Аммо олма силлиқ, нишаб ерда юмалаб кетди. Юмронқозиқ олма кетидан борди, бир тишлам узиб олиб, олдида мазали бир нарса турганини билди. У олмадан ҳар тишлам олганда, олма янада олисга юмалаб кетаверди. Оқсоқол ҳеч нимадан қўрқмай, олмани қувиб бораверди. Чунки барча юмронқозиқ биродарлари ер юзида юрарди, шу сабаблиям парвойи фалак бўлиб, олма қувди.

Олма сойдаги буталарга қараб юмалади. Буталар панасида эса Тито пойлаб турибди. Тито

ғужанак бўлиб, пайдор оёқлари таранглашиб, юмронқозиқ билан ораларида уч сакраб етса бўладиган масофа қолишини пойлади. Ниҳоят, шундай вазият келди. Тито камондан отилган наизадай учиб бориб, юмронқозиқга тиш солди.

Тито олманни ин олдида тасодифан қолдириб кетдими ё атайн қўйиб кетдими, буни аниқ билмаймиз. Фақат шуни биламизки, олма Титонинг кунига яради. Агар Тито бундай воқеани яна бир-икки бор бошидан кечирса ё биронта ақллироқ чиябўри 'бошидан ўтказса — одатда бундай воқеалар ақлли чиябўрилар ҳаётида содир бўлади — унда, чиябўрилар янгича ов қилиш йўлини кашф этган бўлардилар.

VIII

Баҳор келди. Табиат гўё ўз-ўзига мана бундай дегандай бўлди: «Шундай бир макон яратиш керакки, бу маконда жамики олам гўзалликлари жамулжам бўлсин, у одамзот учун, ҳайвонлар ва қушлар учун жаннатмакон бўлсин». Табиат ана шу ният билан ҳаёт нафаси қайнаб турган мана бу гўзал ёввойи адирларни, серсоя ўрмонлар билан уланиб кетган яп-яланг даштларни, қуёш нурида товланаётган кўллару дарёларни яратди. Табиат юксак адирлар юрти бўлмиш, мангу тиниқ осмони, мангу ёруғ тупроғи бўлмиш бу макондан ўз марҳаматини аямади, ваҳоланки, табиат марҳаматини ўзга юртларга олтиндай эплаб сочди.

Чимни адирни ғарбидаги майда-майда сойлар кўм-кўк ўтларга бурканди. Баҳор ер юзини рангоранг гуллар билан безади. Ҳатто ғарилар ғарibi бўлмиш қуманжир ҳам ўзининг чиганоқ аждодига ўхшамай, оламга гўзал гуллар ҳадя этди.

Сойлару адирларда баҳор муаттар ҳид таратди. Қиши очарчиликлари барҳам еб, тўқин ёз бошланди. Табиат ўзининг ана шу фаслида ёш чиябўриларга ҳаётни кўришни мушарраф этади.

Оналарга ўзларининг норасида гўдагига қандай қилиб меҳр-муҳаббат қўйишлари кераклигини ўргатиб бўлмайди. Тито ҳам она бўлиб, ўзининг қоронги, аммо илиқ кулбасида гўдакларини ялаб-юлқаб, суйиб-эркалаб, тарбиялаб ўтирди.

Гўдакнинг меҳр-оҳанрабоси билан бирга ўзига яраша ташвишлари ҳам бор. Тито авваллари фақат ўзини ўйларди. Ғарип болалигига нимани кўрган бўлса, сўнгги дарбадар ҳаётида нимани билган бўлса, барча-барчаси ўзи учун бўлди. Энди ўзини-ўзи унутиб, гўдакларига қаради.

Титонинг катта бир қайғуси кулбасини сир сақлаш бўлди. Кулбасидан ниҳоятда эҳтиёткорлик билан, теваракка аланг-жаланг бўлиб кириб-чиқиб турди.

Тито одамлар тасаввурида ёвуз тишли, ҳорибтолиши нималигини билмайдиган, метин оёқли, ўтакетган айёр, ақлли, борган жойини тўс-тўполон қилиб келадиган ҳайвон бўлиб қолди. Гўдаклари эса Титони меҳрибон она, еб-ичириб боқадиган паноҳлари деб билди. У гўдакларини яхшилаб боқди, бағрига босиб иситди, кўз қорачиғидай авайлади. Борди-ю, бирон хавф-хатар туғилса, гўдаклари учун ўлимга ҳам шай бўлиб турди.

Янги туғилган чиябўрилар бесўнақай ва бефаҳм бўлади, шу сабаблиям оналаридан бошқага ёқмайди. Аммо кўзлари очилиб, оёқлари қотиб, офтоб нурида бир-бирлари билан ўйнайдиган, егулик олиб келётган оналарининг меҳрибон овозини әшитиб пешвоз югурадиган бўлганда, гўдак чиябўрилар оламдаги энг абжир, энг хушрўй жониворга айланади. Титонинг тўққизта боласи ҳам ана шундай катта бўлиб қолди, уларни кўриб завқшавқ олиш учун оналик меҳр-муҳаббатига зарурат қолмади.

Ёз келди. Гўдак чиябўрилар гўшт ея бошлади. Тито Эгарлик ёрдамида ўзига ҳамда болаларига гўшт ташиб билан машғул бўлди. Бир марта юмрон-қозиқ олиб келса, бир марта оғзини тўлдириб камалумуш олиб келди, яна бир марта қуён топиб келди.

Чиябўрилар оиласи қоринларини тўқлаб, офтобга ёйилиб ётди. Тито баландроқ бир тепага чиқиб, диққат билан теварак-атрофни кузатди, бирор ғаним унинг баҳтиёр кулбасини пайқаб қолишидан огоҳ бўлди. Хушчақчақ болалари эса ўйин билан машғул бўлди, капалак қувалаб ўйнади, бир-бирлари билан олишиб ўйнади, ин бўсағасида сочилиб ётган суюк ва патларни юлқилаб тортиб ўйнади. Барча оиласарда бўлганидек, Титонинг оиласида ҳам бир нимжонроғи онасига эргашиб олиб, гоҳ онасининг елкасига осилиб, гоҳ думидан тортиб ўйнади. Ҳаёт шундай завқли, шундай завқли! Тито ғууррга тўлди, Тито баҳтиёр бўлди!

IX

Жек подачи бой бўлиш учун жуда кўп уринди, аммо ниятлари бирин-кетин барбод бўлди, охироқибат, ниятига етиши учун меҳнат қилиши кераклигини англаб етди.

Бир куни хаёл суриб ўтириб, уйда парранда боқиб бойиш мумкинлиги хаёлига келди. Узоқ ўйлаб ўтирмай, бир тўда курка сотиб олиб, ғариб кулбасининг бир четида боқа бошлади. Икки кун куркаларни парваришилаш билан машғул бўлди, учинчи кун уларни ўз ҳолига қўйиб берди. Жек узун кун юриб-юриб, ҳувиллаган кулбасига қайтиб келиб, куркаларининг тобора камайиб бораётганини кўрди. Бора-бора биттагина қарис курка қолди.

Жек йўқолган куркаларига ачинмади, фақат кўзга кўринимас ўғри қаҳрини қўзғади.

У энди чиябўриларни қириш билан машғул бўлди. Чорвадорлар уни заҳар, қопқон, отлар билан таъминлаб турди. Агар ишончли одам бўлса, сахий чорвадорлар устамасига пул ҳам берарди, аммо Жек ишонса бўладиганлардан эмасди.

Чиябўриларга қирон келтириш учун ёз фасли қулади, чунки ёзда чиябўрилар ини тўла бола бўлади. Бундай инларни излаб топишнинг эса бир неча хил ўйли бор. Шулардан бири бирор тепага чиқиб олиб, инидаги болаларига егулик олиб келаётган чиябўрилар онасини пойлашдир. Такасалтанг Жек ана шу йўлни маъқул кўрди, чунки бунда узун кун ёнбошлаб ётилар эди. Жек ёнбошига дурбинини қўйиб, отини бўшатиб юбориб, адирларда ҳафталаб ётди. Қиладиган иши хуррак отиб ухлаб, аҳён-аҳёнда теварак-атрофга уйқули кўзлари билан қараб қўйиш бўлди.

Чиябўрилар ялангликлардан юрмай, сой ва жарлар оралаб инларига қайтадиган бўлди. Аммо улар ҳамиша ҳам сойлардан юриш иложини қиломади, оқибат, Жек кунларнинг бирида адирнинг яланг нишаблиги бўйлаб келаётган бир қора шарпага қўзи тушди. Жек бу чиябўри эканини билди. Чиябўри оғзида бир нарса олиб келарди, демак, шу яқин-атрофда унинг ини, инида болалари бор. Жек бу жойни яхши қўриб олиб, эртасига яна қайтиб келди. Узун кун ўтириб, ҳеч нима кўрмади. Учинчи кун яна келиб, бу сафар қора чиябўрини яна кўрди. Бу Эгарлик бўлиб, у оғзида улкан бир қушни олиб келарди. Жек дурбин билан қараб, чиябўри курка олиб келаётганини кўрди. У ўзининг куркалари қаёққа йўқолаётганини энди билди, ўзи-

га-ўзи сўз бериб, чиябўрининг иини топса ундан шафқатсизларча ўч олажагини ният қилди. Жек чиябўрини имкони борича кузатиб, йўқотиб қўйди, кейин йўқотиб қўйган ерига борди. У бу ерда ҳеч қанаقا изни кўрмади, Титонинг болалари ўйнаб юрган сойликни эса пайқамади, оқибат, уёққа қараб юрмади. Бу вақт Эгарлик сойликка тушиб бориб, астагина ириллади, тўққизта оч чиябўри қулоқлари динг бўлиб, чопиб келди. Чиябўрилар куркага ёпишиб, бурда-бурда қилиб ташлади, ҳар ким ўз улушкини олиб, чекка-чеккаларга тарқалиб кетиб, жимгина ея бошлади. Аҳён-аҳёнда бир-бировларининг улушкига ола қараб, астагина ириллашиб олди, кўзларининг пахтаси чиқиб, бир-бирларига қараб-қараб қўйди. Иш жанжалга келди, аммо меҳрибон оналари куркани барчага тенг бўлиб, жанжалнинг олдини олди. Шундан кейингина жанжалкашлар лабларини ялаб, бошларини сарак-сарак әтиб, тарқалиб кетди. Энг майдагинаси эса курканинг улкан калласини олиб, тантанали суратда инига уриб кетди.

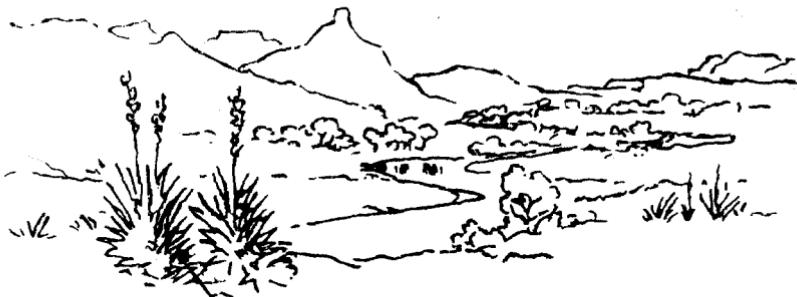
X

Чиябўри Жекнинг куркаларини ўғирлаб кетиб, уни талон-торож қилди, хонавайрон қилди. Бу Жекка таъсир қилди. У, агар шу чиябўрининг болаларини топсам, тириклайн терисини шиламан, дея ўзига-ўзи сўз бериб, шундай кунни орзу қилиб яшади. Эгарликни пойлаш фойдасиз бўлди, иинини излаб, тополмади. У энди омадга ҳам, омадсизликка ҳам кўнишиб иш олиб борди. Борди-ю, иини топсам керак бўлади, дея, белкурак билан учи ўткир теша олиб олди, мабодо тополмасам асқотади, дея, бир оппоқ тирик товуқ олиб олди.

У Эгарликни кўрган ер яқинидаги ялангликка йўл олди. Товуқни бир ғўлага бойлаб қўйди. Товуқ ипи етган ергача чопиб борди, сўнг ерга ётиб олиб, патиллатиб қанот қоқди.

Тито оқшом вақти овга жўнади. Ини яқинлиги учун ялангликдан юрмай, кўзга кўринмаслик одатига амал қилди. Илгарилари теварак-атрофни кузатиш учун тепанинг энг юксак ўркачлари бўйлаб юради, энди эса одамлар кўриб қолади деб юрмайди, энди ўркач нишаблари бўйлаб юради, ҳар замон-ҳар замонда тумшуғини чўзиб, ўркачнинг нариги бетларига қараб-қараб қўяди.

У болаларига кечки овқат олиб келиш учун бораётсиб, ўзини уёқдан-буёққа олиб ураётган оқ товуққа кўзи тушди.

Тито довдираб қолди. Бу қанақаси бўлди? Товуқни шундайгина ушлаб олса бўлади. Аммо Тито өҳтиёт бўлди. Товуқни гир айланиб, унга тегин-масликка қарор қилди. Йўлида давом этиб, димоги фавқулодда енгил тутун ҳидини туйди. Енига авайлаб ўгирилиб қараб, Жекнинг қароргоҳига кўзи тушди. Қароргоҳда кўрпа-тўшак бор эди, тушовланган бир от ўтлаб юрарди, ўчоқдаги ўт ёниб бўлганди, ўчоқقا осилган қозончада кофе қайнаб, ундан ёқимли ҳид таралиб турарди.

Тито шундайгина кулбаси ёнида одам юрганини кўриб, ўзини ўйқотиб қўйди, шундай бўлса-да, овга йўл олди. Жек кун ботганда товугини олиб қайтиб, қароргоҳига қанақа меҳмон келиб кетганини билмади.

XI

Эртаси куни яна ўша ерга товуқ боғланди, кечга бориб, товуққа Эгарликнинг кўзи тушди. Эгарлик тўхтаб, бир неча дақиқача товуққа тикилиб қолди, сўнг шамол йўналишини олиб, товуққа қараб ўрмалаб бошлади. Товуқ қўрқиб кетиб, қочмоқчи бўлди. Аммо Эгарлик забт билан сапчиб бориб, товуқни таппа босди, ип узилиб кетиб, Эгарлик товуқни одди-ю, инига қараб чопди.

Шу вақт Жекнинг кўзи илинди, аммо товуқ қоқоқлашидан уйғониб кетиб, чиябўрини кўриб қолди. Чиябўри ғойиб бўлиши билан тўзғиб кетган оптоқ патлар изидан йўл олди. Аввал-аввал излар аниқ билиниб турди, боиси, товуқ чиябўри билан олишавериб кўп-кўп пат ташлаб кетди, кейин-кейин Эгарликнинг оғзида жон бериб, ердаги патлари сийраклаб қолди. Жек тўппа-тўғри чўзилиб кетган из бўйлаб бемалол бораверди. Икки марта тўхтаб олди. Бири чиябўри йўлини ўзгартирган ерда, иккинчиси патлар илашиб қолган буталари йўқ яланг ерда. Аммо Жек ҳар эллик қадамда битта-яримта оқ патни кўриб, яна изни

топиб олди. Жек қоронғи чўкканда чиябўри инига икки юз қадамча яқин келиб қолди. Бу вақт инда тўққизта чиябўри боласи ириллаб талашиб, оқ товуқни патлаб, майдалаб ея бошлади.

Агар ҳозир шамол турса, Жекнинг олдига бир тўда патларни учирив келарди, чиябўри болаларининг хушчақчақ ингиллашлариниям олиб келарди, сўнг, у иннинг қаердалигини билиб олган бўларди.

Фалакнинг гардиши билан оламга оқшом чўқди, оқ пат излаб шохларни қайириб синдириди, шохларнинг қарсиллаши бошқа товушларни босиб юборди.

Тито зағизғон тишлаб инига қайтаётуб, Жекнинг изини кўриб қолди. Бу ўлкаларда одам изи пайдо бўлиши фавқулодда шубҳали воқеа, шу сабаблият Тито изни олиб бориб, одамнинг қаёққа кетганини билмоқчи бўлди. Ҳид олиб, одам қаёққа йўл олганини дарҳол билиб олди. Ҳайвонлар қандай қилиб ҳид олади, буни ҳеч ким билмайди, аммо овчиларнинг таъкидлашича, ҳайвонлар ҳидлаб кўриб, изнинг қаёққа кетганини аниқ биладилар. Тито ҳам исқаб-исқаб кўриб, излар унинг инига қараб кетганини сезди. Ваҳима босиб, зағизғонни буталар орасига яшира солиб, излар бўйлаб чопди. Бир неча дақиқадан кейин чангальзорга етиб келиб, шу яқинда одам юрганини, хавф-хатар босиб келаётганини сезди. Дарҳол айланма йўллар билан сойга қараб чопди, инига яқин келиб, тағин, эркатой болалари унга пешвоз чопиб чиқмасин учун огоҳлантирувчи овоз берди. Тез орада оппоқ қордай сочилиб ётган патлар кўзга чалинди, Тито таҳликага тушиб, болаларига хавфдан хабар бериб увиллади. Болалари хабарни эшита солиб инларига кириб кетди, сой жимжит бўлиб қолди.

Тито маккорлар маккори бўлмиш инсон зоти унинг болаларини пойлаётганини, яна бир-икки дақиқадан кейин уларни шафқатсиз қўллари билан тутиб олишлари мумкинлигини билди.

Она бўлажак даҳшатли манзарани кўз олдига келтириб, юрагини шундай ғам-ғусса босди, шундай ғам-ғусса босди, о! Оналик меҳри қўзғади, оналарга хос бор ақл-заковатини ишга солди. Эгарликни ўз қайғулиридан хабардор қилиб, одам бор тарафга йўл олди, одамни ўзининг изидан эргаштириб олиб кетиш учун атайлаб унинг ёнидан ўтди. Қоронғилик ниятини амалга оширишга зиён бермади. Олға чопиб, ўзининг энг ёввойи, барчани зир титратган қўшиғини куйлаб бошлади. Бу қўшиқ неча марташиб итларни унинг изидан қувишига

мажбур қилган эди. У қўшиғини айтиб тўхтади. Сўнг, яна одамнинг яқинига қайтиб келди, қандай қилиб бўлмасин, одамни инидан чалғитиб ўзининг кетидан илакиштириб олиб кетиш пайда бўлди.

Аммо одам Титони кўрмади, чунки қоронғи бўлиб қолди. Жек овни бас қилди, аммо шу нарсани яхши билиб олдики, увиллаётган чиябўрилар онаси бўлиб, у ўз инидан чалғитишга уриняпти. Демак, шу яқин-атрофда унинг болалари бор, демак, эртага яна келиб, овни ниҳоясига етказишга тўғри келади. Жек шундай хулосага келиб, қароргоҳига йўл олди.

XII

Эгарлик ўзича зафар қозондик деб ўйлади. Билдики, изларининг ҳиди эрталабгача йўқолиб кетади, оқибат, таъқиб қилиб қолган одам уни тополмайди, демак, хотиржам бўлса бўлди. Аммо Тито унчалик ҳам хотиржам бўлмади. Ахир, икки оёқли жонивор инининг, ундаги болаларининг шундайгина олдигача келиб кетди, ҳали яна келиши мумкин.

Бу вақтда Жек отига ем берди, кофе қайнатиб, тамадди қилди, ухлаш олдидан сигарета чекиб, эртага эрталаб қўлга туширадиган жажжигина пахмоқ ўлжаларини ўйлаб ўтири.

Энди кўрпага бурканиб ётаётганда, зим-зиё олислардан чиябўрилар қўшиғи эштилди. Қўш овоз чўзиб-чўзиб қўшиқ айтди. Жек истеҳзо билан иржайиб қулоқ солиб, ўзига-ўзи деди: «Демак, ҳамма ишлар жойида. Қўшиқ айтиб қолинглар, жажжи пахмоқлар, эрталаб қўришгунча айтиб қолинглар».

Бу чиябўриларнинг тунги одатий увиллаши эди. Ҳадемай увиллаш тинди, Жек увиллашни унутиб, тошдай қотиб ухлаб қолди.

Тито билан Эгарлик бекордан-бекорга увилла-маган эди. Улар увиллаб, ғанимларининг ити борми-йўқми, шуни билмоқчи әдилар. Қарасалар, увиллашларига жавобан итлар ҳурмаяпти, демак, ғанимнинг ити йўқ әкан, деган хулосага келдилар.

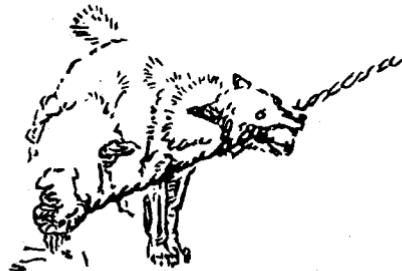
Тито олис-олисларга тикилиб, Жекнинг гулхани ўчишини пойлаб ётди. От ердан кирт-кирт ўт узиб ўтлаб, аҳён-аҳёнда пишқириб, яланглик сукунатини бузиб турди. Тито отнинг олдига шундай писиб бордики, от уни ўрталарида йигирма қадамча масофа қолгандагина пайқаб қолди. От пишқирди, от сесканди, қозиққа қантарилган арқони таранг

тортилди. Тито бемалол ўрмалаб бориб, оғзини катта очиб, арқонни ўткир жағ тишлиари билан тишилаб олди. Ипни ғажиб-ғажиб, узиб ташлади. От арқондан бўшади. Чиябўриларни кўп кўргани учун Титодан унчалик ҳам ҳайиқмади. Бир-икки ирғишлаб, жим бўлди.

Отнинг туёқ товушлари Жекни уйғотиб юборди. У ўрнидан туриб қараб, от жойида турганини кўриб, яна уйқуга кетди.

Тито лип этиб ўзини панага олиб, яна қайтиб келди, қимирламай ётган одамни соя мисол бир айланиб, тунука идишдаги кофени ҳидлаб кўрди. Изидан Эгарлик етиб келиб, тоза идишни титкилаб, ичидаги қотган нонларни булғаб ташлади. Пастак бутага илиб қўйилган юганга кўзи тушди. Улар юганнинг нима эканини билмади, шундай бўлса-да, ҳар эҳтимолга қарши юганни майдамайда қилиб узиб ташлади. Сўнг, ёғ билан ун солинган халтани адирга олиб бориб, қумга кўмиб ташлади.

Шундай қилиб, Тито билан Эгарлик ғанимла-рига қўлларидан келганича талофат етказиб, сер-даражат жар оралаб инларига жўнади. Тито худди шу жарда ер олмахони ковлайвериб, кейинроқ бирор нима излаб тулкилар ковлайвериб каттартириб юборган бир инни кўриб әди. Ҳозир шу инни топиб, уни янада каттароқ қилиб ковлай бошлади. Эгарлик ҳеч нимага тушунмай, анграйиб қараб турди. Тито индан тинкаси қуриб чиқди, шунда Эгарлик инга кириб, теварак-атрофни ҳидлаб кўрди, сўнг, орқа оёқлари билан ташқарига тупроқ ота бошлади. Ин оғзида тупроқ уйилиб қолди. Эгарлик индан чиқиб, тупроқни янада нарироққа отди. Улар бири қўйиб, бири соатлаб миқ этмай ишлади. Кунчиқар вақти кўз олдиларида бир фор пайдо бўлди, бу фор вақти келиб бир қора кунда чиябўрилар кунига ярайди, аммо сойдаги ўт-ўланлар қоплаб кетган кўркам инларининг ўрнини босолмайди.

XIII

Жек уйгонса, кун чиқибди. У даштликлар ода-тига биноан аввало отига қайрилиб қаради. Қараса, от йўқ. Денгизчига кема, қушларга қанот қанчалик зарур бўлса, даштлик учун от ҳам шунчалик азиз-дир. Узангисиз даштлик ғарип даштлик, узангисиз даштлик океан гирдобига тушиб қолган одамга, қанотларини синдириб қўйган қушга ўхшайди. Дашту биёбонда узангисиз қолган минг хил азобуқубатларга дучор бўлади. Буни ҳатто Жек пияниста ҳам билади. Аммо у бекордан-бекорга қайғурибди, бундай яхшилаб қараса, оти бир четда ўтлаб-ўтлаб, олислаб кетяпти. Арқони ерда судралиб боряпти. Борди-ю, арқонсиз бўлганда уни ушлаб бўлмасди. Унда, Жек уни ушлашга ҳам уринмай, тўппа-тўғри овга жўнаб, чиябўри болаларининг ҳаётига чанг солган бўларди. Аммо арқонни кўриб қолиб, отни ушлаб келмоқчи бўлди.

Дунёда одамни жинни қиладиган ишларнинг энг ёмони – отни ана ушлайман, мана ушлайман, дея сарсон бўлиб қувиб юришдир. Жек ундей қилди, бўлмади, бундай қилди, бўлмади – отнинг калтагина арқонини ушлаб ололмади. Ўёқдан-буёқ-қа қувишиб, фермагача олиб борадиган йўлдан чиқиб қолишиди.

Бечора Жек отни ушлашдан умидини узиб, унинг кетидан пиёда уйга жўнади. Аммо етти милча йўл юриб, ниҳоят, арқонни ушлаб олди. Эгарга иргиб миниб, фермагача қолган уч миллик йўлни тўрт соатлар деганда босиб ўтди. Бутун йўл давомида отини айблаб, отидан ўпкалаб, қаҳрланиб борди. Аммо бу қаҳр-ғазабнинг нафи бўлмади, шундай бўлса-да, ҳар ҳолда «кўнглини бўшатиб олди».

Жек фермада тамадди қилиб олди, чиябўри изини ола биладиган итини эргаштириб, тушдан кейин яна овга йўл олди. Аслида оппоқ патлар тўкилиб ётган ердан икки юз қадамлар нарида жойлашган инни уй итисиз ҳам топа олади. Шундай бўлса ҳам ҳар эҳтимолга қарши олиб олди.

Индан юз қадамлар олисадаги юксак адирлар ўркачига чиқиб бориб, оғзида қуён олиб келаётган чиябўри билан юзма-юз бўлди. Жек тўппончадан отаётганда чиябўри ўзини чеккага отди. Ит вовиллаб ҳуриб, чиябўрини қувиб кетди.

Жек чиябўрининг кетидан кетма-кет ўқ отди, ит изма-из қувди, чиябўри Жекни ҳайрондан-ҳайрон қолдириб, оғзидағи қуённи ташламай чопди. Жекнинг ўқлари мўлжалга тегмади. Чиябўри билан

ит адир ортига ўтиб кетди, Жек итни ихтиёрига қўйиб берди, ўзи тахминан шу атрофда жойлашган инни излаб бошлади. Жек билдики, чиябўри болалари инида турибди. Чунки ҳозиргина оналари уларга қуён олиб ўтиб кетди.

Инни осонгина топиб олиб, узун қун белкурак ҳамда теша ёрдамида ин оғзини очиш билан машғул бўлди. Инда нимадир яшаши шундоққина сезилиб турибди. Жек комил ишонч билан тинимсиз ин ковлади. Бир неча соатлик тер тўкишдан кейин, ниҳоят, форнинг тагига етиб қараса... ичи бўм-бўш. У чапаниларча сўқиниб, омадидан нолиди, сўнг тери қўлқопини кийиб, форни титкилаб бошлади. Фавқулодда қўлига бир қаттиқ нарса илинди, қараса, ўз куркасининг калласи экан. Меҳнати эвазига бор-йўғи шуни топди.

XIV

Тито ғаними отини ушлагунича вақтини бекор ўтказмади. Янги инини созлаб бўлиб, оппоқ патлар тўшалган сойга эниб келди, янги ини бўсағасида уни ўзига жуда ўхшаб кетадиган говкалла боласи кутиб олди. У говкаллани бўйнидан тишлаб олиб, эскисидан бор-йўғи икки милча келадиган янги инига олиб жўнади. Йўlda вақти-вақти билан говкаллани ерга қўйиб, бу билан ўзиям дам олиб олди, говкаллагаям дам берди. Дам оламан деб анча вақти кетди, говкаллани кўтариб-тушириш ҳам хийла азоб бўлди. Шундай бўлса-да, Эгарликка болаларини кўтариб келишга рухсат бермади, чунки Эгарликнинг уқуви йўқ эди.

Тито катта-кичик болаларини битта-битталаб янги инига ташиб келди, кечга бориб эски инида биттагина нимжон, майдагинаси қолди. Тито кечаси билан ин ковлаб, эрталаб оғзида боласи билан ўттиз миллаб йўл босиб, хийла чарчади. Аммо дам олиш нималигини билмади. Эски инидан

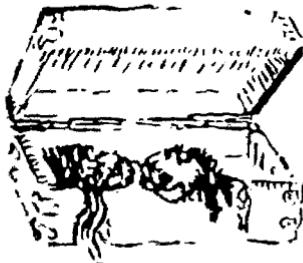
энг сўнгги майдагина боласини олиб чиқаётиб, олдинма-кейин сой ёқалаб келаётган ит билан Жекни кўрди.

Тито боласини маҳкам тишлаб, ўқдай учди, ит ҳам уни ўқдай қувди.

Кетма-кет тўппончà отилди, ўқлар Титога тегмади. Тито адир ўркачидан ўқдай ошиб ўтиб, тўппонча ўқларидан хийла олислаб кетди. Тито тинкаси қуриб, оғзида боласи билан олға чопди, улкан ит жон-жаҳди билан қувди.

Титонинг тинка-мадори қуримаганда эди, аллақачоноқ итни орқада қолдириб кетган бўларди. Ит эса қутуриб ҳуриб, борган сайин яқинлашиб келяпти. Тито сўнгги кучларини йиғиб, тепаликка ўқдай учиб чиқди, ит билан ораларидаги масофани бир оз узоқлатиб, яна сойга қараб энди, сойдаги ўт-ўланлар чопишига халақит берди. У яна тептекис ялангликка чиқиб қолди, анча кейинда қолиб кетган Жек уни яна кўриб қолиб, аёвсиз ўққа тутди. Аммо ўқлар ерга бориб тегиб, тупроқ чангитди, холос. Шундай бўлса-да, Тито ўқларга чап бериш учун йўлини доим ўзгартириб чопди. Оқибат, вақтдан ютқазиб чопди, чунки ўқлар итни янада шиддат билан чопишига даъват этди. Жек Титони чўлтоқ думидан таниди. Жекнинг назарида, Тито ҳамон қуён тишлаб чопар, унинг толмас иродаси Жекни ҳайрон қолдиради. «Ҳаёт-мамот кураши бораётган бир вақтда нимага оғзидағи ортиқча юкни ташлаб юбормайди?» — дея ўйлади у.

Титонинг йўлидан фавқулодда чуқур жарчиқиб қолди. Ҳолдан тойғанлиги, оғзида оғир юқ боралиги сабабли жардан сакраб ўтмади, жарни айланиб ўтди. Аммо ҳали-ҳозир ҳоримаган ит жардан осонгина сапчиб ўтди. Оқибат, ит билан Тито орасидаги масофа икки баравар камайди. Тито буталар тиканидан боласини авайлаб, уни баландроқ буталар узра кўтариб чопди. Боласи оғзидан тушиб кетмасин учун уни маҳкамроқ тишлади, боласининг нафаси қайтиб-қайтиб кетди.

Тито боласини бундай құтариб чопишга бошқа мадори қолмади. У увиллаб, мадад сўрамоқчи бўлди, аммо оғзидаги бир парча жун овозини чиқармади. Боласининг нафаси қайтгандан-қайтди, Тито уни хиёл бўш тутиб эди, боласи типирчилаб бошлаб, итнинг йўлига тап этиб тушди.

Тито жисман итдан майда эди. Бошқа вақт бўлганда албатта қўрқиб қолган бўларди, аммо ҳозир қандай қилиб бўлмасин, боласини қутқариб қолишга шайланди. Ит унинг боласига ташланиб эди, у ит билан боласи ўртасига кириб, қимир ламай қотиб турди. Жунлари ҳурпайиб, тишлари гижирлаб, қайси йўл билан бўлса-да, боласини омон олиб қолишга чоғланди. Ит юраксизлик қилди, аммо чиябўридан гавдали эканлиги, яна тағин изидан одам келаётганини итга қувват бўлиб турди. Аммо ҳали одамдан дарак йўқ эди.

Шундай қилиб, Тито итнинг дағ-дағ қалтираётган боласига қилган дастлабки ҳамласини қайтарди, омонат жимжитлик чўқди, Тито бундан фойдала ниб, бор овози билан увиллаб, мадад сўради. Овози акс садо берди, шу сабаблиям Жек овозни әшишиб унинг қаёқдан келаётганини билолмади. Аммо шу вақт қаерлардадир, нималардир бу нидони әшишиб, бу нидони тушунди. Ит яна чиябўри боласига ташланди, Тито яна боласини гавдаси билан тўсади. Тито билан ит тутоқлашиб, ҳаёт-мамот кураши бошланди. Қанийди ҳозир Эгарлик келиб қолса, о! Аммо ҳеч ким ёрдамга келмади, яна ёрдамга чақиришнинг ҳам иложи бўлмади. Тито охирги ҳол-қудратигача олишиб, ерга сулайиб қолди. Ит Титонинг ҳолини кўриб, янада дадил бўлди, у энди аввал онасини саранжомлаб, кейин паноҳсиз боласини бурдаламоқчи бўлди. Худди шу пайт яқинларидағи шувоқзордан куранг бир яшин учиб келди. Куранг яшин ҳурпайма итни отиб юборди. Чопиб бориб оёқлари остига олиб, ғажиб бошлади. Тито сапчиб туриб, қари Эгарликка ёрдамга югурди. Ит адир ортида юрган эгасини ҳуриб чақирмоқчи бўлди, аммо нафаси чиқмади. Тито билан Эгарлик итни бурда-бурда қилиб ташлади.

Тито омон қолган боласини ердан қўтариб олди. Чиябўрилар хотиржам қадамлар билан янги инларига йўл олди.

Чиябўри болалари оналаридан сабоқ олиб бўлгунларича шу инда яшади. Улар қадимий даштнинг доно сабоқларини, чорвадорлар билан бўлган урушларда пишиб етилган янги сабоқларни олиб

вояга етди. Замонлар ўтиб, бу сабоқлар уларнинг болаларига, невараларига, әвара-чевараларига бориб етди.

Ёввойи қорамоллар аллақачон йўқ бўлиб кетди. Уларни овчилар милтиғи қириб ташлади. Кийиклар ҳам деярли қирилиб кетди. Уларни ит ва ўқлар йўқ қилди. Бэдленднинг қадимий жониворлариям кун тафтида эриган қордай йўқ бўлиб кетди. Аммо чиябўрилар омон қолди.

Чиябўрилар жон олар қопқонлар билан заҳарлар сирини, овчилар билан итларни лақиллатиш йўлини билиб олди. Чиябўрилар устомонлиги одамлар ақл-заковатидан қолишмайдиган бўлди. Чиябўрилар одамлар меҳнати самарасидан фойдаланишнинг ўнлаб айёrona йўлини ўзлаштириб олди.

Барчасини Тито ўргатди.

ЧИТТАКЛАР НИМА УЧУН БИР ЙИЛДА БИР МАРТА ЭСЛАРИНИ ЙУҚОТАДИ

Үтган қадим замонда, ҳали Америка шимолида қиши бўлмаган кезларда читтаклар чумчуқ, қарғайқарға ва бошқа уруғ-аймоқлари билан шоду хуррам, ташвиш нелигини билмай роҳат-фароғатда яшардилар.

Ана шундай куз кунларининг бирида она табиат барча қанотли сайроқи қушларни тезроқ жануб томонга учишларини, йўқса, буёқ томонларга қудратли ғаним — қор, совуқ, очлик бостириб келажаги, уларга қарши курашиб жудаям мушкул бўлажагидан огоҳ этди.

Читтакнинг қарғайқарға ҳамда бошқа қариндош-урӯғлари энди қаёққа учажакларини маслаҳатлаша бошлади. Шунда бутун галанинг йўлбошчиси бўлмиш читтак худди икки учига арқон боғлаб осиб қўйилган таёқда ўйнагандай бутоқда умбалоқ ошганича хаҳолаб кулади:

«Шунча узоққа бориб зарил кептими? — чирқиллади у. — Шу кам эди ўзи! Бизга шу ер ҳам яхши. Алдоқчилар, қор ҳам ёғмайди, совуқ ҳам бўлмайди, оч ҳам қолмаймиз! Умримда ҳеч бунақа ҳодисани кўрган ҳам әмасман, ҳатто қариялардан эшитган ҳам әмасман».

Аммо қарғайқарға билан чумчуқлар шундай ваҳима қилди, уларнинг ваҳималари читтакларга ҳам юқди. Улар ҳатто ўйин-кулгини йигиштириб қўйиб, қариндош-урӯғдан ўзи нима гап, деб суриштиришга тушди. Аксига олиб, олис сафарга отланышлари кераклигини, масалан, чумчуқлар Мексика бўғозига учиб боришлари зарурлигини эшитди. Калхатлар чангалига тушиб қолмаслик, довулларга йўлиқмаслик учун кечаси йўлга чиқишлиари кераклигини ҳам эшитди.

Читтаклар доно уруғларининг гапларини эшишиб, ҳаммаси сафсатавозлик, деди, яна бегаму беташвиш ликиллаб, сайрашга тушди.

Бу орада чумчуқлар билан бошқа шу каби қушлар олис сафарга тайёрланди, жанубга борадиган йўлларни сўраб-суринтира бошлади. Жануб тарафга қараб оқувчи азим дарё, кўкдаги ой ҳамда иссиқ мамлакатларга кўчиди кетаётган ёввойи фозларни ўзларига йўл кўрсатувчи қилиб олди, бир-бирларидан адашиб қолиб кетмасликлари учун эса йўл-йўлакай қўшиқ айтиб учмоқчи бўлди.

Тўполончи, хушчақчақ читтаклар дарё устидаги ўрмонда жам бўлган бир дунё уруғ-аймоқларини майна қилиб кулишда давом этди. Осмонга ой чиқди, сафарга отланувчилар ойни кўриб, шу заҳотиёқ гурр этиб ҳавога кўтарилиб, қоронғиликка қараб учиб кетди. Читтаклар учиб кетган қарйндош-уруғларини эси пастлар, деб атади, улар орзу қилиб бораётган Мексика бўғозини яна бир марта қалака қилиб кулади. Сўнг ҳавода умбалоқ ошиб ўйнаб, шовқин-сурон солиб, ҳувиллаб қолган ўрмонда ўёқдан-буёқча учиб юрди.

— Шу тентакларсиз ҳам яшаймиз, — дея чуғурашди читтаклар. — Жой мўл, бор дон-дун ўзимизга қолди.

Шундай қилиб, читтаклар аввалгидан ҳам шўxшан ўйнади, кўнгилларини чоғ қилди.

Бу орада ҳаво айниб қолди. Ниҳоят, қор уриб берди, ерга совуқ тушиб, читтаклар ўзини йўқотиб қўйди. Уларнинг аввалги шўхликлари қаёқда қолди! Қўрқиб, совуқда дағ-дағ қалтиради. Ўрмонда нима қиларини, кимдан маслаҳат оларини, жануб ёқча қандай бориш кераклигини кимдан суриштиришни билмай, сарсон-саргардон бўлди. Афсуслар бўлсинки, шундай улкан ўрмонда ўзларидан бўлак биронта сайроқи қуш қолмабди. Уларнинг эсларига кўчиб кетган қушларнинг дарё бўйлаб учиб кетганлари тушди, бироқ бутун теварак-атрофни қор қоплаб ётган бўлса, қандай қилиб дарёни фарқлаб бўлади?

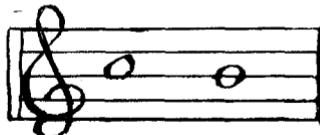
Бир маҳал жануб тарафдан илиқ шабада эсиб

қолиб, оқила она табиатнинг айтганларига қулоқ тутган қариндош-уруғларининг иссиқ, жаннатмакон жанубда жуда яхши жойлашиб олганларидан хабар берди, аммо она табиат уларга иссиқ мамлакатларга кетиш ҳақидаги барча умидларидан кечишга, шу ерга, шу ватанларининг иқлимига қўйидан келгандарича мослашишга даъват этди. Вақтида гапга қулоқ тутмадингларми, энди ўзларингдан кўринглар, деган бўлди.

Бу хабар читтакларга тасалли бермади, аммо ўз вақтида сергак этди. Уларни бош қотиришга, ҳаётнинг янги шарт-шароитларига қўнишишга мажбур этди.

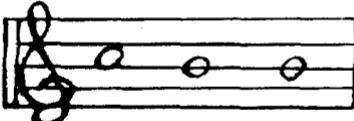
Читтакларнинг руҳлари кўтарилиб, шодланди. Улар қорда ҳам яшаш мумкин-ку, деган қарорга келди, яна хушчақчақ чирқ-чирқлаб, бир-бирларини қувалаб қиров бοғлаган дараҳт шоҳларида ликиллаб ўйнади. Читтаклар яна ўзларини илгаригидай баҳтиёр ҳис эта бошлади. Изифирин турган, совуқ бўлган пайтлари кекса дараҳт ковакларидан, иссиқ-қина инларидан бамайлихотир ўтирди. Шунда қаҳратон қишдан сўнг дарҳол илиқ, баҳор нафаси кезди, улардан бири қувноқ сайраб бошлади:

весна идет

«Баҳор келяпти!»

Читтаклар хушчақчақ жўр бўлди:

весна и -дет

«Баҳор келяпти!»

Одамлар қорга кўмилган ўрмондан қушларнинг қувноқ янграган овозларини эшилди, ҳаётнинг аччиқ-чучугини енгиб ўтган қушларга меҳр қўйиб бошлади.

Аммо бир йилда бир марта, кеч куз чоғлари ҳувиллаб қолган ўрмон салтанатида изғирин шамол увиллаган, ғувиллаган, инграган пайтларда читтак-

лар ғалати бўлиб қолади. Улар бир неча кун эсдан оғиб юради, дараҳтлар орасида безовта санқийди, дуч келган жойларга, ҳатто ўта қалтис жойларга кириб кетаверади. Бундай маҳалларда уларни майсанзорлар, ертўлалар, омбор-у саройларда, хуллас, одатда жажжи ўрмон қушлари юрмайдиган жойларда кўрса бўлади.

Мабодо йилнинг шу фаслида худди шундай жойларда читтакларни учратиб қолгудай бўлсангиз, билингки, булар вақтингчалик эсларини йўқотиб қўйган читтаклардир. Боиси, улар бу номаъқул жойларга келиб, ўзларича, Мексика бўғозига келдик, дея хаёл қиласди.

ЖОННИ ЛАҚАБЛИ АЙИҚЧА

I

Жонни жудаям аломат жажжи айиқча бўлиб, онаси билан Йеллоустон боғида яшайди. Онаси нинг лақаби Тажанг. Улар бошқа айиқлар билан биргаликда меҳмонхона олдидаги ўрмонда яшайди.

Меҳмонхона бошқарувчисининг кўрсатмасига биноан ошхонадан чиқсан бари чиқинди-ю, сарқитлар ўрмон чеккасидаги очиқ ялангликка олиб бориб ташланади, бу ерда айиқлар бутун ёз бўйи зиёфат ейди.

Йеллоустон боғи ёввойи ҳайвонлар қўриқхонаси деб эълон қилиниб, айиқларга ҳеч ким тегмагандан кейин, уларнинг сони йилдан-йилга қўпайди. Одамлар марҳамати бекор кетмади, анча-мунча айиқлар меҳмонхона хизматкорлари билан шундай тил топишиб қолдиларки, ҳатто қўринишлари, феъл-авторларига нисбат берилиб, лақабли ҳам бўлиб олдилар. Оёғи узундан-узун озғин бир қора айиқ қутириқ Жим деб аталди. Яна бир қорасининг лақаби Пишқироқ бўлди. У шу қадар қораки, худди қурум босганга ўхшайди. Бақалоқ эса жудаям семиз, ялқов айиқ бўлиб, доим ниманидир кавшаб юради. Иккита кичкинагина пахмоқ айиқ доим бирга келиб, бирга кетади, уларнинг лақаблари Эгизаклар бўлди. Айиқлар орасида энг донғи кетганроғи Тажанг билан Жонни бўлди.

Тажанг қора айиқлар орасида энг каттаси ва энг очкӯзи саналади, ёлғиз ўғли Жонни эса ўтакетган хира, бадфеъл бўлиб, тинмай ариллагани ариллаган, ғингшигани ғингшиган. Эҳтимол, бирор

жойи оғрир, бўлмаса соғлом айиқча соғлом бола сингари ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ тинимсиз ғингшимайди-ку. Ҳақиқатан ҳам Жонни касадга ўхшайди. Афтидан, қорни оғрийди, сарқитхонада бир уюм буламиқни очофатларча еяётганини кўриб шундай хуросага келдим. Жонни кўрган нарсасини бир тотиб кўрмасдан қўймайди. Онаси эса, боласйни қайтариш ўрнига унинг очкўзлигига бутунлай бефарқ қарайди.

Жоннининг фақатгина учта панжаси, туссиз ирkit жуни-ю, танасига номутаносиб катта-катта қулоғи ва қорни бор, холос. Аммо онаси уни жудаям яхши кўради, афтидан, ўғлим жуда хушсурат, деб ўйлади, турган гап, ўғли бундан талтайиб юради. Тажанг ўғли учун ҳар қанақа кўнгилсизликларга рўпара бўлишдан ҳам тоймайди, Жонни эса бажонидил бунга сабаб топиб туради. Касалманд, нимжон Жонни ундаи айтган даражада тентак ҳам эмас, ўз истакларини бажо келтириш учун онасини ишга солишини ўрнига қўя олади.

II

Мен Жонни билан 1897 йилнинг ёзида, ҳайвонларнинг кундалик ҳаётини ўрганиш мақсадида Йеллоустон боғига борганимда танишдим. Менга Фавворали меҳмонхонаси олдидаги ўрмонда истаган пайтингизда айиқларни кўришингиз мумкин, дейишиди. Мен бу гапларга то ўзим тўқнаш келмагунимча унча ишонқирамадим: меҳмонхонага келиб, беш дақиқа ўтар-ўтмас ташқарига чиқиб, каттакон қора айиқлар онаси билан иккита айиқчани кўрдим.

Мен бу учрашувдан чўчиб, жойимда таққа тўхтадим. Айиқлар ҳам тўхтаб, орқа оёқларида турганича, менга разм солди. Айиқлар онаси йўталланга ўхшашиб ғалати товуш чиқарди: «Ўҳ-ҳ, ўҳ-ҳ!»— сўнг шу атрофдаги қарағай дараҳтига қаради. Айиқчалар, афтидан, оналининг нима демоқчи эканлигини англадилар чоғи, шу заҳоти дараҳт томон чопиб бориб, иккита кичкина маймун сингари дараҳтга тармаша кетди. Улар энди ўзларини хавфдан йироқ сезиз, тепадаги бутоқча жойлашиб ўтириб олди, худди болалар сингари бир панжаси билан дараҳт танасини ушлаб олиб, ҳавода қоп-қора оёқларини саланглатди.

Айиқлар онаси ҳали ҳам орқа оёқларида турганича аста менга яқинлашди, шунда мен қаршимда

бор бўйи билан турган, афтидан, ҳеч қачон инсон нигоҳининг сеҳрли қудратини кўрмаган бу пахмоқ маҳлуқ яқинимда турганлигидан ўзимни жуда ёмон ҳис қила бошладим.

Кўлимдада лоақал ўзимни ҳимоя қилиш учун таёғим йўқ, айиқлар онаси аста пишқирган маҳал мен ҳеч нарсага, айиқлар ҳеч қачон одамга ҳужум қилмайди, деб уқтирганларига қарамай, ҳозир қандай қилиб қочиб қолсамикин, деган хаёлга бордим. Бироқ айиқлар яна тўхтаб қолди. У мендан ўттиз қадамларча нарида худди иккиланаётган каби менга индамай тикилиб турди. Эҳтимол у: «Бу одам балки менинг болаларимга ёмонликни право кўрмаётгандир, таваккал қилиб қалтис иш қилишга ҳам арзимас», деб фикр қилгандир.

У болакайларига қараб, нолиганга ўхшаб, ғалати: «У-у, у-у» деган овоз чиқарди, шунда болалари худди буйруқ олган итоатгўй болалар сингари дараҳтдан бирин-кетин туша бошлади. Уларнинг хатти-ҳаракатларида ҳеч қандай «айиқларга хос» қўполлик бўлмади. Айиқчалар ерга тушгунга қадар шоҳдан-шоҳга енгил-енгил, эпчи-эпчилик иргиди. Сўнг учалови ўрмонга жўнади.

Бу итоатгўй айиқчалар менга жуда ёқиб қолди. Оналари бирор нимани буйруқ қилдими, тамом, улар қулоқ қоқмай бажаради. Уларни ҳаётнинг ўзи итоатгўйликка ўргатганини билдим.

Шундай қилиб, келишим биланоқ айиқлар ҳаётини тўла кузатиш насиб этди. Буёқларга бошқа иш бўлмасаям биргина шу айиқларни кўриш учун келиш мумкин эди. Аммо меҳмонхонадаги оғайниларимнинг айтишича, мен айиқларни учратган жой уларни кузатиш учун унчалик қулай әмас әмиш. Улар менга чорак милча юриб, ўрмонга боришимни маслаҳат берди, айтишларича, у ерда истаганча айиқларни кузатиш мумкин экан.

Эртасига эрталаб қарағайзор орасидаги айиқлар ошхонасига қараб йўл олдим, келиб, бутазор орасига биқиниб олдим.

Узоқ кутишга тўғри келмади. Ўрмондан астасекин бир каттакон қоп-қора айиқ чиқиб келди. Сарқитхонага келиб, чиқиндиларни тита бошлади, сўнг сарқитларни ейишга тушди. У доим сергак турди, орқа оёқларида чўнқайиб, ҳар бир шитирлаган овозга олазарак бўлди, худди қўрқсан каби бир неча қадам нарига қочиб бориб турди. Ниҳоят бошқа бир айиқ пайдо бўлиши билан унинг қулоқлари диккайди, орқасига қарамай ўзини қарағай остига урди. Иккинчи айиқ ҳам шундай қўрқиб-

писиб, уни яхшироқ күрай деб қимирлаганимни биламан, шу заҳотиёк ура қочди.

Аввалига ўзим ҳам пича қўрқдим. Ахир Йеллоустон боғида қурол олиб юриш қатъян ман этилган, қўлимга лоақал таёқ ҳам олволмаганман. Аммо айиқлар ўзларининг мўмин-ювош феъл-авори билан мени тинчлантириди. Мен бу важоҳатли бароқ ҳайвонларни кўз узмай кузатдим, уларнинг ички ҳаётига разм солдим.

Бироқ мен тезда кузатув нуқтаси сифатида танлаган жойим унчалик яхши эмаслигига амин бўлдим, чунки бу ер ахлат уюмидан етмиш беш қадамлар келар экан. Яқин-атрофда эса яширинай десанг, лоақал бирон туп бута ҳам кўринмайди. Шунда мен энг охирги чорани қўлладим. Тўғри ахлат уюмига бордим-да, яширинса бўладиган даражада чуқур қазидим, сўнг бутун кунни қарам қолдиқлари, картошка пўчоги, помидор шарбати ҳамда ичидаги сасиб-ириган гўшт бўлаклари қолиб кетган темир идишлар орасида ўтказдим. Бу жой менга пашшаларга нисбатан камроқ маъқул бўлди. Аслида ҳам, айиқлар ошхонасидан анқиётган ҳид шунчалик бадбўйлигидан ўрмонда қайта кийиниб келмагунимча қўйишмади.

Сарқитхона ичидаги ўтириш осон иш эмас, бироқ ҳар қалай мен чиндан ҳам айиқларни қўрдим. Агарда сарқитхонага келган ҳар бир айиқни санасам, уларнинг сони қирқтадан ошади. Лекин бунақа санаш ҳақиқатга хилоф бўлади, чунки айиқлар кетишиб, яна қайтиб келишиб турибди. Шундай бўлса ҳам, мен уларнинг сони ўн учтадан кам эмаслигига кафолат бероламан, чунки шунча айиқни бир вақтда бирга қўрдим.

Ўша куни уззукун альбомим билан ёзув дафтарчамини қўлдан қўймадим, ҳар бир янги пайдо бўлган айиқни қайд этиб бордим, тез орада уларни бирбиридан ажратса оладиган бўлиб қолдим.

Унча кузатувчан бўлмаган одамларнинг аксарияти бир турдаги ҳайвонларнинг ҳаммаси бир хил деб ҳисоблайди. Ҳолбуки, бир тур, бир жинсдаги ҳайвонлар ҳам худди одамлар сингари бир-бирларидан фарқ қилиб туради. Бўлмаса улар қандай қилиб, масалан, катталари бир-бирларини, гўдаклари эса оналарини танийди. Сарқитхонага зиёфат ейиш учун келган ҳар бир айиқнинг ўзига яраша хулқ-авори бор. Улар орасида бир-бирларига қўйиб қўйгандай турқи ҳам, феъли ҳам ўҳшайдиган айиқлар йўқ.

Мен яна бир ажойиб нарсани кашф этдим.

Юз қадамча наридан туриб, ўрмонда «тўқ-тўқ» қилаётган қизилиштон, чирилдоқлар чириллашини, мовий тус сўфитўрғайлар қичқиригини, олмахонларнинг баргларни шитирлатиб юришини осонлик билан фарқлай оладиган бўлдим, аммо айиқларнинг яқинлашиб келаётганида бирон-бир сас чиқаришини илғай олмадим. Уларнинг каттакон юмшоқ оёқлари шундай эҳтиёткорона қадам босадики, шоҳ ҳам синмайди, барг ҳам қимир этмайди, ўрмонда овоз чиқармай юра билиш айиқларнинг ўзларига хос улкан санъатларидир.

III

Айиқлар ҳар куни эрталаб мени пайқамай келиб кетади. Бир-иккита майда-чуйда жанжалларни айтмаганда, уларнинг орасида айтгудай ҳодиса юз бермади. Бироқ соат учларга яқин, пешин маҳали пича жонланиш бўлди.

Бу вақт сарқитхонада тўртта катта-катта айиқ бўлиб, улар овқат ейиш билан банд бўлди. Ўртада бор бўйича керилиб, тинчликсевар ҳам баҳтиёр Бақалоқ турибди. У аҳён-аҳёнда ўзини ортиқча уринтиrmай, пишиллаб қўяди, узун қизил илон каби тилини ширинлик бўлагига чўзади, ҳолбуки қандолатни шундоқ панжаси билан олса ҳам бўлади. Қилтириқ Жим унинг орқасида туриб олганича катта денгиз қисқичбақасини томоша қиласди. У илгарилари қисқичбақани кўрмаган, шунинг учун ҳам тажриба учун биттасини еб кўрмоқчи бўлди.

Иккита бошқа айиқ ҳайрон қоларли эпчиллик билан мева идишини ялаб-юлқади. Уддабурон айиқ панжаси билан идишни тутиб турди, узун тили торгина тирқишидан қопқоқнинг ўтқир қиррасига тегмай, идиш ичиди нима бор, барини ялаб, уёқдан-буёқка бориб келди. Бу мароқли манзара шундай узоқ давом этдики, мен буни чизиб олишга муваффақ бўлдим. Манзара бутунлай фавқулодда ҳодиса важидан бўлинди.

Аввалига мен одатда айиқлар пайдо бўладиган қиялик учida қандайдир шарпаларни кўрдим. Сўнг, ўрмондан орқасидан жажжий айиқчани эргаштириб баҳайбат она айиқ чиқиб келди. Булар Тажанг билан кичкина Жонни эди.

Қари айиқлар онаси қияликдан пастга энди. Жонни одатдагидай хархаша қилиб, ингиллаб, фингшиб унинг ёнида майда-майда қадам босиб юрди, онаси эса худди она товуқ ёлғиз жўжасидан кўзини ололмагани сингари боласидан кўзини узмади. Тажанг сарқитхонага ўттиз қадамлар қолганда ўғли томонга қайрилиб, тахминан, мана бундай сўзларни айтди: «Жонни, болагинам, сен шу ерда тургин, мен анави шумтакаларни олдимга солиб келайн».

Жонни итоат қилиб, жойида қолди, аммо нима бўлишини кўргиси келди, шунинг учун ҳам у орқа оёқларида турди, кўзларини лўқ қилиб, қулоқларини динг қилиб турди.

Тажанг босайми-босмайми дея виқор билан қадам ташлаб, эҳтиёткорлик юзасидан пишқириб, сарқитхонага йўл олди. Бироқ тўртала айиқ ҳам унга аҳамият беришга фурсатлари бўлмай, овқат ейиш билан банд бўлди. Бу қандай кўргиликки, яна бир айиқ уларнинг хўракларига шерик бўлман деб ўтиrsa! Тажанг уларга яқинлашиб бориб, кетма-кет йўталга ўхшаш қаттиқ-қаттиқ товуш чиқариб, ҳамлага ўтди. Айтиш ҳам кулгили, айиқлар лоақал қаршилик кўрсатишга уринмадилар ҳам. Улар кимнинг ҳамла қилганини кўриб, ўрмонга қараб ура қочди.

Қилтириқ Жим орқа-олдига қарамай жон-жаҳди билан қочди, қолган иккитаси ҳам ундан қолишмади, бироқ шўрлик Бақалоқ барча бақалоқлар сингари аранг қимирлади, пишиллаб, лапанглаб юрди. Устига-устак, у эҳтиётсизлик қилиб, Жонни турган томондан юрди. Тажанг бир-икки ҳатлашда унга етиб олди, кетига боплаб бир-икки марта туширди. Гарчанд тарсакилар Бақалоқнинг қадамини тезлаштирмаса-да, бироқ уни ўкириб, йўлини ўзгартиришга мажбур этди. У шу йўл билан ўзини кейинги калтаклардан қутқариб қолди. Энди бутун сарқитхонанинг мутлақ ҳокимасига айланиб қолган Тажанг ўғли томон ўгирилиб, менга таниш бўлиб қолгани «У-у-у, у-у-у» деган зорлангандай овоз бериб, ўғлини чақирди. Жонни бунга жавобан хурсанд, учта соғ оёғи билан оқсанб-оқсанб келди. У онасининг ёнига қўшилиб шундай очофатлик билан хўракка ёпишдики, ҳатто фингшимай ҳам қўйди.

Афтидан, у олдин ҳам сарқитхонага келган шекилли, тунука идиш билан қутилар фарқига борди. Қисқичбақадан бўшаган қутилар уни унча қизиқтирмади, мурабболи идиш топганида бошқа гап эди. Бир қанча темир қути унга анча-мунча азоб берди, чунки очкўз ва ношудлигидан идишнинг ўткир қирраларига тегиб кетаверди. Бир ажойиб мевали темир қутининг тирқиши каттароқ экан, у калласини шунга тиқди, бир неча дақиқа идишнинг чекка-чеккаларигача маза қилиб ялаб чиқди. Бироқ бошини қутидан чиқариб ололмади, боши қутига тиқилиб қолди. Шунда Жонни идишни тирнаб, бўкира бошлади, унинг ўрнида бўлган ҳар қандай гўдак ҳам шундай қилиб, онасига дард бўлар, аммо онасининг қўлидан ҳеч бир иш келмай, қийналган бўларди. Ҳозир ҳам шундай бўлди. У идишни ясси ҳолга келгунча тақиллатиб уриб, итариб, ахири бошини чиқазиб олди.

Шарбатдан бўшаган бошқа бир катта темир қути унинг кўнглини чоғ қилди. Бу қути қопқоқ билан беркитиладиган идишлар туридан бўлиб, чеккалари қиррали эмас, сип-силлиқ экан. Гарчанд шундай бўлса-да, тешикка Жоннининг боши сиғмади, тилини қанча чўзмасин, хушхўр шарбатга етмади. Бироқ Жонни бирпасда бунинг йўлини ҳам топди. Идиш ичига кичкинагина қора панжасини тиқиб ковлади, ичидаги нарсаларни ташқарига чиқариб, қутини тозалаб қўйди. Бир панжасини ялаб, иккинчисини идиш ичидаги юргизди, шу тахлит идиш то фабрикадан чиққандай топ-тоза бўлмагунча бу жараённи тақрорлайверди.

Сўнг диққатини бир бузуқ сичқон қопқон тортди. У қопқонни олдинги оёқлари билан маҳкам ушлаб, синчиклаб қарай бошлади. Қопқондан хушбўй пишлоқ ҳиди анқиди. Сўнг бу кўзга кўринмас нарса унинг зарбасига жавобан панжаларига шундай урдики, Жонни ёрдамга чақириб қичқиришдан ўзини аранг тутиб қолди, табиатига хос бўлмаган дадиллик намунасини кўрсатди.

Анча синчиклаб кўргандан сўнг, бошини гоҳ у томонга, гоҳ бу томонга энгаштирди, лабларини най қилиб чўзди, шунда сичқон қопқон худди бўйсунмас мевали қути каби жазога дучор бўлди. Жоннининг қунт-ғайрати бу сафар ҳам тақдирланди. У қопқоннинг қоқ юрагидан бир бўлак пишлоқ топиб олди.

Жонни, афтидан, илгарилари ҳеч қачон заҳарланмаган. У барча мурабболи, мевали қутиларни ялаб чиқиб, ўзининг хайриҳоҳона назарини

сардина балиги билан қисқичбақадан бўшаган қутиларга қаратди, ҳаттоқи ҳарбийларнинг гўшт консерваларини тотиб кўришдан ҳам қайтмади. Унинг қорни дам бериб шиширилган пуфақдай шишиб кетди, олдинги оёқ панжалари эса тинимизиз ялайверишлардан сип-силик ҳам ялтироқ бўлиб қолди.

IV

Миямга ўтирган жойим жудаям хавфли бўлиши мумкин, деган фикр келиб қолди, чунки якка айиққа йўлиқиши бир гап-у, айиқчасини бирор-бир ҳаракат билан чўчитиб юбориб, жаҳлдор она айиқнинг диққатини тортиш бошқа гап эди.

«Фараз қилайликки,— беихтиёр ўйладим мен,— кичкина ўйинқароқ Жонни сарқитхонанинг бу томонидан келиб қолса-ю, мени бекиниб ўтирган жойимдан топиб олса. Жонни шу заҳоти шовқин солади, онаси эса, албатта, мени ўғлига ҳужум қилган, деб хаёл қиласди, буни тушунтириб беришга қўймайди, боғда ўрнатилган одоб-ахлоқ қоидаларининг барчасини унутади. Унда ишимиз бутунлай чакки бўлади».

Бахтимга, мураббодан бўшаган бари қутилар сарқитхонанинг нариги чеккасида эди. Жонни қутилар атрофида ўралашар, Тажанг эса ундан нари кетмасди. Жонни онасининг қўлига ажойиб қути тушиб қолганини кўриб, ғингшиганича менга бер, дэя югуриб келди, шу пайт кўзи адир тепасига тушиб қолди. Адирда кўриб қолган нарсаси уни дарҳол орқа оёқларида туришга, хавотирланиб «Ўҳ, ўҳ, ўҳ...» дэя йўталишга мажбур этди.

Онаси тез ортига қайрилиб, ўша томонга қаради. Улар қараган томонга мен ҳам қарадим, қараб, о, қандай даҳшат! — гризли¹ зотига мансуб улкан айиққа кўзим тушди. Бу мўйнага ўраниб олган, дараҳтлар орасида қимирлаётган омнибус²ни әслатувчи ҳақиқий маҳлуқнинг ўзгинаси эди. Жонни ғингшиб, онасининг орқасига яширинди. Тажанг бўғиқ овозда ириллади, шунда танасидаги жунлар тикка-тикка бўлиб кетди. Тан олиб айтманки, менинг ҳам соchlарим тикка-тикка бўлди, фақат мен қимир әтмасликка ҳаракат қилдим.

¹ Америкада айиқларнинг қора ва қулранг турлари бўлади. «Гризли» — инглизчасига «кулранг, бўз» деган маънони англатади, шундан қулранг айиқлар «гризли» номини олган.

² Кўп ўринли киракаш извони.

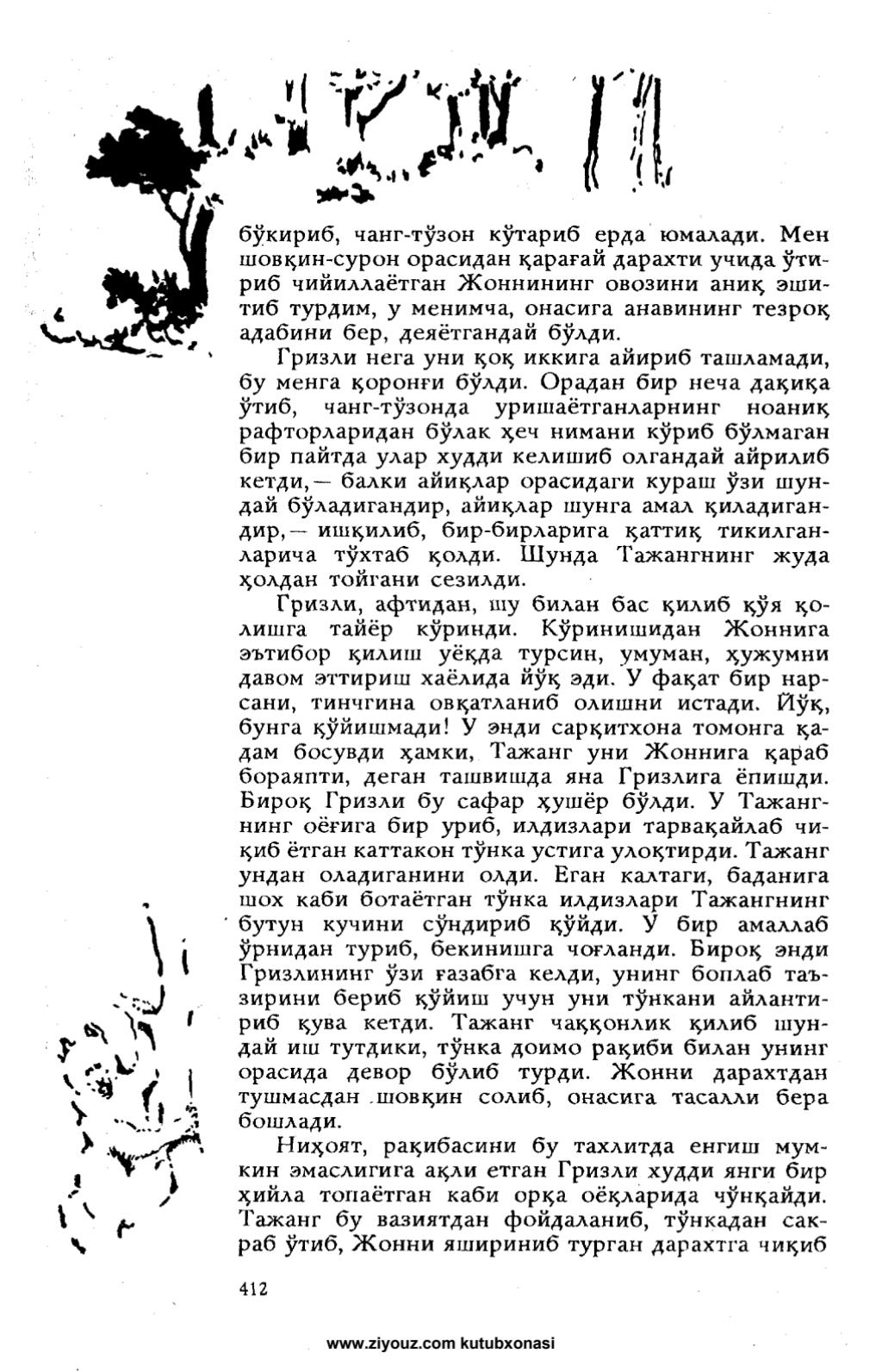
Гризли улуғвор-улуғвор одимлар билан яқинлашиб келди. У ҳар қадам ташлаганида силкиниб бораётган кенг яғринлари, кумуш жунлари шу қадар улуғворлик касб этдики, одам беихтиёр даҳшатга тушди.

Жонни янада баттар ғингший бошлади. Мен унинг аҳволини дилдан ҳис этдим, аммо жуда равшан сабабга кўра жим ўтиришга ҳаракат қилдим. Тажанг бир неча дақиқача иккиланиб туриб, йиғлоқи айиқчасига ўгирилди, унга бир неча оғиз сўз айтди, бу менга калта-калта йўталга ўхшаб эштилди: «Ўҳ, ўҳ, ўҳ...» Ҳар ҳолда мен унинг: «Болагинам, мен бориб анави сурбетни ҳайдаб келай, сен дараҳтга чиқиб тур», деганини тасаввур этдим.

Ҳар эҳтимолга қарши, Жонни айнан шундай қилди, онасининг хоҳиши шундай бўлди. Аммо Жонни текин томошадан юз ўгирадиган анойилардан эмас. У ҳозир нима бўлишини кўргиси келди, қарагай дараҳтининг қуюқ шоҳларига яшириниб олди, аммо бунга ҳам қаноат қилмади, шундай яширинмоқчи бўлдики, ҳам ғаним кўзидан пана бўлсин, ҳам томоша қилсан. Жонни дараҳтнинг қоқ учига чиқиб олди, ҳавода аниқ-равшан кўзга ташланиб бир айланди, ҳаяжондан қаттиқ чинқириди. Дараҳт бутоғи жуда ингичка бўлиб, айиқчанинг оғирлигидан әгилди, ҳар қимирлаганида айиқ ҳар томонга тебранди, мен ичимда мана-мана ҳозир шоҳ синиб тушади, деб турдим. Борди-ю, дараҳт бутоғи синиб тушса борми, Жонни мен томонга қулаб тушади, ана унда мен унинг онаси билан уришиб қолишимга тўғри келади. Аммо баҳтимга бутоқ мен хаёл қилганимдан кўра мустаҳкамроқ чиқди, бунинг устига, Жонни бунаقا шоҳ синдириласлик, вазнини кўтаролмай қулаб тушмаслик каби машғулотларнинг жуда машқини олган кўринди.

Тажанг бу орада Гризлига қараб мардона юриб, жунлари тикка-тикка бўлиб, тишлари ғижирлаб, юзма-юз борди. Назаримда, Гризли унга сира аҳамият бермай, худди теварак-атрофда якка ўзидай тўғри сарқитхонага қараб йўл олди. Яқинроқ келганда Тажанг бўкириб юбориб, Гризлига ташланиб, уни яхшилаб бир урди. Ҳайратдан лол бўлиб қолган Гризли уни чап панжаси билан бир уриб улоқтириб юборди. Тажангнинг попуги пасаймади, қайтага қаттиқроқ жазавага тушди, ўрнидан сапчиб туриб, яна рақибига ташланди.

Улар бир-бирлари билан ушлашиб пишқириб,

бўкириб, чанг-тўзон кўтариб ерда юмалади. Мен шовқин-сурон орасидан қарагай дараҳти учида ўтириб чийиллаётган Жоннининг овозини аниқ эшитиб турдим, у менимча, онасига анавининг тезроқ адабини бер, деяётгандай бўлди.

Гризли нега уни қоқ иккига айириб ташламади, бу менга қоронғи бўлди. Орадан бир неча дақиқа ўтиб, чанг-тўзонда уришаётганларнинг ноаниқ рафтторларидан бўлак ҳеч нимани кўриб бўлмаган бир пайтда улар худди келишиб олгандай айрилиб кетди,— балки айиқлар орасидаги кураш ўзи шундай бўладигандир, айиқлар шунга амал қиласидигандир,— ишқилиб, бир-бирларига қаттиқ тикилгандарича тўхтаб қолди. Шунда Тажангнинг жуда ҳолдан тойгани сезилди.

Гризли, афтидан, шу билан бас қилиб қўя қолишга тайёр кўринди. Кўринишидан Жоннига эътибор қилиш ўёқда турсин, умуман, ҳужумни давом эттириш хаёлида йўқ эди. У фақат бир нарсани, тинчгина овқатланиб олишни истади. Йўқ, бунга қўйишишмади! У энди сарқитхона томонга қадам босувди ҳамки, Тажанг уни Жоннига қараб борајпти, деган ташвишда яна Гризлига ёпишди. Бироқ Гризли бу сафар ҳушёр бўлди. У Тажангнинг оёғига бир уриб, илдизлари тарвақайлаб чиқиб ётган каттакон тўнка устига улоқтириди. Тажанг ундан оладиганини олди. Еган калтаги, баданига шоҳ каби ботаётган тўнка илдизлари Тажангнинг бутун кучини сўндириб қўйди. У бир амаллаб ўрнидан туриб, бекинишга чоғланди. Бироқ энди Гризлининг ўзи ғазабга келди, унинг боплаб таъзирини бериб қўйиш учун уни тўнкани айлантириб қува кетди. Тажанг чақонлик қилиб шундай иш тутдики, тўнка доимо рақиби билан унинг орасида девор бўлиб турди. Жонни дараҳтдан тушмасдан шовқин солиб, онасига тасалли бера бошлади.

Ниҳоят, рақибасини бу тахлитда енгиш мумкин эмаслигига ақли етган Гризли худди янги бир ҳийла топаётган каби орқа оёқларида чўнқайди. Тажанг бу вазиятдан фойдаланиб, тўнкадан сакраб ўтиб, Жонни яшириниб турган дараҳтга чиқиб

олди. Айиқча пастроқقا тушди. У ё онаси билан кўришмоқчи бўлди, ё бўлмаса, дараҳт иккаловимизни кўтаролмай синиб тушади, деган хаёлга борди.

Мен айиқларни суратга оларканман, нима қилиб бўлса ҳам янада яқинроқдан олишга интилдим. Бутун кун мобайнида биринчи марта жойимдан отилиб чиқиб, нақ дараҳт тагига югуриб ўтдим. Бироқ жойимни ўзгартиришим хато бўлиб чиқди, чунки дараҳтнинг пастки қуюқ шох-бutoқлари дараҳт учидан ўтирган айиқларни тўсиб қўйди.

Мен дараҳт танасига ёпишиб, тепага олазарак қарадим, фотоаппаратни чиқ этиб босишга шай бўлиб, қулай пайт келишини пойладим. Тажангтишларини ғижирлатиб, ваҳимали йўталиб, дараҳтдан туша бошлади. Мен нима қилишимни билмай турганимда орқамдан аллакимнинг овози эшитилди:

— Жаноб, ҳазир бўлинг! Қари айиқ ҳужум қиласди.

Мен орқамга ўгирилиб, ёшгина подачи йигитни кўрдим. У айни вақтда отда ўтиб кетаётган экан.

— Сиз бу айиқларни биласизми? — сўрадим у яқин келганда.

— Бўлмасам-чи, буларни билмай ўлибманми! — жавоб берди у. — Тепада ўтирган кичкинаси Жонни, ёнидагиси эса онаси Тажанг. Умуман, Тажангнинг қаҳри ёмон, айниқса Жонниси мана ҳозиргидай аҳволга тушиб қолганда у билан ҳазиллашиб бўлмайди.

— Мен у пастга тушса расмга олмоқчийдим.

— Бўлмаса, бундай қиламиз,— деди подачи,— мен отим билан ёнингизда тураман, агарда айиқ сизга ҳужум қилгудай бўлса, менимча, уни ушлаб қололсам керак.

У келишганимиздай, Тажанг ўкирганча ваҳима билан аста-секин шоҳдан-шоҳга тушаётган пайтда ёнимда турди. Шунда айиқ ерга тушмасдан бирдан дараҳтнинг бошқа шохига ўтиб олиб, пастга сакради, тепада кўтарган ваҳимасини амалга оширмасдан ура қочди.

Шундай қилиб, Жоннининг ёлғиз ўзи қолди. У яна жойига чиқиб, зорланиб: «У-а, у-а, у-а!» дея йиғлади.

Камерани шайлаб турдим, Жоннининг йиғлаётган пайтидаги ҳолатини энди суратга тушираман, деб турганимда у бирдан бўйини чўзиб, бор овози билан бўкира кетди.

Жонни қараган томонга қараб, менга қараб келаётган Гризлига қўзим тушди, у биз тарафга таҳдид билан юрди.

Мен подачидан бу айиқни биласизми, деб сўрадим.

— Бўлмаса-чи! Бу қари Гризли, боғдаги энг улкан айиқ. Одатда у ҳамиша ўзи билан ўзи овора бўлиб юради, агар унга тегмаса, бирор билан иши бўлмайди. Бироқ кўриб турибсиз, бугун жуда жаҳали қўзиб турибди, оқибати чатоқ бўлиши ҳам мумкин.

— Мен уни суратга олсам дегандим,— дедим.— Агар менга ёрдам берсангиз, бир уриниб кўрардим.

— Майлингиз,—жавоб берди подачи башараси тиришиб.— Мен отдан тушмай тураман, мабодо Гризли сизга ҳужум қиласиган бўлса, уни ҷалғитиб туришга ҳаракат қиласман. Мен уни бир мартағина уришим мумкин, лекин иккинчи марта ура оламанми-йўқми, билмайман. Сиз дараҳтга чиқиб олсангиз, янайм яхши бўлади.

Бироқ бу яқинда бор-йўғи биттагина дараҳт бор, унда ҳам Жонни ўтирибди, шунинг учун ҳам подачининг таклифи менга маъқул тушмади. Мен қандай қилиб дараҳтга, Жоннининг олдига чиқишимни, Тажанг мени қувиб келишини, айни шу палла пастда мени Гризли пойлаб туришини, Тажанг мени нақ унинг чангалига улоқтириб юборишини кўз олдимга келтирдим.

Гризли яқинлашиб келди. Мен уни қирқ қадам наридан, сўнг яна йигирма қадам наридан суратга олдим, у бемалол менга қараб, виқор билан келаверди. Мен сарқит уюмига чўйк тушиб кута бошладим. Ўн саккиз қадам, ўн етти қадам, ўн икки, саккиз қадам қолди... У ҳалиям йўлида давом этди, Жонни эса тобора қаттиқроқ бўкирди. У мендан беш қадам нарида тўхтади, дараҳт учиди ўтириб олиб шовқин кўтараётган ким бўлди, дегандай, даҳшатли пахмоқ бошини ёнига әтиб қаради. Мен уни шу туришида чиқ әтиб суратга олдим. Камеранинг овозини эшитиб, у шундай даҳшат солиб, ўкириб ўтирилдики, мен ажалим етди, деб жойимда қотиб қолдим. У менга бир неча дақиқагача кўзларини қадаб тикилиб турди, мен шунда унинг кўзларида майда-майдада яшил учқунларни

кўрдим. Сўнг у яна секин орқасига ўгирилди, помидор сувидан бўшаган катта бир қутини ушлаб олди.

«Э, худойим! Наҳотки шуни менга отиб юборса?»

Шундай хаёл миямдан кечди. Аммо у қутини менга отиш ўрнига бамайлихотир унинг ичини ковлаштиришга киришди, сўнг уни четга отиб юбориб, бошқасини олди, унинг менга ҳам, Жоннига ҳам бўлган бутун қизиқиши сўнди, афтидан, биз икковимизни ҳам эътибор қилишга арзимайдиган жонзот, деб қабул қилди.

Мен ўрмонлар қиролига муносиб равища ҳурмат-ла сарқитхонани бутун бойликлари билан унинг инон-ихтиёрига топшириб, секин орқамга тисарилдим, Жонни бекинган жойида худди мушукнинг миёвлашига ўхшаб кетадиган овозда йиғлашда давом этди.

Уша куни Тажангнинг ҳоли нима кечди, бунисини билмайман. Аммо Жонни яна бир қанча пайтгача йиғлаб-йиғлаб, ахири дардига ҳеч ким ҳамдард бўлолмаслигини тушуниб, жуда ақллилик билан жимиб қолди. У ҳақда қайғурадиган биргина онаси бор эди, мана ёлғиз ўзи қолди, у энди буёғига ўзим ҳаракат қилмасам бўлмайди, деган қарорга келиб, фавқулодда ақл-заковат намунасини кўрсатди. Кичкина қоп-қора афтида қувлик ифодаси билан Гризлини кузатди, унинг дараҳтдан нарироққа кетишини кутиб турди, сўнг дараҳтнинг бошқа томонидан секин-аста сирғаниб тушди, кейин худди қуёнга ўхшаб уч оёқлаб бошқа дараҳт олдига югуриб ўтди, то дараҳтнинг энг баланд жойига чиқиб олгунича тўхтамади, нафас ҳам олмади. У Гризли фақатгина уни, жажжи Жоннини ўлдираман, деган хаёлда эканлигига амин бўлди.

Яна шунга ҳам амин бўлдики, ғаними унинг кетидан дарахтга чиқа олмайди.

Жонни ўзига ҳеч бир эътибор қилмаётган Гризлини диққат билан кузатиб, яна ўша ҳийласини тақрорлади, ғанимини чалғитиш учун яна бошқа дарахтга ўтди. Ана шундай қилиб дарахтдан дарахтга ўтиб юрди, ҳар сафар дарахтнинг қоқ учига чиқди, гарчанд дарахтлар шундай ёнма-ён бўлса-да, то ўрмонга қириб ғойиб бўлгунча шундай борди. Орадан ўн дақиқалар ўтиб, олисдан унинг йиғламсираган овози қулоққа чалинди. Мен у онасини топиб, дардини айтиб йиғлаб, оналик меҳрмуҳаббатини қўзғаётганини билдим.

V

Сарқитхонада қўлига тушган консервалар ичидаги Жоннига ҳаммасидан ҳам ёқсанни катта қизил олхўри бўлди. Олхўри ҳидининг ўзиёқ унинг нағсини қўзғади.

Бир куни меҳмонхона ошхонасида бир дунё олхўри қиёмидан пирожки пиширилди, хабарчи шаббода бу ҳақда олис ўрмон бўйлаб дарак берди. Бу хабар Жоннининг димоғига жуда ўтириб қолди.

Жонни одатича, бу пайт ғингшиб ингилади. Тажанг ўғлини ялаб-юлқади, жунларини тараашлади, шунинг учун ҳам Жонни икки баравар зиёд эркалик қилди. Аммо пирожки ҳиди бошини айлантириб қўйди.

У сапчиб тушди, онаси ушлайман деганида шундай бўкирдики, ҳатто онасини тишлаб ҳам олди. Бу иши учун унинг яхшигина таъзирини бериб қўйиш керак эди, бироқ онаси бунинг ўрнига норозинамо ангилааб қўйди, тағин ўғлини бирортаси хафа қилиб қўйса, ҳимоя қилиш ниятида унинг кетидан кетди.

Жонни коп-қора тумшуқчасини шамолга тутиб, тўғри ошхонага кириб борди. Йўлда кетаётисб бир қанча әҳтиёт чораларини кўрди, яъни, теварак-атрофни кўриб олиш учун вақти-вақти билан қарағай дарахти учига чиқди, Тажанг уни пастда қўриқлаб турди. Улар шу тариқа ошхонага етиб келди. Жонни навбатдаги дарахт учига чиққанда бирдан ҳафсаласи сўниб, пастга тушгиси келмай қолди, пирожки етиси келиб йиғлади. Тажанг

ўғлининг нима учун йиғлаётганини билолмади. У орқага, ўрмонга қайтаётувди ҳам, Жонни шундай тўполон қилди, Тажанг уни ташлаб кетишга кўзи қиймади, ўғли эса дараҳтдан тушгиси келмади.

Тажангнинг ўзиям иси меҳмонхона атрофини тутган олхўри қиёмидан тотиб кўргиси келди. У қандайдир қўрқув аралаш ошхона эшиги томон йўналди. Бунинг ҳеч ажабланарли жойи йўқ. Айиқлар Йеллоустон боғида ошхона эшиги олдига бирор нима беришар, деб кўп келиб туради, хизматкордан ниманидир ундириб, сўнг тинчгина ўрмон томонга йўл олади. Агар кутилмаган вазият юзага келмаганида Жонни билан Тажангга ҳам биттадан пирожки теккан бўларди.

Шу воқеа бўлгунча Шарқий штатлардан келаётган қандайдир бир саёҳатчи меҳмонхонага мушук олиб келди. Мушукнинг ўзи ҳали деярли мушукча бўлса-да, аммо бутун бошли бир оиласи бор экан. Тажанг ошхонага келса, мушук мушукваччалари билан ошхонага кираверишдаги зинапояда ўзини офтобга тоблаб ётибди. Мушук кўзларини очиб, таажжуб билан қаршисида турган баҳайбат пахмоқ маҳлуққа қаради.

Мушук айиқни ҳеч кўрмаган, чунки боғда яшаётганига унча кўп бўлгани йўқ. У айиқ нима эканлигига ақли етмайди. Итларни яхши билади, мабодо бу ит бўладиган бўлса, ҳар эҳтимолга қарши, у тушида ва ҳушида кўрган итлар ичиди энг улкани, энг даҳшатлиси шу бўлади. Мушукнинг хаёлига биринчи келган нарса қочиб қутулиш бўлди, бироқ гўдакларини ўйлаб қолди. У гўдаклари ҳақида қайғуриши, ҳеч бўлмаганда, уларнинг кетишлирига имконият яратиб бериши керак. Шунда жажжигина она зинапоя ўртасига турди, белини букиб, тирноқларини чиқарди, думини кўтариб, она айиққа: «Тўхта!» – дея вишиллаб амр қилди.

Гарчанд бу амр мушук тилида айтилган бўлсада, Жоннининг онаси бу сўзнинг маъносига тўла тушунди. Бу воқеани ўз кўзи билан кўрган кишиларнинг таъкидлашича, Тажанг нафақат тўхтади, ҳатто олдинги оёқларини бўйсуниш маъносида тепага ҳам кўтарди.

Тажанг бу ҳолатни қабул қилиб, тепадан пастга қараганди, қўзларига мушук ушоқдай бўлиб кўринди. Қари тажанг ҳатто Гризлидан қўрқмаганди, наҳотки энди келиб-келиб панжасидай ҳам келмайдиган майдагина бир жонивордан қўрқиб ўтиrsa? У ўз-ўзидан уялиб кетди. Жоннининг йифиси унга ўғлини ҳимоя қилиш масъулиятини эсига туширди.

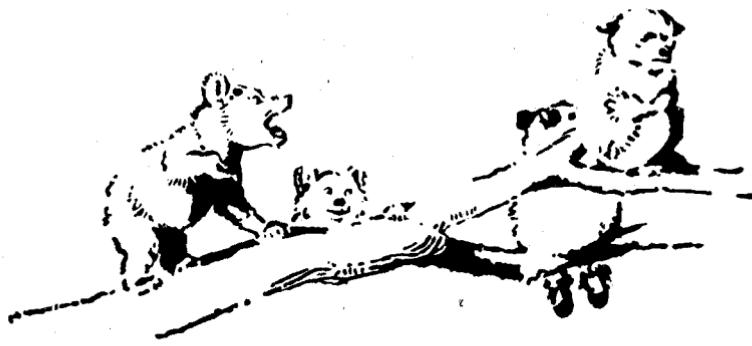
Шунда у яна тўрт панжасида туриб, олға юрмоқчи бўлди.

Мушук яна: «Тўхта!» дея қичқирди.

Аммо Тажанг бу сафар қулоқ солмади. Мушук болаларининг қўрқувдан миёвлаши онасини тўлқинлантириб юборди, у ғанимига қараб юрди. У бор қуроли – ўн саккизта ўткир тирноғи, оғзи тўла тишларини ишга солди, ўта мардоналик билан айқнинг энг заиф жойи бўлмиш нозик, сезгир тумшуғига чанг солди, сўнг, айиқ устига чиқиб, думига қараб юрди. Қари Тажанг ғазабга миниб, устидаги кичкина йиртқични икки-уч марта отиб юрмоқчи бўлди, бунақа пайтларда аксарият ҳайвонлар қиласидиган ишни қўллади: товоналарини кўрсатиб, ғанимлар дунёсидан нарига, қадрдон ўрмонларига ўзини урди.

Мушукда жанговарлик туйғулари уйғонди, у ғанимининг қочишидан қаноат қилмади, унинг бутунлай маҳв бўлиб, сўзсиз итоат қилишини истади. Гарчанд қари Тажанг шитоб билан қочаётган бўлса-да, мушук унинг яғринига ёпишиб, худди майдагина иблис мисол тишлари билан тирноқларини ботириб бораверди. Тажанг даҳшатга тушиб ҳар томонга ўзини ота бошлади, уларнинг йўлида узун қора юнглар ҳамда у-бу ерда қон доғлари томиб борди.

Мушук ўз ишидан қаноат ҳосил қилди, аммо бу ҳам унга камлик қилди, у қаҳр билан бораверди. Тажанг бутунлай умидсизликка тушди. У шундай хўрланди, шундай хўрланди, қандай шарт бўлса ҳам бажаришга тайёр бўлди, аммо мушук унинг дардига парво ҳам қилмади. Агар Жонни дараҳт тепасида туриб чинқириб онасига қутулишнинг янги йўлини ўргатмаганида, ким билади, бу иш қачонгача давом этарди. Тажанг боласининг ово-

зинки әшитиб, икки сакраб қарағайга етиб келиб, устига чиқиб олди.

Мушук янада серғаним жойга келиб қолганини билди. У таъқибни тугатиш кераклигига ақли етиб, айиқнинг яғринидан сапчиб ерга тушди, думини хода қилиб, тепага қараб, худди ғанимларига қани, буёққа тушмайсанларми, деган каби дараҳт атроғини айланы бошлади. Унга болалари ҳам қўшилди, тўғарак бўлиб ўтириб, ўз мақсадларини баланд овозда ифода эта бошлади. Кўрганларнинг айтишларича, агар ошпаз мушукни чақириб қолмаганида айиқлар очликдан ўлса ҳам ҳеч қачон дараҳтдан тушмасликлари мумкин экан. Ким билади, балки бу гап лоффир.

VI

Мен Жоннини сўнгги марта дараҳт тепасида ўтирган пайтида кўрдим, у одатдагидек, толеидан нолиб йифлади. Тажанг эса қарағайлар орасида қурбонликка ярайдиган бирор нима қидириб изғиди.

Августнинг бошларида Тажангнинг феъл-атворида қандайдир ўзгаришлар бўлаётгани сезилди. Боғда яшовчилар орасида у ҳамиша хавфли жониди.

вор ҳисобланди, Жоннига бўлган меҳр-муҳаббати эса унинг табиатига хос бўлган алоҳида хусусият сифатида тан олинди. Жонни ойнинг охирларига келиб, кўп кунларини бирор дараҳт тепасида ўзини бутунлай ёлғиз, жуда баҳтсиз ҳис этиб ўтказди.

У ҳақдаги ҳикоямизнинг охирги боби мен Йеллоустон боғидан кетиб қолган пайтга тўғри келди

Жонни бир куни тонгда мәҳмонхона яқинида санғиб юрган онасининг изидан пусиб борди. Бу пайт ошхонада яқиндагина ишга қабул қилинган ирланд қиз юрарди. Қиз деразадан қараб ташқарида юрган бошвоқсиз бир бузоққа кўзи тушди, уни ҳайдаш учун югурди. Тажанг ўша мушук воқеасидан сўнг шундай юрак олдириб қўйған әдики, ошхона эшиги очилиши биланоқ тирақайлаб орқасига қочди. Онасининг қўрқуви Жоннига ҳам юқиб, шу яқиндаги дараҳтга отилди, бу дараҳт баҳтга қарши... фонарли симёғоч бўлиб чиқди. У жуда тезлик билан ердан етии футларча тепага чиқиб олиб ўз қайғусини баён этишга тушди. Тажанг эса орқа-олдига қарамай қочди. Қиз яқинроқ келиб қараб, симёғоч устида қандайдир бир ёввойи маҳлук турганини кўрди, симёғочдаги маҳлукдан кўра кўпроқ ўзи қўрқиб кетди. Шунда ошхонанинг бошقا хизматкорлари етиб келиб, бақироқ Жоннини кўрди, уни асирга олишга ҳарб этди.

Улар бўйинга соладиган қайиш, занжир олиб келди, бир неча киши олишувда қаттиқ тирналиб, яраланиб, ўжар айиқчанинг бўйнига қайиш солиб, занжирни симёғочга тортиб боғлаб қўйди.

Жонни ўзининг тутқун бўлганини билиб, шундай жазавага тушди, ҳатто қичқиромай қолди. Ҳолдан тойгунича олдидаги бари нарсани тишлади, йиртди, тирнаб ташлади. Шунда у яна онасини йўқлаб овоз берди. Онаси шу яқиндан бир-икки марта кўриниш берди, аммо мушукка йўлиқишидан қўрқиб, Жоннини тақдир ҳукмига топшириб, ўрмонга кириб кетди.

Жонни куни бўйи гоҳ тепинди, бақирди. Кечга бориб батамом ҳолдан тойди, ҳатто ирланд қиз Нора келтирган хўракни қабул қилмади. Қиз Жоннининг тутинган онаси вазифасини бажаришга ўзида зарурият сезди. Ахир унинг айби билан айиқча онасидан айрилиб қолди-да!

Оқшом жуда совуқ бўлди, Жонни симёғоч тепасида қаттиқ совуқ еб пастга, ўзига ҳозирланган иссиқ тўшакка тушишга қарор қилди.

Тажанг кейинги кунларда тез-тез сарқитхонага келадиган бўлди, афтидан, ўғлини бутунлай унутиб юборганга ўҳшади. Жонни Норанинг қарамоғида қолиб, қиз келтирган овқатларни еди. Шунингдек, Жонни ундан шу вақтгача кўрмаганларини кўрди. Масалан, бир куни қиз унга тушлик келтирди, шунда у қизга чангаль солиб, умрида биринчи маротаба чинакамига тарсаки еди. У бир неча соат давомида хафа бўлиб ўтириди. Айиқча ҳали бунақа муомалага ўрганмаганди. Аммо қорин қайғуси ўз ишини қилди, у шундан буён ўз мураббиясига жуда ҳурмат билан муносабатда бўла бошлади. Нора гайрат билан етим қолган айиқчани тарбиялади, орадан икки ҳафталар ўтиб, Жоннининг хулқи айтарли даражада ўзгарди. У анча босиқ бўлиб қолди, гарчанд илгаригидай оч эканлигини йиғламсираган «у-у-у, у-у-у, у-у-у» каби овозларда ифода этса-да, бироқ энди камдан-кам шовқин соладиган бўлди, унинг жазавага тушиш каби ножӯя қилиқлари бутунлай барҳам топди.

Сентябрнинг ўрталарига келиб унинг табиатидаги ўзгаришлар янада сезилди. Онаси ташлаб кетган Жонни тамомила Норага ўрганиб, боғланиб қолди. Нора уни боқдиям, керак бўлса адабини бердиям, натижада ундан кутилмаган одобли айиқча чиқди. Нора баъзи маҳаллар уни озодликка чиқариб юрди, у бунақа пайтларда ўрмонга кетиб қолмади, аксинча, орқа оёқларида тик туриб, ошхонада тутинган онасига эргапиб юрди. У бу ерда ўша даҳшатли мушукка дуч келди. Аммо энди Жоннининг құдратли паноҳи бўлиб, мушук у билан бир битимга келишга мажбур бўлди.

Меҳмонхона октябрда қиши олдидан ёпилади. Меҳмонхонадагилар Жоннини нима қилишларини билмай ўйлаб қолди. Озодликка чиқариб юборишлариням, Вашингтондаги ҳайвонот боғига жўнатишлариням билмади. Нора эса айиқ меники, уни тортиб олишга ҳақларинг йўқ, деб туриб олди.

Сентябрь ойининг охирларида изғиринли оқшомлар бошланди, шунда Жоннини қаттиқ йўтал тутди. Унинг чўлоқ оёғини кўришиб, Жоннининг оқсоқлиги қандайдир бир шикастланиш туфайли эмас, балки умуман соғлиғининг мазаси йўқлиги, бутун аъзойи баданининг заифлиги оқибатидир, дейишиди.

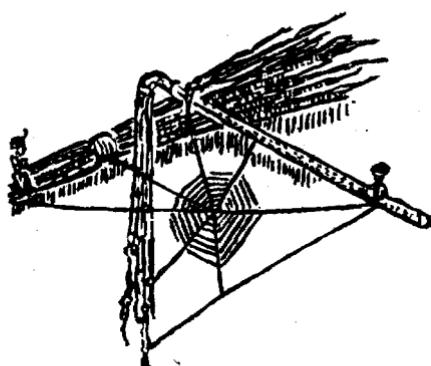
Жонни кузда аксарият айиқлар сингари семириб кетмади, аксинча, кундан-кунга ориқлаб борди. Қорни ичига қапишди, тобора қаттиқроқ йўталди,

бир куни әрталаб уни фонарли симёғоч остидаги түшагидан жуда хаста, қалтираб ётган ҳолда топишди. Нора уни уйига олиб кетди, шундан буён у ошхонада турға бошлади.

Орадан бир неча кун ўтиб, Жонни соғая бошлаганга ўхшади, атрофидаги бари нарсаларга қизиқиб қаради. Ошхона ўчоғидаги каттакон олов ёлқини эътиборини жудаям ўзига тортди, эшик очилганды, бутун дикқат-эътиборини бир ерга жамлаб, орқа оёқларida чўнқайиб ўтириб олди. Бир ҳафталардан кейин бу манзарагаям қизиқмай қўйди, кундан-кунга дармонсизланиб борди. Бориб-бориб, теварагида қандай воқеа юз бермасин, ҳеч нима уни қизиқтирумай қўйди.

Унинг йўтуали кучайгандан-кучайди. Норанинг тиззасида ўтказган онларини истисно этганда, жудаям ғарип бўлиб қолди. У қизнинг тиззасида эркаланиб, ҳар хил йўллар билан ўз қувончини баён этди, ҳар сафар Нора уни тўшак вазифасини ўтовчи саватга солмоқчи бўлганда у нолигандай ингиллади.

Меҳмонхонанинг ёпилишига бир неча кун қолганда Жонни биринчи маротаба нонуштадан бош тортиб, Нора тиззаларига олмагунича ғингшиди. Айиқча қизнинг бағрига ёпишди, «у-у-у, у-у-у» деган нозик овози борган сари сўниб, сўнг, батамом ўчиб қолди. Ярим соатлардан кейин қиз айиқчани яна саватчага солиб қўйиб, ўз иши билан машғул бўлди, шунда жажжигина Жонни теварагида бўлаётган барча нарсаларни умрбод кўрмайдиган, билмайдиган бўлиб қолди.

I

Чинк катта қучук бўлиб қолди, шунинг учун ҳам ўзини расмана итмисан ит деб билди, аммо ҳали ўзи ўйлаганчалик расмана ит эмасди. Унинг аччиғи тез эмас, ҳатто сиртдан савлатлиям кўринмайди, на кучлилиги, на чопағонлиги билан ажраби туради, у шунчаки ақилдоқ, ювош, вақтвақти билан хўжайинининг әтикларини ғажиб турадиган гўл итлар тоифасига киради. Унинг эгаси Билл Обри кекса тоғлиқ бўлиб, Гернет тоғи ёнбағрида, Йеллоустон боғида яшайди. Бу саёҳатчилар ёқтирадиган, йўллардан йироқ хилватгина, осойишта гўша. Билл чодирини тиккан жойни агар мана шу чакаги тинмас пахмоқ Чинк бўлмаганида инсон оёғи тегмаган овлоқ гўшалар қаторига кўшса бўлади.

Чинкнинг беш дақиқа ҳам чакаги тинмайди. Нимани буюрса, кучук шуни жон-дили билан бажаришга киришади. У ҳамиша хаёлга келмаган бемаъни қилиқлар қилиб юради, мабодо унга жўн, осон бир ишни буюрсалар, албатта хол қўяди, ишнинг расвосини чиқаради. Масалан, бир куни бутун бир тонгини олмахон юрган қарағай дарахтига иргийман, деб беҳуда ўтказди.

Бир неча ҳафтадирки, юмонқозиқ овлаш Чинкнинг эзгу орзуси бўлиб қолди.

Биллнинг чодири атрофида юмонқозиқлар кўп бўлди. Бу кичкина маҳлуқлар орқа оёқларида туриш, қад ростлаб, олдинги панжаларини кўқсида маҳкам тутиб туришни жуда ўрнига қўяди, узоқдан кўрган одам уларни ердан чиқиб турган гўлачаларга йўяди. Кечқурунлари отларимизни боғламоқчи бўлиб, юмонқозиқларни ғўла деб ўйлаб кўп адашганмиз. Юмонқозиқлар ҳуқ-ҳуқ, қилиб ғойиб бўлади, шунда одамнинг янглишгани аён бўлади.

Чинк ўлкага келган куниёқ юмонқозиқ овлашга аҳд қилди. Шу тариқа қатор тентакликлар қилди. Чорак милча нарида қотиб туриб юмонқозиқ пойлади, сўнг қорни билан ўт устида эмаклаб, юз қадамларча борди. Аммо жони ичига сиғмай

чидаёлмай, сапчиб ўрнидан турди, юмронқозиққа қараб тикка юрди. Юмронқозиқ бу пайтда ини олдида нима бўлишини билиб ўтириди. Чинк орадан бирон дақиқа ўтиб югурди, сўнг яна боягидай ажойиб тарзда қотиб турди-турди-да, эҳтиёткорлик нималигини унугиб, бирдан вовиллаб ғанимига қараб чопди. Юмронқозиқ охирги сонияга қадар жойидан қимир этмади, сўнг бирдан ҳуқ-ҳуқлаб ўзини инга урди, орқа оёқлари билан Чинкнинг кенг очилган оғзига бир ҳовуч қум сепиб кетди.

Кунлар ана шундай омадсизликлар билан ўтди. Бироқ Чинк барибир айтганимни қиласман, деган умидда тушкунликка тушмади.

Ажойиб кунларнинг бирида бир улкан юмронқозиқни усталик билан жойида қотиб пойлаб турди, сўнг бари билган бемаъни қилиқларини тақоррлади, дарғазаб бўлиб ҳужумга ўтиб, ҳакиқатан ҳам ғанимини қўлга туширишга муваффақ бўлди. Аммо қараса, тишлари орасидаги ўлжаси юмронқозиқ эмас, оддийгина ёғоч қозиқча экан.

Ит аҳмоқ бўлиб қолиш нималигини яхши билади. Бунга шубҳа қилган одам Чинкни бир кўриб қўйса бўлди. Чинк ўша куни қўйдай ювош тортиб, хўжаси қўзидан йироқдаги чодир ортига яширинди.

Бу омадсизлик табиатан фақат серғайратлиги билангина эмас, балки қайсарлиги билан ҳам ажralиб турган Чинкнинг ҳовуруни босолмади. Ҳеч нима унинг ғайратини сўндиrolмади. У ҳамиша ҳаракат қилиб тургиси, доимо нимадир қилгиси келди. Ҳар бир ўткинчи арава, ҳар бир отлиқ, ҳар бир сигир унинг таъқибига мубтало бўлди, борди-ю, яқин-атрофдаги қоровулхонада кўзига мушук кўрингудай бўлса, уни қоровулларнинг кўзи ўнгидаги тезроқ қувиб бориб ташлаб келишни ўзининг муқаддас бурчи деб билди. Биллари уясига эски шляпасини ташлаб «Обке!»— деб буйруқ берса, кунига йигирма марта бўлса ҳам олиб келиб беришга тайёр бўлиб юрди.

Бўлиб ўтган ҳисобсиз кўнгилсизликлар унинг шавқини тийгунича анча вақт кетди. Чинк оламда аравалар билан бир қаторда узун-узун қамчилар, улкан баджаҳл итлар, отларнинг оёғида тишга ўхшаш нарсалар борлигини, бузоқларнинг онаси борлиги, оналарининг бошида тўқмоқча ўхшаш нарсалари борлигини, мушуклар ундаи айтган ювош эмаслигини, ниҳоят, ари билан капалак бир эмаслигини ҳадеганда англаб етавермади. Буларни билишга вақт керак бўлди, ниҳоят ҳар бир ит

каби у ҳам буларнинг барини ўзлаштириб олди.
Шундай қилиб, унинг ақли етила бориб, ҳали
майдагина итнинг соғлом тафаккурига хос мияси
ҳам ривожлана борди.

II

Чинк шоқол билан юзма-юз келиб, жамики тентакнамо номаъқулчилукларига узил-кесил нуқта қўйди. Шоқол бизнинг лагердан унча узоқ бўлмаган жойда яшайди, афтидан, ўқ отиш, ов қилиш қатъян ман этилган Йеллоустон боғида яшайдиган бошқа ёввойи ҳайвонлар сингари у ҳам ўзини қонун мудофаа этишини жуда яхши билади. У айнан ана шу қоровулхона жойлашган, солдатлар қонуннинг сақланишини сергаклик билан кузатадиган қисмида яшайди.

Шоқол ўзига жазо берилмаслигига амин бўлиб, кечалари ҳар хил чиқинди, сарқитлар топиш умидида лагерь атрофида санқиди. Мен унинг изларини кўриб, шоқол лагерни бир неча маротаба кезиб чиққанлиги, аммо яқинроқ келишга журъят этолмаганлигини билдим. Сўнг биз унинг қуёш ботишини ё тонг отиши билан дарҳол куйлай бошлашини тез-тез эшилдик. Ҳар тонг унинг излари ахлат челаги олдида пайдо бўлади, мен бу пайт бу ерга тун бўйи қандай жониворлар келиб-кетганини кўргани чиқаман. У дадиллашиб, баъзан лагерга кундузлари ҳам келадиган бўлди, олдинига қўрқа-писа, сўнг ўзига анча ишонган ҳолда кела бошлади, ниҳоят, у кечалари бизнинг ёқларга шунчаки келибгина қолмай, балки нимадир ўғирлаб ейиш умидида кундузлариям лагерь яқинида юрадиган, ўзини ҳаммага кўз-кўз қилиб, шу яқиндаги дўнгларга чиқиб ўтирадиган бўлди.

Бир куни әрталаб шоқол шу тариқа лагеримиздан эллик қадамларча нарида ўтирганида орамиздан аллаким Чинкка ҳазил йўсинида: «Чинк, анави шоқолни кўряпсанми? Бор, уни ҳайдаб кел!»— деб қолди.

Чинк ҳамма вақт нимани буюришса, шуни бажариб келади. Чинк ўзини кўрсатиш учун ура қочган шоқолни қувиб кетди.

Бу чорак миль масофага югуриш бўйича ажойиб мусобақа бўлди, шоқол тўсатдан орқасига ўғирилиб, изидан келаётган таъқибчини кута бошлади. Чинк шу заҳоти ҳоли вой бўлажагини ҳис этиб, лагерга қараб қочди. Аммо шоқол ундан кўра

тезроқ чопиб, бирпасда уни етиб олди. У Чинкнинг олдин бир биқинидан, сўнг бошқасидан тишлаб олиб, бутун турқи таровати билан ўзининг қаноат ҳосил қилганини ифода этди.

Чинк акиллаб, фарёд кўтариб, жон-жаҳди билан қочди, уни таъқиб қилиб келаётган шоқол тўхтамай, уни лагернинг қоқ ўзига қўйиб кетди. Биз Чинкнинг устидан куладик, шундан кейин Чинк биздан илтифот кутмай қўйди. Шунга ўхша什 яна бир кичкинагина воқеа Чинк учун етарли бўлди, шундан кейин у шоқолни ўз ҳолига қўйишга қарор қилди.

Аммо шоқол ўзига мароқли ўйин топиб олди. У энди узун кун лагерь олдида ўзига ҳеч кимнинг ўқ узишга журъати етмаслигига ақли етиб, очиқдан-очиқ тентираф юрди. Аслида бари милтиқларимиз қулфига давлат агенти томонидан муҳр босилган, теварак-атрофдаги ҳамма жойга соқчилар қўйиб ташланганди.

Шоқол деганимиз эса Чинкни пойлаб ўтиради, уни қийнаш, азоблаш учун имкон қидиради. Кучук билдики, агар ёлғиз ўзи лагердан юз қадам узоқлашса бўлди, шоқол шу заҳотиёқ пайдо бўлиб, уни талаб-тишлаб, әгасининг чодирига қўйиб келади.

Чинкнинг ҳаёти то азоб-уқубатга тўлгунча кунлар ана шундай ўтди. Кучук энди бир ўзи чодирдан әллик қадамча нарига ҳам чиқолмай қолди. Биз теварак-атрофни томоша қилишга чиққанимизда Чинк ҳам кетимиздан әргашди, ҳатто шундаям бу сурбет, бераҳм шоқол унинг изидан қувиб келди, бечора Чинкни шарманда қилиш учун пайт пойлади, итнинг сайру саёҳатини бурнидан чиқарди.

Билл Обри чодирини икки милча нарида, дарё оқимидан тепароққа кўчирди, шоқол ҳам худди шундай оқим бўйлаб жойини ўзгартирди. Ўзига қаршилик бўлмаётганини сезган ҳар қандай йиртқич ҳайвон сингари у ҳам борган сайин сурбетлашди, хўжайин мазах қилиб кулган вақтлари Чинк қаттиқ таҳлика га тушди.

Обри ўзининг биздан ажralиш ҳақидаги қарорини, отларга яхши ем бўладиган жой керак бўлиб қолди, деб изоҳлади, аммо тез орада унинг шунчаки холи бўлиш, қаёқдандир топиб келган бир шиша ароғини ўзи бамайлихотир ичиш нияти борлиги равшан бўлди. Борди-ю, бир шиша ароққа тўймай қолса, әртаси куни отини әгарлаб: «Чинк, чодирни қўриқлаб ўтир!»— дея тоғдан ошиб, шу яқин-атрофдаги қовоқхона томон от

қўйди. Шунда Чинк ҳам итоаткорлик билан чодир остонасида юмалоқ бўлиб ётиб олиб, қоровуллик қилди.

III

Чинк тентакнамо кучук бўлса-да, аммо қоровул бўладиган кучук, әгасиям унинг қўлидан келганича қоровуллик қила олишини яхши билади.

Шу куни пешин пайтида чодир яқинидан ўтиб кетаётган бир тоғлиқ одам одат бўйича чодирдан бир неча қадам нарида тўхтаб қичқирди:

— Билл, эшитяпсанми? Ҳей, Билл!

Тоғлиқ бирор жавоб эшитмай, чодир томон юриб, Чинкка дуч келди. Чинкнинг жунлари тиккатика бўлди, худди расмана ит каби ириллади. Тоғлиқ нима гаплигини тушуниб, ўз ўйлига равона бўлди.

Кеч кирди ҳамки, хўжайиндан дарак бўлмади, Чинкнинг эса жуда қорни очди. Чодирда бир қоп бўлиб, унинг ичидаги чўчқанинг бир парча тўш гўшти бор. Аммо хўжайин Чинкка бу ердаги нарсаларни қўриқлашни буюрди, шундай экан, Чинк очидан ўлса ўлади, аммо гўштга тегинмайди.

Очлик ич-ичини кемирди, у охири ўз постини тарқ әтишга мажбур бўлди, чодирдан унча узоқ бўлмаган жойга бориб, сичқон ё шунга ўхшаш бирон егулик топаманми, деган умидда айланиб юрди. Кутимаганда анави ярамас шоқол яна унга ташланиб қолиб, Чинк чодирга қайтишга мажбур бўлди.

Шунда Чинкда ўзгариш рўй берди. У зиммасидаги масъулиятни ўйлаб қолди, бу худди мушук боласининг миёвлаши ювошгина онасини дарғазаб шерга айлантиргани каби унга куч берди. У ҳали

тентак, беуқув кучук бўлса-да, аммо томирларида авлодларига хос метин табиат қўпириб турди. Шоқол унинг изидан хўжасининг чодиригача таъқиб қилиб келди, шунда Чинк ғанимига ўгирилиб, важоҳат билан мисоли кичкина иблис каби юзма-юз борди.

Ҳайвонлар ўзининг ҳачон ҳақ, ҳачон ноҳақлигиги ни яхши билади. Ҳозир кучук юрагини ҳовуchlаб турибди, аммо руҳан устун турибди. Шу сабаблиям шоқол орқасига тисланди, ғазаб билан ириллади, кучукни нимта-нимта қилиб ташламоқчи бўлгандай важоҳат билан юриш қилди, аммо чодирга киришга юраги бетламади.

Шунда чинакамига қамал бошланди. Шоқол ҳар дақиқада қайтиб келаверди. Оёқларини кенг ёйиб, орқа оёқлари билан ерни қаҳрланиб тирнаб отди, бирдан яна чодир остонаси томон йўл олди, аммо қўрқувдан жони чиқаёзган бечора Чинк ўзига ишониб топширилган чодиру буюмларни матонат билан қўриқлади.

Чинк бу вақт ичидаги ҳеч нима тотмади. Кун бўйи икки мартағина шу яқингинадан оқадиган ариқчадан сув ичиб келди, аммо ҳадеганда бирор егулик тополмади. Чинк чодирда ётган қопни тишлаб йиртиб ундаги тўш гўштни есаям бўларди, аммо у ўзига ишониб топширилган нарсаларга қўлини теккизмади. У мавридини топиб, бизнинг лагеримизга келиб кетсаям бўларди, қорнини яхшилаб тўйғазиб жўнатардик. Йўқ, у нима бўлганда ҳам әгасининг ишончини оқлаши лозим эди, әгаси эса тоғнинг нарёғида ичиб, майшат қилиб юрибди, майли, юраверсин, керак бўлса әгаси учун постда туриб жон беради.

Миттигина ботир ит машъум тўрт кечаю тўрт кундузни деярли жойидан қимир этмай, чодир билан әгасининг буюмларини шоқоллардан сабот-матонат билан қўриқлаб, ажал таҳликасида ўтказди.

Қария Обри бешинчи кун деганда ичкилиқдан бош кўтариб, ҳушёр тортди, ўзининг уйда эмаслиги, лагери тоғда әканлиги, уни кучук ихтиёрига ташлаб келганлиги ёдига тушди. Бош кўтармай ичавериш жонига тегди, дарҳол отини әгарлаб, уйига равона бўлди. Ярим йўлга етиб, Чинкни овқатсиз ташлаб келгани сармаст хаёлига кедди.

«Тўш гўштдан бир тишлам ҳам қолмаган бўлса кераг-ов», дея ўйлади у, сўнг отни қамчилади. Тоғ тепасига чиқиб, чодирини ҳамда чодирга киравериша жунлари тиккайиб, бир-бирига ириллаб

юзма-юз бўлиб турган улкан дарғазаб шоқол билан бечорагина Чинкни кўрди.

— Уҳ, миям қўрсин-а! — хитоб қилди Обри хижолат бўлиб. — Манави лаънати шоқол бутунлай ёдимдан кўтарилиби-я. Бечора Чинк ёмон аҳволга тушибди-ю! Шоқол уни бурда-бурда қилиб ташламаганига ҳайронман, яна тағин чодир ҳам турибди.

Ҳа, жасур Чинк эҳтимол ҳозир шоқол билан сўнгги бор олишаётгандир. Унинг оёқлари қўрқувдан, очликдан қалтираяпти, аммо ўз постини ҳимоя қилиб жон беришга тайёр бўлиб турибди.

Барис Билл Обрига бир қарашдаёқ равшан бўлди. Отни чодир томон чоптириб келиб, қопга қўй тегмаганини кўрди, у кетганидан буён Чинкнинг туз тотмаганини билди. Кучук қўрқувдан қалтираб, ҳолсизланиб, унинг олдига судралиб келди, әгасининг юзига қараб: «Мана, нимани буюрган бўлсанг, ҳаммасини қилдим, хўжайин», дегандай бўлиб, унинг қўлларини ялай бошлади. Бу кекса Обрининг кўнглини бузиб юборди, кўзларига ёш келиб, шоша-пиша жажжи ботирга овқат берди.

Сўнг кучукка ўгирилиб, деди:

— Чинк, қадрдоним, мен сенга ёмонлик қилиб қўйдим, сен эсанг менга ҳамиша яхшилик қилиб келдинг. Энди бирон жойга кетадиган бўлсан сени ҳеч қачон ташлаб кетмайман, Чинк. Биродар, сен ароқ ичмайсан, нима билан кўнглингни олишимниям билмайман. Қани, мен сени ашаддий ғанимингдан халос қилиб қўйяй.

У чодир ўртасидаги ходадан ифтихори бўлмиш қимматбаҳо магазинли карабинни олди. Оқибати нима бўлишини ўйлаб ўтиrmай, ҳукумат муҳрини бузиб, әшикка чиқди.

Шоқол одатдагидай, шу яқинда иблисона ишшайиб, тишларининг оқини кўрсатиб турибди. Ўқ овози гумбурлади, шу билан Чинк балойи қазодан қутулди.

Шу заҳоти қоровуллар етиб келиб, боғни қўриқлаш қонуни бузилганлиги, қария Обри ёввойи ҳайвонлардан бирини отиб қўйганлигини билди. Унинг карабинини тортиб олиб, йўқ қилиб юборди, ўзини тўрт оёқли биродари билан қўшиб боғдан шармандаларча ҳайдаб юборди ҳамда қайтиб келиш ҳуқуқидан маҳрум этди, борди-ю, қайтиб қелса, турмага боражаги айтилди.

Аммо Билл Обрининг парвойига келмади.

— Майли,— деди у.— Менга ҳеч хиёнат қила-
маган биродарим учун хайрли иш қилишим қе-
рак эди, қилдим.

МУНДАРИЖА

Тоғай Мурод. Эрнест Сетон-Томпсон	5
Домино. Бир қўнғир тулки ҳаёти	11
Биринчи ҳисм. Олтин болалик	11
I. У туғилган уй	11
II. Кўргилик	14
III. Янги уй	16
IV. Янгина либос, янгина ҳаёт	19
V. Гўзал тулки билан барзангি ит	21
VI. Доминонинг қиши ҳаёти	23
VII. Домино жуфтини топди	25
Иккинчи ҳисм. Икковлон	27
VIII. Баҳор	27
IX. Янгилик	29
X. Эски ғаним	30
XI. Буғу	32
XII. Мехриғиё	33
XIII. Илон оғзидағи асал	36
XIV. Ез билан қизалоқ	38
XV. Доминонинг меросхўри	41
Учинчи ҳисм. Олишув ва тантана	43
XVI. Ёввойи ғозлар	43
XVII. Кўйларнинг шўри	44
XVIII. Оқсийнанинг халоскори	45
XIX. Жасорат синови	47
XX. Дарё билан тун	50
Ёввойи йўрга	54
Буғулар изидан	74
Бинго	93
Спрингфильд тулкиси	107
Лобо	123
Вулли	138
Кизилбўйин	151
Кумуш қашқа	176
Чиноқ	187
Кулранг айик ҳаёти	208
Виннипег бўриси	242
Асл Анаистан мушуги	256
Биринчи ҳаёт	256
Иккинчи ҳаёт	266
Учинчи ҳаёт	277
Тўртинчи ҳаёт	281
I. Болакай билан силовсин	284
II. Силовсин	285
III. Силовсинлар макони	289
IV. Үрмон безаги	292
V. Болакайнинг уйида	295
Снап. Бир кучукнинг бошидан кечиргандарни	300
Учқур Тойчоқ. Бир ҳуён саргузашти	313
Арно	337

Кўча хонандаси	353
Тито	366
Читтаклар нима учун бир йилда бир марта эсларини йўқотади	399
Жонни лақабли айиқча	403
Чинк	423

Литературно-художественное издание

Э. СЕТОН-ТОМПСОН

МУСТАНГ-ИНОХОДЕЦ

РАССКАЗЫ О ЖИВОТНЫХ

Художник *A. Кива*

Издательство литературы и искусства им. Гафура Гулляма

На узбекском языке

Адабий-бадиий нашр

Э. СЕТОН-ТОМПСОН

ЁВВОЙИ ЙУРГА

ЖОНИВОРЛАР ҲАҚИДА ҲИКОЯЛАР

Муҳаррир *М. Қудратова*
Расмилар муҳаррири *А. Бобров*
Техн. муҳаррир *Ә. Сайдов*
Корректор *С. Тоғизрова*

ИБ № 4134

Босмахонага берилди 21.12.88. Боснингга руҳсат этилди 04.11.89. Формати 60×90¹/16. Босмахона қорози № 2. Адабий гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л. 27,0. Шартли кр.-оттиск 54,25. Нашр л. 25,9. Тиражи 90000. Заказ 1193. Баҳоси 2 с. 30 т. Шартнома № 170—88. Гафур Рулом иомидаги Адабийет на санъати нашриёти, 700129. Тошкент, Навоий кӯчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат комитети «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқарлиш бирлашмасининг Баш корхонаси.
Тошкент, 700129. Навоий кӯчаси, 30.